

Editör: Doç. Dr. İclal Ünüvar

Alanında Uluslararası Araştırmalar XII

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler

MART
2023

Editör:

Doç. Dr. İclal Ünüvar

Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler

Alanında
Uluslararası Araştırmalar XII

EĞİTİM
yayınevi

SOSYAL BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER ALANINDA ULUSLARARASI ARAŞTIRMALAR XII

Editör: Doç. Dr. İclal Ünüvar

Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Ziya Aydoğan (yza@egitimyayinevi.com)

Genel Yayın Koordinatörü: Yusuf Yavuz (yusufyavuz@egitimyayinevi.com)

Sayfa Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

Kapak Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayıncı Sertifika No: 47830

E-ISBN: 978-625-6408-73-9

1. Baskı, Mart 2023

Kütüphane Kimlik Kartı

SOSYAL BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER ALANINDA ULUSLARARASI ARAŞTIRMALAR XII

Editör: Doç. Dr. İclal Ünüvar

356 s., 165x240 mm

Kaynakça var, dizin yok.

E-ISBN: 978-625-6408-73-9

Copyright © Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Eğitim Yayınevi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik/meکانik yolla, fotokopi yoluyla ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

EĞİTİM

yayınevi

Yayınevi Türkiye Ofis: İstanbul: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Atakent mah. Yasemen sok. No: 4/B, Ümraniye, İstanbul, Türkiye

Konya: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
+90 332 351 92 85, +90 533 151 50 42, 0 332 502 50 42
bilgi@egitimyayinevi.com

Yayınevi Amerika Ofis: New York: Egitim Publishing Group, Inc.
P.O. Box 768/Armonk, New York, 10504-0768, United States of America
americaoffice@egitimyayinevi.com

Lojistik ve Sevkiyat Merkezi: Kitapmatik Lojistik ve Sevkiyat Merkezi, Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
sevkiyat@egitimyayinevi.com

Kitabevi Şubesi: Eğitim Kitabevi, Şükran mah. Rampalı 121, Meram, Konya, Türkiye
+90 332 499 90 00
bilgi@egitimkitabevi.com

İnternet Satış: www.kitapmatik.com.tr
+90 537 512 43 00
bilgi@kitapmatik.com.tr

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	V
TÜRKİYE’DE GENÇ İŞSİZLİĞİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA.....	7
M. Seyyid YELEK, Nusret KARA	
SERMAYE AZALTIMINDA VERGİLENDİRME	23
Selçuk TEKİN	
2001-2020 YILLARI ARASINDA ENFLASYON VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN GENEL BİR YORUMU	39
İclal ÜNÜVAR, Hilal ALEMDAR	
SERBEST NAKİT AKIŞININ FİNANSAL RAPORLAMADA KULLANIMI ÜZERİNE BİR İNCELEME.....	59
Haluk SATIR	
YENİDEN ÜRETİM SİSTEMİNDE PAZARLAMANIN OYNADIĞI ROLLER	69
Mustafa Bilgehan KUTLU, Celal Hakan KAĞNICIOĞLU	
ÖRGÜTSEL ADALET VE TÜKENMİŞLİK.....	87
Gürol DEMİR, Zübeyir BAĞCI	
KİŞİLERARASI YARDIM DAVRANIŞI VE ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞMENİN İŞ PERFORMANSINA ETKİSİ.....	103
Melih EROĞLU, Meral ELÇİ, Gülay MURAT EMİNOĞLU	
ENDÜSTRİ 4.0 ÇERÇEVESİNDE OECD ÜYE ÜLKELERİNİN ÇOK BOYUTLU ÖLÇEKLEME ANALİZİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ	115
Aylin ALKAYA	
KAZANÇ YÖNETİMİNİN BİR TÜRÜ OLARAK KÂRIN İSTİKRARLI HALE GETİRİLMESİ: 1978-2022 YILLARI ARASINDA YAYIMLANMIŞ ÇALIŞMALAR ÜZERİNE BIBLİYOMETRİK BİR ANALİZ	137
Oğuz Yusuf ATASEL	
PANDEMIYE GENEL BİR BAKIŞ VE PANDEMİNİN İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNE ETKİSİ	153
Züheyra Hazer KARAMERT	
COVID-19 SALGINININ KAMU YÖNETİMİNİN TEORİĞİ VE PRATIĞI ÜZERİNDE YARATTIĞI ETKİLER	171
Adnan KARATAŞ	

KÜRESEL ISINMA İLE MÜCADELEDE KAMU ÖRGÜTLERİ: BELEDİYELER VE YEŞİL ŞEHİR PROJESİ	193
Hasret ÖZTÜRK	
ULUSLARARASI GÖÇ YÖNETİŞİMİ POLİTİKALARINDA VE UYGULAMASI SÜREÇLERİNDE YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ	205
Adnan KARATAŞ	
TÜRKİYE MÜCEVHER ENDÜSTRİSİNDE KÜLTÜR ODAKLI ENDÜSTRİYEL TAKI TASARIMININ KÜRESEL REKABET AÇISINDAN TÜRK KUYUMCULUĞUNA ETKİLERİ	223
Sezin ERYILMAZ	
TOPLU PAZARLIĞIN DÜZEYİ VE ÇERÇEVE SÖZLEŞMENİN NİTELİĞİ	245
M. Seyyid YELEK	
Davranış Çözümleme NEDİR?: BİR KAVRAMLAŞTIRMA ÇALIŞMASI	267
Semiha TUNÇ	
İNSANİ YARDIM LOJİSTİĞİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	283
Nurullah EKMEKCİ	
BİR TURİZM İŞLETMESİNDE HİZMET KALİTESİNİN TOPSİS YÖNTEMİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ İZMİR İLİ ÖRNEĞİ	301
Ali KÖSTEPEN	
YAVAŞ YAVAŞ “HIZLANAN” SAKİN ŞEHİR: KÖKENİ VE SEFERİHİSAR ÖRNEĞİ	313
Ezgi Aydın, Murat Demirel	
1900 YILINDA SULTAN İKİNCİ ABDÜLHAMİD’İN 25. TAHTA ÇIKIŞ YILDÖNÜMÜ	333
Meryem GÜNAYDIN	

ÖNSÖZ

Günümüzün teknolojik ortamında çok fazla bilgiye ulaşıyor olsak da aslında gerekli ve faydalı bilgilere sistematik olarak ulaşmak ve bulmak dünyadaki en kıt olan kaynaklardandır. Bu çalışmanın amacı da Dünyada ve Türkiye’de yaşanan ekonomik ve sosyal olayların incelenerek bunların etki ve sonuçlarının değerlendirilmesidir. “Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar XII-E Kitap” isimli bu elektronik basımlı eser birbirinden değerli akademisyenlerin, Dünya’da ve Türkiye’de yaşanan sosyal olayları analiz etmeleri ve kuramsal bilgilerle değerlendirmelerinden yola çıkarak 20 bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın ortaya çıkmasında alana katkı sağlayan farklı üniversitelerden saygıdeğer hocalarıma verdikleri emekten dolayı teşekkür ediyorum. Hocalarımızla aramızda köprü kurarak çalışmalarımızı kolaylaştıran ve yardımlarını esirgemeyen “Eğitim Yayınevi Çalışanlarına” ve hayatı benim için daha anlamlı kılan, her daim yanımda olan, desteklerini esirgemeyen ailem ve sevgili oğlum Abidin Tuna Çöğürçü’ye de teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmanın saygıdeğer hocalarıma ve sevgili öğrencilerime faydalı olmasını temenni ediyorum.

EDİTÖR

Doç. Dr. İclal ÜNÜVAR

TÜRKİYE'DE GENÇ İŞSİZLİĞİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

M. Seyyid YELEK¹, Nusret KARA²

GİRİŞ

Genç işsizliği, gelişmişlik düzeyleri ne olursa olsun birçok ülke için önemli sorun alanlarının başında gelmektedir. Ekonominin genel durumu, işgücü piyasası politikaları ve demografik eğilimler gibi makro etkenlerin yanı sıra bireysel olarak gençlerin taşıdığı nitelikler ve aldıkları eğitim ile bu eğitimin piyasadaki karşılığı genç işsizliğini belirleyen temel unsurların başında gelmektedir. Karşılaştırmalı çalışmalar neredeyse tüm ülkelerin yüksek genç işsizlik oranları ile karşılaştığını göstermektedir. Bu durum nüfusunun önemli bir kesimini gençlerin oluşturduğu ve bu sebeple demografik fırsat penceresinde yer alan Türkiye açısından ayrı bir öneme sahiptir. Türkiye'nin sahip olduğu büyük genç nüfus ile önemli potansiyel avantajlara sahip olduğu ancak bu geniş kesime yeterli düzeyde istihdam sağlanmadığı takdirde bu avantajın yerini yeni sorun alanlarına bırakacağı tahmin edilmektedir.

GENÇ İŞSİZLİĞİ

Uluslararası Çalışma Örgütü-ILO (URL-1) “genç” kavramı ile 15 ila 24 yaş arasındaki kişilerin, “yetişkin” kavramı ile de 25 yaş ve üzerindeki kişilerin ifade edildiğini belirtmektedir. Her ne kadar genç kavramı ile 15-24 yaş arasındaki kişiler ifade edilse de, bu kavramlaştırma ülkeler arasında farklılık gösterebilmektedir. Ancak gençler için çizilen alt sınır çoğu zaman için zorunlu temel eğitimin bittiği okuldan ayrılma dönemine denk gelen yaşı belirtmektedir.

İşsizlik ise yine ILO (2022a: 8) tarafından istihdamda olmayan, belirli bir yakın geçmişte iş aramak için çeşitli faaliyetlerde bulunan ve hâlihazırda bir iş fırsatı

¹ Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-9642-6716, mseyyidyelek@mu.edu.tr.

² Araş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-3296-9364, nusretkara@mu.edu.tr.

verildiğinde işe girmek için uygun olan çalışma çağındaki tüm kişileri içeren bir olgu olarak tanımlanmaktadır. TÜİK ise “*referans dönemi içinde istihdam halinde olmayan kişilerden iş aramak için son dört hafta içinde aktif iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 2 hafta içinde işbaşı yapabilecek durumda olan kurumsal olmayan çalışma çağındaki tüm kişiler*”in işsiz nüfusa dâhil olduğunu belirtmektedir. Bu kapsamda genç işsiz kavramının, çalışabilecek durumda olup, belirli bir dönem içerisinde iş aradığı halde iş bulamayan 15-24 yaş aralığında bulunan kimse olarak tanımlamak mümkündür.

İşsizlik toplumun geneli için önemli sorunlara gebe olduğu gibi gençler açısından da pek çok sorunu içerisinde barındırmaktadır. Bunların başında ekonomik sorunlar gelmektedir. Genç işsizliği öncelikle işsiz olan genç üzerinde oluşturacağı gelir kaybı sebebiyle bireysel olarak çeşitli sorunlar doğuracaktır. Ancak bundan daha önemlisi nüfusun dinamik grubunu oluşturan gençlerin istihdama katılamamalarının önemli bir potansiyel üretim kaybı anlamına da geleceği gerçeğidir. Ayrıca işsizlere yönelik sosyal güvenlik ödemelerinin mevcut olduğu ülkelerde, genç işsiz sayısının artış göstermesi bu ödemelerin artışına yol açarak kamu üzerinde önemli bir yük doğuracaktır. Genç işsizliği devlet açısından bir yük doğurduğu kadar gelir açısından da olumsuz bir duruma yol açacak; vergilerden elde edilecek gelirler yüksek genç işsizliğine bağlı olarak azalış gösterecektir (Murat ve Şahin, 2011: 60-62).

Genç işsizliği ekonomik etkilerin yanı sıra çeşitli sosyal sorunların da ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Öncelikle gençlerin işsizlik sonucunda sosyalleşme süreçleri bozulmaktadır. Çünkü gençlerin istihdama katılarak bir sosyal kimlik ve statü elde etmeyi bekledikleri öngörülmür. İşsizlik ise bu sürecin önüne geçerek genç bireyin sosyo-kültürel dünyasını da etkiler ve çalışma hayatının katacağı sosyalleşme sürecinin dışında kalmasına yol açabilir. Ayrıca gençlerin çalışmaya atfettiği önem onların işsiz kalmaları halinde bunu bir başarısızlık ya da yenilgi olarak görmelerine, bu yüzden toplumdaki uzaklaşmalarına neden olabilir. Bunların dışında genç işsizliğinin yol açabileceği en önemli sosyal sorun ise işsizlik ile suç arasındaki ilişkiden kaynaklanmaktadır. Çeşitli çalışmalar işsizlik ile yüzleşen ve toplumdaki uzaklaşan gençler ile suç işleme oranı arasında bir paralellik olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Gündoğan, 1999: 70-71).

İşsizliğin gençler üzerinde doğurduğu bir diğer sonuç ise psikolojik sorunlardır. Üstelik bu etki, onların sağlıkları üzerinde olumsuz durumlara yol açtığı için ayrıca önemlidir. İşsiz olduğu için gelir kaybı yaşayan gençler özellikle bu işsizlik sürecinin uzun sürdüğü dönemlerde gelecek korkusu ve endişesi taşıyabilecekler, kendilerine olan güvenlerini yitirebilecekler ve depresif duygulara itilebileceklerdir. Ayrıca stres düzeylerinin yükselmesi, hayattan tatmin olmama ihtimalleri ve intihar eğilimlerinin artış göstermesi de gözlemlenen diğer sonuçlardır (Murat ve Şahin, 2011: 65-66).

GENÇ İŞSİZLİĞİNİ BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Genç işsizliğine sebep olan olgular bir yandan ülke ekonomisinin genel durumu, demografik yapısı, işgücü piyasası, işgücü politikaları ve ücret düzeyi gibi makro düzeydeki göstergeler doğrultusunda ele alınmaktadır. Ancak bu olgular her ne kadar önemli açıklamalar sunsa da genç işsizliğini açıklama konusunda yeterli gelmemektedir. Bu doğrultuda gençlerin sahip oldukları bireysel nitelikler, gençler arasındaki farklılıklar ve bunların oluşumuna neden olan faktörler genç işsizliğini belirleyen argümanların açıklamasında tamamlayıcı olmaktadır. Bu faktörlerden hangilerinin genç işsizliği olgusunu açıklamada daha geniş bir alan sağladığını söyleyebilmek ve bu kapsamda bir çıkarıma varmak, faktörlerin çoğu zaman için devinim içinde olmaları ve birbirleri ile etkileşim halinde bulunmalarından ötürü olanaklı değildir. Ancak yine de ekonominin genel durumuna ve toplam talep yetersizliğine akademik yazında atfedilen önem diğer sebeplere kıyasla daha fazla dikkat çekmektedir.

Türetilmiş bir talep olan ve bu kapsamda mal ve hizmet üretimine bağlı olan emek talebi, mal ve hizmet üretimine paralel olarak artış veya azalış göstermektedir (Biçerli, 2011: 9). Ekonominin genişleme dönemlerinde mal ve hizmet üretiminde ve gelirlerde artış yaşanacağı beklenmektedir. Bu durumda, artan mal ve hizmet talebini karşılamak için emeğe olan talep de artacak ve böylelikle yeni istihdam alanları açılarak işsizlik azalacaktır. Ekonominin daraldığı dönemlerde ise mal ve hizmet üretimi ile buna bağlı olarak emeğe olan talep de azalacağı için istihdamın gerilemesi ve işsizliğin artış göstermesi muhtemeldir. Hess vd. (1994: 8), diğer faktörlerin etkilerini de kabul ettikten sonra dünya genelinde genç işsizliği ile en tutarlı şekilde ilişkili olduğu kanıtlanmış olan unsurun ekonominin genel durumu olduğunu ve genel işsizlik oranlarına yansıyan kötü ekonomik koşulların genç işsizliğindeki en önemli faktör konumunda bulunduğunu belirtmişlerdir. Buna göre genç işsizlik oranları, sanayileşmiş ülkelerin toplam istihdam oranlarındaki düşüşlerle orantılı bir şekilde artmaktadır. Ekonominin genel durumunun kötü seyir izlediği dönemlerde işten çıkarılacak ilk hedef olarak görülmeleri ise gençlerin durumunu daha ciddi bir şekilde etkilemektedir.

Toplam talebin düşüş göstermesi özünde yalnızca genç işgücü için değil yetişkin işgücü için de önemli bir işsizlik tehlikesi doğurmaktadır. Ancak toplam talepte meydana gelen düşüş, gençleri yetişkinlere nazaran daha fazla etkilemekte ve talepteki negatif yönlü değişim genç işsizliğini yetişkin işsizliğine kıyasla daha fazla artırmaktadır. Dolayısıyla toplam talepteki dalgalanmalar gençleri yetişkinlere kıyasla daha orantısız bir şekilde etkilemektedir (O'Higgins, 1997: 27). Bu ise bir yandan bireysel olarak gençlerin bireysel nitelikleri ve çalışmaya olan bakış açıları ile diğer yandan işverenlerin tercihleri ile açıklanmaktadır. Genç işgücü açısından bakıldığında, genç işçilerin yetişkinlere kıyasla kendi istekleriyle işlerinden ayrılmaya daha yatkın oldukları görülmektedir. Gençlerin bir işte kalıcı olarak istihdama katılmadan önce, kendilerine en uygun işi bulana kadar farklı fırsatları

keşfetmek istedikleri ve böylelikle daha sık iş değiştirdikleri görülmektedir. Bu eğilim ekonomik gerileme dönemlerinde de geçerli olmaktadır. Çünkü istifa etmenin fırsat maliyeti çoğu durumda gençler için daha düşüktür. Gençlerin birçok durumda daha düşük ücretlerle istihdam edilmeleri³, ailelerini geçindirmek için özellikle çalışmaya ihtiyaç duyma ihtimallerinin daha düşük olması ve yetişkinlere kıyasla yükseköğrenime yönelmenin onlar için daha doğal ve uygulanabilir bir alternatif olması bunda etkili olan unsurların başında gelmektedir (Dennis vd., 2013: 4; O'Higgins, 1997: 27). İşverenlerin tercihleri açısından bakıldığında işten çıkarmalar söz konusu olduğunda tercih edilen ilk kesim genellikle genç işçiler olmaktadır. Çünkü firmaların gençleri işten çıkarmalarının fırsat maliyeti, yaşlı işçilere göre daha düşüktür. İşverenler iş başında eğitimi finanse ettiğinde, karı maksimize eden işten çıkarma politikası da eğitimlerine yüksek düzeyde yatırım yaptıkları yetişkin işçiler yerine daha düşük düzeyde yatırım yaptıkları genç işçileri işten çıkarmak olacaktır. Ayrıca işverenler çoğu durumda, firmanın kilit çalışanlarını kaybetmemek, hizmet süresini iş güvencesi ile ödüllendirmek veya daha yaşlı işçilerin çıkarlarını desteklemek gibi çeşitli nedenlerle son giren ilk çıkar politikası izleyebilirler. Bu politika ise hem çalışma hayatına yeni başlamaları hem de sık sık iş değiştirmelerinin ortalama istihdam sürelerini kısaltması nedeniyle gençlerin aleyhine işleyecektir. Bunun yanı sıra, işçinin çalıştığı süreye bağlı olarak artan kıdem tazminatı ödemeleri de söz konusu olacağından işverenler için genç bir işçiyi işten çıkarmak daha az maliyetli olacaktır (Casson, 1979: 58). Bunlara ek olarak genç işçilerin genellikle daha düşük iş korumasına sahip olmaları⁴, ve mevcut işlerine özgü deneyimlerinin daha düşük olması gibi sebepler de gençlerin işten çıkarılacak grupların başında gelmelerinde belirleyici olmaktadır (Dennis vd., 2013: 3-4). Ayrıca toplam talepteki düşüşlerin genç işsizliği üzerindeki etkisi yalnızca işten çıkarmalar konusunda kendisini göstermemektedir. Birçok araştırma, firmaların ekonomik durgunluk karşısındaki ilk tepkilerinin kendileri için daha maliyetli olan işten çıkarma prosedürüne başlamadan önce işe alımları durdurmak olduğunu göstermektedir. İş arayanların büyük bir bölümünün gençlerden oluştuğu göz önüne alındığında, işgücüne olan talebin düşmesi gençleri daha fazla etkileyecektir (O'Higgins, 1997: 27).

Genç işsizliğinin sebeplerine ilişkin önemli bir diğer açıklama ise genç işgücünün büyüklüğüdür. Teorik olarak nüfus artışının ekonomik büyüme için itici bir güç olabileceği kabul edilmektedir. Ancak özellikle ekonominin durağan veya kötü seyir izlediği dönemlerde ya da talebin durgun olduğu zamanlarda, artan genç nüfusa paralel olarak çok sayıda gencin işgücü piyasasına girmeleri genç işsizliğine sebep

3 Gençlerin genellikle düşük ücretli işlerde istihdam edilmeleri iki önemli sonucu beraberinde getirmektedir. İlk olarak düşük ücretli işlerde çalışan gençler, yaşları ilerledikçe ve evlilik, aile kurmak, aile evinden ayrılmak vb. sebeplerle yeni sorumluluklar üstlenmek zorunda kaldıkça gelirlerini artırmak için daha yüksek ücretli işler aramak zorunda kalacaklardır. İkincisi ise gençlerin işgücü hareketliliği yüksek olduğundan dolayı, işverenlerin işten ayrılma ihtimali yüksek olan gençlere eğitim harcaması yapma konusunda istekli olmayacaklarına yönelik beklentidir. İş başı eğitiminden yoksun bırakılan gençler ise nitelik isteyen işler için gerekli vasıflara sahip olamayacaklarından, daha yüksek ücretli bir iş aramak için mevcut işlerinden ayrıldıklarında nitelikli iş bulma ihtimalleri de düşük olacaktır (Casson, 1979: 52-53).

4 İş güvencesinden yararlanmak için genellikle belirli bir kıdem süresinin aranması muhtemeldir. Gençler arasında görülen yüksek işgücü hareketliliği ise onların bu kıdem süresine ulaşmalarını zorlaştırabilir. Örneğin Türkiye'de iş güvencesinden yararlanmak için bir işçinin en az altı aylık kıdeme sahip olması gerekmektedir.

olabilir. Böyle bir durumda işgücü piyasasının bu gençleri özümseme kapasitesi yetersiz kalır ve piyasaya giren genç işgücü için yeterli istihdam alanı sağlanamazsa genç işsizliği önemli derecede artış gösterecektir. Ayrıca genç işgücünün istihdam edileceği kalıcı veya kayıtlı işlerin yetersizliği, esnek veya kayıt dışı istihdamın genişlemesi için de güçlü bir baskı oluşturacaktır (Biavaschi vd., 2013: 6). Artan genç nüfusa bağlı olarak ortaya çıkan genç işsizliği dünyanın birçok yerinde önemli bir problem olarak görülmekte ancak istikrarlı bir ekonomik büyüme ile de etkili bir şekilde dengelenebilmektedir (Dennis vd., 2013: 4). Bunlarla beraber demografik faktörlerin genç işsizliğindeki bazı farklılıkları açıklayabilmesine rağmen bunların çoğu zaman için tek başlarına birincil nedenler olmadığını söylemek gerekmektedir. Tüm gençlerin (özellikle çeşitli nedenlerle dezavantajlı durumda bulunanların) aynı istihdam fırsatlarına sahip olmamaları, kimi ülkelerde genç nüfus azalmasına rağmen yine de yeterli istihdam alanının açılmaması veya bazı örneklerde genç nüfustaki artışla orantısız bir şekilde genç işsizliğinin artış göstermesi bu iddiayı desteklemektedir (Hess vd., 1994: 6).

Gençlerin nüfus olarak yoğunluğu kadar yaşları ve cinsiyetleri de genç işsizliği üzerinde belirleyici olmaktadır. Gençler arasında çok genç olarak kabul edilenler (15 ila 19 yaş arası) – gençler içerisinde en az eğitime ve en az deneyime sahip olanlar - iş bulmakta en büyük güçlükleri yaşayanlardır. Bu durum bu grupta yer alan gençlerin, işverenlerin aradığı deneyimi kazanmalarını daha da zorlaştırmaktadır. Cinsiyet açısından bakıldığında ise genel olarak genç kadınların genç erkeklere kıyasla daha dezavantajlı konumda yer aldıkları ve iş bulmakta genç erkeklere göre daha fazla zorluk yaşadıkları görülmektedir. Genç kadınlar için işsizliğin genç erkeklerden daha düşük olduğu ülkeler ve bölgeler bulunmakla beraber, bu durum genellikle kadınların iş bulmaya bile çalışmamalarından ve cesareti kırılmış bir halde işgücü piyasasından tamamen ayrılmalarından kaynaklıdır. Bir iş bulduklarında ise bu işler genellikle kayıt dışı ekonomide yer alan korumasız, düşük beceri gerektiren ve daha düşük ücretli işlerdir (ILO, 2006: 20). Genç kadınların eğitime erişimde genellikle erkeklerle aynı fırsatlara sahip olmamaları ve ailenin çocuğun emeğine ihtiyaç duyduğu zamanlarda genellikle eğitimden ilk çekilenler ve en son geri dönenler olmaları işgücü piyasasındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini de ağırlaştırmaktadır. Bu kapsamda genç kadınlar özellikle ekonomik krizlerden de genç erkeklere kıyasla daha fazla etkilenmektedir. Özellikle Covid-19 salgını sonrası yapılan çalışmalar, genç kadınların bu dönemde daha fazla olumsuzluklar yaşadıklarını göstermektedir. Günümüzde genç kadınlar hemen hemen tüm istatistiklerde genç erkeklere kıyasla daha dezavantajlı konumda yer almaktadırlar (ILO, 2022b).

Ücretler ve istihdamı korumaya yönelik yasal düzenlemeler de genç işsizliğinin sebeplerini açıklamaya çalışırken başvurulan olgulardandır. Gençlerin görece ücretlerinin yetişkinlerinkine göre yüksek olduğu durumlarda gençlerin aksine yetişkinlerin istihdam edileceği ve böylelikle yüksek ücretlerin gençlerin istihdamı

üzerinde olumsuz etkileri olduğuna yönelik geleneksel varsayımlar, bu iki olgu arasında kesin bir ilişkinin kurulamamış olması sebebiyle açıklama güçlerini yitirmişlerdir. Bu bağlamda daha güncel araştırmalar ise asgari ücret ile genç işsizliği arasındaki ilişkiye odaklanmıştır (O'Higgins, 1997: 28). Bu açıklama da genellikle asgari ücretlerin yüksek olması halinde gençlerin işverene katkılarının bu ücret düzeyine değmeyeceği ve işverenlerin gençlere iş vermek yerine ya daha üretken olduğunu düşündükleri yetişkinleri işe alacakları ya da daha uygun maliyetli üretim yöntemlerine sermaye yatıracakları varsayımına dayanmaktadır. Ancak görece ücret düzeyleri ile genç işsizliği arasındaki zayıf ilişkiye benzer şekilde asgari ücret ile genç işsizlik arasında da anlamlı bir ilişki kurulamamıştır. Yapılan çalışmalarda kimi ülkelerde asgari ücretlerdeki değişikliklerin genç işsizliği üzerinde hiçbir etkisi olmadığı, kimi ülkelerde ise bu etkinin olumlu veya olumsuz bir şekilde ancak çok sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla asgari ücretteki artışın gençlerin istihdam beklentilerine önemli ölçüde zarar verdiğine yönelik önermeyi destekleyecek yeterince kanıt yoktur ve iki olgu arasında herhangi bir ilişki kurulduğu durumlarda dahi bu istatistiksel olarak çok az anlam ifade etmektedir (O'Higgins, 1997: 28-33; Hess vd., 1994: 6-7).

Bir diğer işgücü piyasası kurumu olan istihdamı koruma mevzuatı da genç işsizlik ile ilişkilendirilen bir diğer olgudur. İstihdamı koruma mevzuatı işçilerin işlerinden çıkarılmalarının işverene yüklediği maliyetleri artırarak istihdamı korumak, işçilerin pazarlık güçlerini artırarak ücret artışları sağlamak ve istihdamın korunmasını sağlayacak diğer önlemlerin alınmasını mümkün kılmak gibi temel unsurlara sahiptir. Birçok Avrupa ülkesinde 1960'lı ve 1970'li yıllarda düzenlenen ve katı işgücü piyasalarının temel kaynağı olarak gösterilen mevzuatın amacı işten çıkarmaların daha zor hale getirilmesidir (Yavuz, 2020: 127-128). İstihdamı koruma mevzuatının tıpkı asgari ücret gibi emeği çok pahalı hale getirerek genç işsizliğini artırdığı ileri sürülmüştür. Ancak yine asgari ücret ile genç işsizlik arasındaki ilişki gibi burada da mevzuatın genç işsizliği üzerindeki etkisine dair net bir ilişki bulunamamıştır (Coenjaerts, 2009: 125). Kaldı ki, 1980'li yıllarda Avrupa ekonomilerinde görülen yüksek işsizlik sonucunda karar alıcılar çeşitli reformlar başlatmışlardır. Bu kapsamda alınan önlemlerden bir tanesi belirli süreli iş sözleşmeleri için istihdamı koruma mevzuatının esnetilmesi olmuştur. Bu reformlar ekonominin iyileşme dönemlerinde istihdamın artmasında katkıda bulunmuş ancak yeni işlerin önemli bir kısmı geçici işler olmuştur. Bu işler ise çoğunlukla gençler tarafından üstlenilmiştir. Durgunluk dönemlerinde ise işlerinden ilk çıkarılanlar bu işlerde çalışanlar olmuş ve bu sebeple genç işsizliği artış göstermiştir (Dennis vd., 2013: 4). Ayrıca işlerin katı bir şekilde ayrılması gençler açısından daha uzun süreli ve kalıcı nitelik gösteren işlere geçişi engellemektedir. Bu da gençlerin daha düşük ücretli, doğası gereği sık iş değiştirmeye açık ve eğitime sınırlı katılımı sağlayan geçici işlerde sıkışıp kalmalarına neden olmaktadır (Biavaschi vd., 2013: 7).

Genç işsizliğini etkileyen olgulardan bir diğeri ise gençlerin eğitim düzeyleridir. İlk olarak eğitim düzeyinin genç işsizliği ile dolaysız bir ilişki içinde olduğunu savunan görüşe göre gençler üretken istihdam için gerekli becerilerle gittikçe daha az ulaşmaktadırlar. Buna göre, eğitim sisteminin yeterince işlemesi, daha nitelikli ve yetenekli bir genç nüfus yetiştirmesi halinde, bu gençlerin işsizlikle karşı karşıya kalmayacağı düşünülmektedir (Hess vd., 1994: 7). Kesin garanti oluşturmamakla beraber eğitilmiş gençler iş piyasasında önemli bir avantaja sahip olmaktadır. Ampirik çalışmalar gençlerin eğitim düzeyi ile işsizlik arasında bir ilişki olduğunu; eğitim düzeyi yükseldikçe işsizliğin azaldığını göstermektedir (Gündoğan, 2001: 26).

Eğitim sisteminin yeterliliği ve gençlerin sahip oldukları beceriler ile deneyimler de genç işsizliği üzerinde etkili olan unsurlar arasında sayılmaktadır. Çoğu zaman eğitim sistemi iç pazarın ihtiyaç duyduğu uygun işgücü sağlamaktan uzaktır. Gençlerin sahip oldukları becerilere ilişkin arz ve talep arasındaki uyumsuzluk, daha yüksek genç işsizlik oranlarına katkıda bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar girişimcilerin beceri eksikliğinin işe alımda önemli bir kısıtlama olduğunu kabul ettiklerini ve dünyanın birçok bölgesinde bu uyumsuzluk ile genç işsizliği arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir (Dennis vd., 2013: 4).

Eğitim sisteminin pazarın ihtiyaç duyduğu gereksinimlere sahip işgücünü sağlayamaması, gençlerin iyi bir iş bulabilmek için uzun süre işsiz kalmalarına neden olabilir. Gençlerin yararlanabileceği istihdam fırsatları ise genellikle kayıt dışı ekonomi ile sınırlıdır. Bununla birlikte, bu genç kayıt dışı işçiler, kayıt dışı faaliyetlerde çeşitli beceriler edinseler de bu beceriler genellikle resmi olarak tanınmadığından, daha iyi işlere erişimde zorluklarla karşılaşır. İnfornel kanallar aracılığıyla edinilen becerilerin tanınması ve belgelendirilmesi bu açıdan kilit unsurlardır. Ayrıca gençler genellikle hangi mesleğe gireceklerini ve nerede iş arayacaklarını bilemeyebilirler. Bu kapsamda sunulacak hizmetler ile erken kariyer rehberliği, onların işgücü piyasasına girişlerini kolaylaştırabilir ve genç işgücü arzı ile talebi arasındaki uyumsuzluğun önlenmesine yardımcı olabilir (Coenjaerts, 2009: 125).

Genç işsizliği üzerinde etkili olan bir diğer olgu ise toplu pazarlıklar ve sendikaların tutumlarıdır. Çeşitli araştırmalar, sendikalaşma ile genç istihdamı arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu kapsamda bir görüş sendikaların ücret sıkışmasına⁵ yol açarak genç işsizliğine yol açtıklarını varsaymaktadır. Diğer görüş ise sendikaların genç işsizliği üzerindeki etkisini, sendikaların çekirdek üyeleri olan yetişkin erkekleri korumak için pazarlıklarını yürüttüğünü ve gençler ve kadınlar gibi daha periferik gruplar arasındaki istihdam kayıplarını kabul etmeye daha istekli oldukları varsayımına dayandırmaktadır (O’Higgins, 2015: 12).

Burada belirtilen faktörlere ek olarak, gençlerin etnik kökeni, engelli olma durumları, bölgesel eşitsizlikler (O’Higgins, 1997: 44-46) ve gençlerin aile

5 Ücretlerin bireylerin nitelik, beceri ve deneyimlerinden bağımsız olarak birbirlerine yaklaşması durumunu ifade etmektedir. Bu kapsamda ücretlerin sıkıştığı durumlarda vasıflı işçi ile vasıfsız işçinin ya da kademli işçi ile işe yeni başlamış bir işçinin ücretlerinin birbirlerine yaklaştığı söylenebilir.

geçmişleri (Freeman ve Wise, 1982) de genç işsizliği üzerinde çeşitli etkileri olduğu düşünülen diğer faktörler arasında yer almaktadır.

TÜRKİYE'DE GENÇ İŞSİZLİĞİNİN BOYUTLARI

Uzun dönemler boyunca Türkiye üzerine hazırlanan nüfus projeksiyonları⁶, Türkiye'nin sahip olduğu genç nüfusun önemli bir potansiyel barındırdığını ve bu kapsamda *demografik fırsat penceresinde* bulunduğunu belirtmişlerdir. Bu pencerenin kapanacağını öngörüldüğü 2040'lı yıllara kadar gençlerin iyi eğitimle üretime dâhil edilmelerinin, Türkiye'nin ekonomik gelişiminde belirleyici olacağı ileri sürülmüştür. 2040 yılı ise Türkiye açısından nüfusun yaşlanma eğilimine gireceği ve demografik fırsat penceresinin kapanacağını öngörüldüğü zamandır. Ancak nicel olarak önemli bir düzeye ulaşması beklenen genç nüfusu soğurabilecek düzeyde bir işgücü talebi oluşturulamaması ise fırsat penceresinden beklenen potansiyel avantajların kaçırılacağı ve hatta çok çeşitli sorunların doğacağı anlamına gelmektedir (Erdayı, 2009: 138).

Karşılaştırmalı çalışmalar Türkiye'nin genç nüfusu itibarıyla önemli bir avantaja sahip olmasına rağmen bu gençler için yeterince istihdam olanağı sağlayamadığını göstermektedir. Bunun önemli sebeplerinden birisi genç işgücü arzı ile talebi arasında meydana gelen uyumsuzluktur. Ayrıca Türkiye işgücünün eğitim seviyesinin yükselmesine rağmen genç işsizlik oranlarında, OECD ülkeleri ile kıyaslandığında, oldukça olumsuz bir tablo çizmektedir. Türkiye'de gençlerin istihdama daha az katılmaları ve yüksen işsizlik oranları ile karşılaşmaları genellikle nüfus yapısından, eğitim ve işgücü politikalarından kaynaklanan sebeplere dayandırılmaktadır. Ayrıca sektörel yapıda meydana gelen değişim ve iç göç olgusu da Türkiye'de genç işsizliğini perçinlemektedir (Kelleci ve Türk, 2016: 19-21).

Tablo 1: 2014-2021 Yılları İşsizlik Oranları (TÜİK)

Yıllar	Genel İşsizlik Oranı (15-64 Yaş Arası)			Genç İşsizlik Oranı
	Erkek	Kadın	Toplam	
2012	8,5	10,8	9,2	17,5
2013	8,7	11,9	9,7	18,7
2014	9,2	12,2	10,1	17,9
2015	9,4	12,9	10,5	18,5
2016	9,8	14	11,1	19,6
2017	9,6	14,4	11,1	20,8
2018	9,7	14,2	11,2	20,3
2019	12,7	16,8	14	25,4
2020	12,6	15,3	13,4	25,3
2021	10,9	15,1	12,2	22,6

6 TÜİK nüfus projeksiyonlarını "bir tahmin değil, mevcut nüfus eğilimlerinin devam etmesi veya benzer süreçleri daha önce yaşamış ülkelerin eğilimlerinin analiz edilerek bu eğilimlerin yansıtılması durumunda nüfusun gidişatını gösteren bir uygulamaya olduğu" şeklinde tanımlamaktadır. Bu kapsamda bu projeksiyonlar gelecekteki nüfus yapısı hakkında tespitlerde bulunarak ileriye yönelik sağlıklı politikalar üretilmesini sağlamaktadır (TÜİK, 2013).

TÜİK verilerine göre 2021 yılında, 15-24 yaş arasındaki işgücü 4 milyon 983 bin kişidir. Gençlerin işgücüne katılma oranı %41,7, istihdam oranı %32,2, istihdamdaki genç sayısı 3 milyon 855 bin, genç işsiz sayısı ise 1milyon 128bindir. Tablo 1’de ise Türkiye’de son on yıllık zaman dilimindeki genel işsizlik oranları ile genç işsizlik oranları yer almaktadır. Tablo incelendiğinde Türkiye’de genç işsizlik oranlarının neredeyse tüm dönemler boyunca genel işsizlik oranlarının iki katına yakın seyrettiği görülmektedir. Ayrıca genç işsizliği kimi zamanlar düşüş göstermiş olsa dahi uzun dönemli ele alındığında genellikle bir artış seyri içinde hareket etmektedir. Bu kapsamda 2012 yılında %17.5 olarak gerçekleşen genç işsizliği, 2019 yılından en yüksek seviyesine ulaşarak %25.4 olmuştur. 2021 yılındaki genç işsizlik oranı ise 22.6 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2: 2014-2021 Genç İşsizlik Oranları

Yıllar	Genç İşsizlik Oranları		
	Erkek	Kadın	Toplam
2012	16,3	19,9	17,5
2013	17	21,9	18,7
2014	16,6	20,4	17,9
2015	16,5	22,2	18,5
2016	17,4	23,7	19,6
2017	17,8	26,1	20,8
2018	17,6	25,3	20,3
2019	22,5	30,6	25,4
2020	22,6	30,3	25,3
2021	19,4	28,7	22,6

Tablo2, Türkiye’de genç işsizliğinin durumunu cinsiyet temelinde göstermektedir. Genel olarak istihdama katılmada genç kadınların genç erkeklere kıyasla daha fazla zorluk yaşadıkları ve dezavantajlı konumda yer aldıklarına yönelik bulgular Türkiye açısından da doğrulanmaktadır. Tablodaki veriler 2012-2021 arasındaki on yıllık dilim boyunca genç kadınların işsizlik oranlarının genç erkeklere kıyasla oldukça yüksek seyrettiğini göstermektedir. Bu kapsamda Türkiye’de genç işsizliğin önemli bir sorun olmayı sürdürdüğü ve bu eğilim devam ettiği müddetçe demografik fırsat penceresinde bulunmanın getireceği faydalardan yararlanmanın mümkün olmayacağı görülmektedir.

YÖNTEM VE BULGULAR

Bu çalışmadan Türkiye’de yaşanan genç işsizliği sorunu ele alınmıştır. Genç işsizliği etkileyen faktörleri belirlemek için En Küçük Kareler (EKK) yöntemi kullanılmıştır. En küçük kareler yöntemi, bir veri kümesindeki gözlemler arasındaki doğrusal bir ilişkiyi ifade etmek için kullanılan bir istatistiksel analiz yöntemidir. Bu yöntem, verilerin matematiksel modelini oluştururken, hatayı minimize etmeye çalışır. Bu yöntem, bir doğru veya eğrinin en iyi şekilde uyduğu noktaları belirlemek

in için kullanılır. Bir doğru veya eğrinin uydurulması, verilerin tahmin edilmesine veya gelecekteki davranışların öngörülmesine yardımcı olabilir. Başka bir deyişle, en küçük kareler yöntemi, bir bağımlı değişken (Y) ile bir veya daha fazla bağımsız değişken (X) arasındaki ilişkiyi, gözlenen bağımlı değişken değerleri ile karşılık gelen değerler arasındaki farkların karelerinin toplamını en aza indirerek tahmin eden bir regresyon analizi yaklaşımıdır.

Çalışmadan genç işsizliği etkilediği düşünülen faktörler Tablo 3’te gösterilmiştir. Faktörlere ait veriler üçer aylık dönem olarak ele alınmış ve 2000-2022 dönemini kapsamaktadır. Genç işsizlik ve enflasyon değişkenleri oran olarak, GSYH, nüfus ve çalışma ücretleri değişkenleri ise logaritmik dönüşüme tabi tutularak analiz edilmiştir. Analizler için E-Views 5 paket programı kullanılmıştır.

Tablo 3: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Sembol	Kategori
Genç İşsizlik Oranı (%)	(Y)	Bağımlı değişken
Enflasyon Oranı (%)	(X ₁)	Bağımsız değişken
Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH)	(X ₂)	Bağımsız değişken
Nüfus	(X ₃)	Bağımsız değişken
Çalışma ücretleri	(X ₄)	Bağımsız değişken

Çalışmada genç işsizliği etkileyen faktörlerin belirlenmesi için kullanılan tahmin modeli Eşitlik 1’de sunulmuştur.

$$Y_t = \beta_0 + \alpha_1 X_{1t} + \alpha_2 X_{2t} + \alpha_3 X_{3t} + \alpha_4 X_{4t} + \varepsilon \quad (1)$$

Araştırmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4: Tanımlayıcı İstatistikler

	(Y)	(X ₁)	(X ₂)	(X ₃)	(X ₄)
Ortalama	16,85%	6,2%	4,52	3,14	1,23
Std. Sapma	2,91	2,71	3,74	1,19	3,47
Maksimum	26,5%	16,3%	8,34	7,25	4,15
Minimum	13,8%	1,05%	-2,24	1,10	0,97

Çalışmada kullanılan modelin tutarlı sonuçlar verebilmesi için bazı varsayımları sağlaması gerekmektedir. Bu yüzden kullanılan verilerin durağan olması istenmektedir. Verilere ait serilerin durağanlığını ölçmek için birim kök testleri uygulanmaktadır. Birim kök testleri, ekonometride zaman serisi analizinde kullanılan bir test türüdür. Bu testler, bir zaman serisinin sabit bir eğilim gösterip göstermediğini belirlemek için kullanılır. Sabit bir eğilim, zaman serisinin uzun vadede artan veya azalan bir trend gösterdiği anlamına gelir.

Birim kök testleri, zaman serisinin birinci farkını alarak yapılır. Bu fark, zaman serisinin ardışık iki gözlemi arasındaki farktır. Daha sonra, birim kök testi, birinci farkın istatistiksel olarak istasyonere (sabit bir ortalamaya sahip ve zamanla değişmeyen varyansa sahip) olup olmadığını belirlemek için kullanılır. Bu çalışmada serilerin durağan olup olmadığını belirlenmesi için Augmented Dickey-Fuller (ADF) (1981) ve Philips ve Perron (PP) (1988) birim kök testleri yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Birim Kök Test Sonuçları

Birim Kök Testleri	PP		ADF	
	Düzye	Fark 1	Düzye	Fark 1
Genç İşsizlik	0,0821	0,0014	0,1421	0,0421
Enflasyon	0,0125	0,0000	0,0123	0,0000
GSYH	0,0021	0,0000	0,0000	0,0000
Nüfus	0,0785	0,0025	0,0451	0,0000
Çalışma Üretleri	0,0412	0,0000	0,0218	0,0000

Tablo 5 incelendiğinde modele ait tüm değişkenlerin düzey veya birinci farklarda durağan olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca modele ait değişkenler arasında ilişkilerinin önemi tahmin değerlerini etkilemektedir. Bu yüzden değişkenlere ait korelasyon değerlerinin analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Korelasyon Matrisi

	(Y)	(X ₁)	(X ₂)	(X ₃)	(X ₄)
Genç İşsizlik (Y)	1	-0,451	-0,145	0,248	-0,024
Enflasyon (X₁)	-0,451	1	-0,256	0,321	0,741
GSYH (X₂)	-0,145	-0,256	1	0,412	0,317
Nüfus (X₃)	0,248	0,321	0,412	1	0,368
Çalışma Üretleri (X₄)	-0,024	0,741	0,317	0,368	1

Korelasyon analizi, iki değişken arasındaki ilişkiyi ölçmek için kullanılan bir analiz yöntemidir. Bu yöntem, bir değişkendeki değişimin, diğer değişkenin değişimine neden olup olmadığını veya iki değişken arasındaki ilişkinin gücünü ölçmek için kullanılır. Korelasyon analizi, genellikle Pearson korelasyon katsayısı kullanılarak yapılır. Pearson korelasyon katsayısı, iki sürekli değişken arasındaki ilişkinin doğrusal olup olmadığını ve ilişkinin ne kadar güçlü olduğunu gösterir. Katsayı, -1 ile +1 arasında değerler alır. Değerin negatif olması, değişkenler arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu gösterirken, pozitif olması, değişkenler arasında doğru yönlü bir ilişki olduğunu gösterir. Katsayının mutlak değeri 1'e yaklaştıkça, ilişki daha güçlü hale gelir. Tablo 4 incelendiğinde değişkenler arasındaki ikili korelasyon ilişkilerinin çoğunun zayıf şiddetli olduğu görülmektedir. Ayrıca tüm değerler istatistiksel olarak anlamlıdır.

Araştırmada genç işsizliği ile enflasyon, GSYH, ülkenin nüfusu ve çalışma ücretleri arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek için ARDL analizi uygulanmıştır. Analizde elde edilen sonuçlar Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7: ARDL Test Sonuçları

Model	İstatistik (F)	Anlamlılık Düzeyi	Alt Sınır		Üst Sınır	
ARDL (2,3,2,3,2)	7,578	1% 5% 10%	3,984 3,147 2,876		5,147 4,876 3,491	
Testler	Belirlilik K. (R ²)	Düzeltilmiş (R ²)	BG	BPG	Ramsey	JP
İstatistik Değ.	0,1425	0,1295	7,54	0,47	5,31	0,361
Değişkenler	Katsayılar	P - Değeri	t - Değeri		Std. Hata	
Sabit	14,315	0,175	6,434		8,85	
Genç İşsizliği (Y)	2,14	0,017	3,121		0,785	
d(Y)(-1)	1,24	0,068	2,788		0,654	
Enflasyon (X ₁)	0,95	0,023	1,451		0,214	
d(X ₁)(1)	0,34	0,074	1,122		0,364	
d(X ₁)(2)	0,21	0,051	1,002		0,147	
GSYH(X ₂)	-1,24	0,032	-4,152		0,267	
d(X ₂)(1)	-0,52	0,001	-2,312		0,223	
Nüfus(X ₃)	0,41	0,014	2,322		0,146	
d(X ₃)(1)	0,23	0,021	1,447		0,332	
d(X ₃)(2)	0,21	0,031	1,132		0,695	
Çal. Ücr.(X ₄)	0,74	0,001	3,233		0,232	
d(X ₄)(1)	0,56	0,002	2,564		0,744	

Çalışmada kullanılan ARDL modelinin gecikme uzunluğu (2,3,2,3,2) olarak saptanmıştır. Kurulan modelde F değeri (7,578) tüm anlamlılık düzeylerinde üst sınırı geçtiği için genç işsizlik ile enflasyon, GSYH, ülkenin nüfusu ve çalışma ücretleri arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Kurulan modelin genç işsizliği açıklama gücü yaklaşık %13 olarak saptanmıştır. Ayrıca modelin varsayımları sağladığı saptanmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen ARDL modeline ait uzun dönem katsayıları Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8: ARDL Modeli Uzun Dönem

Değişkenler	Katsayı	P değeri
Enflasyon (X ₁)	0,95	0,02
GSYH (X ₂)	-1,24	0,03
Nüfus (X ₃)	0,41	0,01
Çalışma Üretleri (X ₄)	0,74	0,00

ARDL uzun dönem modeli sonucu elde edilen değerler göre GSYH ile genç işsizlik arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. GSYH arttıkça genç işsizlik azalmaktadır. Öte yandan enflasyon, ülkenin nüfusu ve çalışma ücretleri ile genç işsizlik arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir. Bu değişkenlerin artması genç işsizliği arttırmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Genç işsizlik, genellikle 15-24 yaş arası genç nüfus içindeki işsizlik oranıdır. Bu oran, genç nüfus içinde iş arayan ancak iş bulamayan kişilerin sayısını genç nüfusun toplam sayısına böler ve yüzde olarak ifade eder. Genç işsizlik, ekonomik büyüme, istihdam politikaları, eğitim ve meslek edinme gibi birçok faktörden etkilenebilir. Genç işsizliğin yüksek olması, ekonomik ve sosyal sorunlara yol açabilir ve gençlerin gelecekteki istihdam olanaklarını olumsuz etkileyebilir. Yüksek genç işsizlik oranlarının önemli sosyal ve ekonomik sonuçları olabilir. İş bulamayan gençlerin cesareti kırılabilir ve iş aramaktan vazgeçebilir, bu da uzun süreli işsizliğe ve hatta işgücünden kalıcı olarak dışlanmaya yol açabilir. Bu, daha düşük kazanç potansiyeline ve gelecekte ekonomik hareketliliğin azalmasına yol açabilir. Yüksek genç işsizlik oranları, özellikle halihazırda gergin olan sosyal ve ekonomik koşulların olduğu bölgelerde sosyal huzursuzluk ve istikrarsızlığa da katkıda bulunabilir. Politika yapımcılar, genç işsizliğini ele almak için, hedeflenen eğitim ve öğretim programları, işverenlerin genç işçileri işe alması için teşvikler ve gençler için iş yaratması muhtemel sektörlerle yatırım dahil olmak üzere çeşitli önlemler uygulayabilir. Girişimciliği ve serbest mesleği teşvik etmek de genç işsizliğini azaltmak için etkili stratejiler olabilir. Sonuç olarak, genç işsizliğini ele almak, bir dizi ekonomik, sosyal ve politik faktörü dikkate alan bütüncül bir yaklaşım gerektirir.

Çalışma sonucunda ülkede yaşanan enflasyonun, ülkenin nüfus artışının ve belirlenen çalışma ücretlerinin genç işsizliği arttırdığı saptanmıştır. Öte yandan ülkede gerçekleşen gayri safi yurtiçi hasıla artışının ise genç işsizliği azalttığı saptanmıştır. Bu yüzden uygulanan ekonomik politikaların genç işsizliği önemli bir şekilde etkilemektedir. Bununla birlikte genç işsizlik, her ülke için ciddi bir sorundur ve çözümü için birçok farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bu sorunun çözümü için öncelikle, işgücü piyasasının ihtiyaçlarına uygun şekilde nitelikli işgücü yetiştirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, eğitim sistemi ve işgücü piyasası arasındaki bağlantılar güçlendirilmeli ve mesleki eğitim programları geliştirilmelidir. Bunun yanı sıra, gençlerin girişimcilik potansiyellerini destekleyen politikalar ve programlar da işsizlik sorununun çözümünde etkili bir rol oynayabilir. Bu kapsamda, genç girişimcilerin finansmana erişimlerinin kolaylaştırılması, mentorluk ve danışmanlık hizmetleri sunulması gibi destekler verilebilir. Ayrıca, işgücü piyasasında istihdam olanaklarının artırılması da genç işsizliğinin azaltılmasına yardımcı olabilir. Bu doğrultuda, ekonomik büyümeyi ve istihdamı destekleyen politikalar ve

yatırımlar yapılması gerekmektedir. İşletmelerin rekabet gücünü artırmak için, teknolojik gelişmelere uyum sağlama, yenilikçilik ve verimlilik artırıcı faaliyetlerin teşvik edilmesi de önemlidir. Son olarak, işsizlik sorununun çözümü için sosyal politikaların da etkili olduğu unutulmamalıdır. Özellikle dezavantajlı gruplara yönelik istihdam politikaları ve sosyal koruma önlemleri, genç işsizliği azaltmaya yardımcı olabilir. Tüm bu politikaların başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için ise, işbirliği ve koordinasyonun sağlanması gerekmektedir. İşgücü piyasası aktörleri, işletmeler, eğitim kurumları, sivil toplum örgütleri ve hükümetler arasında işbirliği ve koordinasyon sağlanarak, genç işsizlik sorununun çözümüne katkı sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Biavaschi, C., Eichhorst, W., Giulietti, C., Kendzia, M.J., Muravyev, A., Pieters, J., Rodríguez-Planas, N., Schmidl, R. ve Zimmermann, K.F. (2013). *Youth Unemployment and Vocational Training*. Background Paper For The World Development Report 2013.
- Biçerli, K. (2011). *Çalışma Ekonomisi (6.Bs.)*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Casson, M. (1979). *Youth Unemployment*. London: The Macmillan Press.
- Coenjaerts, C., Ernst, C., Fortuny, M., Rei, D., ve Pilgrim, M. (2009). Youth Employment. İçinde *Promoting Pro-Poor Growth: Employment*. Paris: OECD.
- Dennis, G., Ignat, S. ve Fares. A. (2013). *Youth Unemployment in Europe and the World: Causes, Consequences and Solutions*. Kiel Policy Brief, No. 59. Kiel: Kiel Institute for the World Economy.
- Erdayı, A.U. (2009). Dünyada Genç İşsizliği Sorununun Çözümüne Yönelik Ulusal Politikalar ve Türkiye. *Çalışma ve Toplum*, 2009/3, 133-162.
- Freeman, R.B. ve Wise, D.A. (1982). The Youth Labor Market Problem: Its Nature, Causes, and Consequences. İçinde R.B. Freeman ve D.A. Wise (Editör), *The Youth Labor Market Problem: Its Nature, Causes and Consequences* (1-16), Chicago: NBER Press.
- Gündoğan, N. (1999). Genç işsizliği ve Avrupa Birliği'ne Üye Ülkelerde Uygulanan Genç İstihdam Politikaları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 54(1), 63-79.
- Gündoğan, N. (2001). *Genç İşsizliği*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Hess, L.E., Petersen, A.C. ve Mortimer, J.T. (1994). Youth, Unemployment and Marginality: The Problem and The Solution. İçinde A.C. Petersen ve J.T. Mortimer (Editör), *Youth Unemployment and Society* (s. 3-33). Cambridge: Cambridge University Press.
- ILO. (2006). *Global Employment Trends for Youth*. Geneva: ILO Publications.
- ILO. (2022a). *Quick Guide to Understanding the Impact of the New Statistical Standards on ILOSTAT Databases*. Geneva: ILO Publications.
- ILO. (2022b). *Global Employment Trends for Youth*. Geneva: ILO Publications.
- Kelleci, S.Ü. ve Türk, Z. (2016). Genç İşsizliğin İncelenmesi: OECD Ülkeleri Ve Türkiye Karşılaştırması. *Emek ve Toplum*, 5(13), 11-25.
- Murat, S. ve Şahin, L. (2011). *AB'ye Uyum Sürecinde Genç İşsizliği*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- O'Higgins, N. (1997). *The Challenge of Youth Employment*. ILO Employment and Training Papers. Geneva: ILO.
- O'Higgins, N. (2015). *Youth Employment*. IZA Policy Paper, No. 103. Bonn: Institute for the Study of Labor (IZA).
- Yavuz, H.B. (2020). *Kurumsal Değişim ve İstihdam*. Ankara: İksad Yayınevi.

SERMAYE AZALTIMINDA VERGİLENDİRME

Selçuk TEKİN¹

GİRİŞ

Mükellefler, ticari hayatlarını çoğunlukla sınırsız süreli olarak kurarlar. Bu kapsamda uzun soluklu ve sağlıklı yapıya kavuşmuş işletmelerini sürekli karlı biçimde yönetmeye çalışırlar. Bunun için rekabetin yoğun olduğu ve küreselleşmiş dünyanın acımasız koşullarına dayanaklı, değişime açık ve gelecekle ilgili doğru öngörülerde bulunarak ayakta kalmaya çalışırlar. Aynı zamanda böylesi mücadele için sağlıklı parasal olan ve olmayan sermayeye gereksinim duyarlar. Ticari faaliyetin temel özelliklerinden biri olan ticari ve sinai faaliyetlere hasredilmiş kazanç amacının güçlü bir sermaye yapısıyla sağlanabileceği bilinen bir gerçekliktir. Ticari yaşamın getirdikleri ile faaliyetlerden elde edilen kazanımların sermaye yapılarını güçlendirmeye dönük biriktirilmesi bu saikin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevzuat düzenlemelerinden bazıları, bir teşvik unsuru olması bakımından sermayeye eklenen bazı kazanç unsurlarının vergisel sonuç doğurmayacak şekilde tasarlandığı görülmektedir. Bir başka ifade ile çeşitli biçimlerde elde edilen kazançlar, sermayenin güçlendirilmesine yönelik olmak üzere sermayeye eklenmesi halinde vergi dışı bırakılmaktadır. Yapılan tasarrufların sermayenin bir unsuru olduğu kabulüyle ihdas edilen bahsi geçen teşvikler, bu bağlamda elde edilen kazançların sermayelere eklenmesini öngörmektedir. Yasal olarak çerçevesi çizili koşullara uygun sermayeye eklenen kazanç unsurları vergi dışı bırakılmak suretiyle sağlanan teşviklerin devam ettirilmesi de ayrı bir konu olarak değerlendirilmektedir. Özellikle fiyatlar genel düzeyinin sürekli artışıyla karşılaşan işletmelerin nominal faaliyet kazançlarının vergilendirilmek suretiyle sermaye yapılarında da oluşabilecek erozyonları önlemek amacı da güden anılan teşvikler,

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bölümü, ORCID: 0000-0003-2725-0651, selcuktekin@trakya.edu.tr

Bu çalışma; 26-27 Kasım 2022 tarihlerinde Ohrid/Kuzey Makedonya'da gerçekleştirilen XVIII. IBANESS Congress Series on Economics, Business and Management kongresinde sunulan ve kongre kitapçığında özeti yayımlanan ve sözlü sunulan "Sermaye Azaltımı Vergilemesi" isimli bildirisinin genişletilmiş halidir.

belirlenen koşullara uygun kullanıldıklarında önemli avantajlar sağlayabilmektedir. Hassaten atıl yapılarını ve birikimlerini ekonomiye kazandırarak sermayelerini güçlendirilmesini teşvik eden bu düzenlemeler, son yıllarda sıklıkla başvuru alan birer hareket alanı haline getirilmiştir.

Sermaye, sadece kurucular tarafından kuruluşları esnasında verdikleri parasal olan ve olmayan değerlerden oluşmamaktadır. Aynı zamanda faaliyetlerinin devamı sırasında elde edilen kazanımların sermayeye eklenmesi ya da eklenmesinin teşvik edilmesi suretiyle de oluşurlar. Sermayelerinin bir unsuru olması bakımından bilançonun pasifinde yer alan fon hesapları, 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu (KVK) ile 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu (GVK) hükümleri dikkate alınarak vergi dışı bırakılabilmektedir. Taşınmaz ya da iştirak paylarının satışından doğan kazançların %50'sinin bu kazançlardan doğan kazançların sermayeye eklenmesi halinde istisna edilmiş olması buna bir örnek teşkil edebilir. Yine kayıtlarında yer almayan yurt içi veya yurt dışı varlıklarını belli bir süre içinde (31.03.2023 tarihine kadar) kayıtlarına intikal ettirmek suretiyle sermayelerine eklenmesi durumunda bu kayıt dışı varlıklar da vergi dışı bırakılabilmektedir. Sermayenin güçlendirilmesine dönük bir dizi teşvik mekanizması uzun yıllardır uygulanmakta olup, vergi harcaması olarak değerlendirilmektedir.

İçeriğinde ve amacında ne olursa olsun artırıma konu edilen sermayelerin erimemesi ya da mevcudiyetini koruması büyük önem taşımaktadır. Ancak mevcut veya artırımla bir düzeye getirilen sermayenin azaltılması da ticari yaşamın bir gereği olabilir. Öteden beri Gelir İdaresi Başkanlığı'nca (GİB) özgelgeler yoluyla yürütülen ve sermaye azaltımı olması durumunda ne şekilde vergilendirme yapılacağı hususu tartışma konusu edilmekteydi. Bu kapsamda GİB, sermayeye eklenmek suretiyle vergi dışı bırakılan unsurların, daha sonraki bir dönemde sermaye azaltımı suretiyle geri alınması uygulamasında önceki vergi dışı bırakılan kısımların vergilendirilmesi gerektiği yönünde birçok özelge vermişti. Bir başka ifadeyle GİB, sermaye azaltımı olması halinde, bunun kaynağının artırılan sermaye unsurlarının önceki dönemlerde kardan vergi alınmayan kısımları olduğunu, bu çerçevede en yüksek vergi alınması gereken şekilde değerlendirilmesi gerektiğini belirlemekteydi. GİB tarafından yasal bir dayanak olmaksızın sermaye azaltımlarının önceki dönemlerde vergilendirilmemiş olması karşısında ek vergilendirme kararları yargıya intikal ettirilerek birçok ihtilaf yaratılmaktaydı. Nihayetinde bu tür ihtilafli konuların vergilerin yasallığı ilkesi çerçevesinde yasal bir zemine oturtulması ve kanun koyucunun inisiyatif olarak karar alması gerektiğinden 7420 sayılı kanun düzenlemesi yapılmıştır. Bu kapsamda sermaye azaltımına giden mükelleflerin ne şekilde vergiye tabi tutulacağı düzenlemeleri gerçekleştirilmiş, GİB tarafından da konunun usul ve esaslarına yönelik bir genel tebliğ yayımlanarak idari düzenlemeler belirlenmiştir. İhdas edilen yeni yasal düzenleme ile genel tebliğ, birçok sorunu çözdüğü gibi yeni bazı sorunları da yaratır içerikte görünmektedir.

Çalışmamızda sermaye azaltımı müessesesinin içeriğine değinilerek vergi mevzuatında oluşan karmaşayı hukuksal bir gözle değerlendirmek, sorunları tespit ederek çözüm önerilerinde bulunmak amacı güdülmektedir.

SERMAYENİN TANIMI VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Şirketlerin ilk kurulduğu esnada taahhüt edilen sermaye, tüzel kişiliğin ilk malvarlığıdır (Karaman Coşgun, 2012: 333). Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre sermaye; bir ticari faaliyetin tesisi, devam ettirilmesi için lazım gelen anapara ile paraya tahvil edilebilen unsurların bütünü (URL-1) olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma uygun olması bakımından sermayeyi şirketlerin ortaklarınca asıl amaçları kazanç elde etmek olan bir organizasyon kurarak birtakım taahhütler sunmaları suretiyle nakdi ya da nakde tahvil edilebilen aynı tüm değerler toplamı olarak belirtmek de mümkündür.

Literatür incelemesi yapıldığında da bazı benzer ya da birbirinden farklı sermaye tanımlarına rastlanılmaktadır. Ayrıca kastedilen sermaye kavramının; hukuki mi, ekonomik mi, muhasebesel mi, yoksa işletme sahiplerine göre mi olduğuna göre farklı şekilde tanımlandığı görülmektedir. Sermaye azaltımına konu ve vergilendirilmesine yönelik dikkate alınacak sermaye kavramının esasen muhasebesel olarak dikkate alınması gerekmektedir. Muhasebe dünyasında sermaye kavramı esas sermaye ve öz sermaye (Kaçar, 2021:153) ya da ödenmiş veya ödenmemiş sermaye (Arabacı, 2023:56) kavramlarıyla birlikte ifade edilmektedir. Sermayeye ilişkin tanımlamalara aşağıda yer verilmiştir:

- 1 Sıra No'lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'ne göre sermaye; işletmenin kullanımına bırakılan ya da işletmelerin ana sözleşmelerinde açıklanan ve Ticaret Siciline tescil edilmiş tutardır (1 Sıra No'lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği, 26.12.1992 tarih ve mükerrer 21447 sayılı Resmi Gazete).
- Hem hukuki hem de günlük kullanımda sermaye, ortaklıklar yönünden malvarlığı ya da aktif olarak kabul edilmektedir (Poroy vd., 2014:9).
- Sermaye, paya sahip olanlar tarafından şirkete konulması taahhüt edilen malvarlığı ve bu malvarlığının nakdi toplamını oluşturmaktadır (Moroğlu, 2018:1).
- Sermaye; bir ticari işletmenin kurulması ve devam ettirilmesi için lazım gelen para ile paraya çevrilebilir nitelikteki mallardır (Tan, 2021:7).
- Sermaye, işletme sahiplerince konulan para, mal ve emek veya yapılan toplam yatırım, üretim gibi unsurların kullanılmak suretiyle nakit değerle ve nakde tahvil olunan hisse senedi veya bono gibi varlıklardır (Kaynak, 2016:41).
- İşletmelerin amaçlarını gerçekleştirebilmesine olanak tanıyan para ya da mal gibi değerlerdir (Arabacı, 2023:56).

- İşletmeyi kuranlarca ya da daha sonrasında ortak olanlarca konulan ve para, emek, mal veya diğer biçimlerde temin edilip parasal özelliklere sahip menfaat, varlık ya da değerler bütünüdür (Gündüz, 2021:68).

Tanımlardan da görüldüğü gibi sermaye; işletmelerinin kuruluşlarından itibaren başlayan ve onun olmazsa olmazı bulunan malvarlığı değerlerinin bütününi oluşturmaktadır. Sermaye olarak ortak ve ortaklarca işletmeye nakdi ya da aynı birçok değer konulabilir, bunun için taahhütte bulunulabilir. Bu konuda 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu (TTK) (14.02.2011 tarih ve 27846 sayılı Resmi Gazete) aksi bir durum belirlemediği sürece sermaye olarak konulabilecek değerleri ayrı ayrı belirlemiştir. TTK'nun 127'nci maddesine göre sermaye değerlerinin neler olacağı Tablo 1'de gösterilmiştir:

Tablo 1: Şirketlere Sermaye Olarak Konulabilecek Değerler		
Nakit Sermaye	Aynı Sermaye	Kişisel Emek Sermayesi
a) Para (TL ve döviz)	a) Ticari Alacak	a) Kişisel emek,
b) Nakit alacaklar	b) Taşınır mal	b) Ticari itibar,
c) Nakde dayalı kıymetli evrak	c) Taşınmaz mal	c) Teknik bilgi,
	ç) Fikri mülkiyet hakları	ç) Müşteri portföyü
	d) Maden ruhsatnameleri ve bunun gibi ekonomik değeri olan diğer haklar,	
	e) Taşınır ve taşınmazların faydalanma ve kullanma hakları	
	f) Sermaye payları	
	g) Haklı olarak kullanılan devredilebilir elektronik ortamlar, alanlar, adlar ve işaretler gibi değerler	

Kaynak: Tan, 2021:10.

Sermaye olarak konulabilecek söz konusu değerlerden şahsi emek ile ticari itibar haricinde kalan ötekilerinin maddi bir değerde olduğu, devredilebilir bir hak veyahut bir değer (Tan, 2021:9) niteliğinde bulunduğu görülmektedir.

Yine 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun (TBK'nın) (04.02.2011 tarih ve 27836 sayılı Resmi Gazete) 621'inci maddesinde adi ortaklıklarla ilgili ortaklığa katılım payı olarak, nakit değer, alacak veya sair bir mal veya emeğin konulabileceği hükmedilerek bu değerlerin de birer sermaye değeri olduğu belirlenmiştir.

Sermayeyi oluşturan değerlere bakıldığında nakdi ya da nakde tahvil edilebilir özelliği bulunan tüm unsurların yasa koyucu tarafından kabul edildiği anlaşılmaktadır. Günümüz ticari koşulları dikkate alındığında iş ve işletmelere yöneltilebilen her türlü maddi değere sahip unsurun sermayeyi oluşturması mümkündür. Bu açıdan değerlendirildiğinde sermayenin; nakit olarak ifade edilebilen, tutarı belli ve tamamı taahhüt edilen özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır (Tan, 2019:11,12).

SERMAYE AZALTIMI

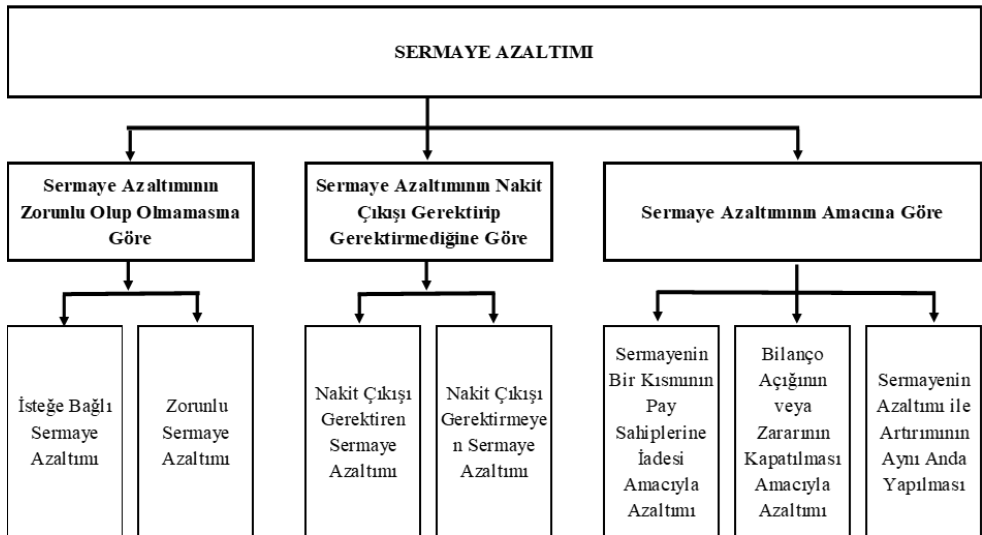
Şirketlerin sözleşmelerinde derç edilmiş sermayenin nominal değerindeki tutarının azaltılması işlemi (Oktay, 2013:131) olarak belirtilebilen sermaye azaltımı, kimi zaman piyasanın gerektirdiği hallerde kimi zaman da yasal zorunluluklar sebebiyle yapılmaktadır.

İşletmeler, kuruluş aşamasında asgari tutarları belirlenmiş sermayeleri ile faaliyete başlarlar. Daha sonra bu sermayeye faaliyetlerinin devamı sırasında yarattıkları değerleri de eklemek suretiyle güçlü bir mali yapı oluşturmaya çalışırlar. Bu mali yapının süreç içinde çeşitli biçimlerde ortaya çıkan gereklilikler karşısında azaltılması suretiyle korunmaya çalışıldığı ticari yaşamın bir sonucu olarak karşılaşılan bir durumdur. Bu kapsamda işletmeler, çeşitli nedenlerle sermayelerini azaltabilmektedirler.

Sermayenin özellikle alacaklılar bakımından koruyucu fonksiyonu dikkate alındığında sermayenin azaltılması uygulamasında esas sözleşmenin değiştirilmesi söz konusu olsa da konunun önemi ve farklılığı dikkate alınarak kanun koyucu tarafından özel olarak TTK'nın 473 ilâ 475'nci maddeleri hükümleri ihdas edilmiştir (Tanrıverdi, 2016:306). Bu kapsamda şirket genel kurulu; son yıllık bilançosu çerçevesinde zararın, sermaye ve yasal yedek akçe toplamalarının üçte ikisine eşit ya da bu tutardan büyük bulunması karşısında ya sermayenin artırılmasını ya tamamlanmasını ya da sermayenin azaltılmasını kararlaştırmalıdır (Oktay, 2013:131).

Sermaye azaltılmasının çeşitli biçimlerde yapılması ve tasnif edilmesi mümkündür. Sermaye azaltımına yönelik yapılan sınıflandırma Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil:1 Sermaye Azaltımının Sınıflandırılması

Sermaye azaltımları, bilançodaki sermaye tutarının itibari ya da nominal değerinin azaltılması sonucuna bağlanan bir işlem olması (Dikmen, 2023:82) sebebiyle farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Şekil 1’de de görüleceği üzere sermaye azaltımında isteğe bağlılık olabileceği gibi koşulların getirdiği ve özellikle şirketten alacaklı olanların haklarının korunması bakımından zorunlu da olabilmektedir. Başka bir açıdan bakıldığında sermaye azaltımlarının bazıları nakit çıkışı gerektirirken bazıları gerektirmemektedir. Yine bir kısım sermayenin sahiplerine iadesine veya bilanço açığının veyahut zararının kapatılmasına ya da azaltım ve artırım işlemlerinin aynı anda yapılması amaçlarına yönelik olarak sermaye azaltımlarının yapılabildiği görülmektedir.

Sermaye Azaltım Nedenleri

Gerek mevzuata gerekse de literatüre bakıldığında sermaye azaltımına yönelik birçok nedenin olduğu görülmektedir.

- Sermayenin İhtiyaç Fazlası Olması Hali

TTK’nın 480’inci madde 3’üncü fıkra hükmüne göre hissedarlar şirkete sermaye olarak dahil ettikleri unsurları iade alamazlar, bunları isteyemezler. Normal koşullarda işletmenin ortaklarına koydukları sermayelerini iade alabilme olanakları bulunmadığından işletmelerce ortaklarına sermayelerini iade edebilmeleri ancak sermaye azaltımı kararı halinde mümkün olabilmektedir. Bu bakımdan şirketler mevcut bilançolarında atıl durumda bulunan ve işletme bünyesinde bulundurması gereken asgari tutardan fazlaya kalan kısımları daha verimli olması bakımından ortaklara geri verebilmektedirler (Kaya ve Akçay, 2016:22). Bir başka ifade ile esas sözleşmede belirlenmiş sermaye tutarlarının şirketlerin faaliyet konusuna veya hacmine oranla fazla olduğu durumlarda ya da süreç içerisinde faaliyet türündeki değişikliğin ve küçülmenin bir gereği olarak sermayenin bir kısmının atıl hale gelmesi (Doğan, 2020:58) mümkün olabilmektedir. Bu halde şirketlerde sermayeye gereksinim kalmadığı için (Bayraktar, 2015:54) sermaye azaltımı yapılması da mümkündür.

- Zorunluluk Sebebiyle Sermaye Azaltımı

Ticari yaşamın bir gereği olarak işletmelerin sürekli karlı olmaları mümkün olamayabilir. Aşırı rekabet, hızlı değişime uyum sağlayamama, genel iktisadi gelişmeler gibi nedenlerle işletmeler istenilen performansta kar elde edemezler, bilakis zarar dahi edebilirler. Son yıllarda dünyada yaşanan pandemi salgını, ülkemizde gerçekleşen deprem ve sel felaketleri gibi olağandışı gelişmeler nedeniyle zarar edilebileceği gibi normal faaliyetlerin bir devamı niteliğinde olmak üzere de zarar edinilebilir. İşletmelerin bilançolarında aktif karakterli ve negatif kayıta tutulan zarar hesabı, özkaynak grubunu azaltan bir etki yaratır. Nitekim 213 sayılı Vergi Usul Kanunu’nun (VUK’un) bilanço isimli 192’nci madde hükmünde bilançonun aktif ve pasif kalemlerden oluştuğu, aktifinde mevcutların ile alacakların, pasifinde ise borçların gösterileceği, zararın da yine alacaklarda yer alacağı hüküm

altına alınmıştır. Bu çerçevede düzenlenen bilançonun aktif ve pasifi arasındaki dengeyi özsermayenin oluşturacağı belirtilmiştir. O halde zarar kalemi aktif kısımda yer aldıkça ve aktifi azaltıkça, pasifi ve aktif ile pasif arasındaki dengeyi oluşturan özsermayeyi de azaltacaktır. Sonuç olarak öz kaynak, aktif toplamından, kısa ve uzun vadeli yabancı kaynakların indirilmesi suretiyle hesaplandığından, eksi olarak kaydedilen zarar hesabı öz kaynağı doğrudan azaltan bir etki yaratmaktadır (Tan, 2021:28).

Kanun koyucu, işletmelerin zarar etmesi sonucu alacaklılar aleyhine bir gelişme olmasını istemediğinden bu hususta TTK’nda düzenlemeye giderek zararın olumsuz etkilerini bertaraf etme düşüncesinde olmuştur. Bu çerçevede şirket yönetim kurulunun borca batıklık ve sermaye kaybı sebebiyle neler yapması gerektiği TTK’nın 376’ncı maddesi hükümde ve buna dayanılarak yayımlanan 6102 Sayılı TTK’nın 376’ncı Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Usul Ve Esaslar Hakkında Tebliğ düzenlenmiştir. Anılan mevzuat düzenlemelerine göre bilançoda oluşan zararın büyüklüğü sebebiyle yedek akçeler ile sermaye toplamının yarısının bir karşılığı kalmaması halinde durumu iyileştirici tedbirlerin alınmasını teminen derhal genel kurul toplantıya çağırılır. Eğer bu zararın büyüklüğü; sermaye ile kanuni yedek akçelerin toplamının üçte ikisi kısmının karşılıksız kalmasına neden olursa genel kurul; kalan sermaye ile devam etme seçeneğini kullanabileceği gibi eksik sermayeyi tamamlamak seçeneğini de kullanabilir. Aksi halde şirketin kendiliğinden sona ermesi söz konusu olacaktır. Diğer yandan şirketin borca batık olması durumunda, bir başka ifade ile aktiflerinin (mal varlığının) toplamı borçlarını (alacaklıların alacak tutarlarını) karşılayamayacak hallerde şirketin iflasının istenilmesi gerekecektir. İşte işletmenin zarar etmesi ya da borca batıklık durumunun giderilebilmesi için sermaye azaltımı yapılarak bilanço dengesinin sağlanmaya çalışılması söz konusu olmaktadır.

- Kısmi Bölünme Suretiyle Sermaye Azaltımı

KVK’nın 19’uncu maddesine göre sermaye şirketlerinin bilançolarında yer alan taşınmazları ile en az iki yıl süre ile tutulan iştirak payları veya üretim ya da hizmet işletmelerini başka bir tam mükellefe kayıtlı değer üzerinden aynı sermaye olarak konulması hususu kısmi bölünme olarak belirlenmiş olup, bu şekilde gerçekleşen bir kısım malvarlığının transferlerinde sermaye hesabı da doğal olarak azalma eğilimi gösterecektir. Bir başka ifade ile kısmi bölünme işleminde anılan iktisadi kıymetleri devreden (bölünen) işletmelerde sermaye azaltımı söz konusu olacaktır (Doğan ve Zozik, 2023:40).

- Anonim Şirketlerin Kendi Paylarına Sahip Olması Yoluyla Sermaye Azaltımı

Bir şirketin kendi paylarına sahip olması pay sahiplerinin paylarını bir bedel karşılığında almasıdır (Tan, 2021a:41). TTK’nın 379 ve devamı maddelerine göre şirketler, kendi paylarının ancak en fazla %10’unu iktisap edebilirler. Bu

oranın altında kalsa bile kendi paylarının elden çıkarılması için en fazla üç yıllık süre söz konusudur. Bu süre içinde elden çıkarılmayan paylara yönelik sermaye azaltımının yapılması gerekmektedir. Diğer yandan halka açık anonim şirketler de Sermaye Piyasası Kurulu'nun (SPK'nın) yayımladığı Geri Alınan Paylar Tebliği (II-22.1) (03.01.2014 tarih ve 28871 sayılı Resmi Gazete) hükümleri hilafına iktisap edilen payların yeniden alımından itibaren en geç bir yıl içinde elden çıkarılması gerekmekte olup, anılan süreye uyulmaması sebebiyle elden çıkarılmayan paylara ilişkin fon çıkışı gerekmeyen sermaye azaltımı yapılması icap etmektedir.

- **Bilanço Açığının Finanse Edilmesi Suretiyle Sermaye Azaltımı**

İşletmeler kar elde etmek üzerine kurulduklarından ortakların bu kardan pay almalarını beklemeleri ticari yaşamın olağan sonucudur. Bu kapsamda işletmelerin zaman zaman kar elde edemeyip zarar etmeleri de mümkündür. Bu noktada ortaklara dağıtımı yapılacak kar payları, öncelikle zararlarını karşılamaları koşuluna bağlanmıştır. Bir başka ifade ile şirketlerin bilanço zararlarını dönem karıyla kapatmamaları durumunda karın dağıtılması olanağı bulunmamaktadır (Doğan ve Zozik, 2023:40). Oluşan zararın elde edilecek karlarla mahsubu belli bir zaman dilimini alması, süreci akamete uğratması ve sonunda pay sahiplerinin kardan pay almalarını geciktirmektedir. Dolayısıyla zamandan tasarruf edebilmek ve bir an önce kar dağıtımını sağlayabilmek adına geçmiş yıl zararlarının sermayenin azaltılması yoluyla itfa edilmesi durumu oluşmaktadır. Bu biçimde gerçekleştirilen sermaye azaltımlarında, alacaklılara yapılacak herhangi bir ödeme olmadığından (Öztürk, 2012:38) muhasebe kayıtlarıyla bir iyileştirme (Doğan ve Zozik, 2023:40) gerçekleştirilmektedir.

- **Ortaklıktan Ayrılmak Suretiyle Sermaye Azaltımı**

TTK'nın 246'ncı maddesinde sermaye koyma borcunu yerine getirmeyen ortağa ihtar çekileceği hükmolunmuştur. Bu bağlamda şirket ortaklarının taahhüt ettikleri sermayeyi ödemeleri yükümlülükleri bulunduğu (Kaynak, 2016:45) ifade edilebilir. Bu hususta taahhüt edilen sermayenin ödenmemesi halinde tescil ve ilan edilen ortağın ortaklığının bitirilmesi esastır. Yine TTK'nın 253 ilâ 266'ncı maddelerinde ortakların şirketten ayrılma durumu özel olarak düzenlenmiştir. Öte taraftan sermaye taahhüdünü yerine getirmeyerek sermaye borcu konusunda temerrüde düşen ortağın TTK'nın 482'nci maddesi uyarınca temerrüt faizi ödemesi gerekmekte olup, mütemerrit ortağın ortaklık hakkının ortadan kaldırılması yani ortaklıktan ıskat edilmesi söz konusu olacaktır. Yine ortakların yönetimle yaşadıkları kimi sorunlar ya da yapmak istedikleri başka işler sebebiyle (Doğan, 2023:40) rızaen ayrılmaları da sözkonusudur. Bu gibi ortaklıktan ayrılmalar olduğunda ortağa düşen payın sermaye azaltılması yoluyla giderilmesi mümkün bulunmaktadır.

- **Diğer Nedenlerle Sermaye Azaltımı**

Sermaye azaltımına yönelik doktrinde başka nedenler de gösterilmektedir. Bu nedenleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Sermayenin itfası,
- Vergi planlaması amacıyla sermaye azaltılması,
- Kurucu ortak bildirimlerindeki uyumsuzluk sebebiyle sermaye azaltımı.

SERMAYE AZALTIMINDA VERGİLENDİRME REJİMİ

Sermaye Azaltımına Yönelik Geçmiş Uygulamaları

Sermaye azaltımına dair uygulamalar uzun bir süredir tartışma konusu olmaktaydı. Nitekim temel tartışma konusu, vergi kanunlarında yer almadığı halde idari düzenlemeler yoluyla (özelgeler) sermaye azaltımı işlemlerine durumuna göre gerek kurumlar vergisi gerekse de kar dağıtımı temelli stopaj yükümlülüğü uygulanmaktaydı. Diğer yandan idarenin özelgeler suretiyle vergilerin yasallığı ilkesine aykırı olarak sermaye azaltımından vergi ve stopaj talep etmesi, kimi zaman mükelleflerce ihtirazi kayda bağlanarak yargılama makamlarına intikal ettirilmekteydi.

Gelir İdaresi, özelgelere temel olarak oluşan kazançların sermayeye eklenmesi suretiyle zamanında alınmayan verginin daha sonra sermaye azaltımı yoluyla durumuna göre kurumlar vergisi ile kar dağıtımı stopajı durumuna göre de sadece kar dağıtımı stopajı yapılmasını düzenlemekteydi. Bu noktada Gelir İdaresi, sermaye azaltımının kaynağına inerek en çok vergi alınmasını gerektiren bir yorumla özelgeleri vermekteydi. Dava konusu yapılan işlemlerde ise yargı makamlarınca özellikle vergilerin yasallığı ilkesine vurgu yapılarak idari düzenlemelerle sermaye azaltımından vergi alınmaması gerektiği yönünde kararlar (URL-2) veriyordu.

7420 sayılı Kanun gerekçesinde de belirtildiği üzere aynı ve nakdi sermayelerin işletmeden çekilmesi halinde herhangi bir vergilendirme yapılmamakta, buna karşın diğer unsurlar sebebiyle sermaye azaltımı gerçekleştirildiğinde azaltımın hangi kaynaktan yapıldığı noktasında görüş ayrılıklarının ve ihtilafların bulunmasından bahisle sorunun çözümlenmesi amacı ile yeni düzenlemelerin yapılması gereksinimi meydana gelmiştir (URL-3).

Son Düzenlemeler Işığında Sermaye Azaltımında Vergilemede Geline Durum

Verilen özelgeler, hukuki olup olmadığı yönündeki bir dizi tartışmalar, alınan yargı kararları ile uygulama içinde bulunan mükellefler içinden çıkılmaz bir zahmete bürünen sermaye azaltımı müessesesi ile ilgili olarak nihayetinde 7420 sayılı kanun ihdas edilmiştir (09.11.2022 tarih ve 32008 sayılı Resmi Gazete). Bir başka ifade ile sermaye şirketlerinin daha önce sermayelerine eklemek suretiyle vergi dışı bıraktıkları kazançlarının daha sonra sermayelerini azaltmaları nedeniyle vergilendirilme usulleri anılan kanunla belirlenmiştir. KVK'nın 32/A maddesi hükmü ile sermaye azaltımında vergilendirme rejini ilk defa vergi kanunlarımızda yerini almıştır. Getirilen düzenleme ile kurumlarca öz sermayelerine eklenen

kalemlerinin beş yıl içinde azaltılıp azaltılmamasına göre ikili bir vergilendirme müessesesi oluşturulmuştur. Anılan kanun hükmünün ilgili kısmında;

- Kurumlarca sermayeye eklenecek özsermayenin eklenme tarihinden itibaren beş tam yıl sonra herhangi bir biçimde azaltılması halinde nakten ve aynen sermaye unsurları da dahil edilerek tüm kalemlerin toplam sermaye içindeki payı bulunur. Bu kapsamda öncelik hem kurumlar vergisine hem de stopaja tabi tutulan unsurlara verilir.
- Devamında sadece kar dağıtım stopajına tabi olanlar dikkate alınır.
- En sonunda ise aynı ve nakdi sermaye olarak değerlendirilir.

Diğer taraftan beş tam yıllık süre geçirildikten sonra sermaye azaltımının gerçekleştirilmesi halinde azaltma işlemi herhangi bir orantılama yapmadan öncelik en çok vergi ödenecek şekilde belirlenir.

Belirtilen yasal düzenlemeler 21 Seri No'lu Kurumlar Vergisi Genel Tebliği (1 Seri No'lu)'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ ile açıklanmıştır (01.03.2023 tarih ve 32119 sayılı Resmi Gazete). İhdas edilen düzenleme ile sermaye azaltımına neden olan kaynak unsurların üzerinden vergilendirme yapılması hükmü bağlanmış ve azaltılan sermayenin hangi kaynaktan oluşturulacağı hususu belirlenmiştir. Bir başka ifade ile sermaye azaltımına dair herhangi bir şekli unsur dikkate alınmaksızın esas sermayenin kaynağı ile bu kaynağın sermayeye eklendiği tarihler dikkate alınarak ve beş yıllık süre koşulu göz önünde tutularak ikili bir vergilendirme yapılacaktır (Dikmen, 2023:86).

Sermaye azaltımının ortaklarca konulmuş aynı ve nakdi sermayenin iadesi halinde vergilemeye konu edilemeyeceği hususu açıktır. Vergilendirmeye konu edilecek sermaye azaltımının sermayeye daha önce eklenmek suretiyle vergilendirilmemiş kaynağın beş yıl içinde azaltıma tabi tutulup tutulmamasına göre belirleneceği anlaşılmaktadır. Özkaynağın sermayeye eklenmesini takip eden yıldan itibaren beş yılın ardından sermaye azaltımına gidilmesi halinde sermayeyi oluşturan unsurların birbirlerine olan oranı esas alınıp azaltılan tutar belirlenecek ve hangi kaynaktan olduğu hesaplanacaktır. Eğer beş yıl dolmadan azaltma yapılmış ise en çok verginin alınabileceği kaynaktan başlamak üzere azaltılan sermaye tutarları bulunacaktır.

Açıklamalar çerçevesinde sermayeye eklenmesi olanağı bulunan hesaplar ile azaltmaya konu edilmesi halinde vergilemeye etkisini gösterir Tablo 2 aşağıda gösterilmiştir:

Tablo 2: Sermaye Azaltımına Konu Edilen Kaynakların Vergilendirilmesi

Sıra	Sermaye Kaynağı	Azaltımın Kurumlar Vergisine Tabi Olup Olmadığı	Azaltımın Kar Dağıtımına Stopajına Konu Edilip Edilmediği
1	Yeniden Değerleme Fonları, Enflasyon Düzeltmesi Olumlu Farkları, VUK 280/A Kapsamındaki Yurtdışından Yatırım Teşvik Belgeli Yatırımlar İçin Getirilen Yabancı Paralara İlişkin Kur Farkları	Evet	Evet
2	Sermaye Yedekleri, Kar Yedekleri, Geçmiş Yıl Karları	Hayır	Evet
3	Nakdi ve Ayni Sermaye	Hayır	Hayır

Kaynak: Sağlam, E (2023). Kamuoyunun Görüşüne Açılan Sermaye Azaltımı Tebliğine İlişkin Görüşlerim. <https://t24.com.tr/yazarlar/erdoğan-saglam/sermaye-azaltimina-iliskin-tebli-g-taslagi-kamuoyunun-gorusune-acildi,38153>, (E.T.:01.03.2023).

İlgili mevzuat düzenlemesine göre özkaynaklardan sermayeye eklenen kalemlerin beş yıl içinde gerçekleştirilen sermaye azaltmalarında azaltıma konu edilen tutarların öncelikle en çok verginin ödenmesi gereken unsurlar olarak kabul edilmesi esası getirilmiştir. Bilindiği üzere 1 Sıra No'lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'nde belirtilen Tek Düzen Hesap Planına göre 5. Öz Kaynaklar hesap grubunda aşağıdaki kalemlerin sermayeye eklenmesi söz konusu olmaktadır (Doğan ve Zozik, 2023:43-44):

502- Sermaye Düzeltmesi Olumlu Farkları
520- Hisse Senetleri İhraç Primleri
521- Hisse Senedi İptal Kârları
522- M.D.V. Yeniden Değerleme Artışları
523- İştirakler Yeniden Değerleme Artışları
529- Diğer Sermaye Yedekleri
540- Yasal Yedekler
541- Statü Yedekleri
542- Olağanüstü Yedekler
548- Diğer Kâr Yedekleri
549- Özel Fonlar (Taşınmaz Ve İştirak Hisseleri Satış Kazançları İle Ar-Ge Fonu)
570- Geçmiş Yıllar Kârları

Açıklanan öz kaynak unsurlarının sermayeye eklenmesinden itibaren beş yıl içinde azaltıma konu edilmesi durumunda azaltım işlemi, sermayeye eklenenden farklı başka bir hesaba aktarılmasının kurumlar vergisine ve aynı zamanda kar dağıtımına stopajına tabi tutulacak hesaplardan yapıldığı kabul edilecektir. Eğer sermayeye eklenme tarihinden itibaren beş yılı geçtikten sonra azaltım söz konusu olursa, bu defa her bir eklemeye konu sermayenin tüm sermaye içindeki payı

bulunmak suretiyle bir oranlama yapılacak ve bu oran içinde yine kurumlar vergisi ile kar dağıtımını stopajı olanlar ile sadece stopaja tabi olanlar ve vergi dışı bulunanlar şeklinde bir dağıtım gerçekleştirilecektir.

Konu hakkında örnek aşağıdadır:

Tablo 3: Sermaye Azaltımı Vergilemesi Örneği

Sermayenin Kaynağı	Sermaye Tutarı (TL)	Azaltılan Sermaye Tutarı (TL)	Sermayeye Eklenmesinden Sonra Geçirilen Süre (yıl) (1. Senaryo)	Sermayeye Eklenmesinden Sonra Geçirilen Süre (yıl) (2. Senaryo)
Nakdi Sermaye	9.000.000	5.000.000	15	15
Aynı Sermaye	6.000.000		15	15
Enflasyon Düzeltmesi Olumlu Farkları	2.000.000		10	4
Geçmiş Yıl Karları	3.000.000		10	2

Tablodaki bilgilere göre sermaye azaltılması durumunda nakdi ve aynı sermayelerden kaynaklanan kısımlar için bir vergilendirme olmayacaktır. Geçmiş yıl karları açısından payına düşen kısım bulunması halinde gerçek kişi ortak yönünden kar dağıtımına bağlı stopaj yapılacaktır. Enflasyon düzeltmesi olumlu farkları bakımından da bir vergilendirme söz konusu olduğunda önce kurumlar vergisi hesaplanacak, ardından bu kurumlar vergisi düşüldükten sonra kalan kısmın üzerinden kar dağıtımlı stopaj uygulaması yapılacaktır.

Belirtilen veriler ışığında 1. senaryoda sermayeye eklenildikten sonra geçen süre beş yıldan sonraya tekabül ettiğinden azaltılan sermayeye ilişkin olarak bir oranlama yapılmak suretiyle vergilendirme kararı verilecektir. Buna göre toplam sermaye içindeki tüm unsurların payı aşağıdaki gibi hesaplanacaktır:

1. Senaryoya Göre Sermaye Azaltımı Vergilendirmesi					
Sermayenin Kaynağı	Sermaye Tutarı (TL) (A)	Toplam Sermaye İçindeki Payı (%) (B)	Azaltılan Sermayeye Düşen Kısım (A*B=)	Kurumlar Vergisi	Kar Dağıtım Stopajı
Nakdi Sermaye	9.000.000	45	2.250.000	Hayır	Hayır
Aynı Sermaye	6.000.000	30	1.500.000	Hayır	Hayır
Geçmiş Yıl Karları	3.000.000	15	750.000	Hayır	Evet
Enflasyon Düzeltmesi Olumlu Farkları	2.000.000	10	500.000	Evet	Evet

2. Senaryoya Göre Sermaye Azaltımı Vergilendirmesi				
Sermayenin Kaynağı	Sermaye Tutarı (TL) (A)	Azaltılan Sermayeye Düşen Kısım	Kurumlar Vergisi	Kar Dağıtım Stopajı
Nakdi Sermaye	9.000.000	0	Hayır	Hayır
Aynı Sermaye	6.000.000	0	Hayır	Hayır
Geçmiş Yıl Karları	3.000.000	3.000.000	Hayır	Evet
Enflasyon Düzeltmesi Olumlu Farkları	2.000.000	2.000.000	Evet	Evet

Görüldüğü üzere 1. senaryoda sermaye azaltımı işleminin sermayeye eklenme tarihinden itibaren beş yıl geçtikten sonra gerçekleştirilmesi halinde tüm sermaye unsurları arasında bir orantılama yaparak toplamda daha az vergilendirilecek matraha ulaşılmaktadır. Geçmiş yıl karları olarak hesaplanan 750.000 TL'nin sadece kar dağıtım stopajına tabi tutulması, enflasyon düzeltmesi olumlu farklarının ise hem

kurumlar vergisine hem de hesaplanan kurumlar vergisi düşüldükten sonra kalan kısmının kar dağıtımli tevkifatın konusu olması söz konusu olacaktır. 2. senaryoda ise sermaye azaltımının beş yıl geçmeden gerçekleşmesi durumunda herhangi bir orantılama yapmadan öncelikle en çok vergi ödenmesi gereken kaynaktan başlamak üzere azaltılan sermaye bakımından bir değerlendirme yapılmaktadır. Dolayısıyla azaltılan toplam sermayenin tamamı vergi kapsamına alınmış bulunmaktadır.

Ayrıca belirtmek gerekir ki 14.02.2023 tarihli ve 6791 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı ile (14.02.2023 tarih ve mükerrer 32104 sayılı Resmi Gazete) tam mükellef sermaye şirketlerinin kendi hisseleri ya da payları hakkında dağıtılmış kar payları üzerinden uygulanacak stopaj oranı %0 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla şirketlerin kendi hisselerini iktisap etmeleri sebebiyle yapılması gereken tevkifatın oranı %0'dır ve artık 14.02.2023 tarihinden itibaren bu konuda sermaye azaltımına konu edilmesi halinde vergilendirme yapılmamış olacaktır.

Diğer taraftan geçmiş yıl zararlarının mahsup edilmesi şeklinde gerçekleşen sermaye azaltımlarında azaltım için dikkate alınan diğer kalemlerden beş yıllık süre göz önünde bulundurularak bir orantılama (beş yıldan sonra) ya da önceliklendirme (beş yıldan önce) yapılacak, bulunan sonuç içerisinde sadece tevkifata tabi tutulma işlemi yapılmayacaktır. Bir başka ifade ile azaltılan sermayenin geçmiş yıl zararlarının mahsubu suretiyle yapılması durumunda beş yıla göre normal şekilde belirlenen kaynaklardan eğer stopaja tabi tutulması gereken unsurlar bulunursa bu unsurlar için tevkifat yapılmayacağı kanunla belirlenmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sermaye unsurlarının içeriği ve buna bağlı olarak azaltılması suretiyle ortaklara iade edilmesi vergilendirme rejimi bakımından üzerinde durulması gereken bir konu olmuştur. Uzun bir süredir tartışma konusu olan ve nihayetinde 7420 sayılı yasa ile KVK'ya 32/A maddesi hükmü eklenmiş ve sermaye azaltımına yönelik vergilendirme sistemi kanunlaştırılmıştır. Ön görülen düzenleme ile azaltılan sermayenin şekli ayrıntısına girilmeden esas sermayeyi oluşturan kalemlerden sermayeye eklenme tarihinden sonraki beş yıllık süreye bağlı olarak ikili bir sistem tasarlanmıştır. Buna göre sermayeye eklendikten beş yıl geçmeden bir azaltım söz konusu olduğunda öncelik en çok vergi ödenmesi gereken unsurlara verilmiştir. Beş yıldan sonra bir azaltım gerçekleşirse bu defa tüm sermaye içinde her bir sermaye kalemi orantılanmak suretiyle dağıtımına tabi tutulacak ve bulunan oranlara göre vergilendirme kararı verilebilecektir.

Beş yıllık süre göz önünde bulundurularak getirilen düzenlemenin nedeni anlaşılmamıştır. Neden beş yıldır sorusunun yanıtı yoktur. Her ne kadar vergilendirmede beş yıllık zamanaşımı süresi olduğu husus ilk akla gelen durum olsa da beş yıllık hesabın tam yıl olarak dikkate alınması karşısında bu varsayımın bir anlamı olmayacaktır. Bu yönüyle vergilerin belirliliği ilkesine aykırılık söz konudur. Öte yandan sermaye azaltımına konu edilen ve daha önce sermayeye eklenmiş

öz kaynak unsurlarından hangisinin hem kurumlar vergisine hem de kar dağıtım stopajına yönelik vergilendirileceği konusu da net değildir. İdari düzenlemeler ve olayın içeriğine bağlı değişkenlikler barındıran bu durum da belirliliği olumsuz etkileyen bir husustur. Konuyu idari düzenlemelerin insafına bırakmak ya da bir içtihatın oluşmasını beklemek yersiz olacaktır.

Diğer yandan geçmiş yıl zararları ile ilgili olarak kanunla getirilen düzenlemede geçmiş yıl zararlarının mahsubu suretiyle sermaye azaltılmasında vergi kesintisinin yapılmayacağı belirtilmekle birlikte tam olarak neyin kastedildiği anlaşılamadığından mükellef lehine bir idari anlayışın tesisinde yarar bulunduğu değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- 1 Sıra No'lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği, 26.12.1992 tarih ve mükerrer 21447 sayılı Resmi Gazete.
- 14.02.2023 tarih ve 6791 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı, 14.02.2023 tarih ve mükerrer 32104 sayılı Resmi Gazete.
- 21 Seri No'lu Kurumlar Vergisi Genel Tebliği (1 Seri No'lu)'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ, 01.03.2023 tarih ve 32119 sayılı Resmi Gazete.
- 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu, 04.02.2011 tarih ve 27836 sayılı Resmi Gazete.
- 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu, 14.02.2011 tarih ve 27846 sayılı Resmi Gazete.
- 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun 376'ncı Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Usul Ve Esaslar Hakkında Tebliğ, 15.09.2018 tarih ve 30536 sayılı Resmi Gazete.
- 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun 376'ncı Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Usul Ve Esaslar Hakkında Tebliğ'de Değişiklik Yapılması Hakkında Tebliğ, 08.11.2022 tarih ve 32007 sayılı Resmi Gazete.
- 7420 sayılı Gelir Vergisi Kanunu İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 09.11.2022 tarih ve 32008 sayılı Resmi Gazete.
- Arabacı, Ö. (2023). Anonim Şirketlerde Sermaye, Sermaye Artırımı Sistemleri ile Yöntemleri Hakkında Genel Bilgi ve 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunuyla Konuya İlişkin Getirilen Temel Yenilikler. *Gümrük ve Ticaret*, 10(1), 55-64.
- Bayraktar, İ.K. (2015). Sermaye Piyasası Mevzuatında Yer Alan Sermaye Azaltımı Şartlarının Doğurduğu Sakınca. *Vergi Dünyası*, (405), 54-58.
- Bolu Defterdarlığı'nın 16.06.2020 tarih ve Sayı:68509125-125.01[9290043345]-E.7083 sayılı özeldesesi.
- Bursa Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 02.04.2019 tarih ve B.07.1.GİB.4.16.16.01-125[ÖZG-15/46]-50973 sayılı özeldesesi.
- Büyük Mükellefler Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 14.08.2015 tarih ve B.07.1.GİB.4.99.16.02-125[19-2014]-18880 sayılı özeldesesi.
- Büyük Mükellefler Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 24.09.2013 tarih ve 64597866-125[19-2013]-155 sayılı özeldesesi.
- Büyük Mükellefler Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 26.09.2013 tarih ve 64597866-125[6-2013]-158 sayılı özeldesesi.
- Danıştay 9. Dairesi'nin 07.06.2022 tarih ve E.2020/121, K.2022/2675 sayılı kararı.
- Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu'nun 02.03.2022 tarih ve E.2020/1097, K.2022/97 sayılı kararı.
- Dikmen, B. (2023). Sermaye Azaltımının Kaynağına Bağlı Vergilemede 7420 Sayılı Kanun Sonrası Uygulama. *Vergi Dünyası*, 42(492), 82-90.
- Doğan, Z. (2020). Sermaye Şirketlerinin Sermaye Azaltımında Karşılaşılabilecekleri Vergisel Sorunlar. *Vergi Raporu*, (249), 55-71.
- Doğan, Z. ve Zozik, A. (2023). Sermaye Azaltımında Vergileme ile İlgili Son Değişikliklerin Analizi. *Vergi Sorunları*, 46(414), 38-50.
- Gaziantep Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 30.12.2011 tarih ve B.07.1.GİB.4.27.15.01-11-515-56-77 sayılı özeldesesi.
- Geri Alınan Paylar Tebliği (II-22.1), 03.01.2014 tarih ve 28871 sayılı Resmi Gazete.
- Gündüz, T. (2021). Kısmi Bölünmede Sermaye Azaltımını Vergilendirme Sorunsalı. *Vergi Raporu*, (267), 66-74.
- İstanbul Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 02.01.2012 tarih ve B.07.1.GİB.4.34.16.01-KVK 5-32 sayılı özeldesesi.
- İstanbul Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 16.03.2018 tarih ve 62030549-125[19-2015/298]-268217 sayılı özeldesesi.
- İzmir Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 08.08.2012 tarih ve B.07.1.GİB.4.35.16.01-125-741 sayılı özeldesesi.

- İzmir Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 18.06.2015 tarih ve B.07.1.GİB.4.35.16.01-125[5-2013/6]-291 sayılı özelgesi.
- Kaçar, Y. (2021). Anonim Şirketlerde Sermaye Azaltılması İşlemleri ve Vergi İlişkisi. *International Journal of Management and Administration*, 5(9), 152-163.
- Karaman Coşgun, Ö. (2012). Anonim Şirketlerde Sermaye Kavramı ve Aynı Sermaye Değerinin Belirlenmesi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları*, 6102 Sayılı Yeni Türk Ticaret Kanunu'nu Beklerken (10-11-12 Mayıs 2012 Sempozyum), 333-348.
- Kaya, M.G. ve Akçay, M. (2016). Sermaye Azaltımının Vergilendirilmesi ve Muhasebeleştirilmesi. *Vergi Raporu*, (204), 21-30.
- Kaynak, F. (2016). Kurumlar Vergisi Mükelleflerinde Sermaye Azaltımının Vergisel Boyutu. *Vergi Raporu*, (199), 40-58.
- Kayseri Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 21.02.2012 tarih ve B.07.1.GİB.4.38.15.01-KV-20-195-28 sayılı özelgesi.
- Moroğlu, E. (2018). *Anonim Ortaklıklarda Sermaye Artırımı*. 4. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Oktay, C. (2013). Sermaye Azaltımı ve Vergisel Sonuçları. *Vergi Sorunları*, (295), 129-137.
- Öztürk, İ. (2012). Sermaye Azaltımı ve Vergisel Sonuçlarının Analizi. Doktora Tezi. Ankara:Gazi Üniversitesi.
- Poroy, R., Tekinalp, Ü., Çamoğlu, E. (2014). *Ortaklıklar Hukuku*. 13. Baskı, İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Sağlam, E. (2022). Sermaye Azaltımı konusunda Torba Yasa ile Sorunlu Bir Düzenleme Yapılıyor, (URL-2: <https://t24.com.tr/yazarlar/erdogan-saglam/sermaye-azaltimi-konusunda-torba-yasa-ile-sorunlu-bir-duzenleme-yapiliyor,37116>, (E.T.:02.02.2023).
- Tan, M. (2021). Anonim Şirketlerin İktisap Ettiği Kendi Paylarının Sermaye Azaltımı Yoluyla İtfasında Vergilendirme. *Vergi Sorunları*, 44(394), 40-48.
- Tan, M. (2021). Türk Vergi Hukukunda Sermaye Azaltımı. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Tanrıverdi, A. (2016). Sermayenin Azaltılmasına İlişkin Güncel Sorunlar. *TBB*, (116), 305-314.
- URL-1: Türk Dil Kurumu (2023). "Sermaye" <https://sozluk.gov.tr/> (E.T.: 01.02.2023).
- URL-3: <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem27/yil01/ss361.pdf>, (02.02.2023).
- Van Defterdarlığı'nın 25.12.2014 tarih ve 60757842-5520-27 sayılı özelgesi

2001-2020 YILLARI ARASINDA ENFLASYON VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN GENEL BİR YORUMU

İclal ÜNÜVAR¹, Hilal ALEMDAR²

Öz

Kelime tanımlaması olarak fiyatlar genel seviyesinde yaşanan artış olarak değerlendirilen enflasyon olgusunun ekonomik büyüme ile olan ilişkisi uzun yıllardır tartışma konusu olmuştur. Bu iki değişken arasındaki ilişkinin durumu ve yönü farklı yöntemler ve farklı testler ile farklı dönemlere birçok kez uygulanmıştır. Ve sonuçlar genel itibariyle hep birbirinden farklı çıkmıştır. kimi çalışma sonucunda enflasyonun büyümeyi olumlu etkilediği kimi çalışmalara göre olumsuz ve kimilerine göre de birbirleri üzerinde hiçbir etki bırakmadıkları sonucuna varılmıştır. Bu çalışmamızda ilk olarak literatür özetlemesi yapıp ardından 2001 krizini doğuran 1994 krizinden başlayarak 2020 yılına kadar TÜFE ve ekonomik büyüme verileri kullanılarak oluşturulan grafikler çerçevesinde iki değişkenin karşılaştırılması yapılmıştır.

Çalışma sonucunda ise 1994 ve 2001 yılı arası grafiklerde enflasyon artarken ekonomide daralmalar gözlemlendiği, 2002 ve 2008 yılları arası enflasyon ve büyümenin birbirleri üzerine genel itibariyle bağlayıcı bir etki bırakmadıkları ve 2008 sonrası için 2009 ve 2018 yılları hariç genel itibariyle enflasyonda yaşanan artışın ekonomide büyümeye neden olduğuna ve 2020 yılı için enflasyonun büyüme üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı aksine yaşanan Covid 19 salgını neticesinde ekonomide bir daralma olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, Ekonomik Büyüme, Krizler.

JEL Sınıflandırma: B 22, O

1 Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, icogurcu@kmu.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-5541-7925.

2 Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, 200431122@stu.kmu.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-0282-3532.

ABSTRACT

As a word definition, the relationship of the phenomenon of inflation, which is considered an increase in the overall level of prices, with economic growth has been a topic of discussion for many years. The state and direction of the relationship between these two variables has been applied many times in different periods with different methods and different tests. Generally, the results have always been different from each other. As a result of some studies, it has concluded that inflation had a positive effect on growth, according to some studies it was negative, and according to some, they had no effect on each other. In this study, the research on the subject was examined first, and then the comparison of the two variables was made within the framework of graphs created by using CPI and economic growth data from the 1994 crisis that gave rise to the 2001 crisis until 2020.

As a result of the study, it was revealed that while inflation increased in the charts between 1994 and 2001, contraction in the economy was observed, and inflation and growth between 2002 and 2008 did not have a binding effect on each other in general. It was concluded that the increase in inflation in general, excluding 2009 and 2018 for post-2008, caused growth in the economy and that inflation for 2020 had no effect on growth, but rather that there was a contraction in the economy as a result of the Covid 19 epidemic.

Key Words: İnflation, Economic Growth, Crises

JEL Classification: B 22, O

Giriş

Enflasyon kavramı günümüzde hala netliği sağlanamamış bir tanıma sahiptir. Enflasyonu tanımlarken genel itibariyle kullanılan tabir fiyatlar genel seviyesinde yaşanan sürekli artıştır. Başka bir ifade ile mal ve hizmet fiyatlarında yaşanan sürekli bir artıştır. Enflasyon kavramı Fransızca bu tanımlamalara uygun olarak ‘şişkinlik’ anlamına gelmektedir. Buradan hareketle enflasyonun ortaya çıkmasının birçok nedeni vardır. Bunlardan en önemli olarak görülen talep enflasyonu ve maliyet enflasyonudur. Talep enflasyonu talepte yaşanan artışa karşılık ürünlerin direkt fiyatını artırarak daha az satıştan daha çok satacak olduğu karı elde etme yöntemidir. Maliyet enflasyonu ise yaşanan talebe karşılık üreticinin üretim miktarını artırması nedeniyle üretim faktörlerinde yaşanan artışın ürün fiyatlarına yansımaya ortaya çıkmaktadır. Ekonomik büyüme ise milli gelirin bir önceki yıla nazaran artış göstermiş olmasıdır. Ve iktisatçılar geçmişten bu güne kadar enflasyon olgusunun ekonomik büyümeyi etkileyip etkilemediği yönünde araştırmalar yapmıştır. Ancak varılan sonuçlar genel itibariyle hep birbirlerinden farklı çıkmıştır. Çünkü belirleyici faktörler yani ekonometrik yöntemlerde yaşanan değişiklik değişkenler için oluşturulan baz yıllarında yaşanan değişiklikler farklı sonuçlar çıkmasına sebebiyet vermiştir. Ancak gariptir ki baz yıl olarak aynı yıl alındığında farklı sonuçlar çıkmıştır.

Kimi çalışmalara göre enflasyon ekonomik büyümeyi olumlu anlamda etkilerken kimilerine göre olumsuz ve yine kimilerine göre ise birbirleri üzerine herhangi bir etki oluşturmamaktadırlar.

Yapmış olduğumuz çalışma çerçevesinde ilk olarak literatür özetlemesi yapılmıştır ve literatürden farklı olarak ekonometrik yöntem yerine TÜFE ve ekonomik büyüme verileri kullanılarak ve kriz yılları baz alınarak oluşturulan grafikler çerçevesinde birbirleri arasındaki ilişki incelenmiştir.

1. Literatür Özeti

Berber ve Artan(2004), 1987 ve 2003 yılları arası Merkez bankası üçer aylık GSYH-TÜFE-TEFE veriler alınarak Birim Kök testi ve Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Çalışmalar sonucunda varılan nokta, TÜFE ve TEFE'ye göre hesaplanan enflasyondan ekonomik büyümeye doğru, doğru yönlü bir nedensellik olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye'de enflasyon ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Enflasyonda yaşanan %10'luk artış büyümeyi %1,9 oranında azaltmaktadır.

Tatlıyer (2017), Türkiye'nin çok partili hayata geçtiği 1950 yılı baz alınarak enflasyonun yoğun olduğu dönemlere göre ayrımlar yaparak 2015 yılına kadar olan süreç incelenmiştir. 1950-2015 dönemi arasında enflasyon ve ekonomik büyüme arasında doğrudan ve anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır. Bazı dönemlerde yüksek enflasyona rağmen yüksek ekonomik büyüme gerçekleşmiş bazı dönemlerde ise tam tersi gerçekleşmiş. Türkiye'de yaşanan krizlerin, parasallaşma nedeniyle enflasyon oranlarında ciddi yükselmelere neden olmuş. Bu anlamda krizlerin sonucu enflasyondur nedeni değildir.

Uçan ve Çebe(2018), 2000 yılı ile 2016 yıllarını baz alarak üçer aylık büyüme, işsizlik ve enflasyon verileri kullanılarak aralarındaki ilişkiyi tespit etmek amaçlanmıştır. Ekonomik büyümenin bu iki değişken üzerine etkisi olup olmadığını belirlemek için birim kök testi uygulanmış ve sonuç durağan çıkmıştır. Bu değişkenler arasında uzun-kısa vadeli etkiler olup olmadığı ARDL testi uygulanarak belirlenip ardından değişkenler arası ilişkinin varlığını tespit etmek için Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Sonuçta, uzun dönemli bir ilişki tespit edilmemiştir. Ekonomide yaşanan büyüme işsizlik ve enflasyon oranında bir değişiklik olmadığında refah düzeyinde bir artış olacağı gözlemlenmiştir.

Topçu (2017), Türkiye'de enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 2006-2017 yılları baz alınarak Johansen Eş-Bütünleşme ve Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Eş-bütünleşme testi sonucunda değişkenler arasında uzun vadeli bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır. Granger nedensellik testinde ise ekonomik büyümeden enflasyona doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Köse (2016), 2003 ve 2014 yılları baz alınarak Türkiye'de büyüme, işsizlik ve enflasyonun birbirleri arasındaki ilişki Granger nedensellik, Regresyon yöntemi,

ADF birim kök testleri uygulanarak incelenmiştir. Sonuçta, enflasyon ve işsizlik arasında ters yönlü ve tek yönlü bir ilişkinin varlığına ulaşılmıştır. Enflasyon ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide varılan nokta enflasyonda %1'lik değişim GSYH'de % 0,001 oranında artışa neden olmaktadır.

Turan(2010), 1968-2008 yılları baz alınarak ve yıllık veriler kullanılarak Cobb-Douglas tipi bir büyümenin varlığı bu yıllarda nasıl etki göstermiş bunun üzerine incelemeler yapılmıştır. İnceleme yaparken birim kök testleri uygulanmış sonuçta enflasyon ve büyüme arasında cari dönem ve gecikme sonucu aralarında ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.

Yeşiloğlu (2018), 1961 ile 2016 yılları baz alınarak WB verileri GSYH ile sağlanan büyüme, TÜFE'den elde edilen enflasyon ve Brüt sermaye oluşumunun GSYH oranları kullanılarak bu çalışma hazırlanmıştır. Yapılan birçok birim kök test sonucunda ARDL modelinin en uygun model olduğuna karar verilmiştir. ARDL test sonucuna göre Türkiye'de enflasyon- ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun vadede olumsuz etki bıraktığı gözlemlenmiştir. Bu çalışmalar ile gelecek yıllara yönelik ekonomik planlamalar yapılması amaçlanmıştır.

Telek (2012), 2003 ve 2011 yılları baz alınarak üçer aylık verilerle Granger Nedensellik ve Regresyon analizleri uygulanmıştır. Granger nedensellik testi sonucunda enflasyon ve büyüme arasında tek yönlü nedensellik vardır. Regresyon analizi sonucunda ise enflasyonun ekonomik büyümeyi olumlu anlamda etkilediği kanısına varılmıştır.

Turhan (2007), Tarihten bu yana Türkiye'de enflasyon ile ekonomik büyüme arası ilişki hep merak edilmiş ve araştırılmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde bu çalışmada varılan sonuç enflasyon ile GSMH büyüme hızı arasında olumsuz anlamda bir ilişki olduğudur. 1988 ile 2005 arası Türkiye ekonomisinde üçer aylık veriler ile enflasyon ile büyüme arası ilişkiler test edilmiştir. Test sonucunda büyümenin enflasyona karşı duyarlı bir yapı gösterdiği gözlemlenmiştir. Büyüme, GSYH deflatörü açısından enflasyon ilişkisinde olumlu bir sonuca varılamamıştır. TÜFE ile TEFE'nin büyümeye etkisine bakıldığında herhangi bir ilişki gözlemlenmemiştir. Regresyon çalışmalarında ise enflasyonun %10 artışı büyüme oranını %2,5 oranında azalttığı sonucuna varılmıştır.

Yapraklı (2007), 1987 ve 2007 yıllar arası baz alınarak Enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ve Eş-Bütünleşme analizleri kullanılarak incelenmiştir. Varılan sonuç ise kısa dönemde enflasyon büyümeyi pozitif etkilemiş ve enflasyondan büyümeye doğru tek yönlü bir nedenselliğin varlığı tespit edilmiştir.

Saraç(2009), 1988 ve 2007 yılları baz alınarak çeyrek yıllık verilerle ARDL sınır testleri uygulanmış ve TÜFE'ye göre hesaplamada iki değişken arasında kısa ve uzun dönemde pozitif bir ilişki tespit edilememiş, TEFE'ye göre hesaplamada ise sadece uzun dönemde pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Korkulu ve Yılmaz(2017), 1939 ve 2013 yılları baz alınarak zaman seri yöntemi ile enflasyon ve büyüme arasında Granger nedensellik testi yapılmıştır. Varılan sonuçta ekonomik büyümeyi etkileyenin GSYH deflâtörü olduğu, TÜFE veya ÜFE'nin herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Yani büyüme ile enflasyon arasındaki ilişkiyi asıl belirleyen hangi enflasyon göstergesi kullanılacağına bağlıdır. Enflasyonda yaşanan %1'lik artış büyümede %0,15 oranında azaltıcı etki doğurmaktadır.

Sarıdoğan(2006), 1990 ve 2005 yılları baz alınarak zaman seri yöntemleri ile büyüme ve enflasyon arası ilişki ölçülmek istenmiştir. Sonuçta enflasyonun büyümeyi uzun dönemde olumsuz etkilediği kanısına varılmakla birlikte Granger nedensellik testi sonucunda enflasyonun kısa dönemde büyüme üzerinde etki bıraktığı gözlemlenmiştir.

Toker ve Gürel(2019), 1980 ve 2016 yılları baz alınarak Mundell-Tobin etkisi bu yıl aralıklarında etkili olup olmadığı ARDL sınır testi yöntemi kullanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuçta ise enflasyon artarken büyümenin azaldığı gözlemlenmiştir. Mundell-Tobin bu yıl aralıklarında etkili olmamıştır.

İyidoğan(2015), 2003 ve 2012 yılları baz alınarak değişkenler arası uzun dönemli ilişki sınır testi yöntemiyle incelenmiş ve nedenselliğin yönü ve işaretini tespit etmek amacıyla Toda-Yamamoto yöntemi kullanılmış. Sonuçta değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki ve ilişkinin yönünün doğru ve negatif işaretli olduğu gözlemlenmiştir. yani enflasyonda yaşanan bir azalış büyümeyi olumlu anlamda etkiler.

Karaçor vd.(2009), 1990 ve 2005 yılları baz alınarak üçer aylık verilerle Eş Bütünleşme ve Nedensellik yöntemleriyle değişkenler arası ilişki tespit edilmiştir. Sonuçta ise enflasyonun büyümeyi negatif anlamda etkilediği gözlemlenmiştir.

Karabulut(2019), 2003 ve 2018 yılları baz alınarak Granger nedensellik, birim kök testleri uygulanarak değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. Granger nedensellik testi sonucunda %5 oranında GSYH'nin enflasyonun nedeni olduğuna varılmış ve enflasyondan GSYH'ye doğru nedensellik gözlemlenememiştir. Birim kök testi sonucunda değişkenlerde bir durağanlık gözlemlenememiştir.

2. Enflasyon ve Ekonomik Büyüme kavramları

2.1. Enflasyon

Enflasyon kelimesi Fransızca *Inflation* yani 'şişirme- şişkinlik' anlamından türetilmiştir. Günümüzde ekonomide ise genel bir tanımla birlikte piyasa da bulunan mal ve hizmet fiyatlarının artışı başka bir deyişle fiyatlar genel seviyesinde yaşanan sürekli ve yüksek oranlı artışlar olarak tanımlanmaktadır. Ancak bir seferlik yaşanan artışlar enflasyon olarak tanımlanmamıştır. Olumsuz olarak adlandırılacak olunursa ulusal paranın sürekli olarak değer kaybetmesi

ve satın alma gücünde yaşanan azalış olarak tanımlanabilir (Berber, 2016: 119 ; Enflasyon Kelime Kökeni, Kelimesinin Anlamı - Etimoloji, 2021).

Enflasyon için klasik görüşte Jean Bodin, fiyatlar genel düzeyinde yaşanan artışın para miktarındaki artıştan kaynaklı olduğunu savunmuş ve D. Hume, J. Stuart Mill, Cantillon, D. Ricardo ve Fisher, Jean Bodin'in destekçisi olmuşlardır. 1929 krizinden sonra John Maynard Keynes enflasyonu klasik okulun tersine açıklamıştır. Keynes'e göre ekonomi sadece tam istihdamda dengeye gelmez, istihdamın eksik olduğu zamanlarda ekonomide para arzında yaşanan değişikliklerin fiyatlar genel düzeyinden çok istihdamı etkileyeceğini düşünmüş ve fiyatlar genel düzeyinin istihdama göre şekillenmesi gerektiğini savunmuştur (Aslandoğan, 2005: 4-10). İktisadi düşünürler de enflasyon tanımlaması açısından farklı bakış açıları yakalamışlardır.

Günümüzde her ülke ekonomisinin hedefleri vardır ve bu hedeflerin başında fiyat istikrarının sağlanabilmesi gelmektedir. Ülkeler fiyat istikrarını sağlayamadıklarında 'enflasyon' olgusu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Türkiye'de uzun yıllar enflasyon ile mücadele vermek durumunda kalmıştır (Başol, 2012: 509).

Enflasyon kavramını ölçerken iki tip ölçüm yöntemi kullanılmaktadır. İlki üretici fiyat endeksi (ÜFE), fiyatlar eğer üreticilerden elde ediliyorsa bu hesaplama tipine ÜFE denilmektedir. Bir diğeri ise tüketici fiyat endeksi (TÜFE), fiyatlar tüketici gözünden değerlendirilirse bu hesaplama tipine TÜFE denilmektedir (Eğilmez, 2012: 94). TÜFE ve ÜFE hesaplanırken tüketiciler ve üreticiler için iki farklı sepet oluşturulur. Bu sepet çerçevesinde enflasyon hesaplamaları gerçekleşir. Buradan hareketle ortaya iki tip enflasyon çıkmaktadır; talep enflasyonu ve maliyet enflasyonu.

2.1.1. Enflasyon Türleri

2.1.1.1. Talep Enflasyonu

Belirli bir zaman diliminde hareket halinde olan toplam para miktarının artması sonucu talepte yaşanan artışın karşılanamamasıdır. Başka bir ifade ile piyasada para miktarı arttığında bireyler daha fazla ürün satın almak isteyecek ancak üreticinin sınırlı üretim imkânı vardır ve üretici en az maliyetle maksimum gelir elde etmek isteyecek ve ürünlerin fiyatlarını artıracaktır. Hem fiyatların artması hem gelirlerin artması hem de harcamaların artması enflasyonu artıracaktır. Ekonomist Paul Krugman bu durum için şu sözleri sarf etmiştir: "Para arzını artırmak çok fazla tatlı yemek gibidir; yerken kendinizi iyi hissedersiniz... Bunun faturası ise sonradan çıkar." Para arzının artmasıyla beraber işsizlik oranları azalacak ve işletmeler kar etmeye geçecektir. Ancak bu etkiler kısa süreli olarak olumlu etki oluşturacaktır uzun vadede ortaya enflasyon olgusu çıkacaktır (Merkez Bankası, 2004: 4) bu enflasyonun ise TÜFE ile ölçümü gerçekleştirilecektir. TÜFE'nin ÜFE'den büyük olduğu durumda talep enflasyonu gerçekleşmiş olacaktır (Başol, 2012: 515).

2.1.1.2. Maliyet Enflasyonu

Para arzında yaşanan artışın talebi artırdığından ve üreticinin sınırlı üretimi olduğu için ücreti artırarak daha az üründen aynı karı elde ettiğinden bahsetmiştik. Para arzının artması sonucunda yaşanan talep artışını, üreticinin üretim için kullandığı her türlü malzemeyi (işgücü, vergi, emtia, vb.) artırarak üretim miktarını artırması sonuçta, maliyetleri artıracaktır ve bu durum fiyatlara yansiyarak fiyatlarda da artış yaşanacaktır ve tüm bunlar sonucunda maliyetlerden kaynaklı bir enflasyon ortaya çıkacaktır.

Enflasyon ölçüm şekillerinden bahsettikten sonra bahsetmemiz gereken bir diğer konu, ortaya çıkan enflasyonun nedenleri nelerdir?

2.1.2. Enflasyonun Nedenleri

Enflasyon genelde toplam talebin toplam arzdan daha fazla olduğu hallerde ortaya çıkan bir olgudur. Bu da fiyatlar genel seviyesinde sürekli bir artışa sebep olmaktadır. Fiyatlar genel seviyesinin yükselmesi ülke de bulunan tüm mal-hizmet ve üretim fiyatlarını artırmış olacaktır. Buradan hareketle ortaya çıkan enflasyonu 4 başlıkla inceleyebiliriz;

I. Toplam Arz ve Toplam Talep Arasındaki Uyumsuzluk

Talebin üretimden fazla olduğu ve üreticinin üretim maliyetlerini kullanarak değil, sadece talebe karşılık ürünlerin ücretini artırarak ortaya enflasyon çıkabilir. Bir diğeri yine talebin üretimden fazla olduğu bir durumda üreticinin üretimini artırmak için üretim faktörlerinde bir artışa gitmesi gerekecektir ve bu durum yine fiyatlara yansiyarak enflasyon olgusunu ortaya çıkaracaktır. Bu iki durumun bir birini dengeleyemediği hallerde Talep enflasyonu ve Maliyet enflasyonu ortaya çıkmaktadır.

II. Para Politikası

Enflasyona neden olan etkenler arasında en büyük pay para arzıyla alakalıdır. Para arzını, emisyon miktarı dışında Merkez Bankası kredileri, bankanın oluşturduğu kaydi paralar ve ufaklık para miktarları etkilemektedir. Emisyon miktarını ise hazine avansları, hazine bonoları ve ticari-tarımsal krediler etkilemektedir.

III. Maliye Politikaları

Maliye politikasını oluşturabilmek için bütçe ve kamu harcamaları, vergiler ve kamu gelirleri, devletin iç ve dış borçlanması kullanılmaktadır. Maliye politikası oluştururken bu etkenlerden yeteri kadar fayda sağlanmamaktadır. Bu politikaların etkin olarak kullanımı sağlanırsa enflasyonu önleyici bir politika geliştirilmiş olacaktır.

IV. Dış Ekonomik Etkenler

Dış ekonomilerde yaşanan fiyat hareketliliği, ithal ikamesi yüksek olan Türkiye'yi etkilemektedir. Ülkelerde yaşanan fiyat artışları ithal ettiğimiz mallar üzerine etki oluşturmakta ve üretim maliyetlerinde artışlar yaşanmaktadır. Prof.

Dr. Koray Başol bu durumu ‘enflasyon ithal etmek’ olarak tanımlamıştır. Dış ülkelerde yaşanan hareketliliğin Türkiye ekonomisi üzerine oluşturduğu etkilerden bahsedilebilmektedir (Başol, 2012: 509-511).

Türkiye’de yaşanan fiyat hareketliliğinin diğer etkenleri olarak nüfusta yaşanan artış, şehirleşmenin artması, yatırımlar, yapısal sorunlar, üretim dalgalanmaları ve sosyo- ekonomik faktörler diyebiliriz.

2.1.3. Enflasyonun Sonuçları

Türkiye’de ortaya çıkan enflasyon ekonomik, mali ve sosyal çerçevede sonuçlar doğurmaktadır.

Türkiye 1970’li yıllardan bu zamana ekonomik büyümeyi etkileyen etkenlerde yaşanan olumsuzluklar sonucunda TEFE ve TÜFE de artışlar yaşanmakta ve bu durumda Türkiye’yi milli gelirin dağılımında adaletsizliğe itmektedir. Enflasyonun yaşanması sonucunda bireylerin tüketiminde artışlar yaşanmakta tasarruflar azalmaktadır. Bu anlamda bireyler tasarruf yerine kolay kazanç sağlanabilecek alanlara yönelmiş ve kaynak kullanımında bozulmalar yaşanmıştır. Başka bir durum ise mali anlamda yaşanmaktadır. Enflasyon olgusu ülkenin kamu gelirlerini artırırken bazı vergilerde artan gelir nedeniyle indirimlere gidilmektedir ve bu durum vergi sistemlerinin bozulmasına sebebiyet vermektedir. Bütçe harcamalarına ise daha fazla pay verilmesi sonucu yatırımlara yeteri kadar miktar ayrılamamaktadır. Bütçe harcamalarında yaşanan artış ise enflasyonun bir sonucu olarak değerlendirilir. Sosyal anlamda ise birçok iç huzursuzluğa neden olurken en önemli sonucu ise bireyler üretici konumundan direkt tüketici konumuna düşmektedir (Başol, 2012: 513).

2.2. Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyüme kavramı her ülke için bir amaç haline gelmiş bir kavramdır. Ülkelerin ilk hedefleri ekonomilerini kalkındırmak ardından ise büyümeye geçmek için amaç ve politikalar üretmektir. En genel tanımı ile ekonomik büyüme; bir ülkenin bir önceki yıla nazaran milli gelirinde yaşanan artış olarak tanımlanmıştır. Ekonomik büyüme kavramı Reel ve Nominal büyüme oranları ile iki farklı biçimde ölçülebilmektedir (Eğilmez, 2004: 124). Ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için üretim yapmak mecburi bir şarttır. Eğer üretim sağlanamazsa ekonomilerde durgunluk ve gerilemeler söz konusu olacaktır.

Büyümenin aktif bir şekilde gerçekleşebilmesi için işgücünün kaliteli ve fazla olması, doğal kaynak anlamında zengin ve aranır doğal kaynak olması, ülkenin reel sermayesinin yüksek seviyede olması ve ileri teknolojiye sahip olması gerekmektedir. Bu bahsedilen kavramlar büyümeyi olumlu veya olumsuz anlamda etkileyebilecek faktörlerdir (İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi).

3. Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Enflasyon ve ekonomik büyüme kavramlarından bir önceki başlıkta bahsetmiştik. Ekonomik büyüme bir ülkenin üretiminin bir önceki yıla nazaran artması olarak enflasyonunda fiyatlar genel düzeyinde yaşanan artış olduğunu, talep ve maliyet enflasyonu olarak ikiye ayrıldığından bahsetmiştik. Bu başlık altında enflasyon ve ekonomik büyüme kavramlarını bağdaştırarak birbirleri üzerine etkilerini inceleyeceğiz.

3.1. Enflasyon ve Ekonomik Büyümenin Tarihsel Süreci

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden bu yana her 8-10 yıllık süreler bazından toparlanma ve çöküş dönemleri yaşamaktadır. Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'nin ekonomik anlamda ilk hedeflemesi kalkınma ve ardından büyümedir. Ancak yaşanan siyasi çekişmeler, teknolojiye ayak uyduramamak, beşerî sermayenin etkin kullanılamaması, AR-GE çalışmalarının yeterli olmaması, dış mihraplar, yanlış politikalar vb. durumlar çerçevesinde ekonomi uzun vadeli toparlanış gösterememektedir.

Türkiye Cumhuriyeti ilk kurulduğu yıllarda dünyada yaşanan bir küresel krizin (1929 Buhranı) etkisi altında kalmıştır. Türkiye yeni kurulması gereği oturtması gereken bir düzen vardı ve henüz bu düzeni kuramadan 1929 krizi dünyada yaşanmıştır. İthalat oranı yüksek olan ve henüz savaştan yeni çıkmış bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti ciddi boyutlarda etkilenmiştir. Türkiye de ilk etkisi paranın hızla değer kaybetmesi olmuş, ardından ithalat hacmi daralmış ve hükümetin bütçe gelirleri azalmıştır (Semiz ve Akandere, 2001: 302-313). Yaşanan bu olumsuzluklar karşısında devlet önlemler almış ve toparlanma sürecine girmiş ve uzun yıllar ciddi atılımlar gerçekleştirmiştir. Ancak 7 Eylül 1946 yılında ülke parasının diğer ülkeler karşısında değerinin kaybettirilmesi, yani devalüasyon yaşandı. Devalüasyonun amacı ithalatı azaltıp ihracatı artırmak için uygulanan bir işlemdi ve 1929-1946 yılları arası dönemde ülke bütçe fazlası veriyordu, ekonomi iyi durumdaydı. Ancak yaşanan devalüasyonla birlikte hiçbir şey planlandığı gibi olmamıştır. Dış ticarete açıklar verilmeye başlanmış, döviz stoklarında azalmalar gözlemlenmiş, işsizlik ciddi rakamlara ulaşmış ve hayat pahalı hale gelmiştir. Ülke bu durum karşısında yine bir toparlanma sürecine girmek için politikalar geliştirmiş. Ancak 1970' li yıllarda yaşanan petrol krizi, petrol ithalatı yapan bir ülke olarak bizi zor durumda bırakmıştır. Ardından 12 Eylül 1980 yılında yaşanan askeri darbe sonucunda ülke tekrar bunalıma sürüklenmiş ve bu bunalımdan çıkabilmek için 24 Ocak kararları uygulanmıştır.

24 Ocak kararları ile ülke daha önceki kararlar gibi kısa vadeli kararları hedeflememiştir. Aksine uzun vadeli Neo-liberal bir dönüşüm programı amaçlanmıştır. 24 Ocak kararlarıyla birlikte ekonomide ithalat ve ihracat oranlarının GSMH' da ki yeri arttırılmış. Ancak Türkiye için 1980 yılına kadar etkin olarak görülen tarım sektöründe bir çöküşe gidilmiş ve 2000'li yıllardan sonra Türkiye

tarımında ithalatçı konumuna gelmiştir. Bir başka durum ise kalıcı olarak faiz oranları artmış ve serbest ekonomi politikasına geçilmiştir. Yaşanan bu tür dengesizlikler 1990'lı yıllarda daha büyük makroekonomik dengesizliklere sebebiyet vermiştir. Türkiye'nin 1980 yılında toplam borç stoku 24 milyar dolarken 1990 yılında toplam borç stoku 68,5 milyar dolardır. 24 Ocak kararları enflasyonun önüne geçememiştir 1981-1983 TEFE verileri 30.9 TÜFE verileri 31.1, 1984-1987 aralıklarında TEFE verileri 41.3 TÜFE verileri 41.5 ve 1988-1991 aralıklarında ise TEFE verileri 60.5 TÜFE verileri 65.8 olarak sonuçlanmıştır. Yine GSMH oranlarında ciddi azalışlar yaşanmıştır (Kurtoğlu, 2015: 562-565).Ve 24 Ocak kararları planlanan stratejileri gerçekleştirilememiştir.

Yaşanan bu olumsuzlukların ardından kısa sürede birden fazla hükümet değişikliğinin yaşanmasının en büyük sonucu olarak 1994 krizi yaşanmıştır. Ancak başa gelen her koalisyon hükümetinin temel hedefi, enflasyonun baskın geldiği bir yaşamdan ve geçim sıkıntısından en kısa sürede halkın kurtarılması, bütçeyi dengeye ulaştırmak, refahı artırmak ve gelir dağılımını adaletli hale getirmeyi amaçlamışlardır (Erdem vd. 2009: 231). Ancak uygulanmış olan politikalar ve amaçlar yine başarılı olamamıştır. 1992 yılında 6,4 olan GSMH 1994 krizinin yaşandığı sırada -6,1 olarak gerçekleşirken uygulanan politikalar çerçevesinde bir miktar düzelme yaşansa da 1998 yılında 3,9 olarak 1992 yılında yaşanan büyümeden bile daha küçük bir büyüme gerçekleşmiştir. Enflasyon ise 1992 yılında TÜFE 70,1 TEFE 62,1 dolaylarını gösterirken krizin yaşandığı 1994 yılında, TÜFE 106,3 TEFE 120,7 olarak gerçekleşmiş ve 1998 yılında TÜFE 84,7 TEFE 71,8 olarak gerçekleşmiştir (Erdem vd. 2009: 232-300). 1998 yılında gerçekleşen enflasyon 1992 yılındaki enflasyon seviyesine dahi düşürülemedi. 1994 krizi için uygulanan politikalarında bu veriler çerçevesinde olumlu sonuç doğurmadığı gözlemlenmiştir.

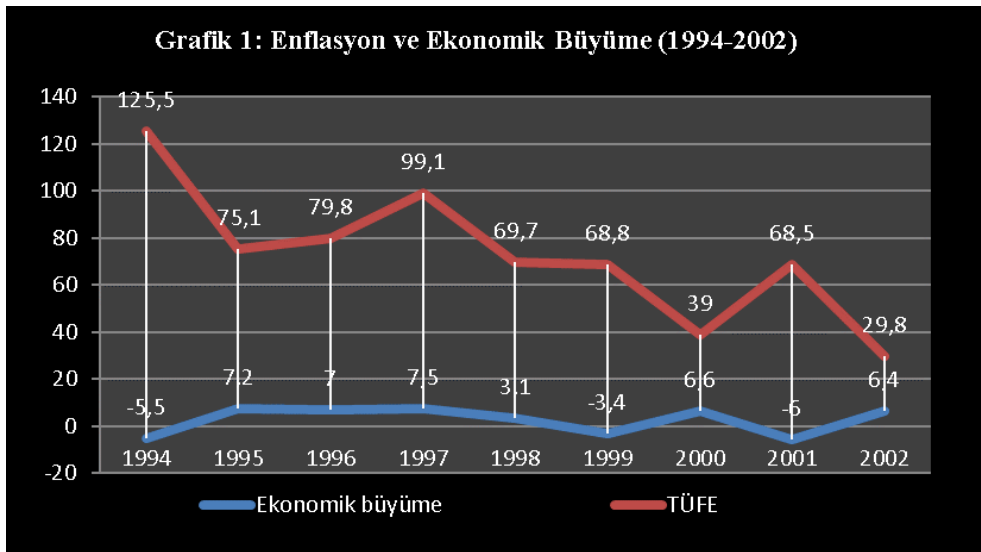
Tüm bu yaşananlar daha etkin bir kriz ortaya çıkarmıştır. Bir sonraki başlıkta tarihsel sürecin devamı olarak ve araştırma konumuzun başlangıç noktası olarak kabul ettiğimiz 2000 ve 2001 krizlerinden bahsedilecektir.

3.2. 2001 Krizi ile Enflasyon ve Ekonomik Büyüme

Ekonomilerin makroekonomik istikrar gösterebilmesi için fiyatlar genel seviyesinde ciddi artışlar ya da ciddi iniş çıkışlar yaşanmamalıdır. Ancak Türkiye'nin 1970'li yıllardan sonra ekonomik istikrarında bozulmalar gözlemlenmiş ve 1990'lı yıllarda bu bozulma ciddi boyutlara ulaşmıştır. Bu durumun sebebi ise enflasyon oranlarının 1998 yılına kadar artış göstermiş olmasıdır (Kazgan, 2006: 258-259). 1998 yılında yaşanan Asya ve Rusya krizleri ardından 1999 yılında yaşanan Marmara depremi iyi gitmeyen Türkiye ekonomisini daha da zorlu süreçlere girmesine sebebiyet vermiştir. Yaşanan Marmara depremi ile IMF Türkiye'ye acil yardım paketleri uygulamış, ekonomi ise %6,1 oranında küçülme göstermiştir. Tüm bu yaşananlar sonucunda birde 22 Kasım 2000 tarihinde 'Kara Çarşamba' olarak

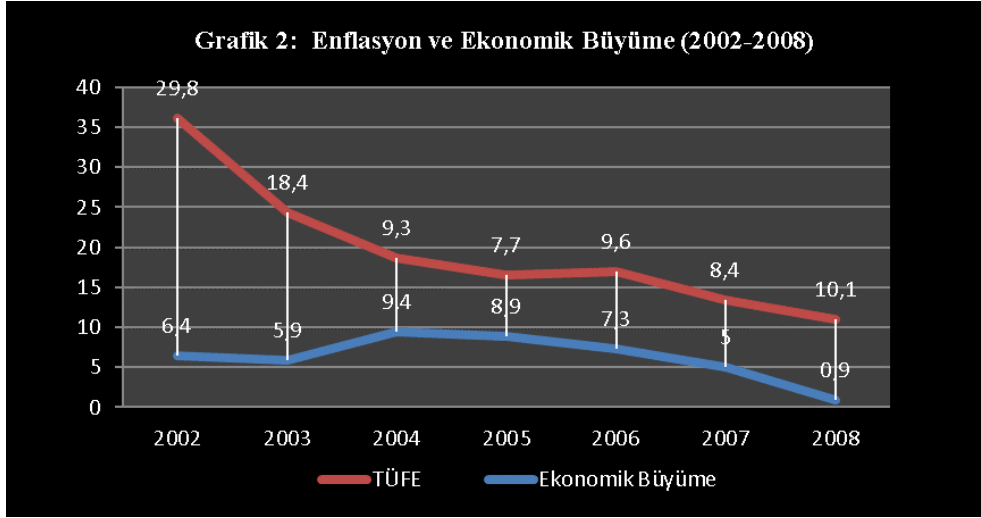
adlandırılan bankacılık krizi ortaya çıkmış, 19 Şubat 2001 tarihinde bankacılık krizi yerini yaşanan siyasi olaylar çerçevesinde döviz krizine bırakmış ve Türkiye için zor olan günler daha da zorlaşmıştır. 2001 krizi ile birlikte daha önce uygulanan istikrar programları ortadan kalkmış ve faiz oranları bir gecede % 6000 dolaylarına yükselmiştir (Karaçor, 2006: 388).

1990'lı yıllarda yaşanan koalisyon hükümetlerinin başarısızlığı ekonomiyi dibe çekmiştir. Yaşanan bu olumsuzluklar üzerine 14 Ağustos 2001'de kurulan AKP 3 Kasım 2002 seçiminde %34,2 oranında oy alarak hükümetin başına geçmiştir (Yıldırım, 2010: 1). Kriz ortamında iktidara gelen AKP hükümeti sonrası için Türkiye ekonomisinde yaşanan 2001 krizi göstergeleri aşağıdaki grafiklerle incelenecektir.

Kaynak: (Eğilmez, Türkiye Ekonomisinin Son 17 Yılı, 2020)

Yukarıdaki grafikte Enflasyon ve ekonomik büyüme verileri 1994 yılı ve 2002 yılları baz alınarak belirtilmiştir. Buradan hareketle enflasyon ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi grafik doğrultusunda incelediğimizde 1994 krizinin yaşandığı yıl için % 125,5 seviyesine ulaşan enflasyon oranı gözlemlenmiş aynı dönem için ekonominin % -5,5 daraldığı gözlemlenmiştir. Yine enflasyonun düştüğü dönemlerde ekonomik anlamda büyümeye, iyileşmeye geçilmiştir. 2000 yılı enflasyon ve ekonomik büyüme verileri çerçevesinde enflasyon % 39 seviyesinde gerçekleşirken ekonomi % 6,6 oranlık bir büyüme gerçekleştirmiştir. 2002 yılı için ise % 29,8 gerçekleşen enflasyona karşılık ekonomik büyüme % 6,4 oranında gerçekleşmiştir. Buradan hareketle 1994 ve 2002 yılı verileri için enflasyonun ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini söyleyebiliriz. Yani enflasyon arttıkça ekonomide küçülmeler gözlemlenmiştir.

Kaynak: (Eğilmez, Türkiye Ekonomisinin Son 17 Yılı, 2020)

2001 yılında % 68,5 seviyesinde görülen enflasyon, 2002 yılında %29,8 olarak gözlemlenmiş 2003 yılında %18,4 dolaylarında gerçekleşirken 2004 ile 2007 yılları arasında tek haneli rakamlara düşmüştür. Ancak bu enflasyon verileri ile büyüme karşılaştırması yapıldığında 2002’den 2003’e enflasyon oranı düşmüş ancak büyüme de düşmüştür. 2004’ten 2005’e yine enflasyon düşerken büyüme oranı da düşmüştür. Aynı durumu 2006-2007 yılları içinde görebiliriz. Yani bu anlamda baktığımızda 1994’ten 2002’ye nazaran 2002-2008 dönemi için enflasyonun büyümeyi daha az oranda etkilediği sonucunda varabiliriz. Yani enflasyon arttıkça büyüme azalır olgusu bu yıl aralıklarında yıkılmış durumdadır.

2000 ve 2001 yılında yaşanan ekonomik krizlere çözüm önerileri aranmış ve enflasyon ile mücadele programı ve güçlü ekonomiye geçiş programı uygulanmıştır. Bir diğer başlıkta 2000 ve 2001 krizi için enflasyon ile mücadele programı ve güçlü ekonomiye geçiş programında ne tür uygulamalar yapılmış buna değineceğiz.

3.2.1. Enflasyon ile Mücadele Programı

2000 ve 2001 yıllarında yaşanan kriz ve 1990’lı yılların birikmişliği sonucunda ekonomi çıkmaza girmiş durumdaydı ve bu durumun acil çözülmesi gerekiyordu. Bu anlamda krizden çıkmanın yolları aranmış ve çözüm olarak enflasyon ile mücadele programı oluşturulmuştur. Bu programı oluştururken IMF’den destek alınmıştır.

Enflasyonla mücadele programı oluşturulurken ortaya çıkan tüketici enflasyonunu düşürmek, reel faiz oranını düşürmek, ekonominin büyümesini sağlamak, kaynakların adil dağılımını gerçekleştirmek amaçlanmıştır (Özlüsoy, 2016: 246). Ve bu anlamda hedefe gidebilmek için sıkı maliye politikaları, para ve döviz kuru politikaları ve yapısal reformlar gerçekleştirmek uygun görülmüştür. Ancak tüm bu faktörler uygulanmasına rağmen enflasyonla mücadele programı

başarılı olamamış, borsa tamamen düşmüş, kurlar yükselmiş ve faizlerin daha da artmasıyla birlikte 2001 krizi patlak vermiştir (Küçükkale: 2000-2002 Enflasyonla Mücadele Programı).

Enflasyon ile mücadele programıyla hedefler gerçekleştirilememiş ve Şubat 2001 krizi ortaya çıkması sonucunda enflasyon ile mücadele programı iptal edilmiş ve yerine yeni bir program hazırlanmaya başlanmıştır.

3.2.2. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

Türkiye’de temelde 20 yıllık bir süre içerisinde ekonomik anlamda kalkınma gözlemlenememiş ve her geçen yıl ekonomi daha kötü hale gelmiş ve enflasyon Türkiye için başlı başına bir sorunu haline gelmiştir. Yaşanan tüm olumsuzluklar çerçevesinde artık geçmiş programları devam ettirmek mantıklı olmamış ve 14 Ağustos 2001’de kurulan AKP 3 Kasım 2002’de iktidara gelmesiyle birlikte reform niteliğinde bir program hazırlanmış her şeye en baştan başlanılma kararı alınmıştır.

Güçlü ekonomiye geçiş programı ile krizleri geride bırakarak ekonomik istikrarı sağlamak, sürekli hale gelmiş bir büyüme sağlamak ve enflasyonu düşürmek amaçlanmıştır. Ve tüm bu hedefleri enflasyon ile mücadele programında da yer alan faiz dışı fazla ve mali disipline dayalı maliye politikaları, sıkı para politikaları ve serbest dalgalı kur politikası ile gerçekleştirmek amaçlanmıştır. Aşağıdaki tabloda bu hedeflemelerin sonuçlarını göreceğiz.

Tablo 1: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Sonucu							
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Büyüme (%)	-6,1	6,4	5,6	9,6	9	7,1	5
Dolar Kuru	1,23	1,51	1,50	1,43	1,35	1,44	1,30
Enflasyon (yılsonu %)	68,5	29,7	18,4	9,4	7,7	9,7	8,4
İşsizlik (%)	7,8	9,8	9,9	9,7	9,5	9	9,2
Bütçe Dengesi (GSYH %)	-11,9	-11,24	-8,8	-5,4	-1,5	-0,5	-1,6
Kamu Kesimi Borç Yükü (%)	76,1	72,1	65,7	57,7	50,8	44,7	38,2
Cari Denge (GSYH %)	1,9	-0,3	-2,4	-3,5	-4,2	-5,7	-5,5

(Eğilmez, Krizden Çıkışın Anahtarı, 2019)

Güçlü ekonomiye geçiş programı ile birlikte 2001 krizi sonrası büyüme oranları ciddi aratış göstermiş 2001 yılında -6,1 daralma gözlemlenirken 2002 yılında 6,4 oranında büyümeye ulaşılmış ve 2007 yılına kadar da ciddi oranda artış gözlemlenmiş ancak 2007 yılında bir önceki yıla nazaran %2,1 oranında bir azalış gerçekleşmiştir. Genel itibariyle güçlü ekonomiye geçiş programı ile ekonomik büyüme hedeflemesi gerçekleştirilmiştir.

Enflasyon verilerini incelediğimizde 2001 yılında % 68,8 dolaylarında gerçekleşen enflasyon güçlü ekonomiye geçiş programı ile birlikte 2002 yılında %29,7 oranına düşerken program itibariyle genel anlamda enflasyonda 2007 yılına

kadar veriler tek haneli olarak gerçekleşmiştir. Bir başka olumlu sonuç ise bütçe dengesinin düzelmiş olmasıdır. Bütçe dengesine bağlı olarak kamu borçlarında da azalmalar gözlemlenmiştir.

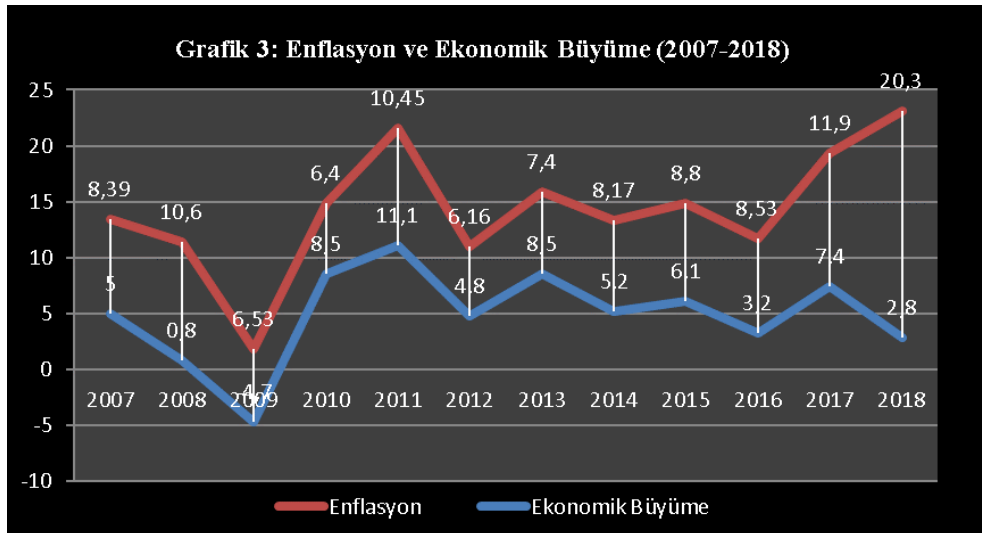
Güçlü ekonomiye geçiş programının olumlu sonuçları olduğu gibi olumsuz sonuçları da olmuştur. İşsizlik oranlarında artışlar yaşanmış, 2001 kriz yılında %7,8 gerçekleşen işsizlik 2002 yılında %9,8 olarak gerçekleşmiş ve genel itibari ile artış göstererek süreklilik arz etmiştir. Başka bir olumsuz sonuç ise, cari denge seviyesinde gözlemlenmiş bütçe dengesinin düzelmesi ve buna bağlı kamu kesimi borçlarının azalmasına karşılık cari dengede 2007 yılına kadar olumsuz anlamda 7,4 seviyesinde bir gerileme gözlemlenmiştir.

3.3. 2008 Krizi ile Enflasyon ve Ekonomik Büyüme

Küreselleşme kapsamı gereği ülkeler arası sınırlar aşılmış bir ülkede var olan bir sorun peş peşe diğer ülkeleri de etkisi altına alacak potansiyele ulaşmıştır. 2008 krizine kadar yaşanan hiçbir krizi küresel kriz olarak değerlendiremeyiz çünkü ekonomik anlamda bütünleşme sonrası tüm dünyayı etkisi altına alan ilk kriz 2008 krizidir.

2008 krizi ABD’de ipotekli konut satışından kaynaklı olarak ortaya çıkan bir mortgage krizidir. ABD’de ortaya çıkmış olmasına rağmen kısa sürede tüm dünya ülkelerini etkisi altına almıştır. Çünkü küreselleşme kapsamı gereği ülkeler arası sınırlar ortadan kalkmıştır. 2008 krizi özellik olarak diğer krizlerle benzerlik gösterse de küresel olması gereği diğer krizlerden ayrılmıştır.

Türkiye’de 2008 krizinden doğrudan olmasa da dolaylı olarak payını tabi ki almıştır. 2008 krizi ve sonrası çerçevesinde Türkiye için enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ne yönlü olduğu aşağıdaki grafik ile belirtilecektir.

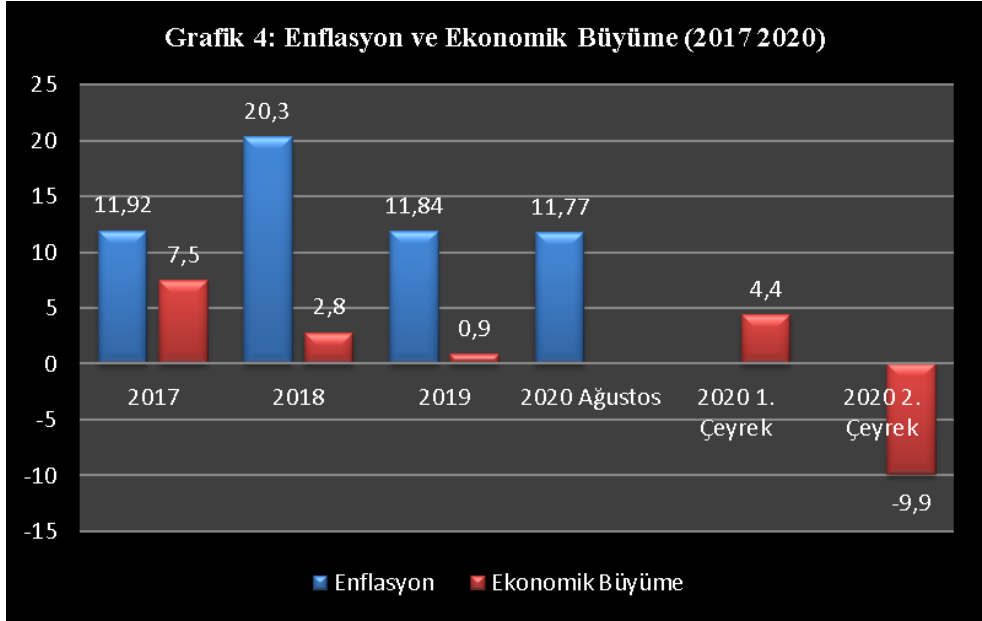
Kaynak: (Ekonomi Atlası, 2020 ve Vikipedi Özgür Ansiklopedisi)

Küresel krizin Türkiye için olumsuz herhangi bir sonuç doğurmayacağı düşünülmüştür çünkü Türkiye’de mortgage krizini oluşturacak bir yapı bulunmamaktaydı. Bu sebeptendir ki Türkiye diğer krizlere nazaran 2008 küresel krizinden ciddi anlamda hasar almamıştır. Tüm dünyada küçülen talep etkisi Türkiye’yi olumsuz etkilemiştir. ABD ve Avrupa’dan gelen talebin azalması, likiditenin büyük oranda geri çekilmesine sebebiyet vermiş ve buna bağlı olarak Türk parası değer kaybetmiş ve bankalar bu anlamda kaynak bulamayınca birbirlerine ve bireylere vermiş oldukları kredileri daraltmak durumunda kaldılar ve bu durum Türkiye’yi de krize sürüklemiştir (Çınar & Hepektan, 2011: 162-165).

2008 yılı kriz yılı olduğu için enflasyon verileri çift haneye ulaşmış olsa da Türkiye tarihi enflasyonist açıdan daha yüksek verilerle karşı karşıya kalmıştır. 2008 yılında 10,6 gerçekleşen enflasyona karşılık büyüme 0,8 gerçekleşmiş ve bir sonraki yıl enflasyon oranı 6,53 gerçekleşirken büyüme -4,7 gerçekleşmiştir. Kriz döneminde enflasyon ile büyüme arasında birbirini etkileyen herhangi bir durumun olduğunu söyleyemeyiz. Ancak 2009 sonrası enflasyon arttıkça büyüme oranları da artmış enflasyon düştükçe büyüme oranları da düşmüştür. Oransal olarak birbirlerini etkileme durumları az veya çok olarak değişebilmektedir. Yani bunu şu şekilde açıklayabiliriz, 2013 yılı verilerine göre 7,4 enflasyona karşılık 8,5 büyüme sağlanmış ancak 2017 verilerine göre 11,9 enflasyona karşılık 7,4 büyüme sağlanmıştır. Az enflasyon çok büyüme getirmiş ve çok enflasyon az büyüme getirmiştir. Ancak genel itibariyle grafik yorumlaması yaptığımızda 2009 ve 2018 yılları hariç enflasyon arttıkça büyüme artmış enflasyon azaldıkça büyüme azalmıştır.

3.4. 2018 Krizi ve 2020 Pandemi Krizi Sonucu Enflasyon ve Ekonomik Büyüme

2018 krizi daha önceki yıllarda yaşanan krizlerin çözüm önerilerinden sapılması sonucu ve siyasi çerçevede yaşanan değişiklikler sonucunda ortaya çıkmış ve kalıcılığının ve sürekliliğinin devam edecek olduğu düşünülen bir krizdir (Akçay, 2018). 2019 pandemi krizi ise dünya da bulaşıcı nitelikte ortaya çıkan Covid-19 salgını çerçevesinde alınan tedbirler ve yasaklar sonucunda ortaya çıkan bir krizdir. Kriz niteliğine dönüşmüştür çünkü küreselleşme kapsamı gereği ülkeler arası sınırlar tamamen ortadan kalkmış ve bir ülkede baş gösteren bir sıkıntı çoğu dünya ülkesini etkisi altına alacak boyutlara ulaşmıştır. Covid 19 pandemisi de ilk olarak Çin’de ortaya çıkmış ardından diğer dünya ülkeleri ve Mart ayında da Türkiye’ye giriş sağlamıştır. Tabi yaşanan bu salgının ülke ekonomilerine de etkileri olacaktır. Buradan hareketle aşağıdaki grafikte 2018 krizi ve 2020 Mart ayında Türkiye’ye giriş sağlayan Covid-19 salgının büyüme ve enflasyon arası ilişkiye bıraktığı etkileri inceleyeceğiz.

Kaynak: TÜİK

2018 kriz yılı verilerine baktığımızda enflasyon oranının 20,3 büyümenin ise 2,8 olarak gerçekleştiğini görmekteyiz. 2019 yılı için ise enflasyon verilerinin 11,84 büyüme oranının ise 0,9 dolaylarında gerçekleştiği gözlemlenmiştir bu iki yıllık veri doğrultusunda enflasyon artınca büyüme oranlarının küçüldüğünü gözlemledik ancak bu oranın azlığı çokluğu tartışılır durumdadır. 2020 yılı için ise ağustos ayı enflasyonu 11,77 seviyesinde gerçekleşirken büyüme 1. Çeyrekte 4,4 ikinci çeyrekte ise -9,9 olduğu gözlemlenmiş. Ekonomide yaşanan bu küçülmenin ise enflasyon kaynaklı olmadığını aksine Covid-19 nedeniyle yaşanan yasak ve kısıtlamaların bir sonucu olarak ekonominin bu denli daralmaya gittiğini söyleyebiliriz.

Sonuç

Enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki literatürde genel itibariyle ekonometrik yöntemler çerçevesinde incelenmiştir. Kimi çalışmalara göre enflasyon ekonomik büyümeyi olumlu anlamda etkilerken kimi çalışmalara göre olumsuz etkilemiştir. Bazı çalışmalar ise değişkenlerin bir birleri ile hiçbir bağlantısının olmadığı sonucuna varmıştır. Enflasyon ve ekonomik büyüme arası veriler incelenirken baz alınan dönem ve kullanılan yöntem bu iki değişken arasındaki durumu olumlu anlamda da etkileyebilir olumsuz anlamda da etkileyebilir sonuçta önemli olan belirleyici faktörlerin neler olduğudur.

2001 krizi ile 2020 arası, ekonomik büyüme ve enflasyon arasındaki ilişkiyi enflasyon için TÜFE verileri ile grafikler doğrultusunda incelediğimizde dönemler itibariyle değişiklikler yaşandığı sonucuna vardık.

Şöyle ki 1994 ve 2002 arası TÜFE ve Ekonomik büyüme verilerini incelediğimizde genel itibariyle enflasyon oranı arttıkça ekonomide bir küçülme varlığı ortaya çıkmıştır. Bu durum tabii ki 1994 yılında yaşanan hiper enflasyon krizi ve yaşanan birçok hükümet değişikliği ile ilişkilendirebiliriz. Peşine 2000 ve 2001 yılında yaşanan bankacılık krizleri de ilave olunca her şey kontrolden çıkmış ve bu durumun sonucu da ekonomik büyüme ile enflasyona yansımıştır.

2002 ile 2008 yılları arası enflasyon ve büyüme verileri incelendiğinde ortaya dengeli bir tablo çıkmamıştır. Çünkü bazı dönemlerde enflasyon düşerken büyüme oranı artmış ancak bazı dönemlerde enflasyon düşerken büyümede düşmüştür. Örneğin 2007 yılında 8,7 TÜFE verisine karşılık %5 büyüme gerçekleşmiş ancak bir önceki yıl 9,6 TÜFE verisine karşılık %7,3 büyüme gerçekleşmiştir. Bu anlamda 2002 ve 2008 yılları verileri için çok dengeli bir etkileşim olduğunu söylemek doğru olmayacaktır.

2009 ve 2018 yılları verileri incelendiğinde 2008 krizinden bir sonraki yıl ve 2018 krizinin yaşandığı yıl hariç genel itibariyle enflasyonda yaşanan artış ekonomik büyümeyi de artırmıştır.

2019 ve 2020 yılı verileri için ise 2019 yılında enflasyonun bir miktar düşürülmesiyle ekonomik büyüme verileri de düşmüştür. Buradan hareketle 2019 yılı için enflasyon artmış olsaydı büyüme de artmış olacaktı. 2020 yılı Türkiye için bir salgın yılıdır ve bu yılda enflasyon bir önceki yıl ile aynı seyirde devam ederken 2020 2. Çeyrekte ekonomide -9,9 bir daralma gözlemlenmiştir. Bu durumun enflasyon ile bir etkisi yoktur, tamamen alınan tedbirler ve yasaklar çerçevesinde ekonomide bu denli bir daralma gözlemlenmiştir.

Kaynakça

- Akçay, Ü. (2018, 12 13). *Beş Soruda 2018-2019 Ekonomik Krizi*. 01 10, 2021 tarihinde <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/12/13/bes-soruda-2018-2019-ekonomik-krizi>.
- Aslandoğan, A. (2005). Türkiye’de 1980 Sonrası Enflasyonun Nedenleri. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı -Yüksek Lisans Tezi* . Ankara.
- Bankası, M. (2004). *Enflasyon*. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası.
- Başol, K. (2012). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Berber, M. (2016). *Makro İktisat*. Trabzon: Celebiler Matbacılık.
- Berber, M., & Artan, S. (2004). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , 18 (3-4).
- Çınar, S., & Hepektan, E. C. (2011). Mali Krizler ve Son Mali Krizin (2008) Reel Sektöre Etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 162-165.
- Eğilmez, M. (2004). *Ekonomi Politikası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eğilmez, M. (2012). *Kolay Ekonomi* (3 b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eğilmez, M. (2019, 4 7). *Krizden Çıkışın Anahtarı*. 01 09, 2021 tarihinde Kendime Yazılar: <https://www.mahfiegilmez.com/2019/04/krizden-cksn-anahtar.html> adresinden alındı
- Eğilmez, M. (2020, Ocak 2). *Türkiye Ekonomisinin Son 17 Yılı*. 1 6, 2021 tarihinde Kendime Yazılar: <https://www.mahfiegilmez.com/2020/01/turkiye-ekonomisinin-son-17-yl.html> adresinden alındı
- Ekonomi Atlası*. (2020, 09 03). 01 10, 2021 tarihinde Enflasyon Oranı: <https://ekonomiatlasi.com/enflasyon-orani> adresinden alındı
- Enflasyon Kelime Kökeni, Kelimesinin Anlamı - Etimoloji*. (2021, 01 02). 01 02, 2021 tarihinde Enflasyon Kelime Kökeni, Kelimesinin Anlamı - Etimoloji: <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/enflasyon> adresinden alındı
- Erdem, E., Şanlıoğlu, Ö., & İlgün, F. (2009). *Türkiye’de Hükümetlerin Makro Ekonomik Performansı (1950-2007)*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi*. (tarih yok). 01 08, 2021 tarihinde İktisadi Büyümenin Özellikleri ve İktisadi Büyüme Etkileyen Faktörler: https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/19_20_Guz/iktisadi_buyume/3/index.html adresinden alındı
- İyidoğan, P. V. (2015). Enflasyon Oranı Ekonomik Büyüme Üzerinde Etkili midir? 2003-2012 Dönemi Türkiye Örneği. *Yönetim ve Ekonomii Araştırmaları Dergisi* , 13 (2), 332-344.
- Karabulut, Ş. (2019). Türkiye’de Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi* , 171-184.
- Karaçor, Z. (2006). Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000- Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 388.
- Karaçor, Z., Saylan, Ş., & Üçler, G. (2009). Türkiye Ekonomisinde Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Eşbütünlük ve Nedensellik Analizi (1990-2005). *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi* , 2 (2), 60-74.
- Kazgan, G. (2006). *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi* (3 b.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Korkulu, A., & Yılmaz, B. (2017). Türkiye’de Büyüme- Enflasyon İlişkisi: Granger Nedensellik Analizi (1939-2013). *International Journal of Academic Value Studies* , 3 , 85-93.
- Köse, Z. (2016). Türkiye Ekonomisinde 2003-2014 Döneminde Ekonomik Büyüme, İşsizlik ve Enflasyon İlişkisi. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* , 1 (1), 54-71.
- Kurtoğlu, R. (2015). *Türkiye Ekonomisi*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Küçükkale, Y. (tarih yok). Türkiye Ekonomisi (Türkiye’nin Ekonomik Yapı Problemleri). *Ders Notu* .
- Öztlüsoy, A. F. (2016). *Türkiye Ekonomisi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Saraç, T. B. (2009). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi:Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama (1988-2007). *Selçuk Üniversitesi- İktisat Anabilim Dalı- Doktora Tezi* . Konya.
- Sarıdoğan, E. (2006). Türkiye Ekonomisinde Enflasyon ve Büyüme Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi . *Marmara Üniversitesi- İktisat Anabilim Dalı- Yüksek Lisans Tezi* . İstanbul.

- Semiz, Y., & Akandere, O. (2001). 1929 Dünya Ekonomi Buhranı ve Türkiye. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* , 9 (1-2), 302-313.
- Tatlıyer, M. (2017). Türkiye Ekonomisinde Enflasyon ve Ekonomik Büyüme:1950-2015. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* , 13 (13), 173-188.
- Telek, A. (2012). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (2003-2011): Türkiye Örneği. *Gaziantep Üniversitesi - İktisat Anabilim Dalı* . Gaziantep.
- Toker, K., & Gürel, S. P. (2019). Enflasyon- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisinde Mundell Tobin Etkisinin Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (36), 335-348.
- Topçu, E. (2017). Enflasyon- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi* , 7 (2), 180-191.
- Turan, S. A. (2010). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Türkiye Üzeline İncelemeler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi-İktisat Anabilim Dalı* . Erzurum.
- Turhan, S. E. (2007). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi- İktisat Anabilim Dalı* . Kahramanmaraş.
- Uçan, O., & Çebe, G. N. (2018). 2008 Krizi Öncesi ve Sonrası Türkiye’de Ekonomik Büyüme, İşsizlik ve Enflasyon İlişkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 11, 6-17.
- Vikipedi Özgür Ansiklopedisi.* (tarih yok). 01 10, 2021 tarihinde Türkiye Ekonomisi: https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye_ekonomisi adresinden alındı
- Yapraklı, S. (2007). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki Türkiye İçin Eş Bütünleşme ve Nedenellik Analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 10 (2), 287-301.
- Yeşiloğlu, B. (2018). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Özelinde Ekonometrik Bir Uygulama. *Çankırı Karatekin Üniversitesi - İktisat Anabilim Dalı* . Çankırı.
- Yıldırım, D. (2010). 2001 Kriz Sonrasında Bir Hegomanya Projesi Olarak AKP’nin Doğuşu. *Ulusal Tez Merkezi - Doktora Tezi* , 1.

SERBEST NAKİT AKIŞININ FİNANSAL RAPORLAMADA KULLANIMI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Haluk SATIR¹

GİRİŞ

İşletmelerin kısa süreli kârlılıklarını artırma hedefleri yerine uzun sürede değer maksimizasyonu hedefleri günümüzde işletmeler tarafından kabul gören önemli bir amaçtır. Bu amaca ulaşmak için verilen kararlar, kârlılık ile alınan riskin optimizasyonuna bağlıdır. Ayrıca yatırım, borç ve temettü dağıtım kararları bu amacı gerçekleştirmek için yönetilmesi gereken kararlar olarak sınıflandırılmaktadır.

Nakit akış tablosu, bilanço esasına tabi birinci sınıf işletmelerin yıllık raporlarında yer alan dört ana finansal tablodan biridir. Nakit akışlarını gösteren bu tablo hem işletme içi hem de işletme dışı kullanıcılar için önemli bir finansal tablodur. Jensen'in, 1986 yılında ortaya koyduğu "*Serbest Nakit Akış*" çalışmasından sonra, araştırmacılar serbest nakit akışı kavramını birçok farklı bağlamda kullandılar. Serbest nakit akışı, özellikle temettü politikası, değerlendirme, portföy performansı ve satışların değerlendirilmesi gibi alanlarda kullanılmıştır. Ayrıca serbest nakit akış düzeyini belli bir seviyede tutan işletme yönetiminin, kâr payı ödemelerini ve hisse senedi geri alımlarındaki artış ile düşük getirili yeni projelerden kaçınabileceğini ve böylece gelecekte elde edilen serbest nakit akışı fazlasının kullanımı üzerinde yönetime önemli bir avantaj kazandırabileceği belirtilmektedir (Rımaz ve Ayanoğlu, 2021: 268; Nur ve Korkmaz, 2022: 104).

Bu teoriye göre serbest nakit akışı üzerinde düzenleyici role sahip olan faktörler içerisinde, işletmenin sermaye yapısının ve özellikle de yabancı kaynakların üzerinde durulmuştur. Bu teori, borcun serbest nakit akışlarının temsil maliyetlerini azaltmadaki faydalarını ve borcun nasıl temettü yerine geçebileceğini açıklamaktadır (Jensen, 1986: 323).

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Afşin MYO, ORCID ID: 0000-0003-3240-7211, haluksatir70@gmail.com

Muhasebe ve finans metinleri işletme performansını değerlendirmek için kârdan ziyade serbest nakit akışına odaklanmayı uzun süredir savunmaktadır. Ancak hem dünyada hem de ülkemizde işletmelerin serbest nakit akışı bilgilerini sunmalarını gerektiren yasal bir zorunluluğun olmayışı nedeniyle çok az sayıda işletmenin bunu gönüllü olarak yaptığı söylenebilir. Ayrıca serbest nakit akışı ölçümlerindeki büyük farklılık, işletmelerin serbest nakit akışı sonuçlarının karşılaştırılabilirliğini sınırlandırmaktadır (Adhikari ve Duru, 2006: 312).

Bu çalışmada serbest nakit akışı yaklaşımının, işletmenin nakit akışıyla serbest nakit akışının eşitliği biçiminde bir örnek uygulama ile incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışma şu şekilde düzenlenmiştir. İlk olarak serbest nakit akışı kavramının tanımı ve önemine yer verilmiştir. İkinci olarak serbest nakit akışının ölçümü açıklanmıştır. Üçüncü olarak finansal raporlamada serbest nakit akışının ölçümü bir sayısal örnek ile hesaplanmıştır. Sonuç ve öneriler ile çalışma sonlandırılmıştır.

SERBEST NAKİT AKIŞININ TANIMI VE ÖNEMİ

İşletme, faaliyetlerden elde edilen nakdi, nakit akış tablosundaki işletme, yatırım ve finansman bileşenleri olmak üzere üç ana faaliyet alanı ile rapor eder. Nakit akış tablosu, bir işletmenin temel faaliyetlerinden nakit üretme yeteneğini temsil eder. Nakit akışı sadece popüler bir terim değil, aynı zamanda muhasebe, finans ve ekonomi akademik disiplinlerinde ve tüm ticari faaliyetlerde önemli bir kavramdır. Nakit akışının hem seviyesi hem de nakit akışındaki değişiklik, bir işletmenin performansını ve gelecekteki yönünü değerlendirmede yararlı bilgiler sağlar. Gelir tablosunda raporlanan kâr (zarar), tahakkuk esasına dayalı muhasebe sisteminin sonucudur. Muhtemelen tüm işletmeler tarafından açıklanan en popüler değerdir. Ancak muhasebe süreci sonucuyla ilgili olan ve tarafların üzerinde önemle durduğu çok daha popüler bir değer vardır ki o da nakit esasına dayalı belirlenmiş nakittir. Çünkü tüm satın alımlar, ödemeler ve temettü dağıtımları kârla değil, nakitle yapılmaktadır (Shyam ve Mollie, 2017: 12).

Nakit akış tablosu ile sunulan nakdin farklı ölçümleri mevcuttur. Bu ölçümlerden biride yeni literatüre giren serbest nakit akışı göstergesidir. Serbest nakit akışı, ilk defa 1986'da Jensen tarafından ortaya konulmuştur ve "sermaye maliyeti ile iskonto edildiğinde pozitif net şimdiki değer veren bütün projelerin finansmanı için gerekli nakit akımını aşan kısım" şeklinde tanımlanmıştır. Jensen (1986) ve Stulz (1990) tarafından ortaya atılan serbest nakit akışı kavramı, temsil maliyeti olarak ele alınmış ve serbest nakit akışının işletmenin yatırım faaliyeti üzerindeki etkilerinin sonucu olarak açıklanmıştır (Jensen, 1986: 323).

Richardson (2006) tarafından serbest nakit akışı, varlıkları yerinde tutmak ve beklenen yeni yatırımları finanse etmek için gerekli olanın ötesinde nakit akışı olarak tanımlanmıştır. Temsil maliyeti açıklamasına göre, yönetimin serbest nakit akışını ancak serbest nakit akışı pozitif olduğunda israf etme potansiyeli vardır.

Negatif serbest nakit akışına sahip işletmeler, ancak ucuz sermaye toplayabilirlerse nakit israf edebilirler. Ayrıca pozitif serbest nakit akışına sahip işletmeler için aşırı yatırım ile serbest nakit akışı arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır (Richardson, 2006: 160).

Petty ve Rose (2009) tarafından serbest nakit akışı, işletmenin tüm organizasyon ihtiyaçlarını ve yeni sabit varlıklara ve net işletme sermayesine yapılan yatırımlar için gereken nakdi karşıladıktan sonra borçlulara ve hissedarlara (yatırımcı) dağıtılmak üzere kalan mevcut net nakit akışı şeklinde tanımlanmıştır. Bu yazarların “*serbest nakit akışı*” yerine “*dağıtılabilir nakit akışı*” kavramını da kullandıkları söylenebilir (Petty ve Rose, 2009: 42).

Keown vd. (2014) tarafından yapılan tanımlamaya göre serbest nakit akışı, işletme tüm işletme giderlerini ödedikten ve tüm yatırımlarını yaptıktan sonra, kalan nakit akışları işletmenin alacaklılarına ve hissedarlarına dağıtılmak üzere serbesttir. Dolayısıyla, serbest nakit akışı, iki faaliyetten kaynaklanmaktadır (Keown vd., 2014:95);

1. Faaliyetlerden kaynaklanan vergi sonrası nakit akışlarıdır. Bir işletmenin vergiler ödendikten sonra ancak işletme sermayesi veya uzun vadeli varlıklara herhangi bir yatırım yapılmadan önce günlük faaliyetlerden elde ettiği nakit akışlarıdır.
2. Bir işletmenin net işletme sermayesine ve uzun vadeli varlıklarına yapılan yatırımları içeren nakit akışlarıdır.

Hem Petty ve Rose (2009) hem de Keown vd. (2014) tarafından ele alınan serbest nakit akışı yaklaşımı, “nakit akış kimliği” olarak adlandırıldığı şekilde, işletmenin nakit akışlarıyla serbest nakit akışının eşitliğini göstermek için kullanılan bir kavram olarak açıklanmıştır.

Nakit akışı ile serbest nakit arasında fark vardır. Nakit akışı, bir işletmeye dönem içinde ne kadar nakit girdiğini ve ne kadar nakit çıktığını ve dönem sonunda ne kadar nakit kaldığını işletme, yatırım ve finansman faaliyet bileşenleri aracılığıyla tespit etmek için kullanılır. Serbest nakit akışı ise işletmenin performans tespitinin ölçüsü olarak kullanılır. Bu sebeple serbest nakit akışı, işletmelerin değerlemesini indirgenmiş nakit akışlarının kullanılmasında yönüyle daha önemli bir raporlama ve analiz yaklaşımıdır (Rımaz ve Ayanoglu, 2020: 21).

SERBEST NAKİT AKIŞININ ÖLÇÜMÜ

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde serbest nakit akışı ile ilgili araştırmaların çoğunda hipotezlerini desteklemek için ampirik analizleri tanımlayan, ölçen ve gerçekleştiren çalışmalar olduğu söylenebilir. Bu çalışmaların hepsinin kendine özgü serbest nakit akış ölçümlerinin olduğu görülmektedir. Bunlardan bir kısmı şu şekildedir;

Agrawal ve Jayaraman (1994) ve Vafeas ve Joy (1995), serbest nakit akışını amortisman öncesi işletme kârından eksi faiz gideri, vergiler ve temettüler olarak formülize edilmiştir. Howton ve diğerleri (1998) serbest nakit akışını faaliyet geliri eksi faiz, temettüler ve vergiler olarak ölçmüştür. Freund ve diğerleri (2003), serbest nakit akışını tüm gelir tablosu verilerine dayalı olarak ölçmüşlerdir.

Serbest nakit akışı ile nakit akışları eşitliği ilkesini esas alan Petty ve Rose (2009) ve Keown vd. (2014) modeline göre geliştirilen serbest nakit akışı ölçümü, örnek uygulamamızın çözümünde kullanılması sebebiyle aşağıda bu formülün oluşumuna yer verilmiştir;

$$\text{Serbest nakit akışı} = \text{Yatırımcılara nakit akışı} \quad (1)$$

$$\text{Serbest nakit akışı} = \text{Faaliyet nakit akışı} - \Delta \text{Brüt duran varlıklar} - \Delta \text{Net çalışma sermayesi}$$

$$\text{Yatırımcılara nakit akışı} = \text{Borçlulara nakit akışı} + \text{Hissedarlara nakit akışı}$$

Denklem (1) böylece genişletilebilir;

$$\text{Faaliyet nakit akışı} - \Delta \text{Brüt duran varlıklar} - \Delta \text{Net çalışma sermayesi} = \text{Borçlulara nakit akışı} + \text{hissedarlara nakit akışı} \quad (2)$$

$$\text{Faaliyet nakit akışı} = \text{FVÖK} - \text{Vergi} + \text{Amortisman gideri}$$

$$\Delta \text{Net çalışma sermayesi} = \Delta \text{Nakit} + \Delta \text{Alacaklar} + \Delta \text{Stoklar} - \Delta \text{Borçlar}$$

$$\text{Borçlulara nakit akışı} = \text{Faiz gideri} - \Delta \text{Borç}$$

$$\text{Hissedarlara nakit akışı} = \text{Ödenen temettüler} - \Delta \text{Sermaye}$$

Genişleyen denklem (2) farklı iki denklem daha verir;

$$\text{FVÖK} - \text{Vergi} + \text{Amortisman gideri} - \Delta \text{Brüt duran varlıklar} - [\Delta \text{Nakit} + \Delta \text{Alacaklar} + \Delta \text{Stoklar} - \Delta \text{Borçlar}] = \text{Faiz gideri} - \Delta \text{Borç} + \text{Ödenen temettüler} - \Delta \text{Sermaye} \quad (3)$$

$$\text{FVÖK} + \text{Amortisman gideri} - \text{Faiz gideri} - \text{Vergi} - \Delta \text{Alacaklar} - \Delta \text{Stoklar} + \Delta \text{Borçlar} - \Delta \text{Brüt duran varlıklar} + \Delta \text{Borç} - \text{Ödenen temettüler} + \Delta \text{Sermaye} = \Delta \text{Nakit} \quad (4)$$

Denklem (4) böylece yazılabilir;

$$\text{Net Kâr} = \text{FVÖK} - \text{Faiz gideri} - \text{Vergi}$$

$$\text{Net Kâr} + \text{Amortisman gideri} - \Delta \text{Alacaklar} - \Delta \text{Brüt duran varlıklar} + \Delta \text{Borç} - \text{Ödenen temettüler} + \Delta \text{Sermaye} = \Delta \text{Nakit} \quad (5)$$

Son olarak tanımlanırsa;

$$\text{İşletme faaliyetlerinden kaynaklanan nakit akışı} = \text{Net kâr} + \text{Amortisman gideri} - \Delta \text{Alacaklar} - \Delta \text{Stoklar} + \Delta \text{Borçlar}$$

$$\text{Yatırımlardan kaynaklanan nakit akışı} = \Delta \text{Brüt duran varlıklar}$$

$$\text{Finansmandan kaynaklanan nakit akışı} = \Delta \text{Borç} - \text{Ödenen temettüler} + \Delta \text{Sermaye}$$

Nakit akışlarının muhasebe tablosunda yapıldığı gibi yazılabilir;

$$\text{İşletme faaliyetlerinden kaynaklanan nakit akışı} - \text{Yatırımlardan kaynaklanan nakit akışı} - \text{Finansmandan kaynaklanan nakit akışı} = \Delta \text{Nakit} \quad (6)$$

Özetle, eşitliğin sol tarafı serbest nakit akışının ortak tanımı ve sağ tarafı yatırımcılara nakit akışı olan denklem (1) ve nakit akış tablosunun formatı olan denklem (6) esasen aynı madalyonun iki yüzü dür. Her iki analitik araç da bir işletmenin nakit akışlarının tamamını kullanır ve her biri diğerinden türetilir.

ÖRNEK UYGULAMA

Serbest nakit akışı ile nakit akış tablosu arasındaki ilişkiyi ve eşitliği gösteren bir örneği, X Anonim Şirketi sayısal verileri olarak uygulanmıştır. Tablo 1’de şirketin 2021 yılı ve 2022 yılı dönem sonu bilançoları, Tablo 2’de 2022 yılı gelir tablosu ve Tablo 3’te 2022 yılına ait dolaylı yöntemle göre hazırlanmış nakit akış tablosu verilmiştir. Tablo 4’te bu mali tablolara dayanarak oluşturulan, şirketin 2022 yılına ait serbest nakit akışı verilmiştir.

Tablo 1: X Anonim Şirketinin Dönem Sonu Bilançoları (Milyon TL)

	31.12.2021	31.12.2022
VARLIKLAR		
DÖNEN VARLIKLAR		
Nakit ve Nakit Benzerleri	21.000	20.200
Alacaklar	42.000	33.000
Stoklar	51.000	84.000
Peşin Ödenmiş Giderler	1.200	1.100
Toplam Dönen Varlıklar	115.200	138.300
DURAN VARLIKLAR		
Maddi Duran Varlıklar	650.000	664.000
Birikmiş Amortismanlar (-)	(364.000)	(394.000)
Toplam Duran Varlıklar	286.000	270.000
TOPLAM VARLIKLAR	401.200	408.300
KAYNAKLAR		
KISA VADELİ YÜKÜMLÜLÜKLER		
Borçlar	48.000	57.000
Ödenecek Senetler	9.500	6.000
Uzun Vadeli Borçların Taksitleri	11.500	12.000
Toplam Kısa Vadeli Yükümlülükler	69.000	75.000
UZUN VADELİ YÜKÜMLÜLÜKLER		
Toplam Uzun Vadeli Borçlar	160.000	150.000
ÖZKAYNAKLAR		
Ödenmiş Sermaye	150.000	161.100
Sermaye Düzeltme Farkları	22.200	22.200
Toplam Özkaynaklar	172.200	183.300
TOPLAM KAYNAKLAR	401.200	408.300

Tablo 2: X Anonim Şirketinin 2022 Dönemi Gelir Tablosu (Milyon TL)

	2022
Hasılat	600.000
Satışların Maliyeti	(460.000)
Ticari Faaliyetlerden Brüt Kâr	140.000
Toplam Esas Faaliyet Giderleri	(60.000)
Esas Faaliyet Kârı (FVÖK)	80.000
Faiz Giderleri	(10.000)
Vergi Öncesi Kâr (VÖK)	70.000
Vergi ve Yasal Yükümlülükler	(23.800)
Net Kâr	46.200
Ödenen Temettüleri	(35.100)
Geçmiş Yıllar Kârı	11.100

Yukarıda verilen Bilanço ve Gelir Tablosunun bölümleri ile nakit akış tablosu arasında güçlü bir bağ vardır. Nakit akış tablosunun işletme faaliyeti, yatırım faaliyeti ve finansman faaliyeti bileşenlerinin oluşumunda bu tablolar arasında kurulan ilişkiden faydalanılarak nakit akış tablosu hazırlanır. Örneğin işletme faaliyetleri, dönen varlıklar ve kısa vadeli yükümlülüklerdeki değişikliklerden etkilenir. Yatırım faaliyetleri, sabit kıymet yatırımlarındaki değişimlerden etkilenir. Finansman faaliyetleri ise uzun vadeli yükümlülükler ve özkaynaklardaki değişimlerden etkilenir (Wild, 2016: 536; Wild vd., 2018: 537).

Nakit akış tablosu, dolaylı (net) yöntem ve doğrudan (brüt) yöntem olmak üzere iki yöntemden birine göre düzenlenir. Hem ülkemizde hem de Dünyanın farklı ülkelerinde yapılan araştırmalarda işletmelerin büyük bir çoğunluğunun dolaylı yönteme göre nakit akış tablolarını hazırladıkları tespit edilmiştir. Dolaylı yöntemin işletmeler tarafından daha çok tercih edilmesinin nedenleri arasında; doğrudan yöntemin uygulamasının çok maliyetli olması ve doğrudan yöntemin tahakkuk esaslı finansal bilgileri açık bir şekilde dile getirememesi gösterilmektedir. Dolayısıyla hazırlanmasındaki kolaylık ve kullanıcılara daha faydalı bilgiler içermesinden dolaylı yöntem daha çok tercih edilmektedir (Kısakürek ve Demir, 2006: 207).

Dolaylı yöntemde net kârı bildirir ve ardından esas faaliyetleri tarafından sağlanan veya kullanılan net nakdi elde etmek için düzeltme işlemi yapılır. Diğer bir ifadeyle dolaylı yöntem, esas faaliyetlerden kaynaklanan nakit girişlerini ve nakit çıkışlarını ayrı ayrı raporlamaz. Bunun yerine, net kârı esas faaliyetleri tarafından sağlanan veya kullanılan net nakit ile bağdaştırmak için gerekli düzeltmeleri rapor eder (Wild, 2016: 539).

Bu bağlamda, aşağıda Tablo 3'te verilen nakit akış tablosu dolaylı yönteme göre oluşturulmuştur.

Tablo 3: X Anonim Şirketinin 2022 Dönemi Nakit Akış Tablosu (Dolaylı Yöntem) (Milyon TL)

	2022
İŞLETME FAALİYETLERİNDEN NAKİT AKIŞLARI	
Net Kâr	46.200
Amortisman ve İtfa Giderleri İle İlgili Düzeltmeler	30.000
Alacaklarda Değer Düşüklüğü İle İlgili Düzeltmeler	9.000
Stok Değer Düşüklüğü İle İlgili Düzeltmeler	(33.000)
Peşin Ödenmiş Giderlerdeki Düzeltmeler	100
Borçlar İle İlgili Düzeltmeler	9.000
İşletme Faaliyetlerinden Kaynaklanan Nakit Akışı	61.300
YATIRIM FAALİYETLERİNDEN NAKİT AKIŞLARI	
Maddi Duran Varlık Alımları	(14.000)
Yatırım Faaliyetlerinden Kaynaklanan Nakit Akışı	(14.000)
FİNANSMAN FAALİYETLERİNDEN NAKİT AKIŞLARI	
Ödenecek Senetlerdeki Değişiklik	(3.500)
Uzun Vadeli Borçların Taksitlerindeki Değişiklik	500
Uzun Vadeli Borçlardaki Değişiklik	(10.000)
Ödenen Temettüleri	(35.100)
Finansman Faaliyetlerinden Kaynaklanan Nakit Akışı	(48.100)
Nakit ve Nakit Benzerlerindeki Net Artış (Azalış)	(800)
Dönem Başı Nakit ve Nakit Benzerleri	21.000
Dönem Sonu Nakit ve Nakit Benzerleri	20.200

Nakit akış tablosu, belirli bir süre boyunca bir işletmenin nakit ve nakit benzerleri hesabını izlemekle ilgilenen analist için özellikle yararlıdır. Tablo 3'te gösterilen nakit akış tablosuna göre, şirketin 2022 yılındaki işletme faaliyetlerinden nakit girişi olarak kaydettiği 61.300 TL'nin, yatırım faaliyetlerinden 14.000 TL nakit çıkışını ve finansman faaliyetlerinden 48.100 TL nakit çıkışını karşılamaya neredeyse yeterli olduğu ve şirketin nakit ve nakit benzerleri hesabında 800 TL net azalış bıraktığı görülmektedir.

Serbest nakit elde etmek için serbest nakit miktarı ile yatırımcılara sağlanan nakit miktarını eşitleyen ölçüm modeline göre oluşturulan serbest nakit akışı, Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: X Anonim Şirketinin 2022 Dönemi Serbest Nakit Akışı (Milyon TL)

	2022
İŞLETME FAALİYETLERİNDEN NAKİT AKIŞI	
Faiz ve Vergi Öncesi Kâr (FVÖK)	80.000
Vergi ve Yasal Yükümlükler	(23.800)
Amortisman Gideri	30.000
İşletme Faaliyetlerinden Nakit Akışı	86.200
Brüt Sabit Varlıklardaki Değişim	(14.000)
Net Çalışma Sermayesindeki Değişim	(14.100)
Serbest Nakit Akışı	58.100
YATIRIMCILARA SAĞLANAN NAKİT AKIŞI	
Borçlulara Sağlanan Nakit Akışı	
Faiz Gideri	10.000
Net Yeni Borç Temini	13.000
Borçlulara Nakit Akışı	23.000
Hissedarlara Sağlanan Nakit Akışı	
Ödenen Temettüleri	35.100
Net Yeni Özsermaye Temini	-
Hissedarlara Nakit Akışı	35.100
Yatırımcılara Nakit Akışı	58.100

Tablo 3 ve Tablo 4'te gösterildiği gibi hem nakit akışı tablosu hem de serbest nakit akışı aynı nakit akışı bilgilerini sunar. Ancak farklı şekilde düzenlenir. Serbest nakit akışı, bir işletmenin nakit akışlarını, birbirine eşit olması gereken serbest nakit akışı ve yatırımcılara nakit akışı olmak üzere iki alana ayırır. Bu itibarla serbest nakit akışı analiste, işletmenin tüm işletme ihtiyaçlarını karşıladıktan ve yeni sabit varlıklara ve net çalışma sermayesine yapılan yatırımları ödedikten sonra kalan net nakit akışının gücünün bir resmini verir. Aslında, serbest nakit akışı bilgilerinin bir işletmenin tarihsel bilgilerinin etkin bir şekilde analiz edilmesi için kullanılan bilanço ve gelir tablosu bilgileriyle mutabakat sağlaması gerekir. Dolayısıyla serbest nakit akışı, işletmenin yatırımcılarına dağıtılmak üzere kalan nakit akışını gösterir.

Tablo 4'teki serbest nakit akışı, 2022'de 86.200 TL'lik işletme faaliyetlerinden nakit akışının, 14.000 TL'lik yeni sabit varlıklara ve 14.100 TL'lik ek net işletme sermayesi yatırımını kolayca karşıladığını ve dağıtım için 58.100 TL serbest nakit akışı bıraktığını ortaya koymaktadır. Buna karşılık, Tablo 3'teki nakit akışı tablosundan aynı sonucu elde etmek için, öncelikle işletme faaliyetlerinden sağlanan 61.300 TL nakit akışı ile yatırım faaliyetlerinden kaynaklanan (14.000) TL nakit akışı toplanarak 47.300 TL sonucu elde edilir. Sonrasında elde edilen bu tutara daha önce düşülen (10.000) TL faiz gideri geri eklenerek 57.300 TL elde

edilir. Son olarak da bu sonuca nakit ve nakit benzerleri net nakit azalışı olan (800) TL eklenerek 58.100 TL'lik serbest nakit akışı tespit edilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Hem mali tablo analizi hem de indirgenmiş nakit akışı değerlemesi amaçları için nakit akışı kavramını anlamanın önemi göz önüne alındığında, serbest nakit akışı kavramı içinde nakit akışı kimliği ve nakit akışı tablosu ilişkisi ile bir işletmenin nakit akışı daha net tanınabilecektir.

Serbest nakit akışlarının finansman nakit akışlarına tam olarak eşit olması tesadüf değildir. Her zaman eşit olacaktır. İşletmenin serbest nakit akışı, eğer pozitif ise, miktar olacaktır. Serbest nakit akışı negatif ise, yatırımcıların serbest nakit akışlarındaki açığı kapatmak için işletmeye sağladıkları miktar olacaktır.

Jensen'in 1986 yılında vekalet teorisi bağlamında serbest nakit akış fikri olarak ortaya attığı kavram ile, hissedarlara ödenmediği takdirde, serbest nakdin yöneticileri kâr getirmeyen projelere yatırım yapmaya teşvik ettiğini varsaymıştır. O zamandan beri akademisyenler, çeşitli mali konuları araştırmak için çeşitli serbest nakit akış ölçümleri geliştirmiş ve kullanmışlardır. Kullanılan serbest nakit akışı ölçüm modelleri akademik araştırmacıların, mali tablo kullanıcılarının ve hazırlayıcılarının takdirinde olmuştur. Dolayısıyla bu ölçümler kullanılarak elde edilen sonuçlar yanlış olmuştur. İsteğe bağlı serbest nakit akışı ölçümleri, işletme içi analiz ve karar alma amaçları için yararlı olabilirken, işletme içi analiz için standartlaştırılmış bir serbest nakit akışı modelini zorunlu hale getirmiştir. Standartlaştırılmış bir serbest nakit akışı modeli geliştirmek için aşağıdaki uygulamaların yapılması öneri olarak sıralanmıştır;

1. Basit olmalıdır.
2. Nakit akış tablosundan alınan bilgilere dayanmalıdır.
3. Odak hissedarlar olmalıdır.
4. Muhasebe standartları tarafından desteklenmelidir.

KAYNAKÇA

- Adhikari, A. ve Duru, A. (2006). Voluntary Disclosure of Free Cash Flow Information. *Accounting Horizons*, 20(4), 311-332. <https://doi.org/10.2308/acch.2006.4.311>.
- Agrawal, A. ve Jayaraman, N. (1994). The Dividend Policies of All-equity Firms: A Direct Test of the Free Cash Flow Theory. *Managerial and Decision Economics*, 15(2), 139-148.
- Freund, S., Prezas, A. P. ve Vasudevan, G. K. (2003). Operating Performance and Free Cash Flow of Asset Buyers. *Financial Management*, 32(4), 87-106.
- Howton, S. D., Howton, S. W. ve Perfect, S. B. (1998). The Market Reaction to Straight Debt Issues: The Effects of Free Cash Flow. *The Journal of Financial Research*, 21(2), 219-228.
- Jensen, M. C. (1986). Agency Cost of Free Cash Flow, Corporate Finance and Takeovers. *American Economic Review*, 76(2), 323-329.
- Keown, A. J., Martin, J. D. ve Petty, J. W. (2014). *Foundations of Finance the Logic and Practice of Financial Management* (8th ed.). Boston: The Pearson Series.
- Kısakürek, M. M. ve Demir, M. (2006). Nakit Akım Tablosunun Hazırlanmasında Direkt-Endirekt Yöntem Tartışması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 30, 201-209.
- Nur, T. ve Korkmaz, T. (2022). Serbest Nakit Akışları, Temsil Maliyetleri ve Firma Performansı Arasındaki İlişki: BİST'te İşlem Gören Firmalar Üzerine Bir Araştırma. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 103-120. <https://doi.org/10.29106/fesa.1072926>.
- Petty, J. W. ve Rose, J. T. (2009). Free Cash Flow, the Cash Flow Identity and the Accounting Statement of Cash Flows. *Journal of Financial Education*, 35, 41-55.
- Rımaz, M. ve Ayanoğlu, Y. (2020). Sermaye Yapısı-Serbest Nakit Akışları İlişkisi: BİST 100'deki İmalat Sektörü İşletmeleri Üzerinde Bir İnceleme. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 20(60), 19-36.
- Rımaz, M. ve Ayanoğlu, Y. (2021). Serbest Nakit Akışları İle Sermaye Yapısının İşletme Etkinliği Üzerindeki Etkisinin BİST 100'de Uygulaması. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 267-290. <https://doi.org/10.21733/ibad.840673>.
- Richardson, S. (2006). Over-Investment of Free Cash Flow. *Rev Acc Stud*, 11, 159-189. <https://doi.org/10.1007/s11142-006-9012-1>.
- Shyam, B. B. ve Mollie, T. A. (2017). On the Definition, Measurement and Use of the Free Cash Flow Concept in Financial Reporting and Analysis: A Review and Recommendations. *Journal of Accounting and Finance*, 17(1), 11-19.
- Vafeas, N. ve Joy, O. M. (1995). Open Market Share Repurchases and the Free Cash Flow Hypothesis G35. *Economics Letters*, 48(3), 405-410.
- Wild, J. J. (2016). *Financial Accounting Fundamentals*. New York: McGraw-Hill Education.
- Wild, J. J., Shaw, K. W. ve Chiappetta, B. (2018). *Financial and Managerial Accounting Information for Decisions*. New York: McGraw-Hill Education.

YENİDEN ÜRETİM SİSTEMİNDE PAZARLAMANIN OYNADIĞI ROLLER

Mustafa Bilgehan KUTLU¹, Celal Hakan KAĞNICIOĞLU²

GİRİŞ

Yeniden üretim, kullanılmış ürünleri yeni ürünlerle aynı kalite standartlarını sağlayan yeni gibi durumdaki ürünlere dönüştürmeyi amaçlayan faaliyetleri içeren endüstriyel bir süreçtir (Lund, 1984). Bu faaliyetlerin yoğunluğu ve çeşitliliği ürünün cinsine göre değişirken, muayene, demontaj, parça yeniden işleme, yeniden montaj ve testler tipik olarak yeniden üretim sürecinde yer almaktadır (Andrew-Munot vd., 2015).

Yeniden üretim ilk olarak 1976'da akademik ilgiyi çekse de, endüstriyel uygulamaları 1920'lerin sonlarına dayanmaktadır (McConacha and Speh, 1991). Bugün, yeniden üretim endüstrisi, dünya ekonomisinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Birleşik Devletler Uluslararası Ticaret Komisyonu (United States International Trade Commission, 2012) raporlarına göre, yeniden üretilmiş ürünler pazarı 2011 yılında ABD'de 43,5 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Otomobil parçaları, taşıt lastiği, mobilya, lazer toner kartuşları, bilgisayarlar ve elektrikli cihazlar yeniden üretim uygulamasının yapıldığı ürün örneklerindedir (Parker, 2007).

Yeniden üretim ilk defa Lund ve Denney (1978) tarafından ürün ömrünü uzatmak için alternatif bir üretim yöntemi olarak önerilmiştir. Yeniden üretimin aksine, planlı eskitme stratejisi, daha az dayanıklı ürünler tasarlayarak talebi artırmak için firmalar tarafından benimsenmektedir. Ancak ürünlerin ömrününün uzaması, işletmelere, çalışanlara, tüketicilere ve topluma çeşitli faydalar sağlayabilmektedir

1 Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, mkutlu@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6081-5154

2 Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, chkagnic@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7164-3538

* Bu çalışma Prof. Dr. Celal Hakan Kağncioğlu danışmanlığında Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 07.11.2016 tarihinde Mustafa Bilgehan Kutlu tarafından tamamlanan Yeniden Üretim ve Pazarlama: Tüketicilerin Yeniden Üretilmiş Ürünleri Satınalma Niyetlerinin Araştırılması başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

(Lund ve Denney, 1978; McConacha ve Speh, 1991; Giuntini ve Gaudette, 2003). Yeniden üretim, malzeme maliyetini düşürebilir ve yeniden üretilmiş ürünlerin pazarlanması, şirketler için fazladan kazanç yaratabilir. Emek yoğun yeniden üretim operasyonları (demontaj ve yeniden montaj) ekonomide yeni işler üretir. Yeniden üretilmiş ürünler yeni ürünlere göre genellikle daha düşük fiyatlarla satılmaktadır. Bu sayede tüketiciler ürünleri ucuz alma fırsatı yakalar. Yeniden üretim faaliyetleri ürünlerde gömülü (hammadde, işçilik ve enerji) değeri ekonomiye kazandırır. Sonuçta ekonomideki üretkenliğe katkıda bulunur. En önemlisi, atıkların çevreye ve doğaya zarar vermesi yeniden üretim yoluyla azaltılabilir. Ancak pek çok işletme, yeni ürünlerin satışlarını azaltması kaygısı nedeniyle, yeniden üretim startajilerini benimsemekten kaçınmaktadır (Atasu vd., 2010).

Ürünlerin geri kazanımında tamir ve yenileme gibi işletmelerin elinde çeşitli seçenekler mevcuttur. Ürünlerin tamirinde bozulan parçalar onarılır. Yenileme ise ürünün kritik parçalarının incelenmesi, bu parçaların tamiri veya yenilenmesini içermektedir. Yeniden üretimde ise, ürünün tüm bileşenleri incelenerek yeni ürüne benzer hale gelmesi sağlanır. Bu nedenle yeniden üretim seçeneği daha yoğun ve karmaşık faaliyetler gerektirmektedir (Thierry vd., 1995).

Yeniden üretici işletmeler OEM (orijinal ekipman üreticisi), kontratlı ve bağımsız yeniden üreticiler olarak üç sınıfa ayrılabilir (Parker, 2007). OEM işletmeler kendi ürünlerinin yeniden üretimini de gerçekleştirerek işletme kaynaklarını hem üretim hem de yeniden üretim faaliyetlerinde kullanmaktadır (Andrew-Munot vd., 2015). OEM işletmeler işletme kaynaklarını yeniden üretim faaliyetleri için kullanmak istemediklerinde kontratlı üreticiler ile anlaşarak dış kaynak kullanımına gidebilmektedir (Gallo vd., 2012). Üçüncül taraf yeniden üreticiler ya da bağımsız yeniden üreticiler OEM işletmenin kontrolü dışında ürünlerin yeniden üretimini gerçekleştirmektedir (Seitz, 2007).

Yeniden üretim enüstrisi, pazarlama uygulamalarının ilgi çekici örneklerini sunmaktadır. Her şeyden önce, kullanıcılar kullanılmış ürünlerin ana tedarikçileridir. Kullanılmış ürünleri müşterilerden temin edebilmek için, yeniden üreticiler, eski ürünü getir kampanyaları (trade-ins), kiralama (leasing) ve depozito sistemi gibi uygulamalara başvurmaktadır. Dolayısıyla yeniden üretim sürecinin tedarik ve müşterilere ürünlerin sunumu aşamalarında yeniden üretici işletmelerce çeşitli pazarlama uygulamaları kullanılmaktadır.

Yeniden üretilmiş ürünler yeni ürünlere benzer niteliklere sahip olmaları ve yeni ürünlere göre genellikle daha düşük fiyatlardan satılmalarına rağmen, müşterilere pazarlama faaliyetleri yetersiz kalabilmekte ve bu durum yeniden üretim sisteminde dar boğaza neden olmaktadır. Bunun yanında yeniden üretilmiş ürünlerin pazara sunulması marka imajını zayıflatabilmekte ve yeni ürünlerin satışını olumsuz etkileyebilmektedir. Bu nedenle, uygun bir pazarlama stratejisi geliştirmek yeniden üreticiler için hayati önem taşır.

Bu çalışmada yeniden üretim sistemi içinde pazarlamanın rolleri için kavramsal bir çerçeve oluşturmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda hem kullanılmış ürünlerin elde edilmesi hem de yeniden üretilmiş ürünlerin pazarlanmasında çeşitli üreticilerin (OEM, kontratlı, bağımsız) benimseyebileceği yaklaşımlar alanyazın incelenerek bütünleşik olarak ele alınmaktadır.

ALAN YAZIN

Yeniden Üretim Alanında Pazarlama İle İlgili Alan Yazındaki Çalışmalar

Lund ve Denney (1978), ürünlerin daha uzun ömürlü olmasının tüketiciler, işletmeler ve toplum açısından getirebilecekleri faydalara ve problemlere değinmiş, yeniden üretim olgusunu, ürün ömrünü uzatmakta kullanılabilecek bir seçenek olarak ele almışlardır. McConacha ve Speh (1991) yeniden üretim ve pazarlama ile ilgili ilk kavramsal çalışmalardan birini yayınlamışlardır. Potansiyel yeniden pazarlamacı müşteri etkileşimlerini tanımlayarak, yeniden üretim endüstrisi için pazarlama fırsatlarını ortaya koymuşlardır. Yeniden üretim işletmelerinin farklı pazar bölümlerine yönelik sunabileceği farklı fiyatlama politikalarını tanımlamışlardır. Ayrıca yeniden pazarlama faaliyetlerinde araçların öneminden bahsetmişlerdir.

Thierry vd. (1995) işletmelerin uygulayabileceği farklı ürün geri kazanım yöntemlerinin, işletmelerin müşteri ilişkilerine, tedarikçi ilişkilerine ve tedarik ağı yapısına etkilerini örnek olay yöntemiyle incelemişlerdir. Daniel vd. (2000) ürün elde etme yönetimiyle (product acquisition management) ilgili kavramsal bir çalışma yayınlamışlardır. Bu çalışmada kullanılmış ürünlerin müşterilerden elde edilmesinde kolaylık sağlamak ve tedarikteki belirsizlikleri azaltmak için müşteriye teşvik verilmesi ve kiralama gibi işletmeler tarafından kullanılan pazarlama taktiklerinden bahsetmişlerdir.

Guide ve Wassenhove (2009) ürün geri kazanımı için atık akış sistemi (waste stream system) ve pazarlamanın kullanıldığı iki temel sistem olduğunu savunmuşlardır. Atık akış sisteminin üreticilerin atıkları toplamasını zorunlu hale getiren yasal düzenlemelerle çalıştığını, buna karşın pazarlama temelli sistemde ise işletmelerin nihai kullanıcılara bazı finansal teşvikler uygulayarak (depozito sistemi, kredi vb.) aktif bir biçimde atıkları geri kazanılabileceğini vurgulamışlardır. Pazarlama temelli sistem, yeniden üretime girdi olacak atıkların kalite durumu hakkında işletmelerin elini güçlendirmekte bu ise maliyetlerine olumlu yansımaktadır.

Atasu vd. (2008), yeniden üretimi bir pazarlama stratejisi olarak ele alan kavramsal bir çalışma yayınlamışlardır. Atasu vd. (2008)'e göre, bir işletme için yeniden üretim stratejisinin karlı olması, yeşil pazar bölümünün büyüklüğüne, pazarın büyüme hızına ve tüketicilerin yeniden üretilmiş ürüne verdikleri değere bağlıdır. Bunun yanında bir işletmenin rekabet edebilmek ve pazar payını korumak amacıyla yeniden üretilmiş ürünlerde fiyat farklılaştırmasına başvurabileceğini savunmuşlardır.

Östlin vd. (2008) yeniden üretim endüstrisinde kullanılmış ürünlerin elde edilmesini, ilişkisel pazarlama temelli açıklamaya çalışmışlardır. Bunun için İsveç'te faaliyet gösteren yeniden üretim işletmeleri üzerinde çoklu örnek olay yöntemiyle araştırma yürütmüşlerdir. Sonuçta yeniden üretim işletmelerinin, müşteri ile ilişkilerinde kullandığı pazarlama faaliyetlerini (depozito temelli, kredi temelli, hizmet kontratı, mülkiyet temelli, geri alım, gönüllülük temelli) modellemişlerdir.

Östlin vd. (2009) ürün yaşam döngüsü kavramını kullanarak yeniden üretim endüstrisinde arz talep dengesini incelemişlerdir. Bunun için İsveç'te faaliyet gösteren yeniden üretim işletmeleri üzerinde çoklu örnek olay yöntemiyle araştırma yürütmüşlerdir. Çalışmalarında, ürün yaşam döngüsünün farklı aşamaları için işletmelere uygulayabilecekleri yeniden üretim stratejileri önermişlerdir

Atasu vd. (2010) yeniden üretilmiş ürünlerin yeni ürün satışlarını düşürmesiyle (cannibalization) ilgili kavramsal bir çalışma yayınlamışlardır. İşletmenin karlılığının yeniden üretim ile arttırılabileceğini bunun için yeniden üretilmiş ürünlerin pazar bölümlerinin yapısının, ürün yaşam döngüsünün ve rekabetin dikkate alınması gerektiğini önermektedirler. Sharma vd. (2010) kavramsal çalışmalarında, pazarlamanın işletmenin sürdürülebilirlik olgusundaki rolünü yeniden üretim ve diğer geri kazanım yöntemleri çerçevesinde genişletmişlerdir.

Guide ve Li (2010) yeniden üretilmiş ürünlerin yeni ürün satışlarına etkisini incelemişlerdir. Bunun için tüketicilerin ödeme istekleri kavramını (willingness to pay) kullanmışlardır. İnternet üzerinden hem yeni ürün hem de yeniden üretilmiş ürün satışı yaparak tüketicilerin ödeme isteklerini deneysel (experimental auctioning) olarak incelemişlerdir. Araştırmaları sonucunda, tüketicilere yönelik ürünlerde yeniden üretilmiş ürünlerin yeni ürün satışlarını etkileme riskinin az olduğunu, endüstriyel ürünlerde ise böyle bir riskin ciddi olduğunu göstermişlerdir.

Michaud ve Llerena (2011) yeniden üretilmiş ürünlerin çevre dostu olmasının, tüketicilerin ödeme isteklerine (WTP) etkisini incelemişlerdir. Bu amaçla deneysel açık arttırma (experimental auctioning) araştırma yöntemini kullanmışlardır. Araştırmaları sonucunda, eğer tüketiciler yeniden üretilmiş ürünlerin çevreye dostu olması hakkında bilgilendirilmemişlerse, bu ürünlere yeni ürünlerden daha düşük (WTP) değer vermektedir. Böyle bir bilgilendirmenin yeni ürünlerin ödeme isteğini olumsuz etkilediğini göstermişlerdir. Araştırmalarında, yeniden üretilmiş ürünlerin çevreye duyarlı olması sebebiyle, bu ürünlere tüketicilerin daha fazla ödeme istekleri olduğuna dair her hangi bir kanıt bulamamışlardır.

Ovchinnikov (2011) işletmelerin yeniden üretilmiş ürünleri fiyatlama stratejilerini belirlerken tüketicilerin ödeme istekleri yapısının (WTP) uygun olup olmayacağını araştırmıştır. Bunun için tüketici davranışlarında yeni üründen yeniden üretilmiş ürüne geçiş olgusunu (switching behaviour) empirik olarak analiz etmiştir. Tüketicilerin belirli fiyat indirimine karşı yeniden üretilmiş ürünü tercih etmelerinin, ters U biçiminde eğrisel olduğunu bulmuşlardır. Başka bir deyişle, tüketiciler

belirli düzeyde fiyat indirimine kadar yeniden üretilmiş ürünü tercih etmekte, ancak belirli bir indirim oranında sonra bu geçiş düşmektedir. Buna karşın ödeme istekleri (WTP) artışa devam etmektedir. Ovchinnikov (2011)'e göre tüketicilerin ürün fiyatından kalitesiyle ilgili çıkarım yapması bu durumu açıklamaktadır. Bu nedenle işletmelerin yeniden üretilmiş ürünlerin fiyatlamasını yaparken kullanacağı daha gerçekçi analizlerde tüketicilerin ödeme isteği yapısının uygun olmayacağını savunmaktadır.

Matsumoto ve Umeda (2011) Japonya'daki yeniden üretim endüstrisi faaliyetlerini çoklu örnek olay yöntemiyle incelemişlerdir. Yeniden üretilmiş ürünlerin kalite düzeyinin artırılmasının, bu ürünlere olan talebi olumlu etkileyeceğini savunmaktadırlar.

Hazen vd. (2012) tüketicilerin belirsizlik toleransı (ambiguity tolerance), yeniden üretilmiş ürünlerden algıladıkları kalite ve yeniden üretilmiş ürünlere ödeme istekleri kavramları arasında ilişkileri araştırmışlardır. Çalışmaları sonucunda, tüketicilerin belirsizlik toleransının hem algılanan kaliteyi hem de ödeme isteğini olumlu etkilediğini göstermişlerdir. Bunun yanında, yeniden üretilmiş ürünlerden algılanan kalite düzeyinin, bu ürünlere yönelik ödeme isteğini olumlu etkilediğini ortaya koymuşlardır.

Gallo vd. (2012) yeniden üretim endüstrisinde fırsat ve sorunlarla ilgili kavramsal bir çalışma yayınlamışlardır. Çalışmalarında yeniden üretim endüstrisinde tüketicilerin hem müşteri hem de tedarikçi olduğu vurgusunu yapmışlardır. Yeniden üretim endüstrisinin tüketiciye değer yaratma sürecini kavramsallaştırmışlardır.

Wang vd. (2013) çalışmalarında, tüketicilerin yeniden üretilmiş ürünlere karşı olan düşük satınalma niyetlerini araştırmışlardır. Bu amaçla yeniden üretilmiş otomobil yedek parçaları konusu üzerinde planlı davranış teorisi, tüketicilerin üründen algıladıkları fayda ve risk ve ürün bilgisi bileşenlerini içeren bir modeli test etmek için empirik bir çalışma yürütmüşlerdir. Tüketicilerin yeniden üretilmiş otomobil parçalarına satınalma niyetlerinin doğrudan satın almaya karşı tutumlarından ve algılanan davranışsal kontrolden etkilendiğini göstermişlerdir. Algılanan risk, algılanan fayda ve ürün bilgisi yapılarının, tutum üzerinden satın alma niyetini dolaylı olarak etkilediğini belirlemişlerdir.

Jiménez-Parra vd. (2013) İspanyol tüketicilerin yeniden üretilmiş dizüstü bilgisayar satınalma niyetlerini araştırmak için empirik araştırma yürütmüşlerdir. Araştırma modellerinde satınalma niyetini planlı davranış teorisine ek olarak tüketicilerin güdeleri ve işletmelerin pazarlama karması değişkenleriyle ilişkilendirmişlerdir. Tüketicilerin yeniden üretilmiş ürünü satın almaya karşı tutumları, subjektif normlar ve güdülerinin satınalma niyetlerini olumlu etkilediğini göstermişlerdir.

Agrawal vd. (2015) yeniden üretici kimliğinin ve yeniden üretilmiş ürünlerin varlığının, yeni ürünün algılanan değerini nasıl etkilediğine dair deneysel çalışma

yapmışlardır. OEM tarafından üretilip satılan yeniden üretilmiş ürünlerin, yeni ürünlerin algılanan değerini düşürebileceğini ortaya koymuşlardır. Buna karşın yeniden üretim girişiminin varlığı durumunda, yeniden üretilmiş ürünlerin yeni ürünlerin algılanan değerini olumlu etkileyebileceğini göstermişlerdir.

Abbey vd. (2015) teknoloji (yazıcı, dizüstü bilgisayar, dijital kamera, camcorder), ev eşyası (elektrikli çırpıcı, tost makinası) ve kişisel ürün (elektrikli diş fırçası, elektrikli traş makinası, ayak spası) kategorilerinde tüketicilerin yeniden üretilmiş ürünlere olan algılarını incelemişlerdir. Tüketicilerin yeniden üretilmiş ürünler hakkında tiksiniç olmaları gibi güçlü negatif algıları olduğunu ortaya koymuşlardır. Bunun yanında, pazarlama alan yazınında yeniden üretilmiş ürünlerle ilgili varsayımları değerlendirmişlerdir. Bunun için fiyat indirimi ve marka değeri değişkenlerinin manipüle edildiği deneysel tasarım yöntemini benimsemişlerdir. Araştırmaları sonucunda, fiyat indirim miktarı arttıkça yeniden üretilmiş ürün çekiciliğinin doğrusal bir biçimde arttığını ancak marka değeri ile ilgili belirli bir kalıp bulunmadığını göstermişlerdir.

Gaur vd. (2015), tüketicilerin yeniden üretilmiş ürünleri satınalma niyetlerini belirleyen faktörleri açığa çıkarabilmek amacıyla ABD'ye yerleşen Hindistan doğumlu tüketiciler üzerinde nitel araştırma yürütmüşlerdir. Araştırmaları sonucunda tüketicilerin yeniden üretilmiş ürünleri satın alma konusunda karar verme sürecini ortaya koymuşlardır. Tüketicilerin çevre bilincinin, bireysel değerlerinin, satın alma amaçlarının (faydacı ya da hazcı) ve sosyokültürel normlarının yeniden üretilmiş ürünleri satın alma niyetleri üzerinde ana belirleyici faktörler olduğunu ortaya koymuşlardır.

Yeniden üretim ile ilgili yürütülen araştırmalar incelendiğinde 2000'li yıllara kadar pazarlama stratejilerine yönelik kavramsal çalışmaların baskın olduğu, son yıllarda ise tüketici araştırmalarına yönelimin arttığı görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1: Pazarlama Alanında Yeniden Üretim İle İlgili Çalışmalar

Yazarlar	Pazarlama ile ilişkisi	Yöntem
Lund ve Denney (1978)	Ürün yaşam süresini uzatma	Kavramsal
McConacha ve Speh (1991)	Pazarlama stratejisi	Kavramsal
Daniel vd. (2000)	Eskiye getir kampanyaları ve leasing	Kavramsal
Guide ve Wassenhove (2009)	Pazar temelli atık toplama	Kavramsal
Atasu vd. (2008)	Pazarlama stratejisi	Kavramsal
Östlin vd. (2008)	İlişkisel pazarlama	Çoklu örnek olay
Östlin vd. (2009)	Ürün yaşam döngüsü	Çoklu örnek olay
Atasu vd. (2010)	Ürün yamyamlığı	Kavramsal
Sharma vd. (2010)	Sürdürülebilirlik	Kavramsal

Guide ve Li (2010)	Ürün yamyamlığı ve ödeme isteği	Deneyisel tasarım
Michaud ve Llerena (2011)	Yeşil tüketici davranışı	Deneyisel tasarım
Matsumoto ve Umeda (2011)	Pazarlama uygulamaları	Çoklu örnek olay
Hazen vd. (2012)	Belirsizlik toleransı, algılanan kalite ve ödeme isteği	Kesit analizi
Gallo vd. (2012)	Pazarlama stratejisi	Kavramsal
Wang vd. (2013)	Tüketici davranışları	Kesit analizi
Jimenez-Parra vd. (2013)	Tüketici davranışları	Kesit analizi
Agrawal vd. (2015)	Yeniden üretici kimliği	Deneyisel tasarım
Abbey vd. (2015)	Tiksinme, marka değeri, fiyat indirimleri	Deneyisel tasarım
Gaur vd. (2015)	Satın alma niyetini etkileyen faktörler	Derinlemesine görüşme

Yeniden Üretim Sürecinde Pazarlamanın Oynadığı Roller

Kapalı döngü tedarik zinciri sistemleri birbirleriyle etkileşimi olan üç sürecin başarılı bir biçimde çalışmasıyla yürütülebilir (Guide ve Li, 2010: 548). Sistemin ön yüzü, yeniden üretimi yapılacak olan ürünlerin toplanılmasıyla ilgili süreci oluşturur. Bu süreç kullanılmış ürünlerin elde edilmesini kapsar. İkinci süreç ise yeniden üretimin operasyonel sürecidir. Kullanılmış ürünler, bu süreçte yeni ürünlerle aynı kalite özelliklerini taşıyan yeniden üretilmiş ürünlere dönüştürülür. Son süreçte ise yeniden üretilmiş ürünlerin müşterilere sunulması ve pazarlaması yapılmaktadır. Müşterilerin bu süreçlerde üstlendikleri iki potansiyel rol vardır (Gallo vd., 2012: 224);

- Yeniden üretilecek ürünlerin tedarik kaynağı olma,
- Yeniden üretilmiş ürünleri satınalma.

Yeniden üreticiler, ürünlerini müşterilere sunmanın yanında, müşterilerden eski ürünleri elde ederek üretim sürecine girdi sağlamaktadır. Yeniden üretim sürecinde, hem kullanılmış ürünlerin elde edilmesinde hem de yeniden üretilmiş ürünlerin müşterilere sunulmasında çeşitli pazarlama faaliyetlerinden yararlanılmaktadır.

Pazarlamanın Tedarik Sürecindeki Rolü

Pazarlama, yeniden üretim sisteminin tedarik sürecinde çeşitli roller oynayabilmektedir. Bu bölümde pazarlamanın tedarik sürecinde oynayabileceği roller örnekler yardımıyla açıklanmaktadır.

Garanti ve memnuniyetsizlik kapsamındaki iadeler, satın alınan ürünlerin müşteri beklentilerini karşılamaması veya ürünlerde kusur olması nedeniyle iade alınması durumunda ortaya çıkmaktadır (Nnorom ve Osibanjo, 2010: 333). Garanti kapsamındaki ürünlerin iade alınarak işletmeye dönmesi, tüm işletmelerin karşılaştığı bir durumdur.

Yeniden üretim, iade alınan ürünlerin akıbetiyle ilgili işletmenin tercih edebileceği ürün geri kazanım seçeneklerinden birisidir. Pazarlamanın, iade alınan ürün miktarına etkisi dolaylı da olsa ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, müşteri tatmin düzeyini yüksek tutmak amacıyla, yasal zorunlulukların ötesinde, işletmenin daha liberal iade alma politikasını benimsemesinde pazarlamanın etkisi olabilir. Bu durum, daha fazla yeniden üretilecek kullanılmış ürün girdisinin işletmeye gelmesiyle sonuçlanacaktır.

Kiralamalar (leasing) işletmeler tarafından benimsenebilecek pazarlama stratejilerindedir. Müşterilerin kiraladıkları ürünleri kiralama periyodu sonunda iade etmesi yeniden üretime girdi sağlar. Fotokopi makinaları sektöründe faaliyet gösteren Xerox, müşterilerine yüksek maliyetli ürünlerini kiralamakta, kiralama sonunda müşterilerden gelen ürünler yeniden üretilerek tekrar yeni müşterilere kiralanmaktadır (Atasu vd., 2010: 7).

Müşterilerden kullanılan ürünleri ömürleri sonunda tekrar toplayabilmek için, yeniden üretim endüstrisinde çeşitli teşvikler uygulanmaktadır. Bunlardan en yaygın benimseneni eski ürünün getirilmesi karşılığında yeni üründe belirli indirimler uygulanmasıdır (trade-ins) (Guide ve Jayaraman, 2000: 3787). Bir buzdolabı firmasının eski buzdolabını getiren müşteriye 500 TL indirimle yeni ürününü satması kampanyası bu duruma örnek verilebilir. ABD’de faaliyet gösteren yeniden üreticilerin birçoğu (%81,8) bu indirim kampanyaları ile eski ürünleri doğrudan müşterilerden toplamaktadır (Daniel vd., 2000: 3787). Bu tür kampanyaların bağımsız yeniden üreticiler yerine ağırlıklı olarak OEM’ler tarafından yürütülmesi beklenmektedir. Eski ürünü getir kampanyalarının işletmelerce kullanılma amacı sadece yeniden üretime girdi sağlayabilmek değildir. Yeniden üretim faaliyetinde bulunmayan işletmeler de satışlarını artırabilmek ve çevreyle ilgili yasal düzenlemelere uymak amacıyla bu tip kampanyalara başvurabilmektedirler. ABD’de yürütülen eski ürünü getir kampanyalarının yaklaşık %57’si otomobil pazarında gerçekleşmektedir (Zhu vd., 2008: 159).

Eski otomobilini değiştirmek isteyen müşteri satıcı bayiye yeni otomobil fiyatında belirli bir indirim karşılığında eski otomobilini devretmektedir. Türkiye’de de otomobil pazarında benzer bir yöntem izlendiği söylenebilir. Müzik aletleri, sportif gereçler, mücevherler, beyaz eşyalar ve tomografi cihazları ABD’de eski ürünü getir kampanyalarının uygulandığı diğer örneklerdir (Zhu vd., 2008; Rao vd., 2009).

Yeniden üretim amaçlı olmayan eski ürünü getir kampanyaları sonucu toplanan eski ürünler genellikle ikinci el piyasasında değerlendirilmektedir (Rao vd., 2009). Rao vd. (2009: 965) ikinci el piyasasının yeni ürün satışlarını olumsuz etkilenmesine rağmen, eski ürünü getir kampanyalarının dayanıklı tüketim malları üreten işletmeler tarafından rutin bir biçimde uygulanarak karlılıklarının artırılabilceğini savunmaktadır.

Çeşitli araştırmalarda (Purohit, 1995; Park ve Mowen, 2007; Zhu vd., 2008) eski ürünü getir kampanyalarında tüketici davranışı zihinsel muhasebe (mental accounting) teorisi yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Zihinsel muhasebe, bireylerin finansal faaliyetlerini organize etmesi, değerlendirmesi ve kayıt altına alması için yürüttükleri bilişsel işlemlerdir (Thaler, 1999: 183). Bu yaklaşım muhasebe işlemleri benzetmesini kullanarak bireylerin satınalma eylemleri konusunda maliyet ve fayda ilişkisini nasıl organize ettiğini ve düşündüğünü açıklamaktadır (Park ve Mowen, 2007: 124). Bir tüketici bir ürün satın aldığı anda zihninde o ürünle ilgili bir hesap açmaktadır. Ürünün müşteriye maliyeti hesaba negatif olarak girilir. Tüketici ürünü kullanırken elde ettiği yararlar ise aynı zihinsel hesaba pozitif olarak girilmektedir. Tüketici ürünü sattığında ürünle ilgili zihninde bulunan hesap kapanmaktadır. Sonuçta kullanılmış ürünün satış fiyatı, zihinsel hesabın kazançla mı yoksa kayıpla mı kapatıldığını belirlemektedir (Prelec ve Loewenstein, 1998: 5). Zihinsel hesabın kapatılması tüketiciye süreci ne kadar iyi yürüttüğüyle ilgili geri bildirim sağladığından yeni bir hesap açmaya göre daha önemli algılanmalıdır (Prelec ve Loewenstein, 1998: 5). Yapılan çalışmalar tüketicilerin zihinsel hesabı kayıpla kapatmasının onlara acı verdiğini, bu nedenle bu durumdan kaçındıklarını vurgulamaktadır (Zhu vd., 2008: 160). Okada (2001) tüketicilerin eski ürünlerini yükseltmek amacıyla yeni ürün satın almalarını engelleyen temel faktörün eski ürünle ilgili zihinsel hesabı kayıpla kapatmanın psikolojik maliyeti olduğunu önermektedir. Eski ürünü getir kampanyalarında, eski ürüne biçilen değer (uygulanan indirim) tüketici açısından bu ürünle ilgili zihinsel hesabı etkilediği için oldukça önemli olmaktadır (Zhu vd., 2008). Eski hesabı kapatmaya kaynaklarını tahsis eden tüketici, yeni ürünün (yeni zihinsel hesaba) fiyatına daha az odaklanabilir (Zhu vd., 2008: 160). Zhu vd. (2008) yaptıkları deneysel araştırma sonucunda tüketicilerin eski ürüne karşılık belirli bir indirim alması sonucunda yeni ürüne daha fazla ödeme isteğinde bulunabilecekleri sonucuna varmıştır.

Eski ürünü getir kampanyalarıyla ilgili bir diğer araştırma Park ve Mowen (2007) tarafından yürütülmüştür. Park ve Mowen (2007) ürünün kullanım amacının (hedonik veya faydacı), tüketiciye sunulan tutundurma biçiminin (tüketiciye doğrudan indirim uygulanması ve eski ürüne karşı indirim uygulanması) ve tüketicilerin cimrilik düzeylerinin fonksiyonel anlamda çalışan bir ürünü tüketicinin değiştirme olasılığına etkisini deneysel araştırma ile incelemiştir. Halen çalışır bir ürünün eskiyi getir indirimi uygulandığında değiştirme olasılığının arttığı tespit edilmiştir. Eğer doğrudan fiyat indirimi öneriliyorsa ve ürün hedonik amaçla kullanılacaksa tüketicinin satın alma olasılığının eskiyi getir indirimi uygulandığı duruma göre daha düşük olduğu gösterilmiştir (Park ve Mowen 2007). Eğer ürün faydacı amaçla kullanılacaksa, tutundurma (doğrudan indirim ya da eski ürüne karşılık indirim) biçiminin ve tüketicinin cimrilik düzeyinin ürünü değiştirme olasılığı üzerinde önemli etkide bulunmadığı gösterilmiştir.

Das ve Dutta (2015: 145) tüketicilerin eski ürünleri karşılığında önerilen indirim kabul etme olasılıklarını, eski ürünün yaşını dikkate alarak incelemiştir. Buna göre örneğin, aynı indirim düzeyinde (50\$) 0,25 yaşındaki eski ürüne sahip müşterinin bu öneriyi kabul etme olasılığı yaklaşık %45 iken, 1,5 yaşında ürüne sahip müşterinin öneriyi kabul etme olasılığı yaklaşık %80 olmaktadır. Tüketicinin elindeki kullanılmış ürünün yaşı arttıkça eski ürünü getir kampanyası önerisini kabule etme olasılığı artmaktadır (Das ve Dutta, 2015: 145).

Depozito sistemi damacana su, LPG tüpleri, süt ve içecek şişeleri gibi doldurulabilir kap içeren ürünlerde yaygın bir biçimde uygulanan özel bir teşvik türüdür. Bu tür ürünlerde tekrar doldurulabilen kapların tersine tedarik sistemiyle yeniden toplanabilmesi için müşterilerden ürünü ilk satın aldıklarında doldurulabilen kap için bir depozito ücreti talep edilir. Sonraki alımlarda müşteri boş kabı iade ederek depozito ücretinden kaçınmış olur. Bu durum hem üretim maliyetinde azalma hem de müşteri sadakatini sağlanması açısından üreticilerin avantajıdır (Lofthouse ve Bhamra, 2006: 13). Doldurulabilir kap içeren ürünler Atası vd. (2010: 2) tarafından yeni üretilmiş ürünle arasındaki fark tüketici tarafından anlaşılabilen mükemmel ikame ürün olarak nitelendirilmiştir. Mükemmel ikame ürünlerde yeniden üreticinin yeni ürünlere göre daha düşük fiyatlandırması gerekmediğinden ve yeniden üretim sayesinde malzeme maliyetlerinde önemli bir azalma sağlanacağından bu durumun üreticinin kar marjlarına olumlu yansıtacağı söylenebilir (Atası vd., 2010: 2).

Teşvik sistemlerinde genellikle yeni ürünün satışında eski ürünün alınarak belirli bir indirim uygulanması söz konusuyken, müşteriye doğrudan para ödemesi yapılarak da eski ürün elde edilebilir. Doğrudan satınalma yoluyla kullanılmış ürün tedarikinde önemli olan nokta, müşterilerin böyle bir seçenektan haberdar olmalarıdır. Türkiye’de toner ve kartuş dolumu yapan firmalar, internet üzerinden müşterilerden eski ürünlerini satınalmaktadır. Normalde toner ve kartuş dolum hizmetinin pazarlanması amacıyla geliştirilen internet sitelerinde, üreticiler kullanılmış toner ve kartuşları müşterilerden doğrudan satın alabileceklerini belirtmektedir.

Kullanılmış ürünler müşterilerden bedelsiz olarak toplanabilmektedir. Özellikle çevreye duyarlı tüketicilerin, ömrünü tamamladıklarını düşündükleri ürünlerini yeniden kullanım ya da geri dönüşümünün yapılacağı beklentisiyle üreticilere bir kanal vasıtasıyla ulaştırması söz konusudur. Orijinal parça üreticisi HP, kendi markasındaki kullanılmış ürünleri yerel ofisleri aracılığıyla toplamaktadır (Kumar ve Putnam, 2008: 313). Japonya’da yazıcı toner ve kartuşu üretimi alanında faaliyet gösteren bağımsız yeniden üretici Ecorica, 2008 yılında elektronik eşya mağazalarına 6000 toplama kutusu koymuş ve bu yöntemle çeşitli markalarda kullanılmış yazıcı toner ve kartuşlarını toplamıştır (Matsumoto ve Umeda, 2011: 7). Pazarlamanın buradaki rolü, kullanılmış ürünlerin belirli bir kanal vasıtasıyla toplandığından çevreye duyarlı tüketicileri haberdar etmek olmaktadır.

Müşterilerin eskiyen ürünlerinin ömrünü uzatmak için yeniden üretim hizmeti almak istemesi durumunda, doğrudan üreticiyle etkileşime geçmesi ve yeniden üretim sistemine tedarik sağlaması durumu ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de lastik kaplama sektöründe faaliyet gösteren TATKAP firması lojistik firmalarına bu hizmeti sağlamaktadır (Harsa, 2010). Bunun yanında kurumsal ve bireysel lazer yazıcı kullanıcılarının tonerlerini yeniden doldurtmak amacıyla, bağımsız dolum şirketlerine ürünlerini götürdüğü bilinmektedir. Üretici garantisi kapsamında ürünlerde yaptırılan çeşitli yükseltmeler de yeniden üretim hizmeti kapsamında ele alınabilir. Yeniden üretim hizmetinin varlığından müşterilerin haberdar edilmesi, pazarlama faaliyetleriyle sağlanmaktadır.

Kullanılmış ürünlerin müşterilerden elde edilmesinde, işletmeye gelen tedarik akışını düzenleyebilmek için, yeniden üreticiler birden fazla pazarlama yaklaşımını benimseyebilir. Örneğin, kiralama yoluyla düzenli olarak kullanılmış ürün temin edilebilirken, periyodik olarak teşvikler kullanılarak yeniden üretim sürecinin girdi miktarı artırılabilir.

Yeniden üretici modu ya da sınıflandırılması değerlendirildiğinde yukarıda bahsedilen pazarlama eylemlerinin tümünün orijinal parça üreticileri tarafından yürütülmesi mümkündür. Kontratlı yeniden üreticinin tedarik seviyesi ise, OEM tarafından kullanılabilir pazarlama faaliyetlerinden doğrudan etkilenecektir. Buna karşın bağımsız yeniden üreticiler, OEM’in işbirliği olmadan kiralama sonu geri gelen ürünler, eski ürünü getir kampanyaları ve garanti kapsamındaki iadelerden kullanılmış ürün tedarigi sağlayamaz. Bütün bu durumlar aşağıdaki Tablo 2’de özetlenmektedir.

Tablo 2: Pazarlamanın Kullanılmış Ürün Tedariğinde Rol Oynayabileceği Durumlar

	Yeniden Üretici Modu		
	OEM	Kontratlı yeniden üretici	Bağımsız yeniden üretici
Garanti kapsamındaki iadeler	X	X	NA
Kiralama	X	X	NA
Teşvikler	X	X	NA
Depozito sistemi	X	X	X
Çevreye duyarlı müşterileri hedefleme	X	X	X
Yeniden üretim hizmeti	X	X	X
Müşterilerin eski ürünlerini üreticilere satması	X	X	X

X: Olası durum

NA: Beklenmeyen etkileşim

Yeniden Pazarlama

Yeniden pazarlama, yeniden üretilmiş ürünlerin müşterilere sunulması süreciyle ilgilidir. Kiralamalar, depozito sistemi ve yeniden üretim hizmeti genellikle hem tedarik hem de yeniden pazarlama faaliyetlerini içerir. Bu bölümde yeniden üreticiler tarafından kullanılan bazı yeniden pazarlama faaliyetleri anlatılmaktadır.

Bazı yeniden üretim işletmeleri, ürünlerinin yeniden üretildiği bilgisini müşterilere iletmekten kaçınabilmektedir. Bu durumda yeniden üretilmiş ürünler müşterilere yeni ürün gibi satılmaktadır. İşletmelerin böyle bir yolu seçmesinde çeşitli etmenler etkili olabilmektedir. Yeniden üretilmiş ürünler genellikle yeni ürünlerden daha düşük fiyatla müşterilere sunulmaktadır. Yeniden üretim bilgisini müşteriye iletmeyen işletme, düşük fiyat uygulamaktan kaçınabilir. Bunun yanında yeniden üretilmiş ürünler düşük fiyatları nedeniyle yeni ürün satışlarını olumsuz etkileyebilmektedir (cannibalization). Müşteriler yeni ürünler yerine, daha uygun fiyattan satılan yeniden üretilmiş ürünlere yönelebilmektedir. Bir OEM işletmenin yeniden üretim faaliyeti gerçekleştirdiği bilgisi, marka imajını olumsuz etkileyebilmektedir. Yeniden üretimle ilgili müşterilere yeterli bilgi verilse (kalite, garanti) bile müşterilerin bunu algılayamama ya da kavramı anlamama olasılığı vardır. Örneğin Wang vd. (2013)'nin Çin'de otomotiv parçalarının yeniden üretimiyle ilgili yürüttükleri araştırmaya katılanların %18,4'ü yeniden üretilmiş otomobil parçalarını hiç duymadıklarını belirtmiştir.

Yeniden üretilmiş ürünlerin müşterilere kiralanması işletmeye hem kullanılan ürün tedariki hem de yeniden pazarlama olanağı sunar. Malzeme taşıma sistemleri alanında faaliyet gösteren BT Industries, müşterilerine yeniden ürettiği forkliftleri kiralamaktadır (Östlin vd., 2008: 340). Tüketicilere yönelik ürünlere örnek olarak da bebek arabalarının kiralanması verilebilir. Mont vd. (2006) bebek arabalarının yeniden üretilip kiralanmasına dair yeni bir iş modeli önermişlerdir.

Depozitolu ürün satışı, genellikle doldurulabilir LPG tüpleri, damacana suları gibi kap içeren ürünlerde uygulanmaktadır. Bunun yanında otomotiv parçaları sektöründe yaygın olarak kullanılmaktadır (Östlin vd., 2008: 343). Otomotiv parçaları sektöründe faaliyet gösteren UBD firması perakendeciye yeniden ürettiği ürünleri belirli bir fiyat ve depozito karşılığında vermekte, perakendeci müşteriye yeniden üretilmiş ürünü satmakta, eski ürünü almak karşısında depozito indirimi uygulamakta, perakendeci müşterilerden topladığı eski ürünleri depozito karşılığında yeniden üreticiye vermektedir.

Yeniden üretilmiş ürünler, OEM işletmeleri için ürün hattı derinleştirme stratejisi olarak ele alınabilir (Guide ve Li, 2010: 551). Yeniden üretilen ürünler yeni ürüne göre çoğunlukla daha düşük fiyatlardan satıldığından ürün hattının derinleştirilmesi ise düşük gelirli pazar bölümlerine doğru gerçekleşecektir. Düşük gelirli pazar bölümleri için işletmenin yeni ürünleri pahalı olabilmektedir. Robert Bosch Tool firması Kuzey Amerika faaliyetlerinde ucuz fiyattan satılan ithal ürünlerle rekabet edebilmek için

yeniden üretilmiş ürünlerini kullanmaktadır (Atasu vd., 2010: 7). Bunun yanında cep telefonu ve otomobil parçaları sektörlerinde bağımsız yeniden üreticilerin OEM'lere göre pazarda baskın olduğu söylenmektedir (Bulmus vd., 2014: 106). Bağımsız yeniden üreticiler OEM işletmelere iki açıdan zarar vermektedir. Birincisi, bağımsız yeniden üreticilerin faaliyetleri ve ürettiği ürünler, OEM tarafından kontrol edilmediği için, kalite sorunu olan ürünler müşterilere sunulabilmekte bu durum ise OEM işletmelerin markasını olumsuz etkileyebilmektedir. İkinci olarak, bağımsız yeniden üreticilerin ürettiği ürünler OEM ürünlerine göre daha düşük fiyattan müşterilere sunulduğundan, müşteriler bu ürünler yönelebilmekte, sonuç olarak OEM işletmenin satışlarında bir azalma ortaya çıkmaktadır. Pazar payını korumak ve marka imajının zedelenmesini engellemek amacıyla, bağımsız yeniden üreticilerin baskın olduğu pazarlarda, düşük gelirli pazar bölümlerine doğru ürün hattının genişletilmesi OEM tarafından uygulanabilir (Atasu vd., 2010: 16).

Düşük gelirli pazar bölümlerine satışın OEM açısından iki uç durumu olduğu söylenebilir. Birinci ideal durumda OEM düşük gelirli pazar bölümlerindeki rakiplerinin pazar payını tamamen elde edebilir. En kötü durumda ise mevcut müşterileri, OEM'in yeni ürünleri yerine, tamamen yeniden ürettiği ürünlere yönelir. Böyle bir stratejinin uygulanması sonucunda, firma gelirleri bu iki uç durumun arasında gerçekleşecektir.

Yeniden üretilmiş ürünler, kullanılmış malzemelerin değerlendirilmesine ve atık oluşumunun azaltılmasına katkı sağladıkları için yeşil bir imaja sahiptirler ve bu durum firmalara pazarlama fırsatları sunmaktadır (Atasu vd., 2008). Atasu vd. (2008: 1735) bazı durumlarda müşterilerin yeniden üretilmiş ürünlere yenilerinden daha fazla para verebileceklerini savunmaktadır. Michaud ve Llerena (2010) ise tüketicilerin yeniden üretilmiş ürünlere yeşil imajlarından dolayı fazladan para vermek istemeyeceklerini bunun yerine çevreye duyarlı etiketlemesiyle (ecolabelling) tüketicilerin ürün hakkındaki klasik karar kriterlerine (kalite, sağlık vb.) tamamlayıcı olumlu bir faktör oluşturulabileceğini savunmaktadır. Abbey vd. (2015) tüketicilerin çevreye duyarlı olmasının yeniden üretilmiş ürünleri çekici bulmaları üzerinde zayıf bir etkisinin olduğunu belirlemişlerdir.

OEM firmalar markalarının ve kurumsal imajlarının ve yamyamlık etkisiyle satışlarının olumsuz etkilenmesinden kaçınmak için yeniden üretilmiş ürünler pazarlarken markasızlaştırma (debranding) ve yeniden markalama (rebranding) stratejilerini uygulamayı seçebilirler. Markasızlaştırma, kontratlı yeniden üreticinin ürünün görüntüsünde değişiklik yapması ve özellikle de orijinal logonun ürünün üzerinden çıkarılmasını içerir (Gallo vd., 2012: 222). HP firmasının markasızlaştırma stratejisini göz önüne aldığı söylenmektedir (Abbey vd., 2015: 500). Yeniden markalama faaliyetinde ise, OEM işletme yeniden pazarlama kanalındaki araçların, orijinal markadan farklı bir markayla ürünü satmalarına izin verir (McConacha ve Speh, 1991: 34). Bunun yanında bağımsız yeniden üreticiler

de yeniden markalama stratejisini kullanabilmektedir. Bağımsız bir yeniden üretici, OEM ürününün logosunu kendi logosuyla değiştirerek yeniden üretilmiş ürünü pazara satabilmektedir (Atasu vd., 2010: 17). Kodak firmasının tek kullanımlık fotoğraf makinaları bağımsız yeniden üreticiler tarafından yeniden üretilerek, bağımsız üreticinin logosuyla pazara sürülmektedir (Atasu vd., 2010: 17). Hem markasızlaştırma hem de yeniden markalama ek işlemler doğuracağından, yeniden üretim faaliyetlerinin maliyetini artıracaktır.

Bazı işletmeler, yeniden üretilmiş ürünlerin yeni ürün satışları üzerindeki olumsuz etkisinden kaçınmak için, yeni ürünlerle aynı pazarlarda müşterilere sunmamaktadır. Bunu kısmen sağlamanın bir yolunun dağıtım kanalını değiştirmek olduğu söylenebilir. Dell firması yeniden üretilmiş bilgisayar ve donanım parçalarını kendi sitesi yerine bu tür ürünler için kullandığı özel bir sitede (www.delloutlet.com) müşterilere sunmaktadır (Ovchinnikov, 2011: 824). Yeni ürünün satıldığı pazarlardan coğrafi olarak farklı pazarlarda yeniden üretilmiş ürünleri satmak da mümkündür. Nnorom ve Osibanjo (2010: 328) gelişmekte olan Afrika ülkelerinde, gelişmiş ülkelere toplanan eski elektronik ürünlerin yeniden üretilip kullanıma kazandırılabilceğini önermektedir.

Yeniden üretim hizmeti veren işletmeler, üretimin girdisi olan kullanılmış ürünleri büyük oranda müşterilerin getirdiği ürünlerden elde etmektedir. Bunun yanında, bu tür işletmeler yeniden üretim faaliyeti sonucunda üretilen ürünün müşterisini aramaya yönelik çaba harcamazlar. Müşteriler kendi ürünlerinin yeniden üretilmesini talep etmektedirler. Yazıcısının toneri bitmiş bir müşterinin toner dolum hizmetini arama buna örnek olarak verilebilir. Böyle durumlarda yeniden üreticinin bu hizmeti sağladığını müşterilere iletmesi gerekmektedir (McConacha ve Speh, 1991: 27). Bazı durumlarda, kontratlar yardımıyla yeniden üretim hizmeti müşterilere sunulabilmektedir. OEM işletmesi müşteriye ürünü satarken, ileride yeniden üretim hizmeti için müşteriyle bir kontrat düzenlemesi yapabilmektedir (Östin vd., 2008: 342). Zemin sıkıştırma ekipmanları üreten Swepac firması müşterilerine ürünlerini satarken ileride ürünün yeniden üretimi için kontrat yapmaktadır (Östin vd., 2008: 342).

Bir yeniden üretici yukarıda bahsedilen yeniden pazarlama faaliyetlerinin birden fazlasını kullanabilir. Bir OEM, yeniden üretilmiş ürünlerini yeni ürünlerinin satılmadığı coğrafi olarak farklı bir pazarda, farklı bir markayla satabilir. Özetle OEM'lerin yukarıda bahsedilen tüm pazarlama faaliyetlerini gerçekleştirmesi mümkündür. Kontratlı yeniden üreticinin OEM'in ürününü yeniden üretip pazarda yeni gibi satması mümkün görünmemektedir. Kiralamalar ise OEM ve izin verdiği kontratlı yeniden üreticiler tarafından gerçekleştirilebilir. Tablo 3 yeniden üretici çeşidine göre uygulanabilecek yeniden pazarlama faaliyetlerini özetlemektedir.

Tablo 3: Yeniden Pazarlama Faaliyetleri

	Yeniden Üretici Modu		
	OEM	Kontratlı yeniden üretici	Bağımsız yeniden üretici
Yeniden üretilmiş ürünün yeni ürün gibi satılması	X	NA	X
Kiralamalar	X	X	NA
Depozitolu ürün satışı	X	X	X
Düşük gelirli pazar bölümlerinde satış	X	X	X
Çevreye duyarlı etiketiyle satış	X	X	X
Markasızlaştırma (debranding) ve yeniden markalama (rebranding)	X	X	X
Yeni ürünlerin satılmadığı farklı pazarlarda ürünün satılması	X	X	X
Yeniden üretim hizmeti	X	X	X

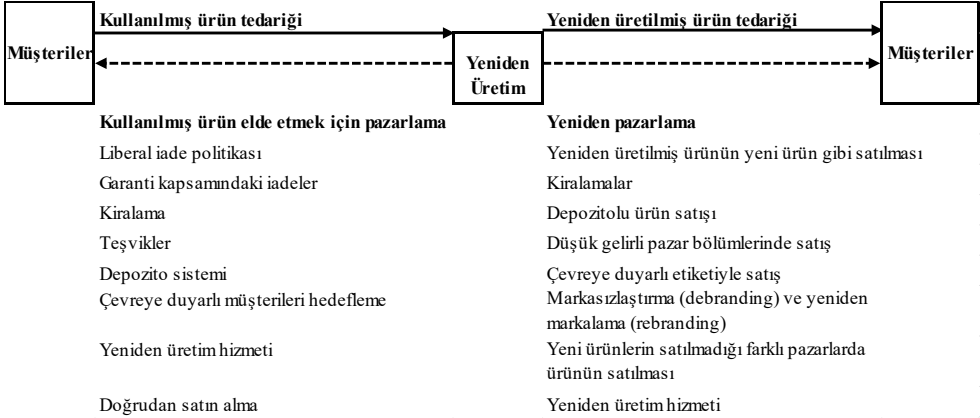
X: Olası durum

NA: Beklenilmeyen durum

Yeniden üretim sisteminde pazarlamanın tedarik ve yeniden pazarlamada oynayabileceği roller bütünleşik olarak Şekil 1’de gösterilmektedir. Önerilen bütünleşik model, müşterilerle başlayıp müşterilerle sona ermektedir. Bu durum kapalı döngüyle ifade edilebilir. Ancak kapalı döngünün modelde kullanılması bazı kısıtlamalar doğuracağından önerilen modelde bu yaklaşım kullanılmamaktadır. Kiralama, depozito sistemi ve yeniden üretim hizmetini sağlayan bir yeniden üretici hem kullanılmış ürün tedariki hem de yeniden pazarlama faaliyetini eş zamanlı gerçekleştirmiş olacaktır.

Kapalı döngü bu üç yaklaşımda geçerli olacaktır. Ancak diğer pazarlama seçenekleri de yeniden üreticiler tarafından benimsenebilir. Bunun yanında, McConacha ve Speh (1991: 27) yeniden üretici ve müşteri arasındaki pazarlama etkileşimini açıklarken, müşterileri orijinal kullanıcılar ve ikincil müşteriler olarak ikiye ayırmaktadır. Örneğin, yeniden üretim hizmetini satın alan orijinal sahipler hem kullanılmış ürün tedarikini sağlar hem de yeniden üretilmiş ürünü almaktadır. Bu durum kapalı döngüye uygun düşmektedir.

Ancak diğer durumlarda orijinal kullanıcılar kullanılmış ürün tedarikini sağlarken, yeniden üretilmiş ürünlerin müşterileri ikincil müşteriler olmaktadır. Başka bir deyişle tedarik ve satış için etkileşimde bulunulacak müşteriler farklı olmaktadır. Bu nedenlerle pazarlamanın yeniden üretim sürecindeki rolünü resmetmek için, kapalı döngü yerine daha esnek bir model benimsenmektedir.

Şekil 1: Yeniden Üretim Sisteminde Pazarlamanın Oynadığı Roller

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, yeniden üretim endüstrisinde pazarlamanın oynadığı roller ele alınmaktadır. Teorik olarak tüm ürünlerin yeniden üretimi gerçekleştirilebilir. Ayrıca, bir işletmenin ürünlerini yeniden üretmesinin altında yatan nedenler farklılaşabilmektedir. Çevre ile ilgili yasal düzenlemelere uymak, pazar payını korumak ve kurumsal sosyal sorumluluk projeleri yürütmek bu nedenlere örnek verilebilir. Bu çalışma yeniden üretim faaliyetlerinde bulunmak isteyen işletmeler için, bütünsel bir pazarlama çerçevesi sunmaktadır.

Çalışmada ayrıca pazarlamanın rolünü genişletmeyi amaçlamaktadır. Pazarlamanın, yeniden üreticinin tedarik süreci üzerindeki etkisi, çalışma kapsamında gösterilmektedir. Tedarik sürecinde pazarlamanın rolüne ilişkin önceki araştırmalar esas olarak tedarikçiler ve müşteriler arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Yeniden üretim endüstrisi örneği, pazarlamanın kullanılan ürünlerin tedarik seviyesini doğrudan nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır. Pazarlama faaliyetleri satınalma faaliyetlerine benzer şekilde işletmeye girdi sağlamaktadır.

Yeniden üretim sisteminde uygulanan bazı pazarlama uygulamaları (depozito sistemi ve yeniden üretim hizmeti gibi) hem tedarik hem de yeniden pazarlama ile ilgilidir. Bazı durumlarda ise yeniden üretici bu uygulamaların yanında tedarigi ve yeniden pazarlama faaliyetlerini doğrudan satınalma ve yeniden markalama gibi farklı uygulamalarla destekleyebilmektedir. Bu nedenle çalışmada tedarik ve talep ile ilgili pazarlama stratejileri ayrı ayrı ele alınmaktadır.

McConocha ve Speh (1991) yeniden üretici türüne göre (OEM ve kontratlı), uygulanabilecek çeşitli pazarlama faaliyetlerini önermektedir. Bu çalışmada bağımsız yeniden üreticiler için de çeşitli pazarlama faaliyetleri öne sürülmektedir.

Çalışmanın en büyük sınırlılığı yeniden üretim endüstrisi ile ilgili alan yazındaki örneklerden yola çıkarak pazarlamanın endüstride oynadığı roller ele alınmaktadır. İleride gerçekleştirilebilecek saha çalışmaları çalışmanın geçerliliğini gösterecektir.

KAYNAKÇA

- Abbey, J. D., Meloy, M. G., Guide, V. D. R., & Atalay, S. (2015). Remanufactured products in closed-loop supply chains for consumer goods. *Production and Operations Management*, 24(3), 488-503.
- Agrawal, V. V., Atasu, A., & van Ittersum, K. (2015). Remanufacturing, third-party competition, and consumers' perceived value of new products. *Management Science*, 61(1), 60-72.
- Andrew-Munot, M., Ibrahim, R. N., & Junaidi, E. (2015). An overview of used-products remanufacturing. *Mechanical Engineering Research*, 5(1), p12.
- Atasu, A., Guide, V. D. R., & Van Wassenhove, L. N. (2010). So what if remanufacturing cannibalizes my new product sales? *California Management Review*, 52(2), 56-76.
- Atasu, A., Sarvary, M., & Van Wassenhove, L. N. (2008). Remanufacturing as a marketing strategy. *Management Science*, 54(10), 1731-1746.
- Bulmus, S. C., Zhu, S. X., Teunter, R. (2014). Competition for cores in remanufacturing. *European Journal of Operational Research*, 233 (1), 105-113.
- Daniel, V., Guide, R., & Jayaraman, V. (2000). Product acquisition management: Current industry practice and a proposed framework. *International Journal of Production Research*, 38(16), 3779-3800.
- Das, D., & Dutta, P. (2015). Design and analysis of a closed-loop supply chain in presence of promotional offer. *International Journal of Production Research*, 53(1), 141-165.
- Gallo, M., Romano, E., & Santillo, L. C. (2012). *A perspective on remanufacturing business: Issues and opportunities*. IntechOpen. <https://doi.org/10.5772/48103>
- Gaur, J., Amini, M., Banerjee, P., & Gupta, R. (2015). Drivers of consumer purchase intentions for remanufactured products: A study of Indian consumers relocated to the USA. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 18(1), 30-47.
- Guide, V. D. R., & Li, J. (2010). The potential for cannibalization of new products sales by remanufactured products: The potential for cannibalization of new products sales by remanufactured products. *Decision Sciences*, 41(3), 547-572.
- Guide, V. D. R., & Wassenhove, L. N. (2009). Managing product returns for remanufacturing. *Production and Operations Management*, 10(2), 142-155.
- Giutini, R., & Gaudette, K. (2003). Remanufacturing: The next great opportunity for boosting US productivity. *Business Horizons*, 46(6), 41-48.
- Harsa, E. E. (2010). Reverse logistics: Theory and practices with focus on remanufacturing applications. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi.
- Hazen, B. T., Overstreet, R. E., Jones-Farmer, L. A., & Field, H. S. (2012). The role of ambiguity tolerance in consumer perception of remanufactured products. *International Journal of Production Economics*, 135(2), 781-790.
- Jimenez-Parra, B., Rubio, S., & Vicente-Molina, M. A. (2013). Analysing the purchase intention of Spanish consumer: A study about remanufactured products. In *7th International Conference on Industrial Engineering and Industrial Management—XVII Congreso de Ingeniería de Organización* (pp. 10–12).
- Kumar, S., & Putnam, V. (2008). Cradle to cradle: Reverse logistics strategies and opportunities across three industry sectors. *International Journal of Production Economics*, 115(2), 305-315.
- Lofthouse, W. ve Sharma, T. (2006). An investigation into the drivers and barriers relating to the adoption of refillable packaging. Loughborough: Loughborough University. <https://dspace.lboro.ac.uk/dspacejspui/bitstream/2134/2190/3/WASTE%25202006.pdf> (Erişim tarihi: 22.05.2016)
- Lund, R.T. and Denney, W. M. (1978). Extending product life: Time to remanufacture?. *Management Review*, 67 (3), 221-226.
- Matsumoto, M., & Umeda, Y. (2011). An analysis of remanufacturing practices in Japan. *Journal of Remanufacturing*, 1(1), 1-11.
- McConocha, D. M., & Speh, T. W. (1991). Remarketing: Commercialization of remanufacturing technology. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 6(1/2), 23-37.

- Michaud, C., & Llerena, D. (2011). Green consumer behaviour: An experimental analysis of willingness to pay for remanufactured products. *Business Strategy and the Environment*, 2(6), 408-420.
- Mont, O., Dalhammar, C. ve Jacobsson, N. (2006). A new business model for baby prams based on leasing and product remanufacturing. *Journal of Cleaner Production*, 14 (17), 1509-1518.
- Nnorom, I. C. and Osibanjo, O. (2010). Overview of prospects in adopting remanufacturing of end-of-life electronic products in the developing countries. *International Journal of Innovation, Management and Technology*, 1(3), 328-338.
- Okada, E. M. (2001). Trade-ins, mental accounting, and product replacement decisions. *Journal of Consumer Research*, 27(4), 433-446.
- Ovchinnikov, A. (2011). Revenue and cost management for remanufactured products: Revenue and cost management for remanufactured products. *Production and Operations Management*, 20(6), 824-840.
- Östlin, J., Sundin, E., & Björkman, M. (2008). Importance of closed-loop supply chain relationships for product remanufacturing. *International Journal of Production Economics*, 115(2), 336-348.
- Östlin, J., Sundin, E., & Björkman, M. (2009). Product life-cycle implications for remanufacturing strategies. *Journal of Cleaner Production*, 17(11), 999-1009.
- Park, S., & Mowen, J. C. (2007). Replacement purchase decisions: On the effects of trade-ins, hedonic versus utilitarian usage goal, and tightwadism. *Journal of Consumer Behaviour*, 6(2-3), 123-131.
- Parker, D. (2007). An analysis of the spectrum of the re-use. <http://www.remanufacturing.org.uk/pdf/story/1p374.pdf> (accessed 9 June 2015).
- Prelec, D., & Loewenstein, G. (1998). The red and the black: Mental accounting of savings and debt. *Marketing Science*, 17(1), 4-28.
- Purohit, D. (1995). Playing the role of buyer and seller: The mental accounting of trade-ins. *Marketing Letters*, 6(2), 101-110.
- Rao, R. S., Narasimhan, O., & John, G. (2009). Understanding the role of trade-ins in durable goods markets: Theory and evidence. *Marketing Science*, 28(5), 950-967.
- Sharma, A., Iyer, G. R., Mehrotra, A., & Krishnan, R. (2010). Sustainability and business-to-business marketing: A framework and implications. *Industrial Marketing Management*, 39(2), 330-341.
- Seitz, M. A. (2007). A critical assessment of motives for product recovery: The case of engine remanufacturing. *Journal of Cleaner Production*, 15(11-12), 1147-1157.
- Thaler, R. H. (1999). Mental accounting matters. *Journal of Behavioral Decision Making*, 12(3), 183-206.
- Thierry, M., Salomon, M., Van Nunen, J., & Van Wassenhove, L. (1995). Strategic issues in product recovery management. *California Management Review*, 37(2), 114-136.
- United States International Trade Commission 2012, Remanufactured goods: *An overview of the U.S. and global industries, markets, and trade* (Report No. 4356) USITC, Washington.
- Wang, Y., Wiegeler, V., Krikke, H., & Zhang, H. (2013). Understanding the purchase intention towards remanufactured product in closed-loop supply chains: An empirical study in China. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 43(10), 866-888.
- Zhu, R. (Juliet), Chen, X. (Jack), & Dasgupta, S. (2008). Can trade-ins hurt you? Exploring the effect of a trade-in on consumers' willingness to pay for a new product. *Journal of Marketing Research*, 45(2), 159-170.

ÖRGÜTSEL ADALET VE TÜKENMİŞLİK

Gürol DEMİR¹, Zübeyir BAĞCI²

GİRİŞ

Örgütlerin verimli bir şekilde çalışmalarını sürdürebilmeleri insan kaynağı faktörünü etkili bir şekilde kullanmaları ile mümkün olmaktadır. İnsan kaynağının etkinliği çalışanların örgüte verdikleri ile örgütten aldıklarının dengesinin adilliği ile ilgilidir. Adil bir dengenin kurulması çalışanların eylemlerini olumlu etkileyecektir. Aksine bir durumda çalışan, adaleti kendi içinde sağlamak için negatif eylem ve tutumlar içine girerek tükenmişlik duygusuna kapılabilir.

Türk dil kurumu sözlüğünde adalet kavramı “herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme, doğruluk”, “hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme” şeklinde tanımlanmaktadır. Belli bir örgütte çalışanların, örgütsel karar ve politikaların doğruluğu hakkındaki olumlu duygulara sahip olması ve örgütün herkes için eşit ve tutarlı kurallara sahip olması ise örgütsel adaletin varlığı anlamına gelmektedir (Kılıçaslan, 2010:15). Bireyler örgütlerde yerine getirdikleri emek karşılığında elde edeceği kazanımların kendisini tatmin edip etmediğini, verdiği hizmet doğrultusunda kendisine sağlanan imkânların eşitlik derecesini değerlendirmektedir. Beklediği karşılığın sağlanmadığı düşüncesinde ise bunu adaletsizlik olarak değerlendirmekte ve çeşitli duygusal tepkiler ortaya koymaktadır. Örgüt içerisinde bireylerin örgüte verdiklerinin karşılığını alamama durumunda ortaya çıkan öfke ve stres durumu tükenmişlik kavramıyla dillendirilmektedir. Başka bir deyişle tükenmişlik, işyerindeki tutum, davranış ve uygulamalara bağlı olarak ortaya çıkan stres artırıcı unsurlara karşı bir tepki olarak ortaya çıkan fiziksel olarak tükenme, yorgunluk, ümitsizlik ve güvensizlik duygusu oluşturan psikolojik bir sendromdur (Arı ve Bal, 2008:132). Çalışanların işletmeye karşı sorumluluklarının gereği olan belli davranışları yerine getirmeleri bu çabalarının sonucunda ulaşacakları maddi veya

1 Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, 0000-0003-4549-4342, guroldemir@akdeniz.edu.tr

2 Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, 0000-0001-7902-1485, zbagci@pau.edu.tr

manevi ödül garantisi ile ilgilidir. Garanti altına alınan ödüller çoğu kez çalışanları motive etse de kimi zaman yetersiz kalabilmektedir. Önemli olan başka bir boyut ise adalet algısını şekillendiren düzenleme ve dağıtım süreçleridir. Çalışanlar örgüte sağladıkları kazanımın karşısında bekledikleri ödülleri elde edememeleri veya ödüllerin dağıtımını konusunda diğer çalışanlarla kıyas yapabilecekleri bir eşitsizlik durumu algıladıklarında duygusal olarak kırılmalar yaşamaktadırlar. Çalışanların karşılaşılabilecekleri bu gibi durumlarda üzerlerinde oluşacak olumsuz adalet algısı, işe karşı davranışlarında, enerjilerinde, bağlılıklarında ve yeterlilik duygularında yıpranmaya neden olarak tükenmişliğe yol açabilecektir.

Bu çalışmanın amacı, banka çalışanlarının örgütsel adalet algıları ile onların tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Örgütsel Adalet

Günlük hayatının büyük kısmını iş yerinde geçiren insan için iş hayatında karşılaştıkları durumlar, insanların bütün hayatı üzerinde büyük etkisi görülmektedir. İnsan vaktinin büyük kısmını geçirdiği iş yerinde huzur ve mutluluk hissediyorsa çevresine de pozitif bir enerji yansıtarken, iş yerinde kaygı, endişe, stres gibi olumsuz duygular yaşıyorsa çevresine negatif enerji yansıtmaktadır. Olumlu duygular hissedilmesinde iş yerinde hissedilen adalet anlayışı ve adil bir yönetim inancı önemli rol oynamaktadır. Öte yandan olumsuz duyguların altında yatan önemli etkenlerden biri ise iş yerinde adaletsizlik algılanmasıdır.

Adaletin iki ilkesinden biri, her bireyin sivil örgütlük açısından eşit haklara tabi olması, diğeri bireylere eşit fırsatların sunulması ile ilgilidir (Özer ve Urtekin, 2007: 109). Örgütsel adalet, doğruluğun iş yerindeki rolü ya da haklılığın korunmasında otoritenin işlevi olarak nitelendirilebilir. Başka bir ifade ile iş çıktılarının dağıtımını ve bu dağıtım esnasında kullanılan çeşitli süreçlerin çalışanlar tarafından adil olarak nitelendirilmesi ile alakalıdır (Balaban ve Konyalı, 2016:192). Hemen hemen tüm örgütlerde çalışanlar, elde ettikleri kazanımların özellikle de almış oldukları ücretin ne denli adil olduğunu, arkadaşlarına nazaran yöneticilerinin kendilerine yeterince adil davranıp davranmadığını ya da kendilerine dağıtılan ödüllerin dağıtımının adil olup olmadığı konusundaki algıları nedeniyle gerek yöneticilerine gerekse de arkadaşlarına yönelik birtakım davranış kalıpları geliştirmeleri olasıdır (İçerli, 2010:68). Her bir karar sürecinde çoğu kez, kaynaklar kıt olduğu ve bu kaynaklara talepte bulunan kişi sayısı fazla olduğu için, çalışanlar çalışma ortamındaki kişilerarası ilişkileri, alınan kararları, kaynakların dağıtımındaki uygulamaları, örgütsel fonksiyonların yerine getirilmesinde takip edilen kural ve yöntemleri adalet perspektifine bağlı kalarak değerlendirme yoluna gitmektedirler (İyigün, 2012:50). Bu sebeple örgüt içerisinde kendilerine uygun referans olarak aldıkları bireylerin kazanımları ile kendi kazanımlarını bir karşılaştırmaya tabi tutarlar. Bu karşılaştırmayı kendilerince belirledikleri birtakım adalet ölçüleri üzerinden

gerçekleştirmektedirler (Bağcı, 2013:165). Bu karşılaştırmalar sonucu başarı/çıkar oranı başkalarının başarı/çıkar oranından ne düşük ne de yüksek olmalıdır (Eren, 2020:550). Birey bu değerlendirmeyi yaparken örgütteki görev dağılımı, ödüllendirme, kendisine gösterilen saygı ve kabullenmenin dağılımına bakarak adalet olup olmadığı hakkında tutum kazanmaktadır. Örgütsel adaleti gerçekleştirmek için örgütün, bireyler arasında herhangi bir ayırım gözetmeden, çalışanlar arasındaki ilişkileri geliştirerek, çalışanların onuruna, emeğine saygı gösterecek politikalar ve stratejiler geliştirerek eşitliği sağlaması gerekir.

Adaletsizlik toplumsal ilişkileri bozan, bireyleri inciten, organizasyonlara zarar veren bir durumdur. Haksızlığı uğradığına inanan çalışanın örgütle bağı zayıflar, iş verimi düşer ve bu bireyler iş arkadaşları ile yardımlaşmaktan uzaklaşırlar (Crapanzano vd., 2007: 35).

Organizasyonlar çalışanların verdiği hizmet, bilgi, emek gibi unsurların karşılığında mükabil olarak ücret ödemekte ve ödüllendirmektedir. Bu ücretlendirme ve ödüllendirme organizasyondan organizasyona ve çalışandan çalışana farklı yöntemler tercih edilmektedir. Çalışanlar tercih edilen ücretlendirme ve ödüllendirme yöntemlerinin adil olup olmadığına yönelik sorgulamalar yapmaktadır. Çalışanlar organizasyonlarının uyguladığı ücretlendirme, ödüllendirme sistemlerini adil buluyorsa dağıtımsal adaletin işleyişinin doğru olduğunu göstermektedir.

Çalışanlar organizasyonlarda işini yerine getirirken, işiyle ilgili kararlarda söz sahibi olması, geleceğe yönelik değerlendirmeler ve öngörüler bildirebilmesi örgütsel adalet olduğuna inanmalarını sağlar. İşlemsel adalet boyutuyla ilgili olan bu boyutta karar alma mekanizmalarında bulduklarına inanan çalışanların işlerine daha iyi motive olmalarına yol açmaktadır.

Bias ve Moag (1986:43) tarafından gündeme getirilen etkileşimsel adalet, daha çok iş yerinde insanların birbiriyle olan ilişkileri ile yöneticilerin çalışanlara yönelik sergilediği tavır ve ilişkileri kapsamaktadır. İş yerinde gösterilen saygı, alınan karara gerekçe, uygun davranış ve açıklık etkileşimsel adaletin olumlu etkisinin olduğunu, öte yandan çalışanlara yönelik sergilenen tavır ve davranışların kaba, küçümseyici, alaycı ve zorlayıcı olması etkileşimsel adaletin olumsuz etkisi olduğunu göstermektedir.

Çalışma ortamında yöneticilerce verilen kararlar, bazı çalışanlarca adaletli olarak algılanırken bazı çalışanlarca ise adaletsizlik olarak algılanmaktadır (Poole, 2007: 727). Bu da, örgütsel adaletin nesnel bir kavram olmadığını, örgütteki adalet algılamalarını içeren subjektif bir kavram olduğunu göstermektedir. (Lambert, vd., 2010: 9). Adaletin bir algı olarak görülmesinin sebebi, çalışanlar tarafından örgütte bulunan adaletin değerlendirilmesi esnasındaki çalışanların düşüncelerinden kaynaklanmaktadır. Çalışanlar, örgütün kendilerine yönelik adalet olgusuyla değil, örgütün davranışlarını kendilerinin ne kadar adil bulduğuna göre değerlendirme yapmaktadır. Yani, çalışanlar kendi beklentilerinin örgütlerce karşılanmadığı zaman

ya da örgütte bekledikleri gibi tavır göremedikleri zaman haksızlığa uğradıklarına inancına kapılırlar. Böyle bir durumda adaletsizlik oluştuğunu hissederler ve adaleti sağlama yönünde adil gördükleri davranışlarla karşılık verme eğilimine sahip olurlar (Balaban ve Konyalı, 2016: 193).

İlgili literatürde örgütsel adaletin dağıtım adaleti, işlem adaleti ve etkileşim adaleti olmak üzere üç boyuttan oluştuğu görülmektedir (Demir ve Bağcı, 2018; İyigün, 2012; Yeniçeri vd., 2009). Dağıtım adaleti, girdi ve çıktılarının hakkaniyeti ile ilgili adalet algısıdır. Dağıtım adaleti, çalışanların belirli davranışları göstermeleri şartıyla belirli ödüllere ulaşmalarını garanti etmektedir (İçerli, 2010-79). Adams'ın eşitlik teorisinden dayanağını alır. Çalışan, örgüte çaba, bağlılık, beceri ve yeteneklerini sunar bunun karşılığında ise finansal yarar, övgü, tanınma, kariyer gelişimi bekler. Bu girdi ve çıktılarının bir denge içerisinde olması beklenir. Aynı zamanda çalışan kendi girdi ve çıktıları ile çalışanın işinden elde ettiği çıktıların, işine verdiği girdilere oranı, hakkaniyetin ya da adaletsizliğin belirlenmesine yardımcı olur. Çalışanlar, oluşan dengenin oranı sonucunda uygunluğa veya adil olup olunmadığına yönelik değerlendirmede bulunup, bir dağıtımsal adalet kararı verirler. Bu kararları sonucu adil bir uygulama içinde oldukları algısı oluştuğunda motivasyon ve iş tatmini artarak daha yüksek bir üretkenlik seviyesine çıkarlar. Aksi durumda işe bağlılıkları azalır ve üretkenlik seviyeleri düşer. İşlem adaletinin, esas itibarıyla karar vermede, planlamada ve tüm bunların uygulanmasında dürüst olunup olunmadığı ya da adil davranılıp davranılmadığı ile ilgili olduğu söylenebilir (Eren 2020;552). İşlem adaleti karar alma, planlama ve bunların yürütülmesinde çalışanlara söz verilmesi ve fikirlerinin dinlenmesi ile karar alıcıların bu prosedürleri adil olarak uygulanmasıdır (Cihangiroğlu ve Yılmaz; 2010-202-203). Robert J. Bies ve Moag, tarafından ortaya atılan etkileşim adaleti, iş görenler ile yöneticiler veya işverenler arasındaki iletişimde ortaya çıkan adalet algısı ile ilgilidir (Poyraz ve Kara, 2009: 78). Etkileşim adaleti daha çok örgütsel adaletin insani yönüne ağırlık vermektedir (Demir ve Bağcı, 2018: 157). Kişiler arası ilişkilerdeki iletişimin niteliğindeki kalite tarafların birbirlerini adil olarak algılamalarıyla ilgilidir. Bunun için yöneticiler ve çalışanlar arasındaki iletişim adaletinde sağlanmak istenen yöneticilerin aldığı kararları doğru, dürüst ve saygılı bir şekilde çalışanlarına aktarmasıdır. Çalışanların aklında, alınan kararların sebepleri ile ilgili herhangi bir soru işareti bırakmayarak alınan kararlara güvenerek katılabilecek düzeyde olmalarını sağlamalıdır.

Örgütte alınacak tüm kararlarda bunlardan etkilenenler ile istişare etmek, kurulacak iletişimlerde nazaket ve açık sözlülüğe riayet etmek, alınan kararların neden ve nasıl alındığı ile ilgili konularda malumat vermek, alınan kararlarda tüm çalışanların haklarının gözetildiği konusunda güven vermek, mümkün olduğunca karar süreçlerinin ön yargılardan uzak kaldığı gibi önemli noktalarda yöneticinin elinden geldiğince hassas davrandığını düşünen çalışanlar, örgüt içinde şahsi çıkarlarının yeteri kadar gözetildiğine kani olacaklar ve böylece alınan kararları benimsemeleri çok daha kolay olacaktır (Şahin ve Kavas, 2016: 123).

Tükenmişlik

Tükenmişlik Türk Dil Kurumu sözlüğünde gücünü yitirmiş olma, çaba gösterememe durumu olarak tanımlanmaktadır. Freudenberg'in 1974 yılında yazdığı makalede ele aldığı tükenmişlik kavramını "başarısız olma, yıpranma, aşırı yüklenme sonucu güç ve enerji kaybı veya karşılanamayan istekler sonucu bireyin iç kaynaklarında tükenme durumu" olarak tanımlamıştır. Maslach (1982)'a göre tükenmişlik, genel itibariyle başka insanlar ile aynı ortamda yüz yüze çalışmayı gerekli kılan meslek gruplarını icra eden kişilerin; kendilerini duygusal anlamda tükenmiş hissetmeleri, işlerinin gereğini yaptıkları esnada karşılaştıkları başka insanlara yönelik duyarsızlaşmaları ve kişisel başarı duygularında azalma meydana gelmesi şeklinde kendini gösteren bir sendromu ifade eder (Aksel ve Bağcı, 2017: 465). Tükenmişlik çalışma ortamında oluşan stres ile başa çıkamama durumudur. Çalışanların örgütten beklentilerine karşılık bulamayarak kaygı, öfke ve ümitsizlik duygularını yoğun olarak yaşamalarıyla bireylerde oluşan psikolojik yıpranma durumudur.

Tükenmişlik ilgili literatürde genellikle duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda düşme hissi olarak üç boyutta incelenmektedir. Tükenmişliğin ilk alt boyutu olan duygusal tükenme, ağırlıklı olarak işe bağlı streten kaynaklanan, duygusal yönden ağır bir tempo içinde yer alan çalışanın, kendisini aşırı zorlaması, başka çalışanlara ait beklentiler karşısında eziklik duyması ve buna bağlı olarak duygusal açıdan tükenme yaşamalarıyla ortaya çıkan bir durumu ifade etmektedir (Eroğlu ve Erselcan, 2017: 328). Yoğun iş temposu ve artan ek görevler nedeniyle iş yaşam dengesini kuramayan çalışanlarda işe karşı duygusal tükenme oluşmaktadır. Tükenmişliğin ikinci alt boyutunu oluşturan duyarsızlaşma, kişinin işi gereği ilişkide bulunması gereken diğer kişilere ve yaptığı işe yönelik gösterdiği soğuk, ilgisiz, katı ve kimi zaman da insani görünmeyen tutumlarıdır (Selimoğlu, 2019: 58). Çalışanı duyarsızlaşmaya iten durum iş ile ilgili ideallerinde oluşan tükenmedir. Duygusal olarak tükenen birey insanlara karşı soğuk ve ilgisiz bir tavır içine girer. Bireyler iş ortamlarındaki çalışma arkadaşları ile iletişim noktasında problem yaşar. İletişim süreçlerinde kaba ve kırıcı davranışlar sergiler. Etkileşim kurduğu kişilere bir obje gözüyle bakar. İş yerine karşı umursamaz ve küçümseyici bir tavır takınır. Çalışan bireyler kişilerle iletişim kurmaktan kaçınır çünkü birey yaşadığı hayal kırıklıklarından, iş gerilimlerinden ve aşırı isteklerden korunmak ister. Kişisel başarı hissindeki düşme, tükenmişliği ortaya çıkaran çeşitli faktörler karşısında çalışanların ortaya koydukları kişisel bir tepki ile ilgilidir (Eser ve Demir, 2019: 162). Bireysel başarı, bireylerin mükemmel sonuçlara ulaşmak için verdikleri özveridir. Birey bu özveri sayesinde ideallerine ulaşacaktır. Birey kedisini mükemmelliğe ulaşacak yeterlilikte görür ve bu inançla özeriyle çalışır. Başarısızlık durumu ise ulaşmak istediği mükemmel sonuçları yakalayamaması ve bundan dolayı kendisinin yetersiz görmesidir. Duygusal tükenme ve duyarsızlaşma ile birlikte bireyin örgüt içindeki performansındaki düşüş, kendisini yetersiz olarak görmesine

neden olur. Yetersizlik bireyin kendisine olan saygısını ve inancını yitirmesine neden olur. Motivasyon eksikliği, çalışma ortamının uygun olmaması, çalışan ve yönetici ilişkilerindeki çatışmalar, amaçların ulaşılamaz olması kişisel başarı kaybına neden olan bazı faktörlerdir. Kişisel başarı kaybının getirdiği en büyük sorun olan yetersizlik, kişinin kendine karşı olan saygısını kaybetmesine, başarısız olacağı ile ilgili yüksek inanç ise enerji kaybı ve üretkenliğinde düşüşü getirir. Maslach tükenmişliği değerlendirmenin, boyutlarının ayrı ayrı değerlendirildikten sonra birlikte değerlendirilmesiyle mümkün olabileceğini belirtmiştir. Bir başka açıdan tükenmişliği değerlendirmenin içinde çeşitli fonksiyonları barındıran bir süreç olarak görmüştür (Maslach ve Jackson 1981).

Duygusal tükenme yaşayan birey sürekli yorgunluk ve bitkinlik yaşamaktadır. Yaşama ve çalışma hevesinden yoksun görünmektedir. Bu boyutta birey yaşadığı kuruma faydasız, yaptığı işlerin boşuna ve yapılan işlerin gereksiz olduğuna inanmaktadır (Özmen, 2016: 6). Tükenmişliğin temel yapısı olarak görülen duygusal tükenme araştırmacılar tarafından çok analiz edilen boyut olarak dikkat çekmektedir. Araştırmacıların tükenmişlik yaşadığını belirten katılımcılara yönelik deşindiğı diğer nokta ise katılımcıların tükenmişlik boyutlarından en çok duygusal tükenmeye maruz kaldığını belirtmeleridir (Eroğlu, 2014. 150). Bu bulgular doğrultusunda araştırmacılar duygusal tükenmeyi, tükenmişliğin merkezi bir bileşeni olarak görmekte ortak fikre sahiptirler (Lee ve Ashforth, 1993: 4). Duygusal tükenme en kritik boyut kabul edilse de tek başına tükenmişliği açıklamada yeterli değildir. Duyarsızlaşma, çalışanın hizmet ilişkisi içinde olduğu kişilerle arasına mesafe koyma eğilimi olarak ifade edilmiştir (Maslach, 2001: 403). Bu boyut daha çok kişiler arası ilişkilerle ilgili olarak görülmüştür. Duyarsızlaşma boyutunda bireyler katı tutumlar gösterme, duygusuzca tepkiler verme ve işe karşı tepkisizlik gösterme gibi negatif davranışlar sergilemektedir (Budak ve Sürgevil 2005: 96). Düşük başarı hissi, çalışanın işine yönelik becerilerinin azaldığı algısına kapılmasıdır. Yani çalışanların, işlerinde daha önceki başarılarını yakalamayacağı, işlerini daha önceki kadar iyi yapamayacakları inancına kapılmasıdır (Halbesleben ve Buckley, 2004: 860). Edelvich ve Brodsky “tükenmişliği sırasıyla idealistik coşku, durgunluk, engelleme ve duygusuzlaşma aşamalarından geçen bir süreç sonucu oluştuğunu ileri sürmüştür” (Özkan, 2012: 18). Bu çalışmada tükenmişlik ayrı ayrı alt boyutları ile değil genel anlamda tek bir boyutta ele alınmıştır.

Araştırmacılar tükenmişliğe neden olan etkenler olarak çok sayıda etkenden söz etmişlerdir. Genellikle tükenmişliğe neden olan etkenler bireysel ve örgütsel kaynaklı olmak üzere iki başlıkta incelenmiştir. Bireysel ve örgütsel nedenlerin aynı zamanda birlikte de tükenmişliğe neden olabileceğı ifade edilmiştir.

Tükenmişliğe neden olan başlıca bireysel özellikler; cinsiyet, yaş, aile yapısı, eğitim, kişisel beklentiler, çocuk sayısı, işine adanmışlık, işkoliklik durumu, kişisel motivasyon, bireysel ego, kişinin karakteristik özellikleri (dayanma gücü),

yaşanmışlığı, deneyimi, öz-saygı, bireysel değişimini fark edememe, kişinin kendine koyduğu sınırlamalar, bireysel olarak yaşadığı stresler ve A tipi özellikler (rekabet ve hırs gibi özellikler) olarak ifade edilmektedir (Çam, 1995: 14).

Tükenmişliğe neden olan örgütsel faktörler, çalışanın içinde bulunduğu örgütün çalışma ortamının ve çalışma koşullarının birey üzerindeki etkileri ile ilgilidir. Tükenmişliğe yol açan örgütsel nedenler örgütsel stres, bireysel ve örgütsel değerler arasındaki uçurum, örgüt içi iletişim bozukluğu, katı kurallar ya da baskıcı ortam, görev belirsizlikleri, görev dağılımında adaletsizlik, rol belirsizliği, aşırı iş yükü, çıkar çatışmaları gösterilmektedir (Uluer, 2020: 38). Sürgevil (2014) tarafından tükenmişliğe neden olan örgütsel faktörler iş yükü, ödüller, kontrol, aidiyet, adalet ve değerler biçiminde sıralanmıştır. Tükenmişliğe etki eden örgütsel faktörler olarak öne çıkan diğer bir önemli sınıflandırmada ise ilerleme fırsatları, kararlara katılım, çalışılan yerin fiziksel koşulları, teknolojiye yaşanan gelişim ve değişimler, çalışanların rol belirsizlikleri ve çatışmaları ele alınmıştır (Torun, 1997: 49; Balcı, 2000: 12). Çam (1995) tarafından örgütsel faktörlerin bireysel faktörlere göre tükenmişlik üzerinde daha çok etkisinin olduğu ileri sürülmüştür.

Örgütsel Adalet ve Tükenmişlik İlişkisi

Örgütsel adalet ile tükenmişlik arasında ilişki olması beklenen bir durumdur. Çünkü çalışanlar içinde buldukları işlerde adaletsiz durum algıladıkları zaman motivasyon kaybı yaşarlar. Bu da çalışanların bilgi ve yeteneklerinin örgütsel amaçlar için etkin olarak kullanılmasında sadece maddi unsurların yeterli olmadığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, çalışanlardan örgütün amaç ve hedefleri doğrultusunda faydalanmada maddiyatın yanı sıra adalet algısını şekillendiren uygulamalar, düzenlemeler ve işlemler önemli yer tutmaktadır (Yeniçeri, vd., (2009: 89).

Çalışanların örgütlerine sağladıkları katkıların karşılığı olarak örgütlerinden ücret, prim, ödül, terfi gibi beklentileri vardır. Bu beklentilerin karşılanmasında ise örgütsel politikalar, uygulamalar ve kararlar belirgin rol oynar. Çalışanlar beklentileri karşılanmadığı zaman ise duygusal olarak etkilenmekte ve örgütlerinin politika ve uygulamalarından, yönetiminden ve alınan kararlardan şikâyetçi olmaktadır. Bu durum çalışanların yönetime olan güven duygusunu sarsmaktadır. Örgütsel adaletsizlik hisseden çalışanlar kırgınlık, kızgınlık, öfke, stres gibi duygusal eğilimlere girerler. Bu duygusal eğilim çalışmada psikolojik değişimlerin yanında, işe yönelik olumsuz fiziksel tavır ve hareketler sergilemelerine neden olmaktadır. Bu negatif durum çalışanların tükenmişlik sendromuna kapılmalarına yol açmaktadır (Uludağ, 2020: 57; Budak ve Sürgevil, 2005: 97) .

Nasurdin vd., (2007: 325) göre, örgütsel adalet algısı çalışanların örgüt içindeki davranışlarına yön vermektedir. Ambrose'ye (2002: 803) göre, örgütsel adalet algısı nedeniyle çalışanların davranışları örgütten örgüte değişmekte ve farklılaşmakta bununla birlikte tükenmişlik artabilmekte ya da azalabilmektedir. Greenberg'e

(2004) göre, örgütsel adalet örgütsel stresi azaltmada etkili olurken, örgütsel adaletsizlik ise örgütsel stresin artmasında etkili olmaktadır. Yeniçeri vd., (2009: 90) tarafından tükenmişlik sonucu çalışanlarda görülen psikolojik ve fiziksel belirtiler ile örgütsel adalete olan inancın kaybolması sonucu oluşan olguların benzerlik gösterdiği ifade edilmiştir.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Bu araştırma çalışanların örgütsel adalete yönelik algılarının tükenmişlik düzeyleri ile olan ilişkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. İlgili literatür araştırması neticesinde çalışanların örgütsel adalet algılarının tükenmişliklerini negatif yönde etkilediği belirlenmiştir (Şeşen, 2010; Eroğlu ve Erselcan, 2017; Eser ve Demir, 2019). Bu doğrultuda oluşturulan araştırma hipotezleri şu şekilde belirlenmiştir:

H₁: Dağıtım adaleti algısı ile tükenmişlik arasında olumsuz bir ilişki vardır.

H₂: İşlem adaleti algısı ile tükenmişlik arasında olumsuz bir ilişki vardır.

H₃: Etkileşim adaleti algısı ile tükenmişlik arasında olumsuz bir ilişki vardır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini özel bir bankanın tüm çalışanları oluştururken örneklemini çalışmaya uygun olarak kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak seçilmiş 110 katılımcı oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan anket formunda üç bölüm yer almaktadır. İlk katılımcıların demografik özellikleri ile ilgilidir. İkinci bölümde Niehoff ve Moorman (1993)'nın geliştirdiği, Türkçe'ye uyarlamasının ise Yıldırım (2002) tarafından gerçekleştirildiği örgütsel adalet algısı ölçeği yer almaktadır. Bu ölçekteki maddeler katılımcılar tarafından 1 "hiç katılmıyorum" ve 5 "tamamen katılıyorum"u temsil edecek biçimde değerlendirilmiştir. Ölçeğin genel cronbac's alpha güvenilirlik katsayısı 0,92 iken alt boyutlardan dağıtım adaletinin 0,88, işlem adaletinin 0,89 ve etkileşim adaletinin 0,93 olarak hesaplanmıştır. Üçüncü bölümde tükenmişlik ölçeği kısa formu bulunmaktadır. Ölçek Pines (2005) tarafından geliştirilmiş olup Türkçe'ye uyarlaması Çapri (2013) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçekteki her bir madde yedi dereceli (1Hiçbir zaman ve 7 Her zaman) bir ölçeğe göre değerlendirilmiştir. Bu ölçeğin cronbac's alpha güvenilirlik katsayısı 0,89'dur.

Analiz Yöntemi

Verilerin analizinde frekans, yüzde ve korelasyon analizleri kullanılmıştır.

BULGULAR

Bu kısımda katılımcılardan elde edilen verilerin ilgili istatistiksel analizler ile test edilmesi neticesinde ulaşılan sonuçların tablolaştırılarak yorumlanmasına yer verilmiştir.

Demografik Özellikler

Katılımcı grupta yer alan kişilere ait demografik bilgiler tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Demografik Dağılım

		Frekans	Yüzde (%)
Yaş	18-25 yaş	8	7,3
	26-33 yaş	47	42,7
	34-41 yaş	40	36,4
	42 ve üzeri yaş	15	13,6
Cinsiyet	Kadın	47	42,7
	Erkek	63	57,3
Medeni hal	Evli	69	62,7
	Bekâr	41	37,3
Eğitim	Lise	12	10,9
	Ön lisans	26	23,6
	Lisans	64	58,2
	Lisansüstü	8	7,3
Süre	1-5 yıl	29	26,4
	6-10 yıl	41	37,2
	11-15 yıl	25	22,7
	16 ve üzeri yıl	15	13,6

Tablo 1’e göre katılımcıların yarısı 33 yaşın altında iken diğer yarısı üzerindedir. Bunlardan evli olanların oranı (%62,7) bekârlara göre daha yüksektir (%37,3). Eğitim düzeyine göre dağılım ise %10,9 ile lise, %23,6 ile ön lisans, %58,2 ile lisans ve %7,3 ile lisansüstü biçimindedir. Çalışma süreleri dikkate alındığında 10 yıldan daha az süre ile çalışanların oranı %63,6 iken 10 yılı aşkın bir süredir çalışanların oranı ise %36,4’tür.

Ölçme Araçlarının Geçerlik ve Güvenilirlik Analizleri

Araştırmada kullanılan örgütsel adalet ve tükenmişlik ölçeklerinin geçerliliği faktör analizine göre belirlenmiştir. Bu analiz sayesinde kullanılan ölçeklerin literatürde belirtilen yapıya haiz olup olmadıkları test edilmiştir. Analize, toplanan verilerin uygunluklarını belirleyen Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değerleri ile Bartlett Küresellik Testi sonucunda ortaya çıkan kıkare değerlerinin incelenmesi ile başlanmıştır. Ardından ölçekteki maddelerin aldıkları faktör yük değerlerine bakarak yapı geçerliliği kontrol edilmiştir. Buna göre örgütsel adalet ölçeğinin

KMO değeri 0,855 ve kikare değeri $x^2=1649,868$, $p<0,000$ olarak hesaplanırken tükenmişlik ölçeğinin KMO değeri 0,796 ve kikare değeri $x^2=655,085$, $p<0,000$ olarak hesaplanmıştır. Güvenilirlik testi için Cronbac's Alpha (α) güvenilirlik katsayısına bakılmıştır. Yapılan analiz sonucunda elde edilen faktör yükleri ile cronbach's alpha değerleri tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Ölçeklerin Geçerlik ve Güvenilirlik Sonuçları

	Örgütsel Adalet			Tükenmişlik	Varyans (%)		Cronbach's Alpha (α)		
	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 1					
Dağ.Ad. 1	0,76				29,10	70,95	0,88	0,92	
Dağ.Ad. 2	0,89								
Dağ.Ad. 3	0,83								
Dağ.Ad. 4	0,76								
İşl.Ad. 1		0,83			22,37		0,89		0,92
İşl.Ad. 2		0,79							
İşl.Ad. 3		0,83							
İşl.Ad. 4		0,78							
İşl.Ad. 5		0,69							
İşl.Ad. 6		0,67							
Etk. Ad. 1			0,82		19,48	0,93	0,92		
Etk. Ad. 2			0,89						
Etk. Ad. 3			0,85						
Etk. Ad. 4			0,82						
Etk. Ad. 5			0,65						
Etk. Ad. 6			0,79						
Etk. Ad. 7			0,59						
Etk. Ad. 8			0,76						
Tüken.1				0,80	53,58	53,58	0,89	0,89	
Tüken.2				0,76					
Tüken.3				0,82					
Tüken.4				0,70					
Tüken.5				0,71					
Tüken.6				0,63					
Tüken.7				0,74					
Tüken.8				0,74					
Tüken.9				0,75					
Tüken.10				0,61					

Ölçek için yapılan faktör analizi neticesinde örgütsel adalet ölçeğinin üç alt boyuta; tükenmişlik ölçeğinin ise tek bir boyuta ayrıştığı görülmüştür. Bu elde edilen bulgu literatüre uyum göstermektedir (Eser ve Demir, 2019; Gürbüz ve Mert, 2009; Çapri, 2013). Örgütsel adalet ölçeğinin açıkladığı toplam varyans miktarı %70'tir. Alt boyutlardaki faktör yükleri dağıtım adaletinde 0,76 ile 0,89; işlem

adaletinde 0,67 ile 0,83 ve etkileşim adaletinde 0,59 ile 0,89 arasında değişmektedir. Ölçeğin genel olarak güvenilirliği 0,92'dir ki bu değer onu güvenilir kılmaktadır. Tükenmişlik ölçeğinin açıklayıcılığı %89 olup yüklendiği faktör değerleri 0,61 ile 0,82 arasında değişmektedir. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0,89'dur. Bu sonuca bakarak tükenmişlik ölçeğinin de güvenilir olduğu söylenebilir.

Korelasyon Analizi Bulguları

Örgütsel adalet alt boyutları ile tükenmişlik arasındaki ilişkinin yönü ve şiddetinin tespitine yönelik yapılan korelasyon analizi ile elde edilen bulgular tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Korelasyon Analizi Sonuçları

	Ort.	Std.Sp.	Dağıtım	İşlem	Etkileşim	Tükenmişlik
Dağıtım	3,27	1,05	1			
İşlem	3,10	0,86	0,43	1		
Etkileşim	3,62	0,82	0,47	0,47	1	
Tükenmişlik	4,10	0,56	0,10	-0,22**	-0,25**	1

Tablo 2'ye göre örgütsel adalet alt boyutlarından dağıtım adaleti ile tükenmişlik arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($r=0,10$, $p>0,05$). Diğer yandan tükenmişlik ile işlem adaleti ($r=-0,22$, $p<0,01$) ve etkileşim adaleti ($r=-0,25$, $p<0,05$) arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır. Buna göre H_2 ve H_3 hipotezleri kabul edilirken H_1 hipotezi reddedilmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

İşletmeler artan rekabet koşullarının etkisiyle daha çok bilgi üretime ve bu bilgileri kullanarak özelleşmiş insan ihtiyaçlarını karşılayabilecek ürün ve hizmetleri üretmek için en büyük kaynak haline gelmiştir. İnsanın en verimli ve üretken bir şekilde kullanılması işletmeler için büyük önem taşımaktadır. Bir insanın üretken ve verimli olması ise işini severek yapıyor olmasına bağlıdır. Çalışan insanın işletmelerden beklentisi, kendilerini geliştirebilecekleri, yenileyebilecekleri ve öğrenebilecekleri ortamın oluşturulması, kendilerine değer verilmesi, fikirlerine saygı gösterilmesi ve motivasyon unsurları ile teşvik edilmeleri, verdiği kadarıyla alabilmeleridir. İşletmeler çalışanlarına bu ortamı sağlayamadıkları takdirde onlardan gereği gibi yararlanma konusunda başarı elde edemeyeceklerdir.

Örgüt içerisinde alınan karar ve uygulamaların eşitlik temeline oturtulmasını isteyen çalışanlar, bu istekleri yerine geldiğinde işletmeye karşı olumlu tutumlar geliştirmeye başlarlar. Aksine eşitsizlik algısının oluşması durumunda ise girdi ve çıktı dengesini kendi lehine bozmak adına işletmeye karşı olumsuz tutumlar sergileyebileceklerdir. Bu tutumlar öfke, stres, işe ve çalışanlara karşı soğuma veya duyarsızlaşma olarak ortaya çıkabilmektedir. Bu olumsuz tutumların insan üzerindeki sürekli etkisi duygusal tükenmeyi beraberinde getirmektedir.

Çalışan ile işi arasında, adalet bakımından uyum bulunması, çalışanların alınan karar ve uygulamaların şeffaf bir şekilde alındığını hissetmelerini sağlamaktadır. Çalışan ile işi arasında, adalet bakımından bir uyumsuzluk düşüncesinin oluşması ise örgütün aldığı kararların, yaptığı uygulamaların bir kişi ya da bir grubun çıkarları doğrultusunda yapıldığının ve adaletsiz bir örgütsel yapının olduğunu düşündürmektedir. Bu tür adaletsiz bir örgütsel yapı olduğu yönündeki inanç çalışanları üzüntüye ve tükenmişliğe sürüklemektedir. Tükenmişlik ise büyük bir istekle çalışan bireylerde enerji kaybına neden olmaktadır. Bu enerji kaybı hem psikolojik hem de fiziksel olarak ortaya çıkabilir. Ayrıca tükenmişlik hissi yaşayan çalışanlarda, performans düşüklüğü, sorumluluk almaktan kaçınma, örgütsel değerlerden uzaklaşma, çatışmacı yapı, bıkkınlık ve yorgunluk gibi olumsuz durumlar da ortaya çıkabilmektedir.

Bu çalışmada çalışanların örgütsel adalet algıları ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki incelenmeye çalışılmıştır. Özellikle bankalar gibi kişilerarası ilişkilerin yoğun olduğu ortamlarda bireylerin çevrelerindeki diğer kişileri sürekli gözlemlemesi ve yaptıkları iş ve elde ettikleri kazanımları onların ile karşılaştırması söz konusu olmaktadır. Bu karşılaştırmadan ortaya çıkacak olumlu sonuçlar yüksek bir motivasyonla beraber performansa olumlu yansırken olumsuz sonuçlar tatminsizlikle beraber tükenmişliğe yol açmaktadır. Yapılan analizlerde dağıtım adaleti algısı ile tükenmişlik arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanılmamıştır. Ancak gerek işlem gerekse de etkileşim adaleti algısı ile tükenmişlik arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Meydan vd. (2011) tarafından çeşitli bakanlıklarındaki yöneticiler üzerinde yapılan araştırmada dağıtım adaletinin duygusal tükenme ve duyarsızlaşma üzerinde, işlem adaletinin duygusal tükenme ve duyarsızlaşma üzerinde; duygusal tükenmenin duyarsızlaşma ve duyarsızlaşmanın düşük kişisel başarı hissi üzerinde anlamlı doğrudan etkisinin olduğunu görülmüştür. Yine Karaman (2009) tarafından yapılan araştırmada öğretmenlerin kazanımların adil olarak dağıtıldığına ilişkin olumlu algılar geliştirdiklerinde, duygusal tükenme düzeylerinin azalmakta olduğu görülmüştür. Yeniçeri ve diğerlerinin (2009), imalat sanayi çalışanları üzerinde yaptığı örgütsel adalet ile tükenmişlik ilişkisine yönelik araştırma bulgularında ise, çalışanların dağıtımsal ve etkileşimsel adalet algılamaları ile duygusal tükenmişlikleri arasında negatif; işlemsel adalet ile duygusal tükenmişlik arasında ise pozitif ilişkiye rastlanılmıştır. Balaban ve Konyalı (2016) tarafından kamu çalışanları üzerinde yapılan tükenmişlik ile örgütsel adalet ilişkisine yönelik çalışmada tükenmişlik ve örgütsel adalet arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif yönlü doğrusal bir ilişki bulunmuştur. Bu araştırmaya göre katılanların duygusal tükenme ve duyarsızlaşma düzeyleri normal iken düşük başarı hissini yüksek olduğu; örgütsel adalet algılarının ise düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer yandan Korkut vd. (2018) tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göre dağıtım adaletinin, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı hissi boyutlarına anlamlı bir etkisinin olmadığı, dağıtım adaleti

ile duygusal tükenmişlik arasında ise anlamlı ve ters yönlü bir etkinin olduğu tespit edilmiştir. Uludağ'ın (2020) çalışmasında; duygusal tükenme boyutu üzerinde etkileşimsel adalet ve işlemsel adalet boyutunun, duyarsızlaşma boyutu üzerinde etkileşimsel adalet ve dağıtımsal adalet boyutunun, düşük başarı hissi boyutu üzerinde dağıtımsal adalet ve işlemsel adalet boyutunun negatif yönde ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Netice itibariyle bu çalışmada elde edilen bulgular ile literatürde yer alan çalışma bulguları uyumludur.

Örgütsel adalet, gerek örgütler gerekse de bu örgütlerde çalışan bireylerin kişisel tatminlerinin etkin bir biçimde işleminde etkili olan temel bir ihtiyaçtır. Aynı zamanda örgütteki çalışanların örgütsel amaç ve hedeflere uygun davranışlar göstermesinde önemli roller üstlenmektedir (Eker, 2006: 5). Örgüt içerisindeki karar mekanizmalarının adil olduğuna yönelik algılamalar çalışanların yöneticilerine ve örgütlerine olan güvenlerini ve bağlılıklarını olumlu yönde etkileyecektir. Uygulamalardaki ve kazanımlardaki adillik, yönetim kademesinin çalışanlarına yönelik olumlu tutum ve davranışları çalışanlara önem verildiği, şahsi değerlerine saygı duyulduğu anlamına gelir ki bu çalışanların hem iş arkadaşları hem de yöneticileriyle uyumlu ve güven içeren iyi ilişkiler geliştirmelerinin yolunu açacaktır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki iş yaşamında çalışanların karşılaştığı sorunlar arasında iş yükü, fazla mesai, ödül dağıtımının adaletsizliği, yönetsel sorunlar, kişiler arası ilişkiler, alınan kararlarda fikir beyan edememeleri gibi konular gelmektedir. Bu sorunlar kişinin adalet üzerinde sorgulama yapmasına neden olmakta ve adalet hissini kaybederek tükenmişlik içine düşürmektedir. Tükenmişlik sorununu çözüme kavuşturmak, işletme çalışanlarının işlerinde daha çok performans göstermelerinde etkili olacaktır. Bu nedenden dolayı işletmelerin tükenmişlik sendromuna neden olan sorunları tespit edip, önlemler alması önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- Aksel, İ. ve Bağcı, Z. (2017). Çalışanların Duygusal Emekleri İle Tükenmişlikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Görgül Bir Araştırma. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (4) , 463-473.
- Ambrose, M. (2002). Contemporary Justice Research: A New Look At Familiar Questions. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 89, 803-812.
- Arı ve Bal (2008). Tükenmişlik Kavramı: Birey Ve Örgütler Açısından Önemi. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Yönetim ve Ekonomi*. 15 (1), 131-148.
- Bağcı, Z. (2013). Çalışanların Örgütsel Adalet Algılarının Örgütsel Bağlılıkları Üzerindeki Etkisi: Tekstil Sektöründe Bir İnceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9 (19) , 163-184. DOI: 10,11122/ijmeb.2013.9.19.273.
- Balaban, Ö. ve Konyalı, H. (2016). Kamu Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeyleri İle Örgütsel Adalet Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Sakarya SGK Örneği. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. 4 (1), 189-207.
- Bies, R., ve Moag, J., (1986). Interactional Justice: Communication Criteria of Fairness: Research on Negotiation in Organizations I. Greenwich, CT: JAI Press. 43-55.
- Budak, G., Sürgevil, O. (2005). Tükenmişlik Ve Tükenmişliği Etkileyen Örgütsel Faktörlerin Analizine İlişkin Akademik Personel Üzerinde Bir Uygulama. *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, 20(2), 95-108.
- Cihangiroğlu, N. ve Yılmaz, A. (2010). Çalışanların Örgütsel Adalet Algısının Örgütler İçin Önemi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 10 (19) , 194-213.
- Çam, M. O. (1995). *Tükenmişlik*. İzmir: Saray Medikal Kitapçılık Basım Yayım Pazarlama.
- Çapri, B. (2013). Tükenmişlik Ölçeği-Kısa Formu İle Eş Tükenmişlik Ölçeği-Kısa Formu'nun Türkçe Uyarlaması ve Psikoaanalitik-Varoluşçu Bakış Açısından Mesleki Ve Eş Tükenmişlik İlişkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*. 13(3), 1393-1418. doi: 10.12738/estp.2013.3.1576.
- Cropanzano, R., Bowen, D. E., & Gilliland, S. W. (2007). The Management of Organizational Justice. *Academy of Management Perspectives*, 21(4), 34-48.
- Demir, G. ve Bağcı, Z. (2018). Çalışanların Örgütsel Adalet Algılarının Örgütsel Bağlılıkları Üzerindeki Etkisi: Bir Kamu Kurumunda Analitik Bir İnceleme. *Social Sciences*, 13 (4) , 155-166
- Eker, G. (2006). Örgütsel Adalet Algısı Boyutları ve İş Doyumu Üzerindeki Etkileri. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Eren, E. (2020). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Eroğlu, Ş. G., (2014). Örgütlerde Tükenmişlik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 19, 147-160.
- Eroğlu, K. ve Erselcan, R.C. (2017). Çalışanların Örgütsel Adalet Algısı ve Tükenmişlik Düzeylerinin Çalışan Sessizliği Üzerindeki Etkisi. *Business and Economics Research Journal*, 8(2), 325-348.
- Eser, G. ve Demir, H. (2019). Örgütsel adalet algısı ve tükenmişlik arasındaki ilişkide örgütsel sinizmin aracı rolü. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (2), 159-176. DOI: 10,29106/ fesa.547365.
- Greenberg, J. (2004). Stress Fairness to Fare No Stress: Managing Workplace Stress By Promoting Organizational Justice. *Organizational Dynamics*. 33(4), 352-365.
- Gürbüz, S. ve Mert, İ. (2009). Örgütsel Adalet Ölçeğinin Geçerlik Ve Güvenirlik Uygulaması Kamuda Görgül Bir Çalışma. *Amme İdaresi Dergisi*, 42(3), 117 - 139.
- Halbesleben, J. R. B., Buckley, M. R. (2004). Burnout İn Organizational Life. *Journal of Management*, 30(6), 859-879.
- İçerli, L. (2010). Örgütsel Adalet: Kuramsal Bir Yaklaşım. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 67-92.
- İyigün, N (2012). Örgütsel Adalet: Kuramsal Bir Yaklaşım. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 49 - 64.
- Karaman, P. (2009). Örgütsel Adalet Algısı İle Tükenmişlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Öğretmenler Üzerinde Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.

- Kılıçaslan, S. (2010). Örgütsel Adalet Algısı Ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkilere Kuramsal Bir Yaklaşım. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Lambert, E. G., N. L. Hogan, S. Jiang, O. O. Elechi, B. Benjamin, A.A. Morris, J. M. Laux, P. Dupuy (2010). The Relationship Among Distributive and Procedural Justice and Correctional Life Satisfaction, Burnout, and Turnover Intent: An Exploratory Study. *Journal of Criminal Justice*, 38, 7–16.
- Lee, R. T., Ashforth, B. E. (1993). A Further Examination of Managarial Burnout: Toward An Integrated Model. *Journal of Organizational Behavior*, 14, 3-20.
- Maslach, C ve Jackson, S.E. (1981), The Measurement of Experienced Burnout. *Journal of Occupational Behavior*, 2, 99 – 113.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B. ve Leiter, M. P. (2001), Job Burnout, *Annual Review Psychology*, 52, 397 – 422.
- Meydan, C.H., Basım, H.N. ve Çetin, F. (2011). Örgütsel Adalet Algısı ve Örgütsel Bağlılığın Tükenmişlik Üzerine Etkisi: Türk Kamu Sektöründe Bir Araştırma. *Bilgi*, 57,175-200.
- Nasurdin A. M. ve Khuan, C. L. (2007). Organizational Justice As an Antecedent of Job Performance. *Gadjah Mada International Journal of Business*, 9 (3), 325–343.
- Özmen, Z. (2016). Maslach Tükenmişlik Ölçeği Açısından Hemşirelerde Tükenmişlik Düzeyinin İncelenmesi: Bursa Şevket Yılmaz Eğitim ve Araştırma Hastanesi Hemşireleri Örneği, Yüksek Lisans Tezi İstanbul: Beykent Üniversitesi.
- Özer, P. S. ve Urtekin, G. E. (2007). Örgütsel Adalet Algısı Boyutları Ve İş Doyumu İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28, 107-125.
- Özkan C. (2012). Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi'nde Araştırma Görevlisi Olarak Çalışan Doktorlarda Tükenmişlik Sendromunu Etkileyen Faktörler. Uzmanlık Tezi, Mersin: Mersin Üniversitesi.
- Poole, W.L., (2007). Organizational Justice As a Framework For Understanding Union-Management Relations in Education. *Canadian Journal Of Education*, 30(3), 725-748.
- Poyraz, K. ve Kara, H. (2009). Örgütsel Adalet Algılamalarının Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarına Etkisine Yönelik Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9), 71-91.
- Selimoğlu, E.F. (2019). Örgüt Kültürü İle Tükenmişlik Sendromu İlişkisi Üzerine Bir Araştırma: Finans Sektörü Çalışanları Örneği. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Sürgevil, D. O. (2005). Tükenmişlik Ve Tükenmişliği Etkileyen Örgütsel Faktörler: Akademik Personel Üzerinde Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Şahin, R. ve Kavas, E. (2016). Örgütsel Adalet İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Belirlenmesinde Öğretmenlere Yönelik Bir Araştırma: Bayat Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(14), 119-140.
- Şeşen, H. (2010). Adalet Algısının Tükenmişliğe Etkisi: İş Tatmininin Aracı Değişken Rolünün Yapısal Eşitlik Modeli İle Testi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 9(2), 67-90.
- Torun, A. (1997), Stres ve Tükenmişlik, *Endüstri ve Örgüt Psikolojisi* içinde, Ed. Suna Tevrüz, 2.Baskı, Türk Psikologlar Derneği ve Kalite Derneği Ortak Yayını, İstanbul, 43-53.
- Uludağ, G. (2020). Örgütsel Adalet ve Tükenmişlik Sendromu Üzerine Bir Alan Araştırması. İçinde *Geleceğin Dünyasında Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar 2020 Sosyal ve Beşeri Çalışmalar 1* (s.52-66). Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Uluer, E. (2020). Tükenmişlik ve Örgütsel Tükenmişlik Üzerine Literatür Taraması. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020: 06, sayfa: 36-43.
- Yeniçeri, Ö., Demirel, Y. ve Seçkin, Z. (2009). Örgütsel Adalet İle Duygusal Tükenmişlik Arasındaki İlişki: İmalat Sanayi Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *KMU İİBF Dergisi*, 11 (16), 83-99.
- Yıldırım, F. (2002). Çalışma Yaşamında Örgütsel Bağlılık Ve Örgütsel Adalet İlişkisi. Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

KİŞİLERARASI YARDIM DAVRANIŞI VE ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞMENİN İŞ PERFORMANSINA ETKİSİ

Melih EROĞLU¹, Meral ELÇİ², Gülay MURAT EMİNOĞLU³

GİRİŞ

Örgütsel özdeşleşme, en genel tanımıyla çalışanın hem bilişsel hem de duygusal olarak bağlı bulunduğu örgüt ile özdeşleşmesi ve aidiyet duygusu hissetmesi olarak ifade edilebilir. Kişilerarası yardım davranışı ise, herhangi bir emir ya da baskı olmaksızın, bireyin iş arkadaşlarına gönüllü olarak yardım etme davranışına verilen en genel isimdir. Örgüte pozitif katkı sağlayan bu iki davranış biçiminin, iş performansı üzerine pozitif etkisi ise beklenen bir sonuçtur. Ancak, ilgili alanyazın incelendiğinde özellikle ulusal literatürde bu iki kavramın iş performansına olan etkisini inceleyen çalışmaların oldukça kısıtlı olduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, örgütsel özdeşleşme ve kişilerarası yardımlaşma davranışının, çalışanların iş performansına olan etkisini incelemektir. Ayrıca, literatürde var olan çalışmalar genellikle hastane, okul gibi kurumlarda yapılmıştır. Üretim sektöründe çalışan beyaz yakalılarının diğer sektörlerde göre daha sınırlı imkânlarla sahip olabileceği düşünülmektedir. Bu durum, şirketlerin henüz tam olarak kurumsallaşmamış olması, zaman kısıtlılığı veya sosyal etkinliklerin yetersiz olması gibi farklı faktörlere bağlı olabilir. Bu sebeple bu çalışma üretim sektöründeki çalışanlarla gerçekleştirilmiş ve böylece literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Çalışmanın ilk kısmında, araştırmanın değişkenlerinin açıklandığı literatür bölümü bulunmaktadır. Sonrasında, değişkenler arası ilişkiler incelenerek, çalışmanın hipotezleri ortaya konmuştur. Çalışmanın hipotezlerinin de test edildiği analiz bölümü bulunmaktadır. Son olarak, elde edilen bulgular doğrultusunda tartışma ve önerilere yer verilmiştir.

¹ Öğrenci, Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID: 0009-0001-3416-1430, m.eroglu2020@gtu.edu.tr

² Prof. Dr. Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID: 0000-0002-0547-0250, emeral@gtu.edu.tr

³ Ar. Gör, Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID: 0000-0003-2444-6608, gulaymurat@gtu.edu.tr

Literatür Taraması

Örgütsel Özdeşleşme

Örgütsel özdeşleşme, bireylerin bir örgütle özdeşleşme ve aidiyet hissi duyma süreci olarak tanımlanır ve hem bilişsel hem de duygusal boyutta gerçekleşir. Bireyler örgütleriyle güçlü bir şekilde özdeşleştiklerinde, kendi kişisel çıkarlarından bile ödün vererek örgüte fayda sağlayan davranışlarda bulunma olasılıkları daha yüksek olabilir. Örgütsel özdeşleşme, bireylerin örgütün kültürünü ve değerlerini benimsemelerine yardımcı olan işe alım süreçleri ve eğitim programları gibi sosyalleştirme uygulamaları aracılığıyla güçlendirilebilir (Ashforth ve Mael, 1989).

Kişilerin örgütsel özdeşleşme ile kurumlarına bağlı hissetmeleri, kararlarında kurumun faydasını öncelikli tutmaları ve gruplara ait olma ihtiyacının; davranışlarını, konuşmalarını ve iş yapış şekillerini etkilediği belirtilmektedir ve bu özdeşleşmenin örgüte ve çalışma arkadaşlarına fayda sağladığı vurgulanmaktadır (Foote, 1951).

Örgütsel özdeşleşme ile ilişkili teorilerden bir tanesi sosyal kimlik teorisidir. Sosyal kimlik teorisi, benzer özelliklere dayalı olarak bireylerin kendilerini ve diğerlerini sosyal gruplara ayırdığını ve bunun sosyal kimlik ve gruplar arası davranışlara yol açtığını öne sürmektedir (Tajfel ve Turner, 1985). Sosyal kimlik teorisi, insanların özdeşleşme yoluyla iki temel ihtiyacı olan kendini geliştirme ve belirsizliği azaltma ihtiyaçlarını karşıladığını söylemektedir (Haslam, 2004). Örgütsel kültür, bir örgüt içinde davranışı şekillendiren ve karar verme sürecini yönlendiren paylaşılan değerler, inançlar ve varsayımlar kümesidir. Örgütsel özdeşleşme de bu kültürü benimsemek ve kurumun kültürüne uygun davranmaktır (Albert ve Whetten, 1985).

Örgütsel özdeşleşme ile ilgili teorilerden bir diğeri “öz sınıflandırma teorisi”dir. Öz sınıflandırma teorisinde yürütülen temel süreç kendi kendini sınıflandırmadır. “Kendini sınıflandırma, güdüler, beklentiler, bilgi ve gerçeklik arasındaki karmaşık ve yaratıcı etkileşimi yansıtan aktif, yorumlayıcı, yargılayıcı bir süreçtir” (Turner, 1999). Örgütsel özdeşleşme, örgüt üyeleri tarafından benimsenen bir kimlik kavramıdır. Bu kimlik, örgüt liderleri ve karar verme faaliyetlerini etkiler ve sorunların çözümü için rehberlik sağlar. Örgütsel liderler, örgütün kimliğini tanımlayarak, karar verme faaliyetlerine katılmaları için kılavuz görevi gören ana bir temel oluşturur (Albert ve Whetten, 1985)

Örgütsel özdeşleşme çalışmalarında sık kullanılan modellerden bir tanesi de geliştirilmiş özdeşleşme modelidir. Geliştirilmiş Özdeşleşme Modeli; kişisel davranış özelliklerinin daha da belirginleşmesinden sonra, özdeşleşme, özdeşleşmeme gibi, birbirinin tersini ifade eden değer ve duygu durumlarının temsilcisi olarak tarafsız özdeşleşme ve kararsız özdeşleşme tanımlarının da ilk kez kullanıldığı, Kreiner ve Ashforth tarafından oluşturulan bir modeldir (Kreiner ve Ashforth, 2004). Scott, Corman ve Cheney tarafından geliştirilen “yapısal kimlik modeli” ise, bireylerin kimlikleri ile örgüte olan bağlılıkları arasındaki ilişkiyi inceleyen bir modele

dayanmaktadır. Modelin bileşenleri, farklı boyutlara, konumlara ve sürelerle sahip birkaç kimlikten oluşan yapıları içerir. (Scott vd., 1998)

Kişilerarası Yardımlaşma Davranışı

Kişilerarası yardımlaşma; uyum sağlama, fedakârlık yapma ve işi üstlenme gibi durumlarda ekip arkadaşlarıyla uyumlu hareket etmek gibi özgeci, yapıcı hareketleri içerir ve örgütsel vatandaşlık davranışının alt boyutu olarak sınıflandırılır. Bu davranışlar, bireysel bir eylem gibi görünse de etkileri tüm örgüt üzerinde görülür (Organ D. , 1988). Omoto ve Snyder tarafından yapılan kişilerarası yardım davranışı tanımına göre, bir emir veya baskı altında kalmadan, kendi isteğiyle iş arkadaşlarına yardım etmeyi içeren doğaçlama bir davranıştır (Omoto ve Snyder, 1995).

Kişilerarası yardımlaşma, iş arkadaşlarına yardımcı olma ve kendi iş yükünü diğer çalışma arkadaşlarına yardım edecek şekilde ayarlama olarak tanımlanabilir. Bu davranışa sahip insanlar her zaman mutlu olmayabilir, ancak yardım etme davranışına eğilimli olabilirler (Organ D. W., 1997). Podsakoff ve arkadaşları ise bu davranışın örgüt çalışanlarının verimliliğini artırabileceğini belirtmektedirler. Bu davranış, olası sorunların önlenmesi veya ortaya çıktığında hızlı bir şekilde çözüme ulaştırılması için iş arkadaşlarına yardım etmeyi amaçlamaktadır (Podsakoff P. M. vd., 2000). Yardım davranışları ödül ya da övgü beklemeksizin, iyilik dolu ve diğer kişiye fayda sağlıyor olmalıdır (Batson ve Coke, 1981).

İş Performansı

Taylor 1911 yılında yayımlanan Bilimsel Yönetimin İlkeleri kitabında, “bilimsel yönetim” kavramını detaylı olarak tanımlamış, zaman ve hareket çalışmalarının kullanımı yoluyla iş performansının ölçülmesi ve iyileştirilmesinin öneminden bahsetmiştir. Bu çalışma, endüstriyel-örgütsel psikoloji alanı ve daha geniş yönetim uygulamaları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Taylor, 1911). Campbell iş performansını, bir iş, rol veya organizasyon içinde belirli hedeflere ulaşmak için bir araç olduğunu ve gerçekleştirilen eylemlerin kendisi olmadığını vurgulamıştır. İş performansının tek bir eylem değil, “karmaşık bir etkinlik” olduğunu belirtmektedir. Performans, organizasyonun hedefleri için ilgili olan gözlemlenebilir, ölçülebilir davranışlar sergilemek olarak tanımlanmıştır. (Campbell vd., 1990). Motowidlo’ya göre iş performansı, bir bireyin belirli bir süre boyunca gerçekleştirdiği davranışların organizasyonu ile ölçülen toplam değeridir. Bu tanım, organizasyonlarda insan performansını iyileştirmek için kullanılacak stratejileri ve müdahaleleri içermelidir (Motowidlo S. J., 2000).

İş performansı ikiye ayrılmaktadır, ilki görev performansı, ikincisi ise bağlamsal performanstır (Borman ve Motowidlo, 1993). Bağlamsal performans, rol dışı performans olarak da bilinen bir performans türüdür (Özdevecioğlu ve Kanıgür, 2009). Görev performansı ise, kişiye atanmış görevlerin yapıldığı, işle ilgili uzmanlık ve becerilerin gösterildiği biçimsel bir faaliyettir. Bu görevler, çalışanın

görev tanımında belirtilen ve organizasyonun hedeflerine doğrudan veya dolaylı olarak fayda sağlayan faaliyetler ve davranışlar olmalıdır. Çalışanlar, atanmış görevlerini tamamlarken sahip oldukları becerileri ve teknik bilgileri kullanarak görev performansına katkıda bulunurlar (Borman ve Motowidlo, 1993). Görev performansı kriterleri, organizasyondan organizasyona ve görevden göreve değişebilirken, bağlamsal performans her organizasyonda aynı kriterleri temsil eder. Görev performansı, kişinin işle ilgili yeterliliğini değerlendirirken, bağlamsal performans, kişilerin motivasyonu ve organizasyonla olan ilişkisiyle ilgilidir (Motowidlo S. J., 2003).

Hipotez Geliştirme

Kişilerarası Yardımlaşma Davranışı ile İş Performansı Arasındaki İlişki

Yardımlaşma davranışı, organizasyondaki diğer insanlara fayda sağlayan istekli eylemleri ifade eder. Takım arkadaşları arasındaki yardımlaşma davranışı yüksek olan ekiplerde, çalışanların iş tatmini ve moral seviyeleri yükselmektedir (Brief ve Motowidlo, 1986). Kişilerarası yardım davranışı yüksek bireylerin örgüt içinde de yüksek performans göstermesi beklenmektedir (Organ D. , 1988). Bu davranışın, örgüt içerisinde performansa ve üretkenliğe katkı sağlamak, sınırlı varlıkların doğru kullanılmasını sağlamak, örgüt içerisinde uyumluluğu sağlamak gibi pozitif sonuçlar sağlayabileceği belirtilmektedir (Podsakoff P. M. vd., 1997).

Kişilerarası yardımlaşma davranışı ile iş performansı arasında yapılan çalışmalar da bu iki değişkenin birbiriyle pozitif ilişkili olduğunu bulgulamaktadır. Chiaburu ve Harrison'ın yaptığı araştırmada; iş arkadaşlarının, çalışanların verimliliği için harika bir kaynak oluşturduğu, destekleri ile hem görev performansı hem de örgütsel vatandaşlık davranışı arasında pozitif ilişkiler olduğu ortaya koyulmuştur (Chiaburu ve Harrison, 2008). Dolan ve Scott'un çalışmasında ise, yardımlaşma davranışlarının iş performansı üzerindeki pozitif etkisi meta-analitik olarak incelenmiştir. Çalışma, çeşitli sektörlerdeki çalışanlar üzerinde yapılmıştır ve çalışma sonuçları, yardımlaşma davranışlarının iş performansı üzerinde belirgin bir pozitif etkiye sahip olduğunu göstermiştir (Dolan ve Scott, 2019). Ayrıca Brief vd. (1986) de yine bu iki değişkenin ilişkisini araştırmışlar ve aralarında pozitif ilişki bulmuşlardır. Bu bilgiler doğrultusunda çalışmamızın ilk hipotezi şöyledir:

H1: Kişilerarası yardımlaşma davranışı, iş performansını pozitif yönde etkiler.

Örgütsel Özdeşleşme ile İş Performansı Arasındaki İlişki

Bireyler, olumlu bir kimlik deneyimi ve “değerli bir kimliğin daha gerçek bir örneği olma” yolunda gelişmek için örgütsel olarak özdeşleşme eğilimindedirler. Özdeşleşmenin, çalışanların kurumlarına bağlılığını, sadakatini ve performansını arttırdığı düşünülmektedir. (Ashforth ve Mael, 1989). İş performansı, çalışanların resmi iş tanımının bir parçası olan faaliyetleri ifade eder (Borman ve Motowidlo,

1997). Örgütsel özdeşleşme ve iş performansı arasındaki ilişki, sınırlı sayıda araştırma tarafından incelenmiştir. (Ashforth B. , 2000).

Organizasyonel kimliğin, iş performansının artmasına neden olacağı söylenebilir (Carmeli et al., 2007). Organizasyonel kimlik, organizasyona aitlik ya da birlikte algılama olarak tanımlanmaktadır (Ashforth ve Mael, 1989). Bu psikolojik aidiyet hissi, bireyleri organizasyonun bakış açısını benimsemeye ve organizasyonun hedeflerini ve çıkarlarını kendi hedefleri ve çıkarları olarak düşünmeye teşvik etmektedir (Dutton vd., 1994). Sonuç olarak, organizasyonlarına güçlü bir şekilde aidiyet hissi duyan bireyler, organizasyonları için daha fazla çaba harcama eğilimindedir (Mael ve Ashfort, 2001) ve sonuç olarak daha iyi performans sergileme eğilimindedirler (Van Dick vd., 2004). Bu bilgiler ışığında araştırmamızın ikinci hipotezi şu şekildedir:

H2: Örgütsel özdeşleşme, iş performansını pozitif yönde etkiler.

Araştırma Metodolojisi

Ölçüm ve Örnekleme

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Ankete katılım tamamen gönüllülük esasına dayalı olarak uygulanmıştır. “Örgütsel Özdeşleşme” boyutunu ölçmek için Mael ve Ashforth (1992) tarafından geliştirilen 6 soruluk ölçek uyarlanmıştır (Mael ve Ashforth, 1992). “Kişiler Arası Yardımlaşma Davranışı” boyutu için Kardolidis ve Vouzas (2019) tarafından geliştirilen 14 soruluk ölçeğin uyarlaması yapılmıştır (Karolidis ve Vouzas, 2019). Son olarak, “İş Performansı” boyutunun ölçümü için ise Janssen ve Yperen (2004) tarafından geliştirilen 5 soruluk ölçek uyarlanmıştır (Janssen ve Van Yperen, 2004). Ölçekler ilk olarak İngilizceden Türkçeye, ardından tekrar Türkçeden İngilizceye çevrilerek alanında uzman 3 akademisyen tarafından incelenmiş ve sonrasında anket oluşturma aşamasına geçilmiştir. Kullanılan ankette 5’li likert sistemi ile derecelendirme yapılmış ve seçenekler “1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3= Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde derecelendirilmiştir.

Anket, Marmara Bölgesi’nde üretim sektöründe çalışan kişilere uygulanmıştır. İlk olarak 624 çalışana anket gönderilmiş, 471 tanesinden geri dönüş alınmıştır. Ancak bu anketler içerisinde tam doldurulmayan geçersiz anketler analizden çıkartılmıştır. Geçerli olarak analize dâhil edilen anket sayısı 243’tür. Anket katılımcılarının %58.8’i kadın, %41.2’si erkektir ve %54.3’ü evli kişilerdir. Katılımcıların yaş dağılımında büyük çoğunluğu %53.5 ile 26-35 yaş arasındaki çalışanlar oluşturmaktadır. Katılımcıların %23.5’i 36-45 yaş aralığında, %11.9’u 18-25 yaş arasındadır. Yani, katılımcıların büyük çoğunluğunu genç kişiler oluşturmaktadır. Eğitim seviyesine bakıldığında; %53.9 ile en yüksek oranı lisans mezunu kişiler oluşturmaktadır. Ayrıca %23.9’u lisansüstü eğitim mezunu, %13.6’sı

ise ön lisans mezunudur. Bu doğrultuda, katılımcıların çoğunun eğitim seviyesinin yüksek olduğu ifade edilebilir. Çalışılan pozisyonlar incelendiğinde; %46.1'i personel, %25.1'i alt kademe yönetici, %22.6'sı orta kademe yöneticidir. %37.4'ü 6-15 yıl arasında, %34.6'sı 2-5 yıl arasında, %14.4'ü 16-25 yıl arasında çalışma hayatında bulunmaktadır. %97.5 ile katılımcıların neredeyse tamamına yakını özel sektörde çalışmaktadır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Ölçümün geçerlik ve güvenirlilik hesaplaması için ilk olarak veri setine Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) uygulanmıştır. Gerçekleştirilen AFA sonuçlarına göre, tüm sorular orijinal faktör boyutlarına uygun olarak dağılım göstermiştir. Ancak, bazı soruların faktör yükleri 0.50'nin altında kaldığından, bu sorular analizden çıkartılmıştır. Buna göre; "Yardımlaşma Davranışı" boyutundan 4 soru ve "İş Performansı" boyutundan ise 1 soru analiz dışı bırakılmıştır. Elde edilen nihai AFA sonuçları doğrultusunda, Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterlilik değeri 0.897 olarak hesaplanmıştır ve Barlett Küresellik değeri de ($\chi^2(190) = 2506.906$; $p < 0.01$) istatistiki olarak anlamlıdır (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1: Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

	<i>Bileşenler</i>		
	Yardımlaşma Davranışı	İş Performansı	Örgütsel Özdeşleşme
<i>HB7- İş yükü ağır olan kişilere genellikle yardım ederim.</i>	.788		
<i>HB5- Çalışanların refahıyla kişisel olarak ilgilenirim.</i>	.744		
<i>HB4- Genelde iş arkadaşlarımın sorunlarını dinlemek için zaman ayırım.</i>	.713		
<i>HB11- Anlaşmazlık olduğunda, arabulucu gibi davranmaya çalışırım.</i>	.706		
<i>HB2- Diğerlerinin entegre olabilmeleri için oldukça yardım etmeye çalışırım.</i>	.680		
<i>HB12- Ekipteki diğer üyelerle sorunları önlemek adına tedbir alırım.</i>	.667		
<i>HB9- Birisi işinde geri kalırsa, birbirimize yardım ederiz.</i>	.637		
<i>HB1- Zaman çizelgemi diğer iş arkadaşlarıma yardım edecek şekilde uyarlarım.</i>	.630		
<i>HB13- Birisinin morali bozulduğunda, birbirimizi cesaretlendiririz.</i>	.621		
<i>HB14- Etkinliğin iyileştirilmesi için yapıcı önerilerde bulunuruz.</i>	.578		
<i>İP5- İşimin gerektirdiği tüm sorumlulukları yerine getiririm.</i>		.807	

Tablo 1'in devamı

<i>İP4- Yapmakla yükümlü olduğum işin hiçbir boyutunu ihmal etmem.</i>	.796
<i>İP1- İş tanımında belirtilen görevleri her zaman tamamlarım.</i>	.778
<i>İP2- İşin tüm resmi performans gerekliliklerini yerine getiririm.</i>	.772
<i>ÖÖ5- Birisi kurumumu övdüğünde, bu kişisel bir iltifatmış gibi geliyor.</i>	.825
<i>ÖÖ4- Bu kurumun başarısı, benim başarımdır.</i>	.788
<i>ÖÖ2- Başkalarının kurumum hakkında ne düşündüğüyle çok ilgileniyorum.</i>	.705
<i>ÖÖ1- Birisi kurumumu eleştirdiğinde, bu kişisel bir hakaretmiş gibi geliyor.</i>	.669
<i>ÖÖ6- Medyada kurumumu eleştiren bir haber olsaydı utanmış hissederdim.</i>	.625
<i>ÖÖ3- Bu kurumdan bahsettiğimde, genellikle "onlar" yerine "biz" derim.</i>	.574

Açıklanan Toplam Varyans = % 58.39

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Değeri = .897

Barlett's Küresellik Değeri : $\chi^2 (190) = 2506.906; p < 0.01$

AFA'nın akabinde; tüm değişkenlerin standart sapmaları, ortalamaları, güvenilirlik katsayıları (Cronbach Alpha) ve korelasyon değerleri hesaplanarak korelasyon matrisi oluşturulmuştur (Bkz. Tablo 2). Hesaplanan tüm Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları, Nunnaly'nin (1978) sosyal bilimler için önerdiği 0.70 değerinden yüksektir (*İş Performansı: .884; Örgütsel Özdeşleşme: .805; Yardımlaşma Davranışı: .900*) (Nunnaly, 1978). Elde edilen sonuçlar doğrultusunda ölçümün geçerli ve güvenilir olduğu ifade edilebilir.

Tablo 2. Korelasyon Katsayıları ve Tanımlayıcı İstatistikler

<i>Değişkenler</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Standart Sapma</i>	<i>Cronbach Alpha</i>
<i>İş Performansı</i>	1			4.3827	.62871	.884
<i>Örgütsel Özdeşleşme</i>	.205**	1		3.4321	.82799	.805
<i>Yardımlaşma Davranışı</i>	.620**	.345**	1	3.9601	.62768	.900

** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Hipotez Testleri

Araştırma hipotezlerini test etmek için SPSS 23 paket programı aracılığıyla regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre kurulan regresyon modeli ($F=74.793; R^2= 0.385; p\text{-değeri}= 0.000$) anlamlıdır.

Regresyon analizi sonuçlarına göre; kişiler arası yardımlaşma davranışı ile iş performansı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır ($\beta = .614; p < 0.05$). Bu sonuca göre; **H₁ kabul edilmiştir**. Ancak, örgütsel özdeşleşme ile

iş performansı arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($p>0.05$). Bu doğrultuda; H_2 hipotezi reddedilmiştir (Bkz. Tablo 3).

Tablo 3. Regresyon Analizi Sonuçları

Model	Bağımsız Değişkenler			
Bağımlı Değişken	Örgütsel Özdeşleşme		Yardımlaşma Davranışı	
İş Performansı	β	p-değeri	β	p-değeri
	-0.011	.845	.624	.000

Model Anlamlılığı: $F= 74.973$
 $R^2= 0.385$
 $p\text{-değeri}= 0.000$

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada, örgütsel özdeşleşme ve kişilerarası yardım davranışının iş performansı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, kişilerarası yardımlaşma davranışının iş performansını pozitif yönde etkilediği bulgulanmıştır. Diğer yandan ise örgütsel özdeşleşmenin iş performansına etkisi araştırılmıştır ve genel bulguların aksine, örgütsel özdeşleşmenin iş performansı üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Araştırmamızın ilk sonucuna göre, kişilerarası yardım davranışına sahip çalışanların yüksek düzeyde iş performansı sergilediği ifade edilebilir. Bu sonuç, literatürdeki diğer araştırma sonuçlarıyla da uyumludur. Pelin ve Osoian tarafından gerçekleştirilen araştırma, dünya genelinde işletmeleri etkileyen küresel bir salgın olan COVID-19 zamanında iş arkadaşlarının desteği ve iş performansı arasındaki ilişkiyi keşfetmeyi amaçlamıştır. Araştırma için, Romanya’da hizmet şirketlerinde çalışan 300 çalışan ve yöneticilerinden veri toplanmıştır. Sonuçlar, yardımlaşma davranışı ve iş performansı değişkenleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir (Pelin ve Osoian, 2021). Hidayah ve Harnoto tarafından Orta Java’daki Baitul Maal Wat Tamwil (BMT) çalışanlarından oluşan 309 kişi üzerinde yapılan bir çalışma da çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışının (OVD) iş performansındaki rolünü incelemektedir. Makale doğrudan kişilerarası yardımlaşma davranışın iş performansı üzerindeki etkisini incelemese de OVD’nin çalışan performansıyla olumlu bir ilişkisi olduğu bulunmuştur (Hidayah, 2018).

Araştırmamızın bir diğer sonucu, örgütsel özdeşleşmenin, iş performansı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığıdır. Pakistan’da, 130 lise öğretmenini içeren çalışmada, örgütsel kimliğin iş performansı üzerinde pozitif bir etkisi olduğu bulunmuştur. Öğretmenler, okulları veya örgütleriyle daha güçlü bir özdeşleşme kurduklarında, daha iyi performans gösterme eğiliminde oldukları görülmüştür. Diğer bir çalışmada ise, örgütsel özdeşleşmenin iş performansına etkisi Kırıkkale’de bir kamu hastanesinde çalışan tüm personelin örgütsel özdeşleşme düzeyleri ve iş performansı algıları incelenmiştir. Örgütsel özdeşleşme düzeyleri ile performans arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. (Saygılı vd., 2019)

Literatürdeki bulgulara göre örgütsel özdeşleşme, iş performansını olumlu yönde etkilemektedir. Ancak bu çalışmada elde edilen sonuçlar, örgütsel özdeşleşmenin iş performansı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığını göstermektedir. Çalışmamızın sadece imalat sektöründe gerçekleştirilmiş olması, bu farklılığın bir sonucu olabilir. Bununla birlikte, örneklemimizin neredeyse tamamını özel sektörde çalışan bireyler oluşturmaktadır. Bu durum da çalışma sonuçlarının literatürle farklı olmasının sebeplerinden bir tanesi olabilir. Özel sektörde çalışan bireyler, kamuda çalışanlara göre daha yoğun bir rekabet hissi ile karşılaşmaktadırlar ve özel sektörde işgücü devir oranı kamuya göre daha yüksek olabilmektedir, bu da çalışanların örgütleriyle özdeşleşmeler dahi performanslarını etkileyebilmektedir. Ayrıca, örneklemimizin büyük çoğunluğunu genç ve eğitim seviyesi yüksek bireyler oluşturmaktadır. Bu bireylerin hem yaşları hem de eğitim seviyelerinden dolayı, iş imkanları daha fazladır ve iş değiştirme hızları genellikle eğitim seviyesi düşük ve yaşlı bireylere göre daha yüksektir. Dolayısıyla bu da iş yerinden beklentileri neticesinde performanslarını etkileyebilmektedir.

Araştırma Kısıtları ve Öneriler

Her araştırmada olduğu gibi bu çalışmanın da sınırlılıkları mevcuttur. Bu çalışmanın kısıtlarının, gelecekteki araştırmalar için bir fırsat olacağına inanılmaktadır. İlk olarak, bu araştırma sadece Marmara bölgesinde faaliyet gösteren imalat sektörü firmaları üzerinde yapılmıştır. Bu durum, sonuçların doğruluğunu sınırlayabilir. Bununla birlikte, gelecekteki çalışmalarda farklı bölgelerdeki firmaların da dâhil edilmesi, bu çalışmanın genellenebilirliğini arttıracaktır.

Bu çalışmanın bir diğer kısıtı anket ile veri toplamanın zorluğundan kaynaklanmaktadır. Çalışanların ankete katılımı için işverenlerinin izin vermesi gerekliliği, ankete katılmak isteyen çalışanların sayısını azaltmaktadır. Bununla birlikte, gelecekteki çalışmalarda daha geniş bir örneklemin sağlanması için çalışanların katılımını sağlamak adına farklı yöntemler kullanılabilir. Ayrıca bu konuda araştırma yapmak isteyen diğer araştırmacılar, anket yöntemi dışında odak grup veya mülakat gibi teknikler kullanılabilir.

Bu çalışma doğrultusunda yöneticilere de bazı önerilerde bulunmaktadır. Yöneticiler, çalışanlarının performanslarını arttırmak için, kişiler arası yardımlaşma davranışını geliştirmeye yönelik stratejiler yürütmelidirler. İlk olarak, yöneticiler daha katılımcı, daha demokratik bir yönetim süreci yürütürseler ve işle ilgili konularda çalışanlarına yardımcı olursalar, çalışanlar da kendi aralarında bu yardımlaşma kültürünü benimseyeceklerdir. Bununla birlikte, beceri geliştirme ve büyüme fırsatları sunmak, çalışanların kendilerini geliştirmelerine ve işlerinde daha yetkin hale gelmelerine yardımcı olabilir.

Ayrıca, çalışanların kendilerini değerli ve desteklenmiş hissetmeleri için olumlu bir çalışma ortamı yaratmak da önemlidir. Bunun yanı sıra, açık iletişim teşviki, çalışanların geri bildirim almasını ve görüşlerini paylaşmasını kolaylaştırarak

örgütsel özdeşleşme ve iş performansını artırabilir. Çalışanlar arasındaki sosyalleşme fırsatları da çalışanların birbirleriyle daha samimi ilişkiler kurmalarına ve iş yerinde bir aile ortamı hissetmelerine yardımcı olabilir. Tüm bu faktörler bir araya getirildiğinde, çalışanlar işlerine daha fazla bağlılık hissederler, örgütsel özdeşleşmeleri artar ve daha yüksek performans sergileyebilirler. Bunun sonucunda, şirketin hedefleri daha etkili bir şekilde gerçekleştirilir ve rekabet avantajı elde edilebilir.

KAYNAKÇA

- Albert, S. ve Whetten, D. A. (1985). Organizational identity. *Research in Organizational Behavior*, 7, 263-295.
- Ashforth, B. (2000). *Role transitions in organizational life: An identity-based perspective*. NJ: Lawrence Erlbaum.
- Ashforth, B. E. ve Mael, F. (1989). Social Identity Theory and the Organization. *Academy of Management Review*, 14, 20-39.
- Batson, C. D. ve Coke, J. S. (1981). Empathy: A source of altruistic motivation for helping? *Journal of Personality and Social Psychology*, 290-302.
- Borman, W. C. ve Motowidlo, S. M. (1993). Expanding the criterion domain to include elements of contextual performance. *Personnel Selection in Organizations*, 71-98.
- Borman, W. ve Motowidlo, S. (1997). Task performance and contextual performance: the meaning for personnel selection research. *Human Performance*, 10(2), 99-109.
- Brief, A. ve Motowidlo, S. J. (1986). Prosocial Organizational Behaviors. *The Academy of Management Review*, 710-725.
- Campbell, J. P., McHenry, J. J. ve Wise, L. L. (1990). Modeling job performance in a population of jobs. *Personnel Psychology*, 313-333.
- Carmeli, A., Gilat, G. ve Waldman, D. (2007). The role of perceived organizational performance in organizational identification, adjustment and job performance. *Journal of Management Studies*, 972-992.
- Chiaburu, D. S. ve Harrison, D. A. (2008). Do peers make the place? Conceptual synthesis and meta-analysis of coworker effects on perceptions, attitudes, OCBs, and performance. *Journal of applied psychology*, 1082.
- Dolan, J. E. ve Scott, L. A. (2019). The effect of workplace interpersonal support on employee performance: A meta-analytic review. *Journal of Business and Psychology*, 215-235.
- Dutton, J. E., Dukerich, J. M. ve Harquail, C. V. (1994). Organizational images and member identification. *Administrative Science Quarterly*, 239-263.
- Foot, E. (1951). Identification as the basis for a theory of motivation. *American Sociological Review*, 16, 14-21.
- Haslam, S. (2004). *Psychology in Organizations*. London, England: Sage.
- Hidayah, S. (2018). Role of Organizational Citizenship Behavior (OCB), Perception of Justice and Job Satisfaction on Employee Performance. *Jurnal Dinamika Manajemen*, 9(2), 170-178. <https://doi.org/10.15294/jdm.v9i2.14191>
- Janssen, O. ve Van Yperen, N. W. (2004). Employees' Goal Orientations, The Quality Of Leader-Member Exchange, And The Outcomes Of Job Performance And Job Satisfaction. *Academy of Management Journal*, 368-384.
- Karolidis, D. ve Vouzas, F. (2019). From PSM to helping behavior in the contemporary Greek public sector: The roles of organizational identification and job satisfaction. *Public Performance & Management Review*, 1418-1447.
- Kreiner, G. E. ve Ashforth, B. E. (2004). Organizational identification and performance: A meta-analytic review. *Academy of Management Journal*, 764-775.
- Mael, F. A. ve Ashforth, B. E. (1992). Alumni and their alma mater: A partial test of the reformulated model of organizational identification. *Journal of organizational Behavior*, 103-123.
- Mael, F. A. ve Ashforth, B. E. (2001). Identification in Work, War, Sports, and Religion: Contrasting the Benefits and Risks. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 197-222.
- Motowidlo, S. J. (2000). Some Basic Issues Related to Contextual Performance and Organizational Citizenship Behavior in Human Resource Management. *Human Resource Management Review*, 10, 115-126.
- Motowidlo, S. J. (2003). Job performance. W. Borman, & R. K. D.R. Ilgen içinde, *Handbook of Psychology: Industrial And Organizational Psychology* (s. 39-53).
- Nunnally, J. C. H. (1978). *Psychometric Theory*. McGraw-Hill.

- Omoto, A. M. ve Snyder, M. (1995). Sustained Helping Without Obligation: Motivation, Longevity of Service, and Perceived Attitude Change Among AIDS Volunteers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 671-686.
- Organ, D. (1988). *Organizational Citizenship Behaviour: The Good Soldier Syndrome*. Lexington: Lexington Books. <https://doi.org/10.4236/psych.2018.95062>
- Organ, D. W. (1997). Organizational citizenship behavior: It's construct clean-up time. *Human Performance*, 85-97. https://doi.org/https://doi.org/10.1207/s15327043hup1002_2
- Özdevecioğlu, M. ve Kanıgür, S. (2009). Çalışanların İlişki ve Görev Yönelimli Liderlik Algılamalarının Performansları Üzerindeki Etkileri. *KMU İİBF Dergisi*, 11, 53-82.
- Pelin, K. ve Osoian, C. (2021). The relationship between co-workers' social support, task performance, and organizational citizenship behavior in the context of a global pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 986.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Paine, J. B. ve Bachrach, D. G. (1997). Organizational citizenship behavior and the quantity and quality of work group performance. *Journal of Applied Psychology*, 262-270.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Paine, J. B. ve Bachrach, D. G. (2000). Organizational Citizenship Behaviors: A Critical Review of the Theoretical and Empirical Literature and Suggestions for Future Research. *Journal of Management*, 26, 513-563.
- Saygılı, M., Özer, Ö. ve Öke, P. (2019). Örgütsel Özdeşleşme Ve Çalışan Performansının İncelenmesi: Bir Kamu Hastanesinde Uygulama. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 175-184.
- Scott, C. R., Corman, S. R. ve Cheney, G. (1998). Development of a Structural Model of Identification in the Organization. *Communication Theory*, 298-336.
- Tajfel, H. ve Turner, J. (1985). The Social Identity Theory of Intergroup Behaviour. İçinde: Worchel, S. ve Austin, W.G. *Psychology of Intergroup Relations*, 2, 7-24.
- Taylor, F. W. (1911). *The principles of scientific management*. Harper & Brothers.
- Turner, J. C. (1999). Some current issues in research on social identity and self-categorization theories. *Social identity: Context, commitment, content* (s. 6-34). Blackwell Publishing.
- Van Dick, R., Christ, O., Wagner, U., Stellmacher, J., Wagner, U., Ahlswede, O. ve Grubba, C. (2004). Should I stay or should I go? Explaining turnover intentions with organizational identification and job satisfaction. *British Journal of Management*, 351-360.

ENDÜSTRİ 4.0 ÇERÇEVESİNDE OECD ÜYE ÜLKELERİNİN ÇOK BOYUTLU ÖLÇEKLEME ANALİZİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Aylin ALKAYA¹

GİRİŞ

Endüstri 4.0, Almanca Industrie 4.0 adıyla Kasım 2011’de Yüksek Teknoloji Stratejisi 2020 Eylem Planının bir parçası olarak kabul edilen Alman hükümetinin bir stratejik girişimidir. İlk uygulama önerileri, Acatech –Ulusal Bilim ve Mühendislik Akademisi koordinasyonunda Ocak-Ekim 2012 tarihleri arasında Industrie 4.0, Dr. Siegfried Dais ve Prof. Henning Kagermann’ın başkanlığını yaptığı çalışma grubu tarafından formüle edilmiştir (Kagermann vd., 2013a).

İmalat firmaları, hızla değişen dijital ihtiyaçlar, alıcıların ve tüketicilerin yeni gereksinimleri ve daha akıllı ve daha yenilikçi ürünler üretmeye yönelik acil ihtiyaç nedeniyle pazar oynaklığı ve daha kısa ürün yaşam döngüleri gibi mevcut dijital çağda artan zorluklarla karşı karşıyadır (Aytac ve Wu, 2013). Bu zorluklar, üreticileri Endüstri 4.0 veya Akıllı Üretim olarak bilinen yeni ve yenilikçi dijital teknolojilerle mümkün olan daha esnek ve etkin operasyonel süreçler aramaya yöneltmiştir (Khin ve Kee, 2022).

Endüstri 4.0, makinelerin ve ürünlerin birbirleriyle insan kontrolü olmadan etkileşime girdiği akıllı bir üretim ağını temsil etmektedir (Ivanov vd., 2016; Aktaran: Zhang vd., 2021). Endüstri 4.0 ile ağ otomasyonu ve düzenleme, akıllı ve esnek üretim, daha fazla üretkenlik, dijitalleşme ve operasyonel verimlilik standardında insan düzeyinde zekâya ulaşmayı hedeflenmektedir (Pokhrel ve Garg, 2020; Zhang ve Chu, 2020; Aktaran: Zhang vd., 2021). Endüstri 4.0, bilgi ve iletişim teknolojileri ile endüstriyel teknolojinin entegrasyonu ile dijital ve akıllı fabrikalarla üretimin gerçekleştirilmesine dayanmaktadır. Endüstri 4.0’da amaç, üretim sürecinde bireyler, ürünler ve cihazlar arasında etkileşimin kurulmasıyla ürünlerde

¹ Doç. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5932-5553>, aylin@nevsehir.edu.tr

kişiselleştirme sağlayan oldukça esnek bir üretim modeli oluşturmaktır (Zhou vd., 2015). Akıllı fabrikalar, bireysel müşteri gereksinimlerinin karşılanmasına izin verir ve tek seferlik ürünlerin dahi kârlı bir şekilde üretilebileceği anlamına gelir. Dinamik iş ve mühendislik süreçleri, üretimde son dakika değişikliklerine olanak tanır. Örneğin, tedarikçilere yönelik aksamalara ve arızalara esnek bir şekilde yanıt verme yeteneği sunar (Kagermann vd., 2013b).

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) üye ülkeleri çalışma kapsamına alınmıştır. OECD, daha iyi yaşamlar için daha iyi politikalar oluşturmak amacıyla çalışan uluslararası bir kuruluştur. 2023 yılı OECD'nin 60. kuruluş yılı dönümünü olup 2013 yılı itibariyle üye ülke sayısı 38'dir. OECD yıllar içinde üye ülke sayısı artış göstermiş ve genişlemeyi sürdürmeyi amaç edinmiştir (OECD, 2023). OECD üye ülkeleri: "ABD, Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Kosta Rika, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Kore Cumhuriyeti, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsrail, İsveç, İsviçre, İtalya, Japonya, İzlanda, Kanada, Kolombiya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Meksika, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, Şili, Türkiye, Yeni Zelanda, Yunanistan"

Çalışmanın amacı Endüstri 4.0 (dördüncü endüstri devrimi) hakkında bilgi aktarmak ve OECD üye ülkelerinin Endüstri 4.0 çerçevesinde birbirilerine göre konumları belirlenme çalışmaktadır. Ülkelerin konumlarının belirlenmesinde çok değişkenli analiz tekniklerinden çok boyutlu ölçekleme (ÇBÖ) analizi kullanılacağına karar verilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde endüstri devrimlerine yer verilmiştir. İkinci bölümde Endüstri 4.0 gelişimi ve üçüncü bölümde Endüstri 4.0 ölçümü konuları aktarılmıştır. Dördüncü bölümde çalışmanın yöntemi olan ÇBÖ analizi yer almıştır. Beşinci bölümde Endüstri 4.0 düzeyinde OECD üyesi ülkelerin birbirilerine göre konumlarının ÇBÖ analiziyle belirlenmesine ilişkin bulgular aktarılmıştır. Çalışma sonuç bölümüyle sonlandırılmıştır.

1. ENDÜSTRİ DEVRİMLERİ

Endüstri devrimleri dünya ekonomisinin ve sanayinin dönüm noktalarıdır. Sanayide birçok devrim yaşanmıştır. Endüstri 4.0 endüstri devrimlerinin sonuncusu olarak kabul edilmektedir (Esmer ve Alan, 2019). Birinci endüstri devrimi, 18'inci yüzyılda buhar makinesinin icadıyla ve elle yapılan işlerin mekanikleştirilmeleriyle başlamıştır (Capital, 2013). 18. yüzyılın sonunda ilk endüstriyel dokuma tezgâhı, su ve buhar enerjili mekanik üretim tesisleri kurulmuştur (NASE, 2013; Aktaran: Esmer ve Alan, 2019). James Watt'ın buhar makinesini geliştirmesiyle hareket eden makineler ve motorlar, malların yapılma biçiminde devrim yaratmış ve tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş olmuştur (Bartodziej, 2017).

İkinci endüstri devrimi olan Endüstri 2.0, başlangıçta müşterilerin gereksinimlerini karşılayacak ürünler üretmek için içten yanmalı motorlara ve elektrikli cihazlara

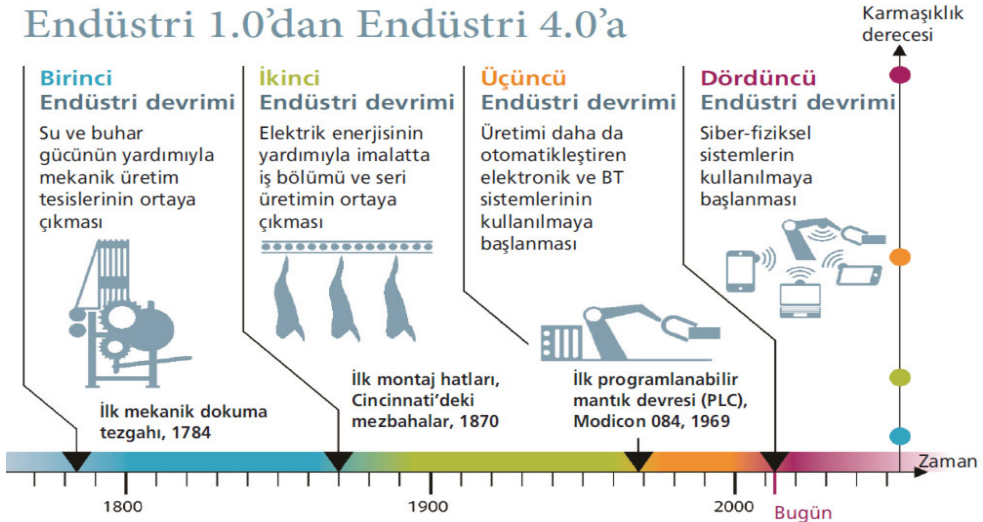
dayanıyordu. Endüstri 2.0, 1970 yılına kadar sürdü ve düşük esneklik ve çeşitlilik ile yüksek üretim oranlarına dayanan seri üretimi oluşturdu (Garbie, 2016). İkinci endüstri devrimi, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında elektrik enerjisi (Nikola Tesla ve Thomas Edison'un icatları ile) ve seri üretim (Henry Ford'un montaj hatları ile) ile ilgilidir (Karkalos vd., 2019). Bu devrimde, ağırlıklı olarak Henry Ford'un montaj hattının uygulanması ve daha iyi Taylorizm olarak bilinen Frederic W. Taylor'a dayanan bilimsel yönetim prosedürleri gibi örgütsel değişikliklerle icat edilmiştir (Bartodziej, 2017).

Üçüncü endüstri devrimi Endüstri 3.0. sürecinde imalat otomasyonunu elektronik ve bilgi teknolojileriyle ileri seviyeye taşınması sağlanmıştır (NASE, 2013; Aktaran: Esmer ve Alan, 2019). Endüstri 3.0 üretim süreçlerinin otomatik hale getirilmesinde kullanılan bilgisayar teknolojileri ve elektronik sistemlerle açıldı (Capital, 2013). Bu devrim, makineler kademeli olarak iş gücünün büyük bir kısmının yerini aldığından, üretim süreçlerinde artan otomasyon elde etmek için elektronik ve bilgi teknolojisinin uygulanmasıyla tanımlanır. Dolayısıyla, bu dönüşümün önemli bir sonucu, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel etkiler, yani işletmelerde yüksek derecede rasyonalizasyon olmuştur. Öte yandan, çok yönlü seri üretimin devreye girmesiyle üretim süreçlerinin üretkenliği artmıştır (Bauernhansl, 2014; Aktaran: Bartodziej, 2017). Üretim sistemleri, üretim işletmeleri ve bilgisayarların endüstrideki uygulamalarının gerçekleştirilmesi Endüstri 3.0'ı oluşturdu. Genel olarak sanayide bilgisayar kullanımı, imalat işletmelerinin programlanması, planlanması ve kontrol edilmesi yoluyla sadece imalat işletmelerinin verimliliğini ve etkinliğini değil aynı zamanda imalat faaliyetlerinin tüm yönlerini de arttırdı (Garbie, 2016).

Endüstri 3.0, 2010 yılına kadar sürdü ve Endüstri 2.0 üzerinden tüm uygulamaların, üretim stratejilerinin ve felsefelerin kalitesinde bir gelişmeyi temsil etti (Garbie, 2016). Üçüncü endüstri devrimi hala mevcut, ancak sorunsuz bir şekilde yeni bir sanayileşme çağına, 2011 yılı başlangıcı olan dördüncü endüstri devrimine Endüstri 4.0'a dönüşüyor (Bartodziej, 2017). Kagermann vd. (2012), Endüstri 4.0 için süper sistem olarak nesnelerin interneti (yerelleştirilmiş pazarlar ve bulut bilişim sistemleri); sistem olarak akıllı fabrikaları (bireysel üretim, dayanıklı üretim ve artırılmış operatörler) sınıflaması yapmıştır. Alt sistem olarak sanallaştırma (sosyal makineler, sanal üretim, akıllı ürünler ve mobil cihazlar) sınıflamasını yapmıştır. Endüstri 4.0'da siber fiziksel sistemler temeline de dayalı üretim devreye girmiştir (NASE, 2013; Aktaran: Esmer ve Alan, 2019). Endüstri 4.0'ı Endüstri 3.0'dan ayıran özellik, dijital teknoloji, insanlar ve fiziksel sistemler arasındaki bağlantı ve siber-fiziksel sistemler ve nesnelerin interneti aracılığıyla dijital ve fiziksel dünyanın entegrasyonudur (Oberge ve Graham, 2016; Aktaran: Khin ve Kee 2022).

Endüstri devrimlerini Şekil 1'deki gibi sınıflamak mümkündür.

Endüstri 1.0'dan Endüstri 4.0'a

Kaynak: Capital (2013)

Şekil 1: Endüstri devrimleri süreci

2. ENDÜSTRİ 4.0 GELİŞİMİ

Endüstri 4.0, makinelerin ve ürünlerin birbirleriyle insan kontrolü olmadan etkileşime girdiği akıllı bir üretim ağını temsil etmektedir (Ivanov vd., 2016; Aktaran: Zhang vd., 2021). Literatür incelemelerine bakıldığında Endüstri 4.0'ı tanımlayan çok sayıda gelişme vardır. Endüstri 4.0, Siber-Fiziksel Sistemler, Akıllı ve Otonom Sistemler, Nesnelerin İnterneti, Hizmetlerin İnterneti, Yapay Zekâ, Makine Öğrenimi, Eklemeli Üretim, Büyük Veri, Akıllı Fabrikalar, Nano Teknoloji, Otonom Robotlar, Robototronik, Bulut Teknoloji, İnsansız Sistemler, Arttırılmış Gerçeklik, Simülasyon, Üç Boyutlu Yazıcılar, Akıllı Fabrika, Akıllı Ürün ve başka teknolojileri kapsamaktadır.

Endüstri 4.0, ağ otomasyonu ve düzenleme, akıllı ve esnek üretim, daha fazla üretkenlik, dijitalleşme ve operasyonel verimlilik standardında insan düzeyinde zekâyâ ulaşmayı hedefliyor (Pokhrel ve Garg, 2020; Zhang ve Chu, 2020; Aktaran: Zhang vd., 2021). Üretim teknolojilerinin hızla gelişmesi işletmecilerin çok farklı düşüncelerine ve çok farklı stratejiler geliştirmesine zorunlu kılmaktadır. Endüstri 4.0'la gelen yenilikler işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı bakımından önem taşımaktadır (Çetinkaya, 2021). İmalat sanayinde seri üretimden özelleştirilmiş üretime geçilmesi ve üretim süreçlerinin dijitalleştirilmesi ile akıllı hale getirilmesi günümüz endüstrilerinde ihtiyaçtır (Vaidya vd., 2018; Aktaran: Çetinkaya, 2021).

Doğu Asya ülkeleri olan Güney Kore, Tayland, Singapur, Hong Kong, Tayvan ve Malezya, teknolojik ilerlemeler, hızlı sanayileşme, eğitim sistemine yapılan yatırımlar gibi gelişmelerin ekonomi politikalarına uyumu sağlayan aktif devlet

politikalarıyla sürdürülebilir iktisadi büyümeyi sağlamış ve ülkelerin büyüme hızında artış yaşanmıştır. Çin'in üretim ağlarındaki genişlemeler küresel piyasaları ele geçirmesine olanak sağlamıştır. Asya'daki bu ve başka gelişmeler Almanya'nın yeni teknolojiler geliştirmesi gerekliliğini ortaya çıkarmış, Endüstri 4.0'a geçişine yol açmıştır (Kasa ve Arslan, 2020). Çin'deki küresel piyasalardaki hızlı ilerleyişinin Batılı ülkeler tarafından bir tehdit olarak algılanması ile Doğu ülkelerindeki üretim gücünün Batıya aktarılma isteği Endüstri 4.0'ın oluşmasının esas nedenidir (Balan ve Koyuncu, 2020). Başta Almanya olmak üzere gelişmiş ülkeler sabit sermaye yatırımlarının düşük maliyetli işgücüne sahip Asya ülkelerine kaymasının Avrupa ekonomisinde yol açtığı rekabet gücü düşüklüğü ve başka makroekonomik sorunları aşmak için Endüstri 4.0'a yönelmiştir (Türk vd., 2014; Aktaran: Bağcı, 2018).

Almanya hükümeti Endüstri 4.0'ı, Almanya'nın dünya çapında lider bir imalat gücü olarak konumunu güçlendirmek için üretim tesislerinin ve iş süreçlerinin teknolojik entegrasyonunun teşvik edeceğini ve destekleyeceğini belirtti (Kagermann vd., 2013b). Avrupa Birliği, üretimin rekabet edebilirliğini sürdürmek için Geleceğin Fabrikaları adı altında bir kamu-özel sektör ortaklığını teşvik etti. İtalyan Hükümeti, Endüstri 4.0 Ulusal Planını; Fransa, Alliance Industrie du Futur girişimini ve Birleşik Krallık, The Future of Manufacturing aracılığıyla Industry 4.0'ın uygulanmasını başlattı (Büchi vd., 2020; da Silva, Kovalski ve Negri Pagani, 2019). ABD'de de Endüstriyel İnternet Konsorsiyumu aracılığıyla benzer çalışmalar yürütüldü (Capestro vd., 2020). Çin'de İnternet Plus girişimi ve Made in China 2025, Industry 4.0'a benzer teknolojik girişimlerin temsili sağlandı (Müller ve Voigt, 2018). Asya ülkelerinden Japonya Connected Industries'la ve Kore Akıllı Fabrika ile gelişmelere katıldı (da Silva vd., 2019; Mittal vd., 2019; Aktaran: Capestro vd., 2020). Brezilya'da Endüstriyel Kalkınma Ajansı tarafından Endüstri 4.0'a Doğru oluşturuldu. Tüm bu programlar, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde Endüstri 4.0 kavramlarını ve teknolojilerini yerel firmalarda yaygınlaştırmayı amaçladı (Schwab, 2016). İleri teknolojilerin benimsenmesinin gelişmekte olan ülkeler için daha zorlayıcı olabileceği iyi bilinmektedir (Kumar ve Siddharthan, 2013). Gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri tarihsel olarak emtiaların çıkarılmasına ve ticarileştirilmesine daha fazla odaklandığından bu ülkelerdeki şirketler, gelişmiş ülkelerdeki emsallerine kıyasla teknolojiyi benimseme açısından sıklıkla geride kalmaktadır (Castellacci, 2008; Aktaran: Dalenogare vd., 2018).

3. ENDÜSTRİ 4.0 ÖLÇÜMÜ

Endüstri 4.0 matematiksel verilere dayandırılmamakta, ölçülememekte ve alt birimlere indirgenerek ayrıştırılmamaktadır. Bu nedenle, teknoloji alanındaki araştırmalarda yüksek teknoloji ürün ihracatı, Ar-Ge harcamaları, doğrudan yabancı yatırımlar, tescilli patent sayıları gibi sayısal ölçümler kullanılarak tahmin yöntemleri veya iktisadi ölçümler kullanılmaktadır (Kasa ve Arslan, 2020).

Endüstri 4.0 yüksek teknoloji ve inovasyona dayalı bir olgudur (TÜSİAD, 2016). Tüm dünya ülkeleri için temel hedeflerden biri yüksek teknolojiye sahip olmaktır. Yüksek teknoloji sahibi ülkeler katma değeri yüksek olan ürünleri üreterek uluslararası düzeyde rekabet üstünlüğü sağlayabilmektedir (Balan ve Koyuncu, 2020).

Yaratıcılık, orijinal, faydalı ve uygun yeni fikirlerin üretilmesidir (Duxbury, 2012). İnovasyon yaratıcı fikirlerin başarıyla gerçekleştirilmesi ve organizasyonlardaki ilgili taraflarca kabul edilmesi olarak görülmektedir (Oldham ve Cummings, 1996). Yaratıcı çözümlerin yeni ürünlere, süreçlere veya hizmetlere dönüştürülmesi olarak kabul edilmektedir (Woodman vd., 1993; Aktaran: Duxbury, 2012).

Araştırma Geliştirme (AR-GE) faaliyetleri Endüstri 4.0 projelerinin başarısında ve ekonomik büyüme sağlanmasında büyük önem taşımaktadır (Švarcová vd., 2019). Üretimde katma değer artışı sağlamak, enerji verimliliği elde etmek, özellikle imalat sanayine yapılacak olan teknolojik yatırımların desteklenmesi AR-GE faaliyetlerindeki artışla ancak mümkün olabilmektedir (Kasa ve Arslan, 2020).

AR-GE faaliyetleri sonucu elde edilen buluşların koruma altına alınması patent ile inovasyon arasında doğru yönlü bir ilişki vardır. Patent ve AR-GE faaliyet sayısının kalkınma sürecinde olan ülkeler için destekleyici ve bilgi üretici olduğu görülmektedir (Alper, 2017).

Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) kapsamında teknoloji bilginin işlenmesi, bir araya getirilmesi, aynı anda farklı noktalara ulaştırılması, genel çerçevede değerlendirilmesi, yayılması ve farklı birimlere dağıtılması amacıyla bütün donanımları kapsayan geniş kapsamlı bir kavram olarak tanımlanabilir (Sayar Özkan ve Çelik, 2018). BİT, ülkelerin uluslararası alanda rekabet gücü elde etmelerinde ve dünyanın üst sıralamalarında yer almalarında önemli rol oynamaktadır (Tunalı ve Güz, 2021).

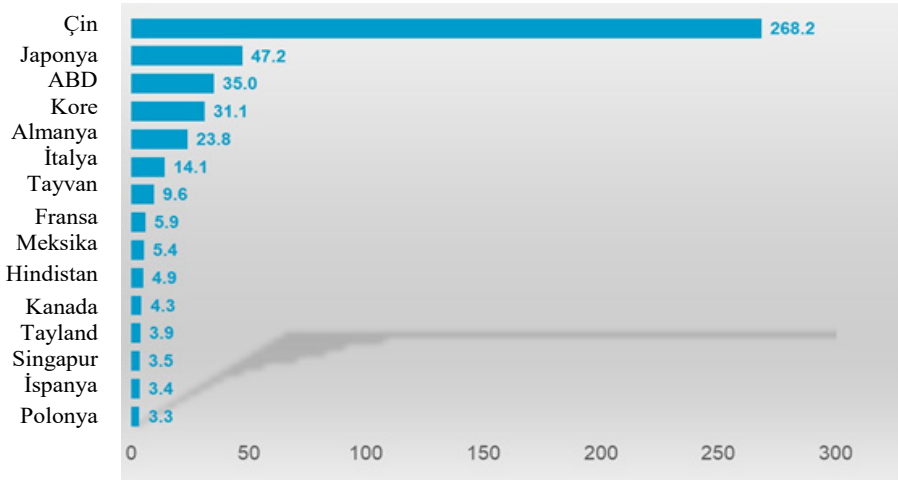
International Federation of Robotics (IFR) kuruluşu tarafından en güncel yayınlanan dünya robotları raporuna göre dünyada endüstriyel robotların yıllık kurulumu Şekil 2'deki gibidir. Şekil 2 incelendiğinde 2018 yılına kadar dünya geneli için artış olduğu görülmektedir. Covid 19 salgın hastalığının yaşandığı 2019-2020 yıllarında 2018 yılına kıyasla düşüş yaşandığı gözlenmektedir. Geçmiş yıllara kıyasla 2021 yılında endüstriyel robotların yıllık kurulumunun en üst seviyeye geldiği görülebilmektedir.

Kaynak: IFR (2023)

Şekil 2: Dünyada endüstriyel robotların yıllık kurulumu (1,000 birim)

Ülkeler seviyesinde endüstriyel robotların kurulumu ilk 15’te yer alan ülkeler Şekil 3’te gösterilmektedir. Şekil 3 incelendiğinde Çin’in endüstriyel robot gelişiminde açık arayla en üst seviyede yer aldığı görülmektedir. Çin’i takiben ikinci sırada Japonya ve üçüncü sırada ABD ve dördüncü sırada Kore yer almaktadır. Avrupa ülkelerinden Almanya 5. sırada, İtalya 6. sırada ve Fransa 8. sıradadır. Endüstri 4.0 ile Avrupa ülkelerinde teknolojik gelişmelerde ilerlemeler kaydetme isteği haklı görülmektedir.

Kaynak: IFR (2023)

Şekil 3: Endüstriyel robotların yıllık kurulumu (15 en büyük pazar 2021) (birimlerin '000'ı)

Tablo 1’de Endüstri 4.0. için küresel rekabetçi sıralamalardan biri olarak belirlenen International Institute for Management Development (IMD) kurumunun yayınladığı Dünya Dijital Rekabetçilik Sıralaması (Sung, 2018) 2022 yılı sonuçları yer almaktadır. Sıralamaya alınan 63 ülke arasında sıralamada ilk üçte OECD üye ülkelerinden sırasıyla Danimarka, ABD ve İsveç yer almıştır. 5., 6., 7., 8., 10.

sırada sırasıyla İsviçre, Hollanda, Finlandiya, Kore, Kanada yer alırken Türkiye 54. sıradadır. Türkiye'nin sıralamada oldukça geride olduğu, Meksika ve Kolombiya'nın ise Türkiye'nin de gerisinde kaldığı görülebilmektedir.

Tablo 1: Dünya Dijital Rekabetçilik Sıralaması 2022

Danimarka	1	Çin	17	Çek Cumhuriyeti	33	Romanya	49
ABD	2	Avusturya	18	Letonya	34	Yunanistan	50
İsveç	3	Almanya	19	Suudi Arabistan	35	Endonezya	51
Singapur	4	Estonya	20	Kazakistan	36	Brezilya	52
İsviçre	5	İzlanda	21	Slovenya	37	Ürdün	53
Hollanda	6	Fransa	22	Portekiz	38	Türkiye	54
Finlandiya	7	Belçika	23	İtalya	39	Meksika	55
Kore	8	İrlanda	24	Tayland	40	Filipinler	56
Hong Kong	9	Litvanya	25	Şili	41	Peru	57
Kanada	10	Katar	26	Macaristan	42	Güney Afrika	58
Tayvan, Çin	11	Yeni Zelanda	27	Hırvatistan	43	Arjantin	59
Norveç	12	İspanya	28	Hindistan	44	Kolombiya	60
BAE	13	Japonya	29	Kıbrıs	45	Botswana	61
Avustralya	14	Lüksemburg	30	Polonya	46	Moğolistan	62
İsrail	15	Malezya	31	Slovakya	47	Venezuela	63
Birleşik Krallık	16	Bahreyn	32	Bulgaristan	48		

Kaynak: IMD (2022)

4. YÖNTEM

Çalışmanın yöntemi olarak Çok boyutlu Ölçekleme (ÇBÖ) analizine yer verilecektir. ÇBÖ analizini aşağıdaki üç maddede açıklamak mümkündür (Alpar, 2013): ÇBÖ

- i) n birim ya da nesne arasındaki p sayıda değişkene dayalı saptanan uzaklıklara bağlı olarak birimlerin k ($k < p$) boyutlu uzayda haritasını/grafiğini/görselini belirlemeye, böylece birimler arası ilişkileri saptamaya yardımcı olan,
- ii) birimler arasındaki bilinmediği fakat birimler arası uzaklıkların hesaplanabildiği hallerde uzaklık ölçülerinden yararlanılarak birimler arasındaki ilişkileri belirlemeyi sağlayan,
- iii) p boyutlu uzaydaki birimlerin orijinal konumlarına yakın olacak şekilde daha az boyutlu uzayda gösterilerek birimler arası ilişkilerin belirlenmesini sağlayan grafik tabanlı bir istatistiksel analiz tekniğidir.

ÇBÖ, n nesne arasındaki uzaklıklar hakkındaki bilgileri kullanarak Euclidean uzayında n nokta konfigürasyonu oluşturma sorunuyla ilgilidir. Noktalar arası uzaklıkların kendileri hataya bağlı olabilir. Analizde p -uzayında veri noktalarının

bir fonksiyonunu (uzaklıkları) gözlemleyebiliriz. Bununla birlikte uzaklıkların Euclidean uzaklıklarına dayanması gerekli değildir ve birimler arası pek çok farklılık temsil edilebilir. Bazı durumlarda birimler arası farklılıklar değişik benzerliklerden çözümlene başlanabilir. Genel olarak ÇBÖ'nin amacı, verilerin anlamlı bir şekilde yorumlanması için kullanılacak bir görsellik sağlamaktır (Mardia vd., 1979).

ÇBÖ'de n sayıda gözlem birimi arasındaki uzaklık değerleri kullanılarak bu gözlemlerin çok boyutlu uzaydaki konumlarını (ilişki yapısını) veren görselini belirlemeyi amaçlanmaktadır (Tatlıdil, 1996). p boyutlu ($p = 2, 3, ..$) uzaydaki mn nokta (n sayıda gözlem birimi) arasındaki benzerliklerden (ya da benzemezliklerden, uzaklıklardan) yararlanılarak n noktanın birbirine yakınlıklarını uzayda (örneğin Euclidean uzayında) konumlarıyla değerlendirerek grafiksel açıklama getirmek amacıyla ÇBÖ analiz tekniğinden yararlanılır. ÇBÖ, değişkenlerin yapısına göre hesaplanan nesnelere arası uzaklıkları en az hatayla temsili sağlanacak gösterim uzaklıklarını (d_{ij}) herhangi bir regresyon tekniğiyle belirlemeyi sağlar (Özdamar, 1999).

Genel olarak metrik ÇBÖ ve metrik olmayan ÇBÖ olarak iki yapıdan söz edilmektedir. Metrik olmayan ÇBÖ sadece uzaklıkların büyüklük sırasına göre sıralanmasıyla çözüme giderken metrik ÇBÖ temel bileşenler analizine benzer bir yaklaşım kullanılmaktadır. ÇBÖ analizinde olduğu gibi temel bileşenler analizinde boyut indirgeme amaçlanmaktadır. ÇBÖ analizinde değişkenler veya gözlem birimleri az sayıda boyut üzerinde görselleştirilmeye çalışılırken temel bileşenler analizinde birbiriyle ilişkili değişkenler daha az sayıda birbiriyle ilişkili olmayan değişkene indirgenmeye çalışılır (Tatlıdil, 1996).

ÇBÖ, verilen benzemezlikler altında bir istatistiksel uyum problemi olarak görüldüğünden, uzaklıklara en iyi uyan konfigürasyonlar (dizi koordinat değeri: Härdle ve Simar, 2019) bulunmak istenir (Kruskal, 1964). Uzaklık ölçümlerinden en çok kullanılan Euclidean uzaklık ölçümüdür. d boyutlu uzayda X_i ve X_j ile temsil edilen i ve j iki uyaran için Euclidean uzaklığı şöyledir (Everitt ve Dunn, 2001):

$$d_{ij} = \left[\sum_{k=1}^r (X_{ik} - X_{jk})^2 \right]^{1/2} \quad (1)$$

Euclidean uzaklık ölçümüyle birimler arası uzaklıklar hesaplanarak birimlerin birbirine göre konumu belirlenir. İstatistiksel analizlerde veri setinin analizin uygulamaya koyduğu model tarafından ne kadar iyi temsil edildiği ölçülmeye çalışılmak istenilebilir. Temsili ölçmede uyum iyiliği analizlerine başvurulabilir.

ÇBÖ'de uzaklıklar modellenmeye çalışılır, bu nedenle gerçek uzaklıklar ile gerçek uzaklıkların tahminleri arasındaki farklara dayalı uyum iyiliği istatistiği seçimi yapılır. Böyle bir ölçüme stress denir ve aşağıdaki formülle hesaplanır (NCSS, 2007).

$$Stress = \sqrt{\frac{\sum (d_{ij} - \hat{d}_{ij})^2}{\sum d_{ij}^2}} \quad (2)$$

Young'ın S-stress formül 1 ölçümü (Ding, 2018):

$$Stress_1 = \sqrt{\frac{\sum (d_{ij}^2 - \hat{d}_{ij}^2)}{\sum d_{ij}^2}} \quad (3)$$

Burada \hat{d}_j , ÇBÖ modelinde uzaklık tahmin edicisidir. Kruskal'in (1964) stress değerlendirmesi için önerisi şöyledir:

Stress	Uyum iyiliği
0,200	Zayıf
0,100	Orta
0,050	İyi
0,025	Çok iyi
0,00	Mükemmel

ÇBÖ'nin temeli Torgerson'da (1952) yer almaktadır. Klasik ölçekleme olarak adlandırılır Torgerson'ın yaklaşımı Gower (1966)'ın temel koordinat analizine eşdeğerdir (Adachi, 2016). Bu çalışmada uzaklıkların esas alındığı ÇBÖ analizi uygulanmaktadır. Bu çalışmada verilerin analizi ÇBÖ'de alternatif en küçük kareler ölçeklendirmesinde (ALSCAL ölçeklendirmesinde) yapılmıştır.

5. BULGULAR

Çalışmanın bulgularını ÇBÖ'le OECD üye ülkelerinin çalışma değişkenlerine dayalı analiz sonuçları oluşturmuştur. Çalışmanın değişkenleri olarak literatür incelemelerinden Endüstri 4.0'ı yansıtabilecek göstergeler kullanılmıştır. Çalışma değişkenlerinin açıklamaları Tablo 2'de sunulmuştur. Küresel İnovasyon Endeksi (Global Innovation Index) veri tabanından alınan veriler 2022 yılına ait verilerdir. Dünya Bankasından alınan veriler ise Yüksek Teknoloji İhracatı ve AR-GE harcamaları payı için en güncel 2018-2020 verilerini kapsamaktadır.

Tablo 2: Çalışma değişken bilgileri

Değişken	Değişken açıklaması	Veri Kaynağı
ARGE_HARCAMA	Ar-Ge için brüt harcama	Global Innovation Index*
BIT	Bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT)	Global Innovation Index*
INOVASYON	İnovasyon bağlantıları	Global Innovation Index*
YTITHALAT	Yüksek teknoloji ithalatı, toplam ticaret yüzdesi	Global Innovation Index*
BITITHALAT	BİT hizmetleri ithalatı, toplam ticaret yüzdesi	Global Innovation Index*
PATENT	Patent/milyar PPP\$ GSYİH'ye göre patentler	Global Innovation Index*
YARATICILIK	Çevrimiçi yaratıcılık	Global Innovation Index*
YTIHRACATI	Yüksek Teknoloji İhracatı	Dünya Bankası**
ARGE_PAYI	AR-GE harcamaları payı (GSYİH'nın yüzdesi)	Dünya Bankası***

* <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator>

** <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.CD>

*** <https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS>

Küresel İnovasyon Endeksi, en son küresel inovasyon trendlerini takip ederek yaklaşık 132 ekonominin inovasyon performansını sıralayarak dünyadaki en yenilikçi ekonomileri ortaya koymaktadır. Endeks, her bir ekonominin siyasi ortamı, eğitimi, altyapısı ve bilgi üretimine ilişkin ölçütler dâhil olmak üzere yaklaşık 80 göstergeden oluşmaktadır (WIPO, 2023). Çalışmada Endüstri 4.0'ı yansıtacak değişkenler kullanılmıştır.

Çalışmaya konu olan değişkenlerinin her birini ayrı ayrı değerlendirmesini yapmak mümkündür ancak analizleri yaparak çıkarsamalarda bulunmak oldukça güçleşmektedir. Bu aşamada çok değişkenli analiz tekniklerine başvurulmaktadır. Çok değişkenli analiz teknikleri birden fazla sayıda değişkenin birlikte analizlere dâhil edilerek veriler hakkında değerlendirmeler yapılabilmesine olanak sağlamaktadır. Çalışmanın amacı Endüstri 4.0'ı ölçmede yararlanılan 8 değişkenin birlikte analizlere katılarak OECD üye ülkelerinin birbirine göre konumlarının belirlenmesidir. Bu amaca yönelik veriye çok değişkenli analiz tekniklerinden ÇBÖ analizi uygulanmıştır.

Bulgular bölümünde öncelikli olarak veri tabanlarından derlenen çalışma değişkenleri bilgilerine yer verilmiştir. İkinci olarak çalışma değişkenlerine uygulanan ÇBÖ analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Üçüncü başlıkta OECD üye ülkelere uygulanan ÇBÖ analizi bulguları aktarılmıştır.

5.1. OECD Üye Ülkelerinin Değişken Belgileri

Bu bölümde OECD üye ülkeleri için değişkenler ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Tablo 3'de Küresel İnovasyon Endeksi bilgi ve teknoloji boyutuna ilişkin ölçülerden BIT, INOVASYON, YTITHALAT, BITITHALAT, PATENT, YARATICILIK değişkenlerine ilişkin 132 ekonomi arasından OECD üye ülkelerinin sıralamadaki yerleri yer almaktadır. YTIHRACATI ve ARGE_PAYI değerlendirmeleri yer almaktadır.

Bilgi İletişim Teknolojileri (BIT) sıralamasında 132 ekonomi arasında ilk 5 ülke OECD üye ülkelerinden olmuştur. BIT için Kore 1. sırada, Birleşik Krallık 2. sırada, Danimarka 3. sırada, Estonya 4. sırada ve Finlandiya 5. sırada yer alan ülkedir. BIT için OECD üye ülkeleri arasında son sıralarda yer alan ülkeler ise sırasıyla Letonya, Kosta Rika, Belçika, Macaristan, Meksika'dır.

INOVASYON için 132 ekonomi arasında ilk 9 ülke OECD üye ülkelerinden oluşmuştur. Sırasıyla birinciden dokuzuncuya kadar sıralamadaki ülkeler şöyledir: İsrail, İsveç, Finlandiya, ABD, İsviçre, Kanada, İzlanda, Avusturya, Belçika'dır. INOVASYON için OECD üye ülkeleri arasında son sıralarda yer alan ülkeler sırasıyla Meksika, Kolombiya, Kosta Rika'dır.

YTITHALAT'da en az ithalat yapan OECD üye ülkeleri sırasıyla Lüksemburg, İsviçre, İrlanda'dır. En fazla YTITHALAT ithalatı yapan ülkeler ise sırasıyla Çek Cumhuriyeti, Meksika, ABD'dir. BITITHALAT'da en az ithalat yapan OECD üye

ülkeleri sırasıyla Meksika, Kore, Türkiye'dir. En fazla ithalat yapan ülkeler ise sırasıyla Estonya, Finlandiya, İsveç, Lüksemburg'dur.

PATENT için 132 ekonomi arasında birinci sırayı paylaşan OECD üye ülkeleri ABD, Almanya, İsviçre, Japonya, Kore olmuştur. 7., 8. ve 9. olan ülkeler sırasıyla Finlandiya, İsveç, Danimarka'dır. En az patente sahip ülkeler Kosta Rika, Meksika, Şili'dir. Türkiye 132 ekonomi arasında 24. sıradadır. Türkiye'ye ait tüm Endüstri 4.0 göstergeleri satır bilgileri incelendiğinde tüm göstergeler içinde patent konusunda en iyi seviyede olduğu belirlenmektedir.

YARATICILIK için 132 ekonomi arasında ilk 4'te yer alan ülkeler sırasıyla İzlanda, İsviçre, Hollanda, Lüksemburg ve 6. sıradaki ülke Danimarka'dır. YARATICILIK için OECD üye ülkeleri arasında son sıralarda yer alan ülkeler sırasıyla Meksika, Kosta Rika, Şili'dir.

YTIHRACATI'da OECD üye ülkeleri içinde en yüksek seviyedeki ülkeler sırasıyla Almanya, ABD, Kore iken en düşük seviyedeki ülkeler ise İzlanda, Kolombiya, Lüksemburg'dur. ARGE_PAYI'da OECD üye ülkeleri içinde en yüksek seviyedeki ülkeler sırasıyla İsrail, Kore, Belçika, İsveç iken en düşük seviyedeki ülkeler Kolombiya, Meksika, Kosta Rika, Şili'dir.

Genel çerçevede gelişmekte olan ülkelerin Endüstri 4.0'ı ölçmede yararlanılan 8 değişken boyutunda gelişmiş ülkelere kıyasla daha düşük seviyede değerlere sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir. Kore'nin 5 ölçüde üst seviyelerde değerlere sahip ülke olduğu Tablo 2'den belirlenebilmektedir.

Tablo 3: OECD Ülkeleri Değişken Değerleri

ÜLKE	BIT	İNOVASYON	YTİTHALAT	BITİTHALAT	PATENT	YARATICILIK	YTIHRACAT*	ARGE_PAYI
ABD	7	4	11	57	1	14	1692,2	3,45
Almanya	48	13	35	23	1	10	2097,4	3,14
Avustralya	11	16	23	62	41	16	63,093	1,83
Avusturya	8	8	76	11	11	20	212,81	3,2
Belçika	64	9	65	21	18	23	522,28	3,48
Birleşik Krallık	2	14	28	54	15	11	667	1,71
Çek Cumhuriyeti	54	23	7	53	36	24	412,97	1,99
Danimarka	3	12	99	10	9	6	123,56	2,96
Estonya	4	29	56	1	48	21	26,804	1,79
Finlandiya	5	3	80	1	7	18	54,897	2,94
Fransa	18	25	42	16	13	25	975,28	2,35
Hollanda	9	11	18	44	12	3	1011,7	2,29
İrlanda	41	22	101	74	33	17	424,91	1,23
İspanya	23	40	72	30	40	31	234,56	1,41

İsrail	49	1	30	35	20	22	160,9	5,44
İsveç	19	2	62	5	8	8	189,65	3,53
İsviçre	17	5	109	12	1	2	381,94	3,15
İtalya	42	27	60	29	16	35	388,84	1,53
İzlanda	26	7	95	9	22	1	2,3916	2,47
Japonya	14	20	16	24	1	41	1165,1	3,26
Kanada	29	6	25	72	31	13	290,86	1,7
Kolombiya	58	82	14	31	76	47	7,3505	0,29
Kore	1	18	12	97	1	37	1639,9	4,81
Kosta Rika	65	80	29	60	109	58	10,387	0,37
Letonya	69	36	20	55	35	32	19,443	0,71
Litvanya	31	34	63	69	57	26	31,07	1,16
Lüksemburg	39	15	131	6	14	4	8,0661	1,13
Macaristan	59	42	15	56	45	33	196,69	1,61
Meksika	57	94	9	131	77	74	749,32	0,3
Norveç	16	17	71	7	21	12	47,464	2,28
Polonya	22	66	38	42	23	34	238,34	1,39
Portekiz	36	38	48	65	27	28	35,614	1,62
Slovakya	56	69	21	75	52	38	84,232	0,91
Slovenya	27	31	93	45	19	29	26,151	2,15
Şili	28	77	52	86	69	57	12,642	0,34
Türkiye	38	75	51	92	24	48	57,153	1,09
Yeni Zelanda	12	28	36	15	47	19	11,22	1,41
Yunanistan	51	55	91	71	42	40	22,392	1,5
	: En iyi değerler		: En olumsuz değerler					

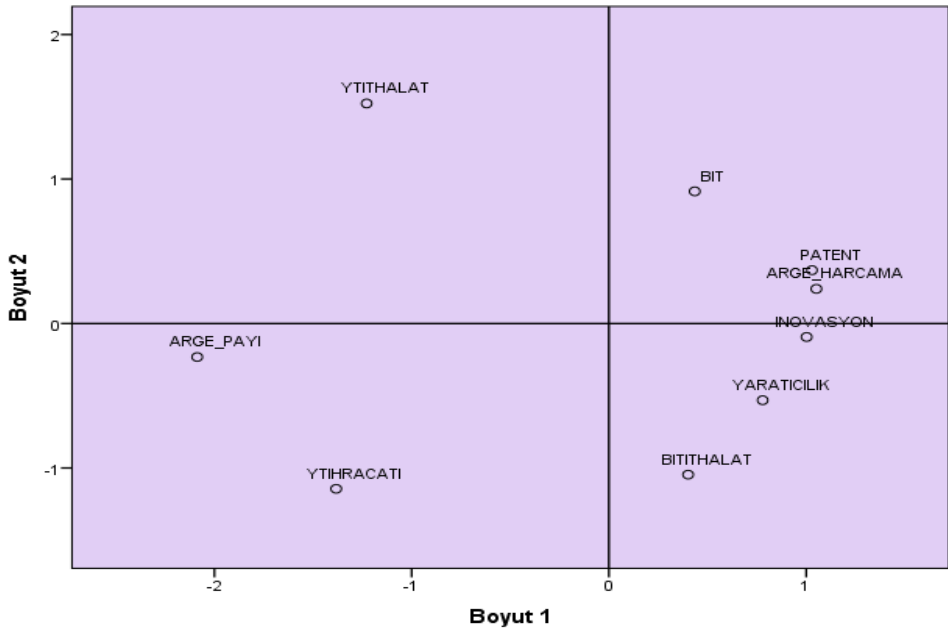
*değerx10000000 alınmalıdır.

5.2. Çalışma Değişkenleri için ÇBÖ Analizi İncelemesi

Çalışma değişkenlerinin birbirine göre konumları ÇBÖ analiziyle belirlenebilmekte, böylece değişkenlerin ne kadar benzer özelliği temsil ettiği belirlenebilmektedir. ÇBÖ değişkenler için iki boyutlu çözümünün Kruskal stress değeri 0,17341'dir (uyum iyiliği zayıf-orta arasındadır) ve Young'ın stress değeri 0,03079'dur (uyum iyiliği iyi-çok iyi arasındadır). İki boyutlu çözüm $R^2=0.95231$ değerine sahiptir. İki boyutlu çözüm çalışma için uygun olduğu dolayısıyla iki boyutlu çözüm uygulaması yapılmasına karar verilmiştir.

Şekil 4'ten PATENT ile ARGE_HARCAMA göstergelerinin INOVASYON ile ARGE_HARCAMA göstergelerinin yakın konumlandığı görülmektedir. Gösterge değişkenler arasında ilişki miktarı belirlenebilir. İki değişken arasında ilişkiyi belirlemede Pearson ve Spearman korelasyon katsayıları kullanılabilir.

Pearson korelasyon katsayısı verinin Normal dağılımlı olması durumunda kullanılan ilişki katsayısıdır. Veride Normal dağılım incelemesi yapılması gereklidir. Değişkenler için Normal dağılım incelemesi Shapiro-Wilks testiyle yapılmıştır ve Shapiro-Wilks testi sonucu tüm değişkenlerin Normal dağılımlı olmadığı belirlenmiştir. Normal dağılımlı olmayan değişkenler arası ilişkileri belirlemede Spearman korelasyon katsayısı kullanılabilir. Spearman korelasyon katsayısı hesaplamalarında PATENT ile ARGE_HARCAMA arası ilişki 0,797 ve İNOVASYON ile ARGE_HARCAMA arası ilişki 0,825 olarak belirlenmiştir. Değişken sayısını indirmek amacıyla PATENT ve İNOVASYON ile yüksek ilişkili olan ARGE_HARCAMA değişkeni çalışmaya dâhil edilmemiştir. Çalışmada AR-GE temsili için ARGE_PAYI değişkenine sadece yer verilmiştir.

Şekil 4: Endüstri 4.0 göstergelerinin Euclidean Uzaklık Modelinde ÇBÖ Analiziyle İki Boyutta Görselleştirilmesi

5.3. OECD Üye Ülkeleri için ÇBÖ Analizi İncelemesi

ÇBÖ’de ülkeler için iki boyutlu uzay çözümü stress değerleri Tablo 4’de yer almaktadır. İki boyutlu çözümünün Kruskal stress değeri 0,18098’dir (uyum iyiliği zayıf-orta arasındadır) ve Young’ın stress değeri 0,18283’dir (uyum iyiliği zayıf-orta arasındadır). Young’ın stress değeri 3 boyutlu uzay için 0,18092 ve 4 boyutlu uzay için 0,18074 olarak belirlenmiştir. İki, üç ve dört boyutlu stress değerleri birbirine oldukça yakındır. Üç boyuttan birinin sonuçları incelenebilir. ÇBÖ, çoğunlukla düşük boyutlu (iki veya üç boyutlu) uzayda çalışmak istenir (Greenacre ve Primicerio, 2013). Çalışmada ÇBÖ’de düşük boyutlu uzayda veriler incelenmeye

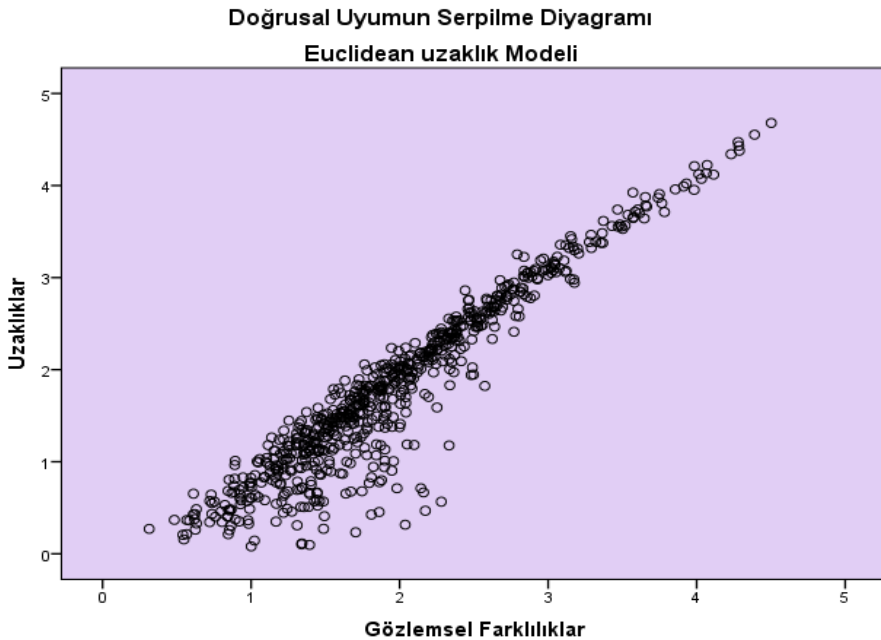
çalışılmıştır. Tablo 4'ten iki boyutlu uzayda uyum iyiliği ölçümü olarak $R^2=0,89867$ değerinin olduğu görülmektedir. Stress ile R^2 bilgilerine dayalı iki boyutlu çözüm uygulaması yapılabileceğine karar verilmiştir.

Tablo 4: Uyum İyiliği için Stress Değerleri

Young formül 1 S-stress değeri		
Yineleme	S-stress	Gelişme
1	,21929	-
2	,18283	,03645
3	,18092	,00192
4	,18074	,00017
Kruskal Stress değeri = ,18098		
$R^2=0,89867$		

ÇBÖ analizinde verilerin ölçüm düzeylerine göre uzaklık hesaplamaları değişmektedir. Analizde kullanılan değişkenler oran düzeyinde ölçüldüğü için metrik ÇBÖ söz konudur. Uzaklık hesaplamalarında Euclidean uzaklığı kullanılmıştır.

ÇBÖ analizi sonucu Şekil 5'den Euclidean uzaklık modelinde doğrusal uyumun serpilme diyagramı ülkeler arası uzaklıklar ile gözlemsel farklılıklar arasındaki ilişki yapısının bir elips gösterdiği elipsin de bir doğruyla temsil edilebileceği belirlenebilmektedir. Bu sonuç Euclidean uzaklık modelinde ÇBÖ analizinin çalışma için uygun bir çözümlene olduğunun kabulünü göstergesidir.

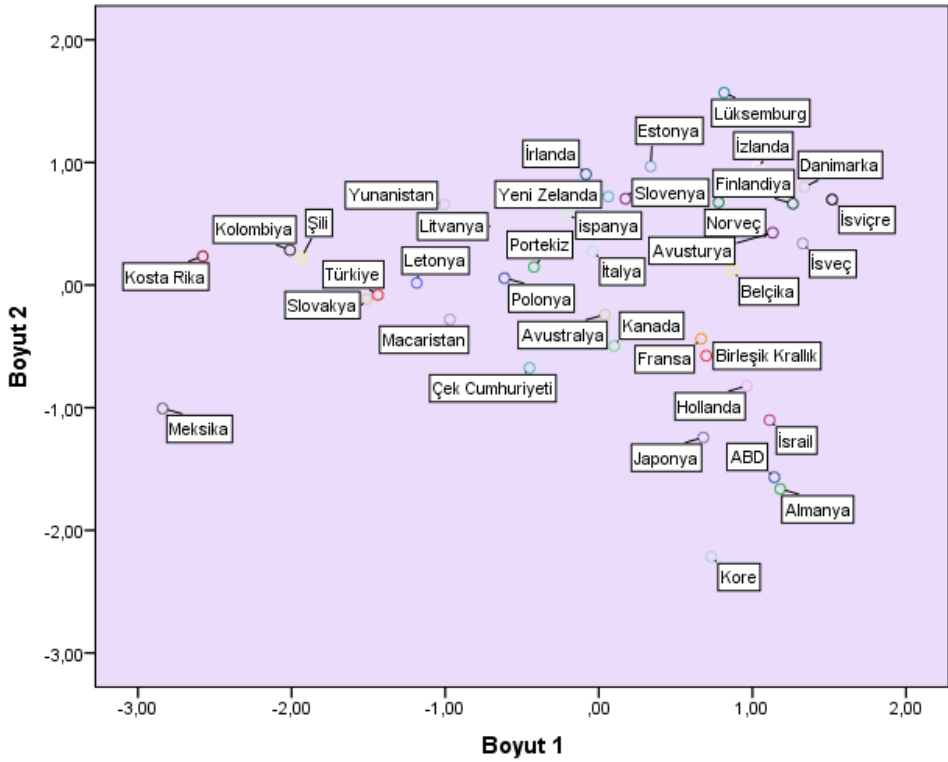

Şekil 5: Doğrusal Uyumun serpilme diyagramı- Euclidean Uzaklık Modeli

ÇBÖ analiziyle araştırma değişkenleri göstergelerine göre benzer ülkeler bir arada konumlandırılır. Benzer ve benzemez göstergelere sahip ülkeler Şekil 6'da verilen iki boyutlu uzayda konumlanmıştır. İki boyutlu uzayda ÇBÖ ile belirlenen noktaların konfigürasyonunu Şekil 6'da gösterilmektedir. ÇBÖ analiziyle ülkelerin konumlandırılmasının görseli elde edilebilmiştir.

Şekil 6'da iki boyutun kesiştiği sıfır noktalarının çevresinde yer alan ülkeler araştırma değişkenlerine göre benzer özelliklere sahip ülkelerdir. Her iki boyut için de sıfır noktasına göre yorumlar yapılabilir. Boyut 1'in sıfır noktasına göre sol tarafta konumlanan ülkeler, sağ tarafta konumlanan ülkelere kıyasla daha düşük seviyede değişken değerlerine sahip ülkelerdir yorumu yapılabilir. Bu konumda yer alan ülkeler olarak Meksika en düşük Endüstri 4.0'ı ölçümdeki değişken değerlerine sahip ülkelerden biridir. Meksika'dan sonra Kosta Rika, Kolombiya, Türkiye, Slovakya, Şili Boyut 1'e göre en solda yer alan ülkelerdir. Bu ülkelerin değişken değerlerinin yüksek olmadığı da Tablo 3'den belirlenebilmektedir.

Boyut 2'nin sıfır noktasına göre üst tarafta konumlanan ülkeler, alt tarafta konumlanan ülkelere kıyasla daha düşük seviyede değişken değerlerine sahip ülkelerdir yorumu yapılabilir. Ülkeler genel çerçevede incelendiğinde Türkiye'ye en yakın konumda olan ülke Slovakya olarak görülebilmektedir. Kore tüm ülkelerden ayrı konumlanmış şekilde görülmektedir. Dünya Bankası sınıflamasına göre yüksek gelir grubundaki Kore'nin iyi seviyede değerlere sahip konumda yer alan ülke olduğu söylenebilir. Kanada, Almanya, İsrail, Japonya, Hollanda, Birleşik Krallık, ABD, Kore Dünya Bankası sınıflamasına göre yüksek gelir grubunda olan ülkeler olarak iki boyutta sıfır noktasına göre sağ alt köşede kümelenen ülkelerdir. Bu bölge Endüstri 4.0'ı ölçümdeki değişkenler bakımından iyi seviyedeki ülkelerin oluşturduğu alandır.

Şekil 6: Ülkelerin Çok Boyutlu Ölçkleme ile İki Boyutta Görselleştirilmesi (Euclidean Mesafe Modeli)

Tablo 5'te ülkelerin Boyut 1 ve Boyut 2'ye göre konumlandırılmalarına ilişkin koordinat bilgileri yer almaktadır. Tablo 5'ten Boyut 1'de en küçük değer İtalya (-0,0388), ikinci sırada en küçük değer Avustralya (0,0394), üçüncü sırada en küçük değer İrlanda (-0,0837) ülkesine aittir. Bu ülkeler Boyut 1'de birbirine en yakın konumlanan (en benzer yapıdaki) ülkelerdir. Boyut 1'de en büyük değere sahip ülke Meksika (-2,8398), ikinci sırada en büyük değer Kosta Rika (-2,5783) ve üçüncü sırada en büyük değer Kolombiya (-2,0105) ülkesine aittir. Boyut 2'de en küçük değer Letonya (0,0179), ikinci sırada en küçük değer Polonya (0,0567), üçüncü sırada en küçük değer Türkiye (-0,0797) ülkesine aittir. Bu ülkeler Boyut 2'de birbirine en yakın konumlanan (en benzer yapıdaki) ülkelerdir. Boyut 2'de en büyük değer Kore (2,2154), ikinci sırada en büyük değer Almanya (-1,6627), üçüncü sırada en büyük değer Lüksemburg (1,5691) ülkesine aittir, bu boyutta dördüncü sırada en büyük değer ABD (-1,5675) ülkesine aittir.

Tablo 5: Ülke koordinatları (Stimulus koordinatları)

ÜLKE	BOYUT 1	BOYUT 2	ÜLKE	BOYUT 1	BOYUT 2
ABD	1,1427	-1,5675	Japonya	0,6803	-1,2422
Almanya	1,1807	-1,6627	Kanada	0,1006	-0,4969
Avustralya	0,0394	-0,2414	Kolombiya	-2,0105	0,2859
Avusturya	1,1321	0,4273	Kore	0,7322	-2,2154
Belçika	0,8700	0,1141	Kosta Rika	-2,5783	0,2351
Birleşik Krallık	0,6995	-0,5767	Letonya	-1,1852	0,0179
Çek Cumhuriyeti	-0,4511	-0,6755	Litvanya	-0,6778	0,4976
Danimarka	1,3392	0,8000	Lüksemburg	0,8156	1,5691
Estonya	0,3376	0,9671	Macaristan	-0,9704	-0,2795
Finlandiya	1,2636	0,6635	Meksika	-2,8398	-1,0066
Fransa	0,6662	-0,4376	Norveç	0,7792	0,6748
Hollanda	0,9637	-0,8225	Polonya	-0,6142	0,0567
İrlanda	-0,0837	0,9044	Portekiz	-0,4227	0,1480
İspanya	-0,2069	0,5769	Slovakya	-1,5111	-0,1141
İsrail	1,1116	-1,1011	Slovenya	0,1737	0,7043
İsveç	1,3269	0,3399	Şili	-1,9330	0,2280
İsviçre	1,5185	0,6984	Türkiye	-1,4386	-0,0797
İtalya	-0,0388	0,2757	Yeni Zelanda	0,0621	0,7223
İzlanda	1,0321	0,9554	Yunanistan	-1,0052	0,6570

Tablo 6’da Türkiye ile diğer OECD Üye ülkeleri arasında optimal ölçeklendirilmiş veri farklılıkları bilgileri sunulmaktadır. Tablodan görüleceği üzere Türkiye’ye en benzer yapıdaki ülke (en küçük değer olduğu ülke) Slovakya’dır. Diğer en benzer yapıdaki ülkeler sırasıyla Yunanistan, Şili, Polonya ve Portekiz’dir. Türkiye’ye en az benzer yapıdaki ülke Almanya’dır. Diğer en az benzer yapıdaki ülkeler sırasıyla ABD, İsviçre, Kore ve İsrail’dir.

Tablo 6: Türkiye’nin Diğer OECD Üyesi Ülkeleriyle Optimal Ölçekli Farklılıkları (Disparities)

Ülke	Türkiye	Ülke	Türkiye
ABD	2,928	Japonya	2,381
Almanya	3,116	Kanada	1,905
Avustralya	1,894	Kolombiya	1,746
Avusturya	2,483	Kore	2,858
Belçika	2,375	Kosta Rika	2,098
Birleşik Krallık	2,174	Letonya	1,487
Çek Cumhuriyeti	1,764	Litvanya	1,37
Danimarka	2,724	Lüksemburg	2,675
Estonya	2,245	Macaristan	1,387
Finlandiya	2,656	Meksika	1,953

Fransa	2,161	Norveç	2,32
Hollanda	2,529	Polonya	1,093
İrlanda	1,733	Portekiz	1,105
İspanya	1,516	Slovakya	1
İsrail	2,769	Slovenya	1,59
İsveç	2,726	Şili	1,092
İsviçre	2,864	Yeni Zelanda	2,041
İtalya	1,562	Yunanistan	1,026
İzlanda	2,64		

SONUÇ

Endüstri 4.0. için IMD kurumunun yayınladığı Dünya Dijital Rekabetçilik Sıralaması için dünya genelinde 63 ülke sıralamasında ilk 10 içinde OECD üye ülkeleri olan Danimarka, ABD, İsveç, İsviçre, Hollanda, Finlandiya, Kore, Kanada yer almıştır. Türkiye bu sıralamada 54. sırada iken Meksika 55. ve Kolombiya 60. sıra ile sıralamada en sonlarda yer almıştır. Türkiye'nin Endüstri 4.0 çerçevesinde düşük başarı gösterdiği belirlenebilmektedir. Endüstri 4.0'ı ölçmede yararlanılan 8 değişken bakımından OECD üyesi gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere kıyasla daha düşük seviyede olarak belirlenmiştir.

ÇBÖ analizi sonucu düşük seviyede değişken değerlerine sahip ülkelerin daha iyi değerlere sahip ülkelere uzakta birbirine yakın konumda yer aldıkları belirlenmiştir. Boyut 1'in sıfır noktasına göre en uzakta konumlanan ülke Meksika'dır. Meksika en düşük Endüstri 4.0'ı ölçmedeki değişken değerlerine sahip ülkelere biridir. Meksika'dan sonra Boyut 1'e göre en solda yer alan ülkeler çalışma değişken değerleri bakımından yüksek değerlere sahip olmayan Kosta Rika, Kolombiya, Türkiye, Slovakya, Şili'dir. ÇBÖ ile konumlandırılan ülkelere göre Kore'nin iyi seviyede değerlere sahip yer alan ülke olarak konumlanmıştır. Kanada, Almanya, İsrail, Japonya, Hollanda, Birleşik Krallık, ABD, Kore Endüstri 4.0'ı ölçmedeki değişkenler bakımından iyi seviyedeki ülkelerin oluşturduğu alandır. ÇBÖ ile Türkiye'ye en benzer yapıdaki ülke (en küçük değer olduğu ülke) Slovakya iken sonraki en yakın ülkeler sırasıyla Yunanistan, Şili, Polonya ve Portekiz'dir. Türkiye'ye en az benzer yapıdaki ülkelerin Endüstri 4.0'ı ölçmedeki değişken değerleri bakımından en iyi değerlere sahip ülkeler olan Almanya'dır. Diğer en az benzer yapıdaki ülkeler sırasıyla Almanya, ABD, İsviçre, Kore ve İsrail'dir.

Üretimi gerçek zamanlı olarak destekleyen kararlar vermek için fiziksel dünyayı algılamak, tahmin etmek ve etkileşim kurmak için tasarlanmış akıllı ve bağlı üretim sistemlerini tanımlayan yeni bir teknolojik devrim olan Endüstri 4.0 (WEF, 2022), tüm dünyadaki akademisyenlerden, uygulayıcılardan, hükümet yetkililerinden ve politikacılardan büyük ilgi gördü (Sung, 2018) ve görmeye de devam ediyor.

Almanya gibi sanayileşmiş ülkeler, akıllı ürünleri yenilikçi hizmetler ve iş modelleri için platformlar olarak kullanabilecek konumda olduklarından açık ara ile avantajlı durumdadır. Alman endüstrisinin gücünün fark edilmesiyle yeniden sanayileşme eğilimi Birleşik Krallık, Fransa, İspanya ve ABD gibi ülkeleriyle birlikte Asya’da da çeşitli ülkelerinin kendi yerel değer zincirlerini oluşturmaları gerektiğini kabul etmiştir (Kagermann, 2015).

Üretim zincirinin büyük bir kısmının ve pek çok sektördeki küresel marka niteliğindeki firmaların üretim hatlarını, işgücü maliyeti düşük olan ülkelere kaydırılmaktadır. Ülke dışından farklı ülkelere üretim kaymasını önleyebilmek için bilgi ve iletişim teknolojileriyle üretim maliyetlerinin düşürülmesi önem kazanmıştır. Bu dönüşüm ülkelere önemli rekabet üstünlüğü sağlayacaktır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler Endüstri 4.0’ın gerektirdiği uygulamaları hızlıca geliştirmeye başlamıştır (TUBİTAK, 2016). Üretimde Endüstri 4.0 verimlilikle büyük kazanımlar getiriyor olmasına karşın gelişmekte olan ülkelerdeki çoğu firma endüstri 4.0’ı kullanmaktan çok uzaktır (WEF, 2022).

TÜSİAD 2016 raporuna göre Türkiye’de Endüstri 4.0 dönüşümüyle ekonomide büyüme, üretimde verimlilik artışı, eğitim ve gelir düzeyi yüksek, nitelikli iş gücü yapısının oluşacağı öngörülmüştür. Küresel değer zincirlerine uyum ve Endüstri 4.0 kapsamında oluşacak ekonomiyle kazanılacak rekabet avantajının, sanayi üretiminde artış oluşturmaları beklenmekte olduğu belirtilmiştir (TÜSİAD, 2016). IMD (2022) 2018-2022 yılları için yayımlanan raporuna göre Türkiye’de Endüstri 4.0 değerlendirmesinde yer alan Rekabet Edebilirlik Sıralaması, Dijital Rekabet Sıralaması ve Yetenek Sıralaması için 2018 ve 2020 yıllarında artış, 2019, 2021 ve 2022 yıllarda azalış olduğu belirlenmiştir.

Türkiye’de Endüstri 4.0 kapsamında başarı ivmesinin yakalanamadığı, yıllar içinde istikrarlı bir artış olmadığı söylenebilir. Çalışma kapsamında incelenen verilerden de Türkiye’nin yeni sanayi devrimi uygulamalarını yeterli seviye getiremediği belirlenmiştir.

Gelişmekte ülke olan Türkiye’nin yeni teknolojilere yönelmesi ve bilişim, teknoloji, inovasyon, AR-GE alanlarına yatırımlar yapmasıyla yeni Endüstri 4.0 eğilimine geçiş yapması ülke kalkınması ve gelişiminin sürdürülebilirliği için önemlidir. Endüstri 4.0’ın benimsenmesinin ülke politikası haline getirilmesi gerekli görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Adachi, K. (2016). Elementary Matrix Operations. İçinde K. Adachi (Editör), *Matrix-Based Introduction to Multivariate Data Analysis* (s. 3-16). Singapore: Springer.
- Alpar, R. (2013). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Alper, A. E. (2017). Türkiye’de Patent, Ar-Ge Harcamaları, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Bayer-Hanck Eş Bütünleşme Analizi. İçinde H. Bağcı, F. Yardımcıoğlu ve F. Beşel (Editörler). 3 Rd International Congress On Political, Economic and Social Studies (Icpress) (ss. 17-26). Ankara: November 09-11.
- Bağcı, E. (2018). Endüstri 4.0: Yeni Üretim Tarzını Anlamak. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(24), 122-146.
- Balan, F. ve Koyuncu, G. (2020). Endüstri 4.0 Bağlamında Yüksek Teknoloji İçeren Ürün İhracatı ile İşgücü Verimliliği İlişkisi: Panel Nedensellik Analizi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 15(1), 1-10.
- Bartodziej, C. J. (2017). *The Concept Industry 4.0 An Empirical Analysis of Technologies and Applications in Production Logistics*. Germany: Springer Gabler.
- Capestro, M., ve Steffen Kinkel, S. (2020). Industry 4.0 and Knowledge Management: A Review of Empirical Studies. İçinde M. Bettiol, E. D. Maria ve S. Micelli (Editörler), *Knowledge Management and Industry 4.0* (s. 19-52). Switzerland: Springer.
- CAPİTAL (2013). KENDİ KENDİNİ ORGANİZE EDEBİLEN FABRİKALARIN TEMELİNİ ATMAK. <https://www.capital.com.tr/capital-dergi/gelecek-trendler/kendi-kendini-organize-ede-bilen-fabrikalarin-temelini-atmak>. (E. T. 10.01.2023).
- Çetinkaya, F. F. (2021). Endüstri 4.0 Farkındalığının İnovasyon Üzerindeki Etkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 571-598.
- Dalenogarea, L. S., Beniteza, G. B., Ayalab, N. F. ve Franka, A. G. (2018). The expected contribution of Industry 4.0 technologies for industrial performance. *International Journal of Production Economics*, 204, 383-394.
- Ding, C. S. (2018). *Fundamentals of Applied Multidimensional Scaling for Educational and Psychological Research*. Springer International Publishing.
- Duxbury, T. (2012). Creativity: Linking Theory and Practice for Entrepreneurs. *Technology Innovation Management Review*, 2(8), 10-15.
- Esmer, Y. ve Alan, M. A. (2019). Endüstri 4.0 Perspektifinde İnovasyon. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt:7 Sayı: 18, 465-478.
- Everitt, B. S. ve Dunn, G. (2001). *Applied Multivariate Data Analysis*. London: John Wiley & Sons Ltd.
- Garbie, I. (2016). *Sustainability in Manufacturing Enterprises Concepts, Analyses and Assessments for Industry 4.0*. Switzerland: Springer Nature.
- Greenacre, M. ve Primicerio, R. (2013). *Multivariate Analysis of Ecological Data*. Spain: Fundación BBVA.
- Härdle, W. K. ve Simar, L. (2019). *Applied Multivariate Statistical Analysis*. Switzerland: Springer Nature
- IFR (2023). International Federation of Robotics. World Robotics 2022 Report. October 2022.
- IMD (2022). International Institute for Management Development (IMD). IMD World Digital Competitiveness Ranking 2022 <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness/>. (E. T.: 15.02.2023).
- Kagermann, H. (2015). Change Through Digitization—Value Creation in the Age of Industry 4.0. İçinde H. Albach, H. Meffert, A. Pinkwart ve R. Reichwald (Editörler) *Management of Permanent Change* (s. 23-48). NewYork: Springer.
- Kagermann, H., Wahlster, W. ve Helbig, J. (2013a). *Abschlussbericht des Arbeitskreises Industrie 4.0. Deutschlands Zukunft als Produktionsstandort sichern. Umsetzungsempfehlungen für das Zukunftsprojekt Industrie 4.0.* (Berlin 2. Oktober 2012). https://www.acatech.de/wp-content/uploads/2018/03/industrie_4_0_umsetzungsempfehlungen.pdf. (E. T.: 05.02.2023).
- Kagermann, H., Wahlster, W. ve Helbig, J. (2013b). Securing the future of German manufacturing industry Recommendations for implementing the strategic initiative Industrie 4.0. Final report of the Industrie 4.0 Working Group. April 2013.

- Karkalos, N. E., Markopoulos, A. P. ve Davim, J. P. (2019). *Computational Methods for Application in Industry 4.0*. Switzerland: Springer.
- Kasa, H. ve Arslan, G. (2020). Endüstri 4.0 Kapsamında Teorik Bir Analiz: Türkiye Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(76), 1810-1826.
- Khin, S. ve Kee, D. M. H. (2022). Factors Influencing Industry 4.0 Adoption. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 33(3), 448-467.
- Kruskal, J. B. (1964). Multidimensional Scaling by Optimizing Goodness of Fit to A Nonmetric Hypothesis. *Psychometrika*, 9(1), 1-27.
- Mardia, K. V., Kent, J. T. ve Bibby, J. M. (1979). *Multivariate analysis*. Great Britain: Academic Press.
- NCSS (2007). NCSS User's Guide IV. Multivariate Analysis, Clustering, Meta-Analysis, Forecasting / Time Series, Operations Research, Mass Appraisal. <https://www.ncss.com/wp-content/uploads/2012/09/NCSSUG4.pdf> (E. T.: 05.01.2023).
- OECD (2023). Economic Co-operation and Development (OECD). <https://www.oecd.org/about/>. (E. T.: 02.12.2022).
- Özdamar, K. (1999). *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi-II*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Sayar Özkan, G. ve Çelik, H. (2018). Bilgi İletişim Teknolojileri İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Bir Uygulama. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-15.
- Schwab, K. (2016). *The Fourth Industrial Revolution*. Switzerland: World Economic Forum
- Sung, T. K. (2018). Industry 4.0: A Korea perspective. *Technological Forecasting & Social Change*, 132, 40-45.
- Sung, T. K. (2018). Industry 4.0: A Korea perspective. *Technological Forecasting & Social Change*, 132, 40-45.
- Švarcová, J., Urbánek, T., Povolná, L. ve Sobotková, E. (2019). Implementation of R&D Results and Industry 4.0 Influenced by Selected Macroeconomic Indicators. *Applied Sciences*, 9(9), 1846-1860.
- Tatlıdil, H. (1996). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz*. Ankara: Cem Web Ofset.
- TÜBİTAK,(2016). Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu. Yeni Sanayi Devrimi Akıllı Üretim Sistemleri Teknoloji Yol Haritası. https://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/akilli_uretim_sistemleri_tyh_v27aralik2016.pdf. (E. T.: 11.01.2023).
- Tunalı, H. ve Güz, T. (2021). Bilgi ve İletişim Teknolojileri Gelişim Endeksi ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Panel Veri Modelleri ile Karşılaştırmalı Analizi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6 (15), 249-261.
- TÜSİAD (2016). Türkiye'nin Küresel Rekabetçiliği için Bir Gereklik Olarak Sanayi 4.0. Mart 2016 Yayın No: TÜSİAD-T/2016-03/576. <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/8671-turkiyenin-sanayi-40-donusumu>. (E. T.: 01.02.2023).
- TÜSİAD(2016).Industry 4.0 in Turkey as an Imperative for Global Competitiveness: An Emerging Market Perspective. https://tusiad.org/media/k2/items/cache/80266c28ef1e34d6963896afc6337072_XL.jpg. (E. T.: 02.02.2023).
- WEF (2022). World Economic Forum. What is 'Industry 4.0' and what will it mean for developing countries? <https://www.weforum.org/agenda/2022/04/what-is-industry-4-0-and-could-developing-countries-get-left-behind/> (E. T.: 15.02.2023).
- WIPO (2023). World Intellectual Property Organization. https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/. (E. T.: 10.02.2023).
- Zhang, C., Chen, Y.Chen, H. ve Chong, D. (2021). Industry 4.0 and Its Implementation: A Review. *Information Systems Frontiers*, (2021), 1-11.
- Zhou, K., Taigang Liu, T. Ve Zhou, L. (2015). Industry 4.0: Towards Future Industrial Opportunities and Challenges. İçinde T. Zhou, J. Du, S. Yin, L. He ve R. Li (Editörler). 12th International Conference on Fuzzy Systems and Knowledge Discovery (FSKD) (ss. 2147-2152). Zhangjiajie, China: Ağust 15-17.

KAZANÇ YÖNETİMİNİN BİR TÜRÜ OLARAK KÂRIN İSTİKRARLI HALE GETİRİLMESİ: 1978-2022 YILLARI ARASINDA YAYIMLANMIŞ ÇALIŞMALAR ÜZERİNE BIBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

Oğuz Yusuf ATASEL¹

GİRİŞ

Muhasebe araştırmalarının merkezindeki bir konu, yöneticilerin raporlanan kazançları kendi çıkarları için ne ölçüde değiştirdikleridir. 1970'lerde ve 1980'lerin başında, çok sayıda çalışma muhasebe seçiminin belirleyicilerini araştırmaya başlamıştır (Beneish, 2001:3). Bu bağlamda kazanç yönetimi, kişisel kazanç elde etme niyetiyle (yalnızca sürecin tarafsız işleyişini kolaylaştırmak yerine) dış mali raporlama sürecine kasıtlı bir müdahale olarak ifade edilmektedir (Schipper, 1989:92).

Kazanç yönetimi, yöneticilerin finansal raporlamada ve işlemlerin yapılandırılmasında, bazı hissedarları şirketin temel ekonomik performansı hakkında yanıltmak veya rapor edilen muhasebe rakamlarına bağlı sözleşme sonuçlarını etkilemek için finansal raporları değiştirmek için takdir yetkisini kullandığında ortaya çıkmaktadır (Healy ve Wahlen, 1999:368).

Kazanç yönetiminin analizinde ise genellikle yönetimin tahakkuklarını kullanmasına odaklanılmaktadır. Bu tür bir araştırma, bildirilen gelirin isteğe bağlılığını tahmin eden bir model gerektirmektedir. Mevcut modeller, tahakkukların toplam tahakkuklar olarak ölçüldüğü basit modellerden, tahakkukları isteğe bağlı ve isteğe bağlı olmayan bileşenler olarak tasdik eden daha karmaşık modellere kadar çeşitlilik göstermektedir (Dechow vd., 1995: 194).

Kazanç yönetimi araştırmacılarının karşılaştığı temel zorluk, yatırımcılar gibi akademisyenlerin de tahakkukların kazanç yönetimi bileşenini gözlemleyememeleri

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, <http://orcid.org/0000-0003-1654-9850>, oguzatase1@hotmail.com.

veya bu nedenle ölçememeleridir. Gerçekten de tazminatı artırmayı, taahhüt temerrüdünü önlemeyi, sermayeyi artırmayı veya düzenleyici bir sonucu etkilemeyi amaçlayan yönetim muhasebesi eylemleri büyük ölçüde gözlemlenememektedir (Beneish, 2001: 3). Bu nedenle kazanç yönetiminin var olduğuna dair yaygın kanıya rağmen, araştırmacıların bunu ikna edici bir şekilde belgelemesi oldukça zor olmuştur. Bu problem, öncelikle, kazançların yönetilip yönetilmediğini belirlemek için araştırmacıların, kazanç yönetiminin etkilerinden önce kazançları tahmin etmesi gerektiği için ortaya çıkmakta olup kolay bir iş değildir. Yaygın bir yaklaşım, önce yöneticilerin kazançları yönetmeye yönelik teşviklerinin güçlü olabileceği koşulları belirlemek ve ardından beklenmeyen tahakkuk modellerinin (veya muhasebe seçimlerinin) bu teşviklerle tutarlı olup olmadığını test etmektir. Bu çalışmalar için iki kritik araştırma tasarımı sorunu ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, yöneticilerin raporlama teşviklerini belirlemeleri gerekir. İkincisi, beklenmedik tahakkuklarda veya muhasebe yöntemi seçimlerinde yöneticilerin muhasebe takdirini kullanmalarının etkilerini ölçmek zorundadırlar (Healy ve Wahlen, 1999:370). Bu bağlamda literatürde konuyla ilgili binlerle ifade edilen sayıda çalışma yapılmıştır (bkz.: WoS, Scopus, vb.).

Kazanç yönetimi ile ilgili modeller üzerinden yapılan araştırmalar konuyla ilgili farkındalık oluşması ve her geçen gün daha fazla bilgi sahibi olunması noktasında oldukça yararlı olmuştur. Günümüzde bu yararlı çalışmaların sistematik olarak incelendiği çalışmalarda konuyla ilgili toplu bir şekilde değerlendirmeler yapılarak faydalı bilgiler sunmaktadır. Bu çalışmada kazanç yönetiminin bir türü olarak “kârın istikrarlı hale getirilmesi” ile ilgili literatürü ortaya koymak, anahtar kelimeleri analiz etmek ve 1978-2022 yılları arasındaki gelişimlerine ve değişikliklerine odaklanmak amaçlanmaktadır. Bibliyometrik analiz kullanılarak incelendiğinde benzer bir yayın bulunamamıştır. Bu nedenle, çalışma bu konuda ilgili araştırmacılara yıllar itibarıyla çalışmalardaki değişimi ortaya koyması ve gelecek çalışmalara yol gösterici olması açısından özellikle faydalıdır.

Çalışmanın sonraki bölümünde sırasıyla literatür özeti, veri seti ve yöntem, bulgular ile sonuç başlıklarına yer verilmiştir.

LİTERATÜR ÖZETİ

Kazanç yönetimi ve onun bir türü olan kârın istikrarlı hale getirilmesi ile ilgili yapılan literatür ve bibliyometrik analiz kapsamındaki çalışmaların özetine Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1: Literatür İncelemesi

Yazarlar	Çalışmanın Amacı/Konusu	Sonuçlar
Stolowy ve Breton (2004)	Çalışmada kazanç yönetimi literatürünün kapsamlı bir incelemesi gerçekleştirilmiş ve muhasebe manipülasyonu için kavramsal bir çerçeve önerisi yapılmıştır.	Çalışmada kazanç yönetimi ile alakalı karı istikrarlı hale getirme ² , büyük temizlik muhasebesi ³ , yaratıcı muhasebe ve vitrin süsleme ⁴ kavramları tanımlanmıştır. Bu kavramların ortak unsurları ve farklı yönleri açıklanmıştır.
Siekelova (2020)	Çalışmada kazanç yönetimi teorilerinin açıklaması yapılmış ve kazanç yönetimi konularında yazılmış ve 2000-2019 yılları arasında Web of Science veritabanında yer alan makalelerin bibliyometrik analizi gerçekleştirilmiştir.	Bibliyometrik analiz sonuçları konu ile makalelerin çoğunlukla ABD ve Çin merkezli olduğunu ortaya koymuştur. Yapılan çalışmalar çoğunlukla “İşletme Finansı” alanı ile alakalıdır. En çok kullanılan anahtar kelime olan “Kazanç Yönetimi” ile birlikte kullanılan anahtar kelimeler ise “sahiplik”, “kurumsal yönetim”, “denetim kalitesi”, “firma”, “tahakkuklar” ve “muhasebe standartları”dır.
Safta vd. (2021)	Çalışmada 1975-2021 yılları arasında finansal tablo manipülasyonu ve yaratıcı muhasebe uygulamaları konularında yazılmış ve Web of Science veritabanında yer alan 4.045 makalenin bibliyometrik analizi gerçekleştirilmiştir.	Bibliyometrik analiz sonuçları konu ile ilgili makalelerin çoğunlukla ABD, İngiltere ve Kanada’da yazıldığını ve en çok atıf alan çalışmaların da yine bu ülkelerde yazılan çalışmalar olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmalar en çok “Economics”, “AIP Advances” ve “Accounting Review” dergilerinde yayımlanmıştır. Bu dergilerde yayımlanan çalışmalar aynı zamanda en çok atıf alan çalışmalardır.
Vagner vd. (2021)	Çalışmada 1988-2021 yılları arasında kazanç yönetimi konusunda yazılmış ve Web of Science veritabanında yer alan 1.545 makalenin bibliyometrik analizi gerçekleştirilmiştir.	Çalışma sonuçları, yıllar içerisinde kazanç yönetimi ile en çok ilişkilendirilen kavramın “tahakkuklar” kavramı olduğunu göstermektedir.

2 Karın istikrarlı hale getirilmesi (income smoothing): “Karın yüksek olduğu dönemlerden düşük olduğu dönemlere aktarılması suretiyle karda oluşabilecek dalgalanmaları azaltmaktır” (Copland, 1968: 101)

3 Büyük temizlik muhasebesi (Big bath accounting): “Kötü geçen finansal dönemlerde eski yönetimin başarısız gösterilmesi amacıyla işletme gelirlerinin azaltılması ve bilançonun sadeleştirilmesine yönelik eylemlerdir” (Mulford ve Comiskey, 2002: 15; Akdeniz, 2022: 18).

4 Vitrin süsleme (Window-dressing): “Nazım hesapların normal hesaplar gibi finansal durum tablosunda gösterilmesi, hatır bonusu alınması ya da verilmesi suretiyle yapay borç ya da alacak oluşturulması ve işletmenin aktif büyüklüğünün artırılmasına yönelik uygulamalardır” (Sürmen, 2020: 321).

Tablo 1 (devamı): Literatür İncelemesi

Yazarlar	Çalışmanın Amacı/Konusu	Sonuçlar
Sofian vd. (2022)	Çalışmada 2005-2021 yılları arasında kazanç yönetimi ve kurumsal yönetim konularında yazılmış ve Scopus veritabanında yer alan 152 makalenin bibliyometrik analizi gerçekleştirilmiştir.	Bibliyometrik analiz sonuçları konu ile ilgili makalelerin çoğunlukla Çin, Güney Kore ve Endonezya merkezli olduğunu ortaya koymuştur. En çok atıf alan çalışmalar ise ABD, İspanya ve Tayvan'da yayımlanmıştır. Yapılan çalışmalar çoğunlukla "kurumsal yönetim", "sürdürülebilirlik", "denetim komitesi", "firma büyüklüğü" ve "finansal performans" ile alakalıdır.
Nagy ve Valaskova (2022)	Çalışmada 1955-2022 yılları arasında kazanç yönetimi konusunda yazılmış ve Web of Science veritabanında yer alan 12.810 makalenin bibliyometrik analizi gerçekleştirilmiştir.	Bibliyometrik analiz sonuçları konu ile ilgili makalelerin çoğunlukla ABD, Çin ve İngiltere'de yazıldığını ortaya koymuştur. 1969 yılından itibaren her yıl yayımlanan çalışmaların sayısı ortalama %11 artmıştır. Yapılan çalışmalar çoğunlukla "sahiplik yapısı", "kurumsal yönetim", "yatırımcının korunması", "kurumsal performans", "raporlama kalitesi", "teşvikler" ve "kurumsal davranışlar" ile alakalıdır.
Sun vd. (2022)	Çalışmada kazanç yönetimi ve ekonomik büyüme konularında yazılmış ve Web of Science ve Scopus veritabanında yer alan makalelerin bibliyometrik analizi gerçekleştirilmiştir.	Çalışma sonuçlarına göre, ekonomik büyüme ve kazanç yönetimi üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda artış göstermiştir.
Teixeira ve Rodrigues (2022)	Çalışmada 1900-2020 yılları arasında kazanç yönetimi konusunda yazılmış ve Web of Science veritabanında yer alan 4.342 makalenin bibliyometrik analizi gerçekleştirilmiştir.	Bibliyometrik analiz sonuçları konu ile ilgili makalelerin çoğunluğunun son 10 yılda yazıldığını ortaya koymuştur. Yapılan çalışmalar ise çoğunlukla "İşletme Finansı" alanı ile alakalıdır. Çalışmanın sonuçları, kazanç yönetiminin kurumsal yönetim, performans ve bilgi kalitesi ile güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir.

Tablo 1'de sunulan literatür incelemesi üzerine bir genel değerlendirme yapıldığında; çalışmaların çoğunlukla tek başına "Kazanç Yönetimi" konusunu ele aldığı anlaşılmaktadır (Stolowy ve Breton, 2004; Siekelova, 2020; Safta vd., 2021; Vagner vd., 2021; Nagy ve Valaskova, 2022; Teixeira ve Rodrigues, 2022). Bunun dışında Sofian vd. (2022) kurumsal yönetim ve kazanç yönetimi çalışmalarına ve Sun vd. (2022) ise kazanç yönetimi ve ekonomik büyüme ile ilgili çalışmalara odaklanmıştır.

Yapılan incelemenin ardından daha önce literatürde yer almayan kazanç yönetiminin bir türü olan kârın istikrarlı hale getirilmesi konusunda kaleme alınan çalışmaların bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmesine karar verilmiştir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE VERİ SETİ

Bu başlık altında araştırmanın yöntemi ve veri seti hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

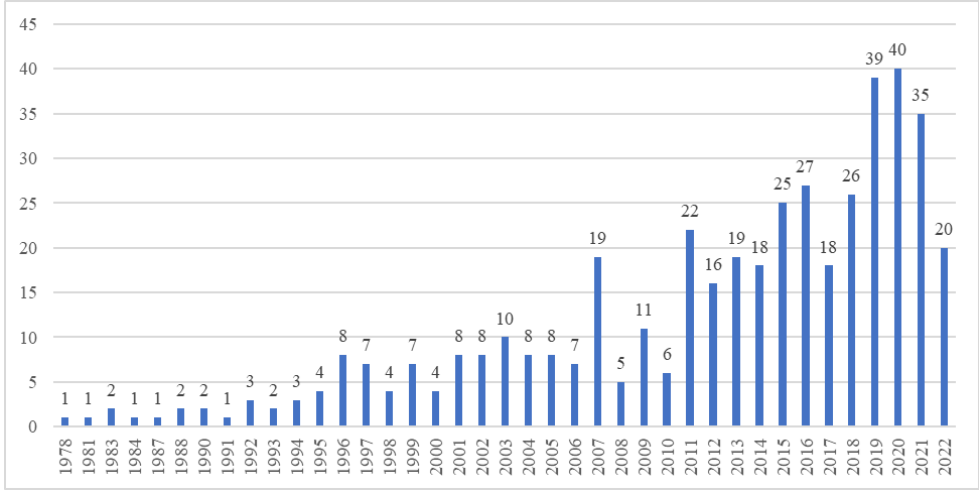
Araştırmada, kazanç yönetiminin bir türü olan kârın istikrarlı hale getirilmesi üzerine yapılan çalışmaların kapsamlı bir bilgi haritasını sağlamak için bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz, belirli bir alanda çok sayıda yayınlanmış literatürü gözden geçirmeye yönelik benzerliklerin görselleştirilmesine (visualization of similarities -VOS) dayalı nicel bir yöntemdir. Alıntı ve anahtar kelime analizi gibi araçları kullanarak gelecekteki araştırmalar için yol göstermektedir. Bibliyometrik yöntem, yazarlar, bağlantılar, dergiler, konuya coğrafi katkı, alıntılar ve/veya ortak alıntılar analizi, birlikte oluşum analizi ve anahtar kelime istatistikleri gibi çıktılar sağlamaktadır. Ayrıca çeşitli disiplinlerde yeni ortaya çıkan araştırma alanlarının ve araştırma iş birliği fırsatlarının belirlenmesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Araştırmada 1978-2022 yılları arasında kârın istikrarlı hale getirilmesi ile ilgili yapılan çalışmalar Scopus veri tabanında incelenmiştir. Söz konusu veri tabanı bibliyometrik analiz için gerekli olan başlık, anahtar kelimeler, yayın yılı, yazarlar, alıntılar, üyelik, özet vb. gibi çok çeşitli dergilerdeki akademik yayınların bibliyometrik bilgilerini içermektedir (Kumar vd., 2023: 32). Bu araştırma kapsamındaki çalışmalarda iş birliklerinin ağ görselleştirilmesinde R tabanlı Bibliometrix paket programı kullanılmıştır (Aria ve Cuccurullo, 2017; Donthu vd., 2021)

Veri Seti

Bu araştırmanın veri setini, Scopus veritabanında kazanç yönetiminin bir türü olan kârın istikrarlı hale getirilmesi ile ilgili 1978-2022 yılları arasında yapılan çalışmalar oluşturmaktadır. İlgili alanda tüm türden (makale, bildiri, kitap bölümü vb.) yapılan çalışmalar dikkate alınmıştır.

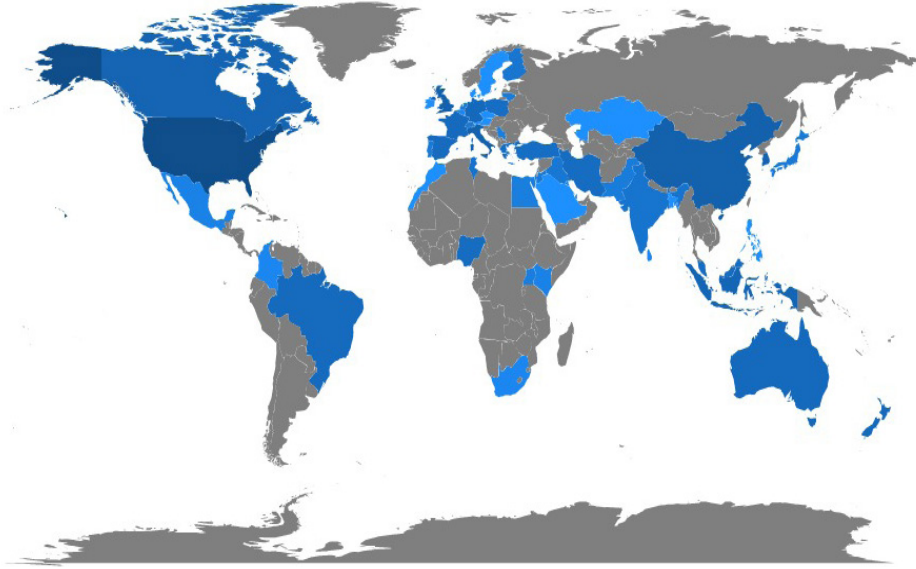
BULGULAR

Bu başlık altında kazanç yönetiminin bir türü olan kârın istikrarlı hale getirilmesi ile ilgili 1978-2022 yılları arasında Scopus veri tabanında yapılan çalışmaların sırasıyla; yıllar itibarıyla sayısına, dünyadaki dağılımına, ülkelere ve üniversitelere göre dağılımı ile iş birliklerine, söz konusu alanda en fazla yayına yer veren ve atf alan dergilere, ilgili alanda en fazla kullanılan anahtar kelimelere yer verilmiştir. Grafik 1'de 1978-2022 yılları arasında kârın istikrarlı hale getirilmesi ile ilgili yapılan çalışmaların sayısına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Grafik 1: 1978-2022 Yılları Arasında Kârn İstikrarlı Hale Getirilmesi ile İlgili Yapılan Çalışmaların Sayısı

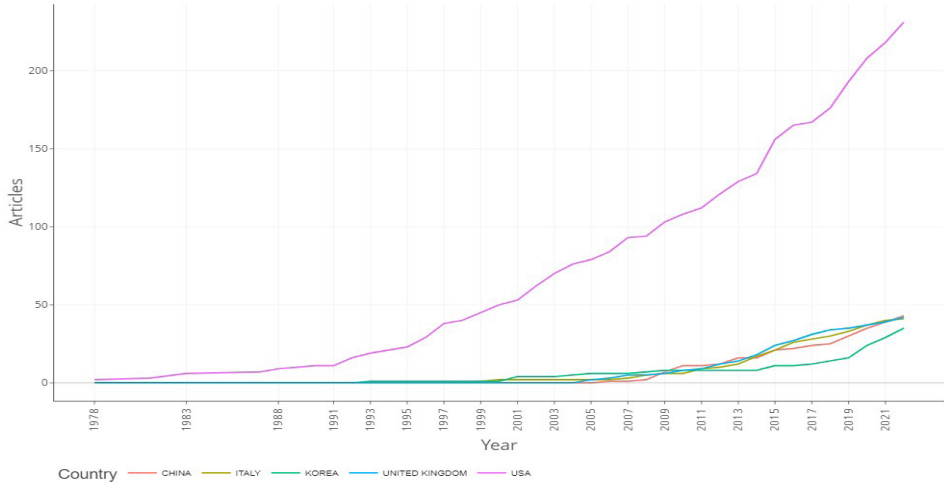
Grafik 1’de görüldüğü üzere kârn istikrarlı hale getirilmesi ile ilgili çalışmalar yıllar itibariyle artış ya da azalış göstermektedir. Söz konusu alanda en fazla yayın 2020 yılında (40 yayın) yapılmış olup 1978-2022 yılları arasında ilgili alanda toplam yayın sayısı ise 448 olmuştur. Harita 1’de kârn istikrarlı hale getirilmesi ile ilgili yapılan çalışmaların dünya genelindeki dağılımı sunulmuştur.

Harita 1: Dünya Genelinde Kârn İstikrarlı Hale Getirilmesi ile İlgili Yapılan Çalışmaların Dağılımı

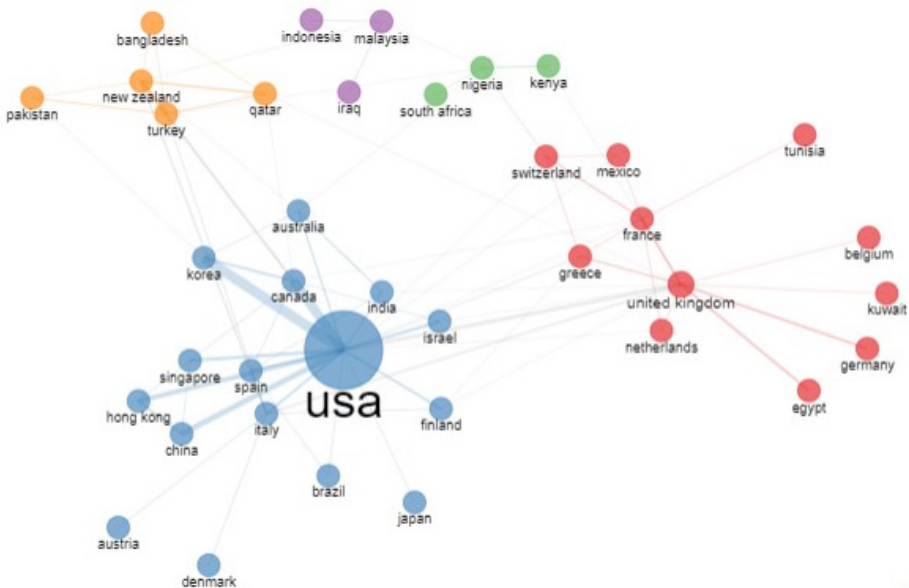
Harita 1’de söz konusu alanda yapılan çalışmaların dünya genelindeki dağılımı sunulmuş olup yayın sayısı bakımından koyu maviden açık maviye doğru yayın sayılarında azalışı simgelemektedir. Başka bir ifadeyle koyu mavi renkli ülkelerde

en fazla yayının yapıldığı, açık mavi renkli ülkelerde daha az yayın yapıldığı anlamına gelmektedir. Grafik 2’de ülkelere göre kârın istikrarlı hale getirilmesi alanında yapılan çalışmaların sayısına yer verilmiştir.

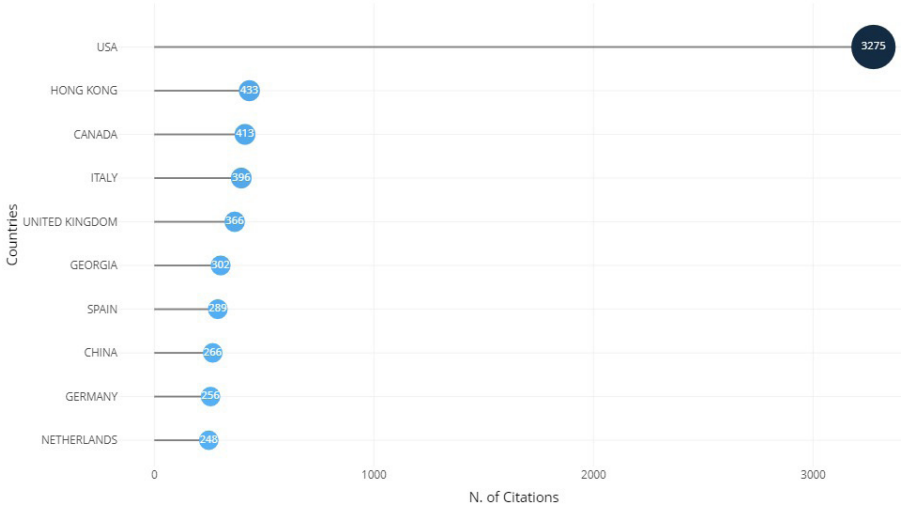
Grafik 2: Ülkelere Göre Kârın İstikrarlı Hale Getirilmesi ile İlgili Yapılan Çalışmaların Sayısı

Grafik 2’de görüldüğü üzere kârın istikrarlı hale getirilmesi ile ilgili en fazla çalışmanın yapıldığı ülke Amerika Bileşik Devletleri (ABD- United States of America-USA) olurken, 2. sırada Çin (China), 3. sırada ise Birleşik Krallık (United Kingdom-UK) gelmiştir. Grafik 3’te kârın istikrarlı hale getirilmesi ile ilgili yapılan çalışmalarda ülkeler arasındaki iş birliği görsel olarak sunulmuştur.

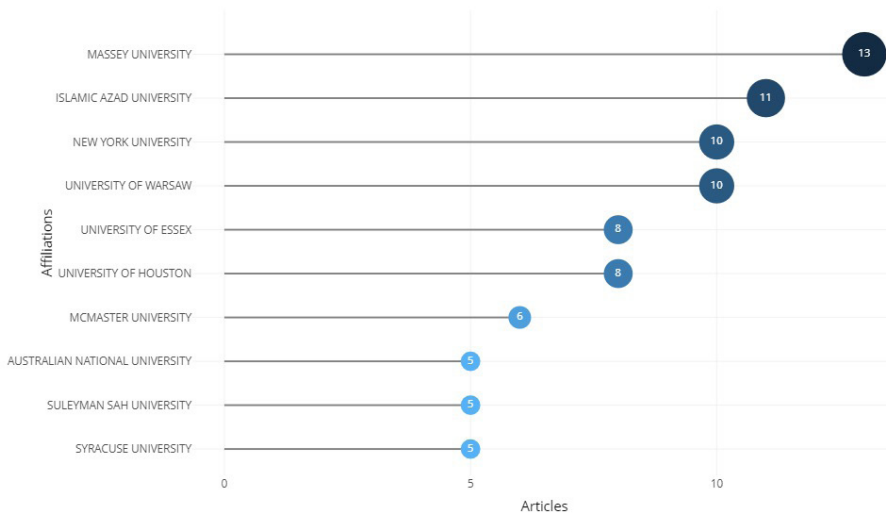
Grafik 3: Kârın İstikrarlı Hale Getirilmesi ile İlgili Yapılan Çalışmalarda Ülkeler Arası İş Birliği Ağı

Grafik 3'te görüldüğü üzere en fazla iş birliği yapılan ülke ABD olurken, Türkiye'nin de birçok ülke ile iş birliği içerisinde olduğu görülmektedir. Grafik 4'te ülkelere göre kârın istikrarlı hale getirilmesi ile ilgili yapılan çalışmalara yapılan atıf sayılarına yer verilmiştir.

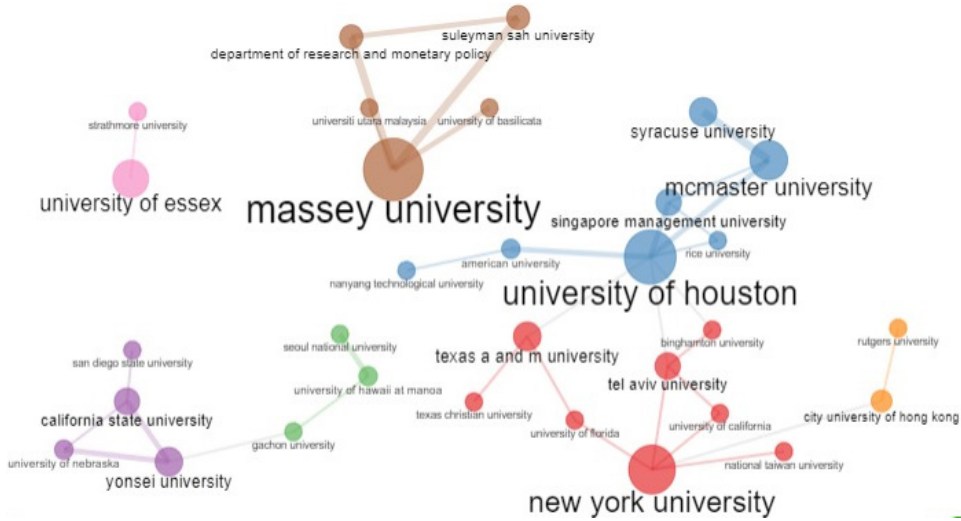
Grafik 4: Ünelere Göre Kârın İstikrarlı Hale Getirilmesi ile İlgili Yapılan Çalışmalara Yapılan Atıflar

Grafik 4'te görüldüğü üzere kârın istikrarlı hale getirilmesi ile ilgili yapılan çalışmalarda en fazla atıf yapılan ülke ABD (3.275 atıf) olurken, söz konusu ülkeyi Hong Kong (433 atıf), Kanada (Canada-413 atıf), İtalya (Italy-396 atıf) ve Birleşik Krallık (366 atıf) izlemiştir. Grafik 5'te üniversitelere göre kârın istikrarlı hale getirilmesi ile ilgili yapılan çalışmaların sayısına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

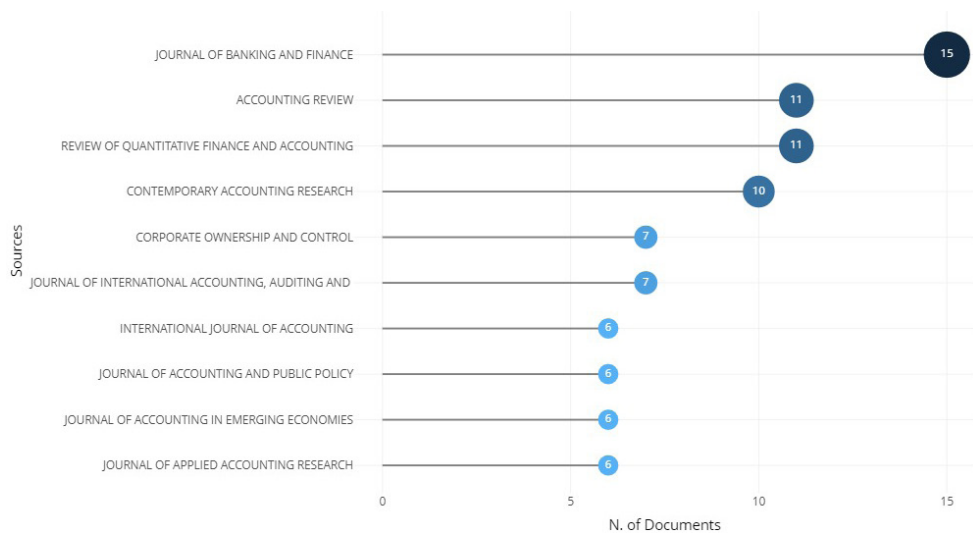
Grafik 5: Üniversitelere Göre Kârın İstikrarlı Hale Getirilmesi ile İlgili Yapılan Çalışmaların Sayısı

Grafik 5'te görüldüğü üzere kârın istikrarlı hale getirilmesi ile ilgili en fazla yayın Massey University (13 yayın) tarafından yapılmış, 2. sırada Islamic Azad University (11 yayın) ve 3. sırada 10'ar yayın ile New York University ile University of Warsaw yer almıştır. Grafik 6'da kârın istikrarlı hale getirilmesi ile ilgili yapılan çalışmalarda üniversiteler arasındaki iş birliği görsel olarak sunulmuştur.

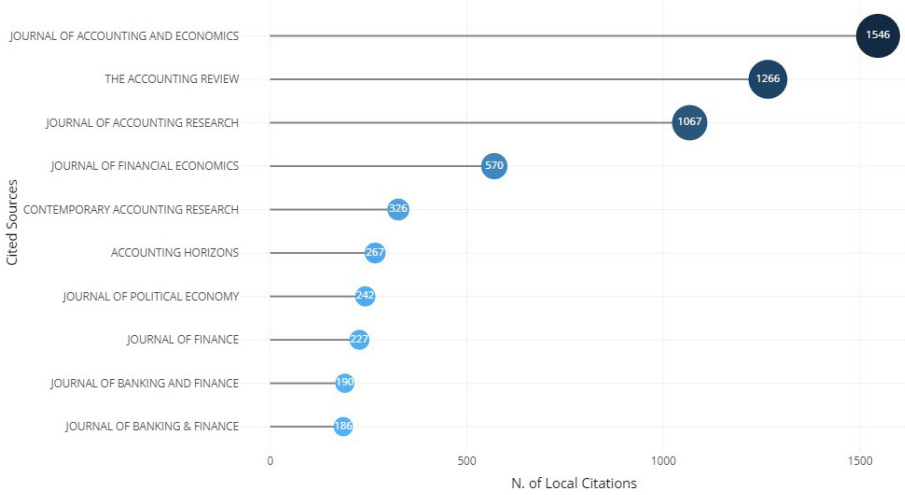
Grafik 6: Kârın İstikrarlı Hale Getirilmesi ile İlgili Yapılan Çalışmalarda Üniversiteler Arası İş Birliği Ağı

Grafik 6'da görüldüğü üzere en fazla iş birliği yapılan üniversitelerin sırasıyla; Massey University, University of Houston ve New York University McMaster University olmuştur. Grafik 7'de kârın istikrarlı hale getirilmesi ile ilgili yapılan çalışmalara en fazla yer veren dergilere ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

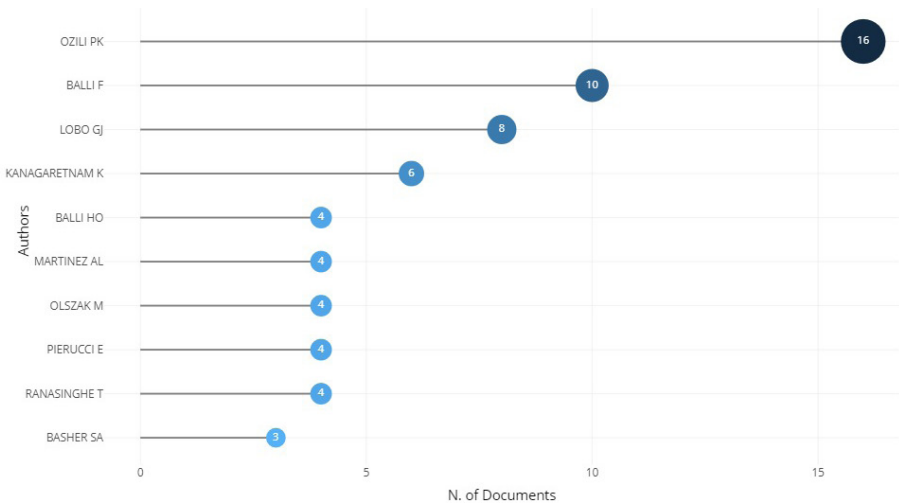
Grafik 7: Kârın İstikrarlı Hale Getirilmesi ile İlgili Yapılan Çalışmalara En Fazla Yer Veren Dergiler

Grafik 7’de görüldüğü üzere söz konusu alanda en fazlaya yayına yer veren dergiler sırasıyla; Journal of Banking and Finance (15 yayın), Accounting Review (11 yayın), Review of Quantitative Finance and Accounting (11 yayın) ve Contemporary Accounting Research (10 yayın) olmuştur. Grafik 8’de ise kârın istikrarlı hale getirilmesi ile ilgili yapılan çalışmalarda en fazla atıf alan dergilere yer verilmiştir.

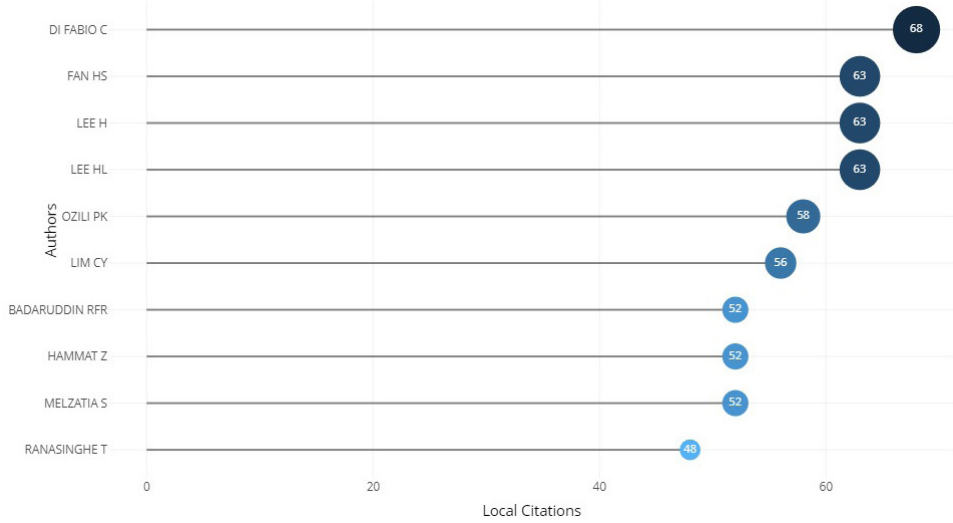
Grafik 8: Kârın İstikrarlı Hale Getirilmesi ile İlgili Yapılan Çalışmalara En Fazla Atıf Alan Dergiler

Grafik 8’de görüldüğü üzere ilgili alandaki yayınlarda en fazla atıf alan dergiler sırasıyla; Journal of Accounting and Economics (1.546 atıf), Accounting Review (1.266 atıf) ve Journal of Accounting Research (1.067 atıf) olmuştur. Grafik 9’da kârın istikrarlı hale getirilmesi ile ilgili en fazla yayın yapan yazarlara ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

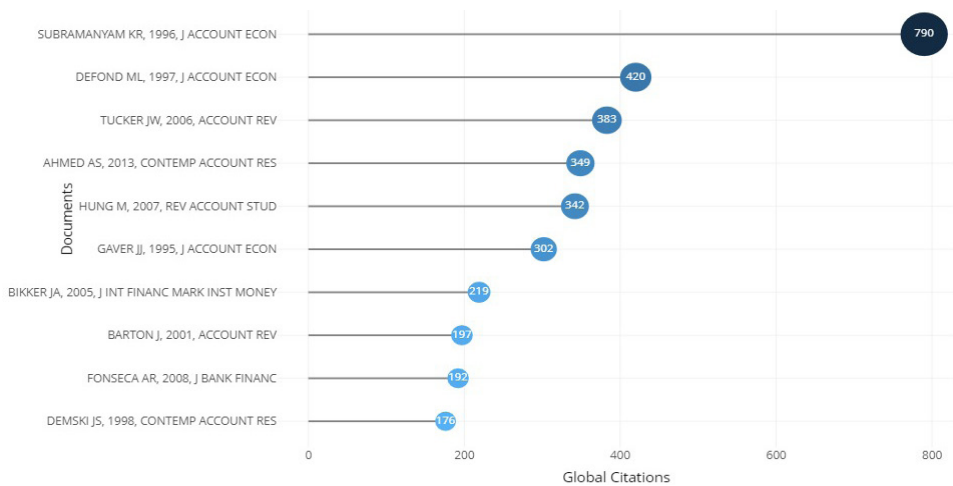
Grafik 9: Kârın İstikrarlı Hale Getirilmesi ile İlgili En Fazla Yayın Yapan Yazarlara İlişkin Bilgiler

Grafik 9’da görüldüğü üzere söz konusu alanda en fazla yayın ile katkı veren yazar Ozili P.K. (16 yayın) olurken, 2. sırada Balli F. (10 yayın) ve 3. sırada Lobo G.J. (8 yayın) yer almıştır. Kârın istikrarlı hale getirilmesi ile ilgili yaptığı yayınlara en fazla atıf alan yazarlara ilişkin bilgi ise Grafik 10’da sunulmuştur.

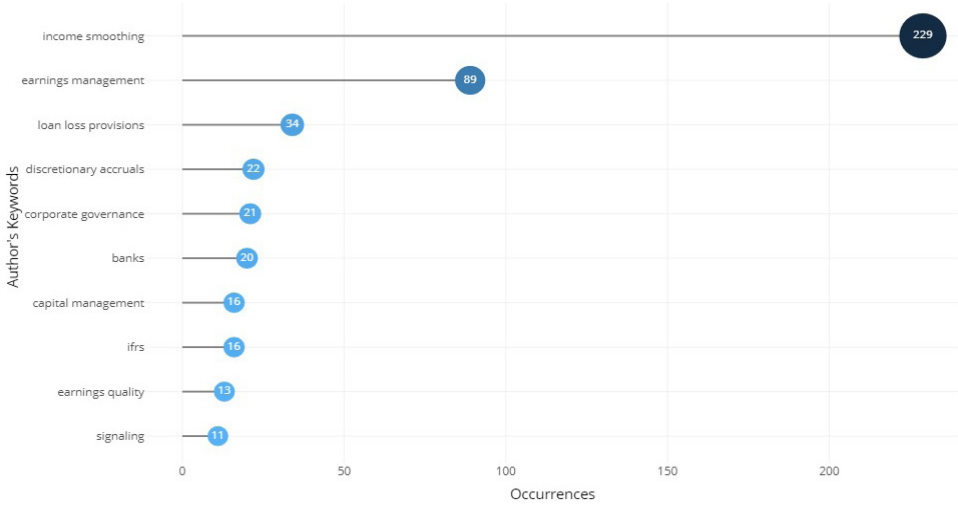
Grafik 10: Kârın İstikrarlı Hale Getirilmesi ile İlgili Yaptığı Yayınlar En Fazla Atıf Alan Yazarlara İlişkin Bilgiler

Grafik 10’da görüldüğü üzere söz konusu alanda yayınlarına en fazla atıf alan yazarlar sırasıyla; Di Fabio C. (68 atıf), Fan H.S. (63 atıf) ve Lee H.L. (63 atıf) olmuştur. İlgili alana en fazla yayın ile katkı veren Ozili P. K.’nın yayınlarına ise toplam 58 atıf yapılmıştır. Grafik 11’de kârın istikrarlı hale getirilmesi ile ilgili en fazla atıf alan yayınlara ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

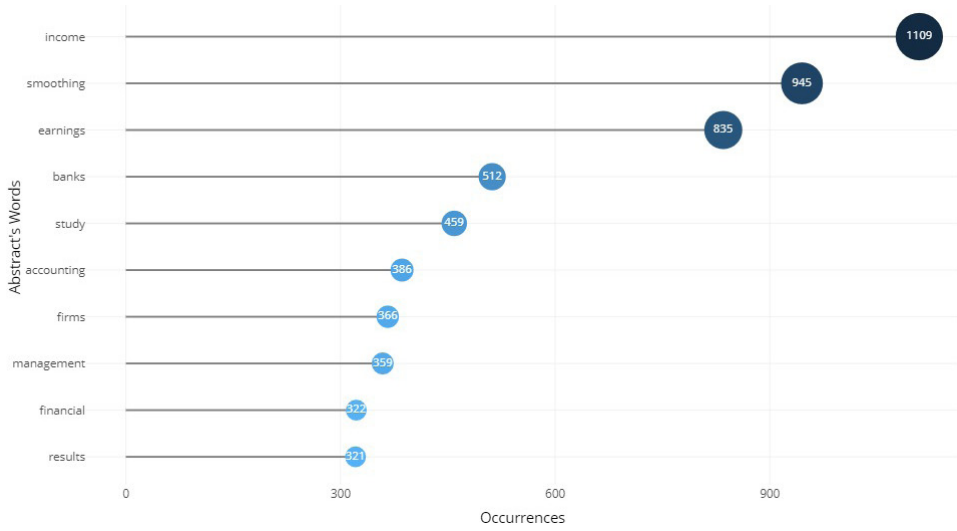
Grafik 11: Kârın İstikrarlı Hale Getirilmesi ile İlgili En Fazla Atıf Alan Yayınlar İlişkin Bilgiler

Grafik 11’de görüldüğü üzere söz konusu alanda 790 atıf ile en fazla atıf alan eser, Subramanyam K. R. tarafından 1996 yılında kalem alınan “The Pricing of Discretionary Accruals” olmuştur. 2. sırada 420 atıf ile DeFond M. L. ve Park, C. W. (1997) “Smoothing Income in Anticipation of Future Earnings”, 3. sırada ise 383 atıf ile Tucker, J. W. ve Zarowin, P. A. (2006) “Does Income Smoothing Improve Earnings Informativeness?” yer almıştır. Grafik 12’de kârın istikrarlı hale getirilmesi ile ilgili yazarlar tarafından en fazla kullanılan anahtar kelimelere yer verilmiştir.

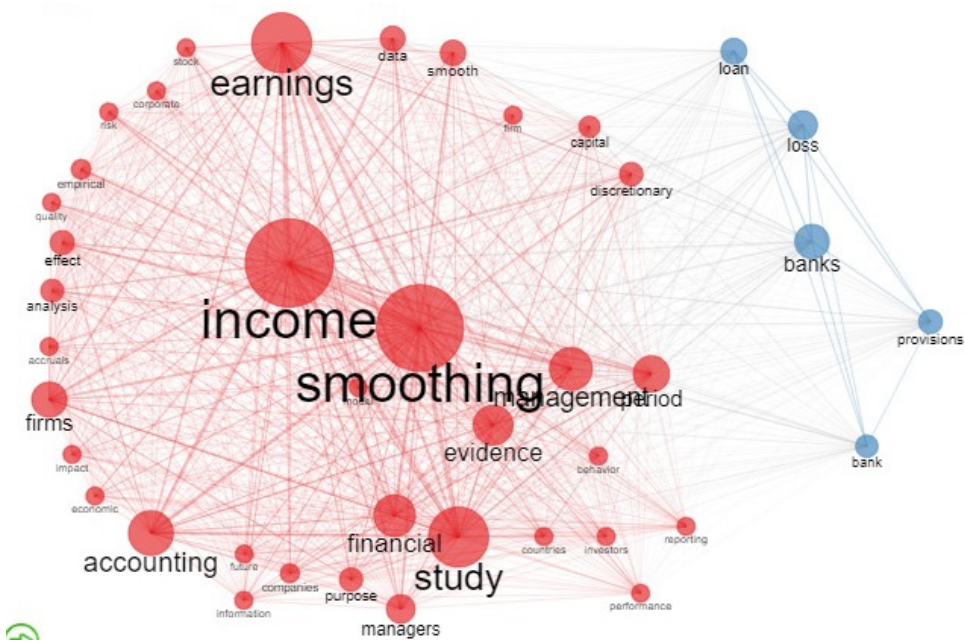
Grafik 12: Kârın İstikrarlı Hale Getirilmesi ile İlgili Yazarlar Tarafından En Fazla Kullanılan Anahtar Kelimeler

Grafik 12’de görüldüğü üzere söz konusu alanda yazarlar tarafından en fazla kullanılan anahtar kelimelerin başında 229 kez kullanım ile kârın istikrarlı hale getirilmesi (income smoothing) gelirken, ilgili kelimeyi 89 kez kullanım ile kazanç yönetimi (earnings management) kelimesi ve 34 kez kullanım ile kredi zarar karşılıkları (loan loss provisions) izlemiştir. Grafik 13’te ise ilgili alandaki çalışmaların özetlerinde en fazla kullanılan kelimelere ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Grafik 13: Kârın İstikrarlı Hale Getirilmesi ile İlgili Yapılan Çalışmaların Özetlerinde En Fazla Kullanılan Kelimeler

Grafik 13'te görüldüğü üzere söz konusu alanda yapılan çalışmaların özetlerinde en fazla kullanılan kelimelerin başında kâr/gelir (income-1.109 kez) gelirken, 2. sırada istikrar/düzeltilme (smoothing-945 kez) ve 3. sırada ise kazanç (earnings-835 kez) gelmiştir. Grafik 14'te anahtar kelimeler arası ağı görülmüştür.

Grafik 14: Kârın İstikrarlı Hale Getirilmesi ile İlgili Yapılan Çalışmalarda Kullanılan Anahtar Kelimelerin Birlikte Oluşum Ağı

Kârın istikrarlı hale getirilmesi ile ilgili yapılan çalışmalarda en fazla iş birliği yapılan ülke ABD olurken, Türkiye'nin de ABD, Yeni Zelanda (New Zealand), Bangladeş (Bangladesh), Pakistan, Katar (Qatar) gibi ülkelerle iş birliği yaptığı tespit edilmiştir. Söz konusu alanda, çalışmalarına en fazla atıf alan ülkeler sırasıyla 3.275 atıf ile ABD, 433 atıf ile Hong Kong ve 413 atıf ile Kanada (Canada) olmuştur. Kârın istikrarlı hale getirilmesi ile ilgili yapılan çalışmalara en fazla yer veren dergiler sırasıyla; 15 yayın ile Journal of Banking and Finance, 11 yayın ile Accounting Review ve yine 11 yayın ile Review of Quantitative Finance and Accounting olurken, ilgili alanda en fazla atıf alan dergiler ise 1.546 atıf ile Journal of Accounting and Economics, 1.266 atıf ile Accounting Review ve 1.067 atıf ile Journal of Accounting Research olmuştur.

Kârın istikrarlı hale getirilmesi ile ilgili en fazla yayın yapan yazarlar; 16 yayın ile Ozili P.K., 10 yayın ile Balli F. ve 8 yayın ile Lobo G.J. olurken, söz konusu alanda en fazla atıf alan yazarlar ise 68 atıf ile Di Fabio C., 63 atıf ile Fan H.S. ve yine 63 atıf ile Lee H. L. olmuştur. İlgili alanda en fazla atıf yapılan eser ise Subramanyam K. R. tarafından 1996 yılında kalem alınan “The Pricing of Discretionary Accruals” adlı eser olurken, ilgili esere toplam 790 atıf yapılmıştır. Kârın istikrarlı hale getirilmesi ile ilgili çalışmalarda yazarlar tarafından en fazla kullanılan anahtar kelimelerin başında kârın istikrarlı hale getirilmesi (income smoothing-229 kez) gelirken, ilgili kelimeyi kazanç yönetimi (earnings management-89 kez) kelimesi ve kredi zarar karşılıkları (loan loss provisions-34 kez) izlemiştir.

Sonuç olarak bu çalışmada kazanç yönetiminin bir türü olarak “kârın istikrarlı hale getirilmesi” ile ilgili literatürü ortaya konulmuş, anahtar kelimeleri analiz edilerek, 44 yıllık süreç içerisindeki gelişimler ve değişiklikler özet olarak sunulmuştur. Bu bağlamda kârın istikrarlı hale getirilmesi üzerinden yapılan çalışmalar özetlenerek konuyla ilgili farkındalık oluşması ve araştırmacılara yol göstermesi beklenmektedir. Bundan sonraki yapılacak çalışmalarda farklı veri tabanları ve kazanç yönetimi ile ilişkili farklı konular birlikte değerlendirilerek ilişkilerin ve iş birliklerinin ortaya konulması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, F. (2022). *Türev Finansal Araç Kullanımı ve Kazanç Yönetimi İlişkisi: Borsa İstanbul'da Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-Tool for Comprehensive Science Mapping Analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975.
- Copland, R. M. (1968). Income Smoothing. *Journal of Accounting Research*, 6, Empirical Research in Accounting: Selected Studies 1968, 101-116.
- Dechow, P. M., Sloan, R. G., & Sweeney, A. P. (1995). Detecting Earnings Management. *Accounting Review*, 70(2), 193-225.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to Conduct A Bibliometric Analysis: An Overview and Guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296.
- Beneish, M. D. (2001). Earnings Management: A Perspective. *Managerial Finance*, 27(12), 3-17.
- Healy, P. M., ve Wahlen, J. M. (1999). A Review of The Earnings Management Literature and Its Implications for Standard Setting. *Accounting Horizons*, 13(4), 365-383.
- Kumar, S., Sharma, A., Mishra, P., ve Kaushik, N. (2023). Corporate Social Responsibility Disclosures and Earnings Management: A Bibliometric Analysis. *International Journal of Disclosure and Governance*, 20(1), 27-51.
- Mulford, Charles W. ve Comiskey, Eugene E. (2002), *The Financial Numbers Game, Detecting Creative Accounting Practices*, New York, USA: John Wiley & Sons. Inc.
- Schipper, K. (1989). Earnings Management. *Accounting Horizons*, 3(4), 91.
- Siekelova, A. (2020). Earnings Management: Theoretical Background and Bibliometrics Analysis of the Issue. *Economic and Social Development: Book of Proceedings*, 277-286
- Nagy, M. ve Valaskova, K. (2022). The Growth of Research in Earnings Management Phenomenon. *Management dynamics in the knowledge economy*, 10(4), 360-375.
- Safta, I. L., Sabău (Popa), A.-I. ve Muntean, N. (2021). Bibliometric Analysis of the Literature on Measuring Techniques for Manipulating Financial Statements. *Risks*, 9(7), Article 7.
- Sofian, F., Mohd-Sabrun, I., ve Muhamad, R. (2022). Past, Present, and Future of Corporate Social Responsibility and Earnings Management Research. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 16(2), 116-144.
- Stolowy, H., & Breton, G. (2004). Accounts Manipulation: A Literature Review and Proposed Conceptual Framework. *Review of Accounting and Finance*, 3(1), 5-92.
- Sun, M., Urquía-Grande, E., Chamizo-González, J. ve Campo, C. del. (2022). Accounting Earnings and Economic Growth, Trends, and Challenges: A Bibliometric Approach. *Computational Intelligence and Neuroscience*, 2022, e7352160.
- Sürmen, Y. (2020). *Muhasebe 2*, Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Teixeira, J. F., ve Rodrigues, L. L. (2022). Earnings management: A bibliometric analysis. *International Journal of Accounting & Information Management*, 30(5), 664-683.
- Vagner, L., Valaskova, K., Durana, P. ve Lazaroiu, G. (2021). Earnings Management: A Bibliometric Analysis. *Economics & Sociology*, 14(1), 249-262.

PANDEMIYE GENEL BİR BAKIŞ VE PANDEMİNİN İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNE ETKİSİ

Züheyra Hazer KARAMERT¹

Giriş

Dünya tarih boyunca pek çok ekonomik krizle karşılaşmıştır. Ancak bu krizlerin neredeyse tamamı ekonomik kaynaklı gerçekleşmiştir. Oysa Çin'in Wuhan kentinde 1 Aralık 2019 tarihinde hızla yayılmaya başlayan sonrasında Covid-19 olarak adlandırılacak olan virüs Wuhan'dan önce tüm ülkeye ardından da Tayland, Güney Kore, İran'a sonrasında ise hızla tüm kıtalara yayılmak suretiyle dünyayı etkisi altına alarak başta sağlık sitemlerindeki hızlı çöküşler yaşanmış, sosyal yaşam ve ekonomi de adeta domino taşı etkisi ile yaşamın her alanını tesiri altına almıştır. Diğer krizlerden ayrılarak ekonomiye bir ekonomik kriz olarak değil ekonomi dışı etkiyle krize neden olmuştur. Bilim insanları bu krizi ikinci dünya savaşı sonrası yaşanan krizi bile ikincil sıraya düşürecek düzeyde tarihin en büyük krizi olarak kabul etmişlerdir. Ülkeler öncelikle Çin'deki üretimin durmasıyla beraber ara madde ve ham madde erişiminde sorun yaşamaya başlamıştır. Ardından bu sıkıntı Çin'in alternatifi olmadığından dolayı tüm dünya ülkelerinde yavaş yavaş küresel bazda bir tedarik zinciri krizinin başlangıcına neden olmuştur. Pek çok dev şirket, fabrikalar üretimlerini duraklatmak hatta sonlandırma riski ile karşı karşıya kalmıştır. Salgın işgücü piyasasını derinden sarsmış virüsün yayılma hızından dolayı hükümetler hızla tedbirler kapsamında sınırlarını kapamış, ülke içinde şehirlerarası yasaklar gelmiş okullar kapatılmış pek çok ülkede sokağa çıkma yasağı beraberinde olağanüstü hal ilan edilmiştir. Pek çok iş yeri, fabrika, işletme ve kobiler kepenkleri tamamen kapatırken üretim ve ithalat neredeyse durmuştur.

Her sektör aynı oranda etkilenmemiştir. Bazı sektörler hızla dijitalleşerek; sağlık destek ürünleri, ulusal zincir marketleri, hobi, eğlence sektörleri pozitif ivme

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-0206-6893, hazerka211@gmail.com

kazanırken başta sağlık, turizm ve konaklama, ulaşım ve lojistik ve enerji sektörleri en negatif oranda ayrışmayı görmüştür. Başta petrol fiyatlarının düşmesi hisse senetlerinin değer kaybetmesinden kaynaklı petrol şokları ardından bunları tedarik eden ülkelerin yaşadığı sorunlar küresel piyasayı bir kez daha vurmuş ve ülkeler arz ve talep olmak üzere iki yönlü şokla karşı karşıya kalmıştır.

Ülkeler Avrupa Birliği gibi küresel örgütlerden gerekli destekleri alamayınca kendi içlerine kapanarak giderek kapitalizmden uzaklaşırken kendi kendilerine yetebilmeye çalışmaya başlamıştır. Yaşanan tüm bu gelişmelerin yanında ülkelerdeki sosyoekonomik gruplar arasındaki ekonomik gelir farkından kaynaklı imkan farklılıkları sosyal devlet anlayışının gerekliliğini ortaya koymuştur. Sistem neoliberal yaklaşıma ve temel dayanağı kapitalizme eleştirileri yeniden körüklemiştir.

Öte yandan devletler aldıkları tedbirler, politika ve planlamalar ile üretimi ve piyasayı yeniden canlandırmaya çalışırken çalışma hayatına yönelik pek çok yeni değişiklikler ile yeni üretim ve çalışma yaşamına ayak uydurması için çalışanların, insan kaynakları yönetimi hızla devreye girerek yeni planlamaları hızla senkronize etmeye ve çalışma hayatının devamlılığını sağlamak adına yeni ve etkili politikalar geliştirmeye ve bunları olası riskleri de ön görerek, planlayarak uygulama girişimine geçmiştir.

COVID-19 PANDEMİSİ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE DÜNYA ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Covid-19 Pandemisinin Kavramsal Çerçevesi

Pandemi Kavramı

Pandemi kavramının kökü eski Yunanca'ya dayanmaktadır. Pan kelimesi tüm, demos kelimesi ise insanlar anlamını ifade etmektedir. Pandemi; bir salgının belirli bir bölgenin de dışına çıkarak, büyük bir nüfusu hatta tüm dünya yüzeyindeki insanlığı etkilemeye başlaması olarak tanımlanmaktadır (Aslan, 2020: 35-41).

Covid - 19 Kavramı

1 Aralık 2019 'da Çinin Wuhan kentinde meydana gelmiş ilk olarak deniz ürünleri ve hayvan pazarında bulunan kişilerde, hayvanlarda ve insanlarda büyük hasarlar bırakabilecek bir korona virüs ailesinin Şiddetli Akut Solunum Sendromuna (SARS) neden olan SAR-CoV-2 virüsü 13 Ocak 2020 tarihinde Covid-19 (2019) olarak adlandırılmıştır. Bu virüs kısa sürede başta ekonomi olmak üzere tüm faaliyetleri olumsuz etkilemiş ve tarihte ekonomik faktör olmayarak ekonomik krize neden olan ilk hastalık olarak tarihe geçmiştir. Arz ve talep olmak üzere çifte şoka neden olmuştur (Üstün ve Özçiftçi, 2020: 143).

Karantina

Karantina, İtalyanca kökenli bir kelime olup ‘quaranta’ 40 gün anlamını ifade etmekle beraber bulaşıcı bir hastalığa maruz kalmış olabilecek insanları, nesne ve hayvanları tecrit etmek için uygulanan sağlık yalıtımına verilen addır. Tarihte ilk defa 1127’ de Venedik’te cüzzam hastalığı için uygulanmış olup veba, sars ebola gibi pek çok virüsün yayılım hızını kesmek adına uygulanmaya başlanılmıştır (Parıldar, 2020: 25).

İş Gücü

Ülkelerin ekonomik gelişmişliğinde en önemli etken üretim kaynaklarının en üst düzeyde ve verimlilikte kullanmanın ön koşulu olan iş gücü kavramıdır. İş gücü, referans dönemi içinde ekonomik mal ve hizmetlerin üretimi için emek arzında bulunan çalışmaya elverişli nüfus olarak tanımlanabilir. Bir başka ifade ile işgücü, istihdamda olanlar ile işsizlerin toplamı olarak ifade edilmektedir (Cerev ve Yenihan, 2017: 79).

İstihdam

Genel olarak ülkelerin ekonomik sıkıntılarının başında işgücü istihdam ve bunların cinsiyet açısından orantısal eğilimin ne şekilde gerçekleştiği gelmektedir. İstihdam kavramı bir ülkede, bir yıldaki ekonomik faaliyetlere katılacak durumda olan insan gücünün kullanılması veya çalışma derecesi istihdamı göstermektedir (Demir ve Kesin, 2011: 134).

İstihdam kavramı genel olarak bir işte bir görevde kullanma, çalışma anlamında kullanılsa da kullanımı oldukça geniş bir kapsama sahiptir. Bir ülkenin kalkınmasının en önemli faktörlerinden olan istihdam kavramının gelişmemiş ülke olmasıyla kadın istihdamının düşük olması doğrudan ilişkilidir. Kadınların istihdam ettikleri iş kolları daha çok kendi cinsiyetlerine ilişkin gördükleri alana yönelmiştir. Kadınların istihdam oranının artışı 1990’ların başında esnekleşmenin küresel ekonomi ile damga vurmasıyla kurallı ve düzenli formel sektör işletmelerinin toplam istihdam içindeki payının azalması güvencesiz ve korunması çalışma ve biçimi olan enformel istihdamın artışı dünya genelinde kadınların istihdam büyümesini hızlandıran faktör olmuştur.

İnsan Kaynakları Yönetimi

İnsan kaynakları yönetimi; işletmelerin ve bireylerin hedeflerine ulaşabilmeleri için gerekli olan işlevleri gerçekleştirilecek yeterli sayıda vasıflı elemanın işe alınması, eğitilmesi, geliştirilmesi, motive edilmesi ve değerlendirilmesi işlemidir (Çetinel, 2003: 176).

Toplumsal Cinsiyet

Toplumsal cinsiyet kavramı henüz daha çok yeni olan cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarının birbirinden farkının tartışılması ile ilk kez 1968’ de Robert Staller tarafından Sex and Gender adlı eserinde ele alınarak literatüre geçmiştir

(Avşar, 2017: 226). Cinsiyet, üreme içinde bireye ayrı bir rol sağlayan ve erkek ile dişiyi birbirinden ayıran yapılaş özelliği, eşey, cinslik, seks olarak tanımlanır. Toplumsal cinsiyet ise bireyin biyolojik cinsiyetine toplum tarafından yüklenen erillik ve dişiliklerini ifade eder (Vatandaş, 2011: 31).

Bu açıdan toplumsal cinsiyet, içinde bulunulan toplum, zaman ve mekan değişkenlerine bağlı olarak biyolojik cinsiyete toplumsal, kültürel, dini algıların atfedilerek doğum anından ölüm anına kadar yaşamın her evresinde çevresel olarak insanın normlarını ve bu norma uygun konumlanmasını sağlayan sosyal bir olgudur. Burada toplumsal cinsiyetin sosyal yapılandırma sonucunda ve değiştirilebilir olduğu söylenebilir. Cinsiyetlere atfedilen kadınsılık ve erillik özellikleri zaman içinde biyolojik bir kökeni olmayan rolleri doğurur. Bu da zamanla kültürel değerler doğrutusunda toplumsal iş bölümünün sorumlulukların cinsiyetlere uyumsallaştırılmasına ve en az biyolojik cinsiyet kadar doğal bir görünüme kavuşmasına sebep olur.

Covid-19 Pandemisinin Dünya Üzerindeki Etkileri

Psikolojik Etkileri

Çinin Wuhan eyaletinde kendini 1 Aralıkta göstererek tüm ülkelere adeta domino etkisi yaratarak başta sağlık sorunlarına yol açan ve hızla yayılma eğilimindeki bu virüsün bu denli büyük sarsıcı boyutlara ulaşmasında Çin'in uzun süre virüsü yalanlaması, doğrulama beyanının geç kalınması yatmaktadır. Yine pek çok dünya ülkelerinin salgının ehemmiyetini algılayamayışları ve tedbir alınmaması pek çok tartışmadan kaynaklı olarak Dünya Sağlık Örgütü'nün pandemi ilanınının 28 şubatta küresel risk seviyesini çok yükseğe çıkan bilançosunun görülmesinin üzerine bile ancak 11 martta salgını pandemi olarak ilan etmesi süreci olumsuz etkilemiştir.

Kişilerin hem fiziksel hem de psikolojik sağlığını tehdit eden Covid-19 salgını %0.5 ile %3 arasında değişen ölüm riskine sahip olmasına rağmen hayatımızı geri dönüşü olmayan sonuçlarla karşı karşıya bırakmıştır (Zeybek, Bozkurt ve Aşkın, 2019: 304).

Virüsün sağlık sorunları yalnızca fiziksel olarak değil aynı zamanda bireyleri ruhsal sağlıklarını da oldukça etkilemiştir.

Bireyler nitekim uzun süre yapılan çalışmalarda virüsün yalnızca fiziksel tahribatı araştırılmış salgının küresel çapta tüm insanlığı potansiyel risk altına almasıyla travmatik bir etkiye evrilmesi ve beraberinde artan depresyon, kaygı, sağlık anksiyetesi, yalnızlık, sosyal izolasyon, damgalama, finansal zorluklar sağlık çalışanlarının ailelerinden ayrı kalmaları psikolojik müdahale ve desteklerin gerekliliğini göstermiştir (Valiyeva 2020: 304).

Özellikle bu dönemde kadınların hem geleneksel ev rollerini üstlenmesinin hem de yeni çalışma hayatına adapte olma sürecinden kaynaklı olarak virüsün psikolojik etkilerini erkeklere nazaran daha fazla hissetmiştir. Ayrıca ataerkil topluluklarda,

toplumsal cinsiyet algısı sebebiyle kadınların ötekileştirilmesi çalışma hayatında da işçi çıkarılmasında önce vazgeçilecek olmaları gerçeği ile daha da derinden mental olarak sarsılmaktadır.

Kadınların yanı sıra yaşlılar, göçmen çalışanlar, genç işsiz kesim, madde – alkol bağımlısı olanların ve sağlık çalışanlarının ruhsal hastalıklar açısından daha riskli bir grup olduğu gerçeği yadsınamaz bir gerçektir (Yıldız , Çıkrıkçılı ve Yüksel, 2020:1).

Nitekim kişiler üzerinde kaygılar o denli etkilidir ki öz kıyımaya kadar giden vakalar tespit edilmiştir.

Bu durum toplum psikolojisini derinden etkilerken bu etkilere birde çalışanların yeni çalışma düzenine adapte olamaması veya adapte olmada gecikme endişeleri ve işini kaybetme korkuları da eklenmiştir. Daha önceki salgın hastalıklara ilişkin psikolojik etkilerin araştırılmalarında kişilerin salgın sona erse dahi yaşadıkları psikolojik travmayı atlatmalarının 3 yıla kadar sürdüğü ve bunun iş hayatlarını ve sosyal yaşamlarını olumsuz etkilediği dolayısıyla Covid bitse dahi bir süre bu etkilerin devam edeceği tahmin edilmektedir.

Toplumsal Cinsiyet Açısından Etkileri

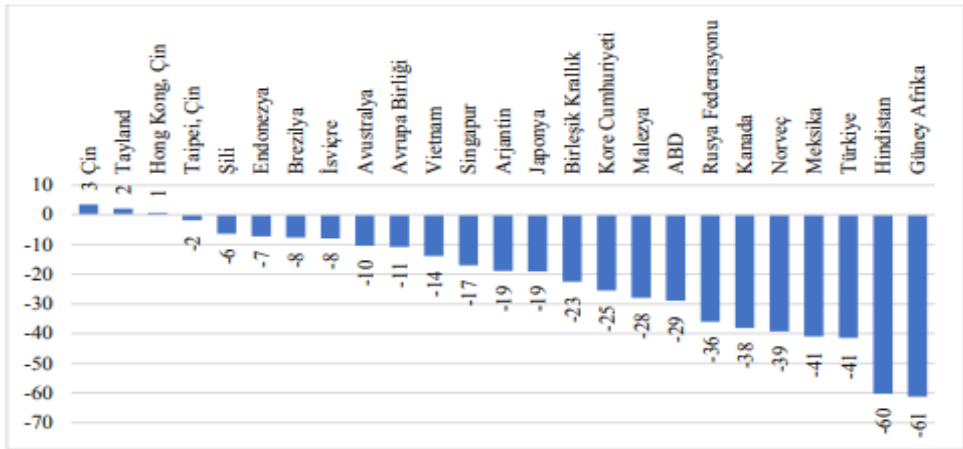
Çalışmanın psikolojik etkilerinde bahsedildiği üzere kadınların başlıca pandemi sürecinden mental olarak etkilenme olasılıkları daha yüksektir. Bunun temel sebebi olarak kadınlar hemen hemen her sektörde erkek egemen iş yaşamında toplumsal cinsiyet algısı sebebiyle cinsiyetçi bir meslek ayrımına tabi tutulduklarından ötürü pandemi ile beraber işçi çıkarımlarında akla gelen ilk emek olarak kadınlar görülmektedir. Kadınlar tarih boyunca ikinci sınıf emek olarak nitelendirilmiş olup gündelik yaşamda da mobing ve cam tavan sendromu ile sıklıkla karşılaşmaktadır. Erkeklerle nazaran daha çok bu problemler ile karşılaşan kadınlar birde pandemi ile beraber ücretsiz veya ücretli izinlerde düşünülen ilk emeği oluşturmaktadır.

Bunun yanı sıra kadınların evde üstlendikleri çocuk bakımı, ev işlerinin yanında birde çalışma hayatındaki yeni düzenlemelere adapte olma süreci ve yüksek motivasyon beklentileri kadınları erkeklerle nazaran daha çok etkilemiştir. Bunun altında yatan en büyük sebep ise ataerkil yapıya dayanan bir toplum oluşumudur.

Dünya Ekonomisine Etkileri

Covid-19 bir sağlık krizi olarak ortaya çıkmış fakat küresel bir dünya ekonomisinde hem arz hem de talepte eş zamanlı kesintileri içeren “Emsalsiz” küresel bir krize dönüşmüştür. Arz tarafında enfeksiyonlar ölümler, hastalıklar ve karantina uygulamalarıyla iş gücü arzını ve üretkenliği azaltırken bir taraftan da zorunlu kapanmalarla, iş yerlerinin kapanması ve sosyal mesafelerde arz kesintilerine sebep olmuştur. Talep tarafında ise, işten çıkarmalar, gelir kaybı (hastalık, karantina ve işsizlikten kaynaklanan) ve giderek kötüleşen ekonomik beklentiler hane halkı tüketimini ve firmaların yatırımlarını azaltmıştır (Keleş, 2021: 8). Başlangıçta Çin’de

kendini gösteren salgın, beraberinde hızla Tayland, İtalya ve İran'da baş göstermiş ardından tüm kıtaları etkisi altına alarak ekonomiyi derinden sarsmıştır. Pek çok sektör salgından negatif yönde etkilenmiştir. Bunun başında öncelikli olarak Çin'in üretimini durdurması ve buna bağlı olarak ara madde ve ham madde yönünden hızla küresel tedarik zinciri krizine yol açması yatmaktadır. Spor faaliyetleri Olimpiyatlar, Avrupa şampiyonası ve uluslararası ve ulusal spor müsabakaları iptal edilmiş. Bunlardan en çok etkilenen ülke ise olimpiyat yatırımı nedeniyle Japonya olmuştur. Ardından eğlence yerleri, kafeler ve alışveriş merkezlerinin kapanması, sınırların kapatılarak pek çok ülkede olağanüstü hal ilan edilmesiyle ithalatın ve ihracatın durma noktasına gelmesi sistemsel yapının işleyişinin zarar görmesine neden olarak bir paradoksa yol açmıştır. Bir yandan ülkeler kendi kendilerine yetmeye çalışırken öte yandan ekonomik bilançonun çarpıcı gerçekleri ekonominin yeniden küresel boyut kazanması için çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır.

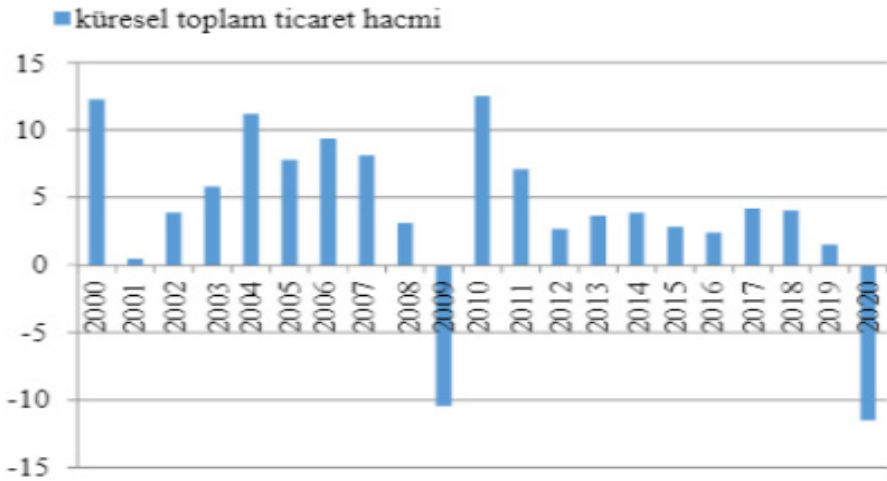
Şekil 1. Seçilmiş önde gelen ticaret ülkelerinin ürün ihracatı, Nisan 2020, Yıllık yüzde değişim.

Kaynak: (WTO, 2020).

Şekilde görüldüğü üzere, emtia ihracatı, ekonomilerin neredeyse tamamında Nisan 2020'de bir önceki yıla göre keskin bir düşüş yaşanmıştır. Gelişmiş ülkelerin ticaret emtia ihracatında Nisan 2020'de (yıllık değişim) düşüşler yüzde -2'den (Çin Taypei) yüzde -61'e (Güney Afrika) kadar değişmiştir. Şekilde belirtilen mevcut ABD doları cinsinden aylık emtia ticareti istatistikleri, hacim bazında üç aylık istatistiklere göre daha günceldir. Bazı Asya ekonomileri ihracattaki düşüşlerden kaçınsa da (Nisan 2020'de), ithalat büyümeleri negatif kalmıştır. Sonuç olarak Uluslararası Ticaret, Covid-19'un beraberinde getirdiği resesyondan büyük oranda negatif etkilenmiştir. (Taşkın ve Akıncı 2021: 766)

Dünya Bankası ve IMF gibi Birleşmiş Milletler sisteminde yer alan kuruluşlardan benzer biçimde yeni ekonomi paketleri açıklamış ve bütçelerini bu doğrultuda artırdıklarını duyurmuşlardır. Salgın, tüm ülkelere oldukça ağır bir fatura ortaya

çıkarmıştır. Gelişmiş, gelişmekte olan, az gelişmiş bütün ülkeler ekonomik büyüklüklerinin izin verdiği ölçüde, pandeminin gidişatına göre çeşitli zamanlarda koşulların gerektirdiği durumlara uygun olarak belirledikleri birden fazla ekonomi paketini açıklamışlardır. Bu paketler stratejik firmalar için kurtarma paketleri, bireylere ve esnafa doğrudan para yardımı, oldukça düşük faizli uzun vadeli kredilerin sağlanması gibi çeşitlilikler göstermektedir.

Şekil 2. 2000-2021 Dünya Küresel Toplam Ticaret Hacmi.

Kaynak: (Kaya, 2020)

Şekilde 2000-2021 yılları arasındaki dünya ticaret hacmindeki değişim verileri yer almaktadır. Özetle şekil en sert düşüşün 2020 yılında gerçekleştiğini açıkça göstermektedir.

Yine 2021 yılı IMF verilerine göre büyüme hızı ; 2019 yılında dünya genelinde 2,9 iken 2020 yılında -3,3'e gerilemiştir.

ILO Covid -19 nedeniyle dünya genelinde 25 milyon insanın işsiz kalacağını öngördüğünü açıklamış. ILO'ya göre ise dünya işgücünün %81'i salgının ekonomik etkilerine maruz kalmış ve ne yazık ki her 6 genç çalışandan 1'i işsiz kalmıştır (URL-1). (Euronews. [En], 2023).

Diğer bir yandan kayıt dışı istihdam eden çalışanlar Covid-19 pandemisinin getirmiş olduğu seyahat kısıtları, sınırların kapatılması ve karantina önlemleri ile birçok çalışan iş yerlerine gidemez olmuş ve bu durum kayıt dışı çalışanların gelirlerinde olumsuz etkiler yarattığı görülmüştür. Bu olumsuz etkiler büyük oranda toplumdaki vasıfsız, güvencesiz, düşük ücretli ve en güçsüz çalışanları etkilemiştir (Ayaz, 2022: 25) Virüsün çıkış yerinin Çin olmasına rağmen batı ülkeleri virüsün etkilerini daha çok hissetmiştir. Ülkelerden kısaca kesitler;

Çin

IMF 2021 yılında açıkladığı veriye dayanarak Covid-19 salgınının çıkış yeri olmasına rağmen Çin 2020 yılında %-1,3'lük bir ithalat yaparken %2,2 oranında ihracat yaparak ihracat fazlası vermiştir. Salgının yoğun olduğu 2020 yılında böyle bir durumun yaşanması oldukça önem teşkil etmektedir. 2021 yılında Covid-19 salgını için üretilen aşuların aktif olarak kullanılmaya başlanması ile ülkelerde kontrollü serbestleşme sistemine geçilmiştir. Serbestleşme sonucunda üretim ve tüketim artmaya başlamış ve uluslararası hareketliliğinde serbestleşmesi ile ticaret, salgının yaşanmadığı dönemden bile daha fazla ivme kazanmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki 2020 yılında ihracat fazlası veren Çin, 2021 yılında ithalat ve ihracat verileri %19 dolaylarında gerçekleşerek birbirlerini karşılayabilmiştir (Ünüvar ve Aktaş, 2022; 130).

Birleşik Krallık

Başlangıçta sürü bağışıklığı stratejisine yönelmiş ancak virüsün ölüm oranının artması hükümeti önlem almaya mecbur bırakmıştır. Faiz oranlarını indirmiş, GSYH'nın %15'i ne denk gelen 330 milyar poundluk kredi ve teminat imkanı sağlamış, pek çok farklı merkez bankası ile SWAP kanalı açılmıştır.

Almanya

Başlangıçta çok derin etkiler ile sarsılmış ardından hükümetin GSYH'nın %4,9'luk kısmını kapsayan destek bütçesi açıklanmış ve bu kapsamda pek çok tedbir alınmış bunun yanında AR-GE çalışmaları ile Almanya baştaki negatif seyrini belirli oranda iyileştirmiştir.

İtalya Ve İspanya

En çok salgından etkilenen ülkelerin başını İtalya çekmektedir. İtalya sağlık sistemi problemleri dünya medyasını sarsmış İtalya ekonomisi ciddi sarsıntıya girmiştir. İspanya, İtalya ile başı çekmekle beraber ülkede acilen olağanüstü hal ilan edilmiş İthalat ve İhracat durma noktasına ulaşmıştır.

Rusya Ve Suudi Arabistan

Petrolde yaşanan ani fiyat düşmesiyle beraber petrol şokları ve bu şoklardan kaynaklı Rusya ile Suudi Arabistan'ın petrol anlaşmazlıkları küresel piyasayı bir kez daha sarsmış ve bundan yalnızca bu iki ülke değil tüm ülke ekonomileri etkilenmiştir. Ayrıca diğer enerji fiyatlarının sert düşüşleri de ekonomiyi negatif yönlü etkilemiştir.

Ülkeler tüm bu olumsuz tabloların etkilerini minimize etmek için hızla dijitalleşme sürecine girmiştir. Gerek çalışma hayatında gerekse ekonomik durumu hızla normale dönüştürmek için resesyon sürecine girilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

COVID-19 PANDEMİSİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİ VE İKY ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

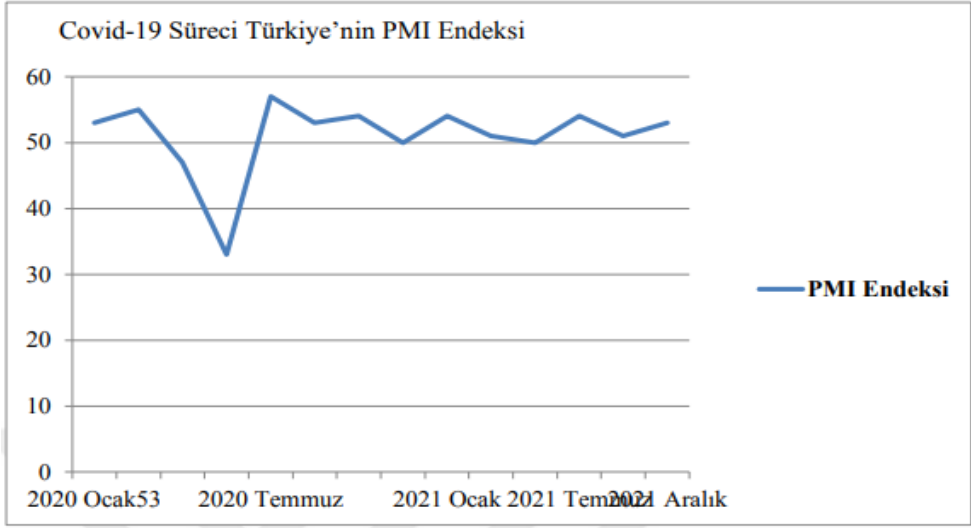
Sektörel Etkileri

Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilanının hemen ardından Türkiye’de resmi olarak ilk korona vakası 11 Mart 2020 günü ilan edilmiştir. Covid-19 salgınının Türkiye’de yaşayan bireyler ve toplum yaşantısı üzerinde ekonomik, demografik, sosyal, siyasi, bilimsel vb. etkileri olmuştur. Türkiye de hızla diğer Avrupa ülkeleri ile aynı önlemleri alarak virüsün yayılımını geciktirmek adına zorunlu kapanmaya gitmiştir. Bu durum ülke genelinde derin bir krize yol açarak neredeyse tüm sektörlerle darbe vurmuştur (Öztürk, 2022: 24).

SEKTÖRLER	COVID-19 KRİZİNİN SEKTÖRLERE ETKİSİ
Toptan ve perakende ticaret	Yüksek
İmalat	Yüksek
Emlak; idari ve destek hizmet faaliyetleri	Yüksek
Konaklama ve yiyecek hizmetleri	Yüksek
Sanat, eğlence, dinlence, spor ve diğer hizmetler	Orta-Yüksek
Ulaştırma, depolama ve haberleşme	Orta-Yüksek
İnşaat	Orta
Finans ve sigorta hizmetleri	Orta
Madencilik ve taş ocakçılığı	Orta
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	Düşük-Orta
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	Düşük
Eğitim	Düşük
Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik	Düşük
Kamu hizmetleri (elektrik, gaz vb. üretimi ve dağıtımı)	Düşük

Şekil 3. Covid-19 Krizinin Sektörlere Etkisi.

Kaynak: (ILO, 2020)

Şekil 4. Covid-19 Süreci Türkiye'nin PMI Endeksi

Kaynak: (ISO, 2022)

Uluslararası Çalışma Örgütü ve İstanbul Sanayi Odasının yayınlamış olduğu verilere dayanarak araştırmanın bu kısmında Türkiye'nin virüs sonrasında ekonomik açıdan başlıca etkilenen sektörleri incelenecek. Sektörlerin durumu negatif yönlü ve pozitif yönlü olarak ikiye ayrıştırılacaktır.

Negatif Yönde Etkilenen Sektörler

Salgının yayılması gerek alınan önlemler nedeniyle sosyal yaşamın sekteye uğraması gerekse arz ve talep yönlü şokla pek çok sektörü negatif yönde etkilemiştir. Başta küçük ve orta ölçekli işletmeler (Kobiler) teker teker kepenkleri indirirken büyük şirketlerden de üretimin durdurulması ve iflas haberleri peşi sıra gelmiştir.

Bankacılık: Özellikle virüsün ilk 3-4 haftasından itibaren negatif eğilim göstermeye ve başlamış karantina süreciyle beraber tarihteki en büyük negatif yönlü büyüme zirvesini görmüştür.

Pazar yerleri: Uzun dönemli harcama kalemlerinde (ev ve araba) ve dayanıklı tüketim ürünlerinin satışlarında negatif yönlü etki gösterdiği gözlenirken daha hızlı tüketim ürünlerinin öne çıktığı ve kendine ait dağıtım hizmetleri olan pazar yerleri nin daha az negatif etkilendiği gözlemlenmiştir.

Otomobil: Bu dönemde otomobil satışları negatif yönde etkilenmiş bu nedenle pek çok otomobil firması üretimlerini askıya almıştır. Bunların sonucunda Fransa'da PSA Peugeot, Citroen ve Japon otomobil üreticisi Nissan ve Honda Motor Çin'deki üretimlerine belirli süreliğine ara verirken Hyundai de benzer şekilde üretimini askı altına almıştır.

Yemek: Virüsle beraber dışarıdan yemek siparişi veren işletmelerin homeofis sistemine geçmesi bu sektörü olumsuz yönde etkilerken diğer yandan evlere siparişlerde hijyen kaygıları bu sektör üzerinde negatif etkiye neden olmuştur.

Sağlık: Pandeminin ilk dönemlerinde gerek kamu gerekse özel hastanelerinde salgının potansiyel yayılma yerleri olarak görülmelerinden dolayı hastane randevuları iptal edilmiş ve sağlık yüksek oranda negatif etkilenmiştir. Hastalığın tüm illere yayılması ve beraberinde artış gösteren vaka sayıları ile beraber kamu sektörünün pandemi süreci içerisinde yoğunluğundan dolayı özel sağlık sektörüne olan talep artmıştır. Bu artışın nedenleri içerisinde devlet sektörünün yetersiz kalması, yoğun olması ve nitelikli sağlık hizmetinin alınamamasından dolayı özel sektöre olan talep artmış büyüme negatif yönde seyretse de negatif büyüme trendi yavaşlamıştır.

Spor medyası: Medya genel bazda pozitif yönde ayrışırken spor müsabakalarının birer birer iptali nedeniyle negatif yönde ayrışmıştır.

Mücevher ve takı: Salgının etkisi ile beraber bu alanda negatif trendli düşüş göstermiş olup bu alana yönelik iyileşme oldukça yavaş ilerleme kat etmiştir.

Ulaşım: Hava yolları ulaşımlarında başta ülkelerin sınırlarını kapatmalarıyla beraber uluslararası uçuşlar yasaklanmış ardından Türkiye genelinde seyahat kısıtlamalarıyla beraber şehirler arası uçuşların yasaklanması hava yolları sektörünü oldukça negatif yönde etkilemiştir. 13 Martta Pegasus, hava yolları hisse değeri yüzde 45 düşmüş ve Türk Hava Yollarının hisse değeri ise yüzde 38 kayıp yaşamıştır. Karantinanın kalkması ve seyahat yasağının hem ülkeler hem de şehir içi kaldırılmasıyla beraber pozitif bir iyileşme yaşansa da pandemi döneminde genel tablo negatif yönde seyretmiştir. Hava yolu dışında kalan tüm yolcu taşıma sektörü de gerek otobüs, gemi vs gibi ulaşım araçları seyahat kısıtlamalarına ilaveten birde sokağa çıkma yasağıyla beraber sert düşüş yaşayarak negatif etki göstermiştir.

Turizm: Turizm sektörü, tüm sektörler arasında döviz girdisi sağlayan ve istihdam yaratan en önemli sektör olarak başı çekmektedir. Turizm sektörünün durma noktasına gelmesi ve ulaşım kısıtlamalarıyla beraber otel ve konaklamada ciddi negatif etkiye neden olmuş ayrıca bireyler hijyen ve sosyal mesafe endişeleri nedeniyle korkması bu sektörü olumsuz etkilemekte ve bu etkinin bir süre daha olumsuz yönde devam edileceği öngörülmüştür.

Pozitif Yönde Artış Gösteren Sektörler

Elektronik: Genel anlamda pozitif yönde ufak bir artış gözlemlenmiş özellikle mutfak aletleri başta olmak üzere tüm elektronik ürünlerde pozitif etki yaşanmıştır.

Sosyal medya: Türkiye dünyaya kıyasla daha düşük oranda pozitif yönde etkileşim yaşamış bunun sebebi Türkiye'nin genç nüfusa sahip olmasından dolayı sosyal medya zaten aktif olarak kullanılmasıdır. Diğer artış gösteren bazı sektörler indirim marketleri, kitap, iç giyim, medya, evcil hayvan, oyun, çocuk-bebek ürünleri, oyun, kozmetik ve kişisel bakım ürünleri burada kişisel hijyen sağlayan

ürünler daha fazla pozitif gelişme göstermiş olup bu sektörler özellikle agresif indirimlerle pozitif yönde artış göstermişlerdir. Benzer şekilde internet; getirilen kısıtlamalar nedeniyle günün tamamını veya çoğu zamanını evde geçirmek zorunda kalan insanlar özellikle Netflix, Blu tv gibi platformlar yaptığı agresif kampanyalara kayıtsız kalamayıp sektörün pozitif yönde etkilenmesini sağlamıştır.

Sağlık destek ürünleri: Vitaminler başta olmak üzere bağışıklığı güçlendirecek her türlü tıbbi ürün ve bunun yanında aktar ürünleri en çok pozitif yönde etkilenen sektörlerin başında gelmektedir.

Uzaktan eğitim: Tüm sektörler arasında en fazla pozitif büyüme gösteren alan olmuş. Özellikle Skype, Zoom, EBA gibi programlar oldukça yüksek artış göstererek yaklaşık 15 katlık bir büyüme Bu alanın bu oranda pozitif ayrışması hem eğitim hem de çalışmaların uzaktan online biçimde internet üzerinden devam ediyor olması olmuştur. Bunla birlikte Türkiye Aselsan'ın yürüttüğü bu alana ilişkin video konferans çalışması olan XperMeet'i geliştirdi ve kullanıma sunmuştur (Eşsiz ve Durucan, 2021; Nalçakan, 2022; Öztürk, 2022).

Alınan Önlemler Ve Tedbirler

11 Mart 2020 tarihinde sağlık bakanlığı Türkiye'deki ilk resmi vakayı ilan etmiş ve beraberinde seyahat kısıtlamaları ve hava yollarına ilişkin tedbirler alınmıştır. 12 Mart tarihi itibarıyla eğitim sürecine ara verilmiş ve yüz yüze eğitim askıya alınmıştır. Virüsün etkisinin diğer ülkelerle de olduğu gibi paralel bir süreçle giderek artış göstereceği anlaşılınca uzaktan eğitim sistemine geçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı tarafından bir genelge yayınlanarak, yurtdışı seyahatlerine kısıtlar, yurtdışından dönen vatandaşlara karantina ve kamu kurumlarında iş yerinde çalışma zorunluluğuna esneklikler sağlanmıştır. Ek genelgelerle sanat faaliyetleri, toplantılar vb birçok etkinlik iptal edilmiş, kafeler, lokantalar ve alışveriş merkezleri ve beraberinde pek çok işyerinin kapatılması ekonomik durgunluğa, istihdam problemlerine yol açmıştır (Balcı, 2020: 76). Nihayetinde bu durum karşısında yüksek enflasyon yüksek faizlere sebep olmuştur. Faiz oranlarındaki artış; 25 üretim, yatırım, hizmet, turizm, havacılık vb. birçok alanda olumsuz değişimlere sebep olmuştur (Karataş, 2022: 24).

18 Mayıs itibarıyla Cumhurbaşkanının yaptığı açıklamayla tüm sektörlerde normalleşme planının hayata geçirilmesi için rehber yayımlandığını ve işyerlerine çalışma saati, kullanım alanı, aynı anda içeride bulunabilecek müşteri kapasitesi bilgilerini gösterir afişler asılacağı duyuruldu. Ardından kapsam genişletilerek şehirlerarası seyahat kısıtları, ekonomiyi ve çalışma hayatına yönelik tedbirli kapsamlar alınmıştır (Balcı, 2020: 77).

Alınan bazı ekonomi ve istihdama yönelik politikalar ve tedbirler;

Ekonomik istikrar kalkanı adında bir paketle Covid-19 salgının etkilerini azaltmak için toplamda 100 milyar liralık bir kaynak sunuldu. Bazı sektörlerin nisan,

mayıs, hazirana kadar muhtasar ve kdv tevkifatı ile sgk primlerinin ödemeleri 6 ay ertelendi. Konaklama vergisi kasım ayına kadar uygulamama kararı alındı. İç hava taşımacılığında kdv yüzde 18'den 1'e kadar 3 ay süre için düşürüldü İhracatçıya stok finansmanı desteği sağlandı. Esnaf ve sanatkarların halk bankasına olan borçları 3 ay faizsiz ertelendi. Askeri ücret desteği devamlılığı sağlandı. Reel ekonomiye yönelik likidite aktarımı yapıldı. Küçük ve orta ölçekli işletmelere kredi desteği sağlandı. En düşük emekli maaşı 1500 tl yapılmıştır. İstihdamdaki sürekliliği temin etmek amacıyla iki aylık telafi çalışma süresini 4 aya çıkartılması kararına varıldı.

(URL-3). (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. [TCCB], 2023)

Çalışma hayatına yönelik alınan tedbirler;

Corona virüsün etkisiyle, kamunun aldığı kararlarla beraber işletmeler ve kamu sektörünün yeni normale ilişkin düzenlemeleri uygulaması ve ekonominin sekteye uğramaması, salgının etkilerini minimal düzeye çekerken üretime kalındığı yerden devam ederek piyasayı ayakta tutulması için yapılması gereken tedbirler açık ve net bir şekilde ortaya konmuştur. Gerek çalışanların gerekse işverenlerin yeni çalışma düzenine olabildiğince hızlı uyum gösterebilmesi için el kitapları ve eğitimlerin verilmesi oldukça büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda işçi ve işveren ortak bir tutum sergilemesi gerekmektedir çünkü tarafların çıkarları için dayanışma yapmaları zorunlu hal almıştır. Sendikaların ayrıca pandemi döneminde de aktif rol alması beklenişmiş ve bu doğrultuda işçiler için sağlık koşulları ve sağlık güvenliği konularını masaya yatırılması gerekli hale gelmiştir. Atipik olarak adlandırılan esnek çalışma, dijital çalışma, kısmi süreli çalışma gibi türlere dönüşüm hızla gerekli hale gelmiştir. Ayrıca şirketin senaryo planlaması dahilinde; Potansiyel riskleri belirleyip etkilerini ölçmeli, iş sürekliliğini ve finansal istikrarı plan dahilinde içermesi gerekli hale getirilmiştir.

Başlıca çalışma hayatına uygulanan önlemler ve insan kaynakları yönetimi stratejilerinin aldığı tedbirler,

Çalışanların salgına ilişkin yeni çalışma düzeninin iyice öğrenilmesinin sağlamak adına eğitimler verilmesi oldukça önemlidir. Tedarik zinciri kontrolü yapılarak aksama yaşanmaması ve yaşanırsa uygulanacak politikaların oluşturulması, esnek üretim ve çalışma tarzlarına geçiş, evden çalışma sistemine geçişle beraber geleneksel çalışma koşulları dijital çalışma şartlarına dönüştürülmesi, çalışma tarz ve sürelerinde esneklik, toplu çalışma ilişkilerinin bireyselleşmesi, kısmi süreli çalışma, iş yerlerinin çalışan ve müşterilerine hijyen kurallarına uygun ortam temin etmesi, işyerlerinde çalışma alanlarında sosyal mesafenin gözetilerek çalışma düzeni uygulanması, çalışanların ulaşımını sağlayan servislerin hijyen koşullarına uygun ve sosyal mesafeyi gözeterek taşıma yapılmasının temini, iş sağlığı ve iş güvenliği kavramlarına önem verilmesi, işyeri hekimi bulunmayan firmalarda istihdam eden çalışanların sağlık anlaşmalarının yapılması gerekliliği. Mevcut risklere yönelik ve oluşabilecek risklerin öngörülerek planlamalar yapılması ve uygulamaya

koyulması. Gerek çalışanlara gerekse müşterilere sağlıklı havalandırma sistemleri temin edilmeli. Buradan da anlaşılacağı üzere pandemi dönemi ile beraber artık yeni normalde yaşanan salgının etkilerine paralel olarak en önemli hale gelen kavram çalışma hayatında sağlık güvenliği olmuştur (Keleş, 2021: 17).

İnsan Kaynakları Yönetiminde Üzerinde Pandemi Etkisi

Pandemi yaşamın her alanını etkilediği gibi insan kaynaklarının uygulamalarında, iş süreçlerinde çalışma modellerinde ortaya çıkabilecek kriz durumlarında, eyleme geçirilecek planlarda pek çok değişime ve yeniliklere de yol açmıştır.

İnsan kaynaklarında temel bazı düzenlemelere gidilmiş; izin, özel sağlık sigortası, öğle yemeği ve yol yardımı gibi yan haklar gözden geçirilmiş ve yan hak ödemelerinde değişime gidildiği gözlenmiştir. Ücretlerin yanı sıra çalışanlarına internet kotası desteği, telefon faturası ödeneği gibi yeni ödeme imkanları tanımlanmıştır (Tuna ve Türkmendağ, 2020; 32477).

Bu değişimlerin temelinde pandeminin zorunlu hale getirdiği iki temel unsur yatmaktadır.

Uzaktan Çalışma Modeline Geçiş

Pandemi öncesinde de görece daha az uygulanan bu model işletmelerin maliyet avantajları ya da çalışanın tercihinine bağlı olarak uygulamaktaydı. İş-yaşam dengesinin sağlanması için pandemi döneminde işletmeler gerek özel gerekse kamu sektörü home-ofis sistemine geçmek zorunda kalmıştır. Dijitalleşme evresini tamamlayan organizasyonlar iş sürdürme bilinirliğini ve yönetimini ofis, mağaza dışında sanal ortamdan sağlamak zorunda kalmıştır.

Ayrıca Uzaktan çalışma, işçi açısından çeşitli avantajları beraberinde getirmekle birlikte sosyal izolasyon, özel hayat ve iş hayatının iç içe geçmesi, iş görme borcunun ifa edildiği yerin ev olması sebebiyle kendine özgü birtakım tehlikelerin ortaya çıkması gibi işçi açısından önemli değişiklikleri de doğurmuştur.

Elektronik İnsan Kaynakları Yönetimi

Elektronik insan kaynakları yönetimi (E-İKY) kavramı 1990' lı yıllarda ilk kez e- ticaret kavramının kullanıma başlanmasıyla ortaya atılmıştır. Tüm Dünya ülkelerinde sanal ticaretin artışıyla birlikte doğru, etkin, güvenilir bilgiye hızlı ve kolay ulaşabilmek, değişimlere kolayca adapte olabilmek, sürekli gelişime imkânı sunmak dinamik organizasyon yaratabilmek için teknolojik gelişmeleri sürekli takip ederek ve teknolojik gelişmeleri uygulayarak örgütlerin küresel ekonomiye uyum sağlamasını kolaylaştırmayı mümkün kılabilmek adına E-İKY kavramına ihtiyaç duyulmuştur (Ayan, 2019; 21).

Pandemi süreci ile dijitalleşmek zorunda kalan işletmelerde insan kaynakları inovasyona uğrayarak E-İKY' ne adapte olarak hızla yaygınlaşmıştır. E-İKY'nin

literatür tanımlamalarına bakılacak olunursa basitçe sanal dünya üzerinden işletilen insan kaynaklarının dijitalleşmiş hali olarak tarif edilebilir.

Pandemi ile beraber yeni işleyiş modeline geçen insan kaynakları; yönetimini, işlemlerini, temel işlevlerini ve örgüt faaliyetlerini yönetilmesini internet ortamı üzerinden yürütmek durumunda kalmıştır. Buna bağlı olarak yeni normalde performans değerlendirme, eğitimler, yeni işe alım süreçleri, iş sağlığı ve iş güvenliği, ücretlendirme gibi temel işlevleri artık elektronik ortamda yürütmek zorunda kalmıştır. Kısacası örgütler insan kaynakları ile ilgili faaliyetlerini dijital ortamda sürdürmek durumunda kalmıştır.

Genel olarak insan kaynakları fonksiyonlarının elektronikleşmesi avantaj sağlasa da örneğin evrak işlerinin dijitalde daha kolay ve sistematik olması gibi bunu yanında bazı kariyer yönetimi gibi işlevlerde aksamalara neden olmuştur.

SONUÇ

Covid -19 olarak Wuhan'da kendini gösteren ve sonrasında hızla yayılan virüs kontrolden çıkarak tüm kıtalara yayılmasının ardından pandemi ilan edilmiş ve karantina tedbirlerinin yanı sıra pek çok alınan önlemler kapsamında insan yaşamına ilişkin hemen hemen her konu sektöre uğramış, üretim durma noktasına ulaşmıştır. Dünya genelinde bakıldığında toplumun büyük bir kısmı sağlık sorunlarının yanında psikolojik olarak da oldukça etkilenmiş bu etkileri en çok hisseden ise kadınlar olmuştur.

Pek çok kobi hatta büyük işletmeler kepenkleri kapama noktasına gelmiş ancak hızla dijitalleşen işletmeler pandeminin negatif etkilerini bertaraf etmeye çalışmıştır. Bunla beraber bazı yeni sektörler ortaya çıkarken her sektör aynı oranda etkilenmemiştir. Bazı sektörler hızla dijitalleşerek sağlık destek ürünleri, ulusal zincir marketler, hobi, eğlence sektörleri pozitif ivme kazanırken başta sağlık, turizm ve konaklama, ulaşım ve lojistik ve enerji sektörleri en çok negatif oranda ayrışmayı gören sektörler olmuştur.

Ülkeler AB gibi küresel örgütlerden gerekli destekleri alamayınca kendi içlerine kapanarak giderek kapitalizmden uzaklaşırken kendi kendilerine yetebilmeye çalışırken süreç sosyal devlet anlayışının gerekliliğini ortaya koymuştur. Bir yandan ülkeler kendi kendilerine yetmeye çalışırken öte yandan ekonomik bilançonun çarpıcı gerçekleri ekonominin yeniden küresel boyut kazanması için çalışmalar yürütülmeye devam etmek zorunda kaldığı paradoksyla karşı karşıya bırakmıştır.

İnsan kaynakları ve çalışma hayatına yönelik yeni uygulamalar ile tedbirler de önemli değişimler olmuş, işletmelerin büyük çoğunluğu zoraki olarak homeofis sistemine geçmiş ve esnek çalışma koşulları benimsenmiştir. Pandemi sonrası çalışanlar artık bu düzenin devamlılığını talep edecek ve esnek çalışmaya ilişkin yasal düzenlemeler gerekli hale gelecektir.

Kısacası pandemi sürecinde dijital hayata geçiş yapan ve adapte olan işletmeler yenilikçi fikirler sürecin negatif yönlerinden kısmı olarak görece az etkilenmektedir. Öte yandan insan kaynaklarının çalışma hayatına yönelik sürece ilişkin bilgilendirmeleri oldukça önem arz etmektedir. Pandemi ile yeni çalışma şartlarına adapte olunması ve iyi bir insan kaynakları yönetimi stratejileri de ihtiyaç haline gelmiştir. Belki de ücretten bile daha önemli hale gelen iş güvenliği ve iş sağlığı konusunda gereken özen gösterilmeli ve eğitimler online çerçevede dahi olsa aksatılmamalı ancak bu şekilde organizasyonlar verimlilik ve etkinliklerini yitirmemiş olur. Devlet politikalarında sürece ilişkin daha etkin olması gerektiği saptanmakta tabii burada alınan tedbirlere vatandaşların da uyması yeni normelleşme süreci için önemli bir kriter olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akbaş, T. ve Türkmenadağ, Z. (2020), Covid-19 Pandemi Döneminde Uzaktan Çalışma Uygulamaları Ve Çalışma Motivasyonunu Etkileyen Faktörler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 3246- 3260.
- Aslan, R. (2020) Tarihten Günümüze Epidemiler, *Pandemiler ve Covid-19. Ayrıntı Dergisi*, 8(65), 35-51.
- Avşar, S. (2017). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Tarihsel Rollerini Yitiren Erkekliğin Çöküşü: Küllerinden “Yeni Erkek”liğin Doğuşu . *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3 (2) , 224-241 .
- Ayan, G. (2019). Elektronik İnsan Kaynakları Yönetiminde Bilgi Yönetimi Süreçleri. Yüksek Lisans Tezi. Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi.
- Ayaz, F. (2023). Covid-19 Pandemisinin Lojistik Şirketlerinin Finansal Yapısına Etkisi: Bıst’de Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28 (1) , 107-129 .
- Balcı, A. (2020). Covid- 19 Özelinde Salgınların Eğitime Etkileri. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi*, 3 (3), 75-85 .
- Cerev, G. ve Yenihan, B. (2017). İşgücü Piyasası Temel Kavramları Doğrultusunda Elazığ İli İşgücü Piyasasının Mevcut Durumu Ve Analizi.
- Çetinel, F. (2003). Personel Yönetiminden İnsan Kaynakları Yönetimine: Tarihsel Bir Perspektif. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 19 (1) , 175-200.
- Demir, Ö. ve Keskin, S. (2011). Türkiye’de İstihdamın Yapısının Değerlendirilmesi (2000- 2010). *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), 134.
- Eşsiz, P. ve Durucan, A. (2021), Covid-19 Salgınının Seçilmiş Sektörler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Ekseninde Bir Değerlendirme. *International Journal of Public Finance* , 6 (2) , 193-210 .
- Karataş, F. (2022) . İşyerlerinde Covid-19 İle Mücadele Çalışmaları: Havacılık Sektöründen Bir Örnek. Yüksek Lisans Tezi. Kars: T.C. Kafkas Üniversitesi.
- Kaya, G. (2020) Koronavirüs Pandemisinin Küresel Ekonomideki İzleri: Kamu Finansal Dengesi Ticaret Hacmi, Enflasyon, İşsizlik Ve Ekonomik Büyüme. *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 221–237.
- Keleş, G. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinin İş Yaşamına Etkileri: Banka Çalışanları Üzerine Nitel Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Nalçakan, U. (2022). Türkiye’de Covid 19 Dönemi Makroekonomik Etkilerinin Analizi. Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: T.C. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi.
- Öztürk, S. (2022), Covid-19 Salgınının Türkiye’de İncelenmesi: Sektörel Etkiler Ve Önlemler. Yüksek Lisans Tezi. Tokat: T.C. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Parıldar, H. (2020) Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları, *Tepecik Eğit. ve Araşt. Hast. Dergisi*, 30(Ek sayı), 25.
- Taşkın, E. ve Akıncı, S. (2021), Covid-19 Küresel Salgınının Uluslararası Ticarete Etkileri. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 5(2), 749-771.
- Üstün, Ç. ve Özçiftçi, S. (2020). COVID-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam Ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(1), 143.
- URL-1: <https://tr.euronews.com/> (E.T.:10.1.2023).
- URL-2 : www.tccb.gov.tr/ (E.T.: 17.1.2023).
- URL-3 : www.ilo.org/ankara/lang--tr/index.htm (E.T.: 7.3.2023).
- ÜNÜVAR, İ. ve AKTAŞ, H. (2022), Dünya’da ve Türkiye’de Covid-19 Pandemisinin Ekonomik Etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25(1), 124 - 140,
- Valiyeva, K. (2020). Covid-19 İle Ulus Devleti Yeniden Düşünmek . *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 19(37) , 390-403 .
- Vatandaş, C. (2011). Toplumsal Cinsiyet Ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı . *İstanbul Journal o Sociological Studies* , 0 (35), 29-35.
- Yıldız, İ, Çıkrıkçılı, U. Yüksel, Ş. (2020). Karantinanın ruhsal etkileri ve koruyucu önlemler. *Türkiye Psikiyatri Derneği Ruhsal Travma ve Afet Çalışma Birimi*. 1-11.
- Zeybek, Z. , Bozkurt, Y. & Aşkın, R. (2020). Covid-19 Pandemisi: Psikolojik Etkileri Ve Terapötik Müdahaleler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37) , 304-318.

COVID-19 SALGINININ KAMU YÖNETİMİNİN TEORİĞİ VE PRATIĞI ÜZERİNDE YARATTIĞI ETKİLER

Adnan KARATAŞ¹

GİRİŞ

Yönetim olgusu insanlık tarihiyle birlikte ortaya çıkan ve modern devletlerin kurulmasıyla birlikte sistematik yapılar oluşturan sosyal bir ihtiyacın ürünüdür. İnsanların topluluklar halinde yaşaması ve toplulukların giderek kalabalıklaşması yaşanan toplumda belli bir düzenin tesis edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Modern anlamda kamu yönetimi ve buna bağlı olarak gelişen çeşitli idari sistemler, toplumda belli bir düzeni ve insan ihtiyaçlarının daha kolay giderilmesini sağlamaktadır. Geçmişten günümüze toplumlar içerisinde ve toplumlar arasında ortaya çıkan meselelerin çözümlenmesinde bu idari mekanizmalar işlemektedir. Bu idari mekanizmalar genellikle çok fazla ön planda olmamakla birlikte devlet olgusunun içerisinde işlemektedir. Soyut bir kavram olan devlet, kamu yönetimi sistemi ve onun araçları vasıtasıyla görünür hale gelmekte ve topluma nüfus edebilmektedir.

Devletin toplumlarda oluşan sorunları çözümlmek ve insanların sınırsız nitelikteki taleplerini karşılayabilmek için kamu yönetimi olarak isimlendirilen yine bir soyut olgu ile daha mikro ölçekte yönetim boyutuna odaklanmaktadır. Kamu yönetimi ise genel bir ifadeyle ve modern anlamıyla belli bir ülkedeki tüm kamusal hizmetlerin düzenlenmesi, sunulması, koordine edilmesini ve denetlenmesini ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle kamu yönetimi bir toplumdaki karmaşık ve kimi zaman çelişen sorunlar üzerinde işleyen, kamusal mal ve hizmetlerin üretilmesini sağlayan idari mekanizmalardır (Eryılmaz, 2019: 9). Bu niteliği itibariyle kamu yönetiminin işlevsel ve yapısal biçimde iki yönü vardır. Yapısal olarak kamu yönetimi devletin örgütlenme biçimini ve kurumlar arası ilişkiler ağını ifade etmektedir. İşlevsel

¹ Dr. Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Mail: adnan.karatas@atauni.edu.tr, ORCID:0000-0003-2399-8013

olarak kamu yönetimi kamu politikalarının uygulanması ve devletin işleyen yönünü ifade etmektedir. Geçmişten günümüze kadar ekonomik, teknolojik, kültürel ve sosyolojik olarak meydana gelen gelişmelere bağlı olarak kamu yönetiminin bu iki yönünde de değişimler ve dönüşümler yaşanmıştır.

Dünya tarihindeki büyük savaşlar, ülkelerin genişlemesi veya küçülmesi gibi olaylar neticesinde devletin ve dolayısıyla kamu yönetiminin değişim dönüşüm geçirmesine yol açmıştır. Ancak bu gerekçelerin dışında ekonomik, hukuk ve toplumsal gerekçelere bağlı olarak kamu yönetimleri ciddi anlamda değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Bunların temelinde ise insanların daha fazla refah beklentisi yer almıştır. 21.yy'a gelindiğinde teknolojik gelişmelerinde katkısıyla insanların devletten ve dolayısıyla kamu yönetiminden beklentileri de çeşitlenmiş ve beklentinin karşılanma yolları değişim geçirmiştir. Buna bağlı olarak e-devlet uygulamaları birçok ülkede çok ciddi anlamda hız kazanmıştır. Böyle bir süreçte, 2019 yılında Çin'in Vuhan şehrinde ilk defa görüldüğü kabul edilen ölümcül bir salgın hastalık ortaya çıkmıştır (Lee, 2020). RNA genomuna sahip virüs kaynaklı bir salgın olan ve kamuoyunda Covid-19 olarak bilinen bu hastalık insanların yaşam şekilleri özellik iki yıl süreyle çok ciddi boyutta etkilemiştir. Bu salgın aynı zamanda ekonomik, toplumsal ve psikolojik birçok değişime yol açmıştır. Günümüzde bu salgının toplumsal, ekonomik ve insan sağlığını etkileyen özellikleri üzerinde daha fazla durulmaktadır. Ancak bu salgın devletlerin çok çeşitli önlemler almasına ve sağlık hizmetleri alanında önemli değişimler yapmasına yol açmıştır. Dolayısıyla devlete ve kamu yönetimine yönelik bireylerin bakış açılarında da belli bir değişim yaratmıştır. Ayrıca kamu yönetimi mekanizmasının hem yapı hem de işlevsel yönü itibarıyla da değişmesine yol açmıştır. Geleneksel anlamda devletlerde beklentilerin değişmesinden dolayı hem devlet hem de kamu yönetimi paradigmasının sorgulanması gündeme gelmiştir.

Bu çalışma kapsamında Covid-19 salgının kamu yönetiminin yapısı ve işlevleri üzerinde yarattığı etkiler üzerinde durulmaktadır. Kamu yönetiminin yaşadığı paradigma kaymasına dikkat çekilerek hangi kamu yönetimi paradigmasının daha fazla ön plana çıktığı üzerinde durulmaktadır. Ayrıca kamu yönetimi uygulamalarında yaşanan değişim ve dönüşümler üzerinde durulmaktadır. Hem teorik hem de pratikte yaşanan değişimlerin kamu yönetimi ve dolayısıyla devlet üzerinde yarattığı etkiler belirlenmektedir. Böylelikle bu değişimlerin kamu yönetimi uygulamasını ve disiplinini gelecekte nasıl etkileyebileceği değerlendirilmektedir.

COVID-19'UN KAMU YÖNETİMİ PRATIĞİNDE YARATTIĞI DEĞİŞİMİ

COVID-19'un ortaya çıkışı, sokağa çıkma yasağı ve bulaşmayı önlemek için uygulanan çeşitli önlemler nedeniyle hem ülkeleri hem de insanları ciddi anlamda zora sokmuştur. Böyle bir acil durumda, vatandaşlara hizmet sunmaya devam edebilmesi ve diğer paydaş türlerini de (işletmeler, gönüllü kuruluşlar, vatandaşlar) harekete geçirip koordine ederek artan çevresel karmaşıklığa yanıt verebilmesi

açısından kamu yönetimi kilit bir rol oynamıştır. Kamu yönetiminin rolünde yaşanan değişim ise kamu yönetimine yönelik bakış açısında değişime yol açmıştır.

Salgın her ülkede farklı zamanlarda ortaya çıkmış ve alevlenmiş olsa bile her ülkenin birinci sırada gündem maddesini salgın ve salgına yönelik eylem planları almıştır (Boyacı, 2020: 60). Salgının seyrine göre ülkeler stratejiler geliştirmekte ve geliştirdikleri bu stratejilerin uygulama biçimleri hızlı ve tepkisel nitelikte olmuştur. Salgının yayılımını önlemek ve hastaların sağlığına kavuşması için önlemler almak salgın dönemi kamu politikalarının birincil temel hedefi olmuştur. Dolayısıyla sağlık sistemlerinin teşkilatlanmasında ve uygulanmasında önemli değişimler yaşanmıştır. Salgınla mücadele amacıyla yeni sağlık birimleri oluşturulmuştur. Ayrıca sağlık hizmetlerinin sunulmasında online/çevrimiçi yollar devreye alınmıştır. Salgın öncesinde var olan bu online sağlık hizmeti uygulamalarının salgın ile birlikte daha aktif bir şekilde kullanıldığı görülmüştür.

Salgın aynı zamanda sosyal ve ekonomik olarak ülkelerin gelişimlerine ve kalkınmalarına olumsuz etki oluşturmuştur. Dolayısıyla sadece sağlık boyutunu aşarak bir bütün olarak devletin tüm uygulama alanlarını etkileyen bir mesele haline gelmiştir. Buna bağlı olarak kamu yönetimi sistemlerinin salgını önleyip önleyemeyeceği konusu gündeme gelmiştir. Kamu yönetimlerinden toplumu paniğe sevk etmeden hastalık hakkında insanları bilgilendirmek ve bu konuda güven ortamı oluşturmak gibi bir misyon üstlenmiştir (Greer ve diğ., 2020: 1414). Ayrıca bu süreçte kamu yönetimleri çok kritik öneme sahip bazı politikaları ya da uygulamaları erteleyerek, temel niteliği olarak kamusal hizmetlerin daha yoğun uygulanmasına yönelik politikalar geliştirmişlerdir (Gao ve Yu, 2020: 179)

Covid-19 salgını öncesinde dünyanın küreselleştiği ve ulus devletin sınırlarının neredeyse ortadan kalktığından sıklıkla üzerinde durulmaktaydı (Karataş, 2022b). Ancak Covid-19 salgını bizlere bu küreselleşmenin çok daha büyük bir hızla geliştiğini göstermiştir. İnsanların ve devletlerin coğrafi sınırların bir önemi olmaksızın birbirleriyle çok sıkı bağlarının olduğunu göstermiştir. Aslında bu durum bizlere Milgram'ın (1967) küçük dünya kuramının ne denli gerçek olduğunu da göstermektedir (Karataş, 2022a). Devletlerin ise bu küreselleşen dünya sisteminde bir yönetim unsuru olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla kamu yönetimleri de böyle bir yapı içerisinde yönetim faaliyetlerini yerine getirmektedir. İnsanlık açısından varoluşsal bir tehdit haline gelen bu salgın, insanlığın bütününe ilgilendiren bu salgın gibi tüm sorunlar açısından küresel bir yönetim yaklaşımını gerekli kılmıştır. Ulus devletlerin politika oluştururlarken küresel biçimde düşünmesine yol açmıştır. Üstelik kamu yönetimlerini ulus-üstü yapılarla etkileşime geçmesine ve bunlarla önemli bağlantılar kurmasının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Salgının kontrol altında tutulabilmesi ve hastaların tedavisi sürecinde devletlerin kararlarından ziyade ulus-üstü organizasyonların kararlarının daha etkili olduğu görülmüştür. Bu yapılarla ulusal düzeydeki kamu yönetimlerinin ciddi bilgi alışverişi içerisinde

girmiş olmaları, yönetim anlayışının ulusal boyutu aşarak küresel çapta düşünülmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır (Ashley, Kim ve Lambright, 2021: 11-12). Sorunların çözümü konusunda yönetim temelli bir politika izlenmesinin ötesinde bu salgın, ulus devletler arasındaki karşılıklı bağımlılıkların ve ilişkilerin bir anda aksayabileceğini ve hatta durdurulabileceğini de göstermiştir (Pietzcker, 2020: 22). Ülkelerin sınırlarını kapatmaları ve farklı ülkelerden ithal edilen tüm ürünlere şüphe ile yaklaşması buna bir örnek olarak gösterilebilir. Bu gibi durumlarda ülkelerin üretim, hizmet ve turizm gibi sektörlerinin ciddi anlamda etkilendiği görülmüştür.

Salgının kamu yönetimi uygulamaları üzerindeki bir diğer önemli etkisi kamusal hizmetlerin sunulma şekilleri üzerinde olmuştur. Özellikle ulusal çapta karantinaların uygulandığı dönemlerde birçok kamu hizmetinin geleneksel yöntemlerle sunulmasının durdurulması ve bunların birçoğunun elektronik ortamlarda sunulmaya başlamasına yol açmıştır. Aslında bu değişim başlığı bile kamu yönetimini çok ciddi şekilde etkilemiştir. Nitekim kamusal hizmetlerin sunulmasında tüm ülke genelinde hizmet verebilen tek bir internet sitesinin bile yeterli olabileceği görülmüştür. Üstelik bu durum vatandaşların beklentilerini, hizmet kalitesi anlayışlarını ve kamu personeli ihtiyaçlarını da etkilemiştir (Serçemeli, 2018: 690). Örneğin eğitim-öğretim süreçlerinde bazı derslerin tek bir kişi tarafından neredeyse tüm ülke genelinde daha verileceği, üstelik bunun etkinliğinin oldukça yüksek olabileceği görülmüştür. E-devlet gibi uygulamalar bu salgınla birlikte çok daha önemli bir konuma gelmiştir. Üstelik bu kanallar ile sunulan hizmetlerin kamusal maliyetinin oldukça düşük ve hızlı olduğu da anlaşılmıştır. İnternet ortamından sunulan hizmetlerin artması, kamu yönetimi sistemi içerisindeki kurumların bu sanal ortamda daha etkin olmalarını sağlamıştır. Birçok kamu kurumunun duyurularını sosyal medyadan duyurması, insanların bu sosyal medya araçlarını daha fazla kullanmalarına yol açmıştır (Agostino, Arnaboldi ve Lema, 2021: 69-70). Kamu yönetimi araştırma alanında da elektronik devlet yaklaşımlarının önemi bu sayede daha fazla artmıştır. Hizmetlerin elektronik ortamlardan verilmeye başlaması kamu hizmetlerinde hesap verebilirlik, şeffaflık ve ortaklaşa yönetim gibi değerlerin önem kazanmasını sağlamıştır. Nitekim verilen hizmetlerin bilgi teknolojileri yoluyla verilmesi, aynı hizmetten faydalanan kişilere aynı hızda ve nitelikte hizmet üretilmesini sağlamıştır. Üstelik Covid-19 salgını süreçlerini yönetmede de bu araçların ne denli önemli olduğunu göstermiştir (Ashley ve diğ., 2021: 15). Devletleri bu türden sorunların çözümlenebilmesinde, kamusal hizmetlerin sunulmasında ve kamusal ilişkilerde teknolojiyi ön plana çıkarmaya zorlamıştır (Mazıcı, 2020: 1090). Böyle bir dönüşüm, salgının etkisinin azaldığı hatta bitti denilebilecek dönemlerde bile hala etkisini korumaktadır. Salgının kazandırdığı esnek ve hızlı hizmet politikalarının da devam ettiği görülmektedir.

Kamu yönetiminin uygulamasında yaşanan değişimlerle birlikte siyasal sistemler de bu süreçte önemli ölçüde sorgulanmıştır. Siyasal sistemlerinin ortaya çıkan sorunlar karşısında nasıl bir tavır aldığı ve bunların nasıl bir sonuç oluşturduğu ciddi anlamda sorgulanmıştır. Bu farklılığı ülkeler özelinde değerlendirme yerine sistemler

üzerinde bakıldığında, demokrasi ve otoriter yönetim sistemleri arası salgına yaklaşım ve önlemlerin uygulanmasına önemli farklılıkların olduğu görülmüştür. Demokrasi ile yönetilen ülkelerde katılımcılık, şeffaflık, bilgilendirmelerin çok etkin biçimde yapıldığı görülmekle birlikte, salgını önleyebilecek etkili kararların alınmadığı görülmüştür. Daha otoriter yönetimlerin olduğu ülkelerde salgına yönelik çok daha etkili önlemler alınırken, bilgilendirmenin çok sınırlı olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bir çeşit kriz durumunda bireysel özgürlüklerin mi yoksa toplumun genelinin iyiliğinin mi daha önemli olduğu gündeme gelmiştir. Bu siyasal sistemlerin hangisine daha fazla ağırlık verdiğine bağlı olarak, başarı düzeyleri de etkilenmiştir. Üstelik kararları merkezi biçimde alan ve uygulayan ülkelerde koordinasyon ve denetimin daha etkin olduğu, yerel yönetimlere veya eyaletlere yetki devrini daha fazla yapan ülkelerde ise koordinasyonun zayıf olduğu görülmüştür (Greer ve diğ., 2020: 1413-1415). Dolayısıyla uygulamada karşılaşılan bu gibi durumlar kamu yönetimi yaklaşımlarından ve ilkelerinden olan yönetişim, yetki devri, hizmette yerellik gibi anlayışların sorgulanması gerekliliğini de ortaya çıkarmıştır. Nitekim bu yaklaşımların daha durağan veya sıradan olarak isimlendirebileceğimiz bir dönemde daha etkin olduğu ancak kriz dönemlerinde başarı durumlarının hala sorgulanması gerektiği düşünülmelidir.

Kararların alınması noktasında merkezileşme olmasına karşın bunların uygulanması noktasında ise kurumlar arasındaki işbirliğinin üst düzeye çıkarılması gerekmiştir (Serçemeli, 2019). Dolayısıyla koordinasyonun sağlanabilmesi açısından güçlü bir merkezi yapıyla birlikte bu merkezi kararları uygulayan aktörler arasında sağlam ilişkilerin olması gerekliliği görülmüştür. Buradan anlaşılacağı üzere yönetim sistemi içerisinde kontrol ve denge sistemlerinin çok dikkatli şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Ulusal çapta yetkili kurumlar veya aktörler arasında işbirliğinin önemli düzeyde kurgulanması gerekmiştir (Malandrino ve Demichelis, 2020: 138-146). Buradan anlaşılacağı üzere bu salgın bir bütün olarak kamu yönetim sistemi üzerinde önemli sorgularlar ve baskılar ortaya çıkarmıştır. Kamu yönetimi mekanizmalarının bu süreçteki başarılı ve başarısız olduğu noktalar ortaya çıkmış ve bunlar üzerinde ciddi sorgulamalar başlamıştır (Pietzcker, 2020: 32). Bunların başında; merkez-yerel yönetim ilişkisi, bürokrasi, yönetişim, küreselleşme, katılım, bireysel özgürlük-kamu yararı dengesi gibi olgular yer almaktadır. Hatta ülkelerin ekonomik güçlerinin de bu türden sorunların üstesinden gelebilme noktasında başarısız kalabileceği görülmüştür. Nitekim bu salgın bizlere doğru zamanda ve doğru kararlar alınmasının çok daha etkili sonuçlar yaratacağını göstermiştir. Dolayısıyla doğru kamu yönetimi politikalarının etkisi oldukça önemlidir.

Covid-19 salgınının kamu yönetimi uygulamaları üzerindeki etkilerini dört temel alana ayırarak inceleyebiliriz. Bunlar; sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri, sosyal hizmetler ve insan kaynakları uygulamaları şeklindedir. Salgının etkilerinin elbette ki bu dört alanla sınırlandırmak çok mümkün değildir. Ancak bu alanlardaki dönüşümlerin çok daha derin etkilerinin olmasından dolayı tercih edilmiştir. İlk

olarak sağlık hizmetleri alanında yaşanan değişimleri ele almakta fayda vardır. Salgın'ın insan sağlığı üzerinde ciddi etkileri olması ve hastaların sağlık desteğine olan ihtiyaçlarının bir hayli fazla olmasından dolayı bu dönemdeki sağlık hizmetleri iş yükü ciddi oranda artmıştır. Hastanelerin büyük çoğunluğunu Covid-19 vakaları için ayrılmasına ve diğer hastalıkların tedavisi için belirlenen bazı hastanelere yönlendirilmesine rağmen ciddi oranda iş yükü artışları yaşanmıştır. Buna bağlı olarak sağlık personeli üzerinde uygulanan politikalarda bir değişim yaşanmıştır. Ayrıca bu süreç kamusal ve sosyal bir hak olan sağlık hizmetlerinin sunulma şeklinde ve içeriğinde de değişiklikler yaşanmasına yol açmıştır.

Sağlık personelinin bu süreçte etkin ve kesintisiz bir hizmet sunabilmesi için maddi birçok teşviki içeren değişimler yapılmıştır (Akan ve Tepeler, 2022). Sağlık çalışanlarına misafirhaneleri veya otelleri ücretsiz kullanma hakkının verilmesi, maaş teşviklerini verilmesi gibi değişiklikler sayesinde sağlık çalışanlarının daha etkin ve verimli olmaları sağlayacak önemler alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu süreçte sağlık personeli alımlarının arttığı ve hekimlerin kamu hastanelerine geri dönmeleri için yasal düzenlemeler yapıldığı da görülmüştür. Aslında bu değişikliklerin birçoğu sağlık çalışanlarının özlük hakları bakımından yapılan değişiklikleri oluşturmaktadır. Sağlık hizmetlerinin sunulmasında yaşanan değişimlerin genellikle vatandaşları etkilediği düşünülmeyle birlikte bu değişimlerin sağlık çalışanlarının iş süreçlerinde de önemli değişimler ve kolaylıklar sağladığı görülmüştür. Bu alandaki yaşanan en önemli değişim ise e-sağlık hizmetlerinin yaygınlık kazanmasıdır.

Salgın sürecinde insanlara zorunlu olmadıkça hastanelere gidilmemesi önerilmekte ve uzun süreli ilaç kullananların dahi raporlarının kendiliğinden uzatılacağı bildirilmekteydi. Buna bağlı olarak ise inşaları sağlık sorunlarıyla ilgili olarak danışabileceği hekimlere ya da alacağı diğer sağlık hizmetlerine dijital sağlık hizmetleri vasıtasıyla ulaşabilmiştir. Aslında e-sağlık, tele-tıp gibi dijital sağlık hizmetleri hayatımıza salgın öncesinde girmiş uygulamalardı. Salgın ile birlikte bu hizmetlerin kullanımı ve yaygınları oldukça artmıştır. Ülkemizde e-nabız ve hayat eve sığar gibi uygulamalar aracılığıyla oldukça etkili sağlık hizmeti sunumları gerçekleştirilebilmiştir. Ayrıca bu kanallar ile hem Covid-19 hastası olanların hem de diğer hastalığı olanların hekimler ile çevrimiçi olarak konuşarak şikayetlerini aktarabileceği bir platform da kurulmuştur. Elbette ki bazı hastalıkları için bu tarz bir sağlık hizmeti sunumunu tartışılabilir. Ancak büyük oranda bu hizmetin faydalı sonuçlar doğurduğu görülmüştür. Üstelik bu hizmetler hem covid-19'un yayılımının önlenmesinde, zaman ve mekân tasarrufu sağlanmasında önemli katkılar sağlamıştır (Scott ve diğ., 2020)

E-sağlık hizmetleri ülkelerin bilgi iletişim teknolojindeki gelişmeleriyle uyumlu olarak ve teknolojik gelişmelerden önemli ölçüde faydalanılarak gerçekleşmektedir. Bu e-sağlık uygulamalarını genel bir tanımıyla, bilgi iletişim teknolojilerinin sağlık hizmetleri alanında kullanılmasıyla birlikte; hastalıkların önlenmesi, teşhisi,

tedavisi, takibi ve kontrol edilmesi şeklinde ifade edilebilir (Kılıç, 2017: 205). E-sağlık hizmetlerinin genel amaçları ise şu şekilde sıralanabilir (e-sağlık, 2022):

- Sağlık hizmetleri alanındaki verilerin standardizasyonunun sağlanması
- Veri analizi ve karar desteği sistemlerinin oluşturulması
- Sağlık verilerinin akış hızının artması ve ulaşılabilirliğinin kolaylaşması
- Kişilerin sağlık kayıtlarının daha sistemleri bir şekilde kayıtlanması ve bunların birer veri seti haline gelmesi
- Kamusal kaynakların kullanımında tasarruf sağlanması ve verimliliğin artması
- Bu alandaki bilimsel araştırmalara destek sağlanması
- Sağlık hizmetleri arasında koordinasyonun sağlanması
- E-sağlık hizmeti anlayışının yaygınlık kazanması.

Salgın sürecinde vakaların kontrol altına alınması amacıyla yapılan karantina uygulamaları, bireyleri sosyal anlamda izolasyonları sağlamakla birlikte insanların sağlık hizmetlerine ulaşma yollarını da etkilemiştir. Bu yollarda genel olarak internet ortamında yine sağlık kurumlarının ve sağlık personelinin verdiği hizmetlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla sağlık personeline olan ihtiyaçlar bu süreçte daha fazla artmış ve sağlık kurumlarının daha fazla kapasitelerinin olması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ülkemizde uygulanan şehir hastanelerinin bu süreçte ne kadar faydalı ve etkin hizmet veren kurumlar olduğu da anlaşılmıştır. Özellikle alt yapı ve personel bakımından yeterli kapasitelerinin olmasından dolayı Covid-19 salgını sürecinde çok önemli katkılar sağlamıştır. Bu katkıları sadece şehir hastanelerine bağlamak da aslında eksik kalmaktadır. Nitekim ülkemizde 2003 yılında yaşanan “Sağlıkta Dönüşüm Reformu” sayesinde sağlık hizmetlerinin kalitesinde ve etkinliğinde ciddi artış sağlanmıştır. Ülkedeki tüm vatandaşlara sağlık hizmetlerinin ücretsiz ve benzer standartlarda ulaştırılabilmesi olanağı sağlanmıştır.

Covid-19’un etkilediği bir diğer önemli hizmet alanı eğitimidir. Aslında bu alanı bir hizmet olarak düşünmekten ziyade ülkenin geleceğini etkileyen yapı taşı olarak düşünmek gerekmektedir. Hastalığın damlacık yoluyla yayılması ve kalabalık ortamlarda bulaş riskinin daha fazla olmasından dolayı, insanların asgari düzeyde yakın temasta olacağı şeklinde tüm sosyal alanlar tasarlanmıştır. Bu durumdan eğitim süreçleri çok yüksek düzeyde nasibini almıştır. İlkokul düzeyinden lisansüstü eğitim düzeyine kadar her aşamada eğitim süreçleri uzaktan eğitim/ online eğitim/ çevrimiçi eğitim şeklinde düzenlenmiştir. UNESCO verilerine göre salgın sürecinde okulların kapatılmasından dolayı öğrencilerin %91’inin eğitim süreçlerinde çok uzak kaldığı bildirilmiştir (Emin, 2020: 1). Ancak bu süreçte e-öğrenme olarak tabir edilen eğitim süreçlerinin yaygınlık kazandığı görülmüştür. Oldukça geniş bir kavram olan e-öğrenme, çok çeşitli yollarda, yöntemlerde ve çeşitlerde yapılabilmektedir.

E-öğrenme olgusu geniş (WAN) veya yerel (LAN) ilişim ağlarıyla, internet bağlantısı ve teknolojik cihazlar (tablet, bilgisayar vb.) kullanılarak senkron veya asenkron biçimde yapılan eğitim süreçlerini ifade etmektedir. Burada eğitim sisteminin çok daha geniş kesimlere ulaştığı ve eğitimin daha az maliyetli olduğu bir durum söz konusudur (Biçer ve Korucu, 2020: 240). E-öğrenme sistemi içerisinde uzaktan eğitim veya online eğitim diye de tabir edilen eğitim sistemlerinin daha fazla etkili oldukları görülmüştür. Özellikle yükseköğretim kurumlarında yüz yüze eğitim süreçlerine katılan aynı kişilerin eğitimi internet ortamına taşımış olmaları, çok daha fazla kişiye ulaşabilme imkânı sunmuştur. Eğitim süreçlerinin uzaktan biçimde yapılmasının bütünüyle alt yapı hizmetleriyle alakalı olduğunu bir gerçektir. Nitekim bilgisayar ve internet altyapısının tüm eğitim unsurları (öğretmen-öğrenci) tarafından etkin ve bilinçli biçimde kullanılması durumunda bu süreçlerin faydalı olabileceği de bir gerçektir. Salgının eğitim süreçlerini büyük oranda uzaktan eğitim ile yapılabileceğini göstermesinden dolayı salgın sonrasında dahi bu türden eğitimin kullanılmaya devam edilebileceğini göstermektedir. Harmanlanmış öğretim yöntemleri kullanılarak yapılabilecek olan hem yüz yüze hem uzaktan eğitim şekillerinin farklı noktalarda farklı faydalar sağlayacağı düşünülmektedir.

Salgının derinden etkilediği bir diğer alan sosyal hizmetlerdir. Salgın öncesinde dahi sosyal desteğe ihtiyacı olan bireylerin salgın ile birlikte karantinalara alınması, bu kişilere yönelik destek faaliyetlerinin de çeşitlenmesine yol açmıştır. Maddi olarak sosyal yardımlara muhtaç olan kişilerle birlikte, engelli kişilere yönelik desteklerin de çeşitlenmesine yol açmıştır. Bunların en önemlisi evde sağlık hizmetlerinin daha fazla ve yoğun biçimde uygulanması olmuştur. Sosyal desteği ihtiyacı olan kişilere maddi desteklerin verilmesi yoluna gidilmiştir. Ayrıca karantina süreçlerinin üretim sektörünü olumsuz etkilemesine bağlı olarak işsizlik yaşayan kişilere yönelik sosyal desteklerin uygulanması yapılmıştır. Dolayısıyla devlet ve kamu yönetimi unsurları insanlara hem fiziksel hem ruhsal sağlıkları açısından destek verebilecek şekilde yeniden organize olmuştur. Dolayısıyla devletin “sosyal devlet” olma durumu daha fazla etkisini hissettirmiştir.

Salgının çok çok etkilediği alanlardan bir diğeri insan kaynakları uygulamalarına ilişkin olarak gelişmiştir. Geleneksel anlamda kamu veya özel sektörde fiziksel olarak bir yerde bulunma ve belli saatler aralığında çalışmayla düzenlenmiş olan çalışma hayatı pandemiyle birlikte bir hayli etkilenmiştir. Yaşanan en önemli değişim, diğer alanlarda olduğu gibi bu alanda da uzaktan çalışmaya bağlı bir düzen gelişmiştir. Hem işveren hem de çalışan açısından çeşitli faydaları olan bu dijital çalışma ortamı, pandemiyle birlikte uygulanabilirliğin olduğu görülmüştür.

İşgücü alanında uzaktan çalışma imkanının olduğunun tüm sektörler tarafından fark edilmesi, bilgi iletişim teknolojileri gibi alanlarda insan kaynakları arasında daha yoğun bir rekabetin olabileceğini göstermiştir. Nitekim belli bir yerde sabit olarak ikamet etme şartı dahi olmadan iş ve işleri yapabilme olanağı bu şekilde bir işgücü piyasasını da ortaya çıkarmıştır (Göktaş ve Baysal, 2018: 1415).

İnsanların uzaktan çalışma sistemiyle çalışmaları kimi sektörler bakımından işveren (özel veya kamu) ve çalışan açısından çok olumlu olduğu da anlaşılmıştır. İşverenin çalışanlarının bağlılığı ve motivasyonunu artırması bakımından daha yüksek performans elde etmesine ve çalışanlarını istihdam etmek için bir bina veya alana ihtiyaç duymamasına fayda sağlamıştır. Çalışanlar açısından ise esnek çalışma, zaman tasarrufu, özel işlerini de aynı zamanda yapabilme kolaylığı sağlamasından dolayı tercih edilmiştir. Dolayısıyla uzaktan çalışma ortamı birçok fırsat sunmaktadır. Çalışanların belli bir kurumun aidiyetini taşıyamaması açısından olumsuz eleştiriler getirilse bile kurum yöneticilerin çalışanlarıyla sürekli olarak bağlantılı biçimde çalışması, bu çalışma yönetimini başarıya götüren en önemli unsurdur (Koçak ve Kavi, 2010: 76).

COVID-19'UN KAMU YÖNETİMİ TEORİSİNDE YARATTIĞI DEĞİŞİMİ

Bilimsel bir disiplin olarak kamu yönetimi en geniş anlamda devlet ve yönetim olgusunu araştıran bir disiplindir. Oldukça soyut olan bu iki araştırma alanı içerisinde çok çeşitli ve çok boyutlu araştırma konuları yer almaktadır. Bir ucu siyaset bilimine diğer ucu işletme yönetimi dayanan biçimde bir çeşit gel-git yaşayan bir disiplin konumundadır. Bundan dolayı da kimi zaman disiplinin kimlik krizi yaşadığı (Waldo, 1968) öne sürülmektedir. Günümüzde de hala kamu yönetimi disiplinin neyi araştırdığı diğer bir ifadeyle araştırma nesnesinin ne olduğu (Güler, 1994) sorgulanmaktadır. Kamu yönetimi disiplinin yaşamış olduğu sorunlar ya da disiplinin tarihsel olarak yaşamış olduğu değişimler bu çalışmanın kapsamına girmemekle birlikte, disiplinin tarihsel süreçte yaşadığı paradigma değişimlerine benzer bir değişim süreci Covid-19 ile birlikte yaşanmıştır. Kamu yönetimi içerisinde geleneksel bir kamu yönetimi anlayışında 1980'li yıllarda büyük bir kopuşa giden yeni kamu yönetimi anlayışı önemli bir değişim yaratmıştır (Karataş, 2019). Adeta eski-yeni anlayışına dönüşüne bu paradigma kayması elbette ki bu şekilde bir dönüşüm yaşayıp tamamlanmadı. Kamu yönetimindeki paradigma arayışlarının aslında yeni kamu yönetimi anlayışıyla birlikte çok daha hızlandığı görülmektedir (Karataş, 2020). Kamu yönetimi alanında birbirine ve özellikle yeni kamu yönetimi anlayışına alternatif olma iddiası taşıyan birçok paradigmanın ortaya çıktığı görülmektedir. Bunların birçoğunun administration-management ayrımına dayalı olarak oluşturuldu görülmektedir. Dolayısıyla paradigmanın hala bir işletmecilik mantığının mı yoksa geleneksel mantığının mı olduğu anlaşılabilir. Diğer taraftan “yeni” ve “post” ön takılarıyla birlikte paradigmanın da oluştuğu görülmektedir. Nitekim bu tartışmalar da kamu yönetiminde paradigma arayışları konusunun ilgi alanına girmektedir. Bu çalışma kapsamında yaşanan salgın sürecinin kamu yönetimindeki uygulamalarda yarattığı değişimlerden de yola çıkarak paradigmasında nasıl bir değişim yarattığı ya da hangi paradigmanın daha fazla öne plana çıktığı üzerinde durulmaktadır.

Covid-19 sürecinde ekonomik düzen, çalışma hayatı, vatandaşlık ilişkileri, devletin rolü, kamu kurumlarının rolü, eğitim sistemi ve birey-devlet ilişkisi bütünüyle bir değişim sürecine girmiştir. Devlete ilişkin olarak geçmişte yapılan tüm değerlendirmelerin yeniden gözden geçirilmesi gerekliliği de oluşmuştur. Nitekim salgının kontrol altına alınması, insan yaşamının korunması süreçlerinde ulus devletlerin rolleri, uluslararası kurumların konumları ve devletler arasındaki ilişkiler ciddi anlamda sorgulanır hale gelmiş ve hatta kimi zaman bazı ilişkiler durma noktasına gelmiştir. Dolayısıyla küreselleşme olgusunun, hiper-küreselci olarak tanımlanan kişilerin tabiriyle dünya topluma doğru giden bir yol şeklinde (Karataş, 2018) olmadığını göstermiştir. Bu görüşü savunuların haklılık yanı olarak tüm dünyayı aynı sorun etrafında birleştirmesi bir anlam taşımaktadır. Ancak aynı sorun etrafında farklı politikalar alan devletin olduğu ve bunların kendi ülkelerini korumayı birincil öncelik olarak seçtikleri görülmektedir. Küreselleşme konusunda şüphecilerinde dediği gibi bütünüyle küreselleşme karşıtı bir durum da gelişmemiştir. Covid-19 aslında bu alanda uzunca süredir tartışılan ve genellikle de kabul gören “dönüşümcüler” olarak ifade edilen orta yolcu grubun haklılığını göstermiştir. Buna göre ulus devletler hala aktif bir konumdadır ve ulus-üstü ve ulus-ötesi yapılar önemli birer siyasi kurumdur. Nitekim Dünya Sağlık Örgütü ve Birleşmiş Milletler gibi yapıların bu süreçte çok etkin olmaları ve aynı zamanda ulus-devletlerin de aktif biçimde hareket etmeleri bu görüşü savunuların haklılığını göstermektedir.

Kamu yönetimi alanında ise tarihsel süreçte hem siyasal yaklaşımlara hem de toplumsal değişimlere bağlı olarak çeşitli yeni yönetim modelleri ya da teorik varsayımları ortaya çıkmıştır. Bunların en çok üzerinde durulanı şüphesiz ki yeni kamu yönetimi olarak isimlendirilen ve işletmecî bir yanı olan paradigmadır. Bu paradigma temelde kamu yönetiminde özel sektör yönetim modellerinin uygulanması durumunda daha başarılı ve verimli bir yapının oluşacağı inancına dayanmaktadır. Hem uygulamada hem de kamu yönetimi disiplini araştırmalarında bu şekilde bir yol alınması durumunda etkinliğin olacağı inancı vardır. Ancak bu paradigma, birçok başka paradigma tarafından önemli ölçüde eleştirilmiştir. Covid-19 süreci de bu eleştirileri kimilerinin haklı kimilerinin ise yersiz olduğunu göstermiştir. Ayrıca bu süreçte yapılması gereken faaliyetlerin kamu yönetiminde disiplini içerisinde yer alan bazı paradigmalardan da daha fazla ön plana çıkarılması gerekliliğini ortaya koymuştur. Özellikle dijital çağ yönetişimi ya da e-yönetişim olarak ifade edilen anlayışların ve genel olarak e-devlet yaklaşımının çok değerli olduğu ortaya çıkmıştır.

Devlet Elektronik Dönüşümü: E-Devlet

Covid-19 salgınından öncesinde etkisini bir hayli yüksek olan e-devlet yaklaşımı bu süreçte daha fazla önem kazanmıştır. E-devlet aslında ülkemizdeki dar anlamda kullanımı olan bir sitenin ismi değildir. E-devlet yaklaşımı aslında verilen kamusal

hizmetlerin elektronik ortama taşınmasıyla tanımlanabilmektedir. Dolayısıyla bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesine bağlı olarak gelişen bir yaklaşım söz konusudur. Bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan bu yaklaşım demokratik yönetim açısından bir paradigma değişimini kapsamaktadır (Hague ve Loader, 2005: 3). Gelişen teknolojilerle birlikte kamusal hizmetlerin sunulmasında kolaylıklar sağlanmakla birlikte vatandaşların yönetime katılma, şeffaflık, hesap verebilirlik gibi anlayışlara da katkı sağlamıştır (Balci, 2013: 319). Diğer taraftan bu teknolojilerdeki gelişim ve değişim vatandaşlara kolaylıklar sağladığı görülmekle birlikte aslında devletin ve kamu yönetiminin iş yükünü de hafifletmektedir. Özellikle verilerin toplanması konusunda, vatandaşlara ödeme kolaylığı olarak tanımlanan interaktif vergi daireleri gibi uygulamalar sayesinde, devletler hem verilerinin daha kolay toplayabilmekte hem de bu işleri yapmak için daha az kaynak kullanmaktadır. Dolayısıyla e-devlet anlayışının geleneksel anlamda devletin işlerini daha fazla kolaylaştırdığı ve hatta desteklediği görülmektedir.

E-devlet anlayışını sadece vergi ya da bazı belgeleri daha kolay temin edebilmek şeklinde de düşünmemek gerekmektedir. Teknolojik gelişmeler sayesinde kamu yönetiminde kontrol, gözetim, iletişim ve bilgi yönetimi konularıyla hem örgüt için hem de örgütler arasında ilişkiler önemli ölçüde düzenlenebilmiştir (Snellen, 2002: 183). Yaşanan bu değişimler kamu yönetiminin uygulamalarını etkilediği gibi devlet-vatandaş arasındaki ilişkiyi de önemli düzeyde etkilemektedir. Nitekim Covid-19 sürecinde de bu şekilde bir değişim yaşanmıştır. Bilgi iletişim teknolojilerinin bu süreçte çok fazla kullanılması, bu yönde bir değişime yol açmıştır.

E-devlet olgusu kamusal hizmetlerin ve genel olarak kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması çalışmaları kapsamında özellikle sosyo-ekonomik düzeyi gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmıştır. Kamu yönetiminin geleneksel anlayışının mevcut gelişmelere ve özellikle teknolojik ilerlemelere uyum sağlayamamasından dolayı yeni bir kamu yönetimi anlayışı olarak ortaya çıkmıştır. Kamu yönetiminin aksayan yanlarını ve eleştirilen noktalarını iyileştirmesi bakımından bir tür kurtarıcı olarak kabul edilmeye başlanmıştır (İnce, 2001: 21).

Kamu yönetimi alanında e-devletin dört temel işlevi vardır. Bunlar; 1- Ulusal düzeyde kurumların ve bir bütün olarak devletin kendi içerisinde hızlı ve güvenilir bir iletişim ağı kurmasına sağlamıştır. 2- İnternet siteleri veya mobil uygulamalar yoluyla kamusal hizmetlerin topluma kolay, hızlı ve maliyetsiz biçimde sunulması mümkün olmuştur. Ülkemizde e-devlet sitesi üzerinden yapılabilen sorgulamalar ve başvurular bu kapsamda düşünülebilir. 3- Devletin özel sektördeki pazarlama mantığından yola çıkarak bazı hizmetleri de bu şekilde sunmasını sağlamıştır. Aslında burada devleti bir şeyleri pazarlayan ticari bir işletme olarak düşünmemeli, devlet burada sunduğu kolaylıklar sayesinde toplayacağı vergileri kayıt altına almakta ve daha kolay vergi toplayabilmektedir. 4- Demokrasi uygulamalarının dijitalleşmesi sağlanabilmektedir. Kamu yönetimi alanında daha şeffaf ve hesap verebilir bir yaklaşıma sahip olunabilir (Demirci, 2015: 100-101).

E-devletin sahip olduğu bu işlevler elbette ki bir anda oluşan ve uygulamaya giren şeyler değildir. İnternetin ve bilgi iletişim teknolojilerin gelişmesine bağlı olarak bu uygulamalar da gelişmiştir. Günümüzde kullanmış olduğumuz internet teknolojileri belli aşamalardan geçerek günümüzdeki halini almıştır. Bu aşamalar; 1- Enformasyonun dijital bir hal alması ve insanların bilgiye erişimlerinin dijital araçlarla sağlanabilmesi (1990-1995). 2- Enformasyon kaynaklarının dijital hallerinin kullanıma sunulması (1990 sonları). 3- Sosyal medya gibi iletişim araçlarının ve internet ortamında bilgi depolamaya yarayan bulut teknolojilerinin gelişmesi (2000 başları). 4- Kullanılan araçların ve objelerin dijitalleşerek internete bağlanması (günümüz). Gelişimlerin günümüze kadar bu aşamalardan geçtiği kabul edilmektedir (Gündüz ve Daş, 2018: 327). Ancak bundan sonraki süreçteki gelişmeler geçmişe oranla çok daha hızlı olacağı kabul edilmektedir. Özellikle internet olanağının insanların daha kolay erişebileceği bir hal alması ve bu alandaki hem bilgi hem donanım üretiminin çok hızlı gerçekleşmesinden dolayı devletin de bu süreçte kendini yeniden yapılandırması bir zorunluluk haline gelecektir. Özellikle Covid-19 salgını dönemi insanları bu türden bir dönüşümün ne derece hayati olduğunu göstermiştir. İnsanların geleneksel hizmetlerden ziyade elektronik ortamda sunulan hizmetlere hem kolay erişmesi hem de kayıt altına alınmasından dolayı daha fazla güvenmesi böyle bir değişimi zorunlu kılmıştır. Elbette ki e-devlet anlayışı da Covid-19 ile birlikte ortaya çıkmadı ancak büyük hız kazandığı söylenebilir.

Dünya genelinde e-devlet anlayışının gelişmesi süreçleri de internetteki gelişmelere dayalı olarak ve toplumsal talepleri göre aşamalı bir gelişme göstermiştir. E-devlet uygulamaları ilk başlarda yerel yönetimlerden ortaya çıkmıştır. Ekonomik olarak güçlü olan ve toplumsal açıdan insanların yüksek ekonomik gelişmişlik gösterdiği bölgelerde ilk örnekleri görülmüştür. Nitekim gelişen teknolojiye sahip olabilen insanların olduğu bölgelerde bu türden yaklaşımların gelişmesi beklenen bir durumdur. Devletlerin ve toplumun sahip oldukları imkanlara ve bunların düzeylerine göre e-devlet uygulamaları da zamanla gelişmiştir. Bu yaklaşımının dünya genelinde yaygınlık kazanması ise ABD ve AB tarafından benimsenmesiyle başlamıştır. AB'nin e-Avrupa girişimi sayesinde birçok ülkede e-devlet uygulamalarının gelişmesinin önü açılmıştır (Demirhan ve Türkoğlu, 2014: 239).

E-devletin kamu yönetiminde kullanılmasıyla birlikte hayata geçirmesi hedeflenen bazı faydalar bulunmaktadır. Yukarı bunlar genellik etkinlik, verimlilik, hızlilik, şeffaflık gibi terimlerle ifade edilmiştir. Ancak bunları bütüncül bir biçimde sıralamak gerekmektedir. E-devletin kamusal hizmet üretiminde kullanılmasıyla birlikte ortaya çıkması beklenen faydaları şu şekilde sıralayabiliriz (Çakır, 2015: 41-43).

- 1- Devletin yaptığı harcamalarda tasarruf sağlamaktadır. Kamusal harcamalar yıllık bütçeler içerisinde oldukça yüksek bir yer tutmaktadır. Kurumlar arasında

iletişim ağları ve daha az çalışan ihtiyacı sayesinde kamusal kaynaklardan tasarruf sağlanmış olmaktadır. Üsteli hizmetlerin daha hızlı, güvenli ve doğru şekilde yapılması, oluşabilecek zararlar azaltmakta ve devletin sorumluluğu hafifletmektedir.

- 2- Bürokrasinin yanlış bir biçimde kullanımı olan “kırtasiyecilik” (red tape) büyük oranda azaltılıp kontrol edilebilir bir hal almaktadır. Bireylerin kamusal hizmet talepleri veya çeşitli başvurularında çok çeşitli ve zaman alan evraklar derlemeye çalışması ve bunların kimi zaman aynı kurum içerisinde bir bürodan diğerine götürmesi şeklinde gerçekleşen kâğıt işleri büyük oranda azaltılabilecektir. Kurumlar arası bilgi iletişim teknolojileri ağı sayesinde birçok bilgi ve verinin güvenli şekilde aktarımı sağlanabilecektir (Uğur ve Çütcü, 2009: 3). Kâğıt üzerinde yapılan başvurular, nüfus işlemleri, vergi işlemleri gibi işlemlerin dijitalleşmesi sayesinde kolaylık (hem birey hem devlet açısından) sağlanabilmektedir. Üstelik bu hizmetlerin dijital ortamlarda sağlanması, toplumun geneline yönelik politikalar geliştirmek açısından verilerin analiz edileceği bir ortam da sağlamaktadır (Demirel, 2006: 87). Örneğin nüfus verileri ve iç göç verileri sayesinde göç alan bölgelerde alt yapı, eğitim, sağlık hizmetlerinin saya iyi planlaması yapılabilecektir.
- 3- Kamu yönetiminde şeffaflık sağlanabilecektir. İyi yönetim göstergelerinden biri olarak kabul edilen şeffaflık, e-devletin en temel amaçları arasındadır. Bu sayede vatandaşlar kamu hizmetleri ve devletin kendileriyle ilgili olarak yaptığı işlemlerde tüm süreçleri en başından sonuna kadar takip edebilmektedir. Şeffaflık sayesinde kamusal hizmetlerinde sunulmasında gerçekler daha kolay ortaya çıkmaktadır. En önemlisi vatandaşlara doğru ve güvenli bilgi akışı sağlanmaktadır. Örneğin UYAP uygulamaları sayesinde bireylerin taraf olduğu tüm yargısal süreçler en başından sonuna kadar evraklar üzerinden takip edilebilmektedir (Uğur ve Çütcü, 2009: 9).
- 4- Kamu kurumlarının verdiği hizmetlerin kalitesinde artış sağlanabilecektir. Kamu yönetimi alanında yeni kamu hizmeti anlayışıyla birlikte çok daha yoğun bir şekilde hissedilen kalite, etkinlik, verimlilik olguları e-devlet uygulamaları sayesinde hem sağlanabilmekte hem de kontrol edilebilmektedir. Geleneksel olarak sadece kurumlardan başvuru ile yani belli bir yere giderek başvuru yaparak alınabilen hizmetler, e-devlet sayesinde internet ortamında hızlı bir şekilde sağlanabilmektedir. Örneğin adli sicil kaybı, yerleşim yeri belgesi gibi evraklar günümüzde adliye ya da nüfus müdürlüklerine gitmeden kolaylıkla elde edilebilmektedir. Üstelik bu şekilde sunulan hizmetlerde belli bir kalite düzeyi yakalanabilmektedir. Bu düzey ise tüm vatandaşlara eşit şekilde sunulmaktadır.
- 5- Hizmetlerin sunulmasında ve iletişim sağlanmasında zaman ve mekân sınırları ortadan kalkmaktadır. E-devlet platformları üzerinden verilen hizmetler ve

- başvurular kesintisiz olarak yapılabilmektedir. Örneğin ülkemizdeki uygulama itibariyle bireylerin hastane tahlilleri, eğitim durumlarını gösteren belgeler gibi belgeler her an e-devlet platformlarından sağlanabilmektedir. Böylelikle hızlı, kaliteli ve kırtasiyeciliğin olmadığı bir kamu yönetimi uygulamasına geçilebilmektedir. Covid-19 sürecinde insanların tahlil sonuçları, karantina durumlarını, yaşadıkları bölgedeki vaka yoğunluklarını bu şekilde elde edebilmeleri çok önemli kolaylıklar sağlamıştır (Kırçova, 2003: 25)
- 6- Bireylerin kamu hizmetlerinin sunumu sürecine katılımları sağlanabilmektedir. İletişim maliyetlerinin çok düşük bir hal alması sayesinde kamusal hizmetleri sunanlar ve bu hizmeti faydalananlar arasında hizmetin niteliği ve sunum süreci ile ilgili olarak bilgi akışı oluşabilmektedir. Vatandaşların talepleri de bu şekilde kolaylıkla elde edilebilmektedir. (Kırçova, 2003: 28)
 - 7- Kamu hizmetlerini kolay, hızlı ve rahat erişim imkânı sağlamaktadır. İnternet ve bilgi-iletişim teknolojilerinin gelişimi sayesinde kamu hizmetlerinin geleneksel sunum yöntemlerinden vazgeçilerek, birçok kamu hizmeti bütünlük bir platforma üzerinden birbiriyle bağlantılı hizmetlerin olduğu internet sitelerinden yapılabilmektedir. Vatandaşlar gelişen teknolojilere bağlı olarak hizmetlerden eşit şekilde faydalanması da sağlanabilmektedir (Demirel, 2006: 88).
 - 8- Ülkenin iktisadi gelişmesine katkı sağlamaktadır (Tepeler ve Daştan, 2022). İnternet ve bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesi sayesinde en küçüğünden en büyüğüne kadar çoğu özel sektör işletmesi internet ortamında kendine yer edinmektedir. Bu şekilde hem ticari faaliyetlerini artırmakta hem de görünürlük kazanmaktadır. Bu şirketlerin bazılarının kamusal nitelikte hizmet vermiş olmalarından dolayı sağladıkları hizmetleri yine e-devlet platformlarına taşıma durumları oluşabilmektedir. Örneğin internet, elektrik vb. hizmet sağlayıcı şirketlerin abonelik işlemlerini e-devlet platformlarına taşımaları ve vatandaşları bu platformlardan hizmet almaya yönlendirmeleri kendileri açısından da etkinlik sağlamaktadır. Dahası ilerleyen dönemlerde uluslararası ticaret yapan şirketlerin tüm işlemlerini bu platformlara taşınması sayesinde hem şirketler açısından kolaylıklar hem de devletin piyasayı denetleneşi imkânı sunmaktadır. Diğer taraftan devletin bu türden işlemleri daha iyi takip etmesi ve vatandaşlara sunulan hizmetin kalitesini değerlendirebilme imkânı sağlamaktadır (Kırçova, 2003: 25).
 - 9- E-devlet hizmetleri sayesinde hizmeti veren taraf yani devlet ile hizmetten faydalanan kişiler yani vatandaş arasında etkileşim sağlanmaktadır. Böyle bir süreçte vatandaşlar doğrudan sisteme dahil olabilmektedir. Geleneksel yönetim anlayışında hiyerarşik bir yapı içerisinde yukarıdan aşağıya doğru bir yönetim sistemi vardır. Ancak e-devlet uygulamaları ile vatandaşların talepleri de doğrudan alınabildiği için aslında yönetişim yaklaşımı da

uygulanabilmektedir. Devlet-vatandaş arasındaki etkileşim hızlı ve kolay bir biçimde sağlanabilmektedir. Bu etkileşim sayesinde kamu hizmetlerinin sunumunda vatandaş memnuniyeti artmaktadır (Kırçova, 2003: 29). Dolayısıyla yeni kamu yönetimi anlayışında olduğu gibi memnuniyet ön plana çıkarılmaktadır.

- 10- Kamu politikalarını oluşturulma sürecinin iyileştirilmesine katkı sağlamaktadır. Kamusal hizmetlerden daha kolay ve hızlı biçimde faydalanabilen vatandaşlar, kamu yönetiminden taleplerini daha kolay ve katılımcı biçimde ifade etme ortamı elde edebilmektedir. Bu yapı vatandaşların katılımcılığını artırmakta ve kamu politikalarının yapın süreçlerine dahil olmasına imkân sunmaktadır (Kırçova, 2003: 30)

Bilgi iletişim teknolojilerinde son yıllarda yaşanan çok büyük atılımlar, toplumsal hayatı etkilediği kadar devleti ve dolayısıyla kamu yönetiminin yapısı önemli ölçüde değişime zorlamıştır (Tarhan, 2011: 25). Kamu yönetimi yapıları üzerinde yarattığı değişim ve dönüşümler, kamu hizmetlerinin sunumu ve kamu politikalarının belirlenmesi noktasında günümüzde önemli bir kamu yönetimi modeli olarak kabul edilen e-devleti ortaya çıkarmıştır. Aslında e-devlet, geleneksel anlamda devletten beklenen kamusal hizmetlerin sunumunun ötesinde; vatandaşlardan gelen talepler doğrultusunda öncelikli kamu hizmetlerinin tanımlanması, yeni türden hizmetlerin sunulması ve bunların takip edilmesi noktasında imkanlar sağlamaktadır. Kamu yönetimi alanı açısından e-devlet salt bir uygulama alanında ziyade politik, iktisadi, kuramsal, sosyolojik ve yönetsel özellikleri olan bir olgudur (Şahin, 2014: 41). Dolayısıyla insanların yaşamlarını oldukça köklü şekilde etkilemekte ve devletin yapısını da bir o kadar değişime yöneltmektedir.

Covid-19 sürecinin meydana getirdiği bulaşma riskini en aza indirme durumu sağlayabilmek amacıyla getirilen kısıtlamaların devlet ve kamu yönetimi üzerinde yarattığı en önemli değişimin devleti elektronik ortama taşınması olarak kabul edilmelidir. E-devlet uygulamaları kimi zaman bir zorunluluk olarak ortaya çıktığı düşünülse bile pandemi sonrasında bile bu uygulamalardan hala yüksek düzeyde faydalanılabilmektedir. Özellikle eğitim süreçlerinde uzaktan eğitim bir alternatif olarak sürekli elde tutulmaktadır. Ayrıca eğitim süreçlerindeki bazı faaliyetlerin yüz yüze yapılmadan da geçerli olabileceği yasal mevzuatlar ile kabul edilmiştir. Örneğin lisansüstü eğitim süreçlerinde tez savunması gibi faaliyetlerde çevrimiçi toplantı yapma imkânı verilmesi, süreçleri hızlandırmakta ve kamusal maliyetlerde tasarruf elde edilmesini sağlamaktadır. Bu küçük örneğin ötesinde eğitim süreçlerinin genelinde uzaktan eğitimin herhangi bir olağanüstü durumda alternatif olarak kabul edilmesi oldukça önemli bir değişimdir. Diğer taraftan kamu yönetimi açısından bakıldığında birçok hizmetin internet altyapısı ile hizmet vermeye başlaması bu salgın döneminin en önemli katkılarından biridir. Kamu yönetimi üzerinde önemli etkiler oluştururken diğer taraftan mevcut anlayışları da değiştirebilmektedir. Bu

anlayışlardan biri ve belki de en önemlisi yeni kamu yönetimi olarak ifade edilen ve geleneksel yönetimin karşısında konumlandırılan yaklaşımdır. Bu yaklaşım üzerinde tarihsel süreçte önemli eleştiriler ve bu eleştirilere dayalı olarak alternatif paradigmlar da geliştirilmeye çalışılmıştır. Ancak hala birçok akademik çalışmada bu yaklaşımın referans oluşturduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım özelinde de değerlendirme yapmakta fayda vardır.

Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımı ve Eleştirileri Çerçevesinde Covid-19 ve Kamu Yönetimi

1980'li yılların sonlarında geleneksel yönetim anlayışının mevcut gelişmelere cevap verebilecek nitelikte olmaması ve yetersizliğine bir tepki olarak kamu yönetiminde yeni bir yönetim anlayışı olarak yeni kamu yönetimi yaklaşımı ortaya çıkmıştır (Al, 2007: 138). Geleneksel kamu yönetimi anlayışına bir tepki olarak ortaya çıkan bu yaklaşım, “yeni kamu yönetimi”, “piyasa temelli kamu yönetimi”, “girişimci hükümet” ve “işletmecilik” gibi çok çeşitli şekillerde tanımlanmıştır (Bilgiç, 2013: 28). Bu yaklaşımın temelinde özel sektörün öncülüğündeki esnek işletme yönetimi yapısının ve uygulamalarının kamu yönetimi alanında da uygulanmasını kapsamaktadır. Etkinlik, verimlilik, performans, maliyeti düşürme ve sonuçlara odaklanma gibi olgulara daha fazla ağırlık vermektedir (Rhodes, 1996). Dolayısıyla kamu yönetimi alanında hâkim paradigma olan bürokrasiye tepki olarak doğmuştur. Ancak buradaki tepki bürokrasiye olan tepki değildir. Bürokrasinin günümüzde kırtasiyecilik, hantallık, verimsizlik gibi kavramlarıyla eş anlamlı kullanımına yönelik bir tepkidir. Nitekim bürokrasinin bu olumsuz anlamlarını dışarda bırakırsak, bürokrasiye yönelik bir tepki aslında devlete yönelik bir tepki olarak anlaşılması gerekmektedir. Diğer bir ifadesiyle bürokrasi, kırtasiyecilik anlamı dışında devleti ifade eden bir kavramdır. Yeni kamu yönetimi yaklaşımının ilk dönemlerdeki asıl hedefinde de bu hantallık yer almıştır.

Yeni kamu yönetiminin temel özellikleri geleneksel kamu yönetime yönelik eleştirilerinden oluşmaktadır. Buna göre yeni kamu yönetimi örgütlenme biçimi olarak esneklik, yatay hiyerarşi, merkezi yönetimin alanın daraltılması ve yerinden yönetim ilkelerinin daha fazla ön plana çıkarılmasını savunmaktadır (Bilgiç, 2013: 36). Yeni kamu yönetiminin bu özelliğine göre kararların alınması, uygulanması ve kaynakların dağıtılması süreçlerinin hizmetinin verileceği yere en yakın yönetim birimi tarafından verilmesi gerektiği kabul edilmektedir. Covid-19 pandemisi sürecinde karantina kararlarının alınması ve diğer kısıtlamaların uygulanmasına ilişkin olarak ülkemizde genellikle merkezi bir karar alma sürecinin işletildiği görülmüştür. Ancak “il hıfzıssıhha kurulu” olarak isimlendirilen kurumların başkaca kısıtlamalar ya da önlemler alabilmesine imkân sağlanmıştır. Aslında yapılan bu uygulamalar tam olarak yeni kamu yönetimi yaklaşımıyla hareket edildiğini göstermiştir. Genel çerçeveyi merkezi otorite çizmekte fakat bu genel çerçeve içerisindeki kararları yerel düzeydeki kurullar almaktaydı. Ancak bu kurulların

kimi illerde merkezi otorite tarafından alınan kararları aynen onaylamak dışında başkaca bir karar almadıkları görülmüştür. Dolayısıyla teoride kabul edilen bu yaklaşımı uygulamada etkili olamadığı görülmüştür. Bu salgının olağanüstü bir kriz ortamı olmasından dolayı kararların da merkezden alınması çok zaman gereklilik ve hatta zorunluluk olmuştur. Özellikle uluslararası seyahat sınırlılıklarını konulması, toplumsal düzenin korunması ve sağlık hizmetlerinde aksamanın önüne geçebilmek amacıyla merkezi otoritenin daha fazla etkili olacağı bir gerçektir. Dolayısıyla bir kriz veya afet durumunda yeni kamu yönetimi anlayışının etkinliği ciddi anlamda sorgulanmalıdır.

Yeni kamu yönetiminin bir diğer temel özelliği devletin rollerinin azaltılması ve küçültülmesi üzerindedir. Diğer bir ifadeyle bu yaklaşımın temel bir ilkesi küçülme stratejisidir. Kamu yönetiminde hacimce bir küçülmeyi ifade eden bu ilkeye göre, kamu yönetimleri masraf kalemlerinde azaltmaya giderek, yönetimi verimli kılarak ve yönetimin yükümlülüklerinde genelleştirmelere gidilerek yeni bir yönetim anlayışı oluşturulmalıdır (Weikart, 2001: 362). Bunun için esnekliğe, yeniliğe, problem çözmeye, girişimciliğe ve üretkenliğe dönük yeni bir yönetim kültürünün oluşturulması gerektiğini de savunmaktadır (Galnoor, Rosenbloom ve Yaroni, 1998: 394). Küçülme strateji sayesinde ekonomiklik elde edilmesi planlanmaktadır. Ancak ne bireylerin ne yerel yönetimlerin ne de ülkelerin tek başlarına çözebilecekleri büyük nitelikte sorunların oluşması, bu yaklaşımı sorgulatmıştır. Nitekim Covid-19 ile mücadele etmek merkezi hükümetlerin kontrolü dışında yerel yönetimlerin altında kalkabileceği bir durum değildi. Üstelik bu salgın merkezi otoriteleri güçlü olan devletlerde salgınla daha iyi mücadele edebilecek kararların alındığını göstermiştir. Bundan dolayı bu yaklaşıma yönelik bu eleştirinin de oldukça yerinde olduğu görülmüştür.

Yeni kamu yönetiminin bir diğer temel özelliği yöneticilerin sorumluluklarının kime karşı olacağına ilişkin olarak bir iddiaya dayanmaktadır. Geleneksel olarak kamu yöneticileri siyasi olarak seçilmiş kişilere karşı sorumlu iken, bu yaklaşım ile kamu çalışanlarının sorumluluğu halkın temsilcilerinden ziyade doğrudan halka karşı olmaktadır (Hughes, 1998: 77). Dolayısıyla bir bütün olarak hem seçilmiş yöneticilerin hem de kamu çalışanlarının doğrudan halka karşı sorumluluklarının bilincinde olması, onlarla etkileşim içerisinde olması ve bilgi paylaşımında bulunmaları gerekmektedir. Covid-19 salgını sürecinde hastalığa yakalanan kişilerin, iyileşen kişilerin ve vaka sayılarının günlük, haftalık ve aylık olarak paylaşılması, HES (hayat eve sığar) uygulaması ile vaka sayılarının ev ev nerelerde daha yoğun olduğunun tüm kamuya açık şekilde duyurulması bu ilkeyle hareket edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla salgın sürecinde Türkiye’de oldukça şeffaf bir yönetim anlayışının olduğu görülmektedir.

Yeni kamu yönetiminin en temel özelliklerinden bir diğer özel sektör uygulamaların kamu yönetiminde uygulanması esasıdır. Ancak ilke çoğu zaman

eleştirilmiştir (Jun, 2009; Karataş, 2019; Klenk ve Reiter, 2019). Nitekim özel sektör yönetiminde performans ve kar elde etme amacı vardır. Ancak kamu kurumlarının kar elde etmek gibi hedefi olmaz ve olamaz. Nitekim kamu kurumlarının ortak hedefi kamu yararını sağlamaktır. Kamu yararını sağlamak için ekonomik olarak girdilerin çıktılardan daha fazla olduğu bir durum gerçekleşebilir. Çünkü elde edilmesi beklenen hedeflerin ekonomik bir çıktısı da olması gerekmez. Örneğin devlet hastanelerinin veya üniversite hastanelerinin kar elde etmesi gibi durum söz konusu değildir. Nitekim bu kurumlarda verilen sağlık hizmetleri kurumların elde edeceği mali getiriden çok daha önemlidir. Covid-19 salgını döneminde de hem hastanelerin hem de diğer tüm kamu kurumlarının temel kamu yararı olan insanların sağlığı için çalışmasından dolayı yeni kamu yönetiminin bu ilkesine yönelen eleştirilerek doğru olduğu görülmektedir. Yeni kamu yönetimin bu ilkesine yönelik eleştiriler ve Covid-19 salgını, Türk devlet yönetimi geleneğinde olan “insanı yaşat ki devlet yaşasın” öğüdünün (Şeyh Edebalı'nın Osman Bey'e nasihatı) daha doğru bir yaklaşım olduğunu göstermiştir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışma kapsamında kavramsal ve kurumsal değerlendirmeler yapılarak Covid-19 sürecinde kamu yönetiminde yaşanan değişimler değerlendirilmiştir. Salgın sürecinde yaşanan gelişmeler üzerindeki gözlemlerden yola çıkılarak, bunların kamu yönetimi uygulamasından ve teorik arka planında nasıl değişimler meydana getirdiği üzerinde durulmaktadır.

Yapılan gözlemlerden yola çıkılarak kamu yönetiminin uygulaması süreçlerinde uzaktan eğitim, uzaktan çalışma gibi yöntemlerin doğrudan sisteme girdiği ve bunların salgın sonrasında da kalıcı hale geleceği düşünülmektedir. Üstelik kamuda insan kaynakları yönetimi açısından bakıldığında bu uygulamaların kamusal kaynakların daha etkin kullanılması açısından oldukça elzem olduğu görülmektedir. Çalışanların daha esnek çalışması ya da yaptıkları işin niteliğine göre mekân fark etmeksizin çalışmalarının daha etkili olacağı düşünülmektedir.

Kamu yönetimi alanında çok önemli olduğu anlaşılan bir diğer yaklaşım e-devlet anlayışıdır. Salgın öncesinde uygulaması olan bu yaklaşımın çok faydalı olduğu ve hem birey hem kamu tasarrufları sağladığı görülmüştür. Üstelik kamu hizmetlerinin daha hızlı, kaliteli ve tüm vatandaşlara eşit kalitede verilebilmesi bu yaklaşım sayesinde olabilmıştır. Gelecekte de e-devletin daha fazla önem kazanacağını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Kamu yönetimindeki paradigma arayışlarında ortaya atılan paradigmalardan da bu salgın ortamında hem salgının hem de toplumsal düzenin sağlanabilmesi konusunda nasıl bir pozisyonda oldukça değerlendirilmiştir. Buna göre yeni kamu yönetimi anlayışının en temel değerlerinin ve ilkelerinin kriz ortamında etkili sonuçlar elde edebilecek türde olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla merkezi otoritenin bu türden bir kriz ortamında daha önemli olduğu görülmüştür. Buna göre yeni kamu

yönetiminin olağan dönem kamu yönetiminde ya da gündelik sayılabilen kamu yönetimi faaliyetlerinde etkili olabileceği fakat devlet yönetimi ve ülkenin genelini ilgilendiren durumlarda ise etkili olamayacağı öne sürülebilir. Covid-19 salgını kamu yönetimi alanında merkezi otorite, koordinasyon, şeffaflık, kamu yararı gibi olguların daha fazla ön plana çıkarılması gerekliliği göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Agostino, D., Arnaboldi, M., Lema, M. D. (2021). "New development: COVID-19 as an accelerator of digital transformation in public service delivery". *Public Money & Management*, 41 (1), 69-72.
- Akan, Y., Tepeler, M. İ. (2022). "Sürdürülebilirlik ve Güven Ekseninde Paylaşım Ekonomisi". *Sosyoekonomi*, 30 (53), 447-464.
- Al, H. (2007). *Bilgi Toplumu ve Kamu Yönetiminde Paradigma Değişimi* (2. bs.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Ashley, S., Kim, S., Lambright, W. H. (2021). "Charting three trajectories for globalising public administration research and theory". *Asia Pacific Journal of Public Administration*, 43 (1), 11-22.
- Balcı, A. (2013). "E-Devlet: Kamu Yönetiminde Yeni Perspektifler, Fırsatlar ve Zorluklar". B. C. Balcı Asım ve A. Nohutçu ve NK Öztürk (Ed.), *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar: Sorunlar Tartışmalar* (3. bs.) içinde. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Biçer, H., Korucu, A. T. (2020). "E-Öğrenmeye Yönelik Tutum Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması". *Eğitim teknolojisi kuram ve uygulama*, 10 (1), 237-256.
- Bilgiç, V. (2013). "Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı". A. Balcı, A. Nohutçu, N. K. Öztürk ve B. Coşkun (Eds.), *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar* (3. bs.) içinde. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Boyacı, İ. (2020). "Türkiye sağlık sisteminin dönüşümü (2003-13): Covid-19 pandemisi ile mücadele sürecinde sağlık reformlarına yeniden bakış". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (37), 59-80.
- Çakır, C. (2015). "E-Devlet Uygulamalarında Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri". *Global Journal of Economics and Business Studies*, 4 (7), 37-48.
- Demirci, K. (2015). "Türkiye'de Yurttaş-Devlet İletişimi Açısından E-Devlet Uygulamaları BİMER Örnek Olayı". *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* (23), 96-113.
- Demirel, D. (2006). "E-devlet ve Dünya Örnekleri". *Sayıştay Dergisi* (61), 83-118.
- Demirhan, Y., Türkoğlu, İ. (2014). "Türkiye'de E-devlet uygulamalarının bazı yönetim süreçlerine etkisinin örnek projeler bağlamında değerlendirilmesi". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10 (22), 235-256.
- e-sağlık. (2022). E-sağlık hizmetlerinin amaçları. Erişim Tarihi 02.12.2022, <https://e-saglik.gov.tr/>
- Emin, M. N. (2020). "Koronavirüs salgını ve acil durumda eğitim". *Seta Perspektif*, 268, 1-4.
- Eryılmaz, B. (2019). *Kamu Yönetimi* (11. bs.). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Galnoor, I., Rosenbloom, D. H., Yaroni, A. (1998). "Creating new public management reforms: Lessons from Israel". *Administration & Society*, 30 (4), 393-420.
- Gao, X., Yu, J. (2020). "Public governance mechanism in the prevention and control of the COVID-19: information, decision-making and execution". *Journal of Chinese Governance*, 5 (2), 178-197.
- Göktaş, P., Baysal, H. (2018). "Türkiye'de dijital insan kaynakları yönetiminde bulut bilişim". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (4), 1409-1424.
- Greer, S. L., King, E. J., da Fonseca, E. M., Peralta-Santos, A. (2020). "The comparative politics of COVID-19: The need to understand government responses". *Global public health*, 15 (9), 1413-1416.
- Güler, B. A. (1994). "Nesnesini arayan disiplin: kamu yönetimi". *Amme İdaresi Dergisi*, 27 (4), 3-19.
- Gündüz, M. Z., Daş, R. (2018). "Nesnelerin interneti: Gelişimi, bileşenleri ve uygulama alanları". *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 24 (2), 327-335.
- Hague, B. N., Loader, B. D. (2005). "Digital democracy: an introduction". B. N. Hague ve B. D. Loader (Eds.), *Digital democracy: Discourse and decision making in the information age* (ss. 3-22) içinde. London: Routledge.
- Hughes, O. E. (1998). "New public management" *Public Management and Administration* (ss. 52-80): Springer.
- İnce, N. M. (2001). *Elektronik devlet: Kamu hizmetlerinin sunulmasında yeni imkânlar*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.
- Jun, J. S. (2009). "The Limits of Post: New Public Management and Beyond". *Public Administration Review*, 69 (1), 161-165.

- Karataş, A. (2018). "Küresel Siyaset". Ş. Nişancı (Ed.), *Siyaset Bilimi* içinde. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Karataş, A. (2019). "Post-New Public Management Paradigm And Its Effects On Public Administration". *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 5 (26), 1796-1805.
- Karataş, A. (2020). "Post Yeni Kamu İşletmeciliğinin Kuramsal Temelleri: Yeni Bir Kuram Mı Yoksa Bir Tür Çöp Kutusu Modeli Mi?". *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 6 (21), 538-551.
- Karataş, A. (2022a). "Milgram Deneyleri". Y. Özkaya, V. Erat, F. İzci ve A. Duran (Eds.), *Yönetim Bilimleri Ansiklopedisi* (ss. 428-432) içinde. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Karataş, A. (2022b). "A Security Case In The Context Of National And International Migration Policies: The Case Of Migrations From Afghanistan". *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences*, 8 (47), 768-775.
- Kılıç, T. (2017). "e-Sağlık, iyi uygulama örneği; Hollanda". *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6 (3), 203-217.
- Kırçova, İ. (2003). *E-devlet uygulamaları ve Ekonomiye Etkileri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Klenk, T., Reiter, R. (2019). "Post-New Public Management: reform ideas and their application in the field of social services". *International Review of Administrative Sciences*, 85 (1), 3-10.
- Koçak, O., Kavi, E. (2010). "Bilgi Toplumunda Evden Çalışmanın Etik Boyutu". *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 1 (59), 69-88.
- Lee, S. A. (2020). "Coronavirus Anxiety Scale: A brief mental health screener for COVID-19 related anxiety". *Death studies*, 44 (7), 393-401.
- Malandrino, A., Demichelis, E. (2020). "Conflict in decision making and variation in public administration outcomes in Italy during the COVID-19 crisis". *European Policy Analysis*, 6 (2), 138-146.
- Mazıcı, E. T. (2020). "Covid-19 Pandemi Sürecinde Dijital Diplomasi: TC Dışişleri Bakanlığı Üzerine Bir Araştırma". *Electronic Turkish Studies*, 15 (4), 1087-1104.
- Milgram, S. (1967). "The small world problem". *Psychology today*, 2 (1), 60-67.
- Pietzcker, D. (2020). "A Decisive Moment of Truth: The COVID-19 Crisis Unveils the Weaknesses of Western Societies and the EU". *BRIQ Journal*, 1 (3), 21-34.
- Rhodes, R. A. W. (1996). "The new governance: governing without government". *Political studies*, 44 (4), 652-667.
- Scott, B. K., Miller, G. T., Fonda, S. J., Yeaw, R. E., Gaudaen, J. C., Pavliscsak, H. H., . . . Pamplin, J. C. (2020). "Advanced digital health technologies for COVID-19 and future emergencies". *Telemedicine and e-Health*, 26 (10), 1226-1233.
- Serçemeli, C. (2018). "Günümüz Sosyal, İktisadi ve Hukuki Şartlarında Dokuz Işık Doktrini'ne Kısa Bir Bakış". *TURAN-SAM*, 10 (40), 690-696.
- Serçemeli, C. (2019). "Birinci İzmir İktisat Kongresinin Çalışma Hayatı ve İş Hukuku Alanındaki Yansımaları". *TURAN-SAM*, 11 (44), 307-312.
- Snellen, I. (2002). "Electronic governance: implications for citizens, politicians and public servants". *International Review of Administrative Sciences*, 68 (2), 183-198.
- Şahin, A. (2014). *Türk kamu yönetiminde yapısal dönüşüm ve e-devlet*. İstanbul: Atlas Akademi Yayınları.
- Tarhan, A. (2011). *Kamu yönetiminde halkla ilişkiler ve e-devlet uygulamaları*. Konya: Palet Yayınları.
- Tepeler, M. İ., Daştan, H. (2022). "Examining the Risk Behaviors of Individuals with Ultimatum Game within the Framework of House Money Effect". *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences*, 12 (1), 409-432.
- Uğur, A. A., Çütücü, İ. (2009). "E-Devlet ve Tasarruf Etkisi Kapsamında ve DOP Projesi". *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1 (2), 1-20.
- Waldo, D. (1968). "Scope of the theory of public administration". J. C. Charlesworth (Ed.), *Theory and practice of public administration: Scope, objectives, and methods* içinde. Philadelphia: The American Academy of Political and Social Science.
- Weikart, L. A. (2001). "The Giuliani administration and the new public management in New York City". *Urban Affairs Review*, 36 (3), 359-381.

KÜRESEL ISINMA İLE MÜCADELEDE KAMU ÖRGÜTLERİ: BELEDİYELER VE YEŞİL ŞEHİR PROJESİ

Hasret ÖZTÜRK¹

GİRİŞ

Dünyada yaşanan küresel ısınma sorunu insan ve doğa yaşamını olumsuz yönde etkilemektedir. Küresel ısınmanın neden olduğu olumsuzlukları bölgesel düzeyde gidermek veya en aza indirmek ülkelere ve ülkelerin kamu örgütlerine önemli sorumluluklar yüklemektedir. Bu doğrultuda ülkelerin hem merkezi örgütlerine hem de yerel örgütlerine önemli görevler düşmektedir (Ergen, 2021: 62). Özellikle yerel düzeydeki kamu örgütlerinden belediyeler küresel ısınmayla mücadelede öncü rol üstlenmeye başlamıştır. Çünkü belediyeler yerel düzeyde küresel ısınmaya neden olan etkenlerin tespitinde ve sorunların çözüme yönelik politikalar oluşturulmasında daha etkin ve hızlı hareket edebilmektedirler (Uysal, 2022: 325). Bu doğrultuda Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası tarafından “Yeşil Şehir Projesi” ortaya konulmuştur. Yeşil Şehir Projesi küresel ısınmaya karşı yerelden mücadelenin önemini ve gerekliliğini ortaya koymak adına önemli bir adım olarak görülmektedir. Yeşil Şehir Projesi’ne katılımında şehirlerin belirli bir takım şartlara sahip olması gerekmektedir. Projeye dâhil olan şehirlerin belediyelerine Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası tarafından fon desteği sağlanmaktadır. Ayrıca Yeşil Şehir Projesi belediyelere bir takım yükümlülükler yüklemekte ve kamu politikaları oluşturarak, oluşturulan politikaları hayata geçirme zorunluluğu getirmektedir (Çeçen, 2022:)

Bu kapsamda bu çalışmanın amacı, Yeşil Şehir Projesi çerçevesinde belediyelere düşen görevler, sorumluluklar ve kamu politikalarını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın birinci bölümünde, küresel ısınmanın tanımı, nedenleri ve olumsuz etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümünde, belediyelerin görevlerine kısaca değinildikten sonra, küresel ısınmanın olumsuz etkilerini

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 0000-0001-9111-4844, hozturk@mehmetakif.edu.tr

gidermek veya en aza indirmek için ortaya konan Yeşil Şehir Projesi'nin amacı, kapsamı, gereklilikleri ve belediyeler tarafından oluşturulması gereken kamu politikaları anlatılmıştır. Son bölümde ise genel değerlendirme yapılarak çalışma sonlandırılmıştır.

Küresel Isınma

Küresel ısınma, atmosferdeki, karbondioksit, metan, kükürt dioksit, ozon ve su buharı gibi gazların oranlarının artarak yeryüzünün ısınımasını tutması ve buna bağlı olarak yeryüzünün ısınımasının artması olarak tanımlanmaktadır. Yeryüzünde artan sıcaklık etkisi tüm yaşam alanlarını olumsuz etkilemekte ve yaşam alanlarının dengesini bozmaktadır (Doğan, Özçelik, Dolu ve Erman, 2010: 70-71). Küresel ısınmanın çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunlar;

- 1) Kıtalarda yaşanan kaymalar, volkan patlamalarının yarattığı hava kirliliği olayları (Doğan ve Tüzer, 2011: 22; Bayraç, 2010: 232).
- 2) Dünyanın ekseninde yaşanan kaymalar (Türkeş, 2008: 28; Bayraç, 2010: 232).
- 3) Okyanus akıntılarında yaşanan değişimler ve bu değişimlerin ortaya çıkardığı sıcaklık farklılıkları (Bayraç, 2010: 233).
- 4) Sanayileşme, düzensiz kentleşme ve aşırı nüfus artışı (Bayraç, 2010: 235-236).
- 5) Orman alanlarının yok edilmesi (Türkeş, 2008: 26; Bayraç, 2010: 235).
- 6) Plastik malzemelerin kullanımında artış ve buna bağlı olarak plastik atıkların yarattığı çevre kirliliği (Küçük ve Küçük, 2020: 412).
- 7) Tarım faaliyetlerinde kullanılan yapay gübre ve ilaçların kullanımındaki artış (Korkanç, Korkanç, Mert, Geçili ve Serengil, 2022: 247)
- 8) Kimyasal maddeler ve deterjan kullanımındaki artışlar (İlsay ve Doğdubay, 2018: 12).
- 9) Enerji üretimi sektörü ve ulaşım sektöründe kullanılan fosil yakıtların ortaya çıkardığı hava kirliliği (Bilgin ve Orkunoğlu, 2010: 77).
- 10) Fosil yakıtlarının (kömür, petrol ve doğalgaz) tüm alanlarda bilinçsiz ve aşırı tüketimi sonucu sera gazların atmosferdeki artışı (Akın, 2006: 34) şeklinde ifade edilmektedir.

Küresel ısınmanın ortaya çıkardığı olumsuz etkileri ise şu şekildedir;

- 1) Buzul kütlelerin erimesi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan deniz suyu seviyesinde yükselmeler (Geymen ve Dirican, 2016: 65).
- 2) İklim değişikliklerinin yaşanması ve yeni iklim tiplerin ortaya çıkmaya başlaması (Özdemir, 2008: 143; Şenel ve Güngör, 2009: 1210).
- 3) İklim değişiklerine bağlı olarak aniden değişiklik gösteren hava olayları (Çeçen ve Güvenç, 2022: 16).

- 4) Heyelan, erozyon ve sel basması, çölleşme tehlikesi ve kasırga gibi doğal afetlerin yaşanması (Akin, 2006: 36; Özdemir, 2008: 146)
- 5) Yerküredeki su kaynaklarının azalması (Çeçen ve Güvenç, 2022: 16).
- 6) Hava kalitesinde yaşanan düşme ve radyasyon miktarının artması (Çeçen ve Güvenç, 2022: 16).
- 7) Hava olaylarında yaşanan ani değişimlerin tarım ürünlerinin zarar görmesine ve verimin düşmesine sebep olması, buna bağlı olarak gıda sektöründe ürünlere ulaşmada zorluklar yaşanması (Özdemir, 2008: 146).
- 8) Mevsimlerde yaşanan değişim ve belirsizliklerin tekstil sektörüne olumsuz yansımaları (Özdemir, 2008: 146).
- 9) Isınmayla birlikte deniz suyu seviyesinde değişim ve yükselmelerin kıyıların tahrip olmasına neden olması ve yaz turizmine zarar vermesi, kış aylarında düşen kar miktarının azalmasının kış turizmini olumsuz etkilemesi (Gülbahar, 2008: 161).

BELEDİYELER VE YEŞİL ŞEHİR PROJESİ

Kamu yönetimi örgütleri içinde yer alan belediyeler, kendi sınırları içinde halkın su, kanalizasyon, ulaşım ve alt yapı gibi ihtiyaçlarının karşılamasının yanında, halka güvenli ve yaşanabilir çevre sağlamak için bir takım yükümlülükleri üstlenmiş bulunmaktadır. Bu kapsamda belediyelerin bir takım politika ve uygulamaları hayata geçirmeleri gerekmektedir. Çünkü belediyeler şehir sınırları içinde çevreyi oluşturan ve dizayn eden yerel yönetim birimleridir (Yücel, Yücel, Gülter ve Ak, 2012: 162-163; Yılmaz ve Toptaş, 2020: 52). Aslında temiz, güvenli ve yaşanılabilir çevre dizayn etmek küresel ısınmayla mücadelenin temelini oluşturmaktadır. Bu durum küresel ısınma ile mücadele de belediyelerden beklentileri de artırmıştır. Belediyeler bu beklentiler doğrultusunda önemli adımlar atmaya ve bir takım girişimlerde bulunmaya başlamışlardır (Uysal, 2022: 346; Çelebi ve Kaya, 2022: 41-42).

Avrupa Birliği Belediye Başkanları İklim ve Enerji Sözleşmesi girişimi, yerel yönetimleri gönüllü bir şekilde AB iklim ve enerji hedeflerini uygulamak yönünde taahhüt vermelerine dayanan ve 2008 yılında Avrupa'da başlatılan aynı zamanda küresel ısınma ile ilgili bir mücadele girişimidir. (URL-1): <https://eu-mayors.ec.europa.eu/en/about>). Bu taahhütlerinde Belediye Başkanları, AB iklim ve enerji hedefleri doğrultusunda belirledikleri orta ve uzun vadeli hedefleri gerçekleştirmede ve sosyal ve ekonomik sistemlerin dönüşümünde özel sektörü, yerel halkı ve her derecede kamu kurum ve kuruluşlarının dâhil edilmesi taahhüdünde bulunmaktadır (URL-2) <https://eu-mayors.ec.europa.eu/en/about/objectives-and-key-pillars>. Avrupa Birliği Belediye Başkanları İklim ve Enerji Sözleşmesi'nde 2050 yılı ile birlikte erişilebilir, güvenli ve sürdürülebilir enerjiye erişim ile karbonsuzlaştırılmış ve dirençli şehirler hedeflenmektedir (URL-2) <https://eu-mayors.ec.europa.eu/en/about/objectives-and-key-pillars>.

Bu doğrultuda, 2020 yılında Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, küresel ısınma ile mücadele için yerel yönetimlerin önemine vurgu yaparak, “Yeşil Şehir projesini” ortaya koymuştur. Yeşil Şehir Projesi, artan ısı baskısı ve olağandışı hava olayları ile birlikte katı atık yönetimi ve geri dönüşüm zorluklarına karşı, küresel ısınmanın etkilerine dayanıksız durumda olan şehirler ve şehirlerde yaşayan sakinler için daha iyi ve sürdürülebilir bir gelecek inşa etmek amacıyla Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası tarafından geliştirilmiştir (URL-3) <https://www.ebrdgreencities.com/green-cities/about/>.

Şehirlerin ve belediyelerin, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası tarafından ortaya konulan Yeşil Şehirler projesine kabul edilmek için aşağıdaki ön şartları sağlaması gerekmektedir: Bunlar,

- 1) Şehirlerin Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası bölgesinde yer alması
- 2) Şehirlerin en az 100.000 nüfusa sahip olması (harici durumlarda 50.000 nüfuslu şehirler de değerlendirme kapsamına alınacaktır.)
- 3) Belediyelerin Yeşil Şehir Eylem Planını yürütmek hususunda gönüllü olması
- 4) Belediyelerin aşağıdaki alanların birinde yatırım harekete geçirecek proje başlatması: -katı atık, su ve atık su, kent ulaşımı, bölge enerjisi, düşük karbon ve iklim dirençli binalar, yenilenebilir enerji, sokak aydınlatması, dağıtım ağı, akıllı çözümler, iklim değişikliğine dayanıklı ve doğa temelli çözümler gibi- (URL-4) <https://www.ebrdgreencities.com/green-cities/eligibility/>) şeklindedir.

Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın ortaya koyduğu Yeşil Şehir Projesi'ne katılım ile birlikte, Belediyelerin öncelikli olarak, Yeşil Şehir Projesinin aşağıdaki ana ve genel unsurların yerine getirilmesi gerekmektedir:

- 1) Yeşil Şehir Eylem Planı: Çevresel sorun ve zorlukları değerlendirmek ve öncelikli kamu politikası haline getirmek, kamusal müdahaleler ve sürdürülebilir altyapı yatırımları aracılığıyla bu zorluklarla mücadele etmek için bir eylem planı geliştirmek
- 2) Sürdürülebilir Altyapı Yatırımı: Kamusal veya özel alanlarda, yeşil yatırımları kolaylaştırarak ve teşvik ederek su ve atık su, kent ulaşımı, bölge enerjisi, binalarda enerji verimliliği, katı atık ve iklim değişikliğine karşı şehrin uyumu ve dirençliliğini geliştirecek müdahalelerde bulunmak
- 3) Kapasite inşa etmek: Yeşil Şehir Eylem Planında belirtilen altyapı yatırımları ve politika tedbirlerinin etkili bir şekilde geliştirilmesi, uygulanması ve denetlenmesini sağlamak için şehir yöneticilerine ve yerel katılımcılara teknik destek sağlamak (URL-3) <https://www.ebrdgreencities.com/green-cities/about/>.

Yeşil Şehir Eylem Planı'nın kapsamında yer alan ve belediyelerin çalışma yapmasının zorunlu olduğu alt unsurlar ise; su ve atık su, kent ulaşımı, enerji

üretimi ve tüketimi, binalar, enerji, katı atık, iklim dirençliliği, kentsel yenileme, eğitim, sağlık, hizmetleri, doğal sermayenin korunması ve gıda sistemleri şeklinde sıralayabiliriz. On iki alt unsuru da ayrıntılı olarak şöyle açıklayabiliriz (URL-5) https://www.ebrdgreencities.com/assets/Uploads/PDF/GCAP_2-1_Methodology_January2022.pdf, s. 18.

- 1) Su ve atık su: Belediyelerin, su ve su kaynaklarının etkin ve verimli kullanımı için su ve atık su kaynaklarının etkili yönetimi konusunda politikalar oluşturması ve uygulaması gerekmektedir. Bu nedenle öncelikli olarak yağmur ve atık su kanallarının birbirinden ayrı ve bağımsız şekilde oluşturulması oldukça önemlidir. Yağmur sularının değerlendirilmesi ve tüketilen suyun tekrar kullanıma kazandırılması için depolama ve arıtma tesisleri kurularak, depolama ve arıtma işlemleri yapılmalıdır. Bu işlemlerin ardından elde edilen su, bahçe sulama, araç yıkama, ev ve bina temizlik işlemleri gibi çok su tüketimi gerektiren işlerde kullanılması teşvik edilmelidir. Bunun yanında evlerde, işyerlerinde kullanılan, atık su olarak nitelendirilen, az kirli suların tekrar kullanıma kazandırılması ve damlama su sisteminin kullanılması önemli kazanımlar elde edilmesine katkı sağlayacaktır. Tüm bu uygulamalar yer altında bulunan su kaynakların daha az tüketilmesine imkân verecektir (Geçer, Şentürk ve Büyükgüngör, 2019: 335-338; (URL-6) İzmir Sürdürülebilir Enerji ve İklim Eylem Planı, s. 129-131; Çeçen, 2022: 470).
- 2) Kent Ulaşımı: Kent ulaşımında kullanılan araçlarda fosil yakıtların tüketilmesi havada bulunan karbon miktarını artırması nedeniyle küresel ısınmayı tetikleyen önemli faktörler arasında sayılmaktadır. Belediyelerin bu konuda kendi araçlarında karbonsuz yakıt tüketimi sağlayan elektrikli otobüslerin ulaşımında kullanılması, raylı ulaşım ağına ağırlık verilmesi, şehir halkının elektrikli araç kullanılmasının teşvik edilerek, elektrikli araç şarj istasyonları oluşturulması gerekmektedir. Ayrıca şehir içi ulaşımın bisikletle sağlanabilmesi ve bisikletle ulaşımın vatandaşlar tarafından tercih edilebilmesi için bisiklet yolları, park yerleri tasarlanmalıdır (Şen, 2021:1; Öner ve Şen, 2022: 305- 306; Yakar, Bakır ve Başdemir, 2017: 12; (URL-6) İzmir Sürdürülebilir Enerji ve İklim Eylem Planı, s. 57).
- 3) Enerji Üretimi ve Tüketimi: Belediyelerin enerjinin üretim aşamasından başlayarak, tasarruf ve tüketim aşamalarında önemli görevler ve sorumlulukları yerine getirmesi gerekmektedir. Enerji üretiminde daha çok güneş, rüzgar ile jeotermal kaynaklardan faydalanılması ve bu kaynakların enerji üretimindeki paylarının artırılması hedeflenmelidir. Tasarruf ve tüketim aşamasında ise ev ve iş yeri, cadde ve sokaklarda tasarruflu tüketim uygulamaları hayata geçirilmelidir. Örneğin ev ve işyerleri için ısı verimliliğini ön planda tutan enerji kimlik belgesi oluşturulması, cadde

- ve sokak ve trafik lambaların aydınlatmasında daha az enerji tüketen aydınlatma ve yönlendirme sistemleri kullanılmalıdır (Uysal, 2022: 343; Anıl, 2015: 128).
- 4) Binalar: Binalar ısıtma, soğutma ve aydınlatma ihtiyaçlarının karşılanması gerekliliğinden dolayı enerji tüketiminde önemli paya sahiptirler. Bu nedenle binalar küresel ısınmada oldukça olumsuz etki doğurmaktadırlar. Bu doğrultuda belediyelerin binaların ısıtılmasında, soğutulmasında ve aydınlatılmasında karbonsuz, çevre dostu ve yeşil enerjinin kullanımını teşvik ederek ve bu yönde politika ve uygulamaları hayata geçirmesi ihtiyaçtan öte zorunluluk oluşturmaktadır (Erdede ve Bektaş, 2014: 6-7; Çeçen, 2022: 469; Anıl, 2015: 128).
 - 5) Enerji: Tüm yaşam alanlarında kullanılan enerjinin türü küresel ısınmayı hızlandırmakta veya yavaşlatmaktadır. Bu nedenle enerji üretimi ve tüketimi tercihinde güvenilir, çevreye duyarlı ve alternatif enerjinin kullanması zorunlu hale gelmiştir. Dolayısıyla, belediyelerin enerji üretimini ve tüketimini çevre karşı duyarlı güneş, rüzgar, jeotermal, hidroelektrik, biyoyakıtlardan sağlamaya yönelik uygulamalar ortaya koyması gerekmektedir (Biberci, Özhüner ve Çelik, 2017: 88-90; Güner ve Turan, 2017: 48).
 - 6) Katı Atık: Son yıllarda önemli bir sorun haline katı atık, çevre kirliliği yaratması, hava kalitesini düşürmesi ve sera gazları oluşturması gibi birçok etkiye sahip olduğundan, belediyelerin iyi bir katı atık yönetimi uygulanmasına geçmesi kaçınılmazdır. Özellikle toplama, depolama, ayrıştırma ve geri dönüşüm işlemlerinde çevre hassasiyeti göz önünde bulundurulmalı ve çevreye zarar verecek işlemler engellenmelidir (Yarıçam ve Parlak Biçer, 2020: 103; Irbaş ve Dadaşer Çelik, 2021: 266, Uysal, 2022: 338).
 - 7) İklim dirençlilik: İklim dirençlilik, küresel ısınma sonucu ortaya çıkan iklim tiplerinde yaşanan değişimlerin ve kaymaların olumsuz etkilerini azaltmayı kapsamaktadır. Bu kapsamda şehirlerin iklim dirençliliği artırılması gerekmektedir. İklim dirençlilik konusunda belediyelerin, şehirlerin iklim dirençliliğinin artırması için bir takım politika ve uygulamalar hayata geçirmesi gerekmektedir. Öncelikle belediyelerin, şehir halkına iklim değişikliklerinin nedenlerini ve yaratacağı olumsuz etkilerini anlatarak halkın içselleştirmesinin sağlanması gerekmektedir. Bunun yanında iklim değişikliği ile mücadele yöntemleri öğretilmelidir. Ayrıca, şehir düzeyinde iklim değişikliğiyle ortaya çıkabilecek olumsuz etkiler tespit edilmelidir. Bu olumsuz etkilerle mücadele etmek için plan, proje ve stratejiler belirlenmelidir (Çelebi ve kaya, 2022: 30-31; Akdeniz, 2022:635).
 - 8) Kentsel yenileme: Kentsel yenileme, küresel ısınmanın etkilerini azaltmak için çevreye duyarlı yeni binalar ile alanlar inşa etmek veya var olan binalar

- ile alanları çevreye duyarlı hale getirmektir. Bu kapsamda belediyeler çevreye karşı duyarlı ve çevreyle uyumlu en az enerji ve su tüketen binalar ile alanlar tasarlanması konusunda bir takım politikalar ortaya koymalıdır. Örneğin, yeşil çatı, yeşil duvar, yağmur suyunu kullanılır hale getiren sistemler bunlara örnek verilebilir (Çetinkaya ve Ciravoğlu, 2016: 252-257; Tuğaç, 2017: 93-97; Yılmaz, 2021: 11-19).
- 9) Eğitim: Çevreye duyarlı ve yeşil şehir bilincine sahip bireyler yetişmesi bakımından, küresel ısınmayı önlemede etkilerini azaltmada önemli bir faktördür. Belediyelerin, başta çocuklar olmak üzere tüm bireylere küresel ısınma sorunun önemini, zararlarını ve mücadele yöntemlerini ortaya koyan bilinçlendirme ve farkındalık eğitimi vermeleri gerekmektedir. Çünkü verilen eğitim bireylerin bu sorunla yüz yüze geldiklerinde hazırlıklı olmalarına zemin hazırlayacaktır. Böylece bireylerin, küresel ısınmanın ortaya çıkardığı olumsuzluklarla mücadele etme kapasiteleri artacaktır (Karataş, 2016: 1-5; Özkuzugüdenli, 2021: 1-3; Duran, 2023:105-107).
- 10) Sağlık hizmetleri: Küresel ısınma toplum sağlığını doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel ısınmanın insan sağlığına doğrudan etkisi, ani değişen hava şartlarının insan sağlığına negatif etki etmesi olarak karşımıza çıkarken, dolaylı etkisi ise çevre kirlenmesi sonucu, kirli havanın solunması, kirlenmiş su kaynakları tüketilmesi, sağlıksız besinlerin alınması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda belediyelerin, hava kalitesini yükseltmek, temiz su kaynaklarını korumak, çevre kirliliğini önlemek ve insan sağlığını korumak amacıyla sağlık alanında etkinlik gösteren diğer kamu örgütleri ve sivil toplum kuruluşları ile uygun sağlık politikaları ve koruyucu sağlık hizmetleri oluşturması gerekmektedir (Çeçen ve Güvenç, 2022: 16-17; Yılmaz ve Toptaş, 2020: 52-53; Zeytin ve Kırhoğlu, 2014: 244-245; Çiğdem, 2020: 84-86).
- 11) Doğal sermayenin korunması: Doğal sermaye denildiğinde, orman, su, toprak, hava, güneş, rüzgar gibi kirletici etki yaratmayan ve kömür, petrol ve doğalgaz gibi kirletici etki yaratan kaynaklar karşımıza çıkmaktadır. Bu kaynakların korunmaması ve bilinçsizce tüketimi küresel ısınmayı daha da artırmaktadır. Belediyelerin doğal sermayenin korunması bir takım politikaları uygulamaya koyması gerekmektedir. Belediyeler, topluma kömür, petrol ve doğalgaz gibi kirletici etkiye sahip doğal kaynakların kullanımı yerine, su, güneş ve rüzgar gibi daha temiz enerji kaynaklarının kullanılmasını teşvik etmelidir. Böylece gelecek nesillere daha temiz ve yaşanılabilir bir çevre bırakılmış olacaktır (Çınar, 2016: 174-185; Tıraş, 2012: 62-65; Özçağ ve Hotunluoğlu, 2015: 314; Erdem, 2015: 16-18).

12) Gıda sistemleri: Gıda ürünleri tarım arazilerden elde edilen gıda ürünleri, su kaynaklarından elde edilen gıda ürünleri, hayvanlardan elde edilen gıda ürünleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Gıda Sistemi ise güvenli gıdanın üretimini, gıdaya ulaşım ve gıda tüketim planlamasını ifade etmektedir. İyi bir gıda sistemi planlaması küresel ısınmayı da yavaşlatacaktır. Çünkü gıda üreten tarım arazileri ve su kaynakları, hayvan türleri sonsuz kaynaklar değildirler. Bilinçsiz üretim ve tüketim yapıldığında doğanın dengesi bozulacak çevre zarar görecektir. Bundan dolayı belediyelerin, diğer kamu ve kuruluşları ile ortak hareket ederek, gıda sistemi planlamalarını ve politikalarını çevreye duyarlı bir şekilde gerçekleştirmesi gerekmektedir (Amirov, 2022: 111; Yurday, Yağcı ve İşcan, 2022; Eser Toprak, 2022: 6)

Yeşil Şehir Projesi, projeye dâhil olan ülkelere 2050 yılına kadar karbonsuzlaştırılmış ve dirençli şehirler oluşturmayı gerekli kılmaktadır. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın Yeşil Şehir projesine katılan şehirlere, Romanya'nın Bükreş şehri, Bulgaristan'ın Varna şehri, Polonya'nın Varşova şehri, Gürcistan'ın Tiflis şehri, Kuzey Makedonya'nın Üsküp şehri örnek verilebilir. Türkiye ise, İstanbul, Ankara, İzmir ve Gaziantep şehirleri örnektir (URL-7) <https://www.ebrdgreencities.com/our-cities/cities/>.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Etkilerini oldukça hissettirmeye başlayan küresel ısınma önümüzdeki yıllarda insan yaşamı üzerinde daha olumsuz etkiler ortaya koyacaktır. Bundan dolayı küresel ısınma ile mücadele kaçılmaz hale gelmiştir. Küresel ısınma ile mücadele bireysel olabileceği gibi yerel, bölgesel ve küresel ölçekte de olabilir. Özellikle son dönemlerde yerel ölçekte mücadele öne çıkarılarak belediyelerin önemine vurgu yapılmaya başlanılmıştır. Elbette ki belediyeler yerelde küresel ısınmaya neden olacak etkenlerin tespitinde ve çözümünde yerel dinamiklere daha çok hâkim oldukları için mücadele de daha etkin rol oynamaları beklenen bir durumdur. Bu durumun önemini kavrayan Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası küresel ısınma ile mücadelede belediyeleri harekete geçirmek için Yeşil Şehir Projesini uygulamaya koymuştur. Yeşil Şehir Projesinin amacı sadece belediyeleri harekete geçirmek değil, yerelde bulunan tüm kamu örgütlerini ve sivil toplum kuruluşlarını belediyelerle birlikte ortak mücadeleye dahil etmektir. Böylece yerelde tüm aktörleri kapsayan mücadele genele yayılma konusunda ivme kazanacaktır. Bu gün Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası sınırları içinde bir çok ülke Yeşil Şehir Projesine dahil olarak yerel ölçekte küresel ısınma ile mücadelede bir çok ülke içerisinde bulunan şehirlerin belediyeleri önemli adımlar atmaya başlamıştır. Belediyelerin proje kapsamında 2050 yılına kadar da taahhüt ettikleri politika ve uygulamaları hayata geçirmeleri durumunda küresel ısınma ile mücadelede önemli kazanımlar elde ettikleri görülecektir.

KAYNAKÇA

Makaleler

- Akdeniz, A. G. (2022). Kentsel Morfoloji Yaklaşımlarında Alternatif Ufuk: Kentsel ve Mimari Tasarım Stratejisi Olarak İklim-Dirençli Su Yerleşmeleri. *Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı*, 627-648.
- Akın, Galip (2006). Küresel Isınma, Nedenleri ve Sonuçları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46(2), 29-43.
- Bayraç, H. N. (2010). Enerji Kullanımının Küresel Isınmaya Etkisi ve Önleyici Politikalar. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 229-259.
- Biberici, M. A., Özhüner, E. ve Çelik, M. B. (2018). Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Belediyelerde Kullanımı. *Şehir Düşünce Dergisi*, 11, 80-93.
- Bilgin, S. ve Orkunoglu, I. F. (2010). Fiskal ve Ekstrafiskal Amaçlar Bağlamında 1970'lerden Günümüze Çevre Vergileri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 77-108.
- Çeçen, Z. ve Güvenç, F. (2022). İklim Değişikliği ve Küresel Isınmanın Toplum Sağlığı Açısından Değerlendirilmesi. *SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi*, 4(1), 14-25. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/sdusyd/issue/72089/1092590>. (E.T.: 11.03.2023)
- Çelebi, B. ve Kaya, K. (2022). Sürdürülebilir Yaşam İçin Geleceği Kurtarmak: Türkiye'de Yerel İklim Değişikliği Politikası. *Uluslararası Eşitlik Politikası Dergisi*, 2(2), 30-48.
- Çetinkaya, Z. ve Ciravoğlu, A. (2016). Sürdürülebilir Yerleşim Modellerinin Karşılaştırılması: Eko-Kent ve Yavaş Kent. *Dealkent*, 7(18), 246-267.
- Çınar, S. (2016). Doğal Kaynaklar Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 37(2), 171-190. DOI: 10.14780/iibd.20480.
- Çiğdem, E. (2020). Çevre Politikalarının Uygulanmasında Yerel Yönetimlerin Rolü. *Enderun*, 4(2), 76-90. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/enderun/issue/57628/807750>. (E.T.: 12.03.2023)
- Doğan, S. ve Tüzer, M. (2011). Küresel İklim Değişikliği ve Potansiyel Etkileri. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), 21-34.
- Doğan, S., Özçelik, S., Dolu, Ö. ve Erman, O. (2010). Küresel Isınma ve Biyolojik Çeşitlilik. *İklim Değişikliği ve Çevre*, 3, 63-88.
- Duran, M. (2023). Erken Çocukluk Eğitiminde İklim Değişikliği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (32), 100-114. DOI: 10.54600/igdirsosbilder.1132048.
- Erdede, S. B. ve Bektaş, S. (2014). Ekolojik Açından Sürdürülebilir Taşınmaz Geliştirme ve Yeşil Bina Sertifika Sistemleri. *Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 6(1), 1-12. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/hartek/issue/7589/99625>. (E.T.: 13.03.2023)
- Erdem, N. (2015). Çevre Sorunlarının Yerel Yönetimler Kapsamında İncelenmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 7(1), 16-32. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/sobiadsbd/issue/35983/403699>. (E.T.: 11.03.2023)
- Ergen, Z. (2021). Ekolojik Dengeyle Uyumlu Yeşil Bütçeler ve Yerel Yönetim Uygulamaları. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30(2), 62-73. DOI: 10.35379/cusosbil.944665.
- Geçer, E. , Şentürk, İ. ve Büyükgüngör, H. (2019). Yeşil Bina Tasarımında Su ve Enerji Yönetimi Üzerine Uygulama Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 9(2), 332-343. DOI: 10.17714/gumusfenbil.413915.
- Geymen, A. ve Dirican, A. Y. (2016). İklim Değişikliğine Bağlı Deniz Seviyesi Değişiminin Coğrafi Bilgi Sistemleri Kullanılarak Analiz Edilmesi. *Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 8(1), 65-74. DOI: 10.15659/hartek.16.04.308.
- Gülbahar, O. (2008). Küresel Isınma, Turizme Olası Etkileri ve Türkiye. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2008(2), 160-198. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/kmusekad/issue/10221/125645>. (E.T.:11.03.2023)
- Güner, E. D. ve Turan, E. S. (2017). Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Küresel İklim Değişikliği Üzerine Etkisi. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 3(1), 48-55.

- Irbaş, E. ve Dadaşer-Çelik, F. (2021). Evsel Katı Atık Yönetim Senaryolarının Yaşam Döngüsü Analizi: Melikgazi İlçesi (Kayseri) Örneği. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 7(2), 266-277.
- İlsay, S. ve Doğdubay, M. (2018). Küresel Isınma ve Ekolojik Ayak İzinin Yiyecek ve İçecek Sektörüne Muhtemel Etkileri, *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel*, 1(1), 11-17. DOI: 10.33083/joghat.2018.1.
- Karataş, A. (2016). Yerel Yönetimlerde Çevre Korumanın Bir Aracı Olarak Çevre Eğitimi. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 1-10.
- Kayan, A. ve Küçük, A. (2020). Plastik Kirliliğin Çevresel Zararları ve Çözüm Önerileri. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 403-427. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ahbvuibfd/issue/56396/659700#:~:text=Retrieved%20from%20https%3A//dergipark.org.tr/en/pub/ahbvuibfd/issue/56396/659700.> (E.T.:12.03.2023)
- Korkanç, S. Y., Korkanç, M., Mert, M. H., Geçili, A. ve Serengil, Y. (2022). Arazi Kullanımının Sulak Alandan Tarıma Dönüştürülmesinin Bazı Toprak Özellikleri Üzerindeki Etkileri ve Bunların Toprak Derinliği ile Değişimi. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 11(2), 246-257.
- Öner, Ş. ve Şen, M. L. (2022). Kent Ve Çevre Sorunlarına Akıllı Çözüm: Açık Veri Platformu (İzmir Örneği). *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü I. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, “Sürdürülebilirlik ve Toplumsal Dönüşüm” Özel Sayısı, 286-321.
- Özçağ, M. ve Hotunluoğlu, H. (2015). Kalkınma Anlayışında Yeni Bir Boyut: Yeşil Ekonomi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 303-324.
- Özdemir, E. (2008). Küresel Isınmanın Etkilerine Karşı Bir Önlem: Hava Türevleri ve Pazarlama Stratejilerinde Yardımcı Olarak Kullanımı. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1) , 141-162. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/gaziuiibfd/issue/28329/301066> (E.T.: 11.03.2023)
- Şenel, H. ve Güngör, B. (2009). Üniversite Öğrencilerinin Küresel Isınma Hakkındaki Bilgilerinin Ve Kavram Yanılgılarının Tespiti. *Education Sciences*, 4(4), 1207-1225. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/nwsaedu/issue/19826/212386>. (E.T.: 11.03.2023)
- Tıraş, H. H. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 57-73.
- Türkeş M. (2008). Küresel İklim Değişikliği Nedir? Temel Kavramlar, Nedenleri, Gözlenen ve Öngörülen Değişiklikler. *İklim Değişikliği ve Çevre*, 1, 26-37.
- Uysal, Y. (2022). İklim Değişikliği ve Küresel Isınma İle Mücadelede Yerel Yönetimlerin Rolü: Tespitler ve öneriler. *Kesit Akademi Dergisi*, 8(30), 324-354.
- Yakar, F. , Bakır, M. Y. ve Başdemir, H. (2017). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Taşlıçiftlik Yerleşkesinde Bisikletli Ulaşım Altyapısı Oluşturulması. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 6(3), 12-25. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/gbad/issue/31228/335879>. (E.T.: 11.03.2023)
- Yarımçam, Ş. ve Parlak Biçer, Z. Ö. (2020). Kentsel Dönüşüm Sonucu Oluşan İnşaat Atıklarının Getirdiği Maliyetin Kayseri Küçükali Mahallesi'nde İncelenmesi. *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Fen Bilimleri Dergisi*, 36(1), 102-118. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/erciyesfen/issue/53935/423791>. (E.T.: 13.03.2023)
- Yılmaz, D. F. (2021). Tarihi Dokuya Yenileme Sürecinde Yeşil Çatılar: Edirne Kaleiçi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Edirne.
- Yılmaz, O. K ve Toptaş, A. (2020). Sürdürülebilir Çevre Yönetiminde Ekolojik Turizmin Yeri ve Belediyelerin Bu Alandaki Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 51-73.
- Yılmaz, O. K. ve Toptaş, A. (2020). Sürdürülebilir Çevre Yönetiminde Ekolojik Turizmin Yeri ve Belediyelerin Bu Alandaki Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 29(3), 51-73.
- Yücel, N., Yücel, A., Gültür, E. ve Ak, M. (2012). Belediyelerde Hizmet Pazarlaması: Elazığ Belediyesi Örneği. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 150-164 Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/niguiibfd/issue/19751/211402>. (E.T.: 12.03.2023)

Zeytin, M. ve Kırhoğlu, H. (2014). Çevre Yönetim Sistemi ve Yerel Yönetimler. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(5), 238-254.

Bildiriler

Çeçen, H. (2022). “The Implementation of the “Green City” Regulations of the European Union in Türkiye: Sample Case of the Metropolitan Municipality of İzmir. III. International Urban Research Congress (UKASS-2022), 21-22 Kasım 2022, Aksaray. 467-471

Yurday, İ., Yağcı, C. ve İşçan, F. (2022). Sürdürülebilir Kentler İçin Cbs İle Kentsel Tarım Uygulamaları. TMMOB 7. Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi, 3-5 Ekim, Ankara

Tezler

Amirov, N. (2022). Sürdürülebilir Kampüs Tarımı: Hacettepe Üniversitesi Beytepe Yerleşkesi Örneği. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.

Anıl, F. (2015). Kentsel Dönüşümü Bir Fırsat Kabul Ederek Binalarda Isı Yalıtımının Faydalarının Araştırılması. Yüksek Lisans Tezi. Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.

Özkuzugüdenli, E. (2021). Çizgi Filmlerin Çevresel Farkındalık Açısından İncelenmesi (TRT çocuk örneği). Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Şen, İ. (2021). Kent Ulaşımında Elektrikli Otobüslerin Çizelgelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü. Bursa

Toprak, G. E. (2022). Bir Metropolde Gıdanın Yolculuğu: Ankara örneği, Yüksek Lisans Tezi. Konya Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Konya.

Tuğaç, Ç. (2017) Türkiye İçin İklim Değişikliğine Dayanıklı Kentsel Planlama Modeli Önerisi: Eko-Kompakt Kentler. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

İnternet Kaynakları

URL-1: <https://eu-mayors.ec.europa.eu/en/about> (E.T.:10.03.2023).

URL-2: <https://eu-mayors.ec.europa.eu/en/about/objectives-and-key-pillars> (E.T.:10.03.2023).

URL-3: <https://www.ebrdgreencities.com/green-cities/about/> (E.T.:10.03.2023).

URL-4: <https://www.ebrdgreencities.com/green-cities/eligibility/> (E.T.:10.03.2023).

URL-5: https://www.ebrdgreencities.com/assets/Uploads/PDF/GCAP_2-1_Methodology_January2022.pdf (10.03.2023).

URL-6: İzmir Sürdürülebilir Enerji ve İklim Eylem Planı, http://skpo.izmir.bel.tr/Upload_Files/FckFiles/file/2020/WEB_SAYFASI_SECAP-Turkce.pdf. (E.T.:10.03.2023).

URL-7: <https://www.ebrdgreencities.com/our-cities/cities/> (E.T.:10.03.2023).

ULUSLARARASI GÖÇ YÖNETİŞİMİ POLİTİKALARINDA VE UYGULAMASI SÜREÇLERİNDE YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ

Adnan KARATAŞ¹

GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar eski bir olgu olan göç, insanların yaşadıkları yeri terk ederek başka bir yerde yaşamak için yer değiştirmesi olarak tanımlanabilir. İnsanları bu yönde bir eylem yapmaya yönelten çok çeşitli sebepler bulunmaktadır. Bunlar genel bir ayrımla göçe iten ve çeken sebepler olarak tanımlanabilir. Göçe iten sebepler, insanların yaşadığı yerden kaynaklı olarak memnuniyetsizlik oluşturan gerekçeler şeklindedir. Bunlar doğal afetler, hastalıklar, savaş, ekonomik koşullar şeklindedir. Diğer taraftan insanları göçe çeken sebepler ise bireyleri veya kitleleri yaşadıkları yerden daha iyi yaşam koşullarını elde edebilecekleri düşüncesine yönelten faktörlerdir. Bunlar ise göç alan ülkelerin veya illerin özellikleri olan sağlıklı çevre, iyi eğitim olanakları, ekonomik refah gibi gerekçelerdir. Dolayısıyla insanlar bu gibi gerekçelere dayanarak yüzyıllar boyunca göç etmişler veya göç ettirilmişlerdir.

Günümüzde göçlerin büyük çoğunluğunun ekonomik sebepler ve daha iyi yaşam olanaklarına kavuşma arzusu ile yapıldığı bilinmektedir (Karataş, 2022b, 2022a). Bu temel gerekçe ile yaşadıkları yeri terk ederek başka bir yerde yaşamaya yönelen insanlar veya kitleler, belli bir devletin ulusal sınırları içerisinde yer değiştirdiği gibi farklı ülkelere doğru da yer değiştirebilmektedir. Günümüzde göçlerin ülkeler arasında yapılanları daha fazla önem kazanmıştır. Ülke içerisinde gerçekleşen iç göçler ise üzerinde çok fazla durulmayan ve aslında çok ciddi etkileri olmayan göçlerdir. Ancak uluslararası göçlerin en az iki farklı ülkeye ve bu ülkelerin ulusal vatandaşlarına etkileri olan bir olgudur. Dolayısıyla basit bir yer değiştirme faaliyeti değildir. Kendi içerisinde ekonomik, siyasi, kültürel, psikolojik ve sosyolojik etkileri olan bir olgudur. Bundan dolayı uluslararası göç çok yönlü ve çok disiplinli

¹ Dr. Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Mail: adnan.karatas@atauni.edu.tr, ORCID:0000-0003-2399-8013

olarak yaklaşılması gerekmektedir. Bir toplumun tüm değerlerini ve yönetim süreçlerini etkileyen bu olgunun yönetilebilmesi ve olumsuz etkilerinin en aza indirilebilmesinde sadece ulusal hükümetleri veya uluslararası örgütleri sorumlu tutmak yeterli değildir. Bundan dolayı bir ülkedeki tüm yönetim birimlerinin göçlerle ilgili planlarının, programlarının ve politikalarının olması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle merkezi hükümetin, yerel yönetimlerin, üniversitelerin, sivil toplum kuruluşlarının tümünün göç ile ilgili programlarının olması gerekmektedir.

Bu çalışma kapsamında son yıllarda kamu yönetimi alanında oldukça popüler kavramlar olan desantralizasyon, subsidiarite ilkesi (hizmette yerellik), AB Yerel Yönetimler Özerklik Şartı gibi ilke ve anlaşmaların ön plana çıkardığı yerel yönetimler üzerinde durulmaktadır. Ülkemizde mahalli müşterek ihtiyaçları karşılamak şeklinde görev alanı belirlenen (T.C. Anayasası, 1982: m.127) yerel yönetimler, genellik yetki alanına giren bölgede alt yapı hizmetlerini sağlayan birimler olarak görülebilmektedir. Ancak yerel yönetimlerin birçok önemli işlevi ve katkısı bulunmaktadır. Özellikle demokrasinin daha net biçimde uygulandığı birimler olarak kabul edilmektedir. Daha küçük nüfuslara hitap eden birimler olmasından dolayı toplumun ihtiyaçlarını, taleplerini ve değerlerini daha fazla dikkat etmesinden dolayı, toplumun taleplerinin uygun faaliyetler yapma ihtimali daha yüksektir. Bundan dolayı yukarıda ifade edilen ilkeler ve anlaşmalar yerel yönetimleri ön plana daha fazla çıkarılmasını savunmaktadır. Nitekim göç olgusunun da toplumu çok fazla etkileyen bir olgu olmasından dolayı, göçlerin sebepleri ve sonuçları üzerinde durarak bunlar hakkında eylem planları geliştirmek faaliyetlerinin de yerel yönetimlerin bir görevi olması gerekmektedir. Yerel yönetim birimlerinin hem yerleşik halkının huzurunu korumak hem de göç edenlerin daha kolay biçimde ve en az olumsuz etkiyle bu toplumun bir parçası haline gelmesi görevlerini yerine getirmesi beklenmektedir. Bu çalışmada yerel yönetimlerin göç süreçlerindeki rolleri sorgulanmaktadır.

GÖÇ OLGUSU

Kavramsal Olarak Göç ve Göçmenlik

Göç kelimesi; yer değiştirme, hicret etme, taşınma ve muhaceret gibi kavramla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Genel bir tanımıyla göç, insanların ve toplulukların ekonomik, siyasal, doğal veya toplumsal zorunluluklar sebebiyle daha iyi yaşam standartları elde edebilmek amacıyla yabancısı olduğu bir bölgeye ve topluluk içerisine taşınmasını ifade etmektedir. Ancak göçler sadece yer değiştirme olarak dar anlamlı şekilde kullanılmamalıdır. Göç eyleminde bulunan kişiler sosyal ve ekonomik ilişkileri kökü olarak değiştirmekte ve göç ettiği bölgenin kendine özgü sosyal ve ekonomik ilişkilerine göre kendisini adapte etmektedir. Dolayısıyla göçler kısa süre için geçerli olan yer değiştirmelerini ifade etmemektedir (Arslan, 2001: 149). Ancak böyle bir sürenin sınırını belirlemek oldukça zordur. Nitekim kimi çalışmada göçler insanların göç etmelerine sebep olan unsurlardan ve gidecekleri

yerde ne kadar süreyle kalacaklarından bağımsız olarak belli bir yeri terk ederek başka bir yerde yaşama niyetiyle taşınmasını ifade edecek şekilde tanımlanmıştır (Perruchoud ve Redpath-Cross, 2013: 35-36).

Bir diğer tanımıyla göçler sosyal, ekonomik ve politik değişimlere bağlı olarak gerçekleşse, göç veren ve göç alan bölgelerdeki insanların bütünü etkileyen kolektif bir eylemi ifade etmektedir (Castles ve Miller, 2008: 8). Bundan dolayı küreselleşme süreçlerinin başından günümüze kadar gerçekleşen uluslararası göçler oldukça önemli toplumsal, ekonomik ve siyasi bir unsur haline gelmiştir (Lögün, 2020). Küreselleşme süresiyle birlikte insanların, ticari ürünlerin, kültürel değerlerin, düşüncelerin sınırları aşacak şekilde dolaşımı daha fazla hız kazanmıştır (Castells, 2008: 8). Nitekim göç eden insanlar sadece kişisel eşyalarıyla değil, aynı zaman kültürel değerleri, dini değerleri, toplumsal varsayımları, düşünceleri ve alışkanlıklarıyla birlikte göç etmektedir. Bundan dolayı göç ettiği yerdeki bu unsurlar üzerinde kozmopolit bir yapı yaratmaktadır.

İnsanların ekonomik değişimlerden, doğal olaylardan, siyasi eylemlerden ve toplumsal baskılardan kaynaklı olarak göç etmeleri dünyanın neredeyse her yerinde görülebilecek bir durum haline gelmiştir (Doğan, 2005: 42). Ancak bazı bölgelerden göçler münferit şekilde olurken, bazı bölgelerden ise kitleler halinde göçler gerçekleşebilmektedir. Nitekim böyle bir durum ise kitlelerin terk etmek istedikleri yerlerde ciddi sorunların olduğunu göstermektedir. Son yıllarda Suriye, Ukrayna, Afganistan ülkelerinden ciddi göç dalgalarının olduğu görülmüştür. Bu üç ülkede de savaş, iç karışıklık, şiddet olaylarının insanları yaşadıkları yerden adeta kaçmaya yönelttiği görülmüştür. İnsani bir tepki olarak tehditlerden ve olası risklerden uzaklaşmak isteyen insanların farklı yerlere göç ettiği görülmektedir. Böyle bir göç eylemi, insanların zorunluluklar sebebiyle göç ettiğini göstermektedir. Diğer taraftan bu şekilde yaşamsal bir tehdit olmamakla birlikte daha iyi eğitim almak, sağlık hizmetinden faydalanmak veya daha yüksek gelir elde etmek amacıyla yapılan göçler ise istekli göçler olarak tanımlanmaktadır. İster istekli olsun ister zorunlu olsun göçlerin tümünün göç veren, göç alan ve hatta bu iki ülke arasında geçiş yolu sayılan transit ülkelerde önemli etkiler oluşturmaktadır (Göktürk ve Kaygalak, 1999: 113).

Göçler yapılaş şekillerine göre farklı görünüm kazanabilmektedir. Göçleri beş farklı özellikleri göre kendi içlerinde ayrıma tabi tutabiliriz. İlk olarak gözler insanların veya kitlelerin iradelerine göre iki farklı şekilde ayırabiliriz. Buna göre göçler zorunlu ve gönüllü göçler şeklinde ikiye ayrılabilir. Zorunlu göçler, insanların kendi isteğiyle geçekleştirdiği bir eylem değildir. Doğal afetler, siyasi çatışmalar, savaşlar gibi gerekçelerle yapılan göçler bu kapsamdadır. Zorunlu göçlerde de iki farklı durum oluşabilmektedir. Bazı zorunlu göçlerde insanların belli bir irade göstermesi ve en azından göç edeceği yeri tercih etmesi durumu olabilmektedir. Kimi zorunlu göçlerde ise insanların tercih edeceği bir durum kesinlikle olmayıp, zorla bir yerden başka bir yere yönlendirme söz konusudur (Yalçın, 2004: 14-

15). Gönüllü göçler ise bireylerin kendi istekleriyle ve taleplerini karşılamak için yaptığı eylemlerdir (Petersen, 1958: 6-11). Bireylerin bu türden göçleri yapmasında genellikle göçe çeken nedenler etkili olmaktadır. Dolayısıyla daha iyi bir eğitim almak, daha iyi çalışma koşullarına sahip olmak, daha iyi gelir elde etmek gönüllü göçlerin temel nedenleri arasında sayılabilir (Bartram, Poros ve Monforte, 2017: 55).

Göçleri tasnif edebilmek için kullanılan bir diğer ayırım yerleşme esasına dayalı olarak yapılmaktadır. Buna göre göçler; geçici ve sürekli şekilde iki türde incelenebilir. İlk olarak geçici göçlerde göç eden bireylerin göç ettikleri yerdeki çekici nitelikteki gerekçelere dayalı olarak bu gerekçelerden belli süreyle faydalanma isteği bulunmaktadır. Bu kişilerin ne kadar süreyle belli bir yerde duracakları önceden bellidir (Bayraklı, 2007: 20). Eğitim almak, görevi gereği yurtdışında çalışmak, tıbbi imkanları olan ülkelerde operasyonlara girmek gibi eylemler belli bir süreliğine geçerli olmasından dolayı bu göçlere geçici göç denilmektedir. Bu kişilerin terk ettiği yerlere geri dönme durumları vardır. Bundan dolayı bu kişiler göç sürecinde göçmen sıfatından ziyade geçici süreyle bulunan yabancı ülke vatandaşı olarak görülmektedir. Dolayısıyla göçmelere göre sınırlı ikamet, siyasi ve ekonomik hakları olabilmektedir (Petersen, 1958: 259). Sürekli göçler ise insanların göç ettiği yerde kalıcı olarak kalmak niyetiyle göç etmelerini ifade etmektedir. Bu kişilerin geri dönme niyetlerinin ya da imkanlarının olmadığı bir göç türüdür. Kalıcı nitelikte bir faaliyet olmasından dolayı bu kişiler çok çeşitli haklar da tanınabilmektedir (İçduygu, Erder ve Gençkaya, 2014: 79)

Bir diğer göç ayırımı göç eden kişilerin sayısal olarak çoğunluğuna göre yapılmaktadır. Bu ayırmada göçe iten ve çeken sebeplerin büyük etkileri olmaktadır. Özellikle belli bir yerdeki zor yaşam şartları ya da yeni gelişen olumsuzluklar insanların kitleler halinde göç etmelerine yol açabilmektedir. Ayrıca belli bir ülkedeki çalışma koşullarının iyi olmasına bağlı olarak yapılan göçlerde de kitleler halinde yapılabilmektedir (Yalçın, 2004: 16). Suriye'deki iç karışıklık sebebiyle Türkiye'ye yönelen göçler ve geçmişte Türkiye'den Almanya'ya çalışmak için giden göçler bu kapsamda düşünülebilir. Kitlesele göçlerin karşısında ise bireysel nitelikteki göçler vardır. Bireysel göçlerde de göç eden kişilerin kişisel talepleri ve özelliklerinin daha etkili olduğu görülmektedir (Temurenk ve Lögün, 2021). Örneğin bir doktorun daha iyi gelir elde edebilmek için farklı bir ülkeye göç etmesi bu kapsamdadır. Bireysel göçlerin yapılmasında eğitim süreçleri de etkili olabilmektedir. Bu göçlerde sadece bir kişinin göçü gerçekleşebildiği gibi çekirdek ailenin göçü de etkili olmaktadır. Bununla birlikte bireysel göçlerin zincirleme etkisiyle çerçevenin genişlemesine bağlı olarak kitlesele bir göçün zamanla meydana gelmiş olması durumu da karşımıza çıkabilir (Leloup, 1996; Pries, 1999).

Bir diğer göç ayırımı göç edenlerin niteliğine göre değişmektedir. Bu ayırım göç eden kişilerin genellikle çalışmak amacıyla farklı ülkelere gitmesi durumunu ifade etmektedir. Emek göçü ve beyin göçü şeklinde ikiye ayrılabilir. Emek göçü

kapsamında bazı ülkelerin çeşitli sektörlerde çalışacak nitelikli/niteliksiz işçiye ihtiyaç duyması durumunda gerçekleşmektedir. Bu tür göçlerde terk edilen yerdeki ekonomik koşulların iyi olamaması, gidilen yerde ise çok daha iyi şartlar olması etkili olmuştur. Geçmişte Türkiye'den Almanya'ya yapılan göçler bu kapsamdadır (Bayraklı, 2007: 21). Beyin göçü ise yine ekonomik gerekçelere bağlı olarak gerçekleşebilen fakat göç edenlerin ülkedeki iyi eğitim alan ve önemli meslekleri icra eden kişilerden oluşması etkilidir. Bu göçlerin göç veren ülkeye çok önemli zararlar verdiği ve kayıplar yaşattığı bilinmektedir. Göç alanlar için ise çok faydalı durumlar oluşmaktadır. Örneğin ikinci dünya savaşında Almanya'daki bilim insanlarının Türkiye'ye göçleri ülkeye çok önemli katkılar sunmuştur. Bu bilim insanları sayesinde ülkede üniversiteler dahi kurulmuştur.

Göç ayırımına dayanana son ayırım ülke sınırlarına dayalı olarak tanımlanmıştır. Bu ayırım iç göçler ve uluslararası göçler şeklinde ikiye ayrılabilir. İç göçler ülke sınırları içerisinde çeşitli gerekçelerle belli bir bölgeden farklı bir bölgeye yönelen göçler ifade etmektedir. Uluslararası göçler ise ulusal sınırların dışına yönelen göçleri ifade etmektedir. İç göçlerin temel gerekçesi olarak eğitim, sağlık, ekonomi ve toplumsal baskılar yer alabilmektedir. Ülkemizde sosyo-ekonomik olarak gelişmiş iller farklı illerden ve köyler işgücü piyasasına katılmak üzere göçler alabilmektedir. Bu göçler genellikle kalıcı nitelikte olsa bile, ülkeniz sosyolojik özelliklerinden dolayı göç edilen yerden tamamıyla kopuş olmamaktadır. Dolayısıyla ülkemizdeki göçlerde insanların çeşitli duygusal gerekçeleri her zaman geri dönüşleri içerisinde barındıran göçler olmuştur. Uluslararası göçlerde de benzer bir durum söz konusudur. Bu sosyal gerçeklik sebebiyle göç veren bölgelerin de her zaman bu göçlerin geri dönebileceği ihtimaline göre plan yapmaları gerekmektedir.

Uluslararası Göçün Etkileri

Uluslararası göç olgusu küreselleşme ve dünya genelinde meydana gelen ekonomik, teknolojik ve toplumsal gelişmelere bağlı olarak çok daha önemli bir konuma gelmiştir (Dişbudak, 2004: 84). Nitekim insanların veya kitlelerin yaşadıkları yeri terk ederek farklı bir yerde yaşamak için yer değiştirmeleri hem terk ettikleri yerdeki hem de göç ettiği yerdeki ekonomik, kültürel ve toplumsal unsurları önemli ölçüde etkilemektedir. Göçler meydana getirdiği toplumsal ve kültürel değişimler sayesinde göç veren ve göç alan ülkelerdeki değerlerin ve ülkelerin birbiriyle ilişkilerini etkilemektedir. Her iki ülkedeki insanların değerleri, düşünceleri, davranışları üzerinde köklü değişimler oluşturabilmektedir (Karpat, 2003: 8).

Göçlerin etkileri konusunda ilk alt başlığımız göçlerin sosyo-psikolojik etkileriyle ilgilidir. Göç sürecinden geçen bireylerin karmaşık ve duygusal bir süreçten geçtiği ve dolayısıyla göçmenler üzerinde aşağılanma, dışlanma, yabancılık ve özlem gibi duyguların birlikte yaşandığı bir süreç yaşanabilmektedir (Murat ve Ersever, 2014: 53). Özellikle zorunlu göçlerde bu gibi durumlar daha fazla

gözlemlenebilmektedir. Dolayısıyla göçmenler göç ettikleri yerde yaşayabilecekleri olumsuz etkileri en aza indirebilmek için o bölgedeki değerlere ve davranışlara entegre olmaya çalışmaktadır. Ancak bir etkileşim olarak kendi değerlerinin ve davranışlarının da yerleşik değerler üzerinde etkiler olabilmektedir. Bu entegrasyon sürecinin uzaması ya da entegre olabilme noktası sorunlar çıkması, göçmenlerle yerleşik bireyler arasında çatışmaların oluşmasına yol açabilmektedir. Göçmenlerin kendi kimliklerine ve değerleri kabul ettirmek için giriştikleri çabalar daha büyük sorunları da beraberinde getirebilmektedir (Akıncı, Nergiz ve Gedik, 2015: 74-75). Bundan dolayı göçmenlerin, süresi önemli olmaksızın, göç ettikleri yerdeki insanlarla adapte olması ve bu toplumla entegre olabilecek bir sisteme geliştirilmesi gerekmektedir. Bu süreçte ise en önemli görev elbette ki merkezi hükümetten ziyade yerel yönetimlere, sivil toplum örgütlerine, vatandaşlara ve göçmenlere düşmektedir. Dolayısıyla bu aktörler arasında entegrasyonu geliştirecek yönetim sisteminin kurulması da gerekmektedir.

Göçlerin etkileri konusunda bir diğer önemli başlık genel olarak sağlık üzerindeki etkileridir. Uluslararası göçlerde göç eden insanların yoğunluğuna ve insanların kişisel özelliklerine bağlı olarak göç ettikleri ülkedeki sağlık sistemi ve toplum sağlığı üzerinde olumsuz etkiler oluşturabilmektedir. Özellikle savaş ve iş savaş gerekçeleriyle sağlıklı bir toplumda bulunamayan insanların göç ettikleri ülkelere de hastalıklarını taşıyabilmektedir. Suriye'den göç elden kişilerde bulaşıcı nitelikte olan kızamık, verem ve deri hastalıklarının sıklıkla görüldüğü bilinmektedir (Aydın, Şahin ve Akay, 2017: 11). Bu hastalardan dolayı ülke vatandaşlarında da benzer hastalıkların artma potansiyeli yüksektir. Ayrıca göç eden insanların sayısının fazla olması durumunda çevresel sağlık hizmetlerinde ve temiz su kaynaklarının sınırlı düzeyde kalmasına neden olabilir. Böyle bir durum ise yine toplumsal sağlığı bozacak durum oluşturabilmektedir. Aynı şekilde bu insanların ülkedeki sağlık hizmetleri veren kurumlarından faydalanmaları da mevcut hasta popülasyonuna ek insanların gelmesiyle yoğunluk ve kaliteli hizmet sunumuna engel olabilmektedir. Özellikle hekim sayısı oldukça sınırlı olan belli tıbbi bölümlerde ciddi yoğunluklar yaşanabilmektedir. Bir diğer olumsuz etki ise sağlık hizmeti veren kişilerle bu göç edenlerin anlaşamaması, iletişim kuramaması durumunda meydana gelmektedir. Böyle bir durumda da verilen sağlık hizmetlerinde yine kaliteli bir tedavi süreci gerçekleşebilmeyebilir. Bundan dolayı yukarıda ifade edilen sorunların meydana gelmemesi açısından göçmenlerin ülke genelinde dengeli bir şekilde dağıtılması daha uygun bir yol olabilir. Ayrıca sağlık kurumlarında tercüman ihtiyacı olması durumunda yerel yönetimlerin bu ihtiyacı giderecek şekilde çalışan istihdam etmesi önem arz etmektedir (Karcıoğlu ve Serçemeli, 2018). Böylelikle göç edenler ve sağlık hizmeti verenlerin daha kolay anlaşabilmesi ve tedavi süreçlerinin daha başarılı olması sağlanabilecektir.

Göçlerin etkileri konusunda bir diğer önemli konu başlığı ve belki de en önemli başlık ekonomik konularla ilgilidir. Göçler göç veren ve göç alan her iki

ülke açısından da ekonomik anlamda olumlu veya olumsuz potansiyellere sahiptir. Gönüllü şekilde yapılan ve düzenli şekilde ifade edilen yasal göçlerde ülkelerin zaten onayları dahilinde göçler gerçekleştiği için bu göçler, hedef ülkelerdeki ekonomik kalkınma ve gelişmeye önemli etkileri olmaktadır. Aynı zaman göç veren ülkedeki işsizliği azaltması, göç edenlerin ailesine yardım etmek amacıyla kazancını göndermesi gibi durumlar önemli katkılar sağlamaktadır. Bu türden göçleri genellikle emek göçü olarak tabir edilen işçi göçleri olarak düşünebiliriz. Ancak beyin göçlerinde ise göç veren ülke için durum tersine dönebilmektedir. Göç veren ülkeye yine döviz girişi olabilmektedir. Ancak yetmişmiş insan potansiyelini kaybetmek, bu ülkeler açısından daha fazla zarar verebilmektedir. Göçlerin ekonomik etkisi konusunda zorunlu şekilde yapılan göçlerin ve bunlar kitlesel halde yapılıyorsa, daha fazla etkisi olabilmektedir. Bundan dolayı göçlerin yasal ve düzenli şekilde yapılması, ülke ekonomileri açısından oldukça önemlidir (Nakhoul, 2014: 12). Savaş veya iç karışıklık sebebiyle bir ülkeye yönelik göçler göç alan ülke açısından doğru politikalarla önemli katkılar sağlayabilmektedir. Ancak bu insanların işgücü piyasasına entegre edilmemesi için bir girişimde bulunulmaması ise emek piyasasında dengesizliklere yol açabilmektedir. Nitekim bu konuda da yerel yönetimlere önemli görevler düşmektedir. Göçmenlerin kendi bölgesinde faydalı olabilecekleri alanlara yönlendirilmesi, onların yeteneklerine göre işlere yönlendirilmesi ve hatta bu ekonomik sisteme dahil olabilmesi için eğitimler düzenlemesi, bölgedeki ekonomik gelişme açısından önemli katkılar sağlayabilecektir. Daha fazla ve çeşitli üretim yapabileme durumu sayesinde ekonomik kalkınmaya katkı sağlanabilecektir. Diğer taraftan ülke vatandaşların daha düşük ücretlerle çalıştırılma veya güvensiz, kayıtsız çalıştırılma durumlarında ülke vatandaşlarının işsizlikle karşılaşma durumu oluşabilmektedir (Touraine, 1997: 198). Dolayısıyla göçmenlerin belli bir ekonomik sisteme dahil edilmesinde ülke vatandaşlarının haklarının korunarak düzenlemeler yapılması daha doğru bir uygulama olacaktır.

Göçlerin yukarıda sayılan etkilerinden çok daha fazlası sıralanabilmektedir. Özellikle toplumsal yapı ve eğitim sistemi üzerindeki etkileri oldukça fazladır. Bunlar bir bütün olarak düşünüldüğünde, tüm etkilerin olumlu ve olumsuz olabilme potansiyelleri bulunmaktadır. Doğru politikalar ve uygulamalar sayesinde göç edenlerin nitelikli/niteliksiz olmasına bakılmaksızın önemli faydalar sağlayabilecektir. Bunu için hem göçmenlerin topluma entegre olmaları hem de merkezi ve yerel yönetimin ciddi politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Bu sayede göç alan ülkede ekonomik büyüme ve kalkınma elde edilebilecektir.

Göç Yönetişimi Aktörleri ve Süreci

Yönetişim yaklaşımı, geleneksel yönetim anlayışından bir tür kopuşu ve radikal birtakım değişiklikleri ifade etmektedir. Bu yaklaşım yeni yönetim süreçlerinin, yeni kuralların/mevzuatın ve yönetim esaslarında önemli değişimlere işaret etmektedir (Rhodes, 1996: 652). Diğer bir ifadeyle yönetim olgusu, aslında birazda demokrasiyle yakın anlamlı olarak, toplumun talepleri doğrultusunda

devletin kamusal hizmetlerin sunumunda daha kaliteli bir yol ve çıktı sunacağı hedefi taşıyan yönetim sistemidir (Şahin ve Ateş, 2020: 237). Yönetişim yaklaşımı ile birlikte geleneksel devlet ve kamu yönetiminin oluşturduğu olumsuzlukların ortadan kaldırılması hedeflenmektedir. Dolayısıyla yönetim yaklaşımı devletin yapısı ve işleyişinde ortaya çıkabilecek aksaklıkları giderme noktasında bir alternatif sunmaktadır (Karataş, 2019a; 2019b: 1800). Yönetişim yaklaşımı sayesinde bürokrasinin yanlış uygulamalarından kaynaklanan sorunlar merkezi yönetimlerden ziyade çok aktörlü yönetim mekanizmaları ile giderilebilecektir. Bu yaklaşımın bir faydası olarak devlet, toplumsal talepleri ve kamusal hizmetleri bütünüyle kendisi yapmaktan ziyade paydaşlarını bu faaliyetleri yapabilir hale getirmekte ve böylelikle yönetsel etkinliği artırmaktadır (Övgün, 2010: 59-60)

Göçlerin göç veren ve göç alan ülkelerin her ikisi için de potansiyel birtakım etkileri ve riskleri bulunmaktadır. Yukarıda da üzerinde durulduğu üzere ekonomik, sosyal, yönetsel ve sağlık boyutlarında çeşitli riskler taşımaktadır. Göç eylemiyle birlikte bu risklerde yer değiştirebilmektedir. Özellikle göç edilen yer yaşana toplum ile göçmeler arasındaki ilişkiler ve her iki tarafından birbirlerine yönelik tutumları bu risklerin en çok üzerinde durulması gerekenleridir. Nitekim göçmenlerin topluma entegre olamaması ve/veya yerleşik vatandaşların göçmenlere karşı olumsuz bir tavır izlemesi bireyler arasındaki çatışmalara yol açabilmektedir. İnsanlar arasındaki ilişkilerinde çok önemli olmasından dolayı göçler oldukça dinamik bir yapıdadırlar. Bu dinamik yapıdan ötürü göçler, çok yönlü yönetim şekillerinin devreye alınmasını kaçınılmaz kılmaktadır (Kaya ve Eren, 2015: 5-6).

Uluslararası göçlerle ilgili olarak politikaların oluşturulması ve uygulanmasında çok çeşitli kurumların yetki ve sorumlulukları olabilmektedir. Bundan dolayı bu kurumların kendi aralarında ortaklaşa hareket etmesini ve işbirliği içerisinde çalışmasını öneren göç yönetişimi kavramının kullanılması da uygun olacaktır (Ihlamur Öner, 2012: 596; Wabgou, 2016: 141,156). Dolayısıyla aktörler arasındaki işbirliğine ve tüm paydaşların ortak kararlar almasına imkan sunulmaktadır.

Uluslararası göçler konusunda yönetimden yönetişime doğru bir geçişte ulus-üstü, ulusal ve yerel nitelikte çok sayıda aktörünü birlikte olduğu bir sistem olması gerekmektedir. Bu şekilde işbölümüne dayalı bir planlama sayesinde göç süreçlerinin bütünü kontrol altına alınarak yerel, ulusal veya küresel sorunların oluşmasının önüne geçilmiş olabilecektir.

Günümüzde uluslararası göçler söz konusu olduğunda genellikle uluslararası örgütlerin (BM, AB gibi) ve göç veren, göç alan ülkelerin devlet yönetimlerinin daha fazla politik kararlar aldığı görülmektedir. Alınan bu kararlarda göçmenlere yönelik çeşitli haklar ve mali destekler üzerinde durulmaktadır. Ancak bu alınan çatı kararların uygulanmasında ve dahası göç alan ülkelerdeki göçmenlerin toplumlu uyumlu hale gelebilmesi süreçleri üzerinde daha az durulmaktadır. Bu süreçle ilgili makro politikalar geliştirmek yerine yerel ölçekte politikaların uygulanmasının daha uygun olacağı da düşünülmektedir.

Göç politikası genellikle yoğun siyasi tartışmaların konusudur ve popülist duygulara dayandırılabilir. Göç politikası, gerçeklere ve insan hareketinin devlete getirdiği fayda ve risklerin sağlam temelli bir analizine dayanmalıdır. Bir devlet, göçü iyi yönetmek için, diğer şeylerin yanı sıra demografi, sınır ötesi hareketler, ülke içinde yerinden edilme, diasporalar, işgücü piyasaları, mevsimsel eğilimler, eğitim ve sağlık konularında güvenilir veri ve bilgiler toplayacak, analiz edecek ve kullanacaktır. Ayrıca, bir devlet, çevresel bozulma, iklim değişikliği ve krizler ile bağlantılar da dahil olmak üzere, göç eğilimlerini anlamaya ve bunları politikalara yansıtmaya çalışmalıdır. Aynı zamanda, insanların hareketini etkileyen yasa ve politikalar arasında seyahat ve geçici hareketlilik, göç, dış göç, tabiiyet, işgücü piyasaları, ekonomik ve sosyal kalkınma, sanayi, ticaret, sosyal uyum, sosyal hizmetler, sağlık, eğitim, dış politika, ticaret, insani politika ve kolluk kuvvetleri yer alır. Bu nedenle, iyi göç yönetişimi, insanların hareketine dokunan sorumlulukları olan tüm bakanlıkların dahil edildiği bütün hükümet yaklaşımlarına dayanır. Bu şekilde bir devlet, göç ve hareketlilik politikasının kendi geniş çıkarlarını geliştirmesini sağlayabilir.

ULUSLARARASI GÖÇ VE TOPLUMSAL YAPI

Küreselleşme süreciyle birlikte teknolojik gelişmelerinde etkisiyle ulusal devlet sınırlarının çok fazla bir önemi kalmamıştır. Bu durum ise farklı etnik kökenli bireylerin birlikte yaşadıkları ortamların daha fazla olmasına yol açmıştır. Gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere yönelik göçler sayesinde böyle bir durum oluşmuştur. Dolayısıyla toplumsal yapılar değişime uğramaktadır. Bu değişimler kimi zaman göç edenleri kimi zaman ise yerleşik insanları etkilemektedir. Ancak sonuçta her iki grup insanlar açısından da toplumsal ve kültürel olarak birtakım değişimler ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan değişimler karşısında toplumsal huzur ve düzenin sağlanabilmesi için bu değişim süreçlerinin iyi yönetilmesi bakımından doğru politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada ise politik kararların arka planında yer alan üç temel yaklaşım bulunmaktadır. Asimilasyon, Çok Kültürlülük ve Entegrasyon şeklinde ayrılabilen bu yaklaşımlar, göçmenler ve yerleşik vatandaşların birlikte yaşamlarına ilişkin çeşitli öneriler geliştirmekle birlikte bunların uygulanma niteliğine göre politik bir şekil de alabilmektedir.

Asimilasyon

Asimilasyon kavramı biyolojik, psikolojik ve sosyolojik bakımdan üç farklı şekilde ele alınabilmektedir. Biyolojik olarak özümseme, psikolojik olarak baskı altında bırakma ve sosyolojik olarak ise toplum içerisindeki çoğunluk gösteren grupların baskısıyla azınlık grubun değerlerini, kültürünü ve kimliğini bu baskın toplum içerisinde eritmesi şeklinde tanımlanmaktadır.

Göç olgusu sosyolojik bir olgu olmasından dolayı bu konusundaki asimilasyon tanımı da benzer şekildedir. Göç alan belli bir toplumsal yapı içerisinde azınlık nitelikte olan ve ötekileştirilen göçmenlerin etnik ve sosyo-kültürel farklılıklarının

azaltılarak, baskılanarak yok edilmesi ve böylelikle yerel halka benzer bir hale getirilmesi şeklinde tanımlanabilir (Alba ve Nee, 1997: 863; Brubaker, 2001). Bu asimilasyon sürecinde göçmelerin kendi dil, kültür, gelenek ve davranışlarından vazgeçerek bunların yerel nitelikte olanlarını benimsemeleri ve bu sayede homojen bir toplumsal yapı oluşturulması hedeflenmektedir (Brubaker, 2001; Unutulmaz, 2012: 140-141; Perruchoud ve Redpath-Cross, 2013: 10). Aslında burada bireylerin geçmişten gelen tüm varlıklarını silerek yeni bir kimlik inşa edilmesi durumu oluşmaktadır. Böyle bir durum toplumun yönetilmesi ve farklı nitelikteki taleplerin önlenmesi bakımlarından kolaylıklar sağlamaktadır. Ancak insan hakları ve ahlaki değerler açısından sorunlu bir durum oluşabilmektedir.

Günümüzde iletişim araçlarının ve evrensel insan hakları anlayışının gelişmiş bir düzeye çıkmasından dolayı, göçmenlerin kendi ülkelerindeki bireylerle iletişim kurmaları daha kolay olmaktadır (Eminoğlu, 2020: 18). Ayrıca azınlık niteliğindeki bu kişilerin hakları da uluslararası hukuk normlarıyla koruma altına alınmaktadır. Dolayısıyla göçmenlerin toplumsal yapı içerisinde birlikte yaşamaya yönelik yapılabilecek uygulamalardan biri olarak varsayılan asimilasyonun, günümüz modern dünyasında ne hukuki ne de ahlaki bir yönünün olmadığı görülmektedir.

Çok Kültürlülük

Çok kültürlülük ise asimilasyonun aksine farklı değerlerin ve unsurların bir arada bulunmasına oldukça fazla önem vermektedir. Toplumda oluşan etnik ve kültürel farklılıkların kamusal alana yansıtılmasını önermektedir. İnsan hakları konusunda toplumsal eşitlik ve katılımı ön plana çıkarmaktadır (Kymlicka, 2012: 5). Bu yaklaşım çerçevesinde göçmenlerin kendi kültürlerini ve değerlerini bırakmadan yerel toplumun kültür ve değerlerini benimsemelerini ifade etmektedir (Unutulmaz, 2012: 142). Toplumsal yapı içerisinde çok kültürlülüğü sağlayabilmek için hem merkezi hem yerel yönetimlerin politikalarında ve uygulamalarında bu farklılıkları benimsemesi ve bu farklılara göre çeşitli desteklerin verilmesi gerekmektedir.

Göçmelerin kendi kültürlerini, değerleri ve davranışlarını temsil edebilecekleri ortamlar oluşturulması ve bunlara yönelik belli düzeyde pozitif ayrımcılıklar sağlanması göçmenlerin toplumsal yapıyla barışık halde kaynaşmasına imkân sağlayabilecektir (Kymlicka, 2012: 7). Ancak bu şekilde bir durumda aynı toplumsal yapıdan bahsetmekten zor olmaktadır. Nitekim göçmenlerin kendi değerlerini ve kültürünü yaşamaya devam etmesiyle aynı yerde iki farklı toplum oluşmasına yol açabilmesi açısından eleştirilmektedir (Grillo, 2005: 22). Dolayısıyla toplum içerisindeki farklı gruplar bütünleşmemektedir. Bu bütünleşememe ise toplum içerisinde çatışmaların oluşma potansiyeli taşıyabilmektedir.

Entegrasyon

Göçmelerin göç etikleri yerdeki toplumla birlikte yaşaması için öngörülen üçüncü yaklaşım olan entegrasyon, asimilasyon ve çok kültürlülük yaklaşımlarının

bir orta yolu olarak kabul edilebilir. Göç süreçlerindeki entegrasyon çok fazla kabul gören ve akademik alanda üzerinde çok fazla araştırma yapılan bir yaklaşımdır. Bu çalışmalarda göçmenler, yerel toplum, devlet, yerel yönetim, STK'lar gibi çok farklı araştırma birimleri üzerinde analizler yapıldığı görülmektedir. Ayrıca entegrasyon süreçlerinde kültür, ekonomi, siyaset, hukuk, yönetim gibi konular da araştırılan konuların başında gelmektedir (Penninx ve Garcés-Mascareñas, 2016: 11-12).

Göçlere ilişkin olarak entegrasyon, göçmenlerin ve yerel toplumun karşılıklı biçimde iletişim içerisinde olduğu ve bu grupların birleriyle uyumlu biçimde hayat sürdürdüklerini ifade etmektedir (Castles ve diğ., 2002: 113). Göçmenlerin kendi kültürel değerlerinden ayırmadan toplumun değerleriyle bütünleşik bir hale getirilmesi teorikte mümkün olsa bile uygulamada çok çeşitli zorluklar çıkmaktadır. Nitekim entegrasyon süreçleri genellikle göçmenlerin kendi değerlerini kaybettiği bir yumuşak geçişli bir asimilasyona dönüşebilmektedir. Ancak göçmenlerin kendi değerlerinden vazgeçiş süreçleri baskıdan ziyade toplumsal yapı içerisinde iletişim ve rızaya dayalı şekilde gelişebilmektedir. Üstelik göçmenlerin ikinci nesilleriyle birlikte entegrasyon süreci daha kalmamaktadır.

Entegrasyon süreçlerinin en önemli ve değerli noktası, yerel toplum ve göçmenlerin düşünce ve tutumları bu süreçte önemli birer rol oynamaktadır (Penninx, 2009: 5). Her iki grubun birbirlerine olan bakış açıları yumuşatılarak aralarında iletişim geliştirilmeye çalışılmaktadır. İletişim süreçlerini takiben eğitim, sağlık ve diğer birçok kamusal hizmetlerin verilmesi noktasında her iki grup arasındaki farklılık oluşturulmadan bir süreç geliştirilmekte çalışılmaktadır. Göçmenlerin bu hizmetlerinden faydalanma ve bu süreçlerde kendilerine kolaylıklar sağlanması entegrasyonun önemli bir parçasıdır. Ayrıca istihdam açısından göçmenlere çalışma imkânı verilmesi de entegrasyon süreçlerine önemli katkı sağlamaktadır (Ager ve Strang, 2008: 170). Bu türden yapılan faaliyetler göçmenlerin göç ettikleri yerdeki toplumsal yapıya uyumlu ve entegre hale gelmesini sağlamaktadır.

YEREL YÖNETİMLERİN GÖÇ YÖNETİMİNDEKİ ROLLERİ

Uluslararası göçler göç veren, göç alan ve göç yolcuğundaki transit olarak geçilen ülkeleri önemli düzeyde etkilemektedir. Göçlerin düzenlenmesi, yasa dışı göçlere izin verilmemesi ya da zorunlu hallerde (savaş vb.) neler yapılacağı hükümetlerin karar vereceği ya da yasama organlarının düzenleyebileceği bir konudur. Nitekim ülkemiz özelinde de göç politikalarının oluşturulması ve uygulanması hükümetin ve meclisin yetkisi kapsamındadır. Dolayısıyla yasal prosedürler merkezi yönetim tarafından belirlenmektedir. Ancak bu süreçte göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması, toplumdaki entegrasyonunun sağlanması gibi uygulamalar için merkezi yönetimin tüm alanı kontrol etme olanağı yoktur. Bundan dolayı göçlerin yönetiminde merkezi idarenin taşra teşkilatları ve yerel yönetim birimlerinin önemli konuları vardır. Özellikle yerel yönetimlere daha büyük görevler düşmektedir. Göçmenlerin entegrasyonu, yerel halk ile olan iletişimleri, sağlık ve

eğitim süreçlerine ilişkin destekler konularında yerel yönetimlerin önemli rolleri olmaktadır. Üstelik bu süreçte oluşabilecek sorunlara doğrudan çözüm üretebilecek ve bunları merkezi yönetime aktaracak merci de yine yerel yönetim birimleridir. Yerel yönetimler göçmenlerle ilgili olarak merkezi yönetimin politikalarıyla uyumlu faaliyetler ve projeler geliştirmeli ve hükümet uyguladığı politikaları katılmalıdır (Çakırer-Özservet, 2016: 49).

Bundan dolayı yerel yönetimlerin ilk olarak yasal mevzuatlardaki göç konusundaki görevleri ele alınmıştır. Bunun devamında Avrupa Birliğinde yerel yönetimlerin göç yönetimi konusundaki rolleri ele alınmıştır. Nitekim AB'nin yerel yönetimlere çok değer vermesi ve yerel yönetimlerin daha aktif roller üstelenmesine yönelik ilkeler benimsenmesinden dolayı buralarda yerel yönetimlerin göç ile ilgili nasıl hareket ettikleri incelenmiştir. Son olarak ise Türkiye'deki durum üzerinde durulmaktadır.

Göç Konusundaki Yasal Düzenlemelerde Yerel Yönetimlerin Rollerini

Uluslararası Göç Örgütü göç yönetimi süreçlerini tanımlarken göç yönetiminin "çeşitli devlet kurumları ve ulusal bir sistemden oluştuğunu" ifade etmektedir (IOM, 2020). Dolayısıyla bu açıklamaya göre ülkedeki tek bir hükümetin göç yönetimi süreciyle bütünüyle ilgilenme olanağı yoktur. Bundan dolayı yerel yönetimlerin de bu kapsama dahil edilmesi gerekmektedir. Ülkemizde yerel yönetimleri göç yönetimi konusunda doğrudan ya da dolaylı şekilde bağlayan mevzuatlar şu şekilde sıralanabilir.

İlk olarak 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda (m.75) belli bir yerleşim yerine yönelik kitlesel göç olması durumunda belediye hizmetlerin aksamaması için nasıl bir yol izleneceği ve kimlerden yardım talep edileceği belirtilmektedir. Buna kanun maddesine göre göçler olağanüstü bir durum olarak afet ve terör saldırılarıyla aynı cümle içerisinde kullanılmıştır. Dolayısıyla kitlesel göçlerin yerel hizmetler üzerinde olumsuz etkiler oluşturabileceği öngörülmektedir. Aynı kanunun 13. Maddesinde ise hemşehrilik durumu açıklanmaktadır. Burada ikamet edilen yerde yaşayan herkesin birbirinin hemşerisi olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca belediye sınırlarında oturan, bulunan veya ilişkisi olanların belediyenin aldığı kurallara uymak zorunda olduğu ve belediyeye yönelik vergi, harç gibi ödemeler yapmak zorunda olduğu ifade edilmektedir. Bu madde aslında vatandaş ve göçmen ayrımı götmeksizin tüm halkın sorumlulukları olduğunu ifade etmesi bakımından önemlidir.

İkinci olarak 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nda göç veya göçmenler doğrudan yer almamaktadır. Fakat sosyal yardımlar ve desteklerin yetki alanındaki kişilere yapılabileceği ifade edilmektedir (m.24). Dolayısıyla büyükşehir belediyeleri de göçmenlere çeşitli sosyal destekler sağlayarak bu sürece katkıda bulunabilmektedir.

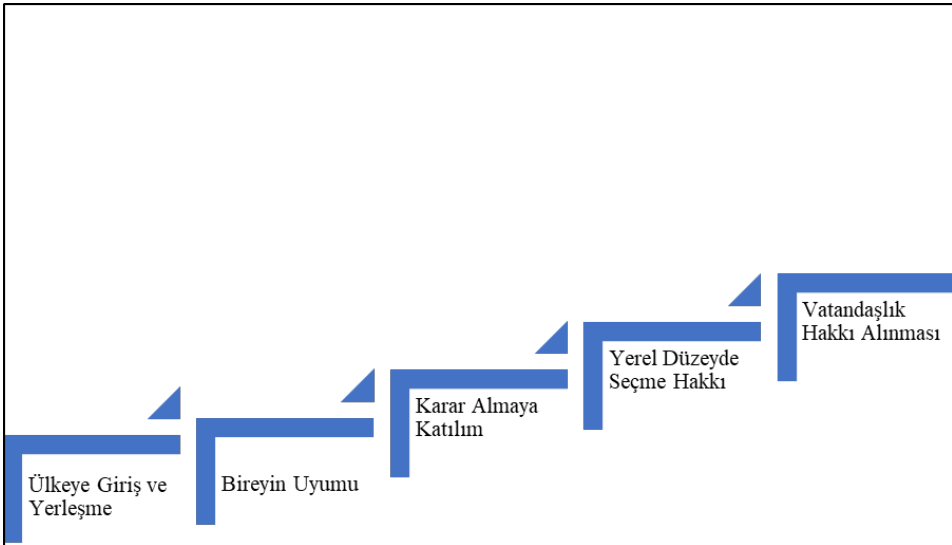
Bu iki temel kanunun dışında ülkemizde anayasadan başlayarak birçok kanunda ya da yerel yönetimleri ilgilendiren diğer mevzuatlarda göçmenlerle ilgili görevler ve sorumluluklara ulaşılabilmektedir. Ancak yerel yönetimlerin bu mevzuatta

doğrudan bir yetkisi olmamakla birlikte dolaylı olarak destekler ve süreçleri işletebilmektedir.

Avrupa Birliğinde Yerel Yönetimlerin Göç Konusunda Rollerini

Avrupa Birliğinde alınana kararlar ve uygulanan politikalar genellikle bölgesel nitelikte faydaları maksimize etme amacı taşımaktadır. Birliğin genel iyiliğinin sağlanabilmesi ve birliğin ekonomik, sosyal ve teknolojik olarak gelişmesine sağlayabilmek amacıyla alınan kararların uygulanmasında ise görevlerin birçoğu ulusal devletlerden ziyade yerel yönetimlere bırakılmıştır. Yerel düzeydeki aktörlere önemli vazifeler yüklenmiştir (Dinç, 2011). Dolayısıyla göç yönetimi ve entegrasyonu süreçlerinde de yerel yönetimlere önemli görevler düşmektedir.

Avrupa birliği ülkelerinde göç yönetimi süreçlerinde yerel yönetimlere göçmenler ve ülke vatandaşları arasında uyum sağlanması ve entegrasyon süreçlerinin yürütülmesi görevleri verilmiştir. Toplum içerisindeki sosyo-kültürel ayrışmaların oluşmaması veya ortadan kaldırılması görevleri de yerel yönetimler nezdinde yürütülmektedir. Bir göçmenin göç ettiği ülkede yabancı konumundan nihai olarak vatandaş hakkı elde edebilmesi süreçlerinde yerel yönetimlerin etki alanı oldukça geniştir. Yerel yönetimlerin bu süreçteki görevleri uyum merdiveni olarak isimlendirilen bir şema ile görselleştirilmiştir (Daoudov, 2015: 41-42). Şekil 1’de Avrupa Birliğinde göç yönetimi sürecinde yerel yönetimlerin etki alanı ve uyum merdiveni verilmiştir.

Şekil 1: Avrupa Birliğinde Göç Yönetimi Uyum Merdiveni (Daoudov, 2015: 42)

Şekil 1’de verilen uyum merdiveni modelinden de anlaşılacağı üzere başka bir ülke vatandaşı olan yabancı bir kişinin ülkeye girişinde başlayarak vatandaş olması sürecindeki aşamalar gösterilmiştir. Bu süreçlerde ulusal yönetimler politikalarını belirlemesi, ülke genelinde koordinasyonun sağlanması ve birliğin geneline ilişkin

faaliyetlerin yürütülmesi görevleri vardır. Ancak bu göçmenlerin entegrasyonunda asıl görevlerin yerel yönetimlere bırakıldığı görülmektedir. Yerel yönetimlerin yetki ve etki alanında; göçmenlerin uyum süreçleri, yerel düzeyde karar alma süreçlerine katılımları ve seçme haklarının tanınması faaliyetleri bulunmaktadır (Daoudov, 2015: 42-45). Bu yetki alanındaki uyum süreci bile başlı başına oldukça uzun soluklu bir faaliyet dizisini kapsamaktadır. Bu uyum sürecinde göçmenlerin barınma, eğitim, sağlık ve meslek edindirme süreçlerini içeren faaliyetler bulunmaktadır. Sosyal haklar, barınma, konut, istihdam ihtiyaçlarının yerel yönetimler tarafından giderilmesi sorumlulukları Avrupa Konseyinin Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi tarafından bir dizi önerge ve tavsiyesiyle ortaya konulmuştur. Dolayısıyla göçmenlerle ilgili olarak yerel yönetimlerin doğrudan uygulama yapabileceği bir ortam geliştirilmiştir.

Yerel yönetimlerin konumlarını ön plana çıkarma noktasında hem Avrupa Birliğinin hem de Avrupa Konseyinin çok fazla önem vermelerinin arka planında elbette ki desantralizasyon, hizmette yerellik gibi ilkelerin olduğu anlaşılmaktadır. Yerel yönetimlerinin vatandaşlara ve göçmenlere daha yakın bir özelliğinin olması ve bu ilkelerden kaynaklı olarak maddi kaynaklarının geniş olmasından dolayı, göçmenlerle uygulamalar geliştirme ve bunları uygulama yetkinliğine de sahiptir.

Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam üyelik süreçlerinin başladığı 1987 yılından günümüze kadar bu ilkeler çerçevesinde yerel yönetimlerin ön plana çıkarılması için çeşitli uygulamalar ve yöntemler geliştirilmiştir. Dolayısıyla Türkiye'deki göç yönetimi uygulamalarının da bu üyelik sürecine paralel olarak eş biçimli bir hal alması muhtemeldir.

Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Göç Konusunda Roller

Ülkemizde göç yönetimi süreçlerinin bütüncül ve ülke içerisindeki kurumlarla işbirliği içerisinde yürütülebilmesinde 2013 yılında çıkarılan 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu birincil yasal düzenleme konumundadır. Bu kanunla birlikte Göç İdaresi ve Göç Politikaları Kurulu gibi idari yapılar oluşturulmuştur.

Bu kanunda yerel yönetimlerin politik kararlar alınması noktasında isminden bahsedilmekle birlikte bu görevleri danışmanlık görevi olmanın ötesine geçememiştir. Üstelik yerel nitelikteki faaliyetlerde bile yerel yönetimler yerine merkezi yönetimlerin yetkili olduğu görülmektedir (Yalçındağ, 1991: 127).

Yukarıda yerel yönetimlerle ilgili yasal düzenlemelerde göç konusundaki görev ve sorumluluklarında da benzer bir durum vardır. Dolayısıyla yerel yönetimlerin göçmenlerin entegrasyonu konusunda yetki bir kurum olarak kabul edilmediği bu şekilde anlaşılabilir.

Ülkemizde yerel yönetimlerin göçmenlerle ilgili olarak genel ifadelerle kanunlarda geçen sosyal ihtiyaçların karşılanması, toplum sağlığı gibi konular altında uygulamalar geliştirdikleri görülmektedir. Nitekim bu faaliyetlerin de bütçeleme bakımından önemli bir sınırlılığı vardır. Yerel yönetimlerine ayrıca bu

konuda görevlerin tanımlanmamasından dolayı eğitim ve istihdam için faaliyetler de yine merkezi yönetimin kararları neticesinde oluşturulmaktadır. Yerel yönetimlere ise aracılık ve danışmanlık görevleri verilmiştir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yerel yönetimler demokratik değerlerin oluşturulması ve yaşatılması açısından oldukça önemli bir konumdadırlar. Ayrıca toplumun talep ettiği hizmetlere yönelik karar alıp uygulama potansiyeli olan en yakın yönetim birimi olarak kabul edilmektedir. Bu özelliğinden dolayı hizmette yerellik olarak ifade edilen, kamusal hizmetlerin en yakın birim tarafından verilmesi ilkesi günümüzde birçok ülkede etkili olmaktadır. Ülkemiz açısından da durum benzer şekilde bir görünüme sahiptir. Ancak kimi zaman uygulamada temellendirilmiş bir programın olmadığı görülmektedir. Özellikle göç yönetişimi konusunda ülkemizde yerel yönetimlerin pasif bir konuma itildiği söylenebilir. Ülkemizde göç yönetimi bu alanda uzmanlaşmış bir genel müdürlük çatısı altında yürütülmektedir. Ancak bu yapının göç yönetişimi konusunda etkinliği tartışmalı bir konudur. Nitekim uygulamada etkin biçimde hareket edemeyen ve hizmet olanağı sınırlı olan bu yapının taşra teşkilatları, göçmenlerin sadece temel sorunlarıyla ilgilenebilmektedir. Ancak göç yönetişimi sadece temel ihtiyaçların karşılanması olarak düşünülmemelidir. Göç yönetişimi, göçmenlerin ülkeye girişinden itibaren başlayan ve ülke vatandaş olmasına ya da tekrar ülkesine dönmesi ile sonuçlanan aşamayı ifade etmektedir. Bu süre süreçte sosyolojik, psikolojik, ekonomik ve hukuki birçok eylem ve unsur gerçekleşmektedir. Dolayısıyla tüm bu sürecin bir kamu idaresi tarafından yürütülmesi çok efektif değildir. Ülkemizde göç idarelerinin görevleri konusunda farklı kurumlarında dahil olabileceği mevzuatlarla hükme bağlanmasına rağmen, diğer kurumlar genellikle danışmanlık görevi olacak biçimde düşünülmüştür. Bundan dolayı ülkemizde göç yönetimi konusunda yerel yönetimlere yetki ve sorumluluk verilmesi bakımından önemli bir boşluk bulunmaktadır. Yerel yönetim birimlerinin sahip oldukları argümanları kolaylıkla göçmenlerin entegrasyonu için kullanabilecek potansiyele sahip olmasından dolayı ön plana çıkarılmaları gerekliliği düşünülmektedir. Eğitim, sağlık, toplumsal iletişim ve kültürel kaynaşma bakımından daha fazla olanağa sahip olan yerel yönetimlerin göçmenlerin yerel toplumla iyi ilişkiler geliştirmesi noktasında önemli katkılar sunabilmektedir.

Bu çalışmada kapsamında yerel yönetimlerin göç yönetişimi süreçlerindeki önemli ve rolleri vurgulanırken; Avrupa Birliğindeki süreçler de incelenmiştir. Burada yerel yönetimleri tüm kamu yönetimi alanıyla ilgili çok değer verilmesi, göç yönetişimi alanında da kendini göstermektedir. Ulusal hükümetlerin göç yönetişimi konusunda genel çerçeveyi oluşturmak dışında çok fazla bir görev alanı yoktur. Yerel yönetimler ise doğrudan doğruya göçmen entegrasyonu ve hatta yönetim kararlarına katılma noktasında faaliyetler yürütebilmektedir. Türkiye açısından da bu şekilde bir yol haritasının benimsenmesi ülke genelinde toplumsal yapıyı daha düzenli ve uyumlu bir şekilde yönetebilme olanağı sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ager, A., Strang, A. (2008). "Understanding integration: A conceptual framework". *Journal of refugee studies*, 21 (2), 166-191.
- Akıncı, B., Nergiz, A., Gedik, E. (2015). "Uyum süreci üzerine bir değerlendirme: Göç ve toplumsal kabul". *Göç araştırmaları dergisi*, 1 (2), 58-83.
- Alba, R., Nee, V. (1997). "Rethinking assimilation theory for a new era of immigration". *International migration review*, 31 (4), 826-874.
- Arslan, H. (2001). *16. yy. Osmanlı Toplumunda yönetim, nüfus, iskân, göç ve sürgün*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Aydın, D., Şahin, N., Akay, B. (2017). "Göç olayının çocuk sağlığı üzerine etkileri". *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hast. Dergisi*, 7 (1), 8-14.
- Bartram, D., Poros, M. V., Monforte, P. (2017). *Göç meselesinde temel kavramlar* (Çev.: I. Ağabeyoğlu Tuncay, 2. bs.). Ankara: Hece Yayınları ve Dergileri.
- Bayraklı, C. (2007). *Dış göçün sosyo-ekonomik etkileri: Görece Göçmen Konutları 'nda (İzmir) yaşayan Bulgaristan göçmenleri örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Brubaker, R. (2001). "The return of assimilation? Changing perspectives on immigration and its sequels in France, Germany, and the United States". *Ethnic and racial studies*, 24 (4), 531-548.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Birinci Cilt: Ağ Toplumunun Yükselişi* (Çev.: E. Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castles, S., Korac, M., Vasta, E., Vertovec, S. (2002). *Integration: mapping the field, report of project at University of Oxford Centre for migration and policy research*. London: University of Oxford Centre for Migration and policy Research and Refugee Studies Centre.
- Castles, S., Miller, M. J. (2008). *Göçler çağı: Modern dünyada uluslararası göç hareketleri* (Çev.: B. U. Bal ve İ. Akbulut). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Çakırer-Özservet, Y. (2016). "Uluslararası göç, yerel yönetimler ve toplumsal uyum". *TBB İller ve Belediyeler Dergisi*, 813, 48-57.
- Daoudov, M. (2015). "Türkiye'de Yabancıların Uyumunda Yerel Yönetimlerin Rolü". Y. Bulut (Ed.), *Uluslararası Göç ve Mülteci Sorununun Çözümünde Kamu Yönetiminin Rolü* (1. bs., ss. 39-64) içinde. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Diñç, C. (2011). "Avrupa kimliği: Çatışan perspektifler, güncel değerlendirmeler ve endişeler". *Gazi Akademik Bakış*, 5 (9), 31-58.
- Dişbudak, C. (2004). "Uluslar Arası Göç ve Türkiye Ekonomisi". *Iktisat İşletme ve Finans*, 19 (217), 84-94.
- Doğan, K. (2005). *Göçmen Kaçakçılığı Suçu*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Eminoğlu, N. (2020). *Kültürlerarası şehirler: sosyal uyumun aracı olarak kültürlerarası iletişim*. Ankara: RESLOG.
- Göktürk, A., Kaygalak, S. (1999). "Göç ve kentleşme". *Sosyal Hizmet Sempozyumu*, 1 (1), 111-147.
- Grillo, R. D. (2005). *Backlash Against Diversity?: Identity and Cultural Politics in European Cities*. Oxford: Centre on Migration, Policy & Society.
- İçduygu, A., Erder, S., Gençkaya, Ö. F. (2014). *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları 1923-2023: Ulus Devlet Oluşumundan Ulus Devlet Ötesi Dönüşümlere*. İstanbul: Koç Üniversitesi Koç Araştırmaları Merkezi.
- Ihlamur Öner, S. G. (2012). "Küresel Bir Göç ve Mülteci Rejimine Doğru". S. G. Ihlamur Öner ve N. A. Ş. Öner (Eds.), *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- IOM. (2020). *The World Migration Report 2020*. İsviçre: International Organization for Migration.
- Karataş, A. (2019a). "Devlet Şekilleri ve Hükümet Sistemleri Türlerinin Ülkelerin Yönetişim Göstergeleri Bakımından Meydana Getirdiği Farklılıkların Belirlenmesi". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, 1 (6), 109-148.
- Karataş, A. (2019b). "Post-New Public Management Paradigm And Its Effects On Public Administration". *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 5 (26), 1796-1805.

- Karataş, A. (2022a). "Global Migration Governance: An Analysis of Turkey on The Basis of Migration Governance Indicators". İ. Dursunoğlu (Ed.), *International Research in Social Human and Administrative Sciences X* içinde. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Karataş, A. (2022b). "A Security Case In The Context Of National And International Migration Policies: The Case Of Migrations From Afghanistan". *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences*, 8 (47), 768-775.
- Karcıoğlu, F., Serçemeli, C. (2018). "Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Açısından İş Hukukunun Önemi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (60), 965-977.
- Karpat, K. (2003). "Göçler ve Türkiye". *Diyalog Avrasya*, 10, 8-17.
- Kaya, İ., Eren, E. Y. (2015). *Türkiye'deki Suriyelilerin hukuki durumu: Arada kalanların hakları ve yükümlülükleri*. Ankara: SETA Yayınları.
- Kymlicka, W. (2012). *Multiculturalism: Success, failure, and the future*. Washington DC: Migration Policy Institute.
- Leloup, F. (1996). "Migration, a complex phenomenon". *International Journal of Anthropology*, 11 (2), 101-115.
- Lögün, A. (2020). "Foreign Direct Investments, Exports And Economic Growth: Panel ARDL and Causality Analysis for E7 Countries". *Journal of Academic Research in Economics (JARE)*, 12 (1), 7-17.
- Murat, E., Ersever, O. G. (2014). "Göç krizi ve göç krizine müdahale". *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 24 (1), 47-68.
- Nakhoul, T. E. (2014). *Uluslararası işgücü göçü ve Türkiye*. (Uzmanlık Tezi). Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
- Övgün, B. (2010). *Bürokrasiye Yönetim Biçiminin Değişmesi*. (Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Penninx, R. (2009). *Decentralising integration policies*. London: Policy Network.
- Penninx, R., Garcés-Mascareñas, B. (2016). "The concept of integration as an analytical tool and as a policy concept". B. Garcés-Mascareñas ve R. Penninx (Eds.), *Integration processes and policies in Europe: Contexts, levels and actors* (ss. 11-29) içinde. New York: Springer International Publishing.
- Perruchoud, R., Redpath-Cross, J. (2013). *Göç Terimleri Sözlüğü* (Çev.: B. Çiçekli). İsviçre: Uluslararası Göç Örgütü.
- Petersen, W. (1958). "A general typology of migration". *American sociological review*, 23 (3), 256-266.
- Pries, L. (1999). *New transnational social spaces: international migration and transnational companies in the early twenty-first century*. Vermont: Routledge Publishing.
- Rhodes, R. A. W. (1996). "The new governance: governing without government". *Political studies*, 44 (4), 652-667.
- Şahin, B., Ateş, H. (2020). "Yönetişim ve İçi Boş (altılan) Devlet: Devletsiz Kamu Yönetimine Doğru". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 75 (1), 235-257.
- T.C. Anayasası. (1982). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. Erişim Tarihi 01.08.2022, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>
- Temurenk, M. S., Lögün, A. (2021). "BRICS Ülkelerinde Hisse Senetleri Fiyatları ve Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Eşikli Eşbütünlüşme ve Eşikli Granger Nedensellik". *Journal of International Social Research*, 14 (78), 488-497.
- Touraine, M. (1997). *Altüst Olan Dünya* (Çev.: T. Ilgaz). Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Unutulmaz, K. O. (2012). "Gündemdeki Kavram: Göçmen Entegrasyonu-Avrupa'daki Gelişimi ve Britanya Örneği". S. G. İhlamur Öner ve N. A. Şirin Öner (Eds.), *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wabgou, M. (2016). "Governance of Migration in Senegal: The Role of Government in Formulating Migration Policies". A. Adepoju, T. V. Naerssen ve A. Zoomers (Eds.), *International Migration and National Development in Sub-Saharan Africa* (ss. 141-160) içinde. Nijmegen: Brill.
- Yalçın, C. (2004). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yalçındağ, S. (1991). "Türk yerel yönetimlerinde yeniden yapılanma". *Amme İdaresi Dergisi*, 24 (3), 123-152.

TÜRKİYE MÜCEVHER ENDÜSTRİSİNDE KÜLTÜR ODAKLI ENDÜSTRİYEL TAKI TASARIMININ KÜRESEL REKABET AÇISINDAN TÜRK KUYUMCULUĞUNA ETKİLERİ

Sezin ERYILMAZ¹

1. GİRİŞ

21. yüzyılda mücevher endüstrisi, kökenini zanaattan alan, kültürel sermaye, yaratıcılık, fikri mülkiyet, teknoloji, tasarım eksenlerinde yürütülen faaliyetleri gerçekleştiren yaratıcı endüstri olarak sınıflandırılır. Literatürde yaratıcı endüstri kavramının tanımını oluşturan ekosistemin sınıflandırılma ve kuramsal yaklaşımları değişiklik gösterse de (DCMS, 2001: 5; Hartley 2005: 5; KEA, 2006; WF, 2007; UNCTAD, 2010: 10; EU, 2012: 2; De Propriis, 2013; WIPO, 2015; UNESCO, 2018:1) ortak nokta yaratıcılık ve entelektüel sermayenin ekonomik girdi olarak kullanılmasının sonucunda iktisadi büyümeye doğrudan katkı sağlayan mal veya hizmetlerin üretildiği ve dağıtıldığı sektörler olmasıdır. Yaratıcı endüstriler özellikle gelişmekte olan ülkelere sürdürülebilir bir kalkınma şansı sunarken, bu endüstrilerin varlığı ve gelişimi büyük oranda disiplinli politikalara, yenilikçi anlayışlara, ait olunan kültürün kapasite ve kabiliyetine bağlı olarak değişiklik göstermektedir (Potts vd., 2008; Gibson, 2011).

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Kongresi'nin (UNCTAD) 2020 yılında yayınladığı *Creative Economy Outlook* raporuna göre tasarım ürünleri kategorisi, diğer kategorilerini gösteri sanatları, kültürel siteler, yayıncılık, görsel-işitsel sanatlar gibi sınıflandırmaların oluşturduğu yaratıcı endüstrilerin 2020 yılı ürün ihracatında yaklaşık % 62.9 'luk pay ile en büyük paya sahip olan kategori olmuştur. Bu payı %20.1 ile iç dekorasyon ürünleri, %15.9 ile moda, %15.3 ile mücevherat ve %11.4 ile oyuncak sektörü paylaşmaktadır. Mücevher sektörü kıymetli maden ve kıymetli taşlardan oluşan malzemelerle, malzemeleri kıymetli vasfından çıkartarak

¹ Öğretim Görevlisi, Haliç Üniversitesi Mimarlık Fak. Endüstriyel Tasarım Böl., 0000-0002-6034-5110, sezineryilmaz@halic.edu.tr

tasarım, üretim tekniği ve kabiliyet unsurlarıyla mücevher anlamını kazanmasını sağlamaktadır. Sektörün hedefi, bu anlam kazanımlarıyla küresel rekabet ortamında yer alarak bulunduğu ülkeye ekonomik katma değer yaratmaktır.

Geçmiş insanlık tarihiyle eş olan mücevher tasarımının, mücevherin semantik unsur olarak “değerlilik” algısının sadece mücevheri oluşturan kıymetli malzemenin ekonomik değerinden kaynaklanan bir nitelik olmadığı, bu algının mücevherin kültürel bir varlık alanı oluşturabilme yetisinden kaynaklandığı açıktır. Mücevher tasarımını, onu oluşturan yüzey, doku, maden, kıymetli taşların yapısı, eklemler gibi yapısal öğelerin ilişkisel estetik bir bütünlük oluşturacak şekilde, hedeflenen pazara göre sistematize edilmesi tasarım sürecinin hedefleri arasındadır. Bu hedefe ek olarak; mücevheri oluşturan kültürel birikim de bir mücevherin anlatımını güçlendiren, mücevheri biçimlendiren öğe olması sebebiyle tasarım sürecinde yer almaktadır. Her mücevher görsel öğelerle şekillenen bir anlatı olduğu gibi, aynı zamanda bir göstergeler sözlüğüdür.

Zanaat ürünleri, tarihi biçimlendiren uygarlıkların sosyal yapılarını, yaşam biçimlerini, ahlaki değerlerini, inanışlarını, etkileşimlerini, felsefelerini, toplumsal yapılanmalarını, bulunduğu coğrafyaların özelliklerini yansıtan bir ayna işlevi görür. Anadolu topraklarının, antik çağdan itibaren birçok uygarlığa ev sahipliği yapmasının getirdiği derin kültürel birikiminin yansımalarının sonucu bu zanaatın eserlerinde de görülmektedir. Bu topraklarda hüküm süren devletler birbirlerini kültürel açıdan etkilemelerine karşın kendilerine özgü tasarım imzalarını oluşturabilmişlerdir. 21. yüzyılda çağdaş mücevher tasarımı, geçmişin kültürel birikimini dönüştürüp yorumlayarak, gelişen teknoloji ve malzeme kaynaklarını kullanıp, kendine ait bir varlık alanı oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye mücevherat sektöründe küresel rekabete giden bir yol olarak tasarım ve inovasyonla rekabetin ara kesitinde 21. yüzyıl mücevher endüstrisinin tasarım kaynağı olarak erken dönem Anadolu medeniyetlerinin kültürel kimlik unsurlarının çağdaş mücevher tasarımında kullanımının araştırılması; genellikle sanat tarihi ve arkeoloji alan yazına ait çalışma ve araştırmaları içeren mücevher konusunun, endüstri ürünleri tasarımı alanının kapsamı içinde ele alınarak; seri üretim, tasarım, küresel rekabet ve kültürel kimlik faktörleri perspektifleri açılarından irdelenmesi ve bu faktörler doğrultusunda Türkiye mücevher endüstrisinin 21.yüzyıl analizinin yapılmasıdır.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

2.1 Türk Takı Geleneğinin Temelleri Olan Erken Dönem Anadolu Medeniyetlerinde Kuyumculuk Sanatı

Takı, uygarlık tarihinin bir yansıması olarak tanımlanır (Ogden, J., 1982). M.Ö 4000 yıllarında üretilen ilk takı ile beraber ilerleyen tarihsel süreçte farklı değerli madenlerin işlenerek kullanılması, yeni üretim metot ve teknolojilerin gelişmesi,

takının tasarım dizgelerinin işlevsel boyutları arasındaki pratik işlevine katkıda bulunduğu gibi, sembolik ve estetik işlevine de katkıda bulunmuştur. Kùltürler değişse de takının büyü, tılsım, nazar ve kötülöklere karşı koruyucu kabul edilmesi koruyucu işlevi, uğur, şans, bereket, bolluk getirdiğine duyulan inanç; ekonomik gösterge olarak sağladığı statü, güç, yüksek kimlik ifadesi, güven, anlayışı değişmemiştir. Bu sebeplerden ötürü takı; ekonomi, teknoloji, tarih, arkeoloji, teoloji, sanat, antropoloji, sosyoloji gibi farklı disiplinlerin pencerelerinden farklı kuram ve açılardan yaklaşılarak ortak, geniş bir çalışma alanı sunar. Takının tarihsel gelişim aşamasında tasarımında rol oynayan başat faktörlere bakıldığında kùltürün kuvvetli etkisi göz ardı edilemeyen bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Her medeniyet ait olduğu ve/veya etkilendiği kùltürün etkisiyle takı tasarımına ayırt edici kavramsal farklılıklar katmıştır. Anadolu topraklarının, tarih boyunca birçok farklı medeniyete ev sahibi olması, yaratıcılık, tasarım ve kùltür mirasımız olan ve günümüze kadar gelen, binlerce yıllık Türk takı geleneğinin kaynağının oluşmasını sağlamıştır.

Anadolu topraklarında yaklaşık dört yüz yıl hüküm süren Hitit medeniyetinin ürünlerinden olan biri olan mühür yüzük gerek işçilik düzeyi, gerekse mükemmeliyetçi kuyumculuk örneği etkenlerinden dolayı günümüzde sanat eseri kabul görmektedir (Türkoğlu, 2013). Döneminde statüye, cinsiyete, sosyal sınıfa göre değişen, farklı kullanım amaçları için farklı formlarda üretilen mühür yüzükler, günümüzde ise değişen kullanım amacına rağmen biçimsel özelliklerini koruyarak özellikle erkek takılarında tercih edilen modeller arasında yer almaktadır. Hitit uygarlığının çöküşünden sonra Anadolu'ya yerleşen uygarlıklardan biri olan Frigler ise kıyafetlerindeki kumaşı tutturmak amacıyla ürettikleri, güncel Türkçe tanımıyla yaka iğnesi işlevi gören “fibula” ismi verilen takı ürününü, Anadolu kùltürel mirasına kazandırmasıyla dikkat çekmektedir. Fibula kullanımının Ön Asya kùltürlerine, kıta Yunanistan'a ve İtalya'ya kadar yayılmış olması tarihteki takı ticaretinin coğrafi boyutunun anlaşılması bakımından önem arz eder (Muscarella, 2007: 174-175). Bu medeniyetin mirası olan fibula formu, günümüzde de takı ürünü olarak çağdaş tasarımlara ilham kaynağı olarak tüketicinin beğenisine sunulmaktadır (Türe, 2002: 80).

Lidya uygarlığı tarihte, ödeme aracı olarak kullanılan değerli madenden üretilen ilk sikkeyi basmasıyla bilinmektedir. Kùltüründe madencilikte altının ve gümüşün önemli bir yer tuttuğu bilinen uygarlık, doğu ve batı arasında köprü olan konumu sayesinde zengin ticaret ağına sahip olmuştur. Lidya Devleti'nin başkenti Sardeis kuyumculukta çok ileri düzeyde olmasının yanı sıra değerli ve yarı değerli taşlarla oluşturulan süs taşı işletmeciliği, fildişi taşı oymacılığı faaliyetleri nedeniyle aynı zamanda bir gemoloji merkezi olarak tanımlanmıştır.

Lidya Dönemi takılarında dinsel içerikli metaforlar ağırlıkta olup, “Potnia Theron” (Hayvanların Hanımı/Tanrıçası) betimlemeleri sık görölmektedir. Bu

betimlemelerde kanatlı tanrıçanın genellikle aslan ya da parsları tuttuğu görülmektedir. Tanrıçaya atfedilen üç özellik olan; medeniyetin evrensel koruyucusu, doğanın hâkimi ve kraliçe arı uygarlığın takılarda sırasıyla; atmaca, hilal ve arı motifleriyle sembolleştirilmiştir. Küpeler Lidya uygarlığında önemli bir yer tutmaktadır, küpe tasarımları hilal biçimli küpeler, sandal biçimli küpeler ve sarmal biçimli küpeler olmak üzere üç gruba ayrılır. Sandal biçimli küpelerin üzerinden bulunan üç adet balta, tanrıçaya atfedilen üç özelliğe referans niteliğindedir (Hogarth vd., 1908). Kadınların kullandıkları kolye ve gerdanlıklarda boncukların aralarına yerleştirilen yüksüklü meşe palamudu boncuklar bulunurken, erkeklerin kullandığı kolye ve gerdanlıklarda ise oturan koç motifleri bulunur. Oturan koç motifi sosyal sınıfı simgeler, onu kullanan kişinin soylular sınıfından geldiğini temsil etmektedir (Marshall, 1911; Maxwell-Hyslop, 1971; Özgen vd., 1996).

Urartu uygarlığı ise kendi dönemindeki uygarlıklara kıyasla takılarında farklı yapımlarını kullanması, zengin takı çeşitliliğine sahip olması ve işçilik kalitesi açısından ileri düzey tasarım ürünlerini Anadolu mirasına sunması açılarından dikkat çeker. Maden yatakları bakımından zengin bir yerleşim alanında hüküm sürmelerinin avantajını kullanan bu medeniyet; altın, gümüş, demir, bakır ve kurşun gibi farklı kimyasal nitelik ve fiziksel çeşitlikteki madenlerin işlenmesini sağlamıştır (Piotrovsky 1967 ve Akurgal, 1968'den akt. Ergürer, 2010:8). Urartu medeniyetinin takılarındaki simetri unsuru tasarımlarının en dikkat çeken faktörleri arasında yer almaktadır. Yan yana dizili simetrik insan figürleri profil görünümünden betimlenir, Yakın Doğu sanatının değişmez bir kaide olarak uyguladığı insan betimleme özelliklerinden; baş ile gövdenin yandan, omuzların ise karşıdan betimlenmesi, Urartu medeniyetinin takılarında da görülmektedir.

Bu medeniyetin bir diğer dikkat çeken tasarım ürünü, pektorallerdir. Ay biçiminde yekepare metal formunun üzerine motiflerin işlenmesiyle tasarlanan pektoraller, farklı türdeki madenlerden oluşan çeşitliliği sebebiyle toplumun her kesiminde kullanılan bir takı izlenimini verir. Urartularda takı, toplumun her kesiminin kullandığı insan-yapımı bir nesnedir, Urartular takı sanatını, işçilik kalitesi ve kullanılan madenin ekonomik değerine göre değişen yapısına göre “saray sanatı” ve “taşra sanatı” olmak üzere iki kısma ayırır. Üretilen takıların hem statü belirleyici özelliğinin var olduğu hem de dini anlamlar taşıdığı varsayılmaktadır (Çilingiroğlu, 1997).

İki ucu hayvan betimlemesinden üretilmiş açık uçlu bilezikler özellikle hayvan betimlemelerinin ince işçilikleri ile dikkat çeker. Değerli taşlarla oluşturdukları kolyelerin yanı sıra yarı değerli taş ve boncuklardan oluşan farklı biçimlerle şekillendirilmiş akik, kornalin, cam, magnezitten üretilen kolyeler de bulunur. Kaplama, kabartma, kazıma, telkâri ve granülasyon gibi günümüzde de kullanılan takı süsleme teknik ve yöntemlerinin Urartu Dönemi'nde de kullanıldığı bilinmektedir (Belli, 2010).

Anadolu, Pers işgalinin sonucunda takıda doğu sanatı ve desenleriyle tanışmış, yarı değerli taşların kullanımını da yaygınlaştırmıştır. Pers uygarlığı takılarında üçgen,

üçgen piramit gibi geometrik şekillerin motifsel olarak kullanıldığı takı tasarımların yanı sıra yaratık ikonografisi olarak tanımlanan, koruyucu gücü olduğuna inanılan grifon-sfenks, kanatlı aslan, insan başlı sfenks, kanatlı keçi, kanatlı denizatağı gibi figürlerin şematize işçilik ile yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir (Curtis, 2005: 146-147). Küpelerin bir yüzünün granülasyon işleme tekniği ile bezemesi bu dönemde Pers sanatının ayırt edici unsuru olarak nitelendirilir (Akyay-Meriçboyu, 2001). Küpelerin gövdeleri asimetrik bezemelidir, bezemesi olmayan küpelerde ise şişkin gövdeli formları tutan dikey bir kaburga bulunmaktadır. Kolye ve gerdanlıklarda salyangoz ve kozalak motifleri ağırlıklı tasarımlar, yarı değerli ve değerleri taşların bir arada kullanımı ve formu giderek küçülen üçgen biçimlerin kullanıldığı görülür. Gerdanlıklarda farklı üretim teknikleriyle biçimlendirilmiş küresel, silindirik, çifte konik, dörtgen prizma, meyve formlarında boncuklar kullanılmıştır. Takı sanatında kavun biçimi olarak nitelendirilen yivli boncukların, süsleme tekniği olarak boncuklu tellerle birleştirilmesi Pers takı sanatı özelliği olarak tanımlanır. Telkâri ve granülasyon işleme teknikleri bu medeniyetin takılarında çok sık görülen takı süsleme metotları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilezik ve yüzüklerde halkalarının zincirden tasarlanması bir kuyum farklılığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilezik halkaları genellikle omega biçimli, “u” kesitlidir (Curtis, 1925). Yüzüklerde ise erkeklerin altın yüzüklerinin yanında skarabe taşlı yüzüklerin de kullanıldığı görülmektedir, yüzük halkaları at nalı veya yarım daire biçimlidir. Yüzük tasarımlarında genel olarak yürüyen aslan, oturan sfenks gibi temalar hâkimdir. Pers kuyumculuğunda kullanılan tema ve tekniklerin Helenistik Dönem kuyumculuğunu da etkilemesi, bu uygarlığın Anadolu takı sanatındaki varlığının gücü açısından önemlidir.

Helen uygarlığı, altın takı kullanımının gündelik yaşama girmesi, kuyum sanatçılarının tüccar ve soylu sınıflar tarafından desteklenmesi, altın takılarda renkli taşların bu dönemde kullanılmaya başlanması unsurları bakımından diğer Anadolu medeniyetlerinden farklılaşır. Zümrüt, granat, ametist, inci taşları takılarda en sık tercih edilen renkli taşlar arasındadır. Takılarda gösterişli, süslü üslup dikkat çekerken, tasarım açısından sanatsal nitelikli tema ve formlar, üretim sürecinde ise ince işçilik gerektiren ürünler görülmektedir (Türe, 2002: 106). Takı tasarımlarında Herakles düğümü, İsis-Hathor gibi yeni motifler karşımıza çıkarken, takı süsleme tekniklerinden telkâri bu dönemde ağırlık kazanmıştır.

Bilezikler genellikle telkâri halkaların uçlarında hayvan başlarının lehimlenmesi tekniği ile biçimlendirilir; koç, boğa, keçi başlarıyla tasarlanan bilezikler Pers döneminin etkisini taşıırken, yılanbaşı ile biçimlendirilen bilezikler bu uygarlığa özgü takı niteliğini taşır. Bazı bileziklerin ortasında Herakles düğümü motifi ya da madalyonlar bulunur. Dönemin küpe tasarımlarını ise disk başlıklı küpeler, diske bağlanan sandal formu sarkaç küpeler, insan başlı halka küpeler oluşturur. İnsan başlı halka küpelerde genellikle aslan başı, panter, koç, buzağı, kuş, vaşak, ceylan tasvirleri yer alır. Kolye ve gerdanlık tasarımlarında hayvan başları ve tohum

figürlerinin kullanıldığı zincir örme tekniği karşımıza çıkmaktadır. Diademlerde meşe, zeytin yapraklarının ustalıkla işlendiği insan ve hayvan tasvirleri görülürken; yüzüklerde mitolojik figürlerden en çok Dionysos, Eros, Aphrodite, Hermafrodit, Menad; Mısır tanrılarında İsis ve Serapis, Medusa başlarının uygulandığı görülmektedir (Trakosopoulou, 2004: 115-137). Yüzüklerde kullanılan taşlar ise çoğunlukla kuvars, akik, safir, ametist, lal, akiktir (Jackson, 2006).

Roma İmparatorluğu, Anadolu topraklarındaki hâkimiyetini M.Ö 1. yüzyıldan, M.S 5. yüzyıla kadar sürdürmüştür. Roma kuyumculuğun kendine özgü tasarım ve üretim teknikleri ise M.S 2. yüzyılda görülmektedir. Helenistik dönem takı sanatındaki ince işçilik, karmaşık form ve motiflerle üretilen tasarımların yerini bu dönemde sade takılar almıştır. Zümrüt, yakut, elmas, safir gibi değerli taşlar, tıraşlanmadan doğal halleriyle takılarda kullanılmış, ekonomik sebeplerden dolayı renkli taklit cam taşların, bronz ve demir gibi ucuz madenlerin takılarda kullanımı artmıştır. Takı süsleme yöntemi olarak savat tekniğini geliştirmeleri zanaatlarını daha ileri bir noktaya taşımalarını sağlamıştır. Gerdanlık ve kolye tasarımlarında zincire asılan amulet² anlamı taşıyan sarkaç veya madalyon görülmektedir. Madalyonlarda özellikle güneş tanrısı Heliös tasvirleri kullanılırken, zincir formundaki gerdanlıklarda güneş-tekerlekler, hilal biçimli sarkaçlar kullanılmaktadır. Üç zincirin yan yana getirilip lehimlenmesiyle oluşan gerdanlıklar, “U” formu halkaların birbirine geçirilmesiyle üretilen zincirler Roma takı sanatına özgü tasarımlar olarak nitelendirilir. Gerdanlık ve kolyelerde altının yanı sıra renkli cam, ajur tekniği kullanılarak tasarlanmış çokgen formu geometrik desenlerin ara parça olarak bu takılarda kullanılması da Roma takı sanatının getirdiği bir yenilik olarak tanımlanır (Akyay-Meriçboyu, 2001).

Bir diğer yenilik ise nişan ve evlilik yüzüklerinin tarihte ilk kez kullanılmasıdır. Erken dönemlerinde basit formu demir halkalardan oluşan bu yüzükler, ilerleyen dönemlerde altından üretilen alyans halini alır. Alyansların üzerinde ise en sık rastlanan tasvir, birbirinin elini tutmuş iki el kabartmasıdır, bazı yüzüklerde kazıma tekniği ile erkek ve kadın portreleri de görülmektedir. Nazar ve koruma amaçlı kullanılan yüzüklerde ise kazıma ya da kabartma teknikleri ile üretilen, motif olarak ise göz, Herakles düğümü, kurbağa tasvirlerine rastlanmaktadır. Zehir taşımak için kullanılan yüzükler, yüzük kaşına anahtar eklenmesi Roma Dönemi'nde görülmektedir (Strong, 1979). Roma imparatorluğunda yüzüğün, kişinin ait olduğu sosyal sınıfına göre ekonomik değeri değişen maden çeşitleriyle tasarlandığı ve bir çeşit imza amacı da taşıyan mühür yüzük kullanımının ise tüm sosyal tabakalarda yaygınlaştığı bilinmektedir.

Roma döneminde kullanılan bir diğer yeni tasarım biçimi ise “D” kesitli halka yüzüklerdir. Bu yüzüklerde kaşın yüzeyi düz, yüzükteki oval yüzeyde ise çerçevesiz oval taş gömülüdür. Bu tasarım, özellikle dönemin masif halkalı yüzük tasarımlarına göre

2 Üzerinde taşıyan kişiyi tehlike, zarar, kötülüklerden koruduğuna, büyü ve/veya dinsel gücü olduğuna inanılan doğal ya da insan-yapım nesnelere verilen genel ad (Paine, 2004).

yapım kolaylığı, işçilik maliyetinin azlığından dolayı popüler olmuştur (Akyay-Meriçboyu, 2001). Dönemin küpe tasarımlarında ise halkasına küre, disk, kare formlu levhaların takılmasıyla biçimlenen, levhaların üzerine işlenen motiflere yuvalı taş veya sarkaç takılarak tasarlanan küpeler; bir ucunda çengel diğer ucunda ise kanca formu olan halka küpeler, halkası bezemeli küpeler, halkası figürlü küpeler görülmektedir (Marshall, 1911). Kulak iğnesi “S” formlu sarkaçlı küpe tasarımları da dönemine özgü küpe tasarımları arasında yer almaktadır. Bileziklerde Helenistik Döneme özgü yılan, şerit biçimlerin üretimi devam ederken, döneme özgü tasarımlar olan parçalı bilezik, halkası burmalı, halkası madalyonlu, yuvarlak halkaya dolanan menteşe kilitli bilezikler üretilmiştir. Diademlerde ise sade düz şekillerin üzerine kabartma veya kakma tekniği ile oluşturulan motifler bulunmaktadır (Higgins, 1980).

Bizans dönemi takılarında 4. ve 5. yüzyıllarda Roma kuyumculuğunun ve sanatının etkileri devam etmiştir. Bizans takısının kendine özgü tasarım üslubunu oluşturması 6. yüzyıldan itibaren karşımıza çıkmaktadır. Din Bizans kuyum sanatını etkileyen en önemli faktör olmuştur, takıda bir tasarım unsuru olarak antik sanatın etkileri giderek azalmış yerini daha çok Hristiyan inancında yer alan karakterlere, bu inançta sembolik anlamı olan bitki, hayvan ve geometrik şekillere bırakmıştır. Saray için yapılan takılar ile halk için yapılan takılar arasında gerek kullanılan taşın kalitesi ve ekonomik değeri, gerekse işçilik ve üretim açısından belirgin farklar görülmektedir. Mücevherler Bizans imparatorluğunda bir tahakküm simgesi olarak atfedildiğinden kutsal kitap, haç, asalar da mücevherlerle işlenmiştir.

Evlilik yüzüğü çeşitlerinde Hz. İsa'nın tasvirleri, evlenen çiftin büst veya ayakta betimlenilmiş halleri, Hz. İsa'nın yaşamını betimleyen sahneler kazıma tekniği ile uygulanmıştır. Evlilik yüzüklerinde yüzük taşının çevresine Türkçe anlamıyla “uyum” kelimesinin yazıldığı görülmektedir (Köroğlu, 2010). Küpelerde Roma etkisi devam etmiş, hilal biçimli altın küpeler ajur ve kalem işi teknikleriyle işlenmiştir. Bilezikler genellikle düz halka formunda tasarlanan renkli bezemelerle süslenen bir biçime sahiptir. Kolyelerde dinsel temalı madalyonlar, Hz. İsa ve Meryem tasvirleri, muska ve tılsımlar kolye sarkacı olarak kullanılmıştır.

2.2. 2020-2021 İhracat Raporlarına Göre Türkiye Mücevher Endüstrisinin Özellikleri

Mücevher, Türkçe sözlüğe³ göre değerli süs eşyası, cevher ile süslenmiş (Doğan, 1995); elmas, inci, zümrüt, yakut, zebercet, firuze, akik gibi değerli taşların ve bunlardan yapılan yüzük, küpe, gerdanlık, bilezik gibi takıların tümüne verilen isim (Önder, 1998); değerli maden ve taşlardan yapılmış süs eşyaları (Kuşoğlu, 2006) olarak tanımlanır. Mücevherin takı ile bağlantısı, mücevherin bir takı nesnesi olabileceği kabulünden gelmektedir, fakat mücevher bir takı nesnesi olabileceği gibi takı nesnesinden farklı bir obje de olabilir.⁴

3 TDK <http://tdk.gov.tr> Erişim: 15 Şubat 2022

4 Bu çalışmada mücevherin tanımı, değerli madenlerin, değerli ve yarı değerli taşların işlenerek takıya dönüştürülmesi anlamı ile sınırlandırılmıştır.

Bugünün tarihinde mücevherat sektörü, platin, altın, gümüş gibi değerleri madenleri ve kıymetli taşları maden sıfatından çıkararak, mücevher sıfatını kazanmasındaki geçiş sürecine katkıda bulunur. Türkiye Mücevherat Endüstrisi; mücevherat üretiminde, iki yüz ve bin beş yüz kişi arasında değişen sayıda kalifiye eleman çalıştırması, elliden fazla büyük şirkete sahip olması, yaklaşık iki yüz elli bin kişiyi doğrudan istihdam etmesi sebebiyle önemli büyüklüğe sahiptir. Üretimin merkezi İstanbul olarak belirlense de Ankara ve İzmir illeri, Güney Doğu Anadolu bölgesi de yüksek miktarda üretim yapmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020). Dünya mücevher ihracatında 2021 yılı verilerine göre Türkiye mücevher endüstrisi dünya ihracatının %2'lik payına sahiptir (İMMİB, 2022). 2021 yılında dünya mücevher ihracatının en büyük payına ise %24 sektörel pay ile (105.73 milyar dolar) İsviçre sahiptir, İsviçre'yi sırasıyla %18 sektörel pay ile Amerika Birleşik Devletleri, %9 sektörel pay ile Hindistan, %5 sektörel pay ile İtalya takip etmektedir. Türkiye'nin 2021 yılı rakamlarına göre mücevherat ve değerli taşlar ihracat hacmi 11 milyar dolara ulaşmıştır. Sektörde en çok ihracatın yapıldığı ülke; %29 pay (3.18 milyar dolar) ile Birleşik Arap Emirlikleri olurken, onu sırasıyla %13 pay ile (1.42 milyar dolar) Irak, %11.9 pay ile (1.30 milyar dolar) Amerika Birleşik Devletleri, %8.2 pay ile (898.05 milyon dolar) İngiltere, %4.0 pay ile (434.61 milyon dolar) Hong Kong, %3.7 pay ile (402.66 milyon dolar) Libya izlemektedir (URL-1). Bu verilerden yola çıkarak mücevher endüstrisinin en çok ihracatı gerçekleştiği pazarlar Yakın Doğu, Orta Doğu Asya, Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri olduğu bilgisi ortaya çıkmaktadır.

Türkiye mücevher sektörünün ihraç ettiği ürün ve ürün grupları; altından mamul mücevherci ve kuyumcu eşyası, işlenmemiş veya yarı işlenmiş altın, pırlantalı altından mücevherci eşyası ve aksamı, gümüşten mamul mücevherci ve kuyumcu eşyası, kıymetli metallerin/kıymetli metallerle kaplama metallerin döküntüleri, tabii inci veya kültür incileri-kıymetli /yarı kıymetli taşlar ve bunların mamul eşyaları, işlenmemiş veya yarı işlenmiş diğer kıymetli metaller, işlenmemiş veya yarı işlenmiş gümüş, bijuteri, saatler -aksam ve parçaları (kıymetli metallerden/kıymetli metallerle kaplanmış), kıymetli metallerden mamul diğer eşya, pırlantalı gümüşten mücevherci eşyası ve aksamı, son olarak metal paralardır.

2022 yılı ihracat verilerine (TİM, 2022) göre ise ihracatı en çok yapılan ürün gruplarında ilk sırayı 4.5 milyar dolar ile altından mamul mücevherci ve kuyumcu eşyası almıştır. Bu ürün grubunu sırasıyla; 671 milyon dolar ile işlenmemiş veya yarı işlenmiş altın, 259 milyon dolar ile pırlantalı altından mamul mücevherci eşyası ve aksamı, 151 milyon dolar ile gümüşten mamul mücevherci ve kuyumcu eşyası grubu izlemektedir. Altından mamul mücevherci ve kuyumcu eşyası grubunda en çok ihracat yapılan ülkeler sırasıyla; Birleşik Arap Emirlikleri, Amerika Birleşik Devletleri, Hong Kong, Irak, Kırgızistan, İsrail, Meksika, Libya iken işlenmemiş veya yarı işlenmiş altın grubunda en çok ihracat yapılan ülkeler sırasıyla şöyledir;

Amerika Birleşik Devletleri, İsviçre, Birleşik Arap Emirlikleri, Hong Kong, Fas ve Sırbistan.

Pırlantalı altından mamul mücevherci eşyası ve aksamı grubunda ise Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkeler sırasıyla; Irak, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Hong Kong, Kırgızistan, Birleşik Arap Emirlikleri iken gümüşten mamul mücevherci ve kuyumcu eşyası grubunda en çok ihracat yapılan ülkeler sırasıyla; Amerika Birleşik Devletleri, İsrail, Irak, Libya, Mısır, Romanya'dır. Altın üretim miktarına bakıldığında ise Türkiye, yıllık altın üretim miktarının yaklaşık %30 - %40'nı ihraç ederken, geri kalan paylar yerel tüketiciler, turistler ve bavul ticareti yapanlar arasında paylaşıldığı görülmektedir. Sektör, ürün gruplarının üretimini sağladığı hammaddeyi; altın ve değerli madenleri ithalatı, madencilik faaliyetleri ve hurda eritme olmak üzere üç farklı kaynaktan tedarik etmektedir (URL-1).

Türkiye mücevherat endüstrisinde her yıl ihracatı arttırmak, iş birlikleri oluşturarak sektörün gelişmesini sağlamak amacıyla düzenlenen farklı nitelikte fuarlar bulunmaktadır. Bunlar; İstanbul Mücevherat Fuarı-IJS, İstanbul Uluslararası Saat, Mücevherat Makina ve Ekipman Fuarı, İzmir JEWEX Fuarı, Çukurova Altın ve Mücevherat Fuarı, Antalya Mücevherat, Gümüş ve Saat Fuarlarıdır. Farklı ülkelerden yaklaşık yirmi bin ziyaretçinin ağırlandığı bu fuarlarla sadece sektörde yer alan köklü firmaların değil, sektöre yeni giren profesyonellerin de iş anlaşmaları oluşturması mücevher sektörü ticaretinin hızlanmasına katkıda bulunmaktadır.

Genel olarak Türkiye mücevherat sektörü ortalama beş bin üreticiye ve otuz beş bin perakende satış mağazasına sahiptir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020). Bu mağazalar temel olarak halk tabiriyle "kuyumcu esnafı" olarak nitelendirilen satış noktaları ve zincir mağazalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Her iki perakende sistemini de geliştiren unsur, üreticilerin sağladığı toptan satış organizasyonlarıdır. Dijital teknolojilerin gelişmesiyle beraber perakende satış mağazalarına sahip olan firmalar geleneksel satış yöntemleriyle birlikte dijital süreçleri bir arada yönetme şansına sahip olmuştur. Sektördeki firmalar web teknolojilerini kullanarak pazar piyasasını arttırabilmekte, daha geniş kullanıcı kitlelerine ulaşabilmekte böylelikle sürekliliklerini sağlayabilmektedirler. Aynı zamanda bu teknolojilerin kullanımıyla beraber tüketicilerin firmalarının ürünlerine istedikleri her an ulaşabilmesinin bir sonucu olarak firmalar, sahip oldukları etkileşim ağını genişletebilmekte, ürünlerini tanıtmaya, tüketiciyi bilgilendirme, bilinçlendirme, marka farkındalığı ve değeri hususlarında kalıcı ve etkili adımlar atabilmektedir (Jotikasthira ve Onputtha, 2018).

Mücevher sektörü, temelini el sanatlarından alan, yoğun emek, iş gücüne dayalı, kendine özgü teknik ve beceri gerektiren yapısal özelliklere sahiptir. Bu özelliklerin sonucu olarak taleplerin değişkenliği ve öngörülemezliği unsurları küresel rekabet için tasarım faktörünün değişmeyen değerini ortaya koymaktadır (Scott, 2000). Bu durumu açıklayan yakın zamanlı örnek vaka 2020 yılında başlayan ve etkisini günümüzde azalarak da olsa sürdüren COVID-19 salgınıdır. Yaşanan salgının yol

açtığı sonuçlar mücevherat sektörünü de etkilemiş, ülkeler arası hammadde alım-satım, üretim ve ticaret ağı ilişkilerini aksamıştır. Tüketicilerin küresel olarak öncelikle temel gıda maddelerini almaya ve stoklamaya öncelik vermesi, lüks kategorisine giren mücevherat sektöründe düşüşe sebep olmuştur (URL-1). Tüm bu süreçlerin neticesi olarak dünya mücevher sektöründe tüketicinin taleplerinin de değiştiği görülmektedir. Basit geometrik formlu takılar, tek taşlı, tek halkalı küpe, minimal yüzük ve kolyeler yoğun bir taleple karşılanmaktadır. Bir diğer eğilim ise kültürler arası tasarımların artışı yönündedir; Mısır, İtalya ve Avrupa kültürlerinden ilham alınarak tasarlanan mücevherlerin önümüzdeki bir kaç yılda pazarı yönlendirmesi beklenmektedir (URL-1).

3. KAPSAM VE YÖNTEM

Araştırma; Türkiye İhracatçılar Meclisinin (TİM) yayınladığı “Türkiye’nin İlk 1000 İhracatçı Firması 2021 yılı” raporu referans alınarak yapılmıştır (TİM, 2022). Yirmi yedi farklı sektörün bulunduğu raporda, mücevher sektörü 38 ihracatçı firma ile Türkiye’nin ilk 1000 ihracatçı firması arasında yer almaktadır. Mücevher ihracatının ana damarından birini oluşturan külçe altın ihracatı yapan sektörler bu çalışmanın kapsamı dışında yer aldığı ve geriye kalan ihracatçı firmalarının; 7’si araştırmaya katılmadığı, 5’i ise adını açıklamadığı için araştırmaya dâhil edilememiştir.

Raporda firma isimlerini belirten ve sektör bilgilerine web sitesi üzerinden ulaşılabilen “altın, pırlanta, gümüşten mamul ihracatı” yapan 10 firma örneklem olarak alınmıştır. Firmaların internet sayfaları belirlenen kategorilerle incelenerek, bir nitel araştırma yöntemi olan içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir. İçerik analizi, tüm yazılı kaynakların belirlenen araştırma sorusu ve problemine göre kodlanması ve çözümlenmesine dayanan bir veri yorumlama yöntemi olup (Berg ve Lune, 2015), içeriklerin kategorilere ayrılarak sistematik olarak özetlendiği, araştırma probleminin nitel ve nicel analizleri arasında köprü görevi gören (Bauer, 2003) bir tekniktir.

Bu araştırmada içerik analizi, firmaların web sitelerinde yer alan verilerin taranarak çalışmanın amacına yönelik istenen kategorilere ayrılmasına olanak tanıdığı için tercih edilmiştir. Bu çalışmada araştırma verileri beş ana kategoriye ayrılmış, her bir kategorinin alt kategori sayısı ilgili kategorinin kapsamına göre değişiklik göstermiştir. Tablo 1’de araştırmanın ana kategorileri ve alt kategorileri belirtilmiştir. Tabloya göre ana kategoriler; Kurumsal Kimlik Öğeleri, Ürün Çeşitleri, Kıymetli Maden, Kıymetli Madene Göre Ürün Çeşidi, Kültürel Kimlik Unsurlarıdır. Veriler, ilgili kategorinin görülme sıklığına göre frekans (f) ve yüzde değerleri (%) olarak bulgular kısmında analiz edilmiştir.

Tablo1. Türkiye’de Mücevher İhracatı Yapan Firmaların Web Sitelerinin İçerik Analizinde Kullanılan Kategoriler Ve Alt Kategoriler**Kurumsal Kimlik Öğeleri**

- Logo
- Vizyon
- Misyon
- Slogan
- Tarihi Geçmiş

Ürün Çeşitleri

- Yüzük
- Küpe
- Bileklik/Bilezik
- Kolye/Gerdanlık/Zincir

Kıymetli Maden

- Altın
- Pırlanta
- Elmas

Kıymetli Madene Göre Ürün Çeşidi

- Altın Yüzük
- Altın Küpe
- Altın Bileklik/Bilezik
- Altın Kolye/Gerdanlık/Zincir
- Pırlanta Yüzük
- Pırlanta Küpe
- Pırlanta Bileklik/Bilezik
- Pırlanta Kolye/Gerdanlık/Zincir
- Elmas Yüzük
- Elmas Küpe
- Elmas Bileklik/Bilezik
- Elmas Kolye/Gerdanlık/Zincir

Kültürel Kimlik Unsurları

- Hitit Medeniyeti
- Lidya Medeniyeti
- Frig Medeniyeti
- Urartu Medeniyeti
- Pers Medeniyeti
- Helenistik Dönem
- Roma İmparatorluğu
- Bizans İmparatorluğu

4. BULGULAR

Çalışmada “altın, pırlanta, gümüşten mamul ihracatı” yapan firmaların web sitelerinin içerikleri; kurumsal kimlik öğeleri, ürün çeşitleri, kıymetli maden, kıymetli madene göre ürün çeşidi, kültürel kimlik unsurları olmak üzere beş ana kategoriye ayrılarak analiz edilmiştir.

4.1. Türkiye Mücevher Endüstrisinin Kurumsal Kimlik Öğelerine Ait Bulguları

Kurum kimliği öğelerini oluşturan; logo, vizyon, misyon, slogan ve tarihi geçmiş bilgileri firmaların web siteleri üzerinden incelenmiştir. Tablo 2’deki bilgilere göre firmaların %90’nın logosunun web sitelerinde olduğu görülmektedir. Vizyon öğesi incelendiğinde firmaların %60’nın vizyon ifadesinin olduğu görülürken, %40’nın web sitesinde vizyon ifadesine yer vermediği görülmektedir. Benzer durumla misyon öğesinde de karşılaşılmıştır. Misyon öğesi incelendiğinde, firmaların %60’nın misyon ifadesinin olduğu görülürken, %40’nın web sitesinde misyon ifadesine rastlanmamıştır. Firmaların sloganları olup olmadığına ilişkin analizde, incelenen firmaların %50’sinde slogan tespit edilmemiştir. Tarihi geçmiş öğesi ise her firmanın web sitesinde yer almaktadır. Tarihi geçmiş öğesi, ihracatçı firmaların mücevherat endüstrisinde bilgi ve tecrübe olarak endüstriye ve sektöre ne kadar hâkim olduğunu gösteren bir kurumsal kimlik bilgisi olduğundan ötürü tüm firmalarda yer aldığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 2. Türkiye Mücevher Endüstrisinin Kurumsal Kimlik Öğelerinin İçerik Analizi Dağılımı

Kategori	Var (N)		Yok (N)		Toplam	
	frekans	%	frekans	%	frekans	%
Kurumsal Kimlik Öğeleri						
Logo	9	90.00	1	10.00	10	100.00
Vizyon	6	60.00	4	40.00	10	100.00
Misyon	6	60.00	4	40.00	10	100.00
Slogan	5	50.00	5	5.00	10	100.00
Tarihi Geçmiş	10	100.00	0	0.00	10	100.00

4.2. Türkiye Mücevher Endüstrisinin Ürün Çeşitlerine Ait Bulguları

Ürün çeşitleri; yüzük, küpe, bileklik/bilezik, kolye/gerdanlık/zincir olmak üzere dört alt kategoride incelenmiştir. Ürün çeşitlerinin dağılımı mücevher endüstrisinin hedef kullanıcılarının kadın ağırlıklı olmasından dolayı, bu kategorinin kadın ve erkek kullanıcı grubu olmak üzere iki ayrı tablo ile (Tablo 3 ve Tablo 4) analiz edilmesinin bu çalışma için daha uygun olacağı düşünülmüştür. Tablo 3’deki bilgilere dayanarak, ihracatçı firmaların tamamı web sitelerinde kadın kullanıcılara yönelik yüzük, küpe, bileklik/bilezik ve kolye/gerdanlık/zincir çeşitlerine yer vermektedir. Erkek kullanıcıya yönelik ürünlerde ise firmaların web sitelerinde alt kategorilerin görülme sıklığı değişmektedir. Tablo 4’te görüldüğü üzere ihracatçı firmaların %60’ı web sitelerinde erkek yüzüklerine yer verirken, % 40’ında erkek

yüzüğü yer almamaktadır. Küpe alt kategorisi hiç bir ihracatçı firmanın web sitesinde bulunmamakta; bileklik alt kategorisi ise %50'lik değerle firmaların web sitelerinin yarısında bulunurken, diğer yarısında bulunmamaktadır. Kolye/Gerdanlık/Zincir alt kategorisinde ise firmaların %60'ı web sitelerinde erkek kullanıcıya yönelik zincir çeşitlerine yer verirken, %40'ının web sitesinde erkek kullanıcıya yönelik zincir çeşidi bulunmamaktadır.

Tablo 3. Türkiye Mücevher Endüstrisinin Ürün Çeşitleri (Kadın) İçerik Analizi Dağılımı

Kategori	Var (N)		Yok (N)		Toplam	
	frekans	%	frekans	%	frekans	%
Ürün Çeşitleri (Kadın)	frekans	%	frekans	%	frekans	%
Yüzük	10	100.00	0	0.00	10	100.00
Küpe	10	100.00	0	0.00	10	100.00
Bileklik/Bilezik	10	100.00	0	0.00	10	100.00
Kolye/Gerdanlık/Zincir	10	100.00	0	0.00	10	100.00

Tablo 4. Türkiye Mücevher Endüstrisinin Ürün Çeşitleri (Erkek) İçerik Analizi Dağılımı

Kategori	Var (N)		Yok (N)		Toplam	
	frekans	%	frekans	%	frekans	%
Ürün Çeşitleri (Erkek)	frekans	%	frekans	%	frekans	%
Yüzük	6	60.00	4	40.00	10	100.00
Küpe	0	0.00	10	100.00	10	100.00
Bileklik/Bilezik	5	50.00	5	50.00	10	100.00
Kolye/Gerdanlık/Zincir	6	60.00	4	40.00	10	100.00

4.3. Türkiye Mücevher Endüstrisinin Kıymetli Madene Ait Bulguları

Bu kategori altın, pırlanta ve elmas olmak üzere üç alt kategoriye ayrılmaktadır. Tablo 5'te verilen bilgilere göre, firmaların %80'ni altın ihracatı yapmakta iken %20'si kıymetli maden olarak altın ihracat etmemektedir. Benzer durum pırlanta madeninde de görülmektedir; firmaların %80'ni ürünlerinde pırlanta madenine yer verirken, %20'si kıymetli maden olarak pırlanta ihracatını tercih etmemektedir. Elmas madeni ise firmaların web sitelerinde yer alan bilgilere göre %60 oranında ihracatı yapılmayan kıymetli maden olarak görülürken; firmaların %40'ının ürünlerinde kıymetli maden olarak elmas yer almaktadır.

Tablo 5. Türkiye Mücevher Endüstrisinin Kıymetli Maden İçerik Analizi Dağılımı

Kategori	Var (N)		Yok (N)		Toplam	
	frekans	%	frekans	%	frekans	%
Kıymetli Maden	frekans	%	frekans	%	frekans	%
Altın	8	80.00	2	20.00	10	100.00
Pırlanta	8	80.00	2	20.00	10	100.00
Elmas	4	40.00	6	60.00	10	100.00

4.4. Türkiye Mücevher Endüstrisinin Kıymetli Madene Göre Ürün Çeşidine Ait Bulguları

Firmaların ihracatını yaptığı kıymetli madenleri ürün çeşitlerine göre dağılımını analiz etmek, çalışmanın 21.yüzyılda mücevherat sektörünün derin analizini yapmayı amaçlaması bakımından önem teşkil etmektedir. İhracatçı firmaların ürün çeşitleri kullandıkları kıymetli madenlere göre değişmekle birlikte, hedeflediği kullanıcı grubuna göre de farklılıklar göstermektedir. Bu sebeple bu ana kategori kullanıcı grubu olarak kadın ve erkek kullanıcıya göre iki ayrı tablo (Tablo 6 ve Tablo 7) ile analiz edilmiştir.

Tablo 6. Türkiye Mücevher Endüstrisinin Kıymetli Madene Göre Ürün Çeşidi (Kadın) İçerik Analizi Dağılımı

Kategori	Var (N)		Yok (N)		Toplam	
	frekans	%	frekans	%	frekans	%
Kıymetli Madene Göre Ürün Çeşidi						
Altın Yüzük	8	80.00	2	20.00	10	100.00
Altın Küpe	8	80.00	2	20.00	10	100.00
Altın Bileklik/Bilezik	8	80.00	2	20.00	10	100.00
Altın Kolye/Gerdanlık/Zincir	8	80.00	2	20.00	10	100.00
Pırlanta Yüzük	8	80.00	2	20.00	10	100.00
Pırlanta Küpe	7	70.00	3	30.00	10	100.00
Pırlanta Bileklik/Bilezik	7	70.00	3	30.00	10	100.00
Pırlanta Kolye/Gerdanlık/Zincir	7	70.00	3	30.00	10	100.00
Elmas Yüzük	3	30.00	7	70.00	10	100.00
Elmas Küpe	2	30.00	8	80.00	10	100.00
Elmas Bileklik/Bilezik	3	30.00	7	70.00	10	100.00
Elmas Kolye/Gerdanlık/Zincir	3	30.00	7	70.00	10	100.00

Tablo 6'a göre firmaların %80'ni web sitelerinde kadın kullanıcılara yönelik altın madeninden üretilen yüzük, küpe, bileklik/bilezik, kolye/gerdanlık/zincir takı çeşitlerine yer verirken; %20'sinde kadın kullanıcılara yönelik altın madeninden üretilen bir ürün çeşidine rastlanmamıştır. Kadın kullanıcılara yönelik pırlanta kıymetli madeni kullanılarak üretilen ürünlerde ise firmaların web sitelerinde verilen bilgilere göre, %80'ni kadın kullanıcılara yönelik pırlanta yüzük ihracatı yapmaktadır. Bu oran diğer ürün çeşitlerinde ise azalmakta; firmaların %70'i pırlanta küpe, bileklik/bilezik, kolye/gerdanlık/zincir takı çeşitlerinin ihracatını gerçekleştirmektedir. Elmas kıymetli madenin mücevher ihracatı ise altın ve pırlanta kıymetli madeninden üretilen mücevher ihracatına nazaran düşük seviyelerde görülmektedir. Firmaların %30'u web sitelerinde kadın kullanıcılara yönelik elmas madeninden üretilen yüzük, bileklik/bilezik, kolye/gerdanlık/zincir takı çeşitlerine yer verirken; %70'i bu kıymetli madene yönelik mücevherat ürününe yer vermemektedir.

Kadın kullanıcılara yönelik elmas küpe ise firmaların %20'sinin web sitelerinde yer almakta; %80 firmanın web sitesinde kadın kullanıcılara yönelik elmas küpe ihracatına yönelik bir içerik bulunmamaktadır. Tablo 7'de verilen bilgilerle dayanarak, erkek kullanıcıya yönelik kıymetli madene göre ürün çeşitlerinde ise firmaların %60'ı web sitelerinde altın erkek yüzük ihracatı yaptığının bilgisinin verirken, bileklik/bilezik ve kolye/gerdanlık/zincir takı çeşitlerinde bu oran %50'olarak görülmektedir. Küpe ürünü ise hiç bir firmanın web sitesinde erkek mücevher ihracatının bir kalemi olarak yer almamaktadır. Erkek kullanıcılar için pırlanta ve elmas kıymetli madeninden üretilen herhangi bir mücevher takı çeşidi, iki firmanın (%20) web sitelerinde ihracat ettiği bilgisini verdiği pırlanta erkek yüzüğü ürün çeşidi dışında bulunmamaktadır.

Bu bilgiler ışığında Türkiye'deki ilk bin ihracatçı firma arasında yer alan Türkiye mücevherat endüstrisindeki firmaların ağırlıklı olarak kadın kullanıcıları hedefleyen ihracat gerçekleştirdiği, erkek kullanıcılarda ise kıymetli maden olarak altını tercih ettiği tespit edilmektedir.

Tablo 7. Türkiye Mücevher Endüstrisinin Kıymetli Madene Göre Ürün Çeşidi (Erkek) İçerik Analizi Dağılımı

Kategori	Var (N)		Yok (N)		Toplam	
	frekans	%	frekans	%	frekans	%
Kıymetli Madene Göre Ürün Çeşidi						
Altın Yüzük	6	60.00	4	40.00	10	100.00
Altın Küpe	0	0.00	10	100.00	10	100.00
Altın Bileklik/Bilezik	5	50.00	5	50.00	10	100.00
Altın Kolye/Gerdanlık/Zincir	5	50.00	5	50.00	10	100.00
Pırlanta Yüzük	2	20.00	8	80.00	10	100.00
Pırlanta Küpe	0	0.00	10	100.00	10	100.00
Pırlanta Bileklik/Bilezik	0	0.00	10	100.00	10	100.00
Pırlanta Kolye/Gerdanlık/Zincir	0	0.00	10	100.00	10	100.00
Elmas Yüzük	0	0.00	10	100.00	10	100.00
Elmas Küpe	0	0.00	10	100.00	10	100.00
Elmas Bileklik/Bilezik	0	0.00	10	100.00	10	100.00
Elmas Kolye/Gerdanlık/Zincir	0	0.00	10	100.00	10	100.00

4.5. Türkiye Mücevher Endüstrisinin Kültürel Kimlik Unsurlarına Ait Bulguları

Bu ana kategori çalışma kapsamında araştırılan erken dönem Anadolu medeniyetlerine göre sekiz alt kategoriye ayrılmıştır. Alt kategorileri; Hitit Medeniyeti, Lidya Medeniyeti, Frig Medeniyeti, Urartu Medeniyeti, Pers Medeniyeti, Helenistik Dönem, Roma İmparatorluğu ve Bizans İmparatorluğu'nun takı ve mücevher sanatında kullandığı kültürel kimlik unsurları oluşturmaktadır. Tablo 8'e göre Türkiye'deki ilk bin ihracatçı firma arasında yer alan Türkiye

mücevherat endüstrisindeki firmaların web sitelerindeki bilgilere dayanarak, firmaların %60'ının Roma İmparatorluğu'na ait kültürel kimlik unsurlarını çağdaş mücevher tasarımlarında kullandığı görülmektedir. Bu unsurlar “D” kesitli halka yüzük ve “güneş-teker”dir.

Helenistik döneme ait kültürel kimlik unsurları da araştırma kapsamındaki firmalarının yarısının (%50) web sitelerindeki ürünlerinde görülmektedir. Bu unsurların çeşitleri firmalara göre değişmekle birlikte, dönemin kültürel kimlik unsurunu kullanan firmaların ortak unsuru “Herakles düğümü” olarak tespit edilmiştir. Pers medeniyetine ait kültürel kimlik unsurları ise firmaların %40'nda görülmektedir. Bu medeniyetin kültürel kimlik unsurlarını tasarımlarında kullanan firmalar ağırlıklı olarak “yürüyen aslan”, “kanatlı aslan”, “grifon-sfenks” motiflerini kullanmışlardır.

Tablo 8. Türkiye Mücevher Endüstrisinin Kültürel Kimlik Unsurlarının İçerik Analizi Dağılımı

Kategori	Var (N)		Yok (N)		Toplam	
	frekans	%	frekans	%	frekans	%
Hitit Medeniyeti	1	10.00	9	90.00	10	100.00
Lidya Medeniyeti	0	0.00	10	100.00	10	100.00
Frig Medeniyeti	0	0.00	10	100.00	10	100.00
Urartu Medeniyeti	4	40.00	6	60.00	10	100.00
Pers Medeniyeti	4	40.00	6	60.00	10	100.00
Helenistik Dönem	5	50.00	5	50.00	10	100.00
Roma İmparatorluğu	6	60.00	4	40.00	10	100.00
Bizans İmparatorluğu	1	10.00	9	90.00	10	100.00

Araştırma kapsamındaki firmaların % 40'ının Urartu Medeniyetine ait kültürel kimlik unsurlarını mücevher tasarımlarında kullandığı tespit edilmiştir. Bu kimlik unsurundan yararlanan tüm firmalar istisnasız “iki ucu açık yılan bilezik” betimlemesini 21. yüzyıl çağdaş mücevher tasarımlarına uyarlamışlardır. Hitit medeniyetinin kültürel kimlik unsuru sayılan “mühür yüzükler” ve Bizans İmparatorluğu'nun takı sanatında görülen “Hz. İsa” ve “haç” sembolleri aynı görülme sıklığına sahip olarak (1) her biri ayrı mücevherat firmasında yer almaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

21. yüzyılda Türkiye Mücevher Endüstrisi yüksek üretim ve iş gücü kapasitesine sahip, her sene artan ihracat payı, sahip olduğu kültürel birikim ve kaynaklar ile yüksek katma değer yaratan bir sektördür. İhracat piyasasının gelişiminde, rekabet edilebilirliğin sağlanmasında tasarımın etkisi öne çıkmaktadır. Tasarımın kültürel kaynağını geçmişindeki uygarlıklardan alan Türkiye mücevherat sektörü; Antik Yunan, Roma, Bizans gibi devletlerin Anadolu topraklarında hüküm sürmesi sebebiyle binlerce yıllık bir kültürel genetiği yapısında taşır. Anadolu

Uygarlıklarının her birinin kendine has kültürel yapısı, mücevher tasarımlarına da yansımış bu durumun bir sonucu olarak Türkiye mücevherat endüstrisi bu zengin varlık alanını çağdaş mücevher tasarımlarına aktararak, endüstrisinin gelişimine katkıda bulunmuştur.

Mücevher kelimesinin temsil ettiği lüks ve değerlilik semantiğinin, mücevherin salt sahip olduğu kıymetli madenden kaynaklı olmadığı, bu semantiği oluşturan diğer faktörlerin kıymetli madenin mücevhere dönüşümünü sağlayan; tasarım ve üretim süreçleri ve kültürel kimlik unsurları olduğu bu çalışmanın öne sürdüğü savdır. Mücevher, tarihin aynası niteliğini taşıyan bir görsel anlatı alanıdır. Sahip olduğumuz zengin kültürel takı tarihimizi, rekabet unsuru açısından 21. yüzyıl mücevher endüstrisinde bir tasarım girdisi olarak kullanmak, ihracat payımızı artıracak bir faktör olarak görülmektedir. Türkiye mücevher endüstrisinde tasarımın küresel rekabet faktörü olarak konumlanması var olduğu toprakların sahip olduğu kültürel birikimi tasarım kaynağı olarak değerlendirilmesinden geçmektedir. Bu çalışmada Türkiye İhracatçılar Meclisinin (TİM) yayınladığı 2021 yılında yayınladığı rapora göre Türkiye mücevher endüstrisinde “altın, pırlanta, gümüşten mamul ihracatı” yapan ve en yüksek ihracat potansiyeline sahip on firmanın web sitelerinde yayınladıkları içeriklere göre ürünlerindeki kültürel tasarım unsurları araştırılmıştır.

Yapılan çalışmada, çalışma örneğine dahil olan on firmanın kurumsal kimlik öğeleri web sitelerinde yer alan içeriklere göre incelemiş kurumsal kimlik öğelerinden biri olan “tarihi geçmiş” öğesi firmaların tamamının web sitelerinde yer alırken, firmaların %40’ında vizyon, misyon bilgilerine, yarısında ise slogan bilgisine rastlanmamıştır. “Tarihi geçmiş” öğesi, ihracatçı firmaların mücevherat endüstrisinde bilgi ve tecrübe olarak endüstriye ve sektöre ne kadar hâkim olduğunu gösteren bir kurumsal kimlik bilgisi olduğundan dolayı tüm firmaların web sitelerinde yer aldığı düşünülmektedir. Üretilen ürün çeşitleri kadın ve erkek kullanıcılar için iki ayrı kategoride incelenmiş, firmaların tamamı kadın kullanıcılara yönelik tüm takı çeşitlerini ihracat ettiği bilgisini verirken; erkek kullanıcılar için firmaların %60’ı yüzük ve zincir, %50’si bileklik/bilezik ihraç ettiğini belirtmiştir. Küpe ürünü, araştırmaya dâhil olan firmaların hiçbirinde erkek kullanıcılar için ihracat edilen bir ürün çeşidi olarak yer almamıştır. İhracat edilen kıymetli madenin türünde ise firmaların %80’i altın ve pırlanta kıymetli madeni kullanarak ürün tasarlamakta, elmas kıymetli madeni ile üretim göreceli olarak az firmanın (%40) kullandığı maden türü olarak yer almaktadır.

Çalışmada, kadın kullanıcılara yönelik kıymetli madene göre ürün çeşidi araştırıldığında; firmaların %80’nin altın ve pırlanta kıymetli madenli tüm takı çeşitlerini ihracat ettiğini bilgisini web sitelerinde yer alırken, elmas madeninde bu oran firma bazında %30 seviyesine düşmektedir. Erkek kullanıcılara yönelik kıymetli madene göre ürün çeşitlerinde ise firmaların %60’nın ihracat ettiği bilgisini verdiği

ürün, altın yüzüktür. Bu ürün çeşidini, araştırmaya dâhil olan firmalarının yarısının (%50) ürettiği bilgisini sunduğu altın bileklik/bilezik ve altın kolye/gerdanlık/zincir ürünleri takip etmektedir. Erkek kullanıcılar için pırlanta yüzük ihracat ettiğini belirten iki firma (%20) bulunmakta; elmas kıymetli madeninden üretilen herhangi bir mücevher takı çeşidine ise rastlanmamaktadır.

Çalışma kapsamında kültürel kimlik unsurları erken dönem Anadolu uygarlıklarının kültürel kimlik unsurları ile sınırlandırarak ele alınmıştır. Bu uygarlıklar arasında; Hitit Medeniyeti, Lidya Medeniyeti, Frig Medeniyeti, Urartu Medeniyeti, Pers Medeniyeti, Helenistik Dönem, Roma İmparatorluğu ve Bizans İmparatorluğu yer almaktadır. Çalışma kapsamında Türkiye’deki ilk bin ihracatçı firma arasında yer alan Türkiye mücevherat endüstrisindeki firmaların web sitelerindeki bilgilere dayanarak, firmaların %60’ının Roma İmparatorluğu’na ait kültürel kimlik unsurlarını çağdaş mücevher tasarımlarında kullandığı görülmektedir. Bu unsurlar “D” kesitli halka yüzük ve “güneş-teker” dir.

İkinci sırayı Helenistik döneme ait unsurlar oluşturmaktadır; araştırma örnekleme dâhil olan firmaların yarısının (%50) ürün çeşitlerinde “Herakles düğümü” mücevher tasarımlarında yer alan kültürel kimlik unsuru olarak yer almaktadır. Üçüncü sırayı Pers medeniyetinin ve Urartu Medeniyetinin kültürel kimlik unsurları paylaşmaktadır. Pers medeniyetinin kültürel kimlik unsurlarına ait “yürüyen aslan”, “kanatlı aslan”, “grifon-sfenks” motifleri firmaların ürün tasarımlarında yer alırken; Urartu medeniyetine ait kültürel kimlik unsurunun tek bir ürün çeşidinde tek bir motifle yer aldığı görülmektedir; bu unsur, “iki ucu açık yılan bilezik” tanımı olarak ifade edilebilir. Hitit medeniyetinin kültürel kimlik unsuru sayılan “mühür yüzükler” ve Bizans İmparatorluğu’nun takı sanatında görülen “Hz. İsa” ve “haç” sembolleri ise ayrı mücevherat firmalarında görülme sıklığı bir olarak (%10) yer almaktadır. Araştırmaya dâhil olan firmaların web sitelerinde belirtilen ürünlere göre takı tarihinde önemli bir yere sahip olmasına rağmen Lidya ve Frig medeniyetine ait kültürel kimlik unsurlarına rastlanmamıştır.

Bu sonuçlara dayanarak, 2021 senesinde Türkiye’nin İlk 1000 İhracatçı Firması listesine giren değerli madenden mücevher ihracat eden firmaların mücevher tasarım sürecinde erken dönem Anadolu medeniyetlerinin kültürel kimlik unsurlarını tasarım kaynağı olarak kullanıp, bu kültürel mirastan etkili bir şekilde yararlandığından söz edilememektedir. Yaratıcılık mirasımıza ait, Türkiye topraklarında yer alan bu kadim medeniyetlerinin kültürel kimlik unsurlarını Türkiye mücevher endüstrisinde faaliyet gösteren en yüksek ihraç payına sahip firmaların etkin bir şekilde yararlanmaması, sektör dinamik önceliğinin tasarım faktörü olmadığına işaret etmektedir. Türkiye mücevher endüstrisi vizyonunu tasarım odaklı bir anlayışa doğru çevirdiğinde, sahip olduğu kültürel genetiğin artılarını kullanarak, ürün farklılaşmasıyla rekabet avantajı yakalayabileceği ve yüksek katma değer yaratan bir endüstri pozisyonuna gelebileceği öngörülmektedir. Küresel rekabette maliyet avantajından çok, tasarımla

farklılaşma, sahip olunan kültürel mirasın kaynak olarak değerlendirilip inovasyon ile üretime yansımalarının amaçlanması uluslararası başarı için mümkün görülen yaklaşımdır.

Sonuç olarak bu çalışmada, Anadolu topraklarında hakimiyet gösteren erken dönem Anadolu uygarlıklarının mücevher takı tasarımlarında kültürel kimlik unsurlarını ve geliştirdiği üretim tekniklerini, 21. yüzyılda mücevherat endüstrisinde faaliyet gösteren öncü ihracat firmalarının sahip olunan bu tarihi ve kültürel birikimi küresel rekabet amacıyla ürün tasarımlarına nasıl entegre ettiklerinin analizi yapılmıştır. Türkiye mücevherat endüstrisinin küresel ölçekte rekabet edebilmesinin yolunun tasarım ve inovasyondan geçtiği bu çalışmanın kabul ettiği bir gerçek olup; sahip olduğumuz kültürel sermayenin kaynak olarak günümüz mücevher endüstrisinde bir tasarım girdisi olarak kullanılması küresel rekabet edebilirlikte stratejik bir unsur olarak görülmektedir. Anadolu topraklarının köklü tarihine bakıldığında, birçok uygarlığın kültüründen beslenen kozmopolit kültürel yapı karşımıza çıkmaktadır. Türkiye mücevher endüstrisi genetiğinde taşıdığı bu kozmopolit kültürel yapının bilincinde olarak bir tasarım kültürü geliştirebilme yetisinin aynı zamanda onun 21. yüzyıldaki rekabet konumunu da belirleyeceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyay-Meriçboşu, Y. (2001). *Antikçağ'da Anadolu Takıları*. İstanbul: Akbank Yayınları.
- Bauer, M. W. (2003). Classical content analysis: A review. İçinde M. W. Bauer & G. Gaskell (Editör), *Qualitative researching with text, image and sound* (s.131-151). London: Sage Publication.
- Belli, O. (2010). *Urartu Takıları*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobilciler Yayınları.
- Berg, B. L ve Lune, H. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (çev. H. Aydın). İstanbul: Eğitim Kitabevi.
- Curtis, J. (2005). Jewellery and Personal Ornaments. İçinde J. Curtis, N. Tallis (Editör), *Forgotten Empire the World of Ancient Persia* (s. 132-149). Londra: The British Museum Press.
- Çilingiroğlu A. (1997). *Urartu Tarihi ve Sanatı*. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- De Propriş, L. (2013). Creative industries in the United Kingdom. İçinde L. Lazerretti (Editör) *Creative Industries and Innovation in Europe* (s. 103-117). Londra: Routledge.
- Doğan, A. (1995). *Osmanlıca Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergürer, H. (2010). Urartu Kemerleri Üzerindeki İnsan Tasvirleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 1-22.
- Gibson, C. (2011). Cultural Economy: Achievements, Divergences, Future Prospect. *Geographical Research*, 50(3), 282-290.
- Hartley, J. (2005). (der.) *Creative Industries*. Oxford: Blackwell.
- Higgins, R. (1980). *Greek and Roman Jewellery*, Londra: Methuen.
- Hogarth, D.G. (1908). *British Museum Excavations at Ephesus: The Archaic Artemisia*. Londra: British Museum.
- Jackson, M. (2006). *Hellenistic Gold Eros Jewellery Technique, style and chronology*. İngiltere: BAR International Series.
- Jotikasthira, C. ve Onputtha, S. (2018). Factors Associating with Purchasing Decision of Gems and Jewelry and Possible Implication of Online Marketing to Empowering Entrepreneur's Sale Performance. *International Journal of Applied Computer Technology and Information Systems*, 7(2), 47-55.
- Köroğlu, G. (2010). Bizans'ta Kadın ve Kadın Takıları. *Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi*. 24(1), 1-15.
- Kuşoğlu, M. Z. (2006). *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Maden Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Marshall, F.H. (1911). *Catalogue of the Jewellery, Greek, Etruscan, and Roman of the Departments of Antiquities, British Museum*. Londra: Trustees of the British Museum.
- Maxwell-Hyslop, K.R. (1971). *Western Asiatic Jewellery c. 3000-612 B.C.* Londra: Meuthen.
- Muscarella W. (2007). *Friglerin Gizemli Uygarlığı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Önder, M. (1998). *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*. Ankara: Kültür Yayınları.
- Özgen, İ., J. Öztürk, M.J. Mellink, C.H. Greenewalt Jr., K. Akbıyıkoğlu & L.M. Kaye. (1996). *Heritage recovered: the Lydian treasure*. Ankara: Republic of Turkey, Ministry of Culture, General Directorate of Monuments and Museums.
- Paine S. (2004). *Amulets: A World Of Secret Powers, Charms And Magic*. Londra: Thames and Hudson.
- Paroda, E. (1948). *Corpus of Ancient Near Eastern Seals in North American Collections*. New York: PantheonBooks.
- Potts, J., Cunningham, S., Hartley, J., Ormerod, P. (2008). Social Network Markets: A New Definition Of The Creative Industries. *Journal of Cultural Economics*, 32 (3), 167-85.
- Scott, A., (2000). *The Cultural Economy Of Cities*. Londra: Sage Publications.
- Strong, E. (1979). *Greek and Roman Gold and Silver Plates*. Londra: Methuen.
- Trakosopoulou, E. (2004). Jewelry in Macedonia. İçinde *Alexander the Great: Treasures from an Epic Era of Hellenism* (s. 115-137). New York: Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation.
- Türe, A. (2002). *Anadolu Antik Takıları*. İstanbul: Goldaş Kültür Yayınları.

Türkoğlu, S. (2013). *Tarih Boyunca Anadolu'da Takı ve Kuyumculuk Kültürü*. İstanbul: İstanbul Kuyumcular Odası Yayınları.

İnternet Kaynakları

DCMS, Creative Industries Mapping Document (2001).

<https://www.gov.uk/government/publications/creative-industries-mapping-documents-2001> (E.T.: 1.02.2023).

EU, The Work Plan for Culture 2011–2014: Policy Handbook on Cultural and Creative Industries, Working Group of EU Member States on Cultural and Creative Industries (2012). <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/work-plan-for-culture-2011-14.html> (E.T.: 1.02.2023).

İMMİB, Mücevher İhracatçıları Birliği Raporları (2022). <https://www.jtr.org.tr/tr/ihracat-ihracat-rakamlari-1.html> (E.T.: 10.02.2023).

KEA European Affairs, Mapping of Cultural and Creative Industry Export and Internationalisation Strategies in EU Member States (2006). <http://www.interarts.net/descargas/interarts2564.pdf>. (E.T.: 2.02.2023).

OECD, Territorial Reviews: Competitive Cities In The Global Economy (2006). <https://www.oecd.org/cfe/regionaldevelopment/oecdterritorialreviewscompetitivecitiesintheglobaleconomy.htm>. (E.T.: 2.02.2023).

Ticaret Bakanlığı, Mücevherat Sektör Raporu (2020).

<https://ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/M%C3%9CCEVHERAT%20SEKT%C3%96R%20RAPORU%202020.pdf> (E.T.: 2.02.2023).

TİM, İhracat Rakamları (2022). <https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari> (E.T.: 17.02.2023).

UNCTAD, Creative Economy: A Feasible Development Option (2010).

https://unctad.org/system/files/official-document/ditctab20103_en.pdf (E.T.: 1.02.2023).

UNCTAD, Creative Economy Outlook 2022 (2020). https://unctad.org/system/files/official-document/ditctsce2022d1_en.pdf (E.T.: 17.02.2023).

UNESCO, Creative Industries (2018). <https://en.unesco.org/creativity/global-report-2018> (E.T.: 1.02.2023).

WF, Staying Ahead: The Economic Performance of the UK's Creative Industries (2007). <https://static.a-n.co.uk/wp-content/uploads/2013/11/4175593.pdf> (E.T.: 20.02.2023).

URL-1. <https://www.kolayihracat.gov.tr/sectorler/mucevherat-ve-kiymetli-taslar>

WIPO, Guide on Surveying the Economic Contribution of the Creative Industries (2015). https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/copyright/893/wipo_pub_893.pdf

TOPLU PAZARLIĞIN DÜZEYİ VE ÇERÇEVE SÖZLEŞMENİN NİTELİĞİ

M. Seyyid Yelek¹

GİRİŞ

İşçilerin ve işverenlerin genellikle örgütleri aracılığıyla çalışma ilişkilerinde meydana gelen çıkar çatışmalarını uzlaştırmaya çalıştıkları ve bu kapsamda ücretleri ve çalışma koşullarını düzenleyen bir anlaşmaya vardıkları süreci ifade eden toplu pazarlık farklı düzeylerde gerçekleşebilmektedir. Toplu pazarlık batılı ülkelerde aynı zaman dilimi içerisinde farklı düzeylerde gerçekleştirilmiş ve bu sebeple çok düzeyli bir nitelik göstermiştir. Türkiye’de ise toplu pazarlığın düzeyi uzun yıllar boyunca mevzuat ile sınırlandırılmıştır.

Türkiye’de 2012 yılında 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Kanun ile getirilen yeniliklerden birisi işkolunda kurulu bulunan sendikalardan, ekonomik ve sosyal konseyde temsil edilen konfederasyonlara üye olanların çerçeve sözleşme imzalayabilecekleri hükmü olmuştur. Çerçeve sözleşmenin ise “..işkolu düzeyinde yapılan sözleşmeyi” ifade ettiği belirtilmiştir. İşkolunda geçerli olmak üzere imzalanacak olan çerçeve sözleşmelerin hangi konuları içerebileceği kanunla belirlenmiştir. Buna göre çerçeve sözleşme “mesleki eğitim, iş sağlığı ve güvenliği, sosyal sorumluluk ve istihdam politikalarına” ilişkin konular içerebilecektir. Ancak kanun çerçeve sözleşmeye ilişkin oldukça sınırlı düzenlemeler getirmiş ve bu durum çerçeve sözleşmenin niteliği, işlevi, toplu iş sözleşmeleri ile olan ilişkisi, taraflar üzerindeki bağlayıcılığı ve hatta sözleşme ile düzenlenebilecek konuların sınırlarına yönelik çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Çerçeve sözleşme düzenlemesinin arka planında Türkiye’ye uluslararası platformlarda yöneltilen eleştiriler etkili olmuştur. Ancak Türkiye, Batı dünyası içinde yer almak niyetiyle üye olduğu veya üye olmaya çalıştığı kurum ve kuruluşların

¹ Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-9642-6716, mseyyidyelek@mu.edu.tr.

taleplerini yerine getirirken, kendisine yükümlülük yükleyen uluslararası normları, uluslararası bağlamlarından bağımsız bir şekilde kendi ulusal koşulları içinde ve kendi ulusal algılama biçimine göre yorumlama alışkanlığı edinmiştir. (Kaya, 2001: 14). İşkolunda geçerli olmak üzere getirilen çerçeve sözleşme de Türkiye'nin bu yaklaşımına uygun bir şekil almıştır.

TOPLU PAZARLIĞIN DÜZEYİ VE ÇOK DÜZEYLİ TOPLU PAZARLIK

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından 1981 yılında kabul edilen 154 sayılı sözleşmede; “bir veya bir grup işveren ya da bir veya birden fazla işveren kuruluşu ile bir veya birden fazla işçi örgütü arasında; istihdam şartları ve çalışma koşullarının belirlenmesi ve/veya işçiler ile işverenler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ve/veya işverenler veya işverenlerin örgütleri ile işçilerin örgüt veya örgütleri arasındaki ilişkileri düzenlemek için tarafların giriştikleri tüm görüşmeleri içeren süreç” olarak tanımlanan (ILO, 2015: 2) toplu pazarlık farklı düzeylerde yapılabilmektedir.

Toplu pazarlık düzeyi ise hemen hemen her ülkede toplu pazarlık yapısının özelliği olan dikey ve yatay katmanları ifade etmektedir. Bu temel katmanlar ise şematik olarak ve kapsam açısından sırayla ele alındığında genellikle bir ekonominin bütünü, bir endüstriyi ve işletmeyi belirtmektedir. Ancak bu üç katmanlı ayrımın uygulamada oldukça yavan kaldığı söylenebilir. Çünkü tek bir fabrika veya atölyede, bir endüstrinin bölgesel bir altbölümünde, birbiriyle bağlantılı birkaç endüstrinin birleşimi vb. düzeylerde olduğu gibi pazarlığın gerçekleştiği başka düzeyler de mevcuttur (Windmuller, 1987: 82).

Sanayi devrimi sonrası oluşan çalışma ilişkileri düzeninde işçilerin ilk olarak yerel düzeyde veya işyeri düzeyinde örgütlenmiş olmaları toplu pazarlıkların da bu düzeylerde yapılmasına sebep olmuştur (Koray, 1992: 140). Ancak zaman içerisinde örgütlenmenin yaygınlaşması ile beraber işçi sınıfının kendisini işyeri sendikacılığı ile sınırlamayıp işkolu sendikaları ve ulusal düzeyde konfederasyonlar etrafında birleşmeleri toplu pazarlıkların düzeyini çeşitlendirmiştir.

Günümüzde toplu pazarlık birçok ülkede farklı düzeylerde yapılmaktadır. Ülkelerin gelenekleri, çalışma ilişkilerinin ve sendikal hareketin ulaştığı düzey ve mevzuatın yapısı ise toplu pazarlığın düzeyini etkilemektedir. Bu kapsamda toplu pazarlıklar işyeri, işletme, işkolu, bölge ve ülke düzeyinde hayat bulabilmektedir (Işıklı, 2005: 296). İşyeri veya işletme gibi alt düzeylerde yapılan toplu pazarlıklar adem-i merkezileşmiş bir yapıyı işaret etmekte iken; işkolu düzeyinde ve ulusal düzeyde yapılan toplu pazarlıklar ise merkezleşmenin belirtisidir.

İşçilerin ve işçi sendikalarının ekonomik sistem içerisindeki belirleyicilikleri ve pazarlık güçleri ile dolaysız bir ilişki içinde olduğu için toplu pazarlığın yapıldığı düzey, ekonomik sistem içerisinde çalışma ilişkilerinin kapladığı alanı göstermektedir. Toplu pazarlıklar merkezileştikçe işçilerin ve sendikalarının pazarlık güçleri artmakta iken pazarlıklar merkezden uzaklaştıkça güçleri zayıflamaktadır.

Bu bağlamda toplu pazarlığın düzeyi, çalışma ilişkilerinin tarafları arasındaki güç ilişkisine de ışık tutmaktadır (Görmüş, 2012: 2).

Tarihsel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde işçi sendikalarının genellikle üyelerinin çalışma koşullarını rekabetin dışına çıkararak standartlaştırma amacından hareket ettikleri ve bu kapsamda merkezi pazarlıkları tercih ettikleri görülmektedir. Çalışma ilişkilerinin diğer tarafını oluşturan işverenler ise kendilerine daha fazla avantaj sunan adem-i merkezi pazarlıkları tercih etmekteledir. Ancak genel kanı böyle olmakla beraber tarafların bu temanın dışında hareket ettikleri birçok örnek de bulunmaktadır. Bazı durumlarda işçi sendikaları, kendilerine daha fazla avantaj sağladığı için işkolu düzeyinde pazarlıktan ziyade işyeri düzeyindeki pazarlığı tercih etmişlerdir. Yine kimi örneklerde hem büyük işverenler hem de işveren sendikalarının işkolu düzeyinde pazarlığı desteklediği bilinmektedir (Katz, 1993: 4).

Tüm ülkeler için geçerli olacak ideal bir toplu pazarlık düzeyinden bahsetmek mümkün değildir. Her ne kadar sermayenin giderek artan boyutta küreselleşmesine bağlı olarak çok uluslu toplu pazarlıklar ve ülkeleri aşan bölgesel düzeyli pazarlıklar zaman zaman gündeme gelse de, uygulamada en sık rastlanan toplu pazarlık düzeylerinin ulusal düzeyli, işkolu düzeyli ve işyeri/işletme düzeyli toplu pazarlıklar olduğunu söylemek mümkündür (Kağnıcıoğlu, 2014: 32).

Ulusal Düzeyli Toplu Pazarlık

Ulusal düzeyde toplu pazarlıklar işçi ve işverenlerin tepe örgütleri arasında ikili olarak veya bu taraflara hükümetin de katılımıyla beraber üçlü olarak yapılmakta, pazarlık sonucunda varılan anlaşma doğrultusunda ulusal düzeyde geçerli olacak genel koşullara varılmakta ve pazarlığın tarafları bu anlaşma ile bağlı olmaktadır (Tokol, 2011: 60). Ulusal düzeyli toplu pazarlıklar genellikle güçlü sendikacılık kültürünün olduğu ve konfederasyon düzeyinde bölünmelerin görülmediği ülkelerde hayat bulmaktadır (Kağnıcıoğlu, 2014: 32).

Ulusal düzeyde gerçekleştirilen pazarlıkların birbirinden ayrı olan ancak kısmen de örtüşen üç alanı içerdiği söylenebilir. Bunlardan ilki, pazarlığın tarafları olan kuruluşlar ve üyeleri arasındaki ilişkiler için geniş bir pencere çizen ve bazı durumlarda yasal veya idari açıdan temel düzenlemelerin yerini alan yedek kurallar oluşturan çerçeve anlaşmalardır. Bu doğrultuda işçi ve işverenlerin tepe örgütleri yaptıkları ulusal düzeyli anlaşmalar ile ulusal mevzuattaki boşlukları doldurabilmekteledir. Örneğin İtalya'da işçi ve işveren konfederasyonları arasında, bireysel ve toplu işten çıkarmalara ilişkin yürütülen ulusal düzeyli müzakereler sonucunda varılan anlaşmalar yasal mevzuatın temelini oluşturmuştur. İkinci alan ise, birincisinden farklı olarak iş güvencesi, mesleki eğitim gibi istihdam şartları ve çalışma koşullarına yönelik konularla sınırlıdır. Üçüncü kategori ise ücretler gibi daha geleneksel toplu pazarlık meselelerini içermektedir. Bu tür anlaşmalar genellikle daha alt düzeyde yapılan anlaşmalarla tamamlanır. Ayrıca ücretlerle

ilgili ulusal düzeydeki anlaşmalar, hükümet teşviki olsun ya da olmasın, üst düzey konfederasyonların bir anti-enflasyon önlemi olarak ücret istikrarına katkıda bulunma iradesini de yansıtabilir (Gladstone, 1984: 35-36).

Ulusal düzeyli toplu pazarlıklar genellikle göreceli olarak küçük olan ve homojen toplum yapısına sahip ülkelerle, özellikle İskandinav ülkeleri, özdeşleştirilmektedir (Ekin, 1979: 11; Koray, 1992: 141). Gerçekten de bu düzeydeki toplu pazarlıklar önemli bir süre boyunca İskandinav ülkelerinde görülmüştür. Ancak özellikle sermayenin merkezi pazarlıklardan ayrılmak için giriştikleri çabalar ve çok uluslu işletmelerin üst düzeyli toplu pazarlıkların kapsamına girmek istememesi², bu ülkelerde ulusal düzeyli pazarlıklardan uzaklaşılmasına sebep olmuştur. Merkezleşmenin yaygın bir şekilde hayat bulduğu ülkelerden birisi olan ve çok uzun yıllar boyunca ulusal düzeyde toplu pazarlıkların yürütüldüğü İsveç'te, merkezi pazarlıklar erozyona uğramıştır. İsveç İşverenler Konfederasyonu (SAF-Svenska Arbetsgivareföreningen) uzun bir süredir ulusal düzeyde gerçekleştirilen pazarlıklarda ücreti pazarlık dışında tutmaya başlamış ve böylelikle ulusal düzeyde ücret pazarlığı sona ermiştir. SAF ulusal düzeyde yalnızca ücretin kapsam dışında tutulduğu çerçeve sözleşmelere katılmaktadır (Kağnıcıoğlu, 2014: 35). Benzer bir durum, ulusal düzeyli toplu pazarlıkların sıklıkla görüldüğü Finlandiya'da da yaşanmaktadır. Finlandiya'nın en büyük işveren örgütü konumunda olan ve özel sektörü temsil eden Fin Endüstrileri Konfederasyonu (EK- Elinkeinoelämän keskusliitto), ulusal düzeyli toplu pazarlıklara taraf olmayı bıraktığını, işgücü piyasasına yönelik konuların müzakere edildiği ulusal düzeydeki üç taraflı görüşmelerden geri çekildiğini ve daha alt düzeyli pazarlıkları destekleyeceğini belirtmiştir (Yelek, 2020: 20).

İşkolu (Sektörel) Düzeyli Toplu Pazarlık

İşkolu düzeyli toplu pazarlıklar, işkolu düzeyinde örgütlenmiş işçi ve işveren örgütleri arasında yapılmaktadır. Bu pazarlık türünde görüşmeler ulusal, bölgesel veya yerel düzeyde gerçekleşebilmektedir. Böylelikle bir ülkede, bölgede veya şehirde söz konusu iş kolunda yer alan tüm işletmeler ve bu işletmelerde çalışan tüm işçiler toplu pazarlığın kapsamına girmektedirler. İşkolu düzeyli toplu pazarlıklar, ulusal pazarlıklara kıyasla daha az merkezi olmakla beraber, merkezi düzeyde bir toplu pazarlık türü olarak kabul görmektedir. İşkolu düzeyli toplu pazarlıkların, daha merkezi bir pazarlık türü olan ulusal düzeyli toplu pazarlıklara giderek daha az başvurulması ile birlikte uygulamada en üst düzeyde yapılan pazarlık türü haline geldiğini söylemek mümkündür (Kağnıcıoğlu, 2014: 36-37).

İşkolu düzeyindeki toplu pazarlıklarda genellikle ücretler, işyeri temsilciliği, çalışma süreleri, sosyal yardımlar, eğitim gibi konular ele alınmakta ve bunlara

² Çok uluslu şirketler gittikleri ülkelerde ulusal düzeyli toplu pazarlıklardan çekilmekte, toplu pazarlıkları işyeri düzeyinde yürütme eğilimini benimsemekte ve böylelikle pazarlıkların adem-i merkezileşmesinde önemli bir rol oynamaktadırlar. Adem-i merkezi pazarlıkların emek maliyetlerini düşürme ve esneklik sağlamada merkezi pazarlıklara göre daha işlevsel olması çok uluslu şirketlerin bu girişiminde etkili olmaktadır. Çok uluslu şirketler bu kapsamda merkezi pazarlıklardan uzaklaşmak için gerektiği takdirde üyesi oldukları işveren örgütlerinden bağımsız hareket etmeyi göze almakta, üyelikten ayrılmakta veya bu örgütlere üye olmamayı tercih etmektedirler (Tokol, 2001).

ilişkin özel koşullar belirlenmektedir. Böylelikle bu konularda işyeri düzeyli sözleşmeler için temel ilkeler belirlenerek bir çerçeve çizilmektedir. Temel ilkelerin dışında kalan ve daha ayrıntı olarak kabul edilebilecek pazarlık konuları ise daha alt düzeylerde yapılan pazarlıklar ile tamamlanmaktadır (Tokol, 2011: 60). İşkolundaki çalışma koşullarını standartlaştırma amacı da taşıyan işkolu düzeyli toplu pazarlıklar özellikle batı Avrupa ülkelerinde oldukça yaygın bir şekilde hayat bulmaktadır (Traxler, 1994: 170).

İşkolu seviyesindeki toplu pazarlıklar özellikle daha küçük ölçekli işletmelerin sayıca çok olduğu rekabetçi-emek yoğun sektörlerde, işverenlerin daha fazla pazarlık gücüne sahip olması için önemli bir işlev görmektedir. İşkolundaki çalışma koşullarının yanı sıra ücretleri de standardize ettiği için bu düzeydeki toplu pazarlıklar ücretleri rekabetin dışına çıkarma işlevi de görmektedir. Böylelikle işkolu düzeyinde toplu sözleşmeler ile belirli bir standardın yakalanması işverenler için işçilik maliyetlerinden kaynaklanan rekabet baskısını hafifletmektedir. Ancak ücret maliyetlerini rekabet unsuru olmaktan çıkarma işlevine sahip olan işkolu düzeyindeki toplu pazarlıklar ücret dışı rekabet seviyesini yükseltmek yerine, yeni firmaların işkoluna girmesine engel olacak şekilde maliyet yapısını yükselterek rekabetin azalmasına ve koşulların tüketiciler aleyhine seyretmesine de imkân verebilmektedir. Bunun yanı sıra bu düzeydeki pazarlıklar işverenler için işletmelerinin özelliklerine uygun politikaları belirlemek için yeterince esneklik ve hareket serbestisi sağlayamayabilir. Son olarak işkolu düzeyli toplu pazarlıklar, alt düzeyde kurulu sendikaların söz sahibi olma kabiliyetlerini sınırlayarak onların gücünü azaltma işlevi de görebilir (Turan, 2000: 54).

İşyeri/İşletme Düzeyli Toplu Pazarlık

Toplu pazarlıklar içerisinde en adem-i merkezi yapıda olanı ise ücretlerin ve diğer çalışma koşullarının yalnızca tek bir işyeri/işletmedeki işçileri kapsayacak şekilde yürütüldüğü işyeri ya da işletme düzeyli toplu pazarlıklardır (Katz vd., 1993: 19). Bu düzeyde pazarlıkların işçi tarafını işkolu sendikası, işyeri sendikası veya kimi örneklerde işletme komitesi dahi oluşturabilmektedir. İşveren tarafı ise işverenin kendisi veya işverenin sendika üyesi olduğu durumlarda işveren sendikasıdır (Tokol, 2011: 61).

İşyeri/işletme düzeyindeki toplu pazarlıklar özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki toplu pazarlık sistemi içerisinde önemli bir ağırlığa sahiptir. Bu ülkelerin geç endüstrileşmeye başlamaları ve endüstri ilişkileri sistemlerini henüz oluşturamamış olmaları, güçlü bir sendikacılık hareketinin eksikliği, devletlerin endüstri ilişkilerinde ve toplu pazarlıklardaki aktif varlığı, ekonomi içerisinde küçük ölçekli işletmeleri yaygınlığı ve işletmeler arası yoğun rekabet gibi bir dizi faktör üst düzeyli toplu pazarlıkların yapılmasını engellemekte ve toplu pazarlıkların işyeri/işletme düzeyinde yapılmasına sebep olmaktadır. Ancak işyeri/işletme düzeyinde toplu pazarlıklar yalnızca gelişmekte olan ülkelere has değildir. Gelişmiş ülke

kategorisine giren kimi ülkelerde de bu düzeyde toplu pazarlıkların endüstri ilişkileri sistemi içerisinde önemli bir yer kapladığı görülmektedir (Kağnıcıoğlu, 2014: 43).

İşyeri/İşletme düzeyindeki toplu pazarlıklar işçi sendikasının pazarlığın yapıldığı birime ve işverene ilişkin daha çok bilgiye sahip olmasına imkân tanıyarak toplu pazarlık sırasında izlenecek politikaların belirlenmesinde işçi sendikasını daha avantajlı kılabilmektedir. Bu kapsamda pazarlık konusu olacak ücret ve çalışma koşulları daha gerçekçi bir şekilde saptanarak olası uyuşmazlıklar engellenebilir ve böylelikle işyerinde sosyal barış temin edilerek verimlilik artışı sağlanabilir. Ancak bu düzeyli toplu pazarlıklar aynı işkolunda faaliyet gösteren benzer nitelikteki farklı işyerlerinde benzer işlerde çalışan işçiler için farklı ücret ve çalışma koşullarının oluşmasına sebep olabilir.³ Bu durum da aynı işkolundaki farklı işletmelerde benzer nitelikte işleri yapan işçilere kıyasla daha düşük ücretler ve daha kötü çalışma koşullarına sahip olan işçiler arasında hoşnutsuzluk doğurabilir. Ayrıca işyerinde kurulu bulunan sendikalar özellikle ekonomik durgunluk dönemlerinde işverenlerin işten çıkarma ve ücretleri düşürme çabalarına karşı direnç göstermede daha zayıf kalabilirler (Talas, 1979: 266). Ayrıca işyeri düzeyli sözleşmeler sendikaların sayısının artışına sebep olarak hem sendikal hareketin bölünmesine hem de sendikalar arası rekabetin ileri boyutlara varmasına sebep olabilir.

İşyeri/İşletme düzeyinde toplu pazarlıklar, pazarlık konusu işyerinin faaliyet yürüttüğü piyasa koşullarını ve işçilerin niteliklerini diğer düzeydeki pazarlık türlerine kıyasla ön planda tutmaktadır. İşverenlerin, kendilerine daha fazla esneklik ve hareket alanı sağladığı gerekçesiyle işyeri/işletme düzeyindeki pazarlıkları tercih etmeye yatkın oldukları bilinmektedir (Turan, 2000: 51). Özellikle 1980’li yıllarla beraber merkezi toplu pazarlıkların yaygın bir şekilde gerçekleştirildiği birçok ülke örneğinde işverenlerin çok katı oldukları ve işyeri düzeyinde kendilerine ihtiyaç duydukları esnekliği sağlayamadığı gerekçesiyle merkezi pazarlıklardan uzaklaştığı, bu kapsamda gerekirse üyesi oldukları işveren örgütlerinden ayrılmayı tercih ettikleri ve işyeri/işletme düzeyindeki pazarlıklara taraf oldukları görülmektedir.

Toplu Pazarlık Düzeyini Belirleyen Faktörler

Toplu pazarlığın düzeyine etki eden unsurların başında hükümetlerin tutumları ve toplu pazarlığın sınırlarını çizen yasal düzenlemeler gelmektedir. Toplu pazarlığın yasa koyucular tarafından endüstri ilişkilerinin temel kurumu olarak görüldüğü ve teşvik edildiği ülkelerde ya da işçi ve işveren taraflarının sendikal yoğunluğunun merkezi pazarlıklara olanak tanıdığı ülkelerde pazarlık düzeyini belirleyen mevzuat bu anlayışla hazırlanmaktadır. Bu durum, söz konusu ülkelerde merkezi düzeyli toplu pazarlıkların ya doğrudan tek tip pazarlık düzeyi olarak uygulanmasına ya da merkezi pazarlık düzeyini tamamlayan diğer düzeylerle

3 Bu minvalde örnekler ülkemizde de hayat bulmaktadır. 1970’li yıllarda bir işveren sendikasında yönetici olarak görev yapan Ersöz (2012: 241) işyeri düzeyli sözleşmelerin zaaflarından “İki ayrı işletmede aynı işi yapan kimi çalışanların ücretleri arasındaki fark bire yediydi. Yani bir işyerinde saatte 70 kuruş alan bir kişiyle aynı işi, köşe başındaki başka bir işletmede yapan işçi saatte 10 kuruş alabiliyordu. Yan ücretler arasındaki farklar da böyleydi. Sosyal ve idari maddelerde de böyle büyük farklılıklar vardı.” sözleriyle bahsetmektedir.

birlikte uygulanmasına olanak vermektedir. Ancak yalnızca tek düzeyli pazarlığa izin verilmesi halinde –bu düzeyin merkezi veya adem-i merkezi olmasından bağımsız olarak- bu durum toplu pazarlık çatısı altına girecek olan çalışan sayısını azaltarak toplu pazarlığın kapsamının daralmasına da sebep olacaktır (Sarioğlu, 2000: 95). 1980’li yıllardan sonra birçok ülkede çalışma ilişkilerini düzenleyen yasal düzenlemelerin adem-i merkezi pazarlıkları teşvik edecek şekilde temelden revize edilmeleri toplu pazarlıkların merkezden uzaklaşmasında dolaysız bir etkiye sahip olmuştur (Flanagan, 2008: 415). Yasal düzenlemeler kimi durumlarda doğrudan toplu pazarlığın düzeyine yönelik hükümleri ile değil bu olgu üzerinde etkili olan diğer hükümler vasıtasıyla pazarlık düzeyini etkileyebilir. Örneğin toplu pazarlığı yürütecek yetkili birimin belirlenmesine yönelik yasal düzenlemeler (A.B.D. ve Kanada’da olduğu gibi) belirli bir pazarlık düzeyini teşvik edebilmektelerdir (Flanagan, 2008: 408).

Toplu pazarlığın düzeyinde belirleyici olan bir diğer unsur ise ülkelerin coğrafi ve kültürel özellikleridir (Cordova, 1982: 227). Bu kapsamda göreceli olarak küçük olan ve homojen toplum yapısına sahip ülkelerde, sendikal hareketin bütüncül bir nitelik göstermesi güçlü işçi ve işveren sendikalarının oluşuma olanak sağlamakta ve daha merkezi pazarlıkların yapılmasına imkân vermektedir. İskandinav ülkeleri uzun bir dönem boyunca bu duruma örnek olarak gösterilmiştir. Ancak coğrafi olarak oldukça büyük bir toprak parçasında konumlanmış, birbirinden farklı sosyo-ekonomik koşullara sahip birçok eyaletin birleşiminden oluşan A.B.D. gibi bir ülkede ekonomik ve sosyal koşullar merkezi pazarlıkların gelişmemesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur (Koray, 1992: 141). Ayrıca toplu pazarlığın düzeyi bir toplumun kültürel özelliklerini ve özellikle eşitlikle ilgili hedeflerini de yansıtabilmektedir. Çalışmalar eşitliğe ve yaşam kalitesine yüksek önem veren ülkelerde, merkezi toplu pazarlık sistemlerini içeren korporatist düzenlemelerin daha yaygın olduğunu göstermektedir (Flanagan, 2008: 407; 412).

Toplu pazarlığın taraflarının yapısı ve tutumları da pazarlık düzeyinin belirlenmesinde etkili olmaktadır. İşçi sendikaları ile işverenlerin ve işveren sendikalarının rekabete olan yaklaşımları, ideolojileri, ekonomik sorumluluk anlayışları pazarlıkların merkezi veya adem-i merkezi olmasında belirleyicidir. Batı Avrupa ülkelerinin büyük bölümünde sendikaların yalnızca üyelerinin hak ve çıkarlarını koruyup geliştiren örgütler olmanın ötesine geçerek kendilerine toplumsal hedefler koymaları ve toplumu değiştirecek siyasal ve sosyal hakların savunusuna girişmeleri pazarlıkların merkezileşmesine hizmet etmiştir. Buna karşı olarak pragmatik sendikacılık anlayışı benimseyen A.B.D.’de ise mesleki amaç toplumsal amaçların önünde konumlandırılmış ve üyelerinin hak ve çıkarlarını korumayı ve geliştirmeyi birincil amaç olarak belirleyen sendikalar bunu en iyi şekilde gerçekleştireceklerini düşündükleri işyeri/işletme düzeyli toplu pazarlıkları tercih etmişlerdir (Kağnıcıoğlu, 2014: 30-31). Gerçekten de A.B.D.’de işçi hareketi

kendisini meslek örgütleriyle ve politik eylemden ziyade ekonomik eylemle sınırlamış, sosyalizm ise kararlı bir şekilde reddedilmiştir. Kapitalist sistem sendika liderleri tarafından dahi kabul edilmiştir. İşçi sendikacılığı işverenlerin yönetim gücüne bir meydan okuma olmuş ancak bu meydan okuma bir sınıf olarak işverenlere yönelik genel bir tehdit olmaktan ziyade belirli zamanlarda ve yerlerde belirli sektörlerdeki belirli işverenlere yönelik bir tehdit olarak hayat bulmuştur (Adams, 1981: 14). Bu olgu işçi ve işveren sınıfı arasındaki çıkar çatışmasının büyük ölçüde işyeri gibi alt düzeylerde görülmesine ve çalışma ilişkilerinin ve toplu pazarlığın da bu seviyede gelişiminde etkili olmuştur.

Pazar koşulları ve pazardaki rekabet yapısı da toplu pazarlık düzeyinin belirlenmesinde etkili olabilmektedir. Yerel ve uluslararası rekabet arasındaki denge bu bağlamda özellikle belirleyici olabilmektedir. Rekabetin büyük ölçüde yerel kaldığı durumlarda, ücreti rekabetin dışına çıkarma işlevi gören merkezi pazarlıklar hem işçi sendikaları için hem de işverenler ve işveren sendikaları için çeşitli avantajları beraberinde getirmiştir. II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllar boyunca, merkezi pazarlıklar uluslararası ticaretin önündeki nispeten yüksek engellerle bir arada var olmuştur. Ancak 1980'li yıllarla beraber birçok ülkede uluslararası rekabetin giderek daha baskın hale gelmesi ise toplu pazarlıkların adem-i merkezileşmesinde etkili olmuştur (Flanagan, 2008: 408). Ayrıca pazarda rekabet halinde olan firmaların büyüklüğü de yine toplu pazarlığın düzeyinde belirleyici olabilmektedir (Claus vd., 2006).

Çok Düzeyli Toplu Pazarlık

Bir ülkede yukarıda açıklanan toplu pazarlık düzeylerinden yalnızca birisinin uygulanması koşul değildir. Hatta birçok ülkede toplu pazarlık birden fazla düzeyde yapılırken, bu durumda pazarlık sonucunda ulaşılan sözleşmeler arasında çelişki ve iç içe geçme yerine sözleşmelerin birbirlerini tamamlama işlevi üzerinde durulmaktadır. Böylelikle farklı düzeyli pazarlık sonucunda oluşabilecek sorunlar engellenmek istenmektedir (Tokol, 2011: 59). Almanya örneğinde işkolu ve işyeri düzeyinde pazarlıklar yapılabilen ve bu pazarlık sonucunda bir işyerinde aynı dönem içerisinde hem işkolu hem de işyeri düzeyli toplu iş sözleşmesi hayat bulabilmektedir. Bu durumlarda aynı zaman dilimi içerisinde aynı yer için yürürlükte olan toplu iş sözleşmeleri arasında işbölümü gerçekleşmektedir (Işıklı, 2005: 296).

Çok düzeyli toplu pazarlık kavramı, işçi sendikaları ile işverenler veya işveren örgütleri arasında yapılan toplu pazarlığın aynı anda birbirinden farklı düzeylerde yapılabilmesini ifade etmektedir. Çok düzeyli pazarlıklar, toplu pazarlık düzeylerinden iki ve/veya üçü üzerinden işlemekte, düzeyler arasında hiyerarşik bir ilişkinin varlığı ve eşzamanlı uygulanmaları çok düzeyli toplu pazarlığı mümkün kılmaktadır. Çok düzeyli pazarlıklarda öncelikle toplu sözleşmelerin çatısını oluşturacak olan ulusal düzeyli toplu pazarlık gibi merkezi bir toplu pazarlık düzeyi ele alınmaktadır. Sonraki süreçte ise adem-i merkezi toplu pazarlıklar ile merkezi

düzeyde yapılmış olan sözleşmeler desteklenmekte, merkezi düzeyli pazarlıklarda ele alınmamış konular ele alınmaktadır (Demir, 2018: 40-41).

Endüstri ilişkileri sistemindeki gelişmelere paralel olarak sistemin taraflarının çeşitli düzeylerdeki çeşitli sorunlara yönelik ortak çözümler üretmeleri gerekmektedir. Ekonomi politikalarının belirlenmesi ve alınacak kararların uygulanabilmesi için birçok durumda tarafların ulusal düzeyde pazarlıklar yürütmesine ihtiyaç duyulabilmektedir. İşyeri düzeyinde etkili bir yönetim politikası ise yine işçilerin ve işçi sendikalarının işbirliğini gerektirmektedir. Bu durum ise çok düzeyli ve yalnızca ücret pazarlığı ile sınırlandırılmamış toplu pazarlıklar zincirini oluşturmaktadır (Koray, 1996: 36).

Toplu pazarlıkların farklı düzeylerde yürütülmesi, bu düzeyler arasında bir koordinasyon sorununu ortaya çıkarabilir. Hangi konuların hangi düzeylerde ele alınacağını belirlemek, pazarlıkların sırasını öngörmek ve çeşitli koruma ve garantiler sağlamak koordinasyonun sağlanmasında ve farklı düzeylerdeki pazarlıkların birbirlerini tamamlayıcı nitelik göstermesinde etkili olabilir (Cordova, 1982: 228-229). Çok düzeyli toplu pazarlık yapısı içerisinde yer alan ve en üst düzeyde yürütülen pazarlıklar tüm çalışanları ilgilendirmektedir. Bu nedenle pazarlıkta ele alınacak konular asgari normları da içerecek şekilde tüm işçileri kapsamına alacak biçimde değerlendirilmelidir. Bir alt düzeydeki pazarlıklarda ele alınacak konular ise iş güvenliği/meslek hastalıkları gibi daha çok işkolu özelliklerinden kaynaklanan alanları içermeli ve üst düzeyli/ulusal toplu pazarlığı da desteklemelidir. Son olarak en alt düzeyde gerçekleştirilen toplu pazarlıklar ise, işletme/işyerine özel konulara odaklanarak çalışma hayatına yön verecek kuralların detaylarını belirlemelidir (Demir, 2018: 42).

ILO toplu pazarlığın düzeyi ve çok düzeyli pazarlıklara ilişkin aldığı çok sayıda karar ve tavsiye ile bu konudaki temel ilkelerin neler olması gerektiğini belirlemiştir. ILO'nun 163 sayılı tavsiyesi işyeri, işletme, işkolu, bölgesel veya ulusal düzeyler dâhil olmak üzere her düzeyde toplu pazarlığın yapılması gerektiğini ifade etmekte; bunun için gerekirse ulusal koşullara uyarlanmış önlemler alınmasını belirtmektedir. ILO Uzmanlar Komitesi de toplu pazarlığın daha üst düzeyde (sektör, iş kolu vb.) yapılmasını zorunlu kılan ulusal mevzuatın ILO sözleşmeleri ile uyum sorunu yaşayacağını belirtmiştir. Komiteye göre toplu pazarlığın hangi düzeyde gerçekleştirileceğinin seçimi toplu pazarlığın tarafları tarafından özgürce belirlenmelidir. Taraflar isterlerse yerel veya işletme düzeyinde anlaşmalarla tamamlanan karma bir çerçeve anlaşmalar sistemi uygulamak da dâhil olmak üzere, hangi pazarlık düzeyinin kendileri için daha faydalı olacağına karar verebilmek için en iyi konumda olduklarından, pazarlığın düzeyine kendileri karar vermelidirler. Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi ise toplu pazarlığın düzeyine ilişkin ILO görüşlerini daha da geliştirmiştir. Komite, ILO'nun 98 sayılı Örgütlenme ve Toplu Pazarlık Hakkı Sözleşmesi'nin 4. Maddesinde yer alan özgür ve gönüllü toplu pazarlık

ilkesine göre toplu pazarlık düzeyinin belirlenmesinin esasen tarafların takdirine bırakılacak bir konu olduğunu, sonuç olarak pazarlığın düzeyinin kanunla veya resmi organların karar ve içtihatlarıyla taraflara dayatılamayacağını vurgulamıştır. Bu nedenle Komite, tarafların belirli bir düzeyde pazarlık yapmayı reddetmesini bir özgürlüğün ihlali olarak görmemekte iken mevzuatın belirli bir toplu pazarlık düzeyi önünde engel oluşturmaması gerektiğini söylemektedir. Ancak ILO denetim organları, farklı düzeylerde (ulusal, sektörel, işletme veya işyeri) yürütülmüş toplu iş sözleşmeleri arasındaki hiyerarşik ilişkilere ilişkin ölçütler oluşturmamıştır. Yine de prensip olarak bu gibi durumlarda tarafların iradelerinin belirleyici olması gerektiği vurgulanmıştır. Uygulamada, denetim organları farklı düzeyde gerçekleştirilen toplu pazarlıklar arasındaki koordinasyonun (örneğin belirli bir düzeyde bağtlanan toplu iş sözleşmesinde çözüme kavuşturulmuş bir sorunun diğer düzeylerde karara bağlanamayacağını belirleyerek) toplu iş sözleşmelerine bırakılması gerektiğini belirtmiştir. 163 sayılı tavsiye de benzer şekilde toplu pazarlığın birkaç düzeyde yürütüldüğü ülkelerde, pazarlığın taraflarının bu düzeyler arasındaki koordinasyonu sağlamaya çalışmaları gerektiğini vurgulamıştır (Gernigon vd., 2000: 41-43).

TÜRKİYE'DE TOPLU PAZARLIĞIN DÜZEYİ VE ÇERÇEVE SÖZLEŞME

Gerek ILO normlarının koyduğu ilkeler gerekse erken sanayileşmiş ülke örneklerinden anlaşıldığı üzere, tarafların toplu pazarlığın düzeyini özgürce belirleme hakkına sahip olmaları endüstri ilişkileri sisteminin iyi bir şekilde işlemesi için önem arz etmektedir. Ancak Türkiye'deki yasal düzenlemeler bu doğrultuda ele alınmamış, işçi ve işveren taraflarına toplu pazarlık düzeyini belirleme özgürlüğü verilmemiştir. Tarafların işkolu düzeyinde örgütlenecekleri hükme bağlanırken toplu pazarlıkların işyeri ve işletme düzeyinde gerçekleştirilmesi zorunlu kılınmıştır (Yorğun, 2023: 103).

İlk olarak 1963 yılında yürürlüğe giren 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu toplu pazarlığa ilişkin getirdiği düzenlemeler açısından önem arz etmektedir. Kanun oldukça ayrıntılı düzenlemeler içermesine ve tarafların hareket alanını önemli ölçüde sınırlamasına rağmen getirdiği düzenlemeler doğrultusunda oluşan toplu pazarlık düzeni taraflarca kısa süre içerisinde benimsenmiştir. Kanun, toplu pazarlığın işyeri ve işkolu düzeyinde yapılacağını hükme bağlamıştır. Ancak kanun ile öngörülen çok düzeyli toplu pazarlık modeli bekleneni verememiş; işyeri ve işkolu düzeyli sözleşmeler arasında sağlıklı bir ilişkinin kurulamamış olması çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir (Mahiroğulları, 2000: 698, 702). Dönem içerisinde her ne kadar hukuken işkolu düzeyi statüsüne sahip sözleşmeler imzalanmış olsa dahi, bu sözleşmelerin özünde işyeri düzeyli sözleşmelerin özelliklerini taşıdıkları görülmüştür (Şafak, 2010: 135).⁴

⁴ 275 Sayılı Kanun döneminde, işkollarının büyük bölümünde işçi sendika ve federasyonları işkolunda yetkisi olarak hukuken işkolu düzeyinde gözüken sözleşmeler bağtlanmışlardır. Ancak bu sözleşmeler çoğu zaman bağımsız süreçlerin sonucunda ortaya çıkmamış; işyeri düzeyinde yürütülen pazarlıkların erken aşamalarında varılan bir protokolle tarafların anlaştıkları hükümlerin aynı zamanda işkolu sözleşmesinin de hükümleri olacağı kararlaştırılmıştır. Bu ise şekil olarak ayrı, ancak içerik açısından birebir aynı olan iki farklı düzeyde toplu sözleşmenin tek bir pazarlık sonucunda ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Yine bazı sözleşmelerin tek bir metin olarak kaleme alınmasına rağmen sözleşmenin hem işkolu hem de işyeri sözleşmesi

1982 Anayasası ise toplu pazarlık hakkını önceki dönemde olduğu gibi güvence altına almış ancak toplu pazarlığın düzeyine yönelik bir düzenleme yapmayarak pazarlıkların hangi düzeyde yapılacağını kararını yasa koyucuya bırakmayı tercih etmiştir. Ancak Anayasa'nın 53. maddesinde “*bir işyerinde aynı dönem için birden fazla toplu iş sözleşmesi yapılamaz ve uygulanamaz*” hükmüne yer verilmiştir. Bu hüküm doğrultusunda bir işyerinde aynı dönemde farklı düzeylerde birden fazla toplu iş sözleşmesi yapılamayacağı kararlaştırılmış ve çok düzeyli toplu pazarlık engellenmiştir. Böylece farklı düzeylerde yapılan toplu iş sözleşmelerinin iç içe geçmeleri önlenmek istenmiştir (Görmüş, 2012: 5). 1983 yılında kabul edilen 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu ise sendikal örgütlenmenin işkolu düzeyinde olacağını toplu pazarlıkların ise işyeri/işletme düzeyinde yürütüleceğini kararlaştırmış ve örgütlenme düzeyi ile pazarlık düzeyi arasında paralellik kurulmasını engellemiştir. Böylelikle dönem içerisinde toplu pazarlıklar işyeri, işletme ve grup⁵ düzeyinde yürütülmüştür (Yorğun, 2023: 104).

12 Eylül 2010 tarihinde yapılan referandum sonrasında Anayasa'nın 53. maddesinden “*bir işyerinde aynı dönem için birden fazla toplu iş sözleşmesi yapılamaz ve uygulanamaz*” hükmü çıkarılarak, çok düzeyli toplu pazarlıkların yapılmasının önü açılmıştır. Bu değişiklik sonrası, 2012 yılında kabul edilen 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu ise işyeri düzeyinde üç tür toplu pazarlığı (işyeri, işletme ve grup) mümkün kılmıştır. Ayrıca son kanun ile beraber çok düzeyli pazarlıklara da imkan vermek gayesiyle çerçeve sözleşme öngörülmüştür.

ÇERÇEVE SÖZLEŞME

Daha önce hukukumuzda yer almayan çerçeve sözleşme 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu ile çalışma hayatına girmiştir. Kanunun tanımlar başlıklı 2. maddesine Çerçeve sözleşme: “*Ekonomik ve Sosyal Konseyde temsil*

olduğu ileri sürülmüştür. Son olarak dönem içerisinde pek çok işçi sendikası işkolu yetkisine dayanarak çok sayıda işyeri düzeyli sözleşme imzalamıştır. Bu da yalnızca tek bir işyerinde geçerli olan birçok işkolu düzeyli sözleşmenin doğmasına yol açmıştır (Şafak, 2010: 135).

Sermaye sınıfı hukuken çok düzeyli niteliğine sahip gibi görünen ancak özünde işyeri düzeyinde bağtlanan bu sözleşmelerden oldukça şikâyetçiydi. “...bir işkolu yetkisi almış olan sendika da bütün işkolunu kapsayan hiçbir sözleşme yapmadı ve yapamadı. Bunun yerine başka bir kolaylığa daha başvurdu. İşyerine müraacaat ederek bu sefer işkolu yetkisine istinaden ama yalnız o işyerini hedef alan ikinci bir sözleşmeyi dayatıyor ve mecburen kabul ettiriyordu. Böylece aynı işyeri ve aynı dönemi içine alacak şekilde iki sözleşme birden imzalanmış, yani bir işyeri sözleşmesi ile daha farklı ücret ve sosyal yardımlar getiren bir işkolu sözleşmesi, aynı işyerinde uygulamaya girmiş oluyordu. Maalesef ne uygulamalar ne de hukuk sistemi bu “garabet” iki katlı sözleşme anlayışını rayına oturtabilmişti.” Ayrıca işyeri düzeyinde sözleşme imzalamak için yetki almış bir işçi sendikasının işyerinde işyeri sözleşmesi imzalamasından sonra, aynı dönemde geçerli olmak üzere bir diğer işçi sendikasının kendisine verilmiş olan işkolu yetkisi ile işveren ikinci bir sözleşmeye zorlayabilmesi çalışma ilişkileri açısından birçok sorunu beraberinde getirmekteydi. İşçilerin bu durum sebebiyle sıklıkla sendikalarını değiştirmesi çalışma ilişkilerinin istikrarlı bir yapıya kavuşmasını zorlaştırırken, iç içe geçen sözleşmeler çalışma koşullarının ve ücretlerin farklılaşmasına ve ücretlere dayalı rekabetin gelişmesine imkan tanımaktaydı (Kudatgobilik, 2017: 192-193).

- 5 Türkiye’de uzun bir dönemdir çalışma ilişkilerinde görülen grup toplu pazarlığı, işyeri düzeyinde toplu pazarlıkların yaygın olduğu A.B.D. ve İngiltere’de doğmuş ve gelişmiş olan çok işverenli toplu pazarlıklara benzemektedir. Çok işverenli toplu pazarlık ise bir işkolundaki birden çok işyerini kapsayan bir toplu pazarlık birimini ifade etmektedir (Şafak, 2008: 45). Çok işverenli toplu pazarlıklarda, birden çok işveren veya işveren örgütü bir araya gelerek bir veya daha fazla işçi sendikası ile müzakereleri yürütmektedir. Uygulamada bir araya gelen işverenler adına pazarlığı yürüten ve sözleşmeyi imzalayanların genellikle işveren sendikaları olduğu görülmektedir.

Türkiye’de grup toplu pazarlıkların kökenler 1950’li yıllara dayanmakla beraber bu pazarlık türünün gerçek anlamda gelişmesi 1970’li yılların sonu ve 1980’li yıllara denk düşmektedir. Bu dönem işçi sendikaları grup toplu pazarlıklara karşı oldukça direnç göstermiş ancak işveren sendikalarının ısrarları ve kitlesel grevlerin neticesinde grup toplu pazarlıkların yaygınlaşırken işçi sendikalarının bu pazarlık türüne yönelik tavırları da değişmeye başlamıştır (Şafak, 2008). 1983 yılında kabul edilen 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu grup toplu pazarlığı tanımlamamış ancak doktrin görüşleri ve yargı kararları ile birlikte bu pazarlık türü kabul edilmiştir (Hekimler, 2013: 361). Grup toplu pazarlığı hem işyeri düzeyli hem de işkolu düzeyli toplu pazarlıkların bazı özelliklerini taşımakla (Şafak, 2008: 46) beraber bu pazarlıklar sonucunda imzalanan sözleşmeler işyeri/işletme düzeyli sözleşme niteliğindedir (Yorğun, 2023: 104).

edilen işçi ve işveren konfederasyonlarına üye işçi ve işveren sendikaları arasında işkolu düzeyinde yapılan sözleşme” olarak tanımlanmıştır. Yine kanunun 33. maddesinde çerçeve sözleşmenin, “sözleşmenin tarafı olan işçi ve işveren sendikasının üyeleri hakkında” uygulanacağı ve “mesleki eğitim, iş sağlığı ve güvenliği, sosyal sorumluluk ve istihdam politikalarına ilişkin düzenlemeleri” içerebileceği ve “tarafardan birinin çağrısı ve karşı tarafın çağrıya olumlu cevap vermesi ile en az bir ve en çok üç yıl için” yapılabileceği kararlaştırılmıştır. Çerçeve sözleşmenin çalışma hayatındaki hangi ihtiyacı gidermek için çıkarıldığı açıkça ortaya konulmamıştır. Kimi yazarlar çerçeve sözleşmenin kamu kesiminde uzun yıllardır örnekleri görülen ve çeşitli isimlerle anılan protokollerden⁶ esinlendiğini (Önsal, 2012: 45) ve bu protokolleri pozitif düzenlemeye kavuşturarak onlara meşruiyet tesis etmek amacıyla düzenlenmiş olabileceğini ancak bunda başarıya ulaşamadığını (Canbolat, 2012: 13) ifade etmiştir. Ancak kanunun hazırlık aşamasında görev almış yetkililer ise çerçeve sözleşmenin özünde batılı ülkelerde sıklıkla görülen işkolu düzeyindeki sözleşmelerin karşılığı ve çok düzeyli toplu pazarlığa geçiş için bir araç olarak getirildiğini vurgulamışlardır (Sayın, 2012: 74)⁷.

Çerçeve Sözleşmenin Yapılışı ve Hukuki Niteliği

Kanun çerçeve sözleşmenin “*Ekonomik ve Sosyal Konseyde temsil edilen işçi ve işveren konfederasyonlarına üye işçi ve işveren sendikaları arasında*” yapılabileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda bir sendikaya üye olmayan işverenlerin çerçeve sözleşmeye taraf olamayacakları; bu sözleşmenin taraflarının illaki işçi ve işveren sendikası olması gerektiği görülmektedir. Bununla beraber çerçeve sözleşmenin yapılabilmesi için tarafların Ekonomik ve Sosyal Konseyde temsil edilen işçi ve işveren konfederasyonuna üye olması gerekir. Konseyde temsil edilen konfederasyonlara üye olmayan işçi ve işveren sendikalarının ise çerçeve sözleşme imzalamak için ehliyetleri bulunmamaktadır (Eyrenci, 2013:121). Bu durum 6356 sayılı Kanun’un çerçeve sözleşme ile toplu iş sözleşmesine taraf olabilecekler arasında bir ayrıma gittiğini göstermektedir. Kanun, toplu iş sözleşmesi bağtlama ehliyetine tüm sendikaların sahip olmasını mümkün kılmıştır. Ancak çerçeve sözleşme yapma ehliyeti yalnızca Ekonomik ve Sosyal Konsey’de temsil edilen işçi ve işveren konfederasyonlarına üye sendikalara tanınmıştır. Bu ise yasa koyucunun sendikalar arasında geçerli bir neden sunmaksızın ayırım yaptığını göstermektedir. Ekonomik ve Sosyal Konsey’de yer alan işçi ve işveren konfederasyonlarına bağlı sendikaların çerçeve sözleşme yürütebilecekken konseyde temsil edilmeyen üst kuruluşlara üye sendikalar ile bağımsız sendikalar çerçeve sözleşmeye taraf

6 Burada ifade edilen protokollerden kasıt kamuda 1989 sonrasında görülen ve gönüllülük esasına dayanan, bu sebeple özünde bir tür centilmenlik anlaşması olarak kabul edilebilecek uygulamalardır. Kamuda görülen çerçeve protokoller 2017 yılında hukuki düzenlemeye kavuşturulmuş (Kamu Toplu İş Sözleşmeleri Çerçeve Anlaşma Protokolleri) ve çerçeve anlaşma protokollerinin niteliği önemli değişime uğramıştır. Her ne kadar isim benzerliği barındırsa da çalışmada incelenen “çerçeve sözleşme” ile “Çerçeve anlaşma protokolleri” birbirlerinden farklı hukuki düzenlemelerdir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: (Hekimler, 2019; Yorğun, 2023).

7 Sayın (2012) bu yaklaşımın yalnızca çerçeve sözleşme düzenlemesinde değil kanunun genelinde etkili olduğunu belirtmektedir. Bu kapsamda uluslararası kurumların normları, çalışma hayatının yapısal sorunları, yargı içtihatları ve doktrindeki görüşlerin kanunun hazırlık kapsamında dikkate alındığı ileri sürülmektedir.

olamamaktadır. Şüphesiz bu durum sendikaların istedikleri üst örgütleri seçme haklarını kısıtlamakta ve kolektif sendika özgürlüğünü zedelemektedir (Hekimler, 2019: 905).⁸

Ekonomik ve Sosyal Konsey’de temsil edilen konfederasyonlara üye sendika olma koşulunun yanında kanun işçi ve işveren sendikalarına çerçeve sözleşme imzalayabilmek için herhangi bir ek koşul getirmemiştir. Hatta toplu iş sözleşmesi imzalamak için gerekli olan belirli bir sayıda/oranda üyeye sahip olma şartı dahi çerçeve sözleşmeye taraf olmak için aranmamıştır. Çerçeve sözleşme bağlatmak isteyen işçi sendikasının, çerçeve sözleşmenin tarafı olacak işveren sendikasına üye olan işverene ait işyerinde veya işletmede herhangi bir çoğunluğu sağlaması gerekmemektedir. Kanunun çerçeve sözleşme imzalayabilmek için örgütlü olma şartı aranması, bir işçi sendikasının işyeri veya işletmede çok az sayıda üyesi bulunması, hatta hiç üyesi bulunmaması durumunda yapılan sözleşmenin o işveren hakkında uygulanabileceği sonucunu doğurmaktadır. Ayrıca yasada bir işyerinin çerçeve sözleşmenin kapsamına girmesi için taraf işçi sendikasının o işyerinde çoğunluğa sahip olma şartının aranması daha karmaşık bir durumu da beraberinde getirmektedir. Buna göre teorik olarak birden fazla sendikanın örgütlü olduğu bir işyerinin, birden fazla çerçeve sözleşmenin kapsamına girebileceği mümkün görünmektedir. Böyle bir durumda ise farklı çerçeve sözleşmelerin aynı konularda birbirlerinden farklı düzenlemeler içermesi halinde işverenin bu düzenlemelerden hangisi/hangileri ile bağlı olacağı hususunda uyuşmazlıklar doğabilecektir (Eyrenci, 2013:121).

6356 sayılı Kanun çerçeve sözleşmenin imza sürecinin nasıl ilerleyeceğini ve pazarlıkların nasıl yürütüleceğini herhangi bir prosedüre bağlamamıştır. Kanunun 33.maddesinde “*çerçeve sözleşme, taraflardan birinin çağrısı ve karşı tarafın çağrıya olumlu cevap vermesi ile ... yapılır*” hükmü yer almaktadır. Kanun çerçeve sözleşmenin yapılışı ile ilgili olarak başkaca bir düzenlemeye yer vermemiştir. Bu durumda taraflardan birisi çerçeve sözleşme için çağrıda bulunursa karşı tarafın bu çağrıya olumlu cevap verme yükümlülüğü bulunmamaktadır. Çağrıda bulunan tarafın böyle bir isteği bulunmayan tarafı herhangi bir şekilde sözleşmeye zorlaması veya bu kapsamda mücadeleci çözüm yollarından herhangi birisine başvurması mümkün değildir. Hatta tarafların görüşmeleri nasıl yürütecekleri veya görüşmelerin herhangi bir safhasında vazgeçmeleri halinde izlenecek yollar da belirlenmemiştir. Dolayısıyla çerçeve sözleşme imzalamak isteyen taraflar diledikleri şekilde pazarlıkları yürütecek ve görüşmelerin olumlu sonuçlanması halinde sözleşmeye ulaşacaklardır. Çerçeve sözleşme bu özellikleri açısından ihtiyari bir nitelik taşımaktadır (Eyrenci, 2013:121; Subaşı, 2014: 609).

⁸ Çerçeve sözleşmenin tarafı olmak için Ekonomik ve Sosyal Konsey üyesi olma şartının aranması, bu konseyin kuruluşundan sonraki süreçte kendisinden beklenen işlevleri yerine getirememiş olması ve olağan toplantılarını dahi çoğu zaman için gerçekleştiriyor oluşu sebebiyle ayrıca olumsuzluklar içermektedir (Hekimler, 2009: 906).

Kanun'da düzenlendiği şekliyle çerçeve sözleşmenin toplu iş sözleşmesi niteliği taşıyıp taşımadığı öğretide tartışmalı bir konu olmuştur. Bir görüş çerçeve sözleşmenin işkolu düzeyli bir toplu iş sözleşmesi niteliğinde olduğunu ve tarafların çerçeve sözleşme yapıldıktan sonra imzalayacakları alt düzeyli toplu iş sözleşmeleri için bağlayıcı olduğunu, bu toplu iş sözleşmeleri üzerinde de emredici etki gösterdiğini savunmaktadır. Çerçeve sözleşme ile işyeri veya işletme toplu iş sözleşmesinin çatışması halinde ise kanun herhangi bir çözüm sunmamaktadır. Bu durumda nasıl ki toplu iş sözleşmesinin iş sözleşmeleri üzerindeki emredici etkisi varsa, çerçeve sözleşme ile işyeri veya işletme toplu iş sözleşmeleri arasında da bu emredici etki kıyasen uygulanmalıdır. Buradan çıkan sonuca göre ise işçi yararına hükümler saklı kalmak şartıyla işyeri veya işletme toplu iş sözleşmeleri çerçeve sözleşmeye aykırılık teşkil edemeyecektir (Başbuğ, 2012: 167).

Bu görüşün karşısında yer alan görüşe göreyse çerçeve sözleşme toplu iş sözleşmesi niteliği taşımamaktadır. Öncelikle yasa koyucunun 6356 sayılı Kanun'daki çerçeve sözleşmeye ilişkin hükümlerde toplu iş sözleşmesi takısını kullanmayarak yalnızca çerçeve sözleşme demekle yetinmesi, çerçeve sözleşmenin niteliğinin muğlaklaşmasına neden olmaktadır (Eyrenci, 2013: 119). Kanun metninde çerçeve toplu iş sözleşmesi kavramının yerine çerçeve sözleşme denmesi, bir görüşe göre kanun koyucunun isabetli bir şekilde ve bilinçli olarak bu ayrıma gitmesinin sonucudur (Kutal, 2013: 314). Bu ayrımın isabetli olmasının gerekçesi, çerçeve sözleşmenin bir toplu iş sözleşmesi gibi işçileri doğrudan ilgilendiren hükümlere yer vermemesinden, toplu iş sözleşmesinde zorunlu olarak bulunması gereken ve normatif hükümler olarak adlandırılan iş sözleşmesinin yapılması, içeriği ve sona ermesi ile ilgili öğeleri taşımamasından gelmektedir. Çünkü birçok ülke hukukunda olduğu gibi Türk hukukunda da bir sözleşmenin toplu iş sözleşmesi sayılabilmesi normatif kısmın varlığına tabidir. Çerçeve sözleşme bu özellikleri taşımadığı için toplu iş sözleşmesi olarak nitelendirilemeyecektir (Canbolat, 2014: 529; Kutal, 2013: 314).

Çerçeve sözleşmenin iş sözleşmeleri üzerindeki etkisi de çerçeve sözleşmenin niteliğine ve düzenleniş şekline bağlı olarak tartışmalıdır. Kanunda bu konuya ilişkin doğrudan bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak yukarıda belirtildiği üzere toplu iş sözleşmesinin iş sözleşmeleri üzerindeki emredici etkisinin çerçeve sözleşme ile işyeri veya işletme toplu iş sözleşmeleri arasında da uygulanması gerektiğine yönelik görüş karşısında kimi yazarlar bunun mümkün olmayacağını dile getirmektedir. Buna göre toplu iş sözleşmelerinin iş sözleşmeleri üzerindeki emredici ve doğrudan doğruya etkisinin yalnızca toplu iş sözleşmesinin niteliğinden kaynaklanmamakta, ayrıca Kanunun açık hükmüne dayanmaktadır. Kanunun 36. maddesi "*Toplu iş sözleşmesinde aksi belirtilmedikçe iş sözleşmeleri toplu iş sözleşmesine aykırı olamaz. İş sözleşmelerinin toplu iş sözleşmesine aykırı hükümlerinin yerini toplu iş sözleşmesindeki hükümler alır. Toplu iş sözleşmesinde iş sözleşmelerine aykırı hükümlerin bulunması halinde ise iş sözleşmesinin işçi yararına hükümleri*

geçerlidir” diyerek toplu iş sözleşmesinin iş sözleşmesi üzerinde doğrudan emredici etkiye sahip olduğunu açıkça belirtmiştir. Oysaki çerçeve sözleşme için yasa koyucu böyle bir düzenlemeye gitmeyerek niyetini açıkça belli etmiştir (Canbolat, 2013: 153).

Taraflardan birinin çerçeve sözleşme ile kararlaştırılan konulardan bir ya da birkaçına daha sonra imzalayacağı herhangi bir toplu iş sözleşmesinde yer vermek istememesi ya da toplu iş sözleşmesine çerçeve sözleşme ile çelişecek hükümler koymak istediği bir durumda çerçeve sözleşmenin bağlayıcılığından söz edilmemekte ve herhangi bir yaptırım öngörülmemektedir. Ancak Canbolat’a (2013: 155) göre böyle bir durumda, kanunun sistematığı işçi sendikasına menfaat uyumsuzluğu çıkararak işveren sendikası üzerinde baskı oluşturmaya ve dahi gerektiğinde grev müessesine başvurmak yolu ile diğer tarafı zorlamaya izin vermektedir. İşveren tarafı da işçi sendikasının böyle bir çelişki dolayısı ile greve gitmesi halinde lokavta başvurarak işçi sendikasını zorlayabilecektir.

Çerçeve Sözleşmenin İçeriği

6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu çerçeve sözleşmenin “..meslekî eğitim, iş sağlığı ve güvenliği, sosyal sorumluluk ve istihdam politikalarına ilişkin düzenlemeleri” içerebileceğini belirtmektedir. Doktrinde çerçeve sözleşmenin sayılan konularla sınırlı olmak üzere yapılabileceğine yönelik bir görüş bulunmaktadır (Kandemir, 2013: 173). Bunun yanı sıra tarafların kanunda belirtilen mesleki eğitim, iş sağlığı ve güvenliği, sosyal sorumluluk ve istihdam politikalarına ilişkin konular dışında başka konuları düzenleyip düzenleyemeyeceklerinin (Sur, 2013: 261), düzenledikleri takdirde bu düzenlemelerin bir yaptırımı olup olmayacağını ise açık olmadığını savunan başka bir görüş de bulunmaktadır (Önsal, 2013: 72). Son olarak yasaların yalnızca günün ihtiyaçlarına yönelik düzenlemeleri değil sonraki dönemlerde de ortaya çıkması mümkün ihtiyaç ve sorunlara yönelik düzenlemeleri amaçladığını bu sebeple çerçeve sözleşmelerin sosyal hayat ve teknolojideki gelişimlere bağlı olarak sayılan konuların dışında benzer konularda da düzenlemeler içerebileceği ileri sürülmektedir. Ayrıca çerçeve sözleşmenin kanunda sayılan temel konuların hepsine ilişkin düzenlemede bulunması da gerekli değildir. Tarafların iradeleri doğrultusunda, mesleki eğitim, iş sağlığı ve güvenliği, sosyal sorumluluk ve istihdam politikalarına ilişkin konulardan yalnızca bir kısmını içermesi mümkündür (Eyrenci, 2013: 122).

Mesleki Eğitim: Mesleki eğitim, bireylerin meslek seçim süreçleri de dahil olmak üzere çalışma hayatına hazırlanması, işe girişlerinde çalışmaya hazır hale gelmiş olmalarının sağlanması, çalışma hayatının devamı esnasında işin gerekliliklerindeki değişimleri takip edebilmeleri ve bireylerin çalışma hayatları boyunca başka bir mesleğe geçişlerini kolaylaştıracak eğitim deneyimlerinin verilmesine yönelik çeşitli amaçlar taşımaktadır (Billett, 2011: 4). Çerçeve sözleşme ile taraflar aralarında anlaşarak işverenlerin mesleki eğitime ilişkin yükümlülüklerini artırabilir veya

mevcut yükümlülüklere ek yeni yükümlülükler getirebilirler. Çerçeve sözleşmelerin fonksiyonları, özellikle işyerinde çalışanlara yönelik hizmet içi eğitime yönelik yeni yükümlülüklerin getirilmesi ile genişletilebilecektir. Bu kapsamda taraflarca belirlenen işlerde çalışan işçilerin, işyerinde veya masrafları işverence karşılanmak üzere dışarıdaki mesleki eğitim kurumlarında yeni teknolojilere adapte olmalarının sağlanması, bu işçilerin bilgi ve becerilerinin artırılması için belirli süre ve nitelikte eğitimin verilmesi çerçeve sözleşmeler aracılığı ile kararlaştırılabilir. Eğitime ilişkin hükümlerin çerçeve sözleşmede yer almasının bu hükümleri her ne kadar normatif bir niteliğe büründürme dahi, tarafları ileride imzalayacakları toplu iş sözleşmelerine bu yönde hüküm koymaları yönünde borç altına soktuğunun kabulü gereklidir. Bu hükümler toplu iş sözleşmelerinde de yer aldığı takdirde ise normatif nitelik kazanacaklardır (Canbolat, 2013: 161-162).

İş Sağlığı ve Güvenliği: İş sağlığı ve güvenliği Türkiye’de çalışma yaşamının hem en önemli sorun alanlarından hem de alana ilişkin tartışmaların başında gelen konulardan birisi konumundadır. 2012 yılında; kamu ve özel sektöre ait bütün işlere ve işyerlerine, bu işyerlerinin işverenleri ile işveren vekillerine, çırak ve stajyerler de dâhil olmak üzere tüm çalışanlarına faaliyet konularına bakılmaksızın uygulanmak üzere çıkarılan 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu birçok düzenlemeyi beraberinde getirmiştir. İşverenleri çalışanların işle ilgili sağlık ve güvenliğini sağlamakla yükümlü tutan kanun bu kapsamda işverenlere mesleki riskleri önlenmek, eğitim ve bilgi vermek dâhil her türlü tedbiri almak, organizasyonun yapılması, gerekli araç ve gereçlerin sağlanması, sağlık ve güvenlik tedbirlerinin değişen şartlara uygun hale getirilmesi ve mevcut durumun iyileştirilmesi için çalışmalar yapmak gibi yükümlülükler yüklemiştir. Ayrıca işverenlere işyerinde alınan iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerine uyulup uyulmadığını izlemek, denetlemek ve uygunsuzlukların giderilmesini sağlamak görevi de kanun ile beraber yüklenmiştir. Kanun ile iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin getirilen düzenlemeler bunlarla da sınırlı kalmamış, işverenler işyeri sağlık ve güvenlik birimi kurmak, iş güvenliği uzmanı, işyeri hekimi istihdam etmek gibi birçok mükellefiyete tabi tutulmuşlardır. Yine kanun kapsamında çalışanlara da, iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin konularda çeşitli haklar tanınmış ve gerekli önlemlerin alınmadığı durumlarda çalışmaktan kaçınmalarına imkan tanınmıştır.

Oldukça kapsamlı düzenlemeler içeren ve uluslararası normlara uyum hedefi güden 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu içeriği itibarı ile her ne kadar olumlu düzenlemeler getirmişse de, özellikle denetim eksikliği gibi sebeplere bağlı olarak Türkiye’de iş kazalarının azalmasında beklenen etkiyi gösterememiştir (Tekin, 2021). Kanunun getirdiği bu düzenlemeler nisbi emredici düzenlemelerdir ve tarafların bu maddeleri çalışan lehine genişletmeleri mümkündür. Bu kapsamda taraflar çerçeve sözleşmelere de kanunun emredici kurallarına aykırı olmayan ve bu kuralları daha da ileri götürebilecek düzenlemeler koyabileceklerdir (Canbolat, 2013: 164).

Sosyal Sorumluluk: Çerçeve sözleşmenin içeriğini oluşturan konulardan biri olan sosyal sorumluluk kavramı, içeriği belli olmadığı gerekçesi ile doktrinde isabetli bir düzenleme olarak görülmemiştir (Kutal, 2012: 169). Sosyal sorumluluk, toplumu ilgilendiren mevcut problemlerin ortadan kaldırılması, gelecekte ortaya çıkma ihtimali olan problemlerin de önlenmesini sağlayacak çalışmaların yapılmasını, bu çalışmaların desteklenmesini, bu konularda bireylerin bilinçlendirilmesini ve doğal kaynakların verimli bir şekilde ve insanlığın yararına kullanılmasına dair yapılan tüm faaliyetleri içermektedir. Bu kapsamda çevre sorunları, temiz enerji kullanımı, sanatsal faaliyetler ve dezavantajlı gruplara yönelik projeler gibi çeşitli projeler çerçeve sözleşmelerde sosyal sorumluluk kapsamında ele alınabilecek konulardandır (Canbolat, 2013: 164-168).

İstihdam Politikaları: Sosyal sorumluluk kavramında olduğu gibi istihdam politikaları kavramı da, içeriğinin muğlak olması sebebiyle eleştirilmektedir. Özellikle istihdam politikası kavramının, çalışanların işe giriş süreçleri, çalışma koşulları ve işe son verme süreçleri gibi toplu iş sözleşmesinin normatif hükümlerini içeren konuları da kapsamına alacak şekilde geniş yorumlandığı durumlarda uygulamada birçok soruna gebe olduğu belirtilmektedir (Kandemir, 2013: 211-212). Ayrıca istihdam politikası kavramı çalışma hayatının farklı tarafları için farklı anlamlar taşımaktadır. Çalışanlar için istihdam politikası iş güvencesi ve çalışma koşullarının iyileştirilmesini; işsizler için ise yeni istihdam olanaklarının genişletilmesini ifade etmektedir. Aynı şekilde istihdam politikası işverenler için iş gücünden maksimum verim elde edebilecek şekilde esnek çalışma yöntemlerinin yaygınlaştırılması amacına hizmet ederken, devlet için mevcut istihdam düzeyinin korunması ve işsiz durumda olanları da istihdama katacak politikaların oluşturulması anlamına gelmektedir. Bu kapsamda belirli işlerde çocuk, genç ve kadınların çalıştırılmaması ve ayrımcılığın yasaklanması gibi konular çerçeve sözleşmenin istihdam politikası başlığı altında düzenlenebilecek konulara örnek olarak gösterilebilecektir (Canbolat, 2013: 169-170).

Çerçeve Sözleşmenin Düzeyi ve Uluslararası Normlara Uyumu

Buraya kadar yapılan inceleme doğrultusunda çerçeve sözleşmenin gerek teoride gerekse pratikte birçok probleme gebe olduğu anlaşılmaktadır. Çerçeve sözleşmenin hangi düzeyde hüküm göstereceği konusu da diğer konularda olduğu gibi net bir cevaba sahip değildir. Özellikle kanunun çerçeve sözleşmeye ilişkin birbiri ile çelişen maddeleri aynı kalıpta şekillendirme teşebbüsü, çerçeve sözleşmenin düzeyine ilişkin kesin bir kanaatte bulunmayı zorlaştırmaktadır.

6356 sayılı Kanun'un 2. maddesinde çerçeve sözleşmenin işkolu düzeyinde yapılabileceği belirtilmektedir. Ancak *toplular iş sözleşmesi ve çerçeve sözleşmenin içeriği* başlıklı 33. maddede ise çerçeve sözleşmenin tarafı olan işçi ve işveren sendikalarının üyeleri hakkında uygulanacağı hükmü yer almaktadır. Bu hüküm imzalanan sözleşmenin aynı işkolunda bulunan ve taraf sendika üyesi olmayan

kişiler üzerinde bağlayıcı olmayacağı anlamına gelmektedir ki bu da sözleşmenin aslında işyeri düzeyinde olduğunu göstermektedir (Kandemir, 2013: 173).

Bir başka görüş ise kanunda her ne kadar çerçeve sözleşmenin işkolu düzeyinde yapılacağı ifade edilmişse de, bu ifadeden yola çıkarak böyle bir sonuca varmanın mümkün olmadığını ileri sürmektedir. Toplu iş sözleşmeleri yalnızca sözleşmeyi imzalayan taraflar arasında hüküm doğurmamakta, sözleşmenin tarafı olmayan kişilerin bağladığı sözleşmeler üzerinde de emredici etkiye sahip olmakta ve bu kişilere hak ve borçlar yüklemekte olduğundan dolayı bu sözleşmelerin düzeyinden bahsedilebilirken, çerçeve sözleşmenin bu niteliklere sahip olmaması onun düzeyinden bahsedilmeyi engellemektedir (Canbolat, 2013: 153).

Kanunun metninde çerçeve sözleşmenin işkolu düzeyinde yapılacağı hükmü yer almakla beraber, yukarıda sayılan gerekçeler bu sözleşme türünün çok düzeyli bir toplu pazarlığa imkân vermediğini göstermektedir. Aslında Türkiye’de işkolu düzeyinde toplu pazarlık ve toplu iş sözleşmesi 275 sayılı Kanun zamanında yürürlükte bulunmuş daha sonra ise bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Türkiye’nin birçok batılı ülke uygulamasının aksine birden fazla düzeyde toplu pazarlığa izin vermemesi yıllardır yoğun eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi’nin 28. maddesi işçiler ve işverenler veya bunların kuruluşlarının uygun düzeyde toplu pazarlığa katılma ve toplu iş sözleşmesi bağtlama hakkına sahip olduğunu belirtmektedir. Daha önceden değinildiği üzere ILO’nun görüşü de, benzer şekilde, toplu pazarlığın hangi düzeyde ve nasıl yürütüleceği konusunda tarafların özgür bırakılmasına ilişkindir. ILO özellikle çok düzeyli toplu pazarlığın engellenmemesi gerekliliğini benimsemektedir.

Türkiye, uzun yıllar boyunca çok düzeyli toplu pazarlığı kısıtlayan yasal düzenlemeler sebebiyle AB ve ILO’nun eleştirilerine tabi olmuştur (Dereli, 2019: 45; Sayın, 2012: 74). AB ve ILO’nun çok düzeyli toplu pazarlığın teşvik edilmesine yönelik baskı ve eleştirilerini kırmak için 2010 yılında yapılan Anayasa referandumu ile kabul edilen Anayasa değişikliği doğrultusunda bir işyerinde aynı dönem içerisinde birden fazla toplu iş sözleşmesinin yapılamayacağı ve uygulanamayacağına ilişkin madde Anayasa’dan çıkarılmıştır. Bu değişiklik ile çok düzeyli pazarlıkların önündeki anayasal engel kalkmıştır. Ancak Türk endüstri ilişkileri sisteminin çok düzeyli pazarlıklara henüz hazır olmadığı gerekçesiyle gerçek anlamda bir işkolu düzeyinde toplu iş sözleşmesinin düzenlenmediği; *“tarafların isteğiyle sektörlerin özel koşullarının gerektirdiği ulusal düzeyde bir üst düzenlemenin haksız rekabeti önleme ve çalışma koşullarında standart belirleme açısından yararlı olacağı gerekçesiyle “çerçeve sözleşme” yapma imkanı getirildiği”* dönemin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürü tarafından belirtilmiştir (Sayın, 2012: 74).

Anayasa değişikliği sonrası çıkarılan ve Anayasa’ya aykırılık taşıma ihtimali bulunmayan 6356 sayılı Kanun gerçekten de işkolu düzeyinde toplu iş sözleşmesinin

uygulandığı 1980 öncesinde yaşanan sorunlar, mevzuatın işyeri ve işkolu toplu iş sözleşmelerinin kapsamı, içeriği ve birbirleri karşısındaki önceliği konusunda taşıdığı belirsizlikleri, işkolu toplu iş sözleşmelerinin gerçek anlamda hayata geçirilemeyişi, işyerinde yürürlükte iki farklı toplu iş sözleşmesinin bulunmasının oluşturduğu problemler ve aynı dönem içinde aynı işyerinde birbirleriyle iç içe giren grevlerin hatıraları vb. nedenleri göz önüne alarak gerçek manada bir işkolu düzeyinde toplu iş sözleşmesi ve toplu pazarlığa yer vermeyip, yalnızca çerçeve sözleşmeyi düzenlemiş, bir anlamda hileli bir düzenleme yoluna gitmiştir (Dereli, 2019: 44).

6356 sayılı Kanun genel olarak ele alındığında, kanunun uygulamada karşılaşılan ve tarafların şikâyetlerini dile getirdikleri konularda sistemin özüne dokunmaksızın çözüm getirmeye çalıştığı görülmektedir. Çerçeve sözleşme de bu kapsamda yapılan bir düzenleme olmuş ve taraflara özgürce toplu pazarlık düzeyini belirleme imkânı vermemiştir (Özveri, 2012: 175). Kanunun, toplu pazarlıklara yaklaşımı açısından uluslararası kurumlar tarafından belirlenen normlara uyum sağlayamadığı görülmektedir (Kaya, 2013: 145). Çerçeve sözleşme her ne kadar ILO eleştirilerini karşılamak için yeni bir sözleşme türü olarak düzenlenmişse de mevcut haliyle bu eleştirileri gidermesi mümkün görünmemektedir (Sur, 2013: 262). Genel olarak Türk endüstri ilişkileri sistemi içerisindeki çok düzeyli toplu pazarlık ‘yanılsaması’ olarak nitelendirilebilecek olan çerçeve sözleşme üzerinden önemli bir zaman dilimi geçmesine rağmen uygulama imkânı bulamamış ve taraflarca benimsenmemiştir (Hekimler, 2019: 907).

Sonuç ve Değerlendirme

6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanun’u ile getirilen kimi hükümler hem Anayasa’da yapılan değişikliklere hem de uluslararası normlara uyum sağlamak amacı ile düzenlenmiştir. Çerçeve sözleşme de bu doğrultuda yapılmış düzenlemelerden birisidir. Çerçeve sözleşme öğretilerde birçok eleştiriye tabi tutulmuştur. Bu eleştirilerin başında ise çerçeve sözleşmenin hangi düzeyde hüküm ifade edeceğine, içeriğini nelerin oluşturacağına ve toplu iş sözleşmeleri üzerinde emredici bir etkisinin olup olmayacağına yönelik konular gelmiştir. Çerçeve sözleşmeye getirilen genel bir eleştiri ise çerçeve sözleşmeyi düzenleyen maddelerin açık olmadığı ve bunun doktrinde tartışmalara ve yanlış uygulamalara sebep olacağı endişesinden kaynaklanmıştır.

Türkiye, çalışma hayatına yönelik uluslararası normları iç hukukuna entegre ederken gösterdiği genel refleksleri bu konuda da göstermiştir. ILO’nun toplu pazarlıklara yönelik kabul ettiği ilkeler, özellikle tarafların toplu pazarlığın düzeyini özgürce belirlemeleri ve mevzuat veya resmi organların kararları ile belirli bir pazarlık düzeyinin dayatılmaması ve/veya belirli bir pazarlık düzeyinin engellenmemesi gerekliliği, çerçeve sözleşme ile karşılanamamıştır. Çerçeve

sözleşmenin bu haliyle uluslararası normlara uyum sağlama konusunda yeterli bir düzenleme olmadığı görülmektedir

Yasa koyucu erken sanayileşmiş ve merkezi pazarlıkların yaygın olarak görüldüğü ülkelerde bile adem-i merkezileşme eğilimlerin hızlandığı bir dönemde ‘işkolu düzeyli’ bir sözleşmeyi hüküm altına alarak Türkiye’de çok düzeyli pazarlığı, teorik olarak mümkün kılmak istemiştir. Ancak çok düzeyli pazarlıkların uygulanabilir olduğu dönemlerdeki olumsuz deneyimlerin endişesi ve Türkiye’nin merkezi düzeyli pazarlıklara henüz hazır olmadığına yönelik inanç dolayısıyla gerçek anlamda işkolu düzeyli bir pazarlık türüne mevzuatta yer verilmek istenmemiş ancak uluslararası kuruluşların endişeleri de giderilmek istenmiştir. Gerçek anlamda işkolu düzeyli bir toplu iş sözleşmesi niteliğinden oldukça uzak bir görünüm arz eden çerçeve sözleşme ise çok düzeyli pazarlığın uygulamada hayat bulmasına yönelik herhangi bir işlev göstermemiştir.

Kaynakça

- Adams, R.J. (1981). *A Theory of Employer Attitudes and Behaviour Towards Trade Unions in Western Europe and North America*. Canada: McMaster University Faculty of Business, Research and Working Paper Series No. 175.
- Başbuğ, A. (2012). *Toplu İş İlişkileri ve Hukuk*. Ankara: Şeker-İş Yayınları.
- Billett, S. (2011). *Vocational Education: Purposes, Traditions and Prospects*. Springer.
- Canbolat, T. (2012). 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununun Getirdiği Yenilikler, *Toprak İşveren Dergisi*, 0(96), 8-18.
- Canbolat, T. (2013). *6356 Sayılı Kanuna Göre Toplu İş Sözleşmesinin Düzeyi ve Türleri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Canbolat, T. (2014). 6356 Sayılı Kanunda Öngörülen Çerçeve Sözleşmenin Hukuki Niteliği. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 523-542.
- Clause, S., Zagelmeyer, S. ve Kohaut, S. (2006). Collective Bargaining Structure and its Determinants: An Empirical Analysis with British and German Establishment Data. *European Journal of Industrial Relations*, 12(2), 165-188.
- Cordova, E. (1982). Collective Bargaining. İçinde R. Blanpain (Editör), *Comparative Labor Law and Industrial Relations* (220-242). Kluwer: Springer.
- Demir, M. (2018). Çok Düzeyli Toplu Pazarlık ve Türkiye’de Uygulanabilirliği. Ankara: Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları.
- Dereli, T. (2019). Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO’nun) Türkiye’de Endüstri İlişkilerinin Gelişmesine Etkileri (Uluslararası Sendika Özgürlüğü Normları Açısından Eleştirel Bir Yaklaşım). *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 77, 21-58.
- Ekin, N. (1979). *Endüstri İlişkileri*. İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları.
- Ersöz, B. (2012). *Bir Cumhuriyet Çocuğunun Yaşam Öyküsü*. İstanbul: Ofis Yayın Matbaa.
- Eyrenci, Ö. (2013). 6356 Sayılı Kanunda Toplu İş Sözleşmesi Türleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(Özel S.), 119-146.
- Falanagan, R.J. (2008). The Changing Structure of Collective Bargaining. İçinde P. Blayton, N. Bacon, J. Fiorito ve E. Heery (Editör), *Industrial Relations* (406- 419). London: SAGE.
- Gernigon, B., Odero, A. ve Guido, H. (2000). ILO Principles Concerning Collective Bargaining. *International Labour Review*, 139(1), 33-55.
- Gladstone, A. (1984). Employers Associations in Comparative Perspective: Functions and Activities. İçinde J.P. Windmuller and A. Gladstone (Editör), *Employers Associations and Industrial Relation* (s. 24-43). Oxford: Clarendon Press.
- Görmüş, A. (2012). Toplu Pazarlık Düzeyleri. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 1-11.
- Hekimler, A. (2013). Türkiye’de Toplu Sözleşme Sistemi. İçinde A. Hekimler (Editör), *Karşılaştırmalı Bir Perspektif ile Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde ve Türkiye’de Toplu Sözleşme Sistemleri Mevzuat ve Uygulamalar* (s. 345-393). İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Hekimler, B.U. (2019). Türkiye’de Kamu Sektöründe Yeni Bir Endüstri İlişkileri Sistemine Geçişin Habercisi: Kamu Kesimi Toplu İş Sözleşmesi Çerçeve Anlaşma Protokolleri. *Çalışma ve Toplum*, 1(61), 903-916.
- ILO. (2015). *Collective Bargaining: A Policy Guide*, Turin.
- Işıklı, A. (2005). *İş Hukuku*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Kağncıoğlu, D. (2014). *Toplu Pazarlık: Teori ve Uygulama*. Ankara: Nobel.
- Kandemir, M. (2013). Toplu İş Sözleşmesinin Uygulanma Alanı. *Çalışma ve Toplum*, 1(39), 167-214.
- Katz, H.C. (1993). The Decentralization of Collective Bargaining: A Literature Review and Comparative Analysis. *Industrial and Labor Relations Review*, 47(1), 3-22.
- Katz, H.C., Kuruvilla, S. ve Turner, L. (1993). *Trade Unions and Collective Bargaining*, Working Papers, The World Bank.
- Kaya, P.A. (2001). 2000’li Yıllarda Türkiye’nin ILO Serüvenine Kısa Bir Bakış. *Çimento İşveren Dergisi*, 15(4), 14-21.

- Kaya, P.A. (2013). Uluslararası Normlar Bağlamında Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nun Değerlendirilmesi. *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu V Bildiriler Kitabı*. İstanbul: Petrol-İş Yayını.
- Koray, M. (1992). *Endüstri İlişkileri*. İstanbul: Basisen Eğitim ve Kültür Yayınları.
- Koray, M. (1996). *Endüstri İlişkileri*. İzmir: Doğruluk Matbaacılık.
- Kudatgobilik, T. (2017). *Koç'ta Üç Nesil: Sanayi Barışına Adanmış Bir Hayat Hikâyesi*. 3. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kutal, M. (2012). Toplu İş Hukukunda Yeni Bir Düzenleme (31. 01. 2012 Tarihli Kanun Tasarısı). *Sicil İş Hukuku Dergisi*, 0(25), 159-177.
- Kutal, (2013). Türk Toplu Pazarlık Sisteminde Yeni Bir Düzenleme (6356 Sayılı Yasa). İçinde *Sendikacılık Akademisi Ders Notları 3* (311-326). Ankara: Türk-İş Yayınları.
- Mahiroğulları, A. (2000). Türkiye'de Toplu Pazarlık Düzeninin Gelişme Aşamaları ve Temel Özellikleri. İçinde *Prof. Dr. Nusret Ekin'e Armağan* (s. 689-728). Ankara: Türk Ağır Sanayii Ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayını.
- Önsal, N. (2012). Yeni Bir Kavram/Kurum: Çerçeve Sözleşme. *Türk Metal Dergisi*, 0(152), 44-46.
- Önsal, N. (2013). *6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu Üzerine Notlar*. Ankara: Türk Metal Yayını.
- Özveri, M. (2012). *Sendikal Haklar: 63356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Yasası*. İstanbul: Birleşik Metal-İş Yayınları.
- Sarıoğlu, H.İ. (2000). Sanayileşmiş Ülkelerde Toplu Pazarlık Düzeyi ve Kapsam Üzerine. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (43-44), 95-104.
- Sayın, A.K. (2012). Toplu İş İlişkileri Kanun Tasarısı'nın Getirdikleri. *Sicil İş Hukuku Dergisi*, 0(26), 67-77.
- Subaşı, İ. (2014). 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'na Göre Toplu İş Sözleşmesi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 595-654.
- Sur, M. (2013). Uluslararası Normlar ve 6356 Sayılı Kanunun Toplu İş Sözleşmeleri ve Grev Hakkındaki Hükümler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15 (Özel S), 255-278.
- Şafak, C. (2008). Türkiye'de Grup Toplu Pazarlığı. *Çalışma ve Toplum*, 1(19), 39-105.
- Şafak, C. (2010). Türkiye'de İki Düzeyli Toplu Pazarlık Arayışı: Dokumacılık İşkolu Örneği (1066-1980). *Çalışma ve Toplum*, 1(26), 133-168.
- Talas, C. (1979). *Sosyal Ekonomi*. Ankara: S Yayınları.
- Tekin, B. (2021). Sosyal Güvenlik Kurumu İstatistikleri Çerçevesinde İş Kazaları Ve Meslek Hastalıkları. *Mühendis ve Makine Güncel*, (53), 23-28.
- Tokol, A. (2001). Çokuluslu Şirketler ve Endüstri İlişkilerine Etkileri, *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 3(2).
- Tokol, A. (2011). Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler. Bursa: Dora Basım.
- Traxler, F. (1994). Collective Bargaining: Levels and Coverage. *OECD Employment Outlook 1994* (167-191). Paris: OECD.
- Turan, G. (2000). Toplu Pazarlığın Değişen Yapısı ve Pazarlık Yapısını Belirleyen Faktörler: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Kamu-İş*, 5(2), 49-58.
- Windmuller, J.P. (1987). *Collective Bargaining in Industrialised Market Economies: A Reappraisal*. Geneva: ILO Publications.
- Yelek, M.S. (2020). Endüstri İlişkilerinde İşveren Örgütlerinin Yeri: MESS Örneği. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Yorğun, S. (2023). Sendikaların Toplu Pazarlık Yetkisi ve Kamu Toplu İş Sözleşmeleri Çerçeve Anlaşma Protokolü'nün Hukuki Boyutu. *Çalışma ve Toplum*, 1(76), 97-120.

DAVRANIŞ ÇÖZÜMLEME NEDİR?: BİR KAVRAMLAŞTIRMA ÇALIŞMASI

Semiha TUNÇ¹

ÖZET

Davranışçı yaklaşımlar, yapısalcı ve işlevselci psikoloji yaklaşımlarına tepki olarak I. Dünya Savaşı sıralarında bir grup Amerikalı psikoloğun çalışmaları ile başlamıştır. Bu çalışmanın amacı ise Davranış Çözümlemeye psikoloji literatüründe bir kavramsal yer bulma/açma amacı taşımaktadır. Davranış çözümleme kişi ve durumun şartları altında gerçekleşen insan davranışının psikolojik arka planını bilimsel olarak çözümleme ve tahminlemeyi ifade eder. İnsan davranışını başlangıç kabul ederek yola çıkmasına bağlı olarak Davranışçı Yaklaşımlar içerisinde yer almaktadır. Davranışçı teoriler içerisinde yeni bir kavram, bir araç ve belki bir bakış açısını ifade etmektedir. Çalışmada davranışçı yaklaşımların ortaya çıkışı ve temel varsayımları kısaca açıklanmıştır. Ardından davranış çözümleme kavramı açıklanarak davranışçı yaklaşımlar ile bağlantıları verilmiştir. Bilimsel arka planı ve dayanakları ele alınmış, genel bir kavramsal çerçeve çizilmeye gayret edilmiştir. çalışmada literatür taraması araştırma yöntemi kullanılmıştır. Literatür aracılığıyla davranış çözümleme kavramı açıklanmış ve incelenmiştir. Araştırma sonucunda Davranış Çözümleme kavramının bilimsel yöntemler ve araçlar kullanması, davranış üzerinden insanı açıklamaya çalışması bakımlarından davranışçı yaklaşımların yeni bir bakış açısı ve tekniği olduğu anlaşılmıştır.

GİRİŞ

Psikoloji bilimi, babası sayılan Sigmund Freud'dan bu yana insanı açıklamayı amaç edinmiştir. Bu amaç ekseninde bugün, oldukça ciddi bir yol almış ve bilimsel bilgi biriktirmiştir. Bu bilimsel birikimde insanı açıklamak adına türlü yaklaşımlar, araçlar ve teoriler üretilmiştir. Hepsinin ortak bir amacı vardır ki o

¹ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İşletme Bilim Dalı, İşletme Uzmanı. Gediz Üniversitesi, Sürekli Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi, Psikolojik Danışman. ORCID no: 0000-0002-4009-1643. semihatunc2@gmail.com

da insanı açıklayabilmek. Ağırlıklı olarak bilinç, zihin, bilinçaltı gibi insanın içsel süreçlerini gözleyerek bilgi üretilen yöntemler kullanılmıştır. Watson ve Pavlov tarafından yapılan çalışmalarla ise psikoloji bilimi ilk kez insan davranışının nesnel ölçümlerine dayalı bir yaklaşımla karşılaşmıştır. İnsan davranışının nesnel ve ölçülebilir olduğunu savunan psikologlar Davranışçılık adı verilen psikoloji yaklaşımını ortaya çıkarmıştır. Skinner'a kadar ise davranışçı yaklaşım organizmanın dış çevreye gösterdiği tepkiler üzerinden insan davranışlarını ele almıştır. Skinner "dış çevre+teпки=davranış" denkleminde öğrenme kavramını ekleyerek davranışçı yaklaşımı teorileştirmiştir (Türkçapar, 2012: 7). Skinner'dan sonra gelişen ve değişen davranışçılık son dönemde duyguları ve içsel süreçleri de denkleme dahil ederek davranışçı teorinin kapsam alanını genişletmiştir. Bu makalenin konusu olan Davranış Çözümleme ise insan davranışlarının arka planını oluşturan köklerin bilimsel yöntemlerle çözümlenmesi ve tahminlenmesi şeklinde ifade edilebilir. İnsanın içsel süreçlerinden yola çıkarak göstermesi muhtemel davranışları bilimsel olarak sıralamak nasıl mümkün ise davranışa bakarak kişinin psikolojik arka planını tahminlemek ve çözümlenmek de aynı derecede bilimsel olarak mümkün olmalıdır. Bu noktada insanın içsel süreçlerine odaklanan bilimsel yaklaşımların tersten ele alınması söz konusudur. yani insanın içsel süreçlerinden yola çıkarak göstermesi olası davranışları tahminlemek ve belirlemek tüme varım ise davranıştan yola çıkarak olası psikolojik arka planı tahminlemek ve çözümlenmek ise tümünden gelim yöntemidir. Bu dayanağı ile Davranış Çözümleme, içsel süreçlerden davranış tahminleyen ve belirleyen yaklaşımlar, kavramlar kadar bilimseldir.

DAVRANIŞÇI YAKLAŞIMLAR

Davranış; organizmanın dış dünyaya karşı sergiledikleri eylemlerdir (Staats ve Staats, 1963: 219). Davranışlar nesnel olarak gözlemlenmesi ve değerlendirilmesi mümkün insan eylemleridir. İnsanın içsel psikolojisi ve bilişsel süreçleri, davranışlar aracılığıyla gözlemlenebilir çünkü her davranış, türlü bilişsel süreçlerin eyleme dönüşmüş halidir. Freud, insanın güdülenmesinden bahsederken davranış, güdülenmeyi tatmin etmek amacıyla gerçekleştirilen eylem olarak açıklar (Freud, 1951). Bu ifade açıkça göstermektedir ki davranışlar rassal ya da tesadüfi değildir, her davranış bir amaç barındırmaktadır. Eğer ki davranışa nesnel bir çözümleme yapmak mümkün olabilir ise insanın iç dünyasından dışa doğru bakış açısı geliştiren kuramların aksine davranıştan içe doğru insana yaklaşım gösteren kuramlar kuvvet kazanabilir.

Kişi bilinç düzeyinde farkında olsun ya da olmasın tüm eylemlerinde kasıtlı bir amaç gütmektedir (Freud, 1951). O halde kişinin içsel süreçleriyle davranışları birbirinden ayrı değildir. Bugüne değin psikoloji bilimi içerisindeki kuramların çoğu insanın içsel süreçlerine odaklanmıştır. İç gözlem yoluyla insanın bilinç hallerini açıklamaya çalışmışlardır. Bugünkü davranış bilimlerine büyük katkı sağlayan Davranışçı Teori ise insan davranışlarından yola başlamaktadır.

Davranışçılık- Behaviorizm, bilincin iç gözlem yöntemi ile incelenmesine kuşku ile yaklaşan bir grup Amerikalı psikolog tarafından geliştirilmiştir. Bu yaklaşımı savunan psikologlar bilinç hallerinin değil gözlenebilir durumların incelenmesi gerektiğini vurgulamışlardır. İnsan açısından en gözlenebilir unsur ise davranıştan başkası değildir. Bu yaklaşım yapısalcı ve işlevselci psikoloji yaklaşımlara karşıt fikirler ve varsayımlar içermektedir. John Broadus Watson ve İvan Petroviç Pavlov önderliğinde davranışçı yaklaşımçılar, bilinç kavramını bir yana bırakıp insan davranışlarını incelemişlerdir. Fizyolog Pavlov'un ünlü Koşullu Öğrenme Deneyi de bu çalışmaların bir parçasıdır. Davranışçılar, çevresel uyaranlar ve organizmanın bu uyaranlara gösterdiği tepkileri objektif tekniklerle gözlemişlerdir. Bu ana fikirden hareketle de yalnızca çevresel faktörler ile organizmanın bunlara verdiği tepkileri dikkate almışlardır. Gözlem ve deney yöntemiyle çevre ve organizma ilişkisini inceleyen davranışçılar, tepkisellik temelinden konuya yaklaşım geliştirdikleri için insan ve hayvan davranışlarını denk görmüşlerdir. Hayvanlar üzerindeki yoğun çalışmalarının temel varsayımı da bu düşüncedir. Pavlov Koşullu Öğrenme deneyi bu çalışmaların en ünlülerindedir (Bitterman, 2006).

Psikoloji bilimine davranışçı bir çerçeveden yaklaşmak insanı nesnel biçimde ölçümlemeye belki de en çok yakınsayan bakış açısidir. Çünkü davranışlar somuttur ve bu yönüyle pozitivist bilim anlayışıyla ölçümlemeye çok daha uygundur. Bilincin halleri ve iç gözlem yöntemi davranışa kıyasla daha ölçümlemesi güç unsurlardır. Davranış somuttur ve nesnel ölçüme daha yatkındır. Ancak davranışçı psikologların yalnızca davranışa odaklanan yaklaşımları bilinç, bilişsel süreçler ve iç gözlemi göz ardı etmelerini doğurmuş ve insanı tam olarak anlamak ve açıklayabilmek gayesinden uzaklaşmalarına neden olmuştur. Davranışçı psikologlar en büyük eleştiriye de bu yaklaşımlarına bağlı almışlardır (Türkçapar ve Sargin, 2011: 8).

Davranışçılık yaklaşımını bir teori olarak literatüre kazandıran kişi Burrhus Frederic veya "B. F." Skinner (1904–1990) olmuştur. Pavlov ve Watson tarafından geliştirilen klasik koşullanma, davranışı yalnızca dış çevre uyarana verilen tepki olarak ele almasıyla insan davranışına çok sınırlı bir açıklama getirmiştir. Skinner tarafından ortaya atılan "edimsel koşullanma ve pekiştirme" teorisi ise insan davranışlarını, davranışçılık ilkeleri çerçevesinde en iyi açıklayan kuramlardan olmuştur. Klasik koşullanmanın varsayımlarına ek olarak Skinner'ın edimsel koşullanması davranışın sonuçlarında organizmanın verdiği sonraki tepki sürecini de denkleme dahil etmiştir. Klasik koşullanmada dış çevre uyarana organizma tepki verir. edimsel koşullanmada organizma dış çevre uyarana tepki verir ve bu tepkiyle gösterdiği davranışın sonucundan elde ettiklerine göre davranışı sıklaştırır ya da seyrekleştirir. Ödül-ceza sistematiğine temel oluşturan bu yaklaşım, organizmanın davranışın sonucuna göre bu davranışı artırma-azaltmasını önemser. Çünkü klasik koşullanmada işleyen süreç refleksif bir tepkiyi gösterir. dış çevreden gelen etkiye refleks ile bir tepki verilir. Pavlov'un ünlü deneyinde zil çalar (dış çevre uyarana/etki), salya akar (refleksif tepki). Edimsel koşullanma tepkisel gösterilen

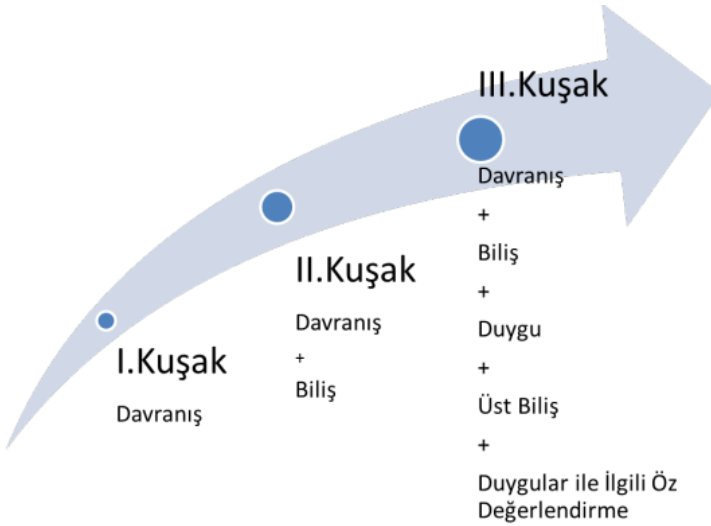
davranışın sonuçlarına odaklanır ve bunu denkleme dahil eder çünkü organizma dış uyarana karşı tepki verdikten sonra bu davranışın sıklığını ayarlamak yönündeki yeni davranışı gerçekleştirirken motor sistemi ilgilendiren kompleks bir süreç devreye girer. Motor davranışı etkileyen kompleks davranışlar klasik koşullanmanın temel varsayımını eksik bulur ve insan davranışının kökenine ilişkin yeni bir önerme geliştirir.

Skinner Davranışçılığı, insan davranışında öğrenme kavramını ve öğrenmenin ilkelerini ortaya koyar. Bu ilkeleri nesnel ölçüm yöntemleriyle sınanır kılması da ayrı bir avantaj ve psikoloji bilimi açısından ayrı bir kazanımdır. Skinner kuramını yine davranış ve davranışın nesnel ölçümleri üzerine kurmuştur. İnsanın içsel süreçleri olan bilinç, bilincin halleri, zihin, bilinçaltı gibi kavramlara hiç değinmeden insan davranışını açıklayan bir kuram ortaya koymuştur. Bu kurama göre çevreden gelen uyarılar vardır, bu uyarılara verilen tepkiler mevcuttur ve bu tepkileri sistematik ilişkilerle açıklamak mümkündür. Davranışlar arasındaki ilişkilere göre kurallar koyarak insan davranışını açıklayan bir teoridir. “Çevrede ne oldu? ve kişi ne yaptı?” sorularına odaklanarak bu cevaplar ekseninde insan davranışlarını açıklamıştır. İnsanın ne durumda ne yaptığını ilkeler ekseninde sistematize ettiği için insanın ne durumlarda ne yapacağını ön görmeyi mümkün kıldığını savunmuştur. Davranışı açıklamada klasik koşullanma, edimsel koşullanmayı ve pekiştireçleri kullanmıştır. Dış çevre uyarı ve tepki sürecine öğrenmeyi eklemiş ve pekiştireçler aracılığıyla öğrenmenin ilkelerine ilişkin nesnel ölçümler ortaya koymuştur. Bu çalışmalar sonucunda günümüzde hala etkin şekilde kullanılan ödül-ceza sistemini ortaya atmıştır. Uyarıcıya karşı verilen tepki, tepkiye karşılık ödül veya ceza, davranışın yinelenmesi pekiştireç sistemiyle insan davranışını yalnızca davranışlar üzerinden kapsamlı şekilde açıklamıştır. Klasik koşullanmaya öğrenme kavramını kattığı ve öğrenmenin sistematığına ilişkin bugün bile kullanılan ilkeler önerdiği görülmektedir (Coşkun, 2004: 15). Skinner davranışçılığının ürettiği diğer bir sonuç ise davranışın kontrolü hususundaki kişinin etkisizliği yaklaşımıdır. Skinner davranışçılığında davranışın belirleyenleri dış çevredir. Yani kişinin ailesi, yakın çevresi, toplum gibi dış çevre unsurları davranışı kontrol eder. İnsan otonomisi ve özgürlüğüne ilişkin büyük bir önerme taşıyan bu yaklaşım, davranışı açıklarken davranıştan yola çıkarak insanın içsel süreçlerini göz ardı ettiği için davranışın kontrolörü olarak da dış çevreyi görmektedir. Skinner davranışçılığında insanın davranışı özgür değildir, dış çevre koşullarının yarattığı bir tepkidir. Teorik çalışmalar ekseninden reel insan davranışlarına odak döndürüldüğünde görülür ki hakikaten insan davranışı dış uyarılara karşı verilen bir tepkidir. Ancak verilen tepki sübjektif unsurlar da içerir. Algı, kişilik, bilişsel süreçler, bilincin halleri, zihin gibi Skinner davranışçılığının göz ardı ettiği kişinin içsel unsurları dış çevre uyarı olan davranışın ne şekilde gerçekleştirileceğine şekil vermektedir. Örneğin işletme biliminde çalışan davranışlarına odaklanan teorilerde ödül-ceza sistemlerinin gelişkin olmasına rağmen tatmin, motivasyon ve performans gibi olumlu

örgütsel çıktıkların artmaması başka örgütsel davranış yaklaşımlarının gelişmesini doğurmuştur (Tunç, 2016: 111). Psikoloji bilimi çerçevesinde Skinner davranışçı teorisi de insan davranışlarını açıklamada içsel süreçleri ve etkenleri sürece dahil etmediği için gerçek insan davranışını açıklamada yeterli olmamıştır.

İnsan davranışlarının açıklanması konusunda Skinner davranışçılığı bir dönüm noktası olmuştur. Pavlov ve Watson ile başlayan davranışçı yaklaşım Skinner ile yeni bir boyut ve kapsamlı bir teori kazanmıştır. Skinner sonrasında bilişsel süreçleri hariç tutup nesnel gözlemlere odaklanan Teolojik Davranışçı Yaklaşım; gözlemlenebilir içsel süreçleri kabul eden ve dinamik bir davranış değerlemesi yapan Teorik Davranışçı Yaklaşım; davranış sistemlerinin teorisine algısal ve motor davranış modüllerini koyan Biyolojik Davranışçı Yaklaşım ve insanı merkeze koyan ilk genel davranışçı kuram Psikolojik Davranışçı Yaklaşım insan davranışını farklı açılardan ele alarak açıklamışlardır. Her birinin katkıları ve eleştirildikleri yanlar mevcuttur. İnsan davranışını açıklamanın bilimsel yolculuğunda farklı yaklaşımlar ve önermeler ortaya çıkmış olup bu yolculuğun son duraklarından biri ise Bilişsel Davranışçı Terapidir. Kökleri Pavlov ve Watson'a dayandırılan Bilişsel Davranışçı Terapinin üç kuşağından bahsetmek mümkündür:

Şekil 1. Bilişsel Davranışçı Terapilerde Kuşaklar: Kuşakların Ana Temaları

Kaynak: Herbert JD, Forman EM (2011) Acceptance and mindfulness in cognitive behavior therapy: understanding and applying the new therapies. Hoboken, NJ, Wiley (akt.) Vatan, S. (2016). Bilişsel Davranışçı Terapilerde Üçüncü Kuşak Yaklaşımlar: Third Wave of Cognitive Behavioral Therapies. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar/Current Approaches to Psychiatry*, 8(3), 190-204, ss.192.

Şekilde görüldüğü üzere davranışçı yaklaşımların her birinin odağı farklıdır ve insan davranışlarını odağa aldıkları bu etken ile açıklamaktadırlar. I. kuşak Davranışçılar ana tema olarak odağa davranışları koymuşlardır. Çalışmanın önceki kısımlarında açıklandığı üzere davranış nesnel ölçümler çerçevesinde mekanik düzeyde etki-tepki ile açıklamışlar insanın içsel süreçlerini göz ardı etmişlerdir. II.

Kuşak Davranışçılar ana temadaki davranışa biliş etmenini de ekleyerek davranış + biliş perspektifinden konuya yaklaşmışlardır. III. Kuşak olarak adlandırılan ve günümüzde de kullanılan davranışçılık yaklaşımında ise ana temada davranış, biliş, duygu, üst biliş, duygular ile öz değerlendirme bulunmaktadır. Görülmektedir ki davranışçı teori her geçen vakit gelişmiş ve gerçek insan davranışlarını açıklamaya yaklaşmıştır.

DAVRANIŞ ÇÖZÜMLEME KAVRAMI

Teorik yaklaşımlar, klinik çalışmalar ve nesnel ölçümlerden sıyrılarak yaşam içerisinde insan davranışı gözlemlendiğinde davranışın biliş, duygu, üst biliş ve öz değerlendirmeden ayrı olamayacağı açıkça görülür. İç gözlem yöntemiyle insan kendi davranışlarını gözlemlendiğinde dahi davranış, duygu, biliş, üst biliş ve öz değerlendirme süreçlerini yaşadığını fark edebilir. Davranışçı yaklaşımlara bakıldığında her birinin farklı bir odak, ana tema ekseninde yaklaşım geliştirdiği görülür. Davranışı açıklamada yalnızca nesnel davranış ölçütlerini almaktan bu sürece insanın içsel süreçlerini dahil etmeye kadar uzun bir yol izlenmiştir. En nihayetinde Bilişsel Davranışçı Terapi yaklaşımı insan davranışını davranış, duygu, biliş, üst biliş ve öz değerlendirme süreci ile ele almıştır. Yaklaşımın odağına insanı koyan ve sürece duyguyu dahil eden ilk davranışçı yaklaşımdır. O halde Davranış Çözümleme bilişsel davranışçı terapinin bakış açısına oldukça yakınsar.

Öncelikle davranış çözümleme ifadesinin içeriğini doldurmak, sınırlarını çizmek gerekir. Davranış Çözümleme; gerçek insan davranışlarından yola çıkarak bu davranışlara yön veren psikolojik köklerin bilimsel olarak tahminlenmesini ifade eder. Yeni bir davranışçı yaklaşım değildir. Bundan ziyade insan davranışına yönelik yeni bir teknik, araç veya bakış açısı olabilir. Davranışlar insanın duygu ve düşünce süreçlerinin birer sonucudur. Davranışa, içsel süreçlerin bir ürünü olarak yaklaşmak psikoloji biliminin temel önermelerine yakınsar. Psikoloji bilimine göre davranış bir sonuçtur. Bazılarına göre dürtüsel süreçlerin, bazılarına göre dış çevreye tepki vermenin, bazılarına göre bilişsel süreçlerin bir sonucudur. Sonuçtan yola çıkarak içsel süreçleri tahmin etmek mümkün olmalıdır. Bugüne değin psikolojik yaklaşımlar ya içsel süreçlerin sonucu olarak davranışı açıklamış ya da davranışı nesnel ölçümlere tabi tutup mekanik bir algılamaya meyletmişler ve bu ana temaya yeni değişkenler eklemişlerdir. Oysa davranış bu sayılan unsurların hepsinin etken faktörler olarak rol aldığı eylemlerdir. Bir insan davranışının arka planında dürtüler, dış çevre etkenleri ve içsel süreçleri ortak rol oynamaktadır. Peki davranışa bu açıdan bakmak ve onu bu yaklaşımla çözümlemek mümkün değil midir? Davranış ilkeler çerçevesinde sınıflamadan, onu kesinleştirilmiş ölçümlere tabi tutmadan içsel süreçler, ihtiyaçlar ve dış çevre ekseninde sentez bir değerlendirmenin bilimsel olarak geliştirilmesi işlevsel, etkin ve gerçekçi sonuçlar üretmez mi?

İnsan davranışı bir dış çevre uyarısına tepki olarak verilmektedir. Bu tepkinin nasıl olacağı ise zihin, biliş, üst biliş, öz değerlendirme, duygu gibi etmenleri devreye

sokar. Bir dış çevre uyarısına karşı her insan aynı davranışı göstermemektedir. Bu davranışın belirleyicisi kişinin zihnindeki süreç ve bu süreçte dahil olan psikolojik elemanlardır. Davranışı analiz ederek davranışa yön veren zihinsel süreçleri tahmin etmek kulağa subjektif bir değerlendirme gibi gelse de bilimsel tahminleme ile mümkündür. Türlü psikolojik hastalıkların ifadesinde bilişsel ve bilinçaltı belirtiler kadar davranışa yansıyan belirtiler de sıralanır. Örneğin narsist kişilik bozukluğu açıklanırken bilincin hallerine yönelik belirtiler kadar bunun davranışa dönüşen belirtileri de sıralanır:

“Narsistik kişilik bozukluğunda nesne, kişinin yaptığı ya da ürettiği bir şey değil sahip olduğu bir şeydir; örneğin bedeni, dış görünüşü, sağlığı, zenginliği vb. Bu tür narsisizmin hastalıklı oluşu denetleyici ögenin bulunmamasındandır. “Başardığım bir şeyden ötürü değil de sahip olduğum bir nitelikten ötürü “büyük” isem o zaman, hiç kimseyle, hiçbir şeyle ilgilenmem, hiçbir çaba göstermem gerekmez” diye düşünen hastalıklı narsist, bu yüzden kendi kendine sınır koyamaz. Kendi beğenmişliği içine gün geçtikçe daha çok gömülerek kendini herkesten soyutlamaya başlar. Yalan, narsist tutumun vazgeçilmez özelliğidir. Kendisi hakkında verdiği tüm bilgi, bir aldatmaca olabilir. Fikirleri nadiren orijinaldir. Yetki kullanması gerektiği bir anda, kendisini tarihsel kimliklerden birinin sözleriyle desteklemeye çalışır. Ancak, ileti sözleri, o kimliğin ağzından çıkan kelimeler ve kastettiği içerik ile nadiren tutarlılık gösterir. Zira sözleri ya da kapsamı kendine uyacak şekilde değiştirir (Cihangiroğlu vd., 2015: 3).”

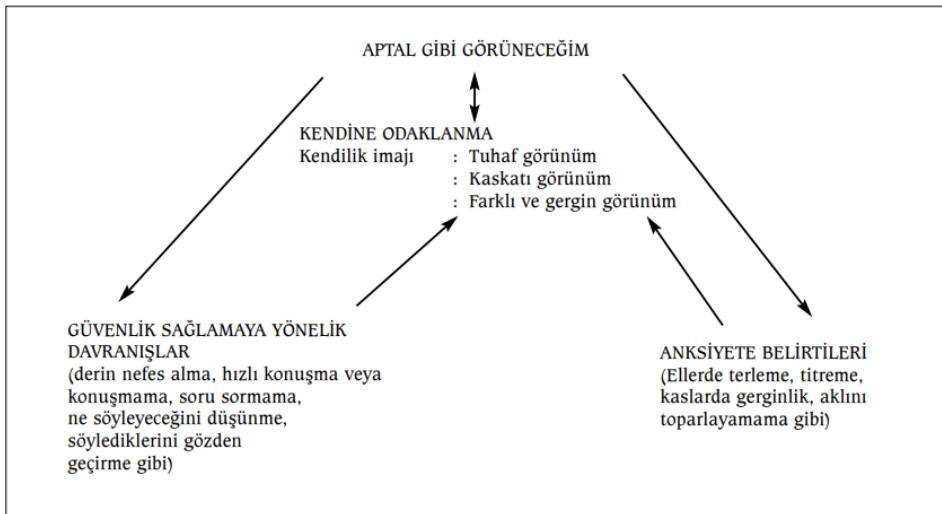
Yukarıdaki narsist kişilik bozukluğu ifadesine kapsamlı bakıldığında; hastalığın teşhisinde içsel süreçler kadar davranışa yönelik tariflerin de yoğun kullanıldığı görülecektir. Nesne sahiplenmesi, kibirli davranmak, başarıya odaklı olma, yalan söylemek, sınır koymama ifadelerinin hepsi davranıştır. Kişiliğe yönelik bir vakanın teşhisinde semptom olarak türlü davranışların örnek verilmesi davranış ile bilişsel süreçler, duygu, öz değerlendirme arasındaki bağlantıyı açıkça göstermektedir. Yalnızca ele alınan örnekte değil psikoloji alanındaki pek çok olgunun açıklanmasında davranışsal belirtiler sıralanmaktadır. Yalnızca psikiyatrik ya da klinik vakalarda değil sağlıklı insan davranışlarında da bilişsel süreçler, duygular ve davranış ilişkilidir. Davranış rassal veya bağımsız bir eylemden çok kişinin içsel süreçlerinin bir dışı vurumudur. Kişi farkında olsun ya da olmasın her davranışın bir amacı vardır. Her davranış güdümlü bir amaca ulaşmak için gerçekleştirilen bir eylemdir. Psikoloji bilimi bunun aksini iddia etmez ancak sentez bir bakış açısına da sınırlı yaklaşım göstermektedir. Davranış söz konusu olduğunda nesnel ölçümleme hala bir temel işlevi görmektedir ki sonrasında bilişsel süreçler, duygu ve değerlendirmeler sürece dahil edilmektedir. Davranışı ölçmek yerine çözümlenmek aracı tercih edilebilseydi. Bu bir teknik, yöntem, bakış açısı olarak araştırmalara konu edilseydi ne değişirdi? İlk olarak davranışı ölçmek sınırlaması ortadan kalkacaktır çünkü insan davranışını anlamak için onu ölçmek, sınıflamak, sistematize etmeye çalışmak yerine çözümlenme yapıldığında mevcut davranışa

gerçek bir açıklama yapılmış olur. Her insanın başka çevresel koşullarda farklı tepki vermesinin getirdiği değişkenlik ile aynı çevresel koşullarda farklı tepkiler vermesinin yarattığı duruma engel olarak takılmayan işlevsel bir araç edinilmiş olur. Bir davranışa çözümlenecek yapılabilecekse onu sistematize etme zorunluluğu ortadan kalkar. Davranış çözümlenmenin bilimselliğini belirleyen unsur, elde ettiği sonuçları genellemeye dayanmayacaktır. Davranışı yarattığı düşünülen psikolojik arka planın bilimsel olması, bu psikolojik arka planla davranış arasında kurulan ilintinin bilimsel olması davranış çözümlenmeyi bilimsel yapacaktır. Davranış çözümlenmenin bilimselliği genel-geçer, sistematik sonuçlar üretmesinden ileri gelmeyecek kullandığı araçların ve kurduğu ilişkilerin bilimselliği gösterge olacaktır. Çünkü davranış çözümlenebilir türü ve çok sayıda insan davranışını çözümlenerek genel bir eğilim yaratmak amacıyla değildir. Davranış çözümlenmenin sonucunda elde edilen bulguların genele mal edilmesine ihtiyaç yoktur. Davranış çözümlenebilir, davranışa özgü çözümlenmeyi ifade eder. Yani herhangi bir insan davranışını, ona yön veren uyarılar ve süreç kapsamında ele alarak bu davranışın psikolojik arka planını tahminlemeyi ifade eder. Bireysel süreçlerin konu edildiği, genel eğilimlerin saptanmadığı veya psikoloji bilimine mal edilebilecek bilgilerin üretilmediği bir yöntem psikoloji biliminin ne işine yarar?

Bugünkü terapi yöntemlerinde özellikle psikologlar ve psikolojik danışmanlar hali hazırda davranış çözümlenebilir yapılabilmektedir. Karşılıklarına gelen bir hasta veya danışanın problemini anlamaya çalışırken kullandıkları bazı yöntemler davranış çözümlenebilir içermektedir. Çoğunlukla bilimsel tahminleme ile bazı psikolojik köklere yönelerek terapiye yön vermeleri psikolojik danışmanların ve psikologların kullandığı yöntemlerdendir. Özellikle bazı test ve analizlerin sorunun teşhisinde yetersiz kaldığı durumlarda psikolog/psikolojik danışman sorunun anlayabilmek adına davranış çözümlenmeye başvurmaktadır. Kişiden sorunuyla ilgili deneyimlerini anlatmasını isteyerek, bu esnadaki duygularını gözlemleyerek, kendisinden duygularını tarif etmesini isteyerek sorunu yaratan davranışa yön veren psikolojik arka planı anlamaya çalışmaktadır. Örneğin bilişsel davranışçı terapinin kullandığı duygusal farkındalık yaratma odağı (Vatan, 2016: 193) davranış çözümlenmenin bir parçasıdır. İnsan davranışlarına bilimsel çözümlenmeler yaparak tümden gelim yöntemiyle davranışa yön veren psikolojik köklerin tahmin edilmesi yani davranış çözümlenebilir bir terapi tekniği olabilecektir. Davranışa çözümlenebilir gibi bir açıdan yaklaşması psikoloji bilimi edinimlerini daha uyumlaştırıcı bir paydada birleştirerek insan davranışını açıklamada gerçekçiliğe yakınlaşacaktır. Psikoloji bilgisi kliniklerden ve teoriden biraz daha çıkıp insan davranışları aracılığıyla insan odağına yakınsayacaktır. Her şeyden önemlisi insan davranışını türlü süreçlerin müspet bir ürünü olarak ele alıp doğrudan ürünü çözümlenebilir için davranış açıklama daha etkili olacaktır. İnsan davranışları insanla ilgili her unsurun total bir ürünüdür. Bu ürünün oluşmasındaki her bileşen çözümlendiğinde psikoloji bulguları genelleştirme, sistematize etme yönteminden farklı bir yöntemle

tanılabilecektir. İnsan davranışına ilişkin bulgunun ilkelerle açıklanması, genele mal edilmesi zorunluluğu psikoloji bilimini gerçekçilikten, günlük yaşam pratiklerinden uzağa koymaktadır. Genelleme, şematize etme, sistematikleştirme şeklinde bilimsel bulgu üretmek yerine özgün ve biricik sentez örneklere bilimsel çözümleme yapma üzerinden bulgu üretmek denenebilir. Bu araç, psikoloji bilimine ihtiyaç duyduğu ölçümlerle esnekliğini sağlayacaktır. Günlük yaşam pratiklerinde psikologların ve danışmanların deneyimlerine ve uzmanlıklarına bağlı kullandıkları bazı araçların bilimsel zemin kazanmasına aracılık edecektir. Terapiler ve danışmanlık seanslarının etkinliği psikolog ve danışmanın uzmanlığından ve deneyiminden etkilenmektedir. Bu durum bazı açılardan, psikoloji biliminin pratiğe uyum sağlayacak esnekliği gösterememesinden kaynaklanmaktadır. Davranış çözümleme bir araç olarak geliştirilebilirse bilimle pratiğin uyumlaştırılmasında ihtiyaç duyulan esneklik çözülebilecektir.

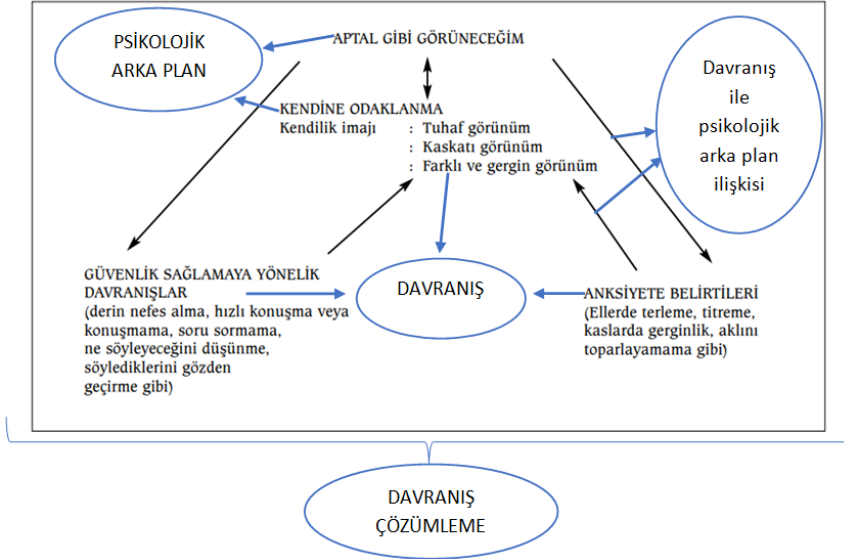
Şekil 2. Sosyal Fobik Bireylerde Bilişsel Modelin Elemanları

Kaynak: Sungur, M. Z. (2000). Bilişsel davranışçı yaklaşımlar ve sosyal fobi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 3(2), 27-32, ss.31.

Şekilde, sosyal fobik bireylerde bilişsel modelin elemanlarına yönelik şema görülmektedir. Bu şema, bir davranış çözümleme örneğidir. Sosyal Fobi bilimsel araştırmalarla bilimsel varlığı teşhis edilmiş bir olgudur. Şekilde ise sosyal fobinin psikolojik arka planı, davranışa dönüşen belirtileri ve psikolojik arka planıyla davranış arasındaki ilintileri gösterilmektedir. Davranış çözümleme bu şematik sürecin tersten işletilmesi ve bu tersten mantık yürütmenin fobi, bozukluk gibi psikiyatrik ve klinik vakalara değil sağlıklı insan davranışlarına da uyarlanmasıdır. Örnek davranış çözümleme açısından edilirse;

Şekil 3. Sosyal Fobik Bireylerde Bilişsel Modelin Elemanları Şemasının Davranış Çözümleme Örneğine Dönüşmesi

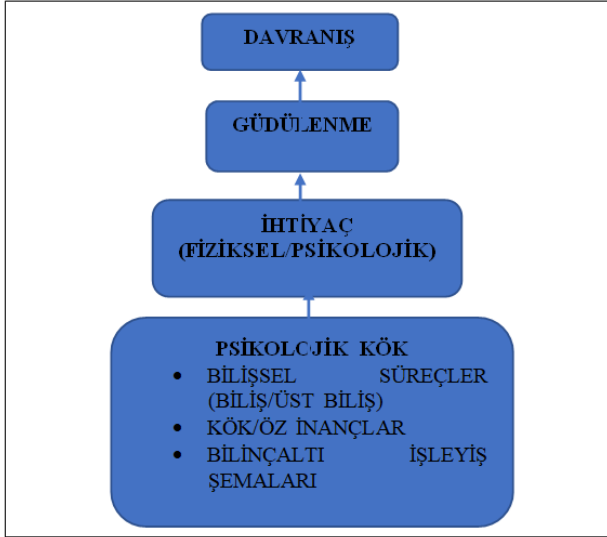
Davranış çözümleme perspektifinden süreç yeniden işlerse; ellerde terleme, titreme, kaslarda gerginlik, derin nefes alma, soru sormama gibi davranışlar; bilimsel tahminleme; kişinin aptal gibi görünme endişesi psikolojisi. Örnekteki kişi aptal gibi görüneceği varsayımından yola çıkarak kendine odaklanmakta ve konuşmakta, o ortamda bulunmakta türlü zorluklar yaşamaktadır. Aptal gibi görünme ve hareketlerini düzenleme psikolojik arka planı kişide terleme, gerginlik, konuşamama gibi davranışları ortaya çıkarmaktadır. Psikoloji biliminde sosyal fobi şemasını çıkarmak nasıl bilimsel ise bu davranışa yaşam içerisinde denk geldiğinde buna davranış çözümleme yaparak davranışın psikolojik arka planını, köklerini tahminlemek de bilimsel olmalıdır. Önemli olan ölçüt tahminlemenin bilimselliğidir. Kişisel yargılar veya alanda uzman olmayan kişilerce yapılanlar davranış çözümleme olarak kabul edilemeyecektir. Davranış çözümlemeyi yapan uzmanın alan bilgisi de davranış çözümlemenin etkililiğinde önemli olacaktır. Uzman, belleğindeki alan bilgisi doğrultusunda davranışı gözlemleyebilir ve bu davranışın psikolojik arka planıyla arasındaki bağı kurabilir. Örneğin nevrotik kişiliğin davranış belirtilerini bilmeyen bir uzman karşısındaki kişinin davranışındaki nevrozluğu da gözlemleyemeyecektir. Benzer şekilde özdeğer yoksunluğu/kaybı yaşayan bir kişinin davranışlarında bunu gözlemleyebilmek için özdeğer yoksunluğu/kaybının davranışa yansımalarına ilişkin teorik bilgiye hakim olmak gerekmektedir.

DAVRANIŞ ÇÖZÜMLEME NEDİR?

Davranış Çözümleme; gerçek insan davranışlarından yola çıkarak bu davranışlara yön veren psikolojik köklerin bilimsel olarak tahminlenmesini ifade eder. Davranış çözümlemeyi süreçler ve ilkeler halinde ifade etmek mümkündür. Çünkü davranış

çözümleme, davranışa yön veren psikolojik arka planın bilimsel tahminlemesidir ve bu tahminlemeyi bilimsel yapan kullandığı araçlardır. Bir davranışın psikolojik arka planını tahminlerken psikoloji literatüründe arasında hiç bağlantı kurulmamış davranışla psikolojik olguyu bağdaştırmaz. Belli psikolojik olgular için literatürde kabul edilmiş olan davranış belirtilerini kullanır. Örneğin sosyal medyada çokça içerik paylaşarak tıklanma ve beğeni sayısına psikolojik dengesini bozacak derecede odaklanan birinin bu davranışı çözümlenecekse “beğenilme ihtiyacı” olgusunun açıklanmasında kullanılmayan yaklaşımlar ve literatürün bağ kurmadığı bir psikolojik kök, baz alınamaz. Davranış çözümleme süreçsel olarak şematize edilebilir:

Şekil 4. Davranış Çözümleme Basamakları

Şekilde davranış çözümlemenin aşamaları görünmektedir. Kavramsal olarak davranış çözümleme davranışçı psikoloji yaklaşımlarının bir aracı, bakış açısı, teknik önerisi gibi ele alınabilir. Davranış çözümleme süreci ise temel psikoloji yaklaşımları ile yapılabilmektedir. Freud, davranışı güdülenmiş ihtiyacı tatmin etme eylemi olarak açıklar (Freud, 1951). O halde her davranış güdümlü bir amacın eyleme dönüşmüş halidir. Kişi fiziksel ya da psikolojik bir ihtiyacını tatmin etmek amacıyla davranışa yönelmektedir. Fiziksel ihtiyaçların tatmininde güdü, ihtiyaç, hareket ve tatmin sıralaması net biçimde görülebilir. Psikolojik, duygusal ihtiyaçlar söz konusu olduğunda ise süreç oldukça karmaşık işler. Davranıştan yola çıkarak psikolojik güdülenmeyi ve ona yön veren kökleri çözümlemek daha kompleks bir süreç gerektirir. Ancak acıkmak ve yemek yemek arasındaki ilişki ne derece bilimsel ise psikolojik, duygusal ihtiyaçları doyurmak için gerçekleştirilen davranışlar arasındaki ilişki de o derece bilimseldir. Yüksek sesle konuşmak, jest mimiği çok kullanmak, yalan söylemek gibi her davranış içerde bir psikolojik/sosyal/duygusal herhangi bir ihtiyacı doyurmaya yöneliktir.

Davranış çözümlemenin ilk basamağı davranışın sunduğu doyumunu tespit etmektir. Davranış hangi doyumunu elde etmeyi sunuyorsa kişi, o ihtiyacı tatmin etme arayışındadır. Doyum bir edinim olarak ele alınırsa kişi o edinimle bir eksikliği tamamlamak gayesinde demektir. Bu nedenle davranış çözümlemenin ilk adımı, “bu davranışın sağladığı doyum nedir” sorusudur. Davranışın sağladığı doyum ile ihtiyaç farklıdır. Doyum ihtiyacı gidermek için ulaşılmaya çalışılan davranışta iken ihtiyaç bu mantığın aksi yönündedir. Örneğin; yemek yemekten elde edilen tatmin doymaktır. İhtiyaç ise açlıktır. Doymak ile açlık karşıt yöndedir. Davranış çözümlemenin içerdiği psikolojik çözümlemede de buna göre hareket etmek gerekir. Bir davranışla kişinin elde ettiği doyum tespit edildiğinde bu tespit (güdülenme), hangi ihtiyacı karşılamaya çalıştığına gitmek için kullanılacaktır. Yani davranışın içindeki güdülenmeyi ortaya çıkaran soru davranışın hangi doyumunu sağladığı sorusudur.

Davranış çözümlemenin ikinci basamağı doyumun hizmet ettiği ihtiyacın saptanmasıdır. Bu noktada yine psikoloji biliminin bilimsel varsayımları, ilkeleri ve yaklaşımları geçerlidir. Uzman da olsa literatürde bulunmayan bir doyum-ihtiyaç bağlantısı kurulamaz. Örneğin narsist bir kişinin karşısındakini küçük gören sözler söylemesi davranışı çözümlenirken (örneği açıklamak amaçlı narsist kişi olduğu belirtilmektedir, davranış çözümlenirken karşısındakinin psikiyatrik teşhisi bilinemez) küçük görme, karşısındakini aşağı bir hiyerarşik kademeye indirgeme çabası; üstünlük kompleksi, aşağılık kompleksi gibi literatürde ilişkisi verilmiş olan mevcut bir köke bağlanabilir. Küçümseme davranışıyla alakası hiç kurulmamış, literatüre girmemiş, bilimsellik kazanmamış bir kökle açıklama yapılmaz. Küçümseme davranışını belirti olarak kabul eden olgular, tutumlar, şemalar, hastalıklar çözümlemenin konusudur. İkinci basamakta tespit edilmesi gerekli unsur “bu doyum hangi ihtiyacı karşılamaya yöneliktir” sorusunun cevabıdır. Bu nokta, kişinin ihtiyacını tespit etme aşaması, davranış ile içsel süreçler arasındaki köprünün kurulduğu yerdir. Bilgi yeterliği oldukça mühimdir. Bu köprünün bilimselliği ise daha evvel de açıklandığı gibi literatürde bulunan olgular, teoriler kapsamında davranış-psikolojik kök ilişkisi kurmaktan geçer. Herkes davranış çözümlene yapamaz ve her davranış eleştirisi bir çözümlene barındırmaz. Davranış çözümlene olabilmesi için davranış ile psikolojik kök arasında kurulan ilişkinin psikoloji biliminin bilgi birikimine dayanması zorunludur.

En karmaşık aşamalardan biri ise psikolojik köklerdir. İnsan davranışları çok komplekstir. Psikolojik kökler ise kişiye göre işlev gösteren yapılardır. Örneğin davranış çözümlene basamaklarında bilinçaltı işleyiş şemaları davranışa yön veren köklerden biri olarak aktif olabilir. Ancak bilinçaltı işleyiş şemaları kişilere göredir. Bu noktada kişiyle ilgili bilgi de devreye girecektir. Yinelemek faydalı olacak ki davranış çözümlene belli davranışları çözümlenip genelleme amacı taşımaz. Kişinin davranışını çözümlenerek bireysel düzeyde psikolojik arka planı anlamayı amaç

edinir. Her çözümlemenin kişiye ve davranışa özgü oluşu bilimsellikten uzaksama algısı yaratsa da bu çözümlemenin bilimsel bilgi ve yöntemlere dayanması davranış çözümlemeyi bilimsel kılmaktadır. İhtiyaç psikolojik köklere bağlanırken yine literatürdeki psikoloji bilgisi geçerlidir. Ait olma ve sevgi ihtiyacını işaret eden bir davranış ve bu ihtiyaç literatürde hiç ilişki kurulmamış köklerle açıklanamaz. Ait olma ve sevgi ihtiyacını kriter veya belirti olarak ele alan psikolojik olgular, yaklaşımlar geçerlidir. Her ihtiyacın psikolojik bir kökeni muhakkak vardır. Davranış, ihtiyaç ve psikolojik kök sağlıklı olmak zorunda değildir. Davranış çözümleme yalnızca psikiyatrik ve/veya klinik vakalar için değildir. aksine günlük yaşam içerisinde harmanlanan davranışları gözleyerek bunlara yön veren ihtiyaçları ve bu ihtiyaçları doğuran psikolojik arka planı aydınlatmaya çalışır. Bir koruyucu psikolojik hizmet olarak psikolojik danışmanlık için davranış çözümleme çok önemli işlevler görür. İhtiyacın bağlanacağı psikolojik kökler, literatürde bulunan herhangi bir şema ya da kuramla ilgili olabilir. Şekilde verilen psikolojik köklerin aynı anda aktif olmaları beklenmez. Bunlardan herhangi biriyle ilintili olabilir.

Şekilde belirtilen dört aşama davranış çözümlemenin adımlarıdır. Her davranış için uygulanması mümkündür. Bu dört aşama başarılı şekilde tamamlandığında kişinin davranışına yön veren psikolojik arka plan aydınlanmış olur. Psikolojik danışman bu çözümlemeyi başarılı uygulayabildiği takdirde danışanına daha etkili rehberlik edebilir. Davranış çözümleme bir psikolojik araç olarak ilgili diğer disiplinler için de faydalı olabilir. Örneğin işletme biliminde insan davranışı üzerine yoğun çalışmalar mevcuttur çünkü işletmenin tüm çıktıları insan kaynağından ve dolayısıyla insan davranışından doğrudan etkilenir. İktisat, sosyoloji gibi sosyal bilimlerin her alanında davranış çözümleme kendine yer bulabilir. Çünkü insanla ilgili her şey davranış-ihtiyaç-psikolojik kök denkleminde bağımsız değildir.

SONUÇ

Psikoloji literatüründe insan davranışına odaklanan yaklaşımlar, dış çevre uyararı ve organizma tepkisi arasındaki ilişkiyi gözleyen ve davranışları mekanik eylemler üzerinden ele alan yaklaşımlarla başlamış ve bilişsel davranışçı terapi yaklaşımına kadar gelişip değişerek gelmiştir. Psikoloji araştırmacıları ya bilinç düzeyinde bilincin halleriyle ya bilinçaltıyla ya da dış çevre ile tepkisel davranış üzerinden davranışları incelemişlerdir. Skinner, mekanik davranışçı yaklaşıma öğrenme kavramıyla birlikte önemli bakış açıları getirmiş psikolojiye davranış perspektifinden bakmak günden güne büyümüştür. Dış çevre, organizma tepkisi, öğrenme gibi değişkenlerin yanına duyguların ve içsel süreçlerin de eklenmesi ile davranışçı yaklaşım gelişmiş büyümüştür. Davranışçı yaklaşımların kazandığı bu kapsamlı bakış açılarına dayanarak davranışın olası köklerini çözümlemeye dayanan bir kavram, davranışçı yaklaşımlara önemli katkılar sunacaktır. İnsan davranışı karmaşıktır ve fazlaca kökün kompleks şekilde harekete geçmesinden oluşur. Psikoloji bilimi, vakaları inceleyerek elde edilen bilgilerin genele mal edilmesi ile

bilimsel bilgiye ulaşır. Davranış Çözümleme kavramı ise kişiye özgü davranışların kendi oluştuğu şartlar altında incelenmesini ve açıklanmasını ifade etmektedir. Kişiye ve duruma özgü şartlar altında gösterilen davranışın çözümlenerek psikolojik arka planının tahminlenmesini içerir. Davranışın bilimsel şekilde çözümlenmesi ve davranışa yön veren olası psikolojik köklerin tahminlenmesi kişi ve özel koşullar bağlamında yapılacak olsa da davranış çözümlemenin bilimsel yöntemler kullanması ve bilimsel tahminlemeye dayanması onu psikoloji literatüründe var etmeye yeterlidir. Kişi ve koşullar özelinde yapılacak bu bilimsel çözümleme ve tahminleme pratikte psikolojik danışmanlar ve psikologlara esneklik kazandıracaktır. Bununla birlikte üzerine yeterince araştırma yapılabilirse Davranış Çözümleme kavramıyla ilgili bilimsel bilgi birikimi oluşturulabilecektir. Bu kavramın psikoloji literatürüne girmesi, kullanılması ve üzerine araştırmalar yapılması ilerleyen zamanlarda davranışçı yaklaşımlara yepyeni ufuklar açabilir.

Her yönüyle Davranış Çözümleme kavramı araştırılması, geliştirilmesi, üzerine düşünülmesi ve pratikte kullanılması için kayda değerdir. Şimdilik bu çalışma kapsamında kendine literatürde kabaca sınırları belirlenmiş bir yer bulmuş olsa ve yalnızca tanımlaması yapılmış olsa da Davranış Çözümleme kavramı, davranışçı psikoloji yaklaşımlarına hem yeni bir bakış açısı kazandırmak hem de kullanımda bir yöntem edindirmek için işlevsel bir araçtır.

KAYNAKÇA

- Bitterman, M. E. (2006). Classical Conditioning Since Pavlov. *Review Of General Psychology*, 10(4), 365-376.
- Cihangiroğlu, N., TEKE A., Uzuntarla, Y., & Uğrak, U. (2015). Narsist Kişilik Eğilimleri ile Kurumsal Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Analizi. *Journal of Management and Economics Research*, 13(1), 1-18.
- Coşkun, A. (2004). Skinner ile Tolman Kuramlarının Karşılaştırılması Ve Bu Kuramlar Doğrultusunda Kurulan Bir Okul. *Behaviorism*, 30(3).
- Freud, S. (1951). A Letter From Freud. *The American Journal Of Psychiatry*.
- Herbert JD, Forman EM (2011) *Acceptance And Mindfulness In Cognitive Behavior Therapy: Understanding And Applying The New Therapies*. Hoboken, NJ, Wiley
- Pehlivan, H. (2014). Bilişsel Davranışçı Yaklaşım Temelli Psiko-Eğitim Programının Anneler Üzerindeki Etkililiğinin İncelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 15(1), 338-357.
- Sungur, M. Z. (2000). Bilişsel Davranışçı Yaklaşımlar ve Sosyal Fobi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 3(2), 27-32.
- Staats, Arthur W.; Staats, Carolyn K. (1963). *Complex Human Behavior: A Systematic Extension Of Learning Principles*. New York, New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Tunç, S. (2016). Kadın Çalışanların Cam Tavan Engelleri ile Algılanan Örgütsel Adalet Arasındaki İlişki: Eskişehir Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Türkçapar, Ü. (2012). Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Farklı Değişkenler Açısından İş Doyumu Düzeylerinin İncelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(2), 331-346.
- Türkçapar, M. H., & Sargın, A. E. (2012). Bilişsel Davranışçı Psikoterapiler: Tarihçe ve Gelişim. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 7-14.

İNSANI YARDIM LOJİSTİĞİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ¹

Nurullah EKMEKÇİ²

GİRİŞ

Dünya üzerinde yaşanan doğal (ya da doğa kaynaklı) afetler nüfus artışı, tarımsal arazilerin yerleşime açılması, küresel ısınma gibi sebeplerle günden güne artmaktadır. Doğal afetlere ek olarak terörizm, mülteci krizi ve endüstriyel kazalar gibi insan kaynaklı afetler ve insani krizler de insani yardımlara olan ihtiyacı katlayarak diğer sebepler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Afet yönetimi ve insani yardım penceresinden bakıldığında her zaman için birincil amaç doğa ya da insan kaynaklı olayların engellenmesidir. Ancak söz konusu özellikle doğa kaynaklı olaylar olduğunda olayın engellenmesi çoğu zaman mümkün değildir. Bu sebeple ikincil amaç, yaşanması engellenememiş olan olayların afete dönüşmesinin önlenmesidir. Bu ise afet yönetim döngüsünün her aşamasındaki faaliyetlerin iyi planlanması ve yürütülmesiyle insanların yaşanan olaylardan etkilenmemesinin sağlanmasıyla mümkün olabilir. Ancak bu sayede yaşanan olayların afetlere dönüşmesinin önü kesilebilir. Özellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin afet geçmişleri incelendiğinde doğa ya da insan kaynaklı olayların engellenmesi bir yana dursun yaşanan olayların çoğunlukla afete dönüştüğü görülmektedir. Bu sebeple, yaşanması ve afete dönüşmesi engellenememiş olayların etkilerinin ve doğuracağı sonuçlarını en aza indirmesi ve afet sonucu ortaya çıkan insani ihtiyaçların insani yardım ilkeleri (insancılık, bağımsızlık, tarafsızlık, bağımsızlık) çerçevesinde en kısa sürede giderilmesi bir sonraki amaç olarak ortaya çıkmaktadır.

1 Bu çalışma yazarın “İnsani Yardımların Dağıtımına İlişkin Üç Aşamalı Optimizasyon Modeli Önerisi ve Konya İlinde Bir Uygulama” isimli doktora tezinden yararlanarak üretilmiştir.

2 Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ekmecki@selcuk.edu.tr, ORCID:0000-0003-3125-9202

Sıralı olarak ele alınması gereken bu amaçların herhangi bir basamağındaki eksiklik, aksaklık ya da başarısızlık bir sonraki basamaktaki amaca ulaşmayı da önemli ölçüde etkilemektedir. Zira bahsi geçen bu sıralı silsilede sorunlar kar topu gibi büyümektedir. Bu yüzden, her bir amaç için gerçekleştirilmesi gereken faaliyetler amaca ulaşmanın mümkün olmadığı (örneğin depremlerin engellenmesi) bilinse dahi bir sonraki amacın üzerindeki yükleri azaltmak adına büyük bir ciddiyet ve özveriyle ele alınmalıdır.

Bu kapsamda bu çalışma pratikte erişilmesi mümkün olmayan ilk iki amaçtan ziyade üçüncü amacı ilgilendiren faaliyetleri konu almaktadır. Afetlere müdahale aşamasında yürütülecek faaliyetler insani yardım lojistiği³ kapsamında ele alınmaktadır. İnsani yardım lojistiği, savunmasız insanların çektiği acıyı hafifletmek ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla insanların afet bölgelerinden güvenli yerlere tahliyesini, malların, malzemelerin ve hatta bilginin verimli ve maliyet etkin bir şekilde akışını ve depolanmasını planlama, uygulama ve kontrol etme süreci olarak tanımlanmaktadır (Kovacs ve Spens, 2009: 506-507; Kaynak ve Tuğer, 2014: 433; Boonmee vd., 2017: 485).

İnsani yardım lojistiğinin ve faaliyetlerinin odak noktasında afetten etkilenenlerin ve/veya insani yardıma ihtiyaç duyan kişilerin etkin ve verimli bir şekilde destek alabilmelerinin sağlanması yer almaktadır. Bir yandan bekleme tahammülü ya da şansı olmayan kişilere acil bir şekilde ihtiyaç duydukları malzemelerin gönderilmesi gerekmekte iken diğer yandan da altyapısı hasar görmüş afet bölgesinde lojistik sistemlerin çalışır hale getirilmesi gerekmektedir. Bu gerekliliklerin yerine getirilmesi ise hazırlık aşamasında lojistik planlamanın iyi yapılmasına, müdahale aşamasında da bu planların iyi uygulanmasına bağlıdır. Ayrıca insani yardım operasyonlarında kritik iki nokta, bu faaliyetleri hem çevik hem de yalın bir şekilde yürütebilmektir. Çeviklik ihtiyaç sahiplerine daha hızlı ulaşmayı sağlarken, yalınlık ise daha fazla kişiye daha az maliyetle ulaşmaya yardımcı olacaktır.

Ancak literatür incelendiğinde insani yardım lojistiğinin konusuna giren faaliyetlerin etkin ve başarılı bir şekilde yürütülmesinin önünde çeşitli engeller olduğu göze çarpmaktadır. Çalışmanın ilerleyen başlıklarında bu engeller (sorunlar) ele alınacak ve sorunların giderilmesi için çözüm önerileri sunulacaktır

İNSANİ YARDIM LOJİSTİĞİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR

İnsani yardım lojistiği inanılmaz derecede zorlu ve karmaşık bir süreçtir. Belirsizlikler, zaman baskısı, nitelikli personel eksikliği, medya ve bağışçıların ilgi düzeyi, ekipman ve bilişim teknolojisi eksikliği ve olumsuz insani müdahaleler (yolsuzluk, sahtekarlık, vb.) bu karmaşıklığın ortaya çıkmasının temel sebepleri olarak gösterilebilir (Overstreet vd., 2011: 117).

3 Literatürde insani yardım tedarik zinciri yönetimi, afet lojistiği, insani lojistik, yardım lojistiği, acil durum lojistiği ve acil yardım lojistiği gibi kavramlar da insani yardım lojistiğini ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

Özellikle ani gelişen afetlerden sonra operasyonları hızlı bir şekilde yürütmek kritik düzeyde öneme sahiptir. Ancak, çok az bilgiyle iyi eğitilmeden ve iyi koordine edilmeden sahada operasyonları yürüten çalışanlar verimsizliklere, tekrarlanan çabalara, kaynakların boşa harcanmasına ve sonucunda da can kayıplarının artmasına sebebiyet vermektedir (Diedrichs vd., 2016: 24).

Literatür incelendiğinde, insani yardım lojistiğinde karşılaşılan farklı sorunlar göze çarpsa da bu sorunlar temel olarak (i) paydaşlar arasında yaşanan iş birliği ve koordinasyon sorunları, (ii) ihtiyaçların belirlenmesinde yaşanan sorunlar ve (iii) yardım malzemelerinin tedariki ve dağıtımdaki sorunlar şeklinde özetlenebilir.

İnsani Yardım Paydaşları Arasındaki İş Birliği ve Koordinasyon Sorunları

Gerçekleşen afetlere ve insani olaylara müdahalede genellikle birden çok insani yardım kuruluşu yer aldığından ve bu kuruluşlar etkilenen nüfusa yardım etmek için benzer amaçlara sahip olduğundan daha iyi bir müdahale için beraber hareket etmeleri noktasında birçok fırsat doğmaktadır (Vaillancourt, 2016: 2). Afet yönetiminde koordinasyonun ne denli önemli olduğu konusunda hem akademik camiada hem de sahada ortak bir görüş bulunmaktadır (Raju ve Becker, 2013: 82; Bealt ve Mansouri, 2018: 124). İnsani yardım aktörleri arasındaki zayıf koordinasyon performans eksikliğine sebebiyet verirken güçlü koordinasyon insani yardım operasyonlarının başarısı için kritik öneme sahiptir (Cozzolino, 2012: 18-19).

Moshtari ve Gonçalves (2017) tarafından yapılan çalışmada paydaşlar arasındaki iş birliğini etkileyen faktörler üç kategori altında incelenmiştir: bağlamsal faktörler, örgütler arası faktörler ve örgüt içi faktörler. Bu kategoriler altında yer alan faktörler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Paydaşlar Arası İşbirliğini Etkileyen Faktörler

Kategori	Faktör	Alt Faktörler
Bağlamsal Faktörler	Çevresel Öngörülemezlik	<ul style="list-style-type: none"> Afetin yeri ve zamanı Politik durum Güvenlik
	Talep Belirsizliği	<ul style="list-style-type: none"> Etkilenen kişilerin ihtiyaçlarının miktarı ve özellikleri
	Arz Belirsizliği	<ul style="list-style-type: none"> Afet sonrası altyapı durumu Yerel ve uluslararası kaynakların durumu Müdahil olan insani yardım kuruluşlarının sayısı ve tecrübesi
	Fonların Müsaitlik Durumu	<ul style="list-style-type: none"> Kaynak müsaitlik zamanlaması Gereken bitirme zamanı Olaya özel fonların kullanımı

Örgütler Arası Faktörler	Stratejik Uygunluk	<ul style="list-style-type: none"> • Ortak örgütsel amaçlar ve misyonlar • Ortak kültürel değerler • Ortak dil • Örgütler arası güven düzeyi • Ortak olma hissini düzeyi
	Operasyonel Uygunluk	<ul style="list-style-type: none"> • Benzer operasyonel ilkeler • Benzer programlama yaklaşımları ve zamanlama • Benzer standartlar ve teknikler
	Örgütler Arası Rekabet	<ul style="list-style-type: none"> • Fonlar için rekabet • Görünürlük ve medyada yer almak için rekabet
Örgüt İçi Faktörler	Güç Eşitsizliği	<ul style="list-style-type: none"> • Örgütlerin güç ve kaynaklarındaki benzerlik • Taraflar arasındaki simetri • Menfaatlerin adil dağıtımı
	Koordinasyon Süreci	<ul style="list-style-type: none"> • Maliyet, fayda ve risklerin dağıtım mekanizması • İş birliği performans değerlendirilmesi • Performans hesap verebilirliği • Rol ve sorumlulukların net olması • Şeffaf ve sorumlu ilkelerin benimsenmesi • İletişim
	İş Birliğinin Net Olmayan Faydaları	<ul style="list-style-type: none"> • Bürokrasi, şeffaflık, hesap verebilirlik, esneklik • Gereken müdahale hızı • Gereken bağımsızlık ve egemenlik • İnsani kimliğe veya insani ilkelere yönelik riskler • Kendi yetkinliklerine yönelik riskler • İş birliği için teşvikler
Örgüt İçi Faktörler	Kullanılabilir Kaynaklar	<ul style="list-style-type: none"> • Kaynakların kullanılabilirliği • Araçlara ve teknik becerilere yeterli erişim • Ekip liderlerinin ve odak noktalarının kararlılığı • Koordinasyon personellerinin kıdemli
	İş Birliği Yeteneği	<ul style="list-style-type: none"> • Komuta ve kontrol odağına yönelik eğilim • Yönetim kapasitesi ve liderlik tarzı • Personel kapasitesi

Kaynak: Moshtari ve Gonçalves (2017: 1683)

İnsani yardım faaliyetlerine ilişkin sahadaki uygulamalar ve akademik çalışmalar incelendiğinde her bir insani yardım kuruluşunun kendi insani yardım operasyonlarını bireysel ve diğer olası paydaşlardan bağımsız olarak ele aldığı göze çarpmaktadır (Balcık vd., 2016: 114). Her ne kadar her bir aktör geçmiş tecrübelerine istinaden belli bir düzeyde teknik bilgiye (*know-how*) sahip olsalar da sahada hızlı ve birlikte çalışma konusunda hala sıkıntı yaşanmaktadır. İnsani yardım operasyonlarındaki aktör sayısının fazlalığı, her birinin nitelik, büyüklük ve uzmanlık açısından birbirinden farklı olması sebebiyle iş yapma biçimlerinin de farklılaştığı düşünüldüğünde, ortaya bir koordinasyon sorunu çıkarmaktadır. Başarılı bir yardım operasyonu için aktörlerin yardım zincirini nasıl birlikte geliştireceklerini ve birlikte yöneteceklerini öğrenmeleri gerekmektedir (Chandes ve Paché, 2010: 322).

İnsani yardım kuruluşları özellikle koordinasyon eksikliği sebebiyle başarısız olmakta ve yardımları ihtiyaç sahiplerine ulaştırmakta etkisiz kalmaktadırlar (Kopinak, 2013). Devlet, yerel halk, yardım kuruluşları ve diğer paydaşlar arasında koordinasyon, iş birliği ve bilgi paylaşımı sağlamak insani müdahalenin kritik yönleri olsa da çoğu paydaşın aynı bağışlar, kaynaklar ve medya ilgisi için rekabet etmesinden dolayı koordinasyon, iş birliği ve bilgi paylaşımını sağlamak güçleşmektedir (Bozorgi-Amiri vd., 2013: 906; Goldschmidt ve Kumar, 2016: 2; Bealt ve Mansouri, 2018: 126).

Afetler sırasında kaynakların keyfi olarak dağıtımından kaçınmak için kamu ve özel sektörün lojistik kaynaklarını koordine etmek büyük önem arz etmektedir. Ancak tedarikçiler, lojistik hizmet sağlayıcıları ve talep edenler arasındaki efektif olmayan koordinasyon hala önemli bir sorun kaynağıdır. Yardımların, bilginin ve hizmetlerin etkilenen insanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere arz noktasından talep noktasına etkin bir şekilde ulaştırılması ve koordinasyonun arzulan bir şey olmaktan öte hayati bir gereklilik olarak görülmesi gerekmektedir (Ramsden, 2014: 27). Zayıf koordinasyon yardım ağında tıkanmalara sebep olabilir ve mağdurlar için ciddi olumsuz sonuçlar doğurabilir (Dufour vd., 2018: 1).

Tedarik zinciri yönetiminde ve lojistik operasyonlarda iş birliği yapılması sayesinde örgütler çeviklik (talepteki ani değişimlere yanıt verebilme yeteneği), adapte olabilirlik (talepteki değişimlere bağlı olarak tedarik zincirini uyarlama yeteneği), uyumlaştırma (tüm zincirin performansına arttırmak için tedarik zinciri partnerlerine teşvik sunabilme yeteneği), ön plan yönetimi (*forefront management* - afet bölgesinde yürütülen çalışmalara aktif olarak katılabilme yeteneği) ve arka plan yönetimi (*back-office management* - faaliyetleri planlama ve analiz yeteneği) konularında iyileşme sağlayabilir (Cozzolino, 2012: 27).

İnsani yardım ortamları, hiçbir aktörün büyük bir afetle tek başına başa çıkabilecek kaynaklara sahip olmaması sebebiyle her biri farklı çıkarlara, yetkilere, kapasiteye ve lojistik uzmanlığa sahip olan uluslararası yardım kuruluşları, ev sahibi devletler, silahlı kuvvetler, yerel ve bölgesel yardım kuruluşları ve özel sektör şirketleri gibi aktörleri bir araya getiren ortamlardır. Bu ortam da kaçınılmaz olarak koordinasyon ve iş birliği noktasında eksikliklere ve zorluklara sebebiyet vermektedir. Koordinasyon eksikliği ise stok maliyetlerinde artış, teslimat sürelerinde gecikme ve müşteri hizmetlerinden ödün verme gibi olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Balcik vd., 2010). Ayrıca yardım kuruluşları arasındaki koordinasyon eksikliği belli bölgelere gereğinden fazla belli bölgelere ise çok az yardım gönderilmesi (Gutjahr ve Fischer, 2018: 185) ya da bazı yardım malzemelerinden gereğinden fazla bazılarının ise az bulunması sonucunu doğurabilir. Aynı şekilde yardım kuruluşlarının her birinin araç filosu ayrı ayrı değerlendirildiğinde nitelik ve nicelik bakımından etkin dağıtım yapmaya uygun olmayabilir (Moreno vd., 2016: 79).

İnsani Yardım İhtiyaçlarının Belirlenmesinde Yaşanan Sorunlar

İnsani yardım lojistiğinde talebe ilişkin bilgilerde belirsizlik olması talep yönetimini zorlaştırmaktadır. İşletme lojistiğinde talep bilgisi tüketicilerin direkt olarak kendisinden elde edilirken insani yardım lojistiğinde özellikle büyük ölçekli afetlerden sonra talep bilgisini afetzedelerden yani ihtiyaç sahiplerinden elde etmek çok mümkün değildir. Bunun yerine ihtiyaç duyulan bu bilgi sahada çalışan muhabirlerden, arama kurtarma görevlilerinden ve yardım kuruluşlarından gelmektedir. Bu durum ise bilgi asimetrisine yol açmaktadır (Sheu, 2010: 1) ve karar vericilerin insani yardım faaliyetlerinde karşılaştığı en önemli sorunlardan biridir (Widener vd., 2018: 60).

İhtiyaçların büyüklüğünün ve türünün net olarak belirlenmesinde yavaş gelişen afetler için bu tür afetlerin doğası gereği zaman açısından problem yaratacak bir durum söz konusu değildir. Ancak özellikle ani gelişen afetlerde bu ihtiyaçların belirlenmesinde zaman etkin kullanma ve hızlı karar alma önemli bir parametre haline gelmektedir (Duran vd., 2013: 449). Kararları hızlı verebilmek ve hızlı harekete geçmek için afet sonrası değerlendirmenin hızlı bir şekilde yapılması gerekmektedir (Huang vd., 2013: 20). Bu değerlendirme aşamasında güncel ve doğru bilgiye ulaşmak önemlidir (Martínez-Rojas vd., 2018: 196). Etkili müdahale planlarının oluşturulması için etkilenen kişilere dair kaç kişinin yardıma ihtiyaç duyduğu, nerelerde buldukları ve neye ihtiyaç duydukları gibi bilgilerin doğru ve hızlı bir şekilde elde edilmesi gerekmektedir (Kirac ve Milburn, 2018: 486). “Acil ihtiyaç tespiti” olarak adlandırılacak bu değerlendirme aşaması bir afet gerçekleştiikten sonraki hemen birkaç saat içinde başlamalıdır. Diğer yandan bu değerlendirmeyi yapmadan yardım dağıtımına başlamak süreçte önemli boşluklara ve çakışmalara neden olabilir ve kaynakların israf edilmesine sebebiyet verebilir (Balcik, 2017: 30).

Bilgi paylaşımı ve koordinasyon eksikliği sebebiyle farklı kurumlar aynı ihtiyaca yönelik ayrı ayrı zaman, efor ve para harcayabilirler, bu durum bir yandan bir ihtiyaç kaleminde ihtiyaçtan fazla arz yaratırken diğer yandan başka bir ihtiyaç kaleminde karşılanmamış talep olarak sonuçlanabilir (Van Wassenhove ve Pedraza Martinez, 2012: 312). Her ne kadar afet yönetiminin bu aşamasında israfı azaltmak için yalın prensiplerin kullanılması yaygın olarak görülmesine de yalın ve çevik prensiplerin afet yönetiminin belli aşamalarında beraber ya da birbirini takip edecek şekilde kullanılması afet yönetiminin başarısı için önemli bir parametredir (Cozzolino vd., 2012).

İnsani Yardım Malzemelerinin Tedariki ve Dağıtımındaki Sorunlar

İnsani yardım tedarik ağının çevik bir yapıya sahip olması ve değişik türlerdeki afetlerle başa çıkabilecek bir şekilde tasarlanması gerekir (Kovacs ve Spens, 2009: 507). Çünkü, hızlı ve etkili bir müdahale stratejisiyle kazanılan her an daha fazla hayat kurtarma anlamına gelecektir (Cozzolino vd., 2012: 16). Ancak, optimal bir

tedarik ağının tasarlanması, insani yardım kuruluşları için büyük bir zorluktur. Daha sık görülen orta büyüklükteki afetlerin sayısındaki artış eğilimi, dünya çapında birden fazla yardım operasyonunun aynı anda yönetilmesini zorunlu kılmaktadır (Charles vd., 2016: 59).

Bir afet ya da acil durum meydana geldikten sonraki ilk 72 saat kritik öneme sahiptir ve bu süre zarfında ana öncelik ne pahasına olursa olsun hızdır (*speed at any cost*) (Iakovou vd., 2014: 247). İlk 72 saatlik periyotta ortaya çıkan yardım malzemesi ihtiyacını uzak kaynaklardan sağlamak çok mümkün olmayabilir. Bu nedenle afetlere ve acil durumlara hazırlıklı olabilmek ve oluşacak talebe çabuk cevap verebilmek için belli miktardaki kaynağın (yardım malzemelerinin) önceden belirlenmiş yerel bölgelere yerleştirilmesi önem arz etmektedir (Rawls ve Turnquist, 2012: 47).

Afetlere hazırlıklı olma kapsamında yardım malzemelerini afet gerçekleştikten sonra gerçek zamanlı olarak tedarik etme veya afet öncesi dönemde tedarik edip afet riski bulunan bölgelerde bu malzemeleri depolama (önceden konumlandırma) yardım kuruluşları tarafından kullanılan tedarik stratejileridir. Gerçek zamanlı tedarik stratejisini gerçekleştirebilmek için afet yönetim yeteneklerine yatırım yapmak gereklidir (Kunz vd., 2014: 262). Ancak yardım malzemelerini ihtiyaç duyulduğu anda gerçek zamanlı olarak tedarik edip ihtiyaç sahiplerine dağıtma yaklaşımı lojistik altyapı üzerinde önemli bir baskı unsurudur (Chakravarty, 2014: 146).

Gerçek zamanlı tedarik stratejisi yerel piyasada yeteri kadar yardım malzemesi bulunamaması riski olduğundan afetlere hızlı müdahalenin gerekliliklerini karşılayamayabilir ve başarısızlıklara sebebiyet verebilir (Hu vd., 2017: 39). Örneğin, 2004 ve 2005 yıllarında ABD’de yaşanan kasırgalarda çoğu firma etkili bir afet hazırlığı yapmadığından stoksuz kalma durumuyla karşılaşmıştır (Taskin ve Lodree Jr., 2010: 66). Yardım malzemelerinin önceden konumlandırılması afetlere hazırlık kapasitesini artırmanın bir yoludur. Önceden konumlandırma işleminde verilmesi gereken en önemli karar dağıtım merkezlerinin nerelere kurulacağı, kapasitelerinin ne olacağı ve farklı yardım malzemelerinin bu dağıtım merkezlerine ne şekilde yerleştirileceğidir. Deprem, sel, savaş gibi birçok insanı çadırkent, konteyner kent, yurt, spor salonu gibi devlet tarafından tahsis edilecek toplu yaşam alanlarında yaşamak zorunda bırakacak olaylarda yardım malzemelerinin bu merkezlerde depolanması yardım malzemelerin ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmasında etkin bir yol olabilir ancak bu gibi durumlarda toplu yaşam alanları depolama tesislerinin kurulması için uygun olmayabilir. Dahası afetlerin ne zaman, nerede, ne şiddette gerçekleşeceği belirsizdir (Salman ve Yücel, 2015: 266) ve bazı afetlerde ya da acil durumlarda etkilenen insanların toplu yaşam alanlarında barınmasını gerektirecek bir durum olmayabilir. Bu gibi durumları da göz önünde bulundurarak dağıtım merkezlerini, bütüncül bir bakış açısıyla, yardım malzemelerini birçok farklı noktaya efektif olarak dağıtabilecek bir yere kurmak daha makul olacaktır (Rawls ve Turnquist, 2012: 46).

Gerçek zamanlı tedarik işleminin tersine yardım malzemelerini önceden konumlandırma insani yardım kuruluşları tarafından yaygın olarak kullanılan bir uygulamadır (Elçi ve Noyan, 2018: 55). Önceden konumlandırma stratejisi yardım kuruluşlarına acil durumlara ve afetlere müdahale kapasitelerinin ve hazırlık seviyelerinin artması ve yardım malzemelerinin yüksek erişilebilirliği sayesinde birçok fayda sağlayabilir (Duran vd., 2011: 223). İlk olarak, önceden konumlandırılmış yerlerde depolanan yardım malzemeleri sayesinde bu ürünleri ihtiyaç sahiplerine ulaştırma süresi kısalmaktadır. İkinci olarak, gelişmiş satın alma ile yardım kuruluşları yerel, bölgesel ve uluslararası tedarikçileri iyice inceleyerek daha düşük fiyatlara malzeme satın alabilirler. Üçüncü olarak ise yardım kuruluşları büyük hacimli satın almalar sayesinde satın alma güçlerini artırabilirler ve toptan fiyat avantajlarından faydalanabilirler (Rawls ve Turnquist, 2012: 46). Bunlara ek olarak önceden konumlandırma işleminin olası afet bölgesinde ya da yakınında yapılmasının avantajlarından biri de olası ulaşım aksamaları sebebiyle uzak bölgelerden gelecek olan yardımların afet bölgesine ulaştırılamaması riskinin ortadan kaldırılmasıdır. Ancak bu durumda önceden konumlandırma yapılan tesis de afetten etkilenebilir ve hem tesis hem de mevcut yardım malzemeleri kullanılamaz hale gelebilir (Rawls ve Turnquist, 2010: 522; Campbell ve Jones, 2011: 156; Galindo ve Batta, 2013: 20). Ayrıca stoklanan ürünlerin son kullanım tarihlerinin geçmesi de bir başka önemli sorundur (Acimovic ve Goentzel, 2016: 12). Bu nedenle önceden konumlandırma stratejisinde stokların kontrol edilmesi ve yönetilmesi yardım zincirinin verimliliği açısından çok önemlidir (Vahdani vd., 2018: 290). Bu konudaki bir başka problem de önceden konumlandırma için gerekli kaynağın afet öncesi dönemde sağlanamama riskidir. Çünkü genellikle bağışlar ve finansal destekler afet gerçekleştikten ve afete karşı yeteri kadar medya ilgisi oluştuktan sonra gerçekleşmektedir (Duran vd., 2013: 456). Bunun yanında önceden konumlandırma işlemi bir stoklama maliyeti de doğuracaktır (Hu vd., 2017: 39). Ayrıca tüm bu stok planlaması yapılırken gerçekleşen afetin türüne bağlı olarak farklı risklerin ortaya çıkacağı yine aynı şekilde planlama yapılan bölgenin coğrafi ve demografik özelliklerinin de riskleri farklı şekilde etkileyeceği unutulmamalıdır (Paul ve MacDonald, 2016: 254). Bu nedenle önceden konumlandırma işleminde bu risk ve dezavantajlar da göz önünde bulundurulmalıdır ve planlama buna göre yapılmalıdır.

Roh (2012) tarafından yapılan çalışmada önceden konumlandırma stratejisinin uygulanmasının en önemli nedenleri müdahale süresinin kısılması, büyük afetlerde insani yardım lojistiği hizmetlerinin desteklenmesi, afete meyilli bölgelere daha yakın olunması, toplu satın almalar sebebiyle maliyetlerin azaltılması ve yardım malzemelerinin standartlaştırılması; en önemli kısıt ve zorluklar ise sınırlı raf ömrü, yüksek bakım maliyeti, afetlerin belirsizliği ve öngörülemezliği ve maksimum stok düzeyinin belirlenmesi olarak sıralanmıştır.

Özetlemek gerekirse, önceden konumlandırma stratejisi sadece müdahale süresinin kısalmasına değil aynı zamanda satın alma planlamasının iyileşmesine ve dağıtım maliyetlerinin azalmasına da katkı sağlamaktadır. Fakat, afet gerçekleşmeden önce ek bir yatırım gerektirecek ve maliyet oluşturacaktır (Bozorgi-Amiri vd., 2013: 906).

İnsani yardım kuruluşlarının ve devletlerin kurumsal malzeme tedariki stratejilerine ek olarak bağışlar da tedarik ve dağıtım stratejisine etki etmektedir. Bağışçıların aynı mi yoksa nakdi mi bağış yapacağı da tedarik ve dağıtım stratejisini etkileyecek önemli unsurlardandır. Aynı bağışlar, özellikle talep edilmediği ya da gerçekten ihtiyaç duyulan malzemeler olmadığı takdirde, yardım ağında tıkanmalara sebep olabilmektedir (Balcık vd., 2010: 24). Gerçekten ihtiyaç duyulan malzemeler ile hiç ihtiyaç duyulmayan ya da artık ihtiyaç duyulmayan ya da öncelikli olmayan malzemelerin yarattığı depolama ve taşıma noktasındaki lojistik sıkıntılar doğası gereği karmaşık ve kaotik olan insani yardım sürecinde yeni bir karmaşaya daha yol açmaktadır. Kullanılmış kıyafetler, su ihtiyacı bitmiş olmasına rağmen hala afet bölgesine gönderilmeye devam edilen sular, Müslüman ülkelere gönderilen konserve domuz etleri ve tropikal ülkelere gönderilen kalın kıyafetler gibi kültüre ve iklime uymayan yardımlar bu karmaşaya verilebilecek örneklerdendir. Bu karmaşanın ortadan kalkması için birçok uluslararası yardım kuruluşu bağışçılarına nakdi yardım yapmaları konusunda telkinlerde bulunmaktadır (Nelán vd., 2018: 134-135).

Tedarik stratejisinde ana dağıtım merkezi ve yerel dağıtım merkezi gibi tesislerin nerelere kurulacağı da alınması gereken önemli kararlardandır. Tesis yerlerinin seçiminde önemli parametrelerden birisi de tesislerin talep bölgelerini kapsama durumudur (Jia vd., 2007: 257). Aynı şekilde talebin bu tesisler arasında dağıtılmasının da tüm sistemin etkinliği üzerinde önemli bir etkisi vardır (Shariff vd., 2012: 1000).

İnsani yardımların tedarik stratejisi belirlendikten sonra dağıtım stratejisi de belirlenmelidir. ABD’de FEMA, bir afetten sonra yardımların dağıtımda üç ana yöntem kullanılabileceğini belirtmiştir. İlk yöntem olan mobil teslimatta araçlar, yardım malzemelerini doğrudan ihtiyaçların belirlendiği noktalara teslim etmektedir. Bu yöntem, kırsal alanlarda ve ulaşım altyapısı hasarının meydana geldiği yerlerde kullanışlıdır. İkinci yöntem olan doğrudan teslimatta yardım malzemeleri barınak ya da hastane gibi belirli bir yere teslim edilmektedir. Bu yöntemde teslim edilecek yardım malzemesinin türleri ve her birinin miktarları önceden belirlenmiştir. Son olarak, dağıtım noktaları yönteminde, malzemeler merkezi noktalara yani dağıtım noktalarına teslim edilmekte ve ihtiyaç sahipleri yardım malzemelerini almak için bu dağıtım noktalarına gelmektedir. İlk iki yöntemde yardım malzemeleri ihtiyaç sahiplerinin ayağına kadar giderken son yöntemde bu kişilerin dağıtım noktalarına gelmesi gerekmektedir (Li vd., 2018: 84). Seçilen dağıtım stratejisi hangisi olursa olsun ortaya bir araç rotalama problemi çıkmaktadır.

İnsani yardım lojistiğindeki araç rotalama problemleri, genellikle işletme lojistiğinde olmayan kendine özgü zorlukları da beraberinde getirmektedir. İnsani yardımların dağıtımına ilişkin araç rotalama problemlerinde genellikle hangi topluluklara hizmet verileceği, sağlanacak yardım türü ve teslim edilecek miktar gibi tipik bir araç rotalama modelinde olması gereken parametrelerin hiçbirine dair yeterli bilgi olmamaktadır. Dahası, afet sonrası durum hızlı müdahale gerektirmektedir. Hızlı bir müdahale için de sadece rotalama kararlarının değil, tüm kararların hızlı bir şekilde alınması gereklidir. Rotalama planlarının kolay hayata geçirilebilir ve sürücülere kolay anlatılabilir planlar olması da ayrıca önemlidir (Huang vd., 2013: 20). Bunlara ek olarak araçlardan faydalanma oranını yükseltmek ve teslimat önceliklendirme işlemini daha iyi yapmak da iyi bir rotalama planında bulunması gereken özelliklerdir (Gralla ve Goentzel, 2018: 269). Özellikle insani yardımların dağıtımındaki son teslimat (*last mile*) aşamasında aynı anda göz önünde bulundurulması gereken ve genellikle birbiriyle çelişen zaman, maliyet, kapsama, eşitlik ve güvenlik gibi performans kriterleri vardır (Ferrer vd., 2018: 501).

Yardım malzemelerinin dağıtımında kullanılan araçların kapasitesi tek bir noktadaki talebi karşılayacak boyutta olmayabilir ya da aksine o noktadaki talep araç kapasitesinin altında yer alabilir. İlk durumda o talep noktasındaki talep birden fazla araçla parçalı teslimat şeklinde karşılanacakken ikinci durumda bir araç birden fazla talep noktasının ihtiyacını karşılayacak şekilde hareket edebilir. Afet müdahale planlamasında zaman çok önemli bir role sahiptir. Lojistik planlama zamanla değişen talep, arz ve araç durumu bilgilerine bağlı olarak belli zaman aralıklarında güncellenmelidir. Tüm sistem zamana bağlı bir yapıya sahip olacak şekilde tasarlanmalıdır (Yi ve Kumar, 2007: 661).

SORUNLARIN ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK STRATEJİK VE TATKİSEL ÖNERİLER

İnsani yardımlar faaliyetlerinde karşılaşılan sorunları tekil olarak çözmek çok mümkün değildir. Zira karşılaşılan sorunlar birbiriyle bağlantılıdır ve her bir sorun ya bir başka sorundan beslenmekte ya da başka bir sorunu beslemektedir. Bu sebeple bu sorunlar, bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalı ve bertaraf edilmelidir.

Bu çalışmada ele alınan birinci sorun, insani yardım paydaşları arasındaki birliği ve koordinasyon sorunudur. Bu başlık altında ele alınabilecek temel sorunlar, aktörlerin kurumsal çıkarlarının birbiriyle çakışması ve aktörler arası rekabettir.

İnsani yardım aktörlerinin her birinin temel yetkinliğinin birbirinden farklı olduğu (Apte vd., 2016) gerçeğinden hareketle her bir aktörün kendi yetkinliğine uygun bir operasyonda diğer aktörle rekabete girmeden çalışacağı bir ortamın oluşturulması belli ölçüde etkin bir müdahalenin gerçekleştirilmesine olanak sağlayabilir. Bahsi geçen sorunların ortadan kaldırılabilmesi için ana koordinasyon faaliyetlerini kontrol edilmesinde, yönlendirilmesinde ve önemli kararların alınmasında ana rol oynayan bir koordinatöre ihtiyaç vardır (Akhtar vd., 2012: 86). “Zincir koordinatörü” olarak tanımlanabilecek bu kişi ya da kurum, tüm aktörler arasında etkili bir koordinasyon

(uyumlu, çevik, esnek ve üretken) sağlamak için katalizörlük ve en önemli üye görevini üstlenmektedir (Akhtar vd., 2012: 88).

Örneğin; Japonya’da JPF, A-PAD ve JCC-DRR gibi şemsiye kuruluşlar STK’lar, özel sektör, hükümet ve diğer paydaşlar arasında koordinatör görevini üstlenerek iş birliğini sağlamaktadır. Bu kuruluşlardan JPF, ilk ve en büyük kuruluş olması açısından ve Japon insani yardım yapılanmasında bir dönüşüm yarattığından önemli bir yere sahiptir ve ortaya koyduğu koordinasyon göreviyle Japon afet yönetiminin ve insani yardım operasyonlarının ulusal ve uluslararası arenada başarısına önemli katkıları olmuştur (Iizuka, 2018: 312-313)

Türkiye özelinde AFAD’ın “...faaliyetlerin planlanması, yönlendirilmesi, desteklenmesi, koordine edilmesi ve etkin uygulanması için ülkenin tüm kurum ve kuruluşları arasında iş birliğini sağlayan...” (AFAD, 2022) bir kurum olduğu göz önünde bulundurulduğunda bahsi geçen sorunların en azından insani yardım malzemelerinin dağıtılması noktasında ortadan kaldırılması için dağıtım organizasyonu ve planlaması AFAD koordinasyonunda bütüncül ve merkezi bir bakış açısıyla ele alınmalı ve yürütülmelidir. Bu durum hem kaynakların gereksiz kullanımını hem de yardımların belirli noktalarda gereğinden fazla yoğunlaşmasını engelleyecektir.

Ele alınan ikinci sorun ise insani yardım ihtiyaçlarının belirlenmesinde yaşanan sorunlardır. Bu başlık altındaki sorunları, afet sonrası yaşanan bilgi kirliliği ve doğru bilginin kısa sürede elde edilememesi olarak sıralamak mümkündür.

Bu sorunların ortadan kaldırılabilmesi için iyi bir acil ihtiyaç tespiti planlaması yapmak gereklidir. Ancak afetler ve acil durumlar sonrası yardım malzemelerine olan gerçek talebin belirlenebilmesi ya da doğrulanması yani acil ihtiyaç tespiti aşaması 72 saate kadar sürebilmektedir (Balcık, 2017: 30) ve bu durum afet yönetiminin en önemli amaçlarından biri olan zamanında müdahale ile çalışmaktadır (Kirac ve Milburn, 2018: 486). İlk 72 saatin afet yönetimi açısından önemi (Rawls ve Turnquist, 2012: 47) düşünüldüğünde bu zaman dilimi içerisinde yardım dağıtımının çoktan başlamış olmasının ne kadar önemli olduğu aşikardır. Bu nedenle acil ihtiyaç tespiti aşamasının olabildiğince hızlı bir şekilde sonuçlandırılması ve elde edilen verilerin bir an önce müdahale planlarında kullanılması etkili bir afet müdahale planı için olmazsa olmazdır.

Bu gibi durumlarda resmi kurumlar tarafından onaylanmamış verileri, örneğin sosyal medyadaki gönderilerden elde edilen verileri, kullanmak bir alternatif olabilir. “Sosyal veri” ya da “kullanıcılar tarafından oluşturulmuş veri” olarak adlandırılabilir (Kirac ve Milburn, 2018: 486) bu veriler her ne kadar kullanıcılar tarafından belki de dayanağı olmayan duyumlara binaen yazılmış/ oluşturulmuş olsa da Li vd. (2018) tarafından yapılan çalışma göstermektedir ki bu gönderilerdeki doğruluk oranı %50 bile olsa sosyal medya gönderilerinden elde edilen doğrulanmamış veriler ile doğrulanmış verileri bir arada kullanmak sadece

doğrulanmış verileri kullanmaya göre daha isabetli kararlar almaya yardımcı olmaktadır. Ancak sosyal medya gönderilerinden elde edilen verileri kullanma noktasında bilgilerin doğrulanmamış olmasına ek olarak bilgilerin sadece söylentiye dayalı olarak yayılıyor olması, verilerdeki hatalı ölçüm olasılığı ve acil durumla alakası olmayan bilgiler içerebilir olması gibi bu bilgilerin karar süreçlerinde kullanılmasını zorlaştıran sınırlılıklar da mevcuttur (Martínez-Rojas vd., 2018: 197).

Sosyal medyadan ya da başka bir kaynaktan elde edilen kullanıcılar tarafından oluşturulmuş bu gibi verilerin doğruluk oranını arttırmak için bu verileri önceden belirlenmiş güvenilir kişilerden (afet ve acil durum değerlendirme eğitimi almış kamu personelleri) elde etmek için bir sistematik geliştirilebilir. Ek olarak, afete maruz bölgenin insansız hava araçları (İHA) ile izlenmesi vasıtasıyla afetin türüne göre afetin etkileri hakkında veri elde etmek ve yapay zeka destekli uygulamalarla bu verilere bilgiye dönüştürmek de mümkündür. Hem bölgede yaşayan güvenilir kişilerden hem de İHA'lar yardımıyla elde edilen veriler acil ihtiyaç tespitinin hızlanmasına ve talep tahminindeki isabetin artmasına yardım olacaktır. Ayrıca Widener vd. (2018: 61) tarafından da belirtildiği üzere gelen bu verilerin düzenlenmesi, temizlenmesi, yapılandırılması, modellenmesi ve analiz edilmesinde otomatize edilmiş karar destek sistemlerin kullanılması tüm operasyon sürecinin hızlı bir şekilde tamamlanmasına katkı sağlayacaktır.

Ele alınan son sorun da insani yardım malzemelerinin tedariki ve dağıtımındaki sorunlardır. Bu sorunları, tedarik stratejisinin belirlenmesi, bağışların niteliğinin ve zamanlamasının belirsizliği, afet yardımı-kalkınma yardımı ayrımı ve dağıtım stratejisinin belirlenmesi başlıkları altında incelemek mümkündür.

İnsani yardım kuruluşlarının ve devletlerin insani yardım malzemelerinin tedarikinde gerçek zamanlı tedarik stratejisini mi yoksa önceden konumlandırma stratejisini mi belirleyeceği dağıtım stratejisini de etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Çeşitli riskleri, dezavantajları ve gereklilikleri olsa da önceden konumlandırma stratejisinin benimsenmesi insani yardımların ihtiyaç sahiplerine daha hızlı ve olası ulaşım aksamalarından etkilenmeden ulaştırılmasını sağlayacaktır.

Önceden konumlandırma stratejinin risklerinden ve dezavantajlarından olan yardım malzemelerinin son kullanım tarihlerini geçmesi ve yüksek stok maliyetleri, afet yardımı-kalkınma yardımı ayrımının ortadan kaldırılmasıyla kolaylıkla aşılabilir. Zira halihazırda kalkınma yardımları için kullanılan mevcut stok ve sistem, afet anında afet müdahale planlarının devreye alınmasıyla insani yardımların ihtiyaç sahiplerine ulaştırılma süresini oldukça kısaltacaktır. Bir diğer risk olan depoların afetten etkilenme olasılığı da mikro düzeyde afet risk haritalamalarının detaylı olarak yapılarak malzemelerin risksiz bölgelerdeki dağıtım merkezlerinde tutulmasıyla kolaylıkla bertaraf edilebilir. Ancak önceden konumlandırma stratejisinin bu denli etkin sonuçlar vermesi için iki temel gerekliliğin yerine getirilmesi de yüksek düzeyde öneme haizdir. Bunlardan birincisi, insani yardım kuruluşlarının afet öncesi dönemlerde sürdürmekte oldukları insani yardım faaliyetlerini AFAD

koordinasyonundaki sistemle yürütmeleri, bir diğeri ise bağışçıların afet öncesi dönem dahil olmak üzere nakdi yardımlara özendirilmesidir. Bahsi geçen sistem sayesinde insani yardımlar, her ne şekilde ve her ne kaynaktan olursa olsun sisteme entegre olacağından insani yardım dağıtımında izlenebilirlik ve şeffaflık sağlanabilecek ve LRRD⁴ yaklaşımı hayat geçirilmiş olacaktır. Bu izlenebilirlik ve şeffaflık da bağışçıların afet öncesi dönem dahil olmak üzere bağış motivasyonlarını olumlu yönde etkileyebilecektir. Ayrıca bu bağışların nakdi yardıma evrilmesi de kolaylaşacaktır. Bağışçıların aynı yardım yerine nakdi yardımı tercih etmesi olası ek lojistik ihtiyaçları ve sorunları da ortadan kaldıracığından saha personelinin ve yardım gönüllülerinin eforunu ve vaktini diğer faaliyetlere yönlendirmesine katkı sağlayacaktır.

İnsani yardımların dağıtımıyla ilgili sorunların ortadan kaldırılmasında insani yardım ihtiyaçlarını belirlenmesindeki sorunların çözümü önem arz etmektedir. Bahsi geçen ihtiyaç belirleme sorunu önerilen sistematikle ortadan kaldırıldığında insani yardımların dağıtımıyla ilgili sorunların çözümüne yönelik uygun bir zemin oluşturulabilecektir. Ancak dağıtım planlamasının en iyi şekilde ve en kısa sürede yapılması için bu planlamayı etkileyebilecek tüm parametrelerin göz önünde bulundurularak bir optimizasyon yapılması gereklidir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

İnsani yardımların etkinliğinin ve özellikle çeviklik ile yalınlığın beraber artması için politika değişikliği önem arz etmektedir. Bu bağlamda acil yardım ile kalkınma yardımlarının LRRD yaklaşımı ile ele alınması ve kalkınma yardımları ya da yavaş gelişen afetler için halihazırda çalışan sistemin ani gelişen afetlerde acil yardımlar için kullanılabilir olması insani yardım operasyonlarının yalınlığını ve çevikliğini arttıracak, insani yardım operasyonlarının etkin bir şekilde yürütülmesine katkı sağlayacaktır.

Ek olarak, her türden insani yardımın AFAD koordinasyonunda tek elden ve tek bir plan üzerinden yürütülmesi hem izlenebilirliği ve şeffaflığı sağlayacak hem de etkin bilgi paylaşımı ve iş birliğiyle insani yardım operasyonlarının başarısını arttıracaktır. Buradaki koordinasyondan kasıt, sadece insani yardım kuruluşları arasından iş birliği sağlamaktan öte tüm insani yardım kuruluşlarının hem afet öncesi normal hem de afet sonrası kaotik dönemde AFAD'ın güdümündeki sisteme entegre olmasıdır. Bu politika önerisi hayat geçirildiğinde, tüm insani yardım kuruluşları AFAD koordinasyonunda afet öncesi ve sonrası dönemlerde yapmış oldukları insani yardımları (afet yardımı, kalkınma yardımı, sosyal yardım, vb.) belirlenmiş ana dağıtım merkezlerinden talep noktalarına ulaştıracaklardır. Bu düzenleme sayesinde verimsizlik önlenilecek ve insani yardımların dağıtımında adalet sağlanabilecektir. Ayrıca, afet öncesi dönemde hali hazırda işleyen yardım dağıtım

4 LRRD, (yardım ve rehabilitasyonu kalkınmayla birleştirme- [linking relief and rehabilitation to development]), krizlere daha sürdürülebilir müdahale için kısa vadeli yardım önlemleri ile uzun vadeli kalkınma programlarının birleştirilmesidir (Policy Department, Directorate-General for External Policies, 2012: 4).

sistemi afet yardımlarının dağıtımında kullanılabilir ve bu sayede afet anı ortaya çıkan kaotik ortam bir nebze stabilize edilebilecektir. Bu önerinin hayata geçirilmesi son yıllarda tartışılmakta olan LRRD yaklaşımının hayata geçirilmesine de büyük katkı sağlayacaktır. Bunun sağlanması için gerekli olan ek yasal düzenlemeler ve gerekli ise insani yardım kuruluşlarının sisteme entegrasyonu için ek teşvikler en kısa sürede hayata geçirilmelidir. Ancak, burada tartışmaya açık konulardan biri AFAD'ın bu denli büyük bir operasyonu gerçekleştirme noktasında kurumsal kapasiteye sahip olup olmadığıdır.

İnsani yardımların belirli merkezlerde depolanması (önceden konumlandırma) AFAD tarafından da benimsenen bir stratejidir. Ancak bu stratejinin yerel (mahalli) noktalara indirgenerek daha yaygın bir şekilde hayata geçirilmesi insani yardımların ihtiyaç sahiplerine daha hızlı ve olası ulaşım aksamalarından etkilenmeden ulaştırılmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca, önerilen LRRD yaklaşımı AFAD güdümündeki sistem, stokların düzenli olarak yenilenmesini sağladığından bozulma riski de ortadan kalkmış olacaktır.

Ayrıca insani yardım operasyonlarında çevikliğin artırılabilmesi için bir başka unsur da afet sonrası acil ihtiyaç tespitinin mümkün olan en kısa sürede, doğru ve isabetli bir şekilde yapılmasıdır. Bu aşamada acil ihtiyaç tespitinin AFAD'ın saha personelleri tarafından yapılması hem yeni bir lojistik planlama hem de ek bir süre gerektirmektedir. Bu aşamada çevikliği önceliklendirip sahada herhangi bir veri gelmeden ya da kısıtlı veri gelmişken yardım operasyonlarına başlamak bir seçenek olabilir. Ancak bu durum, insani yardımlardaki yalınlığın ortadan kalkması sonucunu doğuracaktır. Bu sebeple acil ihtiyaç tespitinde yeni sistematlere ihtiyaç olduğu aşikardır. Bu aşamada önceden belirlenmiş güvenilir kişilerden verilerin elde edilmesi, bu verilerin İHA'lerden gelen görüntülerle desteklenerek yapay zekâ destekli bir değerlendirmenin yapılması hem yalınlığı hem de çevikliği birlikte destekleyecektir. Önerilen sistemin nasıl yapılandırılacağı ve gelen verilerin nasıl işlenip bilgiye dönüştürüleceği ilerleyen çalışmalarda ele alınması gereken bir konu olarak öne çıkmaktadır.

Önerilen politika değişimleri ve sistematlere hayata geçirildiğinde insani yardımların ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması daha çevik ve daha yalın bir şekilde gerçekleştirilebilecektir. Ancak dağıtım planlamasının da bilimsel temellere dayandırılarak yapılandırılması ve optimize edilmesi gerekmektedir. Daha önce yapılan çalışmalar göstermektedir ki her bir insani yardım operasyonu ve bu operasyonun gerçekleştirileceği bölge belli ölçülerde kendine özgü karakteristiğe ve bu bağlamda amaçlara, kısıtlara ve varsayımlara sahiptir. Geliştirilen modeller bazı durumlarda başka bir bölgede ele alınan dağıtım problemin çözümünde hiç değiştirilmeden kullanılabilirliği gibi çoğu durumda modeli revize etmek ya da yeniden kurgulamak gerekebilmektedir. Buradaki kritik nokta, her bir olası senaryonun afet öncesi dönemde çalışılmış olması ve afet gerçekleştiği anda yapılan acil durum tespitine binaen hangi senaryoya ilişkin planın devreye alınacağını bilmesidir.

KAYNAKÇA

- Acimovic, J., & Goentzel, J. (2016). Models and metrics to assess humanitarian response capacity. *Journal of Operations Management*, 45, 11-29.
- AFAD. (2022). *AFAD ve Tarihiçesi*. Nisan 16, 2022 tarihinde <https://www.afad.gov.tr/afad-hakkinda> adresinden alındı
- Akhtar, P., Marr, N., & Garnevska, E. (2012). Coordination in humanitarian relief chains: chain coordinators. *Journal of Humanitarian Logistics and Supply Chain Management*, 2(1), 85-103.
- Apte, A., Gonçalves, P., & Yoho, K. (2016). Capabilities and competencies in humanitarian operations. *Journal of Humanitarian Logistics and Supply Chain Management*, 6(2), 240-258. doi:10.1108/JHLSCM-04-2015-0020
- Balcik, B. (2017). Site selection and vehicle routing for post-disaster rapid needs assessment. *Transportation Research Part E*, 101, 30-58.
- Balcik, B., Beamon, B. M., Krejci, C. C., Muramatsu, K. M., & Ramirez, M. (2010). Coordination in humanitarian relief chains: Practices, challenges and opportunities. *Int. J. Production Economics*, 126, 22-34.
- Balcik, B., Bozkir, C. D., & Kundakcioglu, O. E. (2016). A literature review on inventory management in humanitarian supply chains. *Surveys in Operations Research and Management Science*, 21, 101-116.
- Bealt, J., & Mansouri, S. A. (2018). From disaster to development: a systematic review of community-driven humanitarian logistics. *Disasters*, 42(1), 124-148.
- Boonmee, C., Arimura, M., & Asada, T. (2017). Facility location optimization model for emergency humanitarian logistics. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 24, 485-498.
- Bozorgi-Amiri, A., Jabalameli, M. S., & Al-e-Hashem, S. M. (2013). A multi-objective robust stochastic programming model for disaster relief logistics under uncertainty. *OR Spectrum*, 35(4), 905-933.
- Campbell, A. M., & Jones, P. C. (2011). Prepositioning supplies in preparation for disasters. *European Journal of Operational Research*, 209, 156-165.
- Chakravarty, A. K. (2014). Humanitarian relief chain: Rapid response under uncertainty. *Int. J. Production Economics*, 151, 146-157.
- Chandes, J., & Paché, G. (2010). Investigating humanitarian logistics issues: from operations management to strategic action. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 21(3), 320-340.
- Charles, A., Lauras, M., Van Wassenhove, L. N., & Dupont, L. (2016). Designing an efficient humanitarian supply network. *Journal of Operations Management*, 47-48, 58-70.
- Cozzolino, A. (2012). *Humanitarian Logistics: Cross-Sector Cooperation in Disaster Relief Management*. Springer.
- Cozzolino, A., Rossi, S., & Conforti, A. (2012). Agile and lean principles in the humanitarian supply chain: The case of the United Nations World Food Programme. *Journal of Humanitarian Logistics and Supply Chain Management*, 2(1), 16-33.
- Diedrichs, D. R., Phelps, K., & Isihara, P. A. (2016). Quantifying communication effects in disaster response logistics: A multiple network system dynamics model. *Journal of Humanitarian Logistics and Supply Chain Management*, 6(1), 24-45.
- Dufour, É., Laporte, G., Paquette, J., & Rancourt, M.-È. (2018). Logistics service network design for humanitarian response in East Africa. *Omega*, 74, 1-14.
- Duran, S., Ergun, Ö., Keskinocak, P., & Swann, J. L. (2013). Humanitarian Logistics: Advanced Purchasing and Pre-Positioning of Relief Items. J. H. Bookbinder içinde, *Handbook of Global Logistics: Transportation in International Supply Chains* (s. 447-462). New York: Springer.
- Duran, S., Gutierrez, M. A., & Keskinocak, P. (2011). Pre-Positioning of emergency items for CARE International. *Interfaces*, 41(3), 223-237.
- Elçi, Ö., & Noyan, N. (2018). A chance-constrained two-stage stochastic programming model for humanitarian relief network design. *Transportation Research Part B*, 108, 55-83.

- Ferrer, J. M., Martín-Campo, F. J., Ortuño, M. T., Pedraza-Martínez, A. J., Tirado, G., & Vitoriano, B. (2018). Multi-criteria optimization for last mile distribution of disaster relief aid: Test cases and applications. *European Journal of Operational Research*, 269, 501-515.
- Galindo, G., & Batta, R. (2013). Prepositioning of supplies in preparation for a hurricane under potential destruction of prepositioned supplies. *Socio-Economic Planning Sciences*, 47, 20-37.
- Goldschmidt, K. H., & Kumar, S. (2016). Humanitarian operations and crisis/disaster management: A retrospective review of the literature and framework for development. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 20, 1-13.
- Gralla, E., & Goentzel, J. (2018). Humanitarian transportation planning: Evaluation of practice-based heuristics and recommendations for improvement. *European Journal of Operational Research*, 269, 436-450.
- Gutjahr, W. J., & Fischer, S. (2018). Equity and deprivation costs in humanitarian logistics. *European Journal of Operational Research*, 270, 185-192.
- Hu, S.-L., Han, C.-F., & Meng, L.-P. (2017). Stochastic optimization for joint decision making of inventory and procurement in humanitarian relief. *Computers & Industrial Engineering*, 111, 39-49.
- Huang, M., Smilowitz, K. R., & Balcik, B. (2013). A continuous approximation approach for assessment routing in disaster relief. *Transportation Research Part B*, 50, 20-41.
- Iakovou, E., Vlachos, D., Keramydas, C., & Partsch, D. (2014). Dual sourcing for mitigating humanitarian supply chain disruptions. *Journal of Humanitarian Logistics and Supply Chain Management*, 4(2), 245-264.
- Iizuka, A. (2018). The nature and characteristics of Japanese NGOs in international disaster response. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 27(3), 306-320.
- Jia, H., Ordóñez, F., & Dessouky, M. M. (2007). Solution approaches for facility location of medical supplies for large-scale emergencies. *Computers & Industrial Engineering*, 52, 257-276.
- Kaynak, R., & Tuğer, A. T. (2014). Coordination and collaboration functions of disaster coordination centers for humanitarian logistics. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 109, 432-437.
- Kirac, E., & Milburn, A. B. (2018). A general framework for assessing the value of social data for disaster response logistics planning. *European Journal of Operational Research*, 269, 486-500.
- Kopinak, J. K. (2013, Mart 10). Humanitarian aid: Are effectiveness and sustainability impossible dreams? *The Journal of Humanitarian Assistance*. <https://sites.tufts.edu/jha/archives/1935> adresinden alındı
- Kovacs, G., & Spens, K. (2009). Identifying challenges in humanitarian logistics. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 39(6), 506-528.
- Kunz, N., Reiner, G., & Gold, S. (2014). Investing in disaster management capabilities versus prepositioning inventory: A new approach to disaster preparedness. *Int. J. Production Economics*, 157, 261-272.
- Li, B., Hernandez, I., Milburn, A. B., & Ramirez-Marquez, J. E. (2018). Integrating uncertain user-generated demand data when locating facilities for disaster response commodity distribution. *Socio-Economic Planning Sciences*, 62, 84-103.
- Martínez-Rojas, M., Pardo-Ferreira, M. d., & Rubio-Romero, J. C. (2018). Twitter as a tool for the management and analysis of emergency situations: A systematic literature review. *International Journal of Information Management*, 43, 196-208.
- Moreno, A., Alem, D., & Ferreira, D. (2016). Heuristic approaches for the multiperiod location-transportation problem with reuse of vehicles in emergency logistics. *Computers & Operations Research*, 69, 79-96.
- Moshtari, M., & Gonçalves, P. (2017). Factors influencing interorganizational collaboration within a disaster relief context. *Voluntas*, 28, 1673-1694.
- Nelan, M. M., Wachtendorf, T., & Penta, S. (2018). Agility in disaster relief: a social construction. *Risk, Hazards & Crisis in Public Policy*, 9(2), 132-150.
- Overstreet, R. E., Hall, D., Hanna, J. B., & Rainer Jr, R. K. (2011). Research in humanitarian logistics. *Journal of Humanitarian Logistics and Supply Chain Management*, 1(2), 114-131.

- Paul, J. A., & MacDonald, L. (2016). Location and capacity allocations decisions to mitigate the impacts of unexpected disasters. *European Journal of Operational Research*, 251, 252-263.
- Policy Department, Directorate-General for External Policies. (2012). *Linking relief, rehabilitation and development: Towards more effective aid*. European Union.
- Raju, E., & Becker, P. (2013). Multi-organisational coordination for disaster recovery: The story of post-tsunami Tamil Nadu, India. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 4, 82-91.
- Ramsden, G. P. (2014). *Managing the Humanitarian Supply Chain - a Collaborative Approach?* University of Lincoln.
- Rawls, C. G., & Turnquist, M. A. (2010). Pre-positioning of emergency supplies for disaster response. *Transportation Research Part B*, 44, 521-534.
- Rawls, C. G., & Turnquist, M. A. (2012). Disaster management is the sequence of operations that seek to a natural disaster. *Socio-Economic Planning Sciences*, 46, 46-54.
- Roh, S. (2012). *The pre-positioning of humanitarian aid: The warehouse location problem*. Cardiff: Cardiff University Cardiff Business School.
- Salman, F. S., & Yücel, E. (2015). Emergency facility location under random network damage: Insights from the Istanbul case. *Computers & Operations Research*, 62, 266-281.
- Shariff, S. R., Moin, N. H., & Omar, M. (2012). Location allocation modeling for healthcare facility planning in Malaysia. *Computers & Industrial Engineering*, 62, 1000-1010.
- Sheu, J.-B. (2010). Dynamic relief-demand management for emergency logistics operations under large-scale disasters. *Transportation Research Part E*, 46, 1-17.
- Taskin, S., & Lodree Jr., E. J. (2010). Inventory decisions for emergency supplies based on hurricane count predictions. *Int. J. Production Economics*, 126, 66-75.
- Vahdani, B., Veysmoradi, D., Noori, F., & Mansour, F. (2018). Two-stage multi-objective location-routing-inventory model for humanitarian logistics network design under uncertainty. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 27, 290-306.
- Vaillancourt, A. (2016). A theoretical framework for consolidation in humanitarian logistics. *Journal of Humanitarian Logistics and Supply Chain Management*, 6(1), 2-23.
- Van Wassenhove, L. N., & Pedraza Martinez, A. J. (2012). Using OR to adapt supply chain management best practices to humanitarian logistics. *Intl. Trans. in Op. Res*, 19, 307-322.
- Widener, D. V., Mazzuchi, T. A., & Sarkani, S. (2018). Simplifying humanitarian assistance/disaster relief analytic models using activity-based intelligence: Syrian refugee crisis as a case study. *Disaster Prevention and Management*, 27(1), 60-73.
- Yi, W., & Kumar, A. (2007). Ant colony optimization for disaster relief operations. *Transportation Research Part E*, 43, 660-672.

BİR TURİZM İŞLETMESİNDE HİZMET KALİTESİNİN TOPSİS YÖNTEMİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ İZMİR İLİ ÖRNEĞİ

Ali KÖSTEPEN¹

1. GİRİŞ

Gelişen dünyada teknolojik yeniliklerin hızla artması, tüm sektörler için birçok yenilikleri de beraberinde getirmektedir. Teknolojik gelişmeleri takip eden ve çalışmalarına entegre etmeyi başarabilen firmalar rekabet açısından avantaj sağlamakta ve süreçlerdeki zaman kayıplarını en aza indirebilmektedir. Teknolojik gelişmelerin ve güncel çalışmaların işletmelere uygun alanlarda kullanılmaya başlaması sektör fark etmeden etkinliği ve verimi artırmaktadır. Bu sektörlerden biri de turizm sektörüdür.

Hizmet üreten sektörler arasında yer alan turizm sektörü günümüz dünyasında çok önemli bir hale gelmiştir. Dünya genelinde mobilitenin artması ve bireylerin gelir düzeylerinin yükselmesi ile turizm hareketliliği her geçen yıl artmaktadır. Sadece koronavirüs döneminde zorunlu tedbirler sebebiyle sekteye uğrayan turizm sektörü dünya genelinde yaralarını sarmaya başlamış ve koronavirüs dönemi öncesi istatistikleri geçerek ciddi bir talep patlaması yaşanmıştır. Turizm sektörü kapsamında hem işletmeler hem de ülkeler arasında ciddi bir rekabet söz konusudur. Bu rekabet sürecinde modern ve çağdaş uygulamaların takip edilmesi ve kullanılması son derece önemlidir. Özellikle deniz, kum ve güneş üçlemesinden öteye geçilerek turizm aktivitelerinin on iki aya yayılması amacıyla alternatif turizm türlerinin gelişmesi ile farklı alternatifler ve turizm çeşitleri ortaya çıkmıştır. Bu süreç içerisindeki amaç, turizmin yıl boyu gerçekleştirilen bir aktivite olmasının yanında, turizm kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı, çevre ve doğa bilinci ile hareket edilmesidir. Turizm sektörü kapsamında rekabet çoğalmış olması bu uygulamaları ortaya çıkarmıştır. Talep ve beklentiler ışığında turizm sektörünün arz edicileri

¹ Unvan: Dr. Öğr. Üyesi, Kurum Bilgisi: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0002-0225-9142, e-posta: alikostepen35@gmail.com

hareket etmekte ve yeni model ve uygulamaları özellikle de teknoloji alanındaki yenilikleri ve inovasyonları takip ederek hayata geçirmeye çalışmaktadırlar.

Turizm sektörü, müşteri memnuniyetinin büyük öneme sahip olduğu bir sektördür. Bu yönüyle turizm sektöründe hizmet kalitesini artırmaya yönelik çalışmalar yapmak hem rekabet avantajı sunmakta hem de müşteri memnuniyetine bağlı olarak işletmeye karşı olan güveni artırmaktadır. Bireylerin bir ülkeden başka bir ülkede bulunan destinasyona giderken aradığı en önemli veri, geçmiş deneyim paylaşımları ve güven duygusudur. Bu bağlamda teknolojik uygulamaların kullanımı son derece yaygındır. Bireyler bu noktada özellikle de ilk kez gidecekleri bir destinasyon hakkında bilgi almak ve güven duygusu içinde hareket etmeyi talep etmektedirler. Bu noktada rekabetin hem işletmeler hem de ülkeler arasında olduğu bir dünyada birçok adım atılmakta, uygulamalar ve tanıtımlar yapılmaktadır. Uçuşların güvenli ve konforlu olması, bir çok destinasyona direkt uçuş sayılarının tüm dünya genelinde artmış olması çeşitlerin ve olanakların fazlaşmasını sağlamaktadır. Bu noktada turistlerin beklentileri de doğru orantılı bir şekilde artmakta olduğu ifade edilebilir.

Günümüzde turizm sektöründe bulunan seyahat işletmeleri için yol güzergahını ve konaklama yerlerini doğru seçmek müşteri memnuniyetini direkt etkileyen faktörler olduğu için çok önemlidir. Müşteri memnuniyeti turizm sektörü içerisinde rekabetin çok yüksek olduğu göz önünde bulundurulduğunda son derece değerli olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda tüm turizm sektörü paydaşları bu duruma önem vermekte ve bu doğrultuda çalışmalar yapmaktadır. Seyahat etmek isteyenlerin beklentilerini karşılayabilmek ve seyahat sonunda memnun kalmış bir şekilde dönmelerini sağlamak için tüm planlamaların doğru bir şekilde yapılması gerekmektedir. Bu planların yapılabilmesi için ise seyahat işletmeleri, yapacağı seçimlerde tüm kriterleri iyi değerlendirmelidir. Birçok alternatifin bulunduğu bu tür seçimlerde işletmeler çok kriterli karar verme yöntemlerini kullanabilmektedir.

Çok kriterli karar verme yöntemleri ile birçok farklı kriter birlikte değerlendirilebilmekte ve bu değerlendirmelere göre alternatifler arasından objektif bir seçim yapılabilmektedir.

Bu çalışma kapsamında bir seyahat işletmesinin yaptığı turlarda müşterilerinin konaklamaları için tercih edeceği oteli seçmek için çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan TOPSİS yöntemi kullanılmıştır. İzmir ilinde bulunan 7 otel alternatif olarak alınmış ve hizmet kaliteleri de değerlendirilerek bir seçim yapılmıştır.

2. HİZMET KALİTESİ

Günümüz rekabet ortamında kalite kavramı her sektörden işletmeler için çok büyük önem taşımaktadır. Müşteri beklentilerinin doğru anlaşılması, müşteri tatmininin sağlanması ve beklenen kalitenin sunulması işletmeler için birçok avantaj sağlamaktadır. Kalite, bir ürün ya da hizmetin belirlenen beklentileri karşılaması becerisi olarak tanımlanabilmektedir (Bozkurt, 1995). Hizmet kalitesi ise, hizmet

kullanıcılarına beklentilerinin doğru bir şekilde, doğru zamanda, doğru yerde sunulması şeklinde tanımlanabilmektedir.

Hizmet kalitesi, tüketicilerin aldıkları hizmeti bütüncül bakış açısı ile değerlendirmesini içermektedir. Bir başka deyişle hizmet kalitesi, müşteri beklentileri ile sunulan performansın karşılaştırılmasıdır. Bu açıdan müşteri tatminini sağlayabilmek hizmet kalitesi için çok önemlidir (Dalgıç, 2013).

Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere her sektörden işletmenin işleyişine devam edebilmesi ve ayakta kalabilmesi müşterilerine sundukları kaliteye bağlıdır. Müşteri beklentilerinin karşılanıp kalitenin sunulabilmesi için işletmelerin dikkat etmesi gereken bazı gereklilikler vardır. Bunlardan ilki işletmelerin yeniliklere ve teknolojik gelişmelere açık olmaları gerektiğidir. Ancak bu şekilde işletmeler gelişmelere hakim olabilecek ve müşterilerden gelebilecek yenilik taleplerini karşılayabileceklerdir (Bütün, 2009).

Hizmet kalitesinin hem üretim hem de hizmet sektörleri için doğru ölçülmesi ve doğru değerlendirilmesi gerekmektedir. Sunulan performansın müşteri beklentilerinden yüksek olduğu durumlarda hizmet kalitesinin de yüksek olduğu söylenebilmektedir (Sevimli, 2006).

Hizmet kalitesinin artırılması için müşteri odaklı bir bakış açısı benimsenmelidir. Ayrıca amaçların açık bir şekilde belirtilmesi ve çalışanlara gerekli eğitimlerin verilmesi gerekmektedir. Hizmet kalitesinin artırılması ve müşteri tatminlerinin sağlanması işletmelerde hem motive artmasına hem de rekabet avantajına bağlı olarak karının artmasına sebep olmaktadır (Bulgan ve Gürdal, 2005).

Zeithaml ve diğerleri yaptıkları çalışmada hizmet kalitesinin ölçülmesinde kullanılan boyutları belirtmişlerdir. Bu boyutlardan ilki güvenilirliktir. Güvenilirlik müşteri beklentilerini karşılama konusunda oldukça önemlidir. Bunun nedeni ise müşterinin işletmeye duyduğu güven ile müşteri tatmininin doğru orantılı bir şekilde etkileşim içinde olmasıdır. Diğer boyutlar ise; heveslilik, yeterlilik, ulaşılabilirlik, saygı, iletişim, inanılabilirlik, güvenlik, müşteriye anlamak ve fiziksel varlıklar boyutlarıdır (Zeithaml vd., 1990).

3. ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME

Hayatın içinde tüm durumlarda bir karar verme süreci vardır. Karar vermede çeşitli faktörler değerlendirilebilmektedir. Bu faktörlerin değerlendirilmesi bazen karar verme sürecini zorlaştırabilmektedir (Chen ve Hwang, 1992). Faktörleri kurallar dahilinde değerlendirerek en iyi kararı verecek şekilde sonuçlandırma süreci çok kriterli karar verme olarak tanımlanmaktadır.

Karar verme kavramı, ilgili problemlerin tüm yönleriyle değerlendirilmesini ve fırsata dönüştürülmesini içermektedir. Bu kavram, problemlerin çözümünde kullanılacak kriterlerin belirlenmesini, probleme yönelik alternatif çözüm önerilerinin belirlenmesini ve buna göre seçim yapılmasını gerektirmektedir (Shao vd., 2020).

Karar vericinin seçim yapabilmesi için problemin birden fazla alternatifinin olması gerekmektedir. Bu koşul karşılanmazsa karar verilememektedir (Zeleny, 2011).

Karar verme, bir problemi çözmek için amaca en uygun alternatiflerin sistematik olarak tanımlanması ve yine amaca uygun olarak belirlenen kriterlere göre en iyi alternatifin seçilmesi olarak tanımlanabilmektedir (Kahraman vd., 2019). Karar verebilmek için sorunun tüm ayrıntılarını, kararın amacını, sorunu etkileyen kriterleri ve sorunla ilgili alternatifleri bilmek ve entegre bir şekilde değerlendirmek gerekmektedir (Saaty, 1994).

Çok kriterli karar verme yönteminin aşamaları Şekil 1’de gösterilmektedir (Mahapatara, vd., 2013).

Şekil 1. Çok kriterli karar verme aşamaları (Balkuvar, 2015)

İlk aşamada çok kriterli karar verme sürecini yönetecek olan karar verici sistemi tanımakta ve problemi belirlemeye başlamaktadır. Bu aşamada amaçlar belirlenmekte ve çok kriterli karar verme süreci başlamaktadır. Problemin ve amacın belirlenmesi ile amaca uygun kriterler belirlenmektedir. Karar vericinin ihtiyaç duyduğu tüm bilgiler elde edildikten sonra çok kriterli karar verme süreci için model oluşturulmaktadır (Balkuvar, 2015).

Çokkriterli karar verme yöntemleri seçim problemlerinde, sıralama problemlerinde ve sınıflandırma problemlerinde kullanılabilir. Seçim problemlerinde çok kriterli karar verme yöntemlerinin kullanılmasındaki amaç, alternatifler arasından en iyisini seçmektir. Sıralama problemlerinde amaç, alternatifler arasından en iyisini seçmek ve alternatifler arasında bir öncelik sıralaması oluşturmaktır (Akten, 2013). Sınıflandırma problemlerinde alternatifler çok kriterli karar verme yöntemleri ile amaçlarına göre sınıflandırılmaktadır (Wang, vd., 2004).

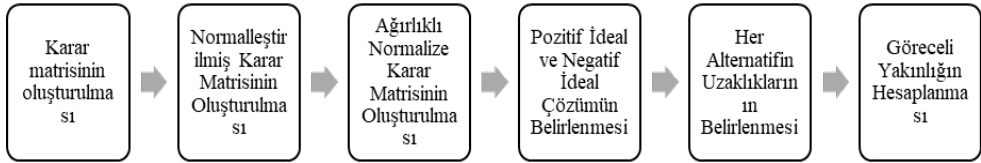
Bu çalışma kapsamında çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan TOPSİS yöntemi kullanılacaktır.

4. TOPSİS

TOPSİS yöntemi ilk olarak Hwang ve Yoon tarafından 1981 yılında geliştirilmiştir. Yöntem uygulanırken alternatiflerin pozitif ideal ve negatif ideal çözüme olan uzaklıkları dikkate alınmaktadır. Alternatifler arasından seçim yapılırken ise pozitif ideal çözüme en yakın ve negatif ideal çözüme en uzak olan alternatif seçilmektedir (Tzeng ve Huang, 2011).

TOPSİS yöntemi uygulanırken öncelikle karar matrisleri oluşturulmalıdır. Bu karar matrisleri oluştururken nicel değerler kullanılmaktadır. Karar matrislerinin oluşturulmasından sonra bu karar matrisleri normalize edilmektedir (Arslan ve

Cunkas, 2012). Normalize edilen karar matrisleri ise ağırlıklandırılmaktadır. Böylece normalize ağırlıklandırılmış karar matrisleri elde edilmektedir. Yöntemin sonucunda pozitif ideal ve negatif ideal çözümler hesaplanırken normalize ağırlıklandırılmış karar matrisleri kullanılmaktadır. Pozitif ideal ve negatif ideal çözümler de hesaplandıktan sonra bu değerlere göre alternatifler arasında seçim yapılmaktadır (Hwang and Yoon, 1981). Şekil 2’de TOPSİS yönteminin uygulama aşamaları gösterilmiştir.

Şekil 2. TOPSİS Yöntemi Uygulama Adımları (Daghourı vd., 2018)

Karar matrisinin oluşturulması aşamasında öncelikle amaca uygun kriter ve alternatifler belirlenmektedir. Karar matrisinin satırlarında alternatifler, sütunlarında ise kriterler bulunmaktadır. Eşitlik 1’de ifade edilen matrise göre, n tane kriter ve m tane alternatif bulunmaktadır (Triantaphyllou & Lin, 1996).

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Normalize karar matrisi ise karar matrisindeki sütun değerlerinin kareleri toplamının kareköklerine bölünmesi ile oluşturulur. Eşitlik 2’de gösterilene göre bu işlem her sütuna uygulanır ve bu işlemin sonucunda R matrisi oluşturulur.

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m a_{ij}^2}} \quad (i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n) \quad (2)$$

$$R_{ij} = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix} \quad (3)$$

Bir diğer adım olan ağırlıklı normalize matrisin oluşturulması adımında ise her kritere ait ağırlıklar hesaplanmaktadır. Eşitlik 4’te gösterilen eşitlik ile normalize edilen karar matrisi kriter ağırlıkları ile çarpılarak ağırlıklı normalize karar matrisi elde edilir (Wang vd., 2008).

$$\sum_{j=1}^n W_j = 1 \quad V_{ij} = W_j * X_{ij}, \quad (i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n) \quad (4)$$

$$V_{ij} = \begin{bmatrix} w_1x_{11} & w_2x_{12} & \cdot & w_nx_{1n} \\ w_1x_{21} & w_2x_{22} & \cdot & w_nx_{2n} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ w_1x_{m1} & w_2x_{m2} & \cdot & w_nx_{mn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} v_{11} & v_{12} & \cdot & v_{1n} \\ v_{21} & v_{22} & \cdot & v_{2n} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ v_{m1} & v_{m2} & \cdot & v_{mn} \end{bmatrix} \quad (5)$$

Ağırlıklı normalize karar matrisin elde edilmesi ile de seçim yaparken kullanılan pozitif ideal çözüm ve negatif ideal çözüm noktaları hesaplanır. Eğer problem maksimizasyon problemi ise her sütundaki maksimum değer belirlenir. Bu belirlenen maksimum değerler pozitif ideal çözüm noktalarıdır. Eğer problem minimizasyon problemi ise her sütundaki minimum değer belirlenir. Bu belirlenen minimum değerler ise negatif ideal çözüm noktalarıdır. Pozitif ideal ve negatif ideal çözüm noktalarının formülleri eşitlik 6 ve 7'de gösterilmektedir (Olson, 2004).

Pozitif İdeal Çözüm

$$A^+ = \{max v_{ij} | j = 1, 2, \dots, p ; i = 1, 2, \dots, m \} \quad (6)$$

$A^+ = \{v_1^+, v_2^+, \dots, v_n^+\}$ Sütunlardaki maksimum değer

Negatif İdeal Çözüm

$$A^- = \{min v_{ij} | j = 1, 2, \dots, p ; i = 1, 2, \dots, m \} \quad (7)$$

$A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\}$ Sütunlardaki minimum değer

TOPSIS yönteminde alternatifler, pozitif ideal çözüm ve negatif ideal çözümlerine olan uzaklıklarına göre seçilmektedirler. Bu sebeple bu adımda ideal çözümlere olan uzaklıklar belirlenmektedir. Eşitlik 8 ve 9'da uzaklıkların formülleri verilmiştir.

$$\text{Pozitif İdeal Uzaklık } S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^+)^2} \quad (8)$$

$$\text{Negatif İdeal Uzaklık } S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2} \quad (9)$$

Alternatifleri seçebilmek için alternatiflerin pozitif ideal ve negatif ideal çözüm noktalarına uzaklıkları bilinmelidir. İdeal çözüme olan yakınlık değeri eşitlik 10 ile hesaplanmaktadır.

$$C_i^+ = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+} \quad (10)$$

Bulunan C_i^+ değeri 0 ile 1 arasında olmalıdır. C_i^+ değerinin 0 olması alternatifin negatif ideal çözüm noktasında, 1 olması ise pozitif ideal çözüm noktasında olduğunu göstermektedir (Deng vd., 2000).

5. UYGULAMA

Bu çalışma kapsamında İzmir’de faaliyet gösteren 7 otelin hizmet kalitelerini değerlendirmek ve karşılaştırmak amacı ile TOPSİS yöntemi kullanılmıştır. Yöntem sonucunda seçilen otel bir tur şirketinin müşterilerinin konaklaması için tercih edeceği otel olacaktır. Bu sebeple kriterler tur şirketinin yönetim kadrosu tarafından hazırlanmıştır. Üst yönetim bu kriterleri belirlerken eski müşterileri arasında iki aşamalı bir anket çalışması yapmıştır. Ve bu anket çalışması sonucunda 50 eski müşterinin önerdiği kriterler değerlendirmiş, aralarından 7 kriter çalışmada kullanılacak olan kriterler olarak belirlenmiştir. Üst yönetim müşterileri için konaklama sağlayabilecekleri uygunlukta olan 7 oteli belirlemiştir. Böylece 7 alternatif ve 7 kriterden oluşan karar matrisinin oluşturulması adımına geçilmiştir. Bu kriterler; güvenilirlik, müşteri ilişkileri, fiyat, hijyen, görsel tasarım, konum ve kahvaltı-yemek kriterleri olmuştur. Otel isimleri gizlilik politikaları gereğince verilmemiştir.

Eski müşterilere yapılan anket sonucunda 7 kriter seçildikten sonra aynı müşterilere yapılmak üzere anketin ikinci aşamasına geçilmiştir. Bu aşamada öncelikle kriterlerin müşterilerin değerlendirmesine göre nasıl bir öncelik düzeyi olduğu ile ilgilidir. Bunu ölçebilmek için her müşterinin kriterlere toplamları 1 olmak üzere 0-1 arası bir ağırlık vermesi istenmiştir. Buna göre kriter ağırlıkları belirlenmiştir. Tablo 1’de kriter ağırlıkları verilmiştir.

Tablo 1. Kriter Ağırlıkları

Kriter	Ağırlık
Güvenilirlik	0,25
Müşteri İlişkileri	0,07
Fiyat	0,18
Hijyen	0,20
Görsel Tasarım	0,03
Konum	0,15
Kahvaltı-Yemek	0,12

Karar matrisi oluşturulurken mobil turizm uygulamalarından yararlanılmıştır. Üst yönetimce hazırlanan bir ekip çeşitli mobil turizm uygulamalarından müşteriler tarafından otelere verilen puanları değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeler sonucunda ise karar matrisini oluşturmuşlardır.

Tablo 2. Karar Matrisi

	Güvenilirlik	Müşteri İlişkileri	Fiyat	Hijyen	Görsel Tasarım	Konum	Kahvaltı-Yemek
Otel 1	6,9	6,5	6,2	7,2	6,2	7,6	6
Otel 2	8,2	8,6	5,4	8,5	6,8	6,3	7,9
Otel 3	6,3	7,1	5,7	6	8,4	6,7	6,5
Otel 4	9	7,9	6,1	9,3	8,5	8,2	8,4
Otel 5	7,5	7,2	6	7,6	7,9	6,8	7,6
Otel 6	8,4	7,6	5,7	8,4	8	7,4	8,2
Otel 7	7,5	8,6	6,4	7,7	7,2	6,4	6,8

Karar matrisinin oluşturulmasından sonra ise normalize karar matrisi oluşturulmuştur. Normalize karar matrisi, yöntemin başında belirlenen kriter ağırlıkları ile çarpılarak ağırlıklı normalize karar matrisi elde edilmiştir.

Tablo 3. Ağırlıklı Normalize Karar Matrisi

	Güvenilirlik	Müşteri İlişkileri	Fiyat	Hijyen	Görsel Tasarım	Konum	Kahvaltı-Yemek
Otel 1	0,08	0,02	0,07	0,07	0,01	0,06	0,04
Otel 2	0,10	0,03	0,06	0,08	0,01	0,05	0,05
Otel 3	0,08	0,02	0,07	0,06	0,01	0,05	0,04
Otel 4	0,11	0,03	0,07	0,09	0,01	0,07	0,05
Otel 5	0,09	0,02	0,07	0,07	0,01	0,05	0,05
Otel 6	0,10	0,03	0,07	0,08	0,01	0,06	0,05
Otel 7	0,09	0,03	0,07	0,07	0,01	0,05	0,04

Ağırlıklı normalize karar matrisine göre pozitif ideal ve negatif ideal çözümler belirlenmiştir. Her alternatif için uzaklıkların da belirlenmesinin ardından artık alternatifler arasında seçim yapabilmemizi sağlayacak olan ideal çözüme göreli yakınlık değerleri hesaplanmıştır.

Tablo 4. Otel Sıralaması

Otel	Sonuç	Sıralama
Otel 1	0,31	6
Otel 2	0,65	3
Otel 3	0,17	7
Otel 4	0,86	1
Otel 5	0,46	4
Otel 6	0,74	2
Otel 7	0,43	5

Alternatiflerin ideal çözüme göreli yakınlık değerlerine göre en yüksek değeri alan otel 0,86 ile 4. Otel olmuştur. Bu sırayı 0,74 ile 6. Otel, 0,65 ile 2. Otel, 0,46 ile 5. Otel, 0,43 ile 7. Otel, 0,31 ile 1.otel ve 0,17 ile 3. Otel takip etmiştir. Tur şirketi bu sıralamaya göre müşterilerinin konaklamaları için 4. Otel seçme kararı almıştır.

6. SONUÇ

Küreselleşen günümüz dünyasında hizmet üreten sektörler kapsamında turizm sektörü son derece önemli bir konuma gelmiştir. Her yıl milyonlarca insan turizm faaliyeti kapsamında kendi oturdukları ikametden farklı bir destinasyona giderek turizm faaliyetinde bulunmaktadır. Hareketliliğin artması ve gelir düzeylerinin yükselmesi ile turizm pazarı son derece gelişmiş ve gelişmeye de devam etmektedir. bu bağlamda turizm sektörü içerisindeki paydaşların rekabeti hem işletme hem de devletler bazında günden güne artmakta olduğu ifade edilebilir. Bu rekabetli ortamdan daha fazla pazar payı alabilmek, sürdürülebilir bir turizm anlayışı geliştirebilmek ve hizmet kalitesini arttırmak adına teknolojik uygulamaları takip ederek kullanmak son derece önem arz etmektedir.

Teknoloji kavramı, günümüzde her geçen gün daha hızlı bir şekilde ilerlemekte ve gelişmektedir. Özellikle internetin icat edilmesi ve akıllı telefonların son tüketiciye hızlı erişmesi ile teknolojik gelişmelerdeki hız çok daha fazla seviyeye ulaştığı ifade edilebilir. Her sektör bu bağlamda kendisini bu gelişmelere uyarlamayı başarmalı ve rekabet edebilir ve sürdürülebilir bir anlayış çerçevesinde pazarda yer alabilmek için adımlar atmalıdır.

Günümüzde turizm sektörünün gelişmesi ile tur şirketleri giderek artmıştır. Buna bağlı olarak tatil yapmayı düşünen insanlar çoğu zaman araştırma ve plan yapma sorumluluğuna girmek istememekte ve tur şirketlerinin oluşturduğu dönemlik turlara katılmak istemektedir. Bu sayede tur şirketi tarafından oluşturulan rotalara uyulmakta ve belirlenen otellerde konaklanmaktadır. Bu nedenle tur şirketleri için planları doğru oluşturmak ve müşterilerinin tur dönüşü mutlu bir şekilde ayrılmasını sağlamak oldukça önemlidir. Gezi rotalarının doğru oluşturulması kadar konaklanacak otelin seçimi de oldukça önemlidir. Günün bitiminde yorulan müşteriler ev konforunu bulabileceği bir otelde konaklamak istemekte ve ayrıca kendilerini güvende hissetmek istemektedir.

Tüm bunlar değerlendirilerek bu çalışma kapsamında bir tur şirketinin İzmir iline yaptığı turlarda müşterilerinin konaklamaları için otel seçimi ele alınmıştır. Oteller sundukları hizmet kalitesine göre değerlendirilmiş ve müşteri beklentilerini karşıladıkları ölçüde bir sıralama elde edilmiştir. Hizmet kalitelerine göre otellerin değerlendirilerek seçimi çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan TOPSİS ile yapılmıştır.

Karar verme süreçleri günümüz rekabet ortamında tüm sektörler için kritik öneme sahiptir. Amaca uygun kriterlerin belirlenerek yine amaca en uygun alternatifin seçilmesi süreci sektörlerin karar vermesini kolaylaştırmakta ve zaman kazandırmaktadır.

Çalışma kapsamında eski müşterilere yapılan anketler ile kriterler belirlenmiştir. Bu kriterler güvenilirlik, müşteri ilişkileri, fiyat, hijyen, görsel tasarım, konum ve kahvaltı-yemek kriterleri olmuştur. Daha sonra 7 otel alternatif olarak belirlenmiştir.

Gizlilik politikaları gereği otel isimleri belirtilmemiştir. Kriterlerin ve alternatiflerin belirlenmesinin ardından TOPSİS yöntemi uygulanmıştır. Yöntemin sonucuna göre alternatifler arasında bir sıralama oluşturulmuş ve otel seçimi yapılmıştır. Bu sonuca göre ise en yüksek değeri alan ve seçilen otel 0,86 ile 4. Otel olmuştur. Şirket böylece hem müşteri tatminini artırabilecek hem de buna bağlı olarak rekabet avantajı sağlayabilecektir. Ayrıca tur programı yapılan her şehir için yeni alternatif oteller belirleyerek yöntemi kolaylıkla tekrarlayabilecek ve çeşitli şehirler için de en uygun otelleri seçebilecektir.

KAYNAKÇA

- Akten, M. (2013). Possibility to employ AHP as a multi-criteria decision making method in landscape planning initiatives. In *Advances In Landscape Architecture*, 87-104.
- Arslan, M., & Çunkaş, M. (2012). Performance evaluation of sugar plants by fuzzy technique for order performance by similarity to ideal solution (TOPSIS). *Cybernetics and Systems*, 43(7), 529-548.
- Balkuvar, I. (2015). *Çok kriterli karar verme yöntemlerinden AHP ve VIKOR ile tablet seçimi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Chen, S. J., & Hwang, C. L. (1992). Fuzzy multiple attribute decision making methods. In *Fuzzy Multiple Attribute Decision Making* (289-486). Berlin: Springer.
- Daghouri, A., Mansouri, K., & Qbadou, M. (2018). Information System Evaluation based on Multi-Criteria Decision Making: A Comparison of Two Sectors. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications (IJACSA)*, 6(9), 291-297.
- Deng, H., Yeh, C. H., & Willis, R. J. (2000). Inter-company comparison using modified TOPSIS with objective weights. *Computers & Operations Research*, 27(10), 963-973.
- Hwang, C. L., & Yoon, K. (1981). Methods for multiple attribute decision making. In *Multiple attribute decision making* (pp. 58-191). New York: Springer - Verlag.
- Kahraman, C., Cebi, S., Onar, S. C., Oztaysi, B., Tolga, A. C., & Sari, I. U. (Eds.). (2019). *Intelligent and fuzzy techniques in big data analytics and decision making: proceedings of the INFUS 2019 Conference* (1029). İstanbul: Springer.
- Mahapatara, S. S., Sharma, S. K., & Parappagoudar, M. B. (2013). A novel multi-criteria decision making approach for selection of reverse manufacturing alternative. *International Journal of Services and Operations Management*, 15(2), 176-195.
- Olson, D. L. (2004). Comparison of weights in TOPSIS models. *Mathematical and Computer Modelling*, 40(7-8), 721-727.
- Saaty, T. L. (1994). How to make a decision: the analytic hierarchy process. *Interfaces*, 24(6), 19-43.
- Shao, M., Han, Z., Sun, J., Xiao, C., Zhang, S., & Zhao, Y. (2020). A review of multi-criteria decision making applications for renewable energy site selection. *Renewable Energy*, 157, 377-403.
- Triantaphyllou, E., & Lin, C. T. (1996). Development and evaluation of five fuzzy multiattribute decision-making methods. *International Journal of Approximate Reasoning*, 14(4), 281-310.
- Tzeng, G. H., & Huang, J. J. (2011). *Multiple attribute decision making: methods and applications*. New York: CRC press.
- Wang, G., Huang, S. H., & Dismukes, J. P. (2004). Product-driven supply chain selection using integrated multi-criteria decision-making methodology. *International Journal of Production Economics*, 91(1), 1-15.
- Wang, J., Fan, K., Su, Y., Liang, S., & Wang, W. (2008). Air combat effectiveness assessment of military aircraft using a fuzzy AHP and TOPSIS methodology. In *2008 Asia Simulation Conference-7th International Conference on System Simulation and Scientific Computing* (pp. 655-662). IEEE.
- Zeleny, M. (2011). Multiple criteria decision making (MCDM): From paradigm lost to paradigm regained? *Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*, 18(1-2), 77-89.
- Bozkurt, R. (1995). Hizmet endüstrilerinde kalite. *Verimlilik Dergisi*, 2.
- Dalgıç, A. (2013). *Hizmet sektöründe hizmet kalitesinin ölçümü ve hizmet kalitesini etkileyen faktörler: Antalya'da hizmet kalitesi ölçümüne yönelik bir uygulama* (Master's thesis, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Bütün, H. (2009). Hizmet işletmelerinde kalitenin önemi ve servqual tekniği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Bulgan, U., & Gürdal, G. (2005). Hizmet kalitesi ölçülebilir mi?
- Sevimli, S. (2006). *Hizmet sektöründe kalite ve hizmet kalitesi ölçümü üzerine bir uygulama* (Doctoral dissertation, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü).
- Zeithaml, V. A., Parasuraman, A., Berry, L. L., & Berry, L. L. (1990). *Delivering quality service: Balancing customer perceptions and expectations*. Simon and Schuster.

YAVAŞ YAVAŞ “HIZLANAN” SAKİN ŞEHİR: KÖKENİ VE SEFERİHİSAR ÖRNEĞİ

Ezgi Aydın¹, Murat Demirel²

GİRİŞ

Küreselleşme dünyayı tek ve büyük bir kente benzetmekte, *Ecumenopolis*'e doğru götürmektedir. Küreselleşmenin getirdiği sınırsızlık ile birlikte insan, sürekli bir yere yetişmeye çalışan, hızlı çalışan, hızlı yemek yiyen, hızlı üreten ve ürettiğinden çok daha hızlı tüketen bir varlığa dönüşmüştür. Modern insanın habitatu olarak kentler de, hızlı tüketim kaynaklı insanların kendi kendine yetemediği mekanlara dönüşmüştür. Veyahut bu mekanlar, modern kentleri yaratmıştır. Birlikte yaşamı ve sosyalleşmeyi sağlayan kentler, bugün modern halleri ile birer tüketim mekanını temsil etmektedirler. Tüketim kültürü ve küreselleşme bakkal, kunduracı vb. küçük esnafı yok ederken yerlerine büyük alışveriş merkezleri, devasa gökdelenler ve her ikisini birbirine bağlayacak olan ulaşım akslarını koymaktadır. Modern kentin tüketici kenttaş, modern kentte hem insanlığı hem de doğal sermayeyi sınır tanımaksızın tüketmektedir. Modern kentin temsil ettiği beton grisi ve büyümenin sınır tanımaması yerine yeşil, sakin ve yerel bir hayat tarzı benimsemek gereği açıktır.

Bugün küreselleşme kaynaklı popüler kültürün de etkisiyle, insanlar artık sıcak sohbetlere ev sahipliği yapan, ailece yenen yemekler yerine fast food tarzı yiyecekler; birlikteliğe vakit ayrılarak uzun uzun içilen çaylar, kahveler yerine de bir yere yetişmeye çalışırken ayaküstü içilebilen, zamandan tasarruf ettiren karton bardaklarda satılan içecekleri tercih etmektedirler. Bu hızlı yaşam tarzının devamlılık göstermesinin korkutuculuğu insan ilişkilerini zedeleyen, birbirini tanımayan kalabalık modern metropollerin yapayalnız bireylerini yaratmıştır. Toplumu yok eden bireyselliği ve bencilliği öne çıkaran yaşam tarzı, insanın binlerce yıllık yaşam serüveni boyunca hiç de alışık olmadığı bir yaşam tarzıdır. Ancak ilginç olan insanın

1 Kafkas Üniversitesi SBE, SBKY Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, ezgiaydin361@gmail.com.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi İİBF, ORCID ID: 0000-0003-0994-545X, muratdemirel@kafkas.edu.tr.

alışık olmadığı bu hızlı ve tüketime dayalı yaşam tarzını çok çabuk bir şekilde benimsemiş olmasıdır. Bu bağlamda Cittaslow'un önemi de ortaya çıkmaktadır.

Cittaslow hareketi küreselleşme karşıtı olarak ortaya çıkmıştır. İnsan elinden çıkan yapay çevre olarak kent donatısı ve doğal çevrenin korunmasında sürdürülebilir bir sistemi savunmaktadır. Düşüncenin tarihsel kökeninde ise Slow Food hareketi olduğu görülmektedir. 1986 yılında İtalya'nın başkenti Roma'da -tüketim toplumunun en önemli temsilcilerinden biri olarak- açılması planlanan McDonalds restoranına dönük protestolar, düşüncenin tarihsel köklerini oluşturmaktadır. Tüketim toplumu ve Fast Food tarzı yeme anlayışı, Slow Food eylemi ile protesto edilmiştir. Protestolar ile hızlı yaşam ve hızlı yemek kültürünün yerel yemek ve aile sofrası kültürünün yitip gitmesine neden olduğu üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla Slow Food, mevcut-modern küresel yaklaşıma karşı bir tepki ve farkındalık oluşturma çabası olarak görülmektedir. Bu bağlamda Slow Food hareketi ile başlayan Cittaslow hareketi modernleşme algısı karşısında farklı bir seçenek olma düşüncesiyle, 1999 yılında İtalya'nın Orvieto kentinde ortaya çıkmıştır. Kısa bir zaman dilimi içinde de uluslararası belediyeler birliği halini alarak, uluslararasılaşan bir çözüm önerisine dönüşmüştür.

Cittaslow, insanların geçmiş dönemlerinde yaşadıkları ile olan bağına ve özlemine, dinginlik arayışına ve hızlı yaşam tarzının yorucu temposundan kaçışta bir alternatif olarak değerlendirilmektedir. Hızlı yaşam tarzından ve karmaşıklığından yorulup, bu tempodan uzak kalmak isteyenlerin ve yerel yönetimlerin girişimleriyle geçmişi korumaya/geçmişle bağ kurmaya yönelik birbirini besleyen Slow Food ve Cittaslow kavramları ön plana çıkarılmaktadır. Cittaslow hareketi devam eden süreçte küreselleşmenin yarattığı tek tip, homojen görüntüye karşın yerel, etnik kimliklerin korunmasını ve farklılıkların muhafaza edilip sürdürülmesi gerektiğini düşünen şehirlerden oluşan bir birlik halini almıştır.

Bu kapsamda çalışmanın ilk bölümünde Cittaslow oluşumunun kökeni olarak nitelendirilen Slow Food Hareketi tanımlanmaktadır. İkinci bölümde Cittaslow Hareketi ele alınmakta, oluşturulan birlik için üyelik süreci ve kriterlerine değinilmektedir. Üçüncü ve son bölümde ise Türkiye'deki ilk Şakin Şehir Seferihisar ve Şakin Şehir serüveni kısaca değerlendirilmektedir.

1. CITTASLOW HAREKETİNİN KÖKENİ: SLOW FOOD

Cittaslow tarihçesine bakıldığında harekete, Slow Food (Yavaş Yemek) Hareketi'nin liderlik ettiği görülmektedir. Cittaslow hareketi, Slow Food akımıyla sıkı bir ilişki içindedir. Cittaslow temelleri bu harekete dayandığından ilk olarak bu akıma değinmek gerekmektedir.

Slow Food Hareketi'nin çıkış noktası İtalya'nın Kuzeybatısında küçük bir kasaba olan Bra kentidir. Bunun yanında Langhe şarap bölgesi ve yakınındaki Alba turistik bölgesinde de hareket destek görmüştür. Bra kenti, 1970'li yıllar boyunca küçük bağımsız işletmeler ve çiftlikler tarafından sanayileşmenin verdiği zararlarla

mücadele eden, yerel kültürel kimliğe bağlı ve o kimlikten ayrılmayan, sanayileşme kurbanı olarak tek kültürlülüğü kabul etmeyen bir semt olarak karakterize edilmiştir (Heitmann vd., 2011: 114). İtalya’da başlayan bu hareket daha sonra tüm dünyada kabul görerek küresel bir tavra dönüşmüştür. Bu hareket, modernleşme ve küreselleşme etkisiyle oluşmuş modern kalıpları değiştirip özgünleştirmek amacıyla (Onaran, 2013: 18).

Hareketin tohumları 1980’li yılların sonunda İtalya’da atılmıştır. “Slow Food” ismi, kasıtlı olarak seçilmiş ve hareketi, McDonald’s türevi hızlı, ucuz yiyecek tedarikçileri ve yemek zincirlerinin karşısında konumlandırmak için kullanılmıştır. McDonald’s’ın Roma’nın kalbi olan tarihi Piazza de Spagna’da (İspanyol Meydanı) bir restoran yatırımı planlaması, zaten tohumları filizlenmekte olan bu muhalif harekete ivme kazandırmada tetikleyici olmuştur. Ritzer’in (2011) McDonaldlaştırılma kavramı ile ifade ettiği tek tipleştirme sürecine karşı bir duruş sergilenmek istenmiştir. Slow Food eylemcileri İtalyan yazar Carlo Petrini liderliğinde yatırımı hamur işi fırlatarak protesto etmişlerdir. Aralık 1989 tarihinde Slow Food, kendini eşsiz tatlar, yerel yemek gelenekleri ve kaliteli yiyecek ve şaraptan oluşan dünyayı korumaya adanmış uluslararası bir organizasyon olarak şeklinde/formuyla resmi olarak tanıtmıştır (Petrini, 2001’den akt. Pietrykowski, 2004: 310). Ortaya çıkan Slow Food hareketi, devam eden süreçte dünya çapında yerel şubeleri ile birlikte uluslararası bir birliğe dönüşmüştür (Mayer ve Knox, 2006: 321).

Hareket için logo olarak ‘Salyangoz’ belirlenmiştir. Salyangozun belirlenmesine neden olarak, devamlı olarak yemek yiyen ve oldukça yavaş ilerlemekte olan bir tür olması sunulmaktadır. Salyangoz imgesel olarak insanın *yavaş* yolculuğunu ifade etmektedir. Yavaş, önlemini alarak ve kararlı ilerleyen Salyangoz kendisinden beklenmeyecek mesafeler aşmaktadır. Bu serüveninde de geçtiği yerlerde izini bırakmaktadır. Bir anlamda Slow Food hareketi tıpkı logo olarak belirlediği salyangoz gibi yavaş yavaş ilerleyerek büyük mesafeler kat etmiştir (slowfoodanadolu.com’dan akt. Yalçın ve Yalçın, 2013).

Şekil 1: Slow Food Hareketi’nin Logosu

Slow Food®

Kaynak: The Central Role of Food, 2012: 2

Bugün dünya üzerinde 153 ülkede 1500 yerel örgüt ile yaklaşık yüz bin üyesi bulunmakta olan (Slow Food International, 2023a) hareketin kurucu ve lideri Carlo Petrini'ye göre yemeklerde önemli olan sadece doymak değil lezzet almaktır. Bunu da üreticileri ve onların haklarını koruyup iyileştirerek mümkün olabileceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda sofraya gelen her tabağın farklı bir serüveni olduğu vurgulanmaktadır (www.slowfoodanadolu.com akt. Yalçın ve Yalçın, 2013). Serüvenin süreci ve her paydaşının korunması ve geliştirilmesi gereğine de dikkat çekilmektedir. Dolayısıyla hareket yalnızca yemek yemek ile ilişkilendirilmemektedir. Slow Food; organik tarımsal üretim, besin güvenliği vb. konularla birlikte yerel ve geleneksel kültüre ait yemeğe odaklanması ile diğer toplumsal gıda hareketlerinden ayrılmaktadır (Conroy, 2009: 7'den akt. Çolak, 2018: 17). Yemek yeme manifestosu içerisinde; kaliteli, sağlıklı ve lezzetli yemekler ile “iyi”, çevreyi tahrip etmeyen üretim ile “temiz”, tüketiciye dönük uygun fiyat ve üreticiye adil ödeme ile “adil” şeklinde sıralanabilecek üç temel ilke açıklanmaktadır (Slow Food International, 2023b). Geleneksel ve yöresel yemek kültüründe ve yerel ekonomide “iyi, temiz ve adale” ilkelerine (Petrini vd., 2012: 4) büyük önem veren Slow Food Hareketinin anlamını, amaçlarını ve hedeflerini yaymak amacıyla belli ülkeler tarafından birçok proje düzenlenmiş ve gerçekleştirilmiştir. Türkiye de, Slow Food birliği bulunan ülkelerden biridir. Türkiye’de 24 birlik bulunmaktadır (Slow Food, 2017’den akt. Çolak, 2018:21).

Şekil 2. Türkiye’deki Slow Food Birlikleri

Türkiye’deki Slow Food Birlikleri

Ankara Birliği
 Antalya Mavi Yengeçler Birliği,
 Yenipazar Birliği,
 Delice Birliği,
 Hasankeyf Birliği,
 Fırtına Vadisi Birliği,
 Gökçeada Birliği,
 İda Birliği,
 Bozcaada Birliği,
 Gaziantep Birliği,
 Şile Palamut Birliği,
 Fikir Sahibi Damaklar Birliği,
 Kars Birliği,
 Yağmur Böreği Birliği,
 Balkon Bahçeleri Birliği,
 İzmir Bardaık Birliği,
 Teos Birliği,
 Keçi Karaburun-Mordoğan Birliği,
 Zeytin Dalı Birliği,
 Mahal Birliği,
 İhsangazi Birliği,
 Trakya Birliği,
 Yavaş Gari Bodrum Birliği,
 Halfeti Birliği

Kaynak: Slow Food, 2017’den akt. Çolak, 2018: 21.

Geleneksel mamullerde ve ürünlerde çeşitliliği hedefleyen, kültürel öğelerde, ekolojik ve ekonomik sürdürülebilirliği hedefleyen Slow Food Hareketi için geliştirilen önemli birkaç proje, “Terra Madre/Mother Earth (Toprak Ana) Projesi”, “Presidia Projesi”, “Ark of Taste (Lezzet Sandığı) Projesi”, “Earth Markets (Yeryüzü Pazarı) Projesi” ve “Sefertası Hareketi Projesi” olarak sıralanabilir.

Terra Madre/Mother Earth Projesi

Temel sloganı, “*üretim tarımsal, yemek ise gastronomik bir süreçtir*” olan Proje, 2004 yılında 130 ülke ve 5000 yerli üreticinin katkılarıyla ilk toplantısını İtalya’nın Torino kentinde düzenlenmiştir. Proje, yerel ürünleri, yerel üreticiyi ve tüketiciyi desteklemekte, bu yolla kırsal yaşama önem vererek kırsal yaşamın getirdiği organik ürünlere, çiftçiye ve doğal toprağa vurgu yapmaktadır. Kamu kurumlarının yanı sıra özel kurum ve kuruluşlar tarafından da büyük ilgi gören Toprak Ana Projesi’nin ikinci kongresi 2006 yılında 1000 aşçının ve 400 araştırmacı ve akademisyenin katılımıyla düzenlenmiştir (Coşar, 2013: 29-30).

Terra Madre/Mother Earth (Toprak Ana) Projesi, küreselleşmenin getirdiği küresel yemek anlayışını, küresel yemek kültürünü reddetmektedir. Her şeyin doğal olanını savunmaktadır. Tarlada, bağda, bahçede üretim yapan emekçi insanların desteklenmesi gerektiğini ve bu emekçi insanların korunmasını amaçlamaktadır. Kurulduğu dönemden bugüne büyük bir oluşum haline gelen Proje, benzer bakış açısına sahip çok sayıda proje, faaliyet ve kurumun hayata geçirilmesinde ve düzenlenmesinde büyük katkılarda bulunmuştur. Sürdürülebilir ürünleri, sürdürülebilir üretimi ve tüketiciyi destekleyen Proje, 2007 yılından beri her 10 Aralık’ta kutlanmaktadır (Çolak, 2018: 19).

Ark of Taste Projesi

Slow Food Hareketi kapsamında geliştirilen diğer bir proje Ark of Taste (Lezzet Sandığı) Projesi’dir. Diğer projeler gibi bu proje de belli bir bölgeye, yöreye ait ürünlerin, gıdaların veya lezzetlerin koruma altına alınarak yok olmasını engellemeyi hedeflemektedir. Geleneksel ve yöresel anlamda ürün yetiştiren tarımsal sınıfa yönelik belli başlı projeler gerçekleştiren Proje, 1999 yılında İtalya’da gerçekleştirilmiştir. Büyük ilgi gören Proje, daha sonra Amerika, Almanya, İsviçre, Hollanda ve Fransa gibi ülkelerde de faaliyetler yürütmüştür. Hedefi, yerel üretimi, yerel ekonomiyi, yerel kültürü ve yerel toplumu koruyarak bunların sürdürülebilirliğini sağlamaktadır. Sürdürülebilirlik hedefli çeşitli faaliyetlerde bulunan Ark of Taste (Lezzet Sandığı) Projesi, bugün 23 ülkeyi bünyesinde barındıran bir birlik durumundadır (Aydoğan, 2015: 29-30).

“Ark of Taste (Lezzet Sandığı)” hayata geçirdiği belli başlı projeleri “Presidia Birliği” ile gerçekleştirmiştir. Proje ile kaybolmaya yüz tutmuş olan ürünleri koruma altına almış ve bu ürünleri sınıflandırarak sandıklarda saklamaktadır. İsmi ne de buradan alan Proje aynı zamanda bu ürünlerin kayıtlarını tutmaktadır. Bugüne kadar

“Ulusal Komisyon, Uluslararası Komisyon ve Slow Food Derneği” yok olmayla karşı karşıya kalan ürünleri incelemekte ve bunları araştırarak koruma altına almak için harekete geçmektedir (Coşar, 2013: 32). Proje, Türkiye’de “Nuh’un Gemisi” şeklinde ifade edilmiş ve bu proje kapsamında elliye yakın yerel ürün koruma altına alınmıştır (Savaş Yavuzçehre ve Donat, 2016: 1484).

Presidia Projesi

Yerel ürünlerin, bitkilerin çeşitliliğini koruma altına alan, yerel üretim sistemlerini ve yerel üreticiyi destekleyen Presidia Projesi’nin temelleri yine İtalya’da 1999 yılında “Ark of Taste Projesi” ile atılmıştır. 2000 yılına gelindiğinde ise Proje, “Torino/ Salone del Gusto” kentinde düzenlenen faaliyetlerle birlikte adını duyurmuştur. Ekonomik anlamda refahın artmasına katkı sağlayan proje sayısı İtalya’da 2002 yılında 19 iken, bugün 200’den fazla Presidia Projesi İtalya tarafından hayata geçirilmiştir. Dünya’da ise gerçekleştirilen Presidia Projeleri 65’in üstündedir. Ark of Taste Projesi desteğiyle hayata geçirilen Presidia Projesi’nin amacı, kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalan çok sayıda yerel ürünün ve tohumun koruma altına alarak çoğaltılmasını sağlamaktır. Yerel ürünlere ve kaynaklara karşı adaletli bir üretim sistemini savunan Presidia Projesi yalnızca kaybolmayla karşı karşıya kalan ürünleri değil aynı zamanda bitkileri ve hayvanları da koruma altına almaktadır. Bu kapsamda Piedmont Bölgesi’nde düzenlenen faaliyetle “Morozzo Horozu” ve Toskana’da ise “Zolfino Fasulyesi”ni koruma çalışmaları yürütülmüştür. Proje, koruma altına aldığı ürünleri, bitki ve hayvan türlerini topluma tanıtmak için de faaliyetler düzenlemektedir. Proje ayrıca çocuk işçilerin okula gönderilmesi, kadın istihdamının artırılmasında da rol oynamaktadır (Coşar, 2013: 31).

Yerel üreticinin üretmiş olduğu ürünlerin satılmasında ve farklı kurum ve kuruluşlara pazarlanmasında önemli bir yere sahip olan Proje 2003 yılında “Floransa” kentinde kurulan “Yavaş Yemek Biyoçeşitlilik Derneği” tarafından büyük destek görmüştür. Presidia Birliği tarafından gerçekleştirilen faaliyetler ve projeler Yavaş Yemek Biyoçeşitlilik Derneği tarafından tanıtılmış ve bu sayede faaliyetler ve projeler kolayca hayata geçirilmiştir. Dolayısıyla bu çerçevede de geniş bir alana yayılan “Presidia Birliği” desteklemiş olduğu yerli üreticilerin ürünlerini gerçekleştirmiş olduğu projeler yoluyla kendi bünyesine katmıştır. Kendi bünyesine kattığı ürünleri ise “Slow Food Presidia” amblemi ile ödüllendirmektedir. “Slow Food Presidia” amblemini alan bütün ürünler hem üreticiye hem de tüketiciye kaliteli bir ürün olduğunun mesajını vermektedir (Çolak, 2018: 20).

Earth Market’s Projesi

Çiftçi olan herkese destek veren Earth Market’s (Yeryüzü Pazarı) Projesi, Haziran 2006 yılında İtalya’nın Sanremo kentinde düzenlenmiştir. “Slow Food İtalya Ulusal Kongresi” tarafından İtalya’nın 100 farklı yerinde çiftçileri bir araya getiren pazarlar kurularak küçük yerel üreticiler ve tüketiciler desteklenmiştir. Earth Market’s Projesi, “Slow Food İtalya” ve “Slow Food Biyoçeşitlilik Derneği”

tarafından tanıtılarak üreticiler ve tüketiciler arasında bir denge kurulmuş ve bu sayede uzman kişilerden bu konu hakkında bilgiler toplanmıştır. Bu çerçevede Earth Market's Projesi aracılığıyla Slow Food Hareketi ile bir bütün oluşturularak üretici ve tüketiciler "Çiftçi Pazarları"nda buluşturulmuştur. Proje, "Çiftçi Pazarları"nda bir araya getirdiği üreticilere ve tüketicilere bu yolla "yer ve sofrası" anlayışı aşlamaya çalışmaktadır (Doğutürk, 2020: 25'den akt. Pekin, 2021: 18).

Earth Market's Projesi, toplumların değerlerini ve geleneklerini geliştirmeye yönelik bir çalışma olup, kültürel ve ekolojik sürdürülebilirliğe büyük önem vermektedir. Bu çerçevede Slow Food Hareketinin üç temel ilkesi olan "iyi, temiz, adil" ilkeleri üzerine kurulan Proje, kurmuş olduğu "Çiftçi Pazarları"nda topluma ve pazarı ziyarete gelen misafirlere ve/veya turistlere sunacağı ürünlerin kaliteli, taze, mevsimlik ve sağlıklı olmasına dikkat etmektedir. Yine pazarlarda, çevresel sürdürülebilirliği koruma adına temiz, doğal, organik, yerli ürünlere yer vermek ve son olarak ürünlerini herkesin alabileceği adil bir fiyatla topluma ve ziyaretçilerine sunmak hedefindedir (Fondazione Slow Food, 2023).

Ulusal ve uluslararası arenada adını duyuran ve projelerini belli ülkelerde uygulayan Earth Market's (Yeryüzü Pazarı) Projesi, kurmuş olduğu pazarlarla yerel üreticiyi ve tüketiciyi bir araya getirmekle kalmayıp yerel ürünleri ve geleneksel lezzetleri sunduğu bir lokanta da kurmuştur. Kurduğu bu lokantanın organizasyonunda katılımcı olarak ABD, Avusturya, Bulgaristan ve Türkiye gibi ülkeler yer almıştır (Çolak, 2018: 20-21).

Sefertası Hareketi Projesi

Sefertası Hareketi Projesi, aynı zamanda Türkiye'nin Cittaslow unvanına sahip ilk kenti olan İzmir'in Seferihisar ilçesinde 1999 yılında düzenlenmiştir. Hareketin adı ve aynı zamanda amblemi olan Sefertası, geleneksel, yerel ve yöresel lezzetlerin, ürünlerin ve gıdaların koruma altına alınmasını savunmaktadır. Sefertası Hareketi Projesi, küreselleşmeyle beraber ortaya çıkan hızlı yemeğin simgesi haline gelen "fast food" tarzı yemek kültürünü eleştirmekte ve ocaklarda pişen yemeklerin insan sağlığı açısından daha sağlıklı olduğunu savunmaktadır (Eker, 2012).

Temelini "korumak" ve "taşımak" unsurları üzerine kuran Sefertası hareketi, 1999 yılında dönemin önemli gazetecisi Ümit Sinan Topçuoğlu ve meşhur baklavacısı Nadir Güllü tarafından ortaya atılmıştır. Fast food tarzı yemek kültürünün olumsuzluklarına karşı çıkan Sefertası Hareketi, geleneksel lezzetleri, yerel ürünleri, doğal gıdaları ve yöresel kültürleri koruma altına alarak bunları gelecek nesillere taşımayı hedeflemektedir. Kentlerin kültürel değerler anlamında zayıflamasına karşılık yaşamın her alanında kültürel çeşitliliği savunan Sefertası Hareketi, 2007 yılına gelindiğinde uluslararası anlamda faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. İzmir'in Seferihisar kentinde ortaya çıkan Sefertası Hareketi, daha sonra Bursa, Ordu ve Sakarya gibi birçok kentte şubelerini açmaya başlamıştır (Hürriyet Gazetesi, 2007).

Sefertası Hareketi Projesi, aynılaşan yemek kültürünü eleştirmekte ve pişirilen yemeklerin Sefertası ile servis edilmesini desteklemektedir. Sefertası Hareketi Projesi, önceki projelerle benzer hedeflerle kaybolmaya yüz tutmuş lezzetleri ve ürünleri tekrar topluma kazandırarak ürünlerin çeşitliliğini artırmayı ve sürdürülebilmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda eski dostlukları ve o zamanlarda yapılan sohbetleri, hep beraber toplanıp sofralarda yenilen yavaş yemekleri topluma tekrar kazandırmak için gerekli projeleri ve faaliyetleri düzenlemektedir (Mayer ve Knox, 2006: 302'den akt. Pekin, 2021: 20).

2. CITTASLOW (SAKİN/YAVAŞ ŞEHİR) HAREKETİ

Küreselleşme, en belirgin yönlerini hissettirdiği mekan olarak kentlerin çoğunu birbirine benzetmektedir. Bu benzerlik kentlerin özgünlüğünü ve yerelliğini yok ederek tek tip şehirleri meydana getirmektedir (www.kentlob.net, 2010'dan akt. Keskin, 2012). Kentte esiri olduğu tüketim ve harcama odaklı hayat insanları mutlu etmediği gibi başka huzur ve mutluluk arayışına yöneltmiştir. Cittaslow hareketi de bu arayışta gündeme gelmiş önerilerden biri olarak ele alınmaktadır. Yukarıda kökenlerine değinilen Slow Food gibi İtalya kökenli bir arayış olan Cittaslow, İtalyanca'da şehir anlamına gelen "Citta" ve İngilizce'de yavaş, sakin anlamlarına gelen "slow" sözcüklerinin birleşimi ile oluşturulmuştur. Cittaslow, Türkçe olarak "Sakin/Yavaş Şehir" anlamını taşımaktadır (Cittaslow Türkiye, 2023b).

Cittaslow düşüncesi yerelde kaynakları sürdürülebilirliğini sağlayan, yerel paydaşları karar alma süreçlerine dahil eden sürdürülebilir yerel kalkınma (Peker-Say vd., 2015: 137) anlayışının tüm dünyada kazandığı geçerlilik neticesinde ortaya çıkan bir kalkınma modelidir (Öztürk vd., 2023: 188). Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve ekolojik boyutu ile Cittaslow arasında bağlantı kurmak (Kartal, 2019: 14) ve Cittaslow hareketini bu anlamda bir sürdürülebilir kalkınma modeli olarak okumak mümkündür.

1999 yılında temelleri Greve in Chianti'nin eski belediye başkanlarından biri olan Paolo Saturnini tarafından atılan Cittaslow hareketi, Slow Food hareketinden etkilenerek oluşturulmuştur. Hareketi destekleyen üç İtalya şehri ile hareket genişleyerek, yerellik ve sürdürülebilir kalkınma hedefli olarak yaygınlık kazanmıştır (Petrini ve Padovani, 2011). Cittaslow Hareketi'nin resmi başlangıcı sayılan Yavaş Şehir Sözleşmesi'ni imzalayan isimler, Slow Food Başkanı Carlo Petrini, Orvieto Belediye Başkanı, Positano Belediye Başkanı, Bra Belediye Başkanı ve Paolo Saturnini'dir (Keskin, 2012: 89). Sonrasında uluslararası bir belediyeler birliği halini alan harekete daha sonra İngiltere, Almanya ve Norveç gibi ülkeler de dahil olmuştur. Birliğin amacı da Cittaslow Hareketi'ne benzer şekilde sürdürülebilir yerellik, sağlıklı ve temiz bir ortam, yerel ve kültürel mirasların, el sanatlarının, örf ve adetlerin korunması ve gelecek nesillere aktarılmasıdır. Ayrıca Birlik, hedefine dönük olarak teknoloji kullanımından da faydalanmak niyetindedir (Mayer ve Knox, 2006: 321).

Şekil 3. Cittaslow Hareketi Logosu

Kaynak: Cittaslow, 2023a.

1999 yılında İtalya'nın Greve in Chianti kentinde kar amacı gütmeyen bir uluslararası bir belediyeler birliği olarak kurulan Cittaslow Birliği'ne nüfusu elli binden az olan kentler üye olabilmektedir (Cittaslow Türkiye, 2023a). Fakat başka ülkelerde de en az üç Cittaslow şehrine sahip olan kent, şube bazlı merkezler kurabilmektedir. Bunun yanında harekete ve birliğe ilişkin, Cittaslow isminin yerel dillere çevrilmesi yasak olması ve resmi dilin sadece İtalyanca ile İngilizce olması gibi belli başlı şartları bulunmaktadır. Birliğin başkanı Policca belediye başkanı Stefano Pisani iken onursal başkanı ise kuruluşunda mücadele veren Paolo Saturnini'dir (Çolak, 2018: 25). Altmış maddeden oluşan bir manifesto ile kurulan Birlik, 2008 itibariyle uluslararası bir boyut kazanmış (RUR, 2012: 6), 2014 itibariyle de toplumsal içeriğini artırarak yola devam etmiştir (Özmen ve Can, 2018: 93). Cittaslow hareketinin temsilcisi olan Birlik, bugün ve gelecek nesiller için sosyo-ekonomik, kültürel ve ekolojik anlamda kentsel yerleşmelerin eylemlerini teşvik ederek dirençli mikro ekonomikler oluşmasına katkı sağlamaktadır. Kentlerarası iyi örnek uygulamalarının paylaşılmasını önemseyen Birlik, amacını kent yönetimi metodlarının araştırılması, test edilmesi ve uygulaması ile iyi yaşam kültürünün desteklenmesi ve yaygınlaştırılması olarak tanımlamaktadır (UCB, 2017).

Cittaslow Kriterleri

Kent yapılarının aynılaşmasına, tek tipleşmesine, hayat koşuşturmasındaki zamansızlığa, hızlı hareket etme ve meta ve hizmet tüketim merkezli yaşam biçimine karşı gelişen Cittaslow Hareketi, küreselleşmenin getirdiği homojenleşme karşısında kültürel çeşitliliği, doğal mirası, yerel değerleri, tarihsel zenginliği, geleneksel lezzetleri muhafaza ederek ve sürdürerek kentlerde yaşam kalitesini artırmayı savunan bir oluşumdur. Yerelliği, yöreselliği, gelenekselliği ve doğallığı savunan Cittaslow Hareketi'nin çeşitli kriterleri bulunmaktadır. Bu kriterleri sağlayan merkezlerin Cittaslow unvanı alınabilmesi mümkündür (Cittaslow Türkiye, 2023b).

Birliğe üye olmanın belli başlı koşulları vardır. Bu koşulların gerçekleştirilmesi ile üyelik mümkündür. Koşullar gerçekleştirildiğinde bir puanlama sistemi yapılmakta, 50 ve üstü puan alan, elli binden az nüfusa sahip kentler üye olabilmektedir.

Lowry ve Lee (2011: 3) bir kentin Birliğe üyeliği için Dünya Miras Alanları'nın belirlenmesinde kullanılan yönetim planıyla benzer nesnel bir değerlendirmeden söz etmektedir. Kriterler Şekil 4.'teki gibi 7 başlık altında toplanmaktadır. Bu 7 başlık da ayrıca kendi içinde, Cittaslow içeriğini dolduracak tanımlamalara sahiptir. Şekil 5.'te ise bu tanımlamalardan örnekler sunulmaktadır (Cittaslow Türkiye, 2023a).

Şekil 4. Cittaslow Kriterleri

Kaynak: Cittaslow Türkiye, 2023a.

Şekil 5. Cittaslow Kriterlerini Dolduran İçerik Örnekleri

Çevre Politikaları
Kentin hava temizliğinin ve su temizliğinin belli bir seviyede olduğunu kanıtlamak, Kentsel katı atıkların ayrıştırılmasını ve biriktirilmesi için tesislerin kurulması, Enerji tasarrufu, yenilenebilir enerji kaynaklarını da kullanarak enerji üretimi yapmak, İşitsel ve görsel kirlilikten kaçınmak, Biyoçeşitliliğin korunması.

Altyapı Politikaları
Bisiklet yolları ve metro ve otobüs duraklarında bisiklet park yerleri, Hamilelere yönelik şehir merkezleri ve hananelerde özel park yerleri ve buna benzer çalışmalar, Mal ve hizmetlerin sürdürülebilir dağıtımı ve bu dağıtımı yaparken çevreyi kirletmeyecek ya da daha az kirlitecek olan elektrikli ya da motorsuz taşıt kullanımı, Engelli vatandaşlara yönelik hizmetlerin yapılması ve sağlık hizmetlerine ulaşılabilmek.

Kentsel Yaşam Kalitesi Politikaları
Kente dair değerlerin iyileştirilmesi, Yeşil alanların mneye açılması ve biriktirilmesi artırılması, Kenti yaşanabilir hale getirmek, Turistlere ve halka teknolojiyi kullanarak bilgi ve iletişim sağlamak, Kente erişilebilir interneti, Atoz, karbondioksit, gübreli, ipik gibi kirlilikli sektörleri tespit edip azaltmak, Doğal ve yerel olan materyaller kullanılarak oturma alanları oluşturulması, Yeşil alanlarda beton kullanılmaması.

Tarımsal, Turistik, Emsal ve Sanatçılara Dair Politikalar
Ağroekoturizmi geliştirilmesi ile ekolojisi ve tarımın birlikte en verimli şekilde kullanılmasını, Kamusal alan olan okullarda, restoranlarda, kantinlerde doğal ve yerel ürünlerin kullanılmasını, Tarımda ODO kullanımının yasaklanması ve yemeklerde organik ürünlerin kullanılmasını teşvik etmek, Kente otel sayısını arttırmak, Kural kesimdeki insanların hizmetlere erişimini kolaylaştırmak, Yeni işletmeleri ve el yapımı ürünleri ve zanaatçıları desteklemek.

Misafirperverlik, Farkındalık ve Eğitim için Planlar
Kentli ziyarete gelen misafirlere iyi karşılamak, Yavaş güverçhaneleri mevcut olması, Obesite ve sağlıklı yaşama yönelik sağlık eğitimleri, Emisya turistlere karşı hoş karşılamayı ve gürle yürütme ayrıca fiyatların açıkça belirtilmesi açısından eğitim verilmesi, Cittaslow ile ilgili etkinliklerin ve kampanyaların desteklenmesi, yöre halkına bu bağlamda eğitim verilmesi, yerel yönetim ile denetimin aktif bir rol alması.

Resim görüntülere mıyor.

Sosyal Uyum
Yabancılarla yönelik ayrımcılık yapılmaması, kültürel ve etnik kardeşlik, yan yana birlikte yaşayabilme kültürü, Engelli bireylerin yaşamını kolaylaştıracak çalışmalar, Gençlere iş olanığı ve istihdam sağlanması, gençlik merkezlerinin kurulması, Sosyal katılımın artırılması, Konut yatırımlarının yerel yönetimlerce sürdürülmesi, Sivil toplum kuruluşlarının varlığı, kültürel entegrasyonun sağlanması.

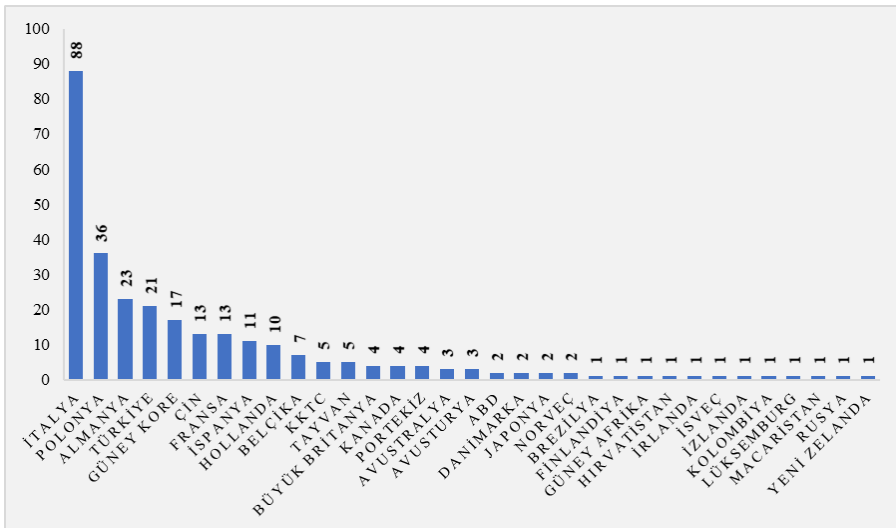

Ortaklıklar
Slowfood aktivite ve kampanyalarının desteklenmesi, Doğal, geleneksel besinleri Slowfood veya diğer kurumlar aracılığıyla desteklemek, Eylemleme projelerininin desteklenmesi, Gelişmekte olan ülkelerin Cittaslow ve Slowfood felsefelerinin yayılmasına dönük gelişmeleri adına yapılacak işbirlikleri.

Kaynak: Cittaslow Türkiye, 2023a.

Kasım 2022 itibarıyla Birliğin, İtalya'da 88, Türkiye'de de 21 olmak üzere 33 farklı ülkede toplam 287 üyesi bulunmaktadır (Cittaslow, 2022).

Şekil 6. Cittaslow Birliği'nin Kasım 2022 İtibarıyla Ülkelere Göre Üye Dağılımı

Kaynak: Cittaslow, 2022'den faydalanılarak Yazarlar tarafından düzenlenmiştir.

Nüfusu kriteri dahilindeki kentlerin başvuru yapabileceği birlik üyeliği için yukarıda sıralana yedi temel kriter içeriğinde yer alan yetmiş iki kritere ilişkin projeler geliştirilmek ve uygulanmak zorundadır (Cittaslow Türkiye, 2023a). Üyelik için yürütülmekte olan faaliyetler, Birliğe bağlı ülke temsilciliklerince değerlendirilerek, faaliyetlerin puanlaması ile puanların en az yarısını alan şehirlerin üyelik başvuruları kabul edilmektedir (Pink, 2008: 97).

Aday kentler için başvuru süreci birtakım aşamalardan oluşmaktadır. Türkiye örneği ele alınacak olursa Uluslararası Cittaslow Birliği'ne yapılacak başvuru süreci, İzmir'de bulunan Cittaslow Türkiye Ofisi tarafından yürütülmektedir. Başvuru sahibi kentin nüfus kriterini sağlaması ve kent yönetiminin yukarıda değinilen kriterleri taşıması ayrıca Cittaslow düşüncesinin felsefesi ile uyumlu olması gerekmektedir. Üyelik aşamaları adım adım şu şekildedir (Cittaslow Türkiye, 2023b):

1. Cittaslow şehri olmak isteyen kent, Türkçe ve İngilizce olarak coğrafi, tarihi, sosyal ve ekonomik özelliklerini anlatan başvuru mektubu hazırlamalıdır.
2. Başvuru mektubu Cittaslow Türkiye tarafından kabul edilirse aday kent belirlenen formata uygun bir şekilde başvuru dosyası hazırlamalıdır.
3. Başvuru dosyası da Cittaslow Türkiye tarafından incelendikten sonra kabul edilirse bir komisyon kurularak başvuru yapan şehre ziyarete gidilir.
4. Yerinde değerlendirme yapıldıktan sonra Cittaslow kriterlerine uygun görülürse ve değerlendirme üzerinden 50 puan alırsa yine başvuru yapan şehir İtalya'da bulunan Cittaslow genel merkezine belli bir ücret öder.
5. Cittaslow Genel Merkezi'nce kontrol edilen ve onaylanan başvuru dosyası ile aday kent Cittaslow üyeliğine kabul edilir ve Cittaslow Sertifikası verilir.

Cittaslow unvanını aldıktan sonra birtakım yetkiler doğmaktadır. Bu yetkileri Cittaslow unvanını sergilemek ve ona göre bir duruş ortaya çıkarmak, Cittaslow reklamını yapabilmek amacıyla amblemini tüm kamu ve özel girişim etkinliklerinde kullanmak, Cittaslow modeline uygun girişimlere katkıda bulunmak olarak sıralanabilir. Cittaslow Birliği'ne üye olarak kabul edilen şehirler, düşüncenin kriterlerine uygun projeler üretmek ve Cittaslow felsefesini sürdürmek amaçlı çalışmalar yapmak zorundadırlar (Aydoğan, 2015: 36-37).

Kriterleri sağlayan Cittaslow üyelerinin üyelikleri beşer yıllık dönemlerde incelenerek, koşulların sürdürülebilirliği değerlendirilmekte, gözden geçirilmektedir (UCB, 2017). Bu gözden geçirmeler, süreçlerin kontrol altına tutulması ve sürdürülebilir kılınması adına zorunlu ve bir o kadar da kıymetlidir. Bu anlamda Cittaslow üyeliği uzun vadeye yayılan ve zorlu bir çalışma gerektirmektedir. Üyelik kazanılması kadar sürdürülebilir olması da önemlidir (Özmen ve Can, 2018: 93).

Nihai hedefiyle Cittaslow, üyesi olan kentleri “*sürdürülebilir yaşamın gerçekleştirdiği platformlar*”a dönüştürmektedir (Hekimci, 2015: 96). Birlik

üyelik kriterleri de nihai hedefe ulaşılmasında yerel kalkınmaya doğrudan ve dolaylı katkılar sunmaktadır (Kartal, 2019: 17). Cittaslow düşüncesi kriterleri ile her ne kadar sürdürülebilir kalkınma ile oйдаşsa da literatürde aksi görüş ve araştırmalar da bulunmaktadır. Temel bakış açısının benzerliği ile birbirine yaklaşan bu iki kavram, odağına şehir kalkınmasını önceleyen politikaları alan yerel yöneticiler nezdinde birbirinden uzaklaşabilmektedir (Öztürk vd., 2023: 189).

3. CITTASLOW SEFERİHİSAR

İzmir'in ilçesi Seferihisar 28 Kasım 2009 tarihinde Cittaslow Birliği'ne üye olan ilk Türkiye kenti olmak yanında Cittaslow Türkiye merkezi durumundadır. Bugün ağı üye Türkiye kenti sayısı yirmi bire ulaşmış durumdadır (Cittaslow Türkiye, 2023b). Türkiye'de Cittaslow Birliği'ne üye yerleşim birimleri, Şekil 7.'de gösterilmektedir. Türkiye'den Cittaslow ünvanı almak isteyen kentlerin başvuruları önce burada değerlendirilmekte sonra ana merkeze gönderilmektedir (Ak, 2017: 893).

Şekil 7. Türkiye'deki Cittaslow Birliği Üyesi Yerleşim Birimleri

Kaynak: Cittaslow, 2023b'den faydalanılarak Doğru Veri, 2023 tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye'de Cittaslow Hareketi, 2019 seçimleri ile İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı olan Tunç Soyer'in Seferihisar belediye başkanı olduğu dönemki öncülüğü ile başlamış ve yaptığı çalışmalarla hız kazanmıştır. Türkiye'de Cittaslow Birliği'nin merkezi İzmir/Seferihisar olup, ulusal koordinatörlüğünü de Tunç Soyer üstlenmiştir. Yukarıda da örneklendirildiği üzere Cittaslow ünvanını almak isteyen yerleşim birimlerinin başvuru mektubu "Seferihisar Belediyesi ve Cittaslow Bilimi

ve Yavaş Yaşam Destekleme Derneği” aracılığıyla incelenmekte ve gereken işlemler bu kurumlar aracılığıyla yürütülmektedir. Bu çerçevede en fazla beş Cittaslow unvanını alan ülkelerde kurulan “Ulusal ve Uluslararası Birlik” Türkiye’de 2011 yılında Cittaslow unvanına sahip kent sayısının beşe çıkmasıyla beraber “Türkiye Sakin Şehir Ulusal Ağı” kurulmuştur (Üstündağlı vd., 2015:133).

Seferihisar, 2009 yılında küreselleşmeye tepki göstererek Türkiye’nin ilk, Dünya’nın ise 121. üyesi olarak Cittaslow hareketine katılmıştır. Cittaslow kriterlerinin %50’sine uygunluk aranırken Seferihisar, kriterlere %73 oranında bir uygunluk sağlayarak Birliğe katılmıştır (Şahinkaya, 2010: 14-15). Seferihisar Belediyesi, Cittaslow projelerine eski belediye binası köy pazarına dönüştürerek en önemli Cittaslow koşullarından birini (yerel üreticiyi koruma, yerel halka doğal ürünler sunumu) gerçekleştirerek başlamıştır. Çevreye duyarlı ve yerel kalkınmaya katkı sunacak olarak planlanan Köy Pazarı’na halden ürün girişi yasaklanarak yerel üreticilerin ürettikleri yerel ürünleri doğrudan yerel halkla buluşturabilmiştir (Ağı Günerhan vd., 2010: 36). Cittaslow üyeliği sonrası kentte birçok proje gerçekleştirilmiştir. Cittaslow felsefesini benimseyen kent gerçekleştirdiği projeler ile örnek bir belediye haline gelmiştir (Göçebeler, 2021: 73). Bu projeler arasında Cittaslow felsefesini yaygınlaştırma hedefine dönük olan projelerden birisi de İzmir Büyükşehir Belediyesi’ne tahsis edilen 800 dönümlük arazi üzerine “Cittaslow Üniversitesi” kurulmasına yönelik tahsisin onaylanmasıdır (Çolak, 2018: 37).

Seferihisar turistlerin uğrak mekânlarından biri haline gelmiştir. 2014 yılında Sığacık bölgesinin restorasyonu ile birlikte ilk zamanlara göre turist sayısı giderek artmaktadır. Kalkınma dahilinde üreticiler desteklenmiş ve ürünler markalaşmıştır. Üreticilerin çoğunun kadınlardan oluşmasından dolayı kadına destek rolü de ortaya çıkmıştır (Özer Tekin, 2021: 1513). Mayer ve Knox (2006), Cittaslow unvanının bölgede yaşayan insanların kaliteli bir hayat yaşamasını ve bölgenin tanınarak ekonomik gelişimini sağladığını ifade etmektedir. Köylülerin el emeklerini ve ürettikleri ve yaptıkları organik ürünleri satabilecekleri pazarlar kurulması bölge halkının refah seviyesini de yükseltmektedir (Sungur, 2013: 644- 645). Özer Tekin’in (2021) yaptığı saha çalışmasında da katılımcılar benzer görüşlerini belirtmektedirler.

“...Seferihisar’ı İzmir bile bilmiyordu. Dizilerle tanındık. Başkanın da etkisi çok büyük. Son 5 yıldır iyi tanındı. Şimdi burada tezgâh açanlar ayda en az 1.000 TL. para kazanıyor”.

Cittaslow olmanın bir diğer hedefi de yerel esnafı desteklemek, yerel halkla ve esnafla daha sağlıklı ve misafirperver ilişki kurmalarını sağlamaktır. Birlik, elli bin gibi bir nüfus sınırlaması tanımlayarak küçük şehirlerde bu yapının daha iyi korunacağı düşünülmektedir. Ancak örnek olarak Seferihisar’da turizm hareketliliği ve turist yoğunluğu nedeniyle rahatsız edici düzeyde kalabalıklaşma yaşanmaktadır. Bu durum çeşitli araştırmalarla da ortaya konulmuştur. Bu doğrultuda Coşar (2013: 80) tarafından yapılan bir diğer saha çalışmasında Seferihisar’da yaşayan bir vatandaşın ifadeleri şu şekildedir.

“Kalabalık arttığı için yaşamımız zorlaştı. Özellikle hafta sonları trafik yoğunluğu rahatsız edici. Seferihisar’daki mevcut durum bu kalabalığı kaldıramıyor”.

Turizm faaliyetlerinden oluşan kalabalığın sezonluk ve geçici olduğu düşünülse de turistlerin konut satın alarak kalıcı sakin haline dönüşmesi sonucu hızlı bir nüfus artışı söz konusu olmuştur. Bu nüfus artışı Seferihisar halkını da zorlamaktadır. İlçenin kapasitesi bu yoğunluğu gerek eğitim, gerek sağlık ve gerekse şehir dokusu açısından kaldırmakta zorlanmaktadır. İlerde bu artışa gitmesi sonucu nüfus kriteri tutmaması ve kendi özgünlüğünü koruyamama sebebiyle Cittaslow kategorisinden çıkması bile muhtemel bir sonuçtur.

Turizm bağlamında oluşan hareketlilik ile eski evlerin bazıları otel ve pansiyona çevrilmiş ve yaz aylarında gelen turist kapasitesini karşılamaktadır. Seferihisar’da bulunan konaklama yerleri ihtiyacı karşılasa da genel anlamda turistler günübirlik ziyaretleri tercih etmektedir (Genç, 2021: 155). Ancak bu yoğunluk beraberinde inşaat sektöründe yoğunlaşmayı getirmiştir. Ak Çetin & Akpınar’a (2021) göre bu inşaatlaşma demografik, ekonomik ve toplumsal değişikliklere neden olmaktadır. Konut ve arsaların satış ve kira fiyatlarını yükseltmektedir. Bu durumun kentte yol açtığı değişiklikler ise Cittaslow felsefesine uygun değildir.

Cittaslow ünvanının olumsuz yönlerine dair yapılan çalışmalar ise Seferihisar’da yaşanan turistik canlılık, bölge halkının buraya akın etmesi ve yaşamını burada sürdürmek isteyerek taşınması nedeniyle trafik yoğunluğunun oluştuğu, inşaat sayısının artışı ve çarpık kentleşme sorunlarından söz etmektedir. Bu sorunlar ise, tarım alanlarının azalmasına ve çevre kirliliğinin artışına neden olmaktadır (Özer Tekin, 2021: 1515).

4. SONUÇ

Cittaslow felsefesinin temelinde şehirlerin küreselleşme karşısında yerellik ve doğallıklarını korumaları vardır. Küreselleşme beraberinde hızı getirmekte, kentte gündelik hayatı hızlandırmaktadır. Hızlı yaşam, hızlı çalışma, hızlı yeme, bir yere hızlı yetişme gibi koşturmalı bir tempoyu da beraberinde getirmektedir. Cittaslow hareketi bu anlamda bir nevi eskiye özlem olarak anmak mümkündür. İnsanların bu hızlı kent hayatının akışına ayak uydururken iletişim kopuklukları yaşadıkları gözlenmektedir. Akraba, komşu hatta aile içi iletişimde bile zamanla bu iletişimsizliği görmek mümkündür. İnsanlar bu iletişimi, dayanışmayı, kendine yetmeyi, anı yaşamayı, kültürel bağları devam ettirmeyi istemektedir fakat bunu yaparken teknolojik yeniliklerden de faydalanarak ilerlemek istemektedir.

Cittaslow ünvanı ile aslında şu gözler önüne serilmektedir: Her şehrin, her semtin kendine özgü bir kimliği ve dokusu bulunmaktadır. Bu doku içerisinde yöresel yemekler, örf adetler, el sanatları, doğallık ve yereli yok eden küreselleşmenin hızının aksine sakinlik yatmaktadır. Burada asıl amaç bu değerlerin gelecek nesillere aktarılmasını ve unutulmamasını sağlamaya yardımcı olmaktır. İnsanlar

hızlı bir tempo içinde yaşamlarını sürdürürken unutulmuş bu değerleri hatırlatmak ve yaşatmak için Cittaslow'da yavaşlamaktadırlar. Bunları yaşatmaya çalışırken dış etkenleri de sakin kılmak önemlidir. Cittaslow hareketi ile ses kirliliği, görüntü kirliliği ve trafik yoğunluğunu da en aza indirmek ve doğaya saygılı ve doğasever bir kitle oluşturmak hedeflenmektedir.

Cittaslow özgün ve yerel nitelikler ve değerlere uygun ve yerleşimler arasında benzer şehirleşme politikalarına dayalı bir model sunmaktadır (Özmen ve Can, 2018: 93). Ancak, Kurucu ve Onursal Başkan Saturnini, Cittaslow düşüncesinin değişime karşı olmadığını, aslında yanlış değişime karşı olduğunu belirtmektedir. Bu itibarla düşünce geleneksel olana sıkışmak yerine geleneksel ile modern arasında bir akışkan formu benimsemektedir. Modern yaşam pratikleri, değerleri ve ilkeleri, Cittaslow tarafından eleştirilerek ve aktif bir şekilde sorgulanarak kabul edilmektedir (Parkins ve Craig, 2006: 79-83).

Cittaslow düşüncesinin modern müdahalelere açık olması, özellikle insan ve çevre sağlığı koruma ve sürdürülebilirlik anlamında öne çıkmaktadır (Keskin, 2012: 96). Bisiklet ve toplu taşımadan, sıfır atık düşüncesine; ışık ve gürültü kirliliğinin azaltılmasından biyoçeşitliliğin korunmasına varana kadar çevreyi önceleyen yaklaşımlar, düşünce tarafından destek görmektedir (Özmen ve Can, 2018: 93).

Yerel değerlerin korunması ve (sürdürülebilir) yerel kalkınma hedefi ile çevre dostu tutumunun yanında Cittaslow türlü risklere de sahiptir. Desteklenecek orta sınıf ve üstü bir yaşam tarzı, her zaman soylulaştırma riskini taşımaktadır. Bu durumda yerleşimlerde emlak piyasasında "hızlı" bir hareketlilik ortaya çıkmaktadır (Nilsson, 2011: 384). Seferihisar örneğinde Gündüz (2012: 191) benzer bir emlak piyasası hareketliliğinden söz etmektedir. Ayrıca düşünceye halk katılımının sınırlı olması ya da farklı yaş gruplarının düşünceye beklentilerin farklı olması gibi nedenler de ortak hedefe ve sonuca ulaşmayı güçleştirmektedir. Düşüncenin çıktılarının zamana yayılması ve yerel yöneticilerin süreli seçimlerle iş başına gelmeleri de bakış açısı farklılıkları nedeniyle düşüncenin başlangıcını değilse de sürdürülebilmesini zora sokabilmektedir (Özmen ve Can, 2018: 94).

Cittaslow düşüncesinin taşıdığı en önemli risk ise yerel ekonomik kalkınma odaklılığın yoğunlaştırılması ile plansız, kontrolsüz ve "hızlı" bir şekilde turizm sahalarına dönüşen mekanlar yaratılması ihtimalidir. Düşüncenin temelinde yer alan hedeflerden sadece kalkınma hedefine yoğunlaşmak, yavaşlayarak yerel ve gelenekseli korumaya çalışan mekanın büyümesine, hızlanmasına neden olmaktadır. Temelde kitle turizmine karşıt olan alanlar hedefleyen düşünce, yoğun turizm akını ile karşılaşmaktadır. Kendisine katma değer sağlayan ve turizmin kaynağını oluşturan yerel ve geleneksel değerleri ve yavaşlığına inat hızlanan, uluslararası sermayeden pay kapma yarışında iştahı artan mekan, kent pazarlama ve marka kent uygulama alanına dönüştürülmektedir. Mayer ve Knox tarafından mekanda değişimin kaçınılmazlığı (2010: 1555) olarak belirtilen durum, hızla konut ve turizm

müdahalelerine neden olmaktadır. Böylece Cittaslow düşüncesi tıpkı karşı olduğu düşünceye benzeyen, kaynak kullanımı ve felsefenin sürdürülebilirliğini zora sokmaktadır (Özmen ve Can, 2018: 100). Karşıt olduğu hızlı ve tüketici modern kent ve toplumsal yapıya benzemeye başlayan Cittaslow, artık kalabalık bir turizm kenti olmaya “hızlı” adımlarla ilerlemektedir.

İyi yaşamı vaat eden şehirler olarak kendini tanımlayan Cittaslow düşüncesi diğer taraftan Türkiye Cittaslow Başkenti Seferihisar’ı da sınırları içerisinde bulunduran İzmir metropolünü kapsayan Cittaslow Metropol hareketini sunmaktadır. Nüfus ve yavaşlık kriterlerinin metropol için uygunluğu hazırlanan web sitesinde de yer aldığı şekli ile “*Koskoca metropol hiç sakin olur mu?*” ifadesiyle tartışılmamakla birlikte, esasen değerlendirmenin toplumsal sağlık ve çevresel sorunlarla mücadele ve demokratik yönetime halk katılımına dönük olduğu, Cittaslow Metropol kontrol listesi içeriğinde sunulan “Toplum, Yönetişim, Hareketlilik, Kentsel Direnç, İyi Gıda ve Sakin Mahalle” başlıklarından (Cittaslow Türkiye, 2023c; cittaslowmetropolizmir.org, 2023) çıkarılabilmektedir. Sorunların kaynağı olarak tanımlanan metropol, kendine sakin kentleri örnek alarak sorunlarından arınmaya, yavaşlamaya, erişilebilir ve katılıma açık olmaya çalışmaktadır. Diğer taraftan Cittaslow kentleri büyümeye karşı direnmekte iseler de ekonomik büyümenin cazibesine kimi zaman kapılmaktadırlar. Böylece ortaya çıkış felsefelerinin karşı olduğu kente dönüşmek riski ile karşı karşıya kalabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağı Günerhan, S. Erdem, Ü. ve Günerhan, H. (2010). *Çevre ve enerji açısından Yavaş Şehir Hareketinin gelişimi*, http://www.mmo.org.tr/resimler/dosya_ekler/92ea5eb97cbf51f_ek.pdf?dergi=1045, (Erişim Tarihi: 30.01.2023).
- Ak, D. (2017). Yavaş Kent (Cittaslow) Hareketi ve Türkiye örnekleri üzerine bir değerlendirme. *Journal of International Social Research*. 10(52), 884-903.
- Ak Çetin, D. ve Akpınar, O. (2021). Seferihisar'da konut fiyatlarını etkileyen faktörlerin Hedonik Model ile belirlenmesi araştırması. *İzmir İktisat Dergisi*, 36(1), 43-59.
- Aydoğan, S. (2015). *Sürdürülebilir mimarlıkta sakin şehir (cittaslow) yaklaşımı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Cittaslow (2022). Download Cittaslow List, https://www.cittaslow.org/sites/default/files/content/page/files/246/cittaslow_list_november_2022.pdf, (Erişim Tarihi: 11.02.2023).
- Cittaslow (2023a). *International Network of Cities Where Living Is Good*, <https://www.cittaslow.org/>, (Erişim Tarihi: 14.02.2023).
- Cittaslow (2023b). *Turkish National Network*, <https://www.cittaslow.org/network/turkish-national-network>, (Erişim Tarihi: 14.02.2023).
- Cittaslow Türkiye (2023a). *Üyelik Süreci ve Kriterler*, <https://cittaslowturkiye.org/tr/uyelik-sureci-ve-kriterler/>, (Erişim Tarihi: 14.02.2023).
- Cittaslow Türkiye (2023b). *Cittaslow Felsefesi*, <https://cittaslowturkiye.org/tr/cittaslow-hareketi/>, (Erişim Tarihi: 14.02.2023).
- Cittaslow Türkiye (2023c). *Cittaslow Metropol Kontrol Listesi*, <https://cittaslowturkiye.org/tr/metropol/>, (Erişim Tarihi: 14.02.2023).
- Cittaslowmetropolizmir.org (2023). <https://www.cittaslowmetropolizmir.org/>, (Erişim Tarihi: 14.02.2023).
- Çolak, E. C. (2018). *Sürdürülebilir kentleşme kapsamında sakin şehir uygulaması: Yalvaç örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Coşar, Y. (2013). *Yavaş şehir (Cittaslow) olgusunun turist davranışları ve yerel halkın kentsel yaşam kalitesi algısına etkileri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Doğru Veri (2023). *Türkiye'nin sakin şehirleri*, <https://dogruveri.com/turkiyenin-sakin-sehirleri/>, (Erişim Tarihi: 14.02.2023).
- Eker, B. (2012). *Sakin Şehirler Sakin Hayat*, <http://www.habitat.org.tr/sakin-sehirler/383-sakin-sehirler-citta-slow.html>, (Erişim Tarihi: 16.02.2023).
- Fondazione Slow Food (2023). *Earth Markets*, <https://www.fondazione Slow Food.com/en/what-we-do/earth-markets/#>, (Erişim Tarihi: 15.02.2023).
- Genç, K. (2021). Turizm ve sakin şehir paradoksu: Seferihisar örneği. *Tourism and Recreation*. 3(2), 150-157.
- Göçebeler, M. F. (2021). *Sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde Cittaslow'un değerlendirilmesi: Halfeti örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi.
- Gündüz, C. (2017). *Yerel kalkınmacılıkta Cittaslow modeli: Neoliberal kentleşme politikalarına yeni bir alternatiflik mi?* Tahire Erman ve Serpil Özaloğlu (Ed.), Bir varmış bir yokmuş: Toplumsal bellek, mekân ve kimlik üzerine araştırmalar içinde (s.255-266). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Hekimci, F. (2015). Sürdürülebilir yerel kalkınma ve Yavaş Şehirler. *Verimlilik Dergisi*, (4), 77-112.
- Heitmann, S., Robinson, P. ve Povey, G. (2011). Slow food, slow cities and slow tourism. In P. Robinson, S. Heitmann ve P.U.C. Dieke (Eds.). *Research Themes for Tourism* (114-128). CAB International.
- Hürriyet Gazetesi (2007). *Sefertası 'fast food'a karşı*, 29 Aralık 2007, <https://www.hurriyet.com.tr/eg/sefertasi-fast-food-a-karsi-7937963>, (Erişim Tarihi: 10.01.2023).
- Kartal, G. (2019). Sürdürülebilir kalkınma anlayışına farklı bir bakış: Cittaslow "Yavaş Şehir" hareketi ve sürdürülebilir kalkınma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 21(36), 9-18.
- Keskin, E. B. (2012). Sürdürülebilir kent kavramına farklı bir bakış: yavaş şehirler (Cittaslow). *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 8(1), 81-99.

- Lowry, L.L. ve Lee, M. (2011). *CittaSlow, Slow cities, Slow food: Searching for a model for the development of slow tourism*. Travel&Tourism Research Association, 42nd Annual Conference Proceedings, June 19-21, London, Ontario, Canada.
- Mayer, H. ve Knox, P. L. (2006). Slow cities: Sustainable places in a fast world. *Journal of Urban Affairs*. 28(4),321-334. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9906.2006.00298.x>.
- Mayer, H. ve Knox, P. L. (2010). Small-Town Sustainability: Prospects in the Second Modernity. *European Planning Studies*, 18(10), 1545-1565.
- Nilsson J.H., Svärd A.C., Widarsson A. ve Wirell, T. (2011). Cittáslow Eco-Gastronomic Heritage as a Tool for Destination Development. *Current Issues in Tourism*, 14(4), 373-386.
- Onaran, D. C. (2013). *Yavaş şehirlerde kentsel kimlik*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Özer Tekin, N. B. (2021). Hızlanan dünyaya bir alternatif olarak Seferihisar Sakin Şehir örneği. *İdeal Kent*.12(34),1503-1530.
- Özmen, A. ve Can, M. C. (2018). Cittaslow Hareketi'ne eleştirel bir bakış, *Planlama*, 28(2): 91-101
- Öztürk, A., İpek, F. ve Kayacan, B. (2023). Cittaslow (sakin şehir) yaklaşımının sürdürülebilir yerel kalkınmaya etkisi: Şavşat örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 187-208. doi:10.33206/mjss.1143649.
- Parkins W. ve Craig, G. (2006). *Slow living*, Londra: Bloomsbury Academic.
- Peker-Say, N., Türel, H. S., Güney, M. E., Baykan, M. N., Küçükerbaş, E. V., Yücel, M., Ökten, S. Ö. ve Aysu, A. (2015). *İzmir-Seferihisar'da sakinşehir (cittaslow) kistaslarına uygun alan kullanım önerilerinin geliştirilmesi ve bu kapsamda farklı ulaşım seçeneklerin değerlendirilmesi* (Proje No. ÇAYDAG 112Y010). TÜBİTAK, <https://app.trdizin.gov.tr/proje/TVRVeU16SXk/izmir-seferihisar-da-sakin-sehir-cittaslow-kistaslarına-uygun-alan-kullanım-önerilerinin-gelistirilmesi-ve-bu-kapsamda-farklı-ulasım-seceneklerinin-degerlendirilmesi>, (Erişim Tarihi: 14.01.2023).
- Pekin, A. (2021). *Sürdürülebilir bir kalkınma modeli olarak Türkiye'de "sakin şehir (Cittaslow/slow city) hareketi" üzerine bir analiz* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gümüşhane Üniversitesi.
- Petrini C. ve Padovani, G. (2011). *Slow Food Devrimi*, Çev. Çağrı Ekiz, İstanbul: Sinek Sakız Yayınevi.
- Petrini, C., Bogliotti, C., Rava, R. ve Scaffidi, C. (2012). The central role of food, Congress Paper 2012-2016, https://www.slowfood.com/filemanager/official_docs/SFCONGRESS2012_Central_role_of_food.pdf, (Erişim Tarihi: 12.02.2023).
- Pietrykowski, B. (2004). You are what you eat: The social economy of the slow food movement. *Review of Social Economy*. 62(3),307-321.
- Pink, S. (2008). Sense and sustainability: The case of the Slow City movement. *Local Environment*, 13(2), 95-106.
- Ritzer, G. (2011). *Toplumun McDonaldlaştırılması*, Çev. Şen Süer Kaya, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- RUR, (2012). *Cittaslow dall'Italia al Mondo*, La Rete Internazionale delle Città del Buon Vivere. Milano: Franco Angeli.
- Savaş Yavuzçehre, P., ve Donat, O. (2016). Sakin kent hareketinin Türkiye'deki gelişimi üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9(42),1480-1488.
- Slow Food International, (2023a). Our structure, <https://www.slowfood.com/about-us/our-structure/>, (Erişim Tarihi: 22.01.2023).
- Slow Food International, (2023b). Our philosophy, <https://www.slowfood.com/about-us/our-philosophy/>, (Erişim Tarihi: 22.01.2023).
- Sungur, Z. (2013). Türkiye'nin sakin şehirlerindeki kadın girişimciliğine sosyolojik bir bakış (Bildiri Sunumu). International Conference on Eurasian Economies. 641-648.
- Şahinkaya, S. (2010). Bir yerel kalkınma modeli: Cittaslow ve Seferihisar üzerine değerlendirmeler, <https://silo.tips/download/i-cittaslow-nedir-dr-serdar-ahinkaya>, (Erişim Tarihi: 17.02.23).
- UCB -Uluslararası Cittaslow Birliği-, (2017). *Cittaslow International Charter*. Orvieto (İtalya).
- Üstündağlı, E., Baybars, M. ve Güzeleğlı, E. B. (2015). Coolaborative sustainability: analyzing economic and social outcomes in the context of cittaslow. *Business and Economic Research Journal*, 6,(1),125-144.
- Yalçın, A. ve Yalçın, S. (2013). Sürdürülebilir yerel kalkınma için Cittaslow hareketi bir model olabilir mi?. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 32-41.

1900 YILINDA SULTAN İKİNCİ ABDÜLHAMİD'İN 25. TAHTA ÇIKIŞ YILDÖNÜMÜ*

Meryem Günaydn¹

Giriş

Sultan II. Mahmud'un yenilikçi uygulamaları Osmanlı devletinin teşrifat ve merasim geleneklerinde de benzer şekilde görülmektedir. Osmanlı sultanının bizzat şahsına mahsus olan iki kutlama ilk olarak onun döneminde icra edilmiştir. Bunların ilki Osmanlı padişahının tahta çıkış yıldönümleri münasebetiyle merasimler ve muayede-i resmiye tebrikatı düzenlenmesidir. İkincisi ise padişahın dünyaya geldiği güne mahsus Velâdet-i hümayûn kutlamalarıdır. Padişahın zatına mahsus bu iki özel güne ait kutlamalar II. Mahmud döneminde başlayarak teşrifat protokolüne uygun olarak kutlanmaya devam etmiştir.

Padişahın cülûs ve velâdet günleri saadetli bir gün olarak görülmüş bu bağlamda “yevm-i mesud” olarak adlandırılmıştır. Cülûs ve velâdet-i hümayûn merasimlerinde halk şenliklerle ve aydınlatma suretiyle padişaha mahsus bu kutlamalara iştirak eylemiştir.

İlk olarak 16 Eylül 1836 (1252) tarihinde II. Mahmud'un tahta çıkış yıldönümü münasebetiyle kutlama töreni icra edilmiştir. Ahmet Lütfi Efendi bu şehrayını “*misli görülmedik derecede mükemmel*” şeklinde tasvir etmiştir. Şenlikler ve tenvirat eşliğinde yapılan bu merasim vesilesiyle sikkelerin tarihi yenilenmiş padişah kendisini tebrik için gelenlere dağıtmıştır.² Daha sonrasında bu kutlamalar sarayın tören protokolüne eklenmiştir. Zira Osmanlı Devleti'nde elçilikleri bulunan özellikle Avrupalı devlet hükümdarlarının doğum günü ve tahta çıkış yıldönümleri

* Bu makale İstanbul'da 22-24 Ekim 2018 tarihlerinde gerçekleşen *Vefatının 100. Yılında Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi Uluslararası Kongresi*'nde sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan “*Sultan II. Abdülhamid Dönemi 25. Yevm-i Cülûs, Velâdet-i Hümayûn ve Saltanatın 600. Sene-i Devriyyesi Merasimleri*” adlı tebliğin içeriğinin geliştirilmesiyle ve kısmen değiştirilmesiyle üretilmiştir.

1 Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, E-posta: mgnydn@yahoo.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3957-1471>

2 Ahmet Lütfi Efendi, *Vak' anivüs Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Haz. Ahmed Hazerfen, C.IV-V, İstanbul 1999, s.885-886.

kutlanırken Osmanlı Devleti'nin bu türden merasimlere sahip olmaması diplomatik bir eksiklik olarak görülmüştür.³ Ayrıca bu hususta yeniçeri ocağının kaldırılması ile sarayın protokol ve teşkilatında meydana gelen boşluğun etkisi büyüktür.⁴

Sultan Abdülmecid döneminde tahta çıkış yani cülûs yıldönümü törenleri daha geniş katılımı ile gerçekleşmiştir. Sultan Abdülaziz'in döneminde ise cülûs yıldönümü kutlamaları yapılmaya devam edilmiştir. Fuad Paşa marifetiyle Osmanlı Sultanının da cülûs ve velâdet günlerinin umumi bir tebrik töreni olarak resmen kutlanması kararlaştırılmıştır.⁵

31 Ağustos 1876 (10 Şaban 1293) tarihinde tahta çıkan Sultan Abdülhamid, tahta çıkışı münasebetiyle her yıl cülûs yıldönümü şenlikleri icra etmiştir. Bu yıl dönüm merasimlerinde Büyük Mabeyn-i Hümâyûn'a çıkan sultan devlet erkânından vükela, vüzera, büyük kumandanlar, Şeyhülislam, gayrimüslim tebaanın temsilcisi olarak patrikler, yabancı devletlerin sefirleri ve maiyetlerinin tebriklerini kabul eylerdi. Davet ve ziyafetlerle gün boyu süren bu merasim akşam olunca Harem'de devam ederdi. Haremde "Bu münasebetle sarayın bahçesi ve daireleri fener ve bayraklarla donatılır, kapıların üstüne "Padişahım çok yaşa!" yazılı levhalar asılırdı."⁶

Bu merasimlerin icra edilişi itibarıyla 1900 yılı (Hicri 1318) ayrı bir yere sahiptir. 1900 yılı, Abdülhamid Han'ın tahta çıkışının 25. yılıdır. Bu yıla ait kutlamalar istiklâl-i Aliyye'nin 600. senesine tesadüf eylediğinden önceki yıllara nazaran muazzam bir şekilde icra edilmiştir. Bu çalışmada ise 1900 yılında Abdülhamid Han'ın tahta çıkışının 25. yılı merasimleri anlatılmaktadır.

1900 Senesi 25. Cülûs-ı Hümâyûn Kutlamaları

Osman Gazi'ye Alaaddin Selçuki tarafından verilen bağımsızlık nişanelerinin tabl(dabul), ve alem (bayrak) verilmesi⁷ ile birlikte Osmanlı saltanatının istiklâli başlamıştır. Hicri Kameri takvime göre 699ncü ve Hicri Şemsi takvime göre 679'uncu yıla müsadif olan bu vâkıanın tarihi üzerine ittifak edilmiş olup Osmanlı nişanlarının oluşturulmasında da buna işaret olmak üzere 699 rakamının nakşedilmesi ferman buyurulmuştur. Buna ithafen 1900 senesi Osmanlı nişanı bu tarihi içermektedir. Hicri Kameri 699, Şemsi 679 yılına tesadüf eden yıl miladi olarak 1300 senesine rastlamaktadır. Bu halde istiklal-i Osmaniye Hicri 1318 yılında 600'üncü yıla erişmiştir ki 1900 senesi Eylül'ünün yirmi ikinci günü 601nci yıla uğur ve bereket için eklenmiştir.⁸

3 Hakan T. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s. 40.

4 İlber Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, Da Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 65.

5 Karateke, a.g.e., s. 40.

6 Nigar Ayyıldız, *II. Abdülhamid Dönemi Saray Merasimleri*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2008, s. 24.

7 "Müesses beyan-ı saltanat cennetmekan gazi Osman Han Hazretlerine Alaeddin Selçuki tarafından tabl ve alem irsaliye beraber istiklâl-i saltanat-ı Osmaniye'nin tasdikî hicret-i kameriyenin 699ncü sâline tesadüf ettiği erbab-ı tarih indinde mütefekun aleyhdır." Servet, *İstiklâl-i Osmani*, 22 Eylül 1900 (27 Cemaziyellevvel 1318).

8 "Osman Gazi Han'a Sultan Alaaddin Selçuki tarafından hükümdarlık âlemlerinin gönderilmesi ile birlikte istiklâl-i aliyye-i saltanat-ı Osmaniyye'nin tasdikî hicret-i kameriyenin 699ncü yılına tesadüf ettiği erbab-ı tarih indinde mütefekun-aleyhdır. Hatt-ı nişan-ı celîl-i el-unvan-ı Osmaninin ihdâsi hengâmında buna işaret olmak üzere 699 rakamının nakş-i ferman buyurulmuştur ki bugünkü bu nişan-ı ali bu tarihi havi olarak imal olunmaktadır. İşte bu 699 sene-i kameriyyesi sene-i hicriyyenin 679ncü senesine tesadüf eder ki, mukabili olan sene-i efrençiyeh dahi 1300 senesidir. Bu halde istiklâl-i Osmaniye hicri 1318 yılında 600ncü sâle balıg olmuşturki 1900 sene-i efrençiyesi Eylül'ünün yirmi ikinci günü 601nci sâli yümn-i istimâl-i istiklale duhul edilmiştir." İkdâm, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Altıyüzcüncü Sene-i Devriyye-yi İstiklâli*, 23 Eylül 1900 (27 Cemaziyellevvel 1318).

Bu hesaba göre 1900 yılı itibariyle Eylül'ünün 22'nci günü, Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin istiklal bayrağının yükseldiği gün olması hasebiyle altıncı asrın son bulmuş ve yedinci asra kavuşulmuş bütün Osmanlı ahalisinin bayram günü olmuştur.⁹ Bu hesaba göre iki güzel vâkıa daha tesadüf etmektedir. Birincisi Sultan II. Abdülhamid'in doğum günü (1258 sene-i kameriyesi Şaban'ının 16ncı günüdür) olup miladi 1842'nci yılı Eylül'ün yirmi ikisine tesadüf eyler. Yani Müslümanlar için önemli olan ve İslam tarihinin bir dönüm noktası sayılan Hazret-i Peygamberin hicretinin şeref-vâkı olduğu mukaddes güne rastlamaktadır.¹⁰ İkincisi ise 1900 yılında Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yılının idrak edilışıdır.¹¹

25. cülûs yıldönümü münasebetiyle “*vakti zuhurda toplar endahtıyla ilan-ı şadumani edilmiş ve bilumum memurini mülkiye ve askeriye, ulema ve eşraf belde ve düvel-i mütecvire konsoloslarıyla rüesa-yı ruhani elbise-i resmîleriyle*”¹² tebrikat merasimine katılmışlardır. Gece boyunca şehrayın icra edilerek bu resmi davet gerçekleşmiştir.

25. cülûs münasebetiyle icra edilen resmi program akabinde mutat olduğu üzere orada hazır bulunan düvel-i muazzamaya, diğer hükümetlere ve heyet-i murahhasa akşam (2 Eylül 1900) Mâbeyn-i Hümâyûnda bir ziyafet tertip buyurulmuştur.¹³ Ziyafete mahsus olan salon çeşitli güzel kokulu çiçeklerle bezenmiş ve tenvir kılınmıştır. Memurlar ve görevliler İstabl-ı Âmire'den tahsis edilen arabalarla merasim dairesine gitmişlerdir. Dairenin dış kapısında tûfengi bölüğü tarafından selam ve ihtiram töreni ifa edilmiş olduğu gibi bir bando musikisi dahi terennüm etmiştir.¹⁴ Ziyafet salonuna saat bire çeyrek kala teşrif eden padişahı sıra halinde dizilmiş Mâbeyn-i Hümâyûnu, memurlar ile yaverleri hürmetle karşılamakta ve sol tarafında ise teşrifat kaideleri üzere heyet-i murahhasa bulunmaktaydı. Ziyafet saat bire on kala başlamış ve bu esnada Mâbeyn-i Hümâyûnda musikisi yekdiğerini müteakib olmak üzere heyet-i murahhasanın mensup oldukları devletlerin marşlarını terennüm etmiştir. Ziyafet esnasında Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, düvel-i muazzama ile diğer hükümetlerin bu yolda gösterdikleri nezaket ve dostluktan dolayı padişahın fevkalade hoşnut ve memnun olduklarını tebliğe memur buyurulmuş olmasıyla huzura çağırılmıştır. Konuşmasında “*Heyet-i murahhasanın en kadimlisi olan Avusturya ve Macaristan sefiri Baron Dukalis dahi kıyam ile 25. sene-i devriye-yi cülûs-ı hümayunun şeref-i idrakinden ve böyle bir yevm-i mesûdun vazife-i tebrikine memur edilmiş olduklarından naşi sair-i heyet-i murahhasa namına*

9 Servet, *İstiklâl-i Osmani Yedinci Asır*, 26 Eylül 1900 (1 Cemaziyelahir 1318).

10 “*Hicret-i seniyyeyi hazreti Peygamberi şemsin Mızan burcuna intikal ettiği yani tesavi-i leyl ve nehâr harifî olduğu günde şeref vâkı olmuştur. O gün ise miladi mesihin 622(September) ayının yani Eylül efrencinin yirminci Pazartesi idi ki; şehir-arabiyeden de rebüllevvelin sekizi idi.*” Servet, *İstiklâl-i Osmani*, 22 Eylül 1900 (27 Cemaziyelvel 1318).

11 “*Cülûs-ı hümayun-u hazreti padişahiye gelince: Malumdur ki 1293 sene-i hicriyyesiyle mukabili şemsisi olan 1255 sene-i hicriyyesinden vaki 1876 sâli miladiyesindedir. Bu hesaba cenab-ı şevketmeab padişahinin yirmibeşinci devriye-i cülûsları dahi 1279ncu sâli şemsiye ve bu itibar ile ondokuzuncu asır miladi ile yirminci asır miladiye müsâdif oluyor. Binaenaleyh gerek hicri-i kameri itibariyle onüçüncü ve ondördüncü asır İslamiyi ve gerek takvim-i miladi hesabıyla 19ncu ve 20nci asırları eyyâm-ı saltanat-ı hümayunlarında cem ve idrak buyurmuş oldukları”* İkdâm, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Altıyüzcüncü Sene-i Devriyye-i İstiklâli*, 23 Eylül 1900 (27 Cemaziyelvel 1318).

12 Servet, *Keza*, 9 Eylül 1900 (14 Cemaziyelvel 1318).

13 Servet, *Mâide-i Seniyye-i Hazret-i Hilafetpenahi*, 3 Eylül 1900 (8 Cemaziyelvel 1318).

14 Servet, *Mâide-i Seniyye-i Hazret-i Hilafetpenahi*, 3 Eylül 1900(8 Cemaziyelvel 1318).

vükela ve kendi tarafından hazret-i şehriyariye arz-ı şükran”¹⁵ beyan eylemiştir. Bu sırada hükümetleri namına tekrar tebrik ifa eylemişlerdir. Padişahın ömrünün artması, çoğalması için edilen dua tekrar eda edilmiştir. Bunu müteakip Mâbeyn-i Hümâyûnun musikisi Marş-ı Âli Hamidi terennüm eylemiştir.

Ziyafetin bitimini müteakiben kabul salonunda dahi misafirler ikram ve izzet buyurulmuşlar bu esnada musiki-i hümayun tarafından 25. cülûs yıldönümüne mahsus Marş-ı Âli ve müteakiben dahi bazı latif müzik havaları terennüm edilmiştir. Heyet-i murahhasa nail oldukları iltifattan dolayı tekrar tekrar arz-ı şükran ve minnet ederek yine İstabl-ı Âmire’den tahsis edilen arabalara binerek geri dönmüşlerdir. Dairenin dış kapısından Mâbeyn-i Hümâyûn padişahın kapısına kadar olan güzergâha müsadif her yer tezyin ve tenvir kılınmıştır. Ziyafet esnasında ve daha sonra kabul salonunda Hariciye Nazırı Tevfik Paşa ile Teşrifat-ı Umumiye Nazırı İbrahim Beyefendi taraflarından tercümanlık vazifesi ifa kılınmıştır. Misafirlerin ziyafete gelişlerinde ve geri dönüşlerinde Galip ve muavinlerinden Hilmi ve Abdürrezzak Beyefendiler ile Hariciye Nezareti kalem-i mahsus müdürü Yusuf Franko Beyefendi ve Mâbeyn-i Hümâyûn tercümanlarından Memduh Beyefendi vazifelerini ifa etmişlerdir. Ziyafette Sadrazam Halil Rıfat Paşa, Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa, Serasker Rıza Paşa, Bahriye Nazırı Hasan Paşa, Şura-yı Devlet Reisi Said Paşa, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Maliye Nazırı Reşat Paşa, Nafia ve Ticaret Nazırı Zihni Paşa, Evkaf-ı hümayun Nazırı Galip Paşa, Müsteşar-ı sadr-ı âli Tevfik Paşa, Damad-ı hazreti şehriyari devletlü atüfetlü Ferit ve Halit, Ahmet, Nurettin, Kemalettin Paşalar, Maiyet-i Seniyye Erkan-ı Hariciye Müşiri Şakir ve Teftişi Askeri Komisyonu Reis-i Sânisî Edhem ve yaveri Ekrem Fuat ve yâverânı, Divan-ı Muhasebat Reisi Hasan Fehmi, Orman ve Maadin Nazırı Selim, Dahiliye Müsteşarı Ahmet Refik, Şura-yı Devlet-i Mülkûye Dairesi azasından Ziya, Şhremini Rıdvan Paşalar, Katib-i Hazreti Padişahi Tahsin Bey, Hacı Ali, Mehmet Ali bey, Mabeyn-i Hümauyun-u Mülükane Mütercimi Sânisî Silistre eşrafından Yahya Nafiz Paşa ve zevâtı saire hazır bulunmuşlardır.”¹⁶

25. cülûs-ı devriye münasebetiyle büyük devletlerin sefirleri Cuma günü Yıldız Sarayı önündeki Kasr-ı Aliyye’ye gitmişlerdir. Burada Cuma Selamlığı merasimi üzerine cümlesi toplu olarak hususi surette Padişahın huzuruna kabul edilmiştir.¹⁷ Sultan II. Abdülhamid’in Cuma Selamlığı merasimini seyretmek üzere Rusya Dersaâdet sefiri, ikinci tercümanı ve ateşesi, Avusturya Devleti Dersaâdet sefiri, başkatibi ve ser-tercümanı ve İtalya Devleti Dersaâdet sefiri ve ser-tercümanı ve Yunan hükümetinin sefaret maslahatgüzarı, başkatibi, ser-tercümanı ve ateşemiliteri, Karadağ hükümetinin Dersaâdet sefiri, Belçika’nın sefiri, başkatibi, ser-tercümanı, Belçika Maliye Nazır-ı sabıki, Serbiya sefiri, ser-tercümanı, başkatibi, ateşemiliteri familyası, Fransa maslahatgüzarı, ser-tercümanı, Felemenk sefaret müsteşarı, Dersaâdet konsolosu, iki refiki, Papa’nın Dersaâdet vekili ve iki refiki, Bulgaristan

15 Servet, *Mâide-i Seniyye-i Hazret-i Hilafetpenahi*, 3 Eylül 1900(8 Cemaziyevvel 1318).

16 Servet, *Mâide-i Seniyye-i Hazret-i Hilafetpenahi*, 3 Eylül 1900 (8 Cemaziyevvel 1318).

17 Servet, *Avrupa Matbuati*, 8 Eylül 1900 (13 Cemaziyevvel 1318).

Sofya nazırı, iki refiki, İzmir Karadelyona(?) Bankası'nın direktörü orada hazır bulunmuşlardır.¹⁸

İsveç hükümetinin resmi gazetesi hususi bir makale yayınlarak Osmanlı Padişahı'nın tahta çıkışının 25. devriyesine atfen bu günün padişahın zatı ve tebaası için kıymetli ve ehemmiyetinin pek büyük olduğunu yazmıştır. Bu makalede, Osmanlı sultanının mülk ve devleti muhafaza eylediğini her türlü vukuat ve zuhurata karşı müdafaa ettiğini beyanla birlikte devletlerin tümüyle münasebete devam eylemiş olduğu belirtilmiştir. 1885 senesinde İtalya Kralı'nın Dersaadet'te buldukları müddetten beri Osmanlı Padişahı İtalya Kralı hakkında özel bir şekilde iyi hissiyatlarını buyurmuştur. Bu münasebet ile İsveç hükümeti Osmanlı Padişahını tebrik ederek taht-ı Osmaninin kendisine bahşolunması temennisiyle tebriklerini arz eylemişlerdir.

Novye Froye Prese Gazetesi 25. cülûs yıldönümü münasebetiyle tebriklerini arz eylemek üzere Dersaadette büyük heyet-i mahsusanın mazhar oldukları hüsnü kabulü ve Osmanlı saltanatıyla devletlerarasındaki barışın ve dostluğun apaçık olduğunu beyan etmiştir. Avrupa hükümdarlarının gayet kıymetli hediyeler takdim ettiklerini yazmıştır. Osmanlı sadık tebaası ubudiyet ve sadakatlerini ispat etmek üzere hediyeler arz etmişlerdir.

Bulgaristan Prensi gönderdiği bir telgrafnamede cülûs yıldönümü vesilesiyle tebriklerini arz etmek üzere Dersaadet'te bulunan Bulgar heyeti hakkında buyurulan lütuf için teşekkür etmiştir.¹⁹ Japonya İmparatoru cülûs yıldönümü vesilesiyle bir telgrafname göndererek tebriklerini sunmuş olup bu tebrige cevaben bir telgraf ile memnuniyet beyanı buyurulduktan sonra Japonya askerinin Çin'deki muvaffakiyetinden dolayı padişahın tebrigi tebliğ buyurulmuştur.²⁰ Ayrıca İngiltere Kraliçesi'nin bizzat eliyle yazılmış olan bir tebriknameyi İngiltere sefiri takdim etmiştir.²¹

Hindistan Müslümanlarının da yirmi beşinci sene-i devriye münasebetiyle tebrikleri arz ve takdim olunmuştur. Tebliğ olunan telgrafname ile Hicaz demiryolunun yapılmasına sevindiklerini bu vesileyle yeni ticari ve siyasi kanunların lazım olduğunu beyan etmişlerdir Buna ek olarak Hindistan Müslüman ahalisinin durumunu anlatan Şemsulahbar Gazetesi'nin ilgili nüshaları da ek olarak sunulmuştur.²² Hindistan'da II. Abdülhamid'in yirmibeşinci cülûsu için tertip edilen şenlikler Hintteki altmış milyon Müslüman ahalinin katılımıyla icra edilmiştir. Burada altmış milyon Müslüman tarafından her Cuma günü "*emîrî'l-mü'minîn*" namıyla padişaha dua edildiği de beyan edilmiştir. Aynı zamanda Hindistan'a gönderilecek olan memurun Abdülhakhamit Bey'den başkası yani Hindistan Müslümanlarına hoş görünecek, onlar tarafından sevicecek bir zatın olması istenmiştir.²³

18 Servet, "*Salât-ü Cum'a Resmî Âlisi*", 8 Eylül 1900 (13 Cemaziyevvel 1318).

19 Servet, *Avrupa Matbuatı*, 8 Eylül 1900 (13 Cemaziyevvel 1318).

20 Servet, *Cülûs-ı Hümayun-u Yirmibeşinci Sene-i Devriyesi*, 9 Eylül 1900 (14 Cemaziyevvel 1318).

21 Servet, *Cülûs-ı Hazret-i Meyâmin-i me'nus Hazret-i Hilafetpenahi Yirmibeşinci Sene-i Devriye-i Mesude*, 31 Ağustos 1900 (5 Cemaziyevvel 1318).

22 Cumhuriyet Başbakanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Y.MTV. 214/8

23 BOA. Y.PRK.EŞA.

Nivz Politische Volksblatt gazetesinde çıkan neşriyata göre II. Abdülhamid'in yirmi beşinci devriyesi münasebetiyle Bosna ve Hersek'de Müslüman ahali hanelerini tenviriden(aydınlatma) men edilmiştir.²⁴ Saray-Bosna'da Müslümanların ileri gelenlerinden bir araya gelen ahali şehrayin icra etmeye kalkışmışlardır. Bu şenlik icrasından haberdar olan polis memurları Ahmed Bey, Hafız Derviş Bey ve Hamdi Bey gibi bazı kimselerin gözaltında bulundurulmakta olduğu haberi alınmıştır.²⁵ Cülûs münasebetiyle şehir tacirlerinden bazı kimseler ise dükkanlarını donatmışlardır. Polis memurları beraberlerinde itfaiye askerleriyle dükkanların önünden geçmişler ve dükkânların üzerlerine tulumba ile sular dökmüşlerdir. Dükkanların içine sular dolmuştur.²⁶ Sultan Abdülhamid'in cülûs-u hümayunu sebebiyle Bosna ve Hersek İslam ahali hanelerini donatmak düşüncesiyle aydınlatma yapmak tasavvurunda bulunmuşlarsa da Bosna ve Hersek kıtasının artık Osmanlı tabiiyetinde bulunmaması sebebiyle tenvirattan men edilmişlerdir.²⁷

Osmanlı topraklarında veyahut limanlarında bulunan gemilerde bu kutlamalara iştirak etmişlerdir. 25. cülûs-ı devriye münasebetiyle arz-ı tebrik için gelen İngiltere Devleti'nin Bahr-i Sefid filosu kumandanı Amiral Sr. John Fischer cülûs-ı hümayun kutlamalarına iştirak etmek üzere Midilli-Limni önlerinde bulunan İngiliz donanmasını tenvir ve tezyin ile şehrayin icra etmiştir. Bu iştirak gazetelerde yer almış olup devletlerarasında devam eden iyi ilişkileri gösterir bir nişane olarak görülmüş aynı zamanda Osmanlı padişahına arz edilecek saygının samimiyetini gösterdiği şeklinde yorumlanmıştır.²⁸

Rum tebaası namına İzmir Rum Metropolidi tarafından Dersaadete telgrafname gönderilmiştir. İzmir'de bulunan Rusya'nın Akdeniz (bahr-i sefid) filosu umum kumandanı Amiral Pirilev(?) ise kendi ve kendi kumandasında bulunan subaylar namına tebriklerini arzetmiştir. Cevaben padişahın memnuniyetini bildiren telgraflar gönderilmiştir. Kıbrıs'ta Larnaka Müslüman ahali tarafından da fevkalade bir surette şehrayin icra edilmiştir. Kadın erkek bütün Müslüman ahali dalga dalga sokakları dolaşarak sevgili padişahlarının cülûs-ı hümayunlarını tebrik etmişlerdir.²⁹ Belgrad'da bulunan Osmanlı tebaasının ve İslam cemaatinin 25. cülûs kutlamaları münasebetiyle pek parlak şenlikler icrasına hazırlanmakta olduğu haberleri gazetelerde yer almıştır. Osmanlı Devleti'nin Belgrad sefiri Fethi Paşa tarafından tertip edilen ziyafete katılacak zatlara davetiyeler gönderilmiştir. Programa göre; yevm-i mesud sabahı ikide dua kıraat olunduktan sonra, Fethi Paşa tarafından bir nutuk irad edilecek ve sonra sefaretin bahçesinde Osmanlı tebaasına ziyafet verilecektir. Alafranga saat 10'dan 11 buçuğa kadar Osmanlı tebaasının tebrikatı ve on bir buçuktan saat bire kadar Belgrad'daki heyet-i süfera ile Sırp devlet memurlarının ziyaretleri kabul olunacaktır. Sonra muteberan-ı osmaniye'ye bir

24 BOA. HR.TO. 357/9,

25 BOA.HR.TO. 357/9, Lef 2.

26 BOA.HR.TO. 357/9, Lef 3.

27 BOA.HR.TO. 357/9, Lef 4.

28 İkdâm, *Şununat 25nci Sene-i Cülûsiye-yi Heyet-i Murahhasa*, 31 Ağustos 1900 (5 Cemaziyevvel 1318)

29 Servet, *Diyanet Vilayetinden*, 11 Eylül 1900 (16 Cemaziyevvel 1318).

ziyafet verilecektir. Akşam sefarethane fevkalade bir surette tenvir edilerek heyet-i süferaya bir ziyafet ve bir de balo verilecektir. Geleneksel olarak; yevm-i mesud günü Leskofça'da bir cami-i şerifin resmi açılışı icra olunacaktır.³⁰ İskenderiye'de ise yirmi beşinci sene-i devriye şenlikleri kapsamında Türkçe, Arapça tiyatro oyunları, raks, musiki ve ziyafet gibi vesair eğlenceler tertip olunmuştur.³¹

Padişahın cülûs yıldönümü kutlamalarına iştirak etmek “*isbat-ı rabıta-yı ubudiyet ve sadakat*” olarak eylemeleri olarak tasvir edilmiştir. Kolombo Müslümanlarının Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yıl dönümü münasebetiyle şenlikler icra etmesi yine bu hissiyatla değerlendirilmiştir. Seylan ile aralarında mesafe sebebiyle maddi münasebet yok ise de manevi münasebet gayet samimi derecededir. Bütün Kolombo islam ahalisinin padişahın 25. cülûsları münasebeti ile bu yevm-i mesud'da milli bir bayrama münasip şekilde göz alıcı derecede parlak ve güzel şenlikler icra eylemesi bu samimiyetin ve “*isbat-ı rabıta-yı ubudiyet ve sadakat*” in göstergesidir.³² Bu güne özel olarak tüm dükkanlar kapandığı gibi her nevi ticaret işi dahi tatil edilmiştir. Diğer taraftan Kolombo camii şerifesi her sınıf ve rütbeye mensup İslamlar ile dolmuştur. Bu yevm-i mesudedeki sadakat ve ubudiyete layık bir surette milli bir bayram icra edilmesi hususunda tedbirlerin alınması için birçok İslam cemiyeti akd-ı ictimâ etmiş ve lazım olan kararın alınmasının akabinde bütün şehir “*bir ravza-i îd ve meserrete*” dönmüştür. Kolombo şehbenderi Abdülmecid Efendi camide kılınan namazın akabinde “*Hamidiye*” adlı mektebin ve Ekber Camisi'nin yanında inşa olunan eserlerin resmi açılışlarını icra eylemiştir.

Yine Kolombo'dan alınan İslam gazetelerine ve “*Zi Seylan Independent*” nam gazeteye binaen Pretoryadas yani Pretorya'nın islam ahali Osmanlı padişahının 25. cülûs yıldönümü vesilesiyle şenlikler icra etmiştir.³³ Hatta bu münasebetle icra olunan şenlikler Pretorya'nın zabtı münasebetiyle icra olunan şenliklerden daha parlak bir surette tenvir edilmiştir. Burada bulunan Maynşerit(?) sokağının her iki tarafı çeşitli renklerde sancaklarla ve “*takdis hazret-i Sultan*” ibaresiyle müzeyyen sancak ve bayraklarla tezyin edilmiştir.³⁴ Büyük caddeler üzerinde bulunan çeşitli ağaçlar yeşil kırmızı ve beyaz kâğıtlarla kaplanmıştır. Bu şekilde tahmine göre Maynşerit(?) sokağının bir başından nihayetine kadar böyle bin ağaç görülmüştür. Burada yine camii şerifede halife namına hutbe-i şerif kıraat edilmiştir. Cemiyet-i İslamiye tarafından bin iki yüz kişilik ziyafet tertip edilmiştir. Ziyafette Kolombo şehbenderine padişaha takdim olunacak ubûdiyethârâne arıza kıraat olunmuş sonra gayet müzeyyen bir muhafaza içerisinde şehbender beyefendiye teslim olunmuştur. Yine Kolombo'dan alınan islam gazetelerine göre 25. cülûs münasebetiyle Kolombo şehri islamı fevkalâde tezyinât ve tenvirât ile sevinç eylemişlerdir.

30 Servet, *Cülûs-ı Hazret-i Meyâmin-i me'nus Hazret-i Hilafetpenahi Yirmibeşinci Sene-i Devriye-i Mesude*, 31 Ağustos 1900 (5 Cemaziyevvel 1318).

31 İkdâm, *Şuânât Yirmibeşinci Sene-i Culusiye*, 30 Ağustos 1900 (4 Cemaziyevvel 1318).

32 Servet, *Cülûs-u Meyâmin-i Me'nus-ı Hilafetpenâhi Efendimizin Yirmibeşinci Sene-i Devriyye-i Kudsiyesi*, 27 Eylül 1900 (2 Cemaziyelahir 1318).

33 Servet, *Cülûs-u Meyâmin-i Me'nus-ı Hilafetpenâhi Efendimizin Yirmibeşinci Sene-i Devriyye-i Kudsiyesi*, 27 Eylül 1900 (2 Cemaziyelahir 1318).

34 Servet, *Cülûs-u Meyâmin-i Me'nus-ı Hilafetpenâhi Efendimizin Yirmibeşinci Sene-i Devriyye-i Kudsiyesi*, 27 Eylül 1900 (2 Cemaziyelahir 1318).

“31 Ağustos efrenci bütün alem-i osmaniye ve islamiyenin bir îd-i ekber-i milliyesidir”³⁵ Padişahın tahta çıkış yıldönümü kutlamaları için Osmanlı taşrasında da resmi kutlamalar resmi dairelerin aydınlatılmasıyla birlikte şehir merkezlerinde kurulan büyük bir tak etrafında toplanan mektep talebeleri, görevliler ve ahaliden kimselerin katılımıyla yapılmıştır.³⁶ Osmanlı topraklarında ve İslam ahalisinin yaşadığı her yerde bu mukaddes sayılan milli bayram yani 25. cülûs-ı devriye münasebetiyle o güne müsadif olacak şekilde çok sayıda resmi açılış merasimleri düzenlenmiştir. Özellikle Sultan II. Abdülhamid’in Hicaz telgraf hattı,³⁷ Hicaz Demiryolu şimendiferi inşaatına referansla çok sayıda haber bulmak mümkündür. Devletin hayır ve meberrat eli Osmanlı sultanı ve halifesi yevm-i mesud münasebetiyle ülkesinin kalkınmasına ve İslam ahalisinin refahı için gereken her türlü işi yürütmekte olduğunu böylelikle teşhir etmiştir. Aynı zamanda Dersaadette icra edilen programa katılmayan uzaktaki İslam ahalisinin böylece umum memlekette açılış merasimleri vasıtasıyla bir kutlama programı icra eylemeleri sağlanmış olup bu çerçevede tüm yurttaki bir bayram havası esmiştir.

25. cülûs yıldönümü münasebetiyle her yerde icra edilen açılış merasimleri esnasında çekilen fotoğraflar gazetelerde yayınlanmış hatta Servet Gazetesi memleketin her yanında vücuda getirilen eserlerin açılış merasimleri esnasında hatıra fotoğraflarının çekilmesini ve bu fotoğrafların gönderilmesi halinde yayınlacaklarını duyurmuştur.³⁸ İnşa edilen veyahut tamir edilen binalar ve her türlü bayındırlık faaliyeti gazetelerde bu vesile ile yer bulmuştur. Aynı zamanda yeni yapılacak binaların temel atma törenleri yine bugüne müsadif olacak şekilde icra edilmiştir. “Yirmibeşinci sene-i devriyye-i münasebeti celilesiyle Selanik’de tesisine teşebbüs olunan “Yadigar Terakki ” ticaret mektebinin vaz’-i esâs resmi”³⁹ buna örnek olarak verilebilir. Yine bugün vesilesiyle İstinye’de bulunan ibtidai mektebine Maarif Nezareti tarafından bir muallim gönderilerek mektebin resmi açılışı icra edilmiş ve nutuklar söylenip akabinde padişahın ömrünün uzun olması için dualar okunmuştur.⁴⁰ Üsküp’te inşa olunan Darümuallimin-i İbtidaiyye şubesinin resmi açılışı yine 25. cülûs yıldönümü münasebetiyle gerçekleşmiştir.⁴¹ Açılışların yanı sıra zekur ve inas rüşdiyelerinin tevzi-i mükâfat programları olmuştur.⁴² Bundan başka Fatih Mülkiye Rüştiyesi ile Saraçhane Kız Mektebi’nde tevzi’i mükâfat öncesinde de mevlid okunmuştur.⁴³ Mardin’de inşa ettirilmiş rüşdiye mektebinin idadiye dönüştürülmesi ve isminin “*hazret-i hilafetpenahiye nisbetle tevsim*” buyurulması ile cülûs yıldönümüne müsadif günde resmi açılışının

35 Bu ifade “*El-hazıra*” gazetesinin son nüshasında derc ve neşr edilen makale yazısında geçmektedir. Servet, *Cülûs-ı Hilafetpenahi Efendimizin Yirmibeşinci Sene-i Devriyyesi*, 12 Eylül 1900(17 Cemaziyellevvel 1318).

36 Yunus Özger, *Osmanlı Hanedanında Doğum Günü Törenleri*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2022, s. 147.

37 Servet, *Cülûs-ı Hümayun-u Yirmibeşinci Sene-i Devriyyesi*, 9 Eylül 1900 (14 Cemaziyellevvel 1318).

38 Servet, *İhtar-ı Mahsusa*, 8 Eylül 1900 (13 Cemaziyellevvel 1318).

39 Servet, *Tevcihât*, 26 Eylül 1900 (1 Cemaziyelahir 1318).

40 Servet, *Avrupa Matbuatı*, 8 Eylül 1900 (13 Cemaziyellevvel 1318).

41 Servet, *Cülûs-ı Hazret-i Meyâmin-i me’nus Hazret-i Hilafetpenahi Yirmibeşinci Sene-i Devriye-i Mesude*, 31 Ağustos 1900 (5 Cemaziyellevvel 1318).

42 Servet, *Şehrayini Meserret karin tafsilatı*, 8 Eylül 1900(13 Cemaziyellevvel 1318).

43 Servet, *Cülûs-ı Hazret-i Meyâmin-i me’nus Hazret-i Hilafetpenahi Yirmibeşinci Sene-i Devriye-i Mesude*, 31 Ağustos 1900 (5 Cemaziyellevvel 1318).

yapılması Mardin mutasarrıflığına tebliğ olunmuş⁴⁴ ve vilayette bulunan memurlar, ulema, eşraf, asker ve ruhani reisler ile bütün ahali açılışı icra eyledikten sonra bunu bildiren bir telgraf göndermiştir.

Memlekette vücuda getirilen eserlerin yevm-i mesud günü açılışına çok sayıda örnek verilebilir. Diyarbekir vilayetinde padişahın cülûs yıldönümüne müsadif olan cumartesi günü çiçek pazarında inşa olunan çırak mektebinin açılışı yapılmıştır. Burada muallim tarafından kıraat edilen nutkun sureti şöyledir:

“*Bundan yirmi beş sene mukaddem yani mebde-i feyz-i müminin olan cülûs-ı mesudat-ı menus-u hazret-i padişahinin birinci gününe tesadif eden yevm-i mukaddesten itibaren memalik-i mahrusede ruh-u beşer olan umur-u maarif kemal-i süratle terakki ve tevsîyle başlayup işte bu şeref-yab olduğumuz 25. sene-i devriyye mesudat-ı cenab-ı şehriyariye kadar memleketimiz bir gülzar-ı marifet hale gelmiştir.*”⁴⁵ Bu konuşma “*padişahım çok yaşa*” alkışı ile sona ermiştir. Geçen yirmi beş sene zarfında din, eğitim ve sağlık sahasında bayındırlık işlerini görerek kamu hizmetine sunulan cami, mektep, hastane, dergah, köprü, telgraf hattı gibi çok sayıda eseri vücuda getirmek üzere ceb-i hümayundan sarf olunan toplam meblağın 72.780.129 kuruşa erişmiş olduğu haberi gazetelerde yer almıştır.⁴⁶ Bunun yanı sıra Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından tahsis olunan meblağ ile imarat ve tamirat suretiyle yine çok sayıda eser inşa edilmiştir. Buna binaen II. Abdülhamid’e ithafen “*eyler cihanı pür-ziya, bizden bu yolda hep dua*” şeklinde iltifatlar edilmiştir.

Evvelce vücuda getirilen eserlere ilaveten yirmi beşinci cülûs yıldönümünde belediye ve ahali tarafından da kasabalarının çeşitli yerlerine yeni binalar inşa edilmiştir. Tokat kasabasında belediye ve ahali tarafından bin liradan ziyade bir meblağ sarf olunarak yirmi yedi metre yüksekliğinde ve hükümet konağı önünde yontma taştan bir saat kulesi, jandarma süvari koğuşuyla tavlalı önünde bir çeşme ile hükümet konağı bahçesinde bir şadırvan yapılmış olup bu eserlerin yevm-i mesud günü açılışları yapılmıştır.⁴⁷ Tokat’ta inşa edilen saat kulesi inşaatında hizmeti görülmüş olan Çarşambalı usta Hristo sanayi madalyasıyla taltif edilmiştir.⁴⁸

Tokat’ta olduğu üzere II. Abdülhamid, tahta çıkışının 25. yıl dönümü anısına birçok yerde saat kulesi ve çeşme inşa edilmiştir. II. Abdülhamid, ülke genelinde yetmişin üzerinde anıtsal saat kuleleri yapılmasını emretmiştir. Diyarbakır’da inşa ettirilen çeşmenin, Filistin Nablus Saat Kulesi, Çanakkale-Gelibolu, Tokat, İzmir, İzmit, Balıkesir, Kastamonu saat kulelerinin 25. yıl dönümü kutlamalarına müsadif olacak şekilde açılışları icra edilmiştir. Bosna beyleri de aynı şekilde yevm-i mesuda müsadif günde inşa edilen saat kulesinin açılışını yapmıştır.⁴⁹

Tokat’ta mutasarrıf paşanın yardımıyla 45 bin lira sarf ile iki hücre(odacık) ve bir dershaneyi içine alan medresenin ikmal-i ve dahili livada yirmi bir adet yontma

44 Servet, *Diyarbakir Vilayetinden*, 10 Eylül 1900 (15 Cemaziyevvel 1318).

45 Servet, *Diyarbakir Vilayetinden*, 11 Eylül 1900 (16 Cemaziyevvel 1318).

46 Tercüman-ı Hakikat, *Yirmibeşinci Sene-i Devriyesi Müessesat-ı Hayriyye*, 1 Eylül 1900 (6 Cemaziyevvel 1318).

47 Tercüman-ı Hakikat, *Tebliğat-ı resmîyye*, 31 Ağustos 1900 (5 Cemaziyevvel 1318).

48 BOA.DH.MKT. 2414/63

49 BOA.DH.MKT. 2409/100

taştan köprü ve 2602 metre yeni yol ve 39 adet ahşap köprü 1050 metre boyunda şose tamir yapılmıştır. Vilayet valisi Hüseyin Hilmi ve mutasarrıf Bekir Sıtkı Paşa himmetleri olarak 16 bab camii şerif ve bir medrese yenilenmiştir. Bu eserlerin yevm-i mesud günü resmi açılışları yapılmadan önce bir kurban kesilmiş ve dua edilmiştir.

Yirmi beşinci yıldönümü münasebetiyle açılan ianeye bağışlar takdim edilmiştir. İskenderiye ileri gelenlerinden Halil Hayat Paşa açılan ianeye 250 Osmani lirası göndermiştir.⁵⁰ Hicaz demiryolunun inşa masrafları için daha önce iki kez Beyrut vilayetinden 950 bin kuruş nakden gönderildiği gibi bu kez yedi yüz elli bin on kuruş, Uşak kazasınınca da evveli olmak üzere 10800 kuruş nakden gönderilmiştir. Başka kazalardan da 40.000, 55.000 kuruş temin edildiği belirtilmiştir. Bu yardım ve bağışlar gazetelerde ilan ile duyurulmuştur.

Cülûs yıldönümü münasebetiyle hayırlı bir iş için kullanılmak üzere Avrozdibak? Ticarethanesi tarafından takdim edilmek istenen 10.000 Frank kabul edilmiş ve bu meblağın tesis olan dârüleytam için kullanılması Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir.⁵¹ Dersaadet Musevi cemaatinin ianesiyle yeniden inşa edilmekte olan (Avrahaym) hastanesinin inşaatı son bulmuş olduğundan bu hastanenin resmi açılış merasimi yine 25. cülûs yıldönümü müsadif olduğu günde icra edilmiştir.⁵²

1900 yılı 25. cülûs yıldönümü vesilesiyle tenvirat ve tezyinat ile ahali bu milli bayrama iştirak eylemiştir. Bu donanma haberleri gazetelere haber olmuştur. Hatta gazetelerden görevliler parakarşılığında ertesi gün gazetelerde şehrayinlerin tafsilatını yazmışlardır. Buna örnek olarak yer alan haberlere göre Boğaziçi'nde "*Mirgün(?) demiryolu müdür-i umumisi Hayri bey, Şehremaneti azasından Rauf Paşa, Cezayir bahr-i sefid vilayeti kapukethüdası Şakir efendi, Maliye mümeyyizlerinden Asaf Bey, Çatalca sancağı müdde-i umumi muavini Fuad Bey efendinin köşkleriyle haneleri ve mülazım Mahmut Bey'in hanesi, Mirgün telgraf ve karakolhanesiyle Boyacıköy polis merkezi ve Mirgün zekur ve inas rüşdiyeleri ve Kahveci Ahmet ağa ve umumi Mirgün çarşısı pek mükemmel donatılmıştı.*"⁵³ Paşa Bağçesi'nde müsteşar müdür-i ali Tevfik Paşa'nın köşkleri benzeri hiç görülmemiş surette tezyin edilmiştir. Anadolu Hisarı'nda Adana Vali vekili İkinci Ordu-yı Hümayun Müşiri Arif Paşa'nın Erenköy'deki köşkleri, Bostancı'da Sadi Bey, Divan-ı Hümayun beğlikçiği Münir Bey, Fes tüccar-ı ileri gelenlerinden el-Katib Ali, Göztepe'de bulunan köşkleri mükemmel bir surette sancaklarla tezyin ve fenerle tenvir eylemişlerdir. Orta Köy'de Dördüncü Daire Belediye Sıhhiye Reisi Elhan Bey'in hanesi, Musevi cemaatine ait sinagog, Bulgar eksarhanesi, polis merkezi mükemmel surette aydınlatılmıştır. Şişli tarafında Mabeyn-i hümayun mütercimlerinden Rıza Bey, Mabeyn-i hümayun katiblerinden Refik Bey'in konakları şan-ı ubudiyete layık bir surette fener ve kandil

50 İkdâm, *Şuânât Yirmibeşinci Sene-i Culusiye*, 30 Ağustos 1900 (4 Cemaziyevvel 1318).

51 Tercüman-ı Hakikat, *Tebliğat-ı Resmîyye*, 31 Ağustos 1900 (5 Cemaziyevvel 1318).

52 Tercüman-ı Hakikat, *Yirmibeşinci Sene-i Devriye-i Cülûs Meyamen-i Menus Hazret-i Padişahi*, 30 Ağustos 1900 (4 Cemaziyevvel 1318).

53 Servet, *Şehrayini Meserret karin tafsilatı*, 8 Eylül 1900 (13 Cemaziyevvel 1318).

ile tezyin kılınmıştır.⁵⁴ Benzer şekilde Galata Ciheti, Tophane Ciheti, Üsküdar, Kadıköy ve Kartal'dan donanma haberleri verilmiştir. Fukara ahali ise “*Padişahım Çok Yaşa*” yazılı ve etrafında fenerlerle süslü bir levhayı kapılarının üstüne asmak suretiyle bu kutlamalara iştirak eylemiştir.

Padişahın cülûs yıldönümüne bahşedilen bazı eserler neşredilmiştir. Bunlar içerikleri itibariyle oldukça önemli eserlerdir. İlk olarak; İskender Tarrad efendinin eşi Beyrutlu Meryem İskender Tarrad tarafından “*Güldeste-i Şükran*” namıyla gayet zarif bir eser neşr edilmiştir. Bu eserde Osmanlı kadınlarının mazhar oldukları terakkiyat ve bu babda tesis ve açılan inas mektepleri ve şahit olunan muassır medeniyetten bahs olunmuştur.

Bugün vesilesiyle yayınlanan eserlerin başında Şemseddin Sami'ye ait Kamûs-ı Türkî lügatı gelmektedir. 25. cülûs kutlamaları Osmanlı devletinin resmi dili olan Türkçe için önemli bir vesile olmuştur. Şemseddin Sami'nin İkdâm'da bizzat kaleme aldığı yazısında gerekçesini izah ettiği lügat çalışmasına dair şöyle demiştir: “*Lisanımızı terkib eden halis Türkçe ile arabi farsî kelimelerin mücerred lügatsızlıktan yani lisanımızın muhafazasına vasıta olacak mükemmel bir lügat-ı kitabî fikiratından dolayı ne gibi inhilale uğrayıp bundan ne kadar ğaib etmiş olduğumuzu beyan ve mevcut lügat kitaplarının hiçbirini bihak lisanımızın hazinesi adolunmağa müstehak olmamasıyla yeniden öyle bir lügat-ı kitab tertibine ihtiyac-ı meberremle muhtaç olduğumuzu isbat etmiş idim.*”⁵⁵ Tertip olunacak Türkçe lügat dilin düşmüş olduğu karışıklık halini derlemek üzere hizmet edecekti. Lügat, yüz formalık iki ciltten yani tahminen 10600 sahifeden oluşmaktadır. Kamûs-ı Türkî'nin ön sayfası aşağıdaki kısa yazıyla müzeyyendir:

*“es-Sultan ibn es-Sultan el-Gazi Abdülhamid Han-ı sani efendimiz hazretlerinin yirmibeşinci sene-i devriyye-i cülûsları münasebat-ı mübeccelesiyle himayegah-ı ulum ve maarif olan sedde-i seniyye-yi cenab-ı hilafetpenahilerine takdime-i naçiz ubudiyetkârânedir.”*⁵⁶

Türkçe ile ilgili olarak bir diğer önemli olay patrikhance gerçekleştirilmiştir. “*Memleketin lisan-ı resmisi olan Türkçenin tahsilini teşvik ve terğib zımında*” patrikhane tarafından Türkçe lisanında en ziyade başarı gösteren iki öğrenciyi mükâfat verilmiştir. Mükâfat için koyulan bin lira Osmanî Padişahın lüzum görmesi üzerine sermayeye ilave edilmek üzere ihsan buyurulmuş ve patrikhaneye teslim edilmiştir.⁵⁷

25. cülûs yıldönümünü tebrik için neşrolunan Tebriknâme-i Millî adlı eser takdir bulmuştur.⁵⁸ Sultan II. Abdülhamid'in 1 Eylül 1876 - 1 Eylül 1900 yılları arasında şahsi bütçesinden yaptığı harcamalar, umum memlekette inşa edilen eserler Servet ve Malumat gazetelerinin sahibi Tahir Bey tarafından kitap halinde basılmıştır.

⁵⁴ Servet, *Şehrayimî Meserret karin tafsilatı*, 8 Eylül 1900 (13 Cemaziyellevvel 1318).

⁵⁵ Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, İkdâm, 29 Ağustos 1900 (3 Cemaziyellevvel 1318).

⁵⁶ İkdâm, *Kamûs-ı Türkî Müellifi Ş. Sami*, 22 Eylül 1900 (27 Cemaziyellevvel 1318).

⁵⁷ İkdâm, *Şuunat, 25nci Sene-i Cülûsiyye-yi Heyet-i Murahhasa*, 31 Ağustos 1900 (5 Cemaziyellevvel 1318).

⁵⁸ Servet, *Cülûs-u Meyamen-i Me'nus-ı Hilafetpenâhi Efendimizin Yirmibeşinci Sene-i Devriyye-i Kudsiyesi*, 27 Eylül 1900 (2 Cemaziyelahir 1318).

Yirmi beşinci cülûs yıldönümünde halka dağıtılan bu eser II. Abdülhamid'in bizzat kendi tahsisatı olan Hazine Hassa Nezareti ile Emlak-i Hümayun'dan halkın ihtiyacı üzerine ihya ettiği eserleri ihtiva etmektedir.

Yevm-i mesuda mahsus olarak bestelenmiş Marş-ı Âli tanzim edilmiştir.⁵⁹ Tanzim olunan bir başka milli marş Orman Nezareti müfettişlerinden Hafız Dilaver Efendi tarafından bestelenerek Tebrikname-i Millî ile neşr olunmuştur.⁶⁰ Aslen İzmirli Kasantopolis Efendi de 25. cülûs yıldönümü münasebetiyle tertip ve tanzim eyleyerek gayet müzeyyen bir surette Viyana'da tab ettirdiği bir marş takdim etmek üzere Dersaadete gelmiştir.⁶¹

Taltifât, Nişan ve Madalya

Mutat olduğu üzere 25. yıl dönüm vesilesiyle güzel hizmetlerine binaen terfi, rütbe, nişan, madalya verildiği görülmektedir. Bu çerçevede 25. cülûs tebrikatına dair haberlerin yanı sıra tevcihat, nişan, madalya verme haberleri gazetelerde sıklıkla yer almıştır.⁶² Almanya İmparatoru'nun yaveri general ve zevcesine birinci rütbeden şefkat, Bursa sanayi mektebine bağışlarına binaen Tahsin Paşa'nın iki nefer zevcesi hanımlara ikinci rütbeden birer kıt'a şefkat, ser-seccadeci İzzet Efendinin kerimesi Müzeyyen hanımefendi hanımlara ikinci rütbeden şefkat, Corci Harkoş Amendi Efendinin zevcesine ikinci rütbeden şefkat nişanı verilmiştir.⁶³ Trablusgarb Yahudi milleti Hahambaşısı ikinci türbeden mecid-i nişanı ile taltif edilmiştir.⁶⁴ Hizmetlerine binaen çok sayıda kimseye mecid-i nişanı, şefkat nişanı veya altın veyahut gümüş madalya ihsan buyrulmuştur.⁶⁵ Nişan-ı Âli ve madalya verilen kimselerin isimleri gazetelerde neredeyse her gün yazılmıştır.⁶⁶

Borçların affı

Cülûs yıldönümü münasebetiyle bakaya ve matlubat-ı miriyyenin külliyyen affı ve bazı kişilerin bedel-i iltizam, cihet-i kefalet vesair zimmet-i şahsiyelerinin de mahsuplaştıktan sonra kalanının affedildiği haberleri ilan edilmiştir.⁶⁷ Cülûs-ı hümayunun yirmi beşinci sene-i devriyesi münasebetiyle bu saadetli günün güzel bir hatırası olmak ve Osmanlı sadık tebaasının ubudiyetini bir kat daha ıka etmek, padişahın şevkatini takrir ve tezkir etmek üzere af ilanı gerçekleşmiştir.⁶⁸ 1299 senesi sonuna kadar olmak üzere hazinede kayıtlı toplam 11 milyon 371 bin kûsur liraya erişen mükelleflerin gayet fakir ve aciz ve padişahın inayetine hakikaten muhtaç olanlar üzerinde bulunan toplam “*bakaya ve matlubat- emiriyenin katiyyen ve külliyyen afvıyla hazineyi celile ve vilayat-ı şahanece terkin-i kayı*” olması kararı

59 İkdâm, *İhtar*, 31 Ağustos 1900 (5 Cemaziyelevvel 1318).

60 Servet, *Cülûs-ı Hazret-i Meyâmin-i me'nus Hazret-i Hilafetpenahi Yirmibeşinci Sene-i Devriye-i Mesude*, 31 Ağustos 1900 (5 Cemaziyelevvel 1318).

61 Tercüman-ı Hakikat, *Yirmibeşinci Sene-i Devriye-i Cülûs Meyâmin-i Memus Hazret-i Padişahi*, 30 Ağustos 1900 (4 Cemaziyelevvel 1318).

62 Tercüman-ı Hakikat, *Tevcihât-ı resmîyye*, 31 Ağustos 1900 (5 Cemaziyelevvel 1318).

63 Servet, *Şefkat*, 9 Eylül 1900 (14 Cemaziyelevvel 1318).

64 BOA.Y.PRK.UM. 52/63.

65 Servet, *Madalya*, 9 Eylül 1900 (14 Cemaziyelevvel 1318).

66 Servet, *Arz-ı şükran-ı azîm*, 1 Eylül 1900 (6 Cemaziyelevvel 1318).

67 BOA.DH.MKT. 2452/101.

68 İkdâm, *Tebliğat-ı Resmîyye*, 31 Ağustos 1900 (5 Cemaziyelevvel sene 1318).

alınmıştır. Yine 1299 senesi sonuna kadar olmak üzere yalnız mesken ve arsa olmak üzere vergiden olan bakayanın affı hususu Meclis-i Mahsus-u Vükela kararı ile Maliye Nezareti'ne tebligatı icra edilmiş ve bu husus ilan olunmuştur.

Hediyeleşme

Osmanlı sadık tebaası ubudiyet ve sadakatlerini ispat etmek üzere yevm-i mesud günü münasebetiyle hediyeler arz etmişlerdir. Bu hediyeler bazen bağışlar yoluyla eser inşası şeklinde olduğu gibi bazen de doğrudan padişahın zatına gönderilmek suretiyle verilmiştir.

İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi namına bir nişane-i şükran ve ubudiyet olmak üzere gayet masnû bir kütüphane arz ve takdim edilmiştir. Bu kütüphane “pencerelerinin parmaklıkları gümüşten yaptırıldığı gibi kapının üzerinde bulunan mermer levha gümüşten yapılp nam-ı name-i padişahi pırlanta taşından olarak “Yaşasun Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni” ibare-i mukaddisesi altından işlettirilmiştir.”⁶⁹

Trablusgarp Yahudi milleti Hahambaşısı tarafından 25. cülûs tebrikatı için bir adet yelpaze takdim olunmuştur.⁷⁰ Ermeni Patrik'i yevm-i mesud tebriki için gayet mükemmel surette yazılmak üzere bir hattata arizayı havale eylemiştir. Bu hatlı yazının tezyini şöyle tasvir edilmiştir. “Arma-i hümayun ile tezyin edilen bu arıza büyük kıtada bir varakanın sağ tarafı hatt-ı zerrînle(altından) tuğra-yı garrâ-yı hümayûn ve altı arma-i Osmani ile bulunduğu gibi sol tarafında yine hatt-ı zerrinle envai şükûfeden(çiçekler) müteşekkil bir daire içinde metn-i arıza muharrer bulunacak arıza-i mezkure kadîfeden mamul bir muhafaza derununa vaz' olunacaktır. Muhafazanın iç yüzü gayet zî-kıymet atlasla kaplı bulunacaktır. Muhafazanın yüzü halis altın tellerle arma-i hümayun ve diğer tarafı tezyinat-ı saire işlenmiş olacaktır. Bu muhafaza dahi yine ağır akmeşe-i haririyeden imal olunmuş diğer bir muhafaza yahud bir kese derununa mevzu' bulunacak ve işbu ikinci muhafaza sırma püsküllerle örülmüş olacaktır.”⁷¹ Bu hediye Ermeni zanaatkârının en güzidelerinden olacağı açıkça görülmektedir.

25. cülûs münasebetiyle Şirketi Hayriye tarafından bir takdime-i şükran ve ubudiyet-i nişane olmak üzere takdim edilecek olan 38 numaralı “Şükran” vapuru⁷² takdimi kılınacaktır. Bu vapurun bazı aksamı altından olmak üzere gayet masnû bir surette imal edilmiştir. Davlumbaz güneşlikleri latif bir tarzda pırlanta ile tezyin edilerek ortasına mina ile (şükran) ismi yazılmıştır. Sancağı kırmızı mina ile işlenmiş ve sancak ortasındaki ay-yıldız elmastan yapılmıştır. Direklerindeki donanma farları kâmilan yakuttan yapılmıştır.⁷³

69 Servet, *Yirmibeşinci sene-i devriye-i mesude*, 16 Ağustos 1900 (20 Rebiülahir 1318).

70 BOA. Y.PRK.UM. 52/63.

71 Servet, *Yirmibeşinci sene-i devriye-i mesude*, 16 Ağustos 1900 (20 Rebiülahir 1318).

72 Tercüman-ı Hakikat, *Yirmibeşinci Sene-i Devriye-i Cülûs Meyamen-i Menus Hazret-i Padişahi*, 30 Ağustos 1900 (4 Cemaziyevvel 1318).

73 İkdâm, *Şuânât Yirmibeşinci Sene-i Culusiye*, 30 Ağustos 1900 (4 Cemaziyevvel 1318).

İlgi çeken bir diğer hediye ise Bulgaristan İslam ahalisi namına imal ettirilen sanat eseri 4500 lira kıymetindedir. “*Bir nevi somaki taş üzerine bir buçuk kise altun ve gümüş sarfiyla vücuda getirilmiştir. Sıkleti 120 kilodur. Heyetin 6000 frank bedel ile Derssadet’ten celb ettikleri hususi iki büyük vagon Sofya’ya muvasalat etmiştir. Bulgar heyetini hamal olacak vagona bu hususi katara rabt edilecektir. Heyet-i İslamiyeye komiser beyefendi riyaset ediyorlar. Katar bugün alafranga saat 1’de hareket etti. Program mucebince Filibe istasyonunda 1 saat durmuş ve heyet-i nazar tarafından bir ziyafet-i keşide edilmiştir.*”⁷⁴

Yevm-i mesud vesilesiyle padişaha arz edilen övgüler dönemin gazetelerinin ilk sayfalarını süslemektedir. Yazılan kasideler ve manzumeler ile özellikle padişahın icra ettiği eserler ve bayındırlık faaliyetleri sitayişlerle aşağıdaki örnekte olduğu gibi vurgulanmıştır:

“*Yirmi beş yılda umum mülkün ihya eylemiş
Var mı benzer hazret-i Sultan Hamid-i ekbere
Her cihetden cennet-i âbâd eylemekde mülkünü*”⁷⁵

25. yevm-i mesud Osmanlı topraklarında, yabancı devletler tarafında, hem Müslüm hemde gayrimüslim tarafından emsali görülmemiş derecede tezyinat, tenvirat ve donanma icrasıyla gerçekleşmiştir. Ancak Osmanlı saltanatının “*yevm-i mahsûs*”, “*yevm-i mes’ûd*” ve “*eyyâm-ı mes’ûd*” olarak adlandırdığı bu saadetli, bahtlı günün merasimlerine iştirak etmeyen bir muhalif kesimde vardır. Hak gazetesi, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yayın organı olarak *Hak Satılmaz verilir İstenildiği kadar gönderilir Halkın Himmetine Bakar* sloganı ile Mısır’ın başkenti Kahire’de çıkmıştır. Bu gazete Sultan II. Abdülhamid’in yirmi beşinci cülûs-ı devriyesine ilk sayfadan yer vermiş ve bu günü saadetli bir günün idrakinden öte Sultan’ı yergi günü haline getirmiştir. Cülûs başlıklı yazısına şöyle başlamıştır: “*Bedbaht Osmanlılar, biçare Osmanlılar, ejder ağzında emile emile kanı kuruyarak tâb ü tâkattan kalmış vatanlarının, şeytan elinde iğfal ola ola ...kudsiyet-i sönmüş dinlerinin fatiha felaketi, mehd zuhur-u musibeti kötünün yirmibeşincisini idrak etmek azabıyla müstağrik-i hüzn ve elem bulunuyoruz. Ah... Bugün öyle bir gündür ki; tarih-i osmaniyeimizin şaşaa-i fütuhatını ecdad-ı azimemizin mü’esser-i celilesini, din-i akdesimizin nur-u azimetini zallâm bi-payan nisyan içine gömmüştür!*”⁷⁶ Bu yazı devamında “efsun”, “teessüf”, “hayf”, “bela”, “zavallı” kelimeleriyle “*bugün öyle bir kara gündür ki*” düşüncesinin işlenmiştir.

1900 yılı cülûs yıldönümü münasebetiyle yapılan kutlamaları daha anlamlı kılan bu sene itibariyle Osmanlı saltanatının yedinci asra erişmesidir.⁷⁷ Bu gün münasebetiyle dönemin gazetelerinde hicri kameri, şemsi ve miladi takvime göre

74 İkdâm, *Şuânât Yirmibeşinci Sene-i Culusiye*, 30 Ağustos 1900 (4 Cemaziyevvel 1318).

75 Servet, *Cülûs-ı Hazret-i Meyâmin-i Me’nus-i Hazret-i Hilafetpenahi Yirmibeşinci Sene-i Devriyye-i Mesude*, 31 Ağustos 1900 (5 Cemaziyevvel 1318).

76 Hak, *Cülûs*, 31 Ağustos 1900.

77 “*sülâle-i tahire-i hakanilerine bahş ve ihsan buyurulan saltanat-ı seniyyeyi Osmaniye hicret-i nebeviyyenin 699ncu sâli mesudatı iştimaline müsadif sene-i hicriye-i şemsiyenin 679ncu senesi Eylül’ün 22nci gününde ihraz-ı istiklâl buyurmuş ve istiklâl-i Osmaniye’nin yedinci asr-ı mübarekesinin mebd-i mes’ûduna şerefîmüsadif olmuş bulunduğundan*” İkdâm, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniye’nin Altıyüzcü Sene-i Devriyye-i Istiklâli*, 23 Eylül 1900 (27 Cemaziyevvel 1318)

hesaplar yinelenmiştir. Osman Gazi'nin Karacahisar camiinde ilk okuttuğu hutbe-i şerife atıf yapılarak buranın fotoğrafını paylaşmışlardır.⁷⁸

شہریار عدل آبین حضرت عثمان ممالی قرین افندمزلکابلک خطبہ استقلال عثمانی بی او قوندردقلمی قرہ چہ
حصار جامع شریف نور لامی

Resim 1: “...Şehriyar adl-i âyîn hazret-i osman mualli-i karîn efendimizin ilk hutbe-i istiklâl-i Osmaniye okuttukları Karacahisar camii şerifi nur-u lâmîi”

Bu günü kutlama çerçevesinde ubudiyetkârâne tahrir ve tanzim olunan *Mazhariyet-i Kudsiyyet-i Hazret-i Abdülhamid Han Sani ve istiklâl-i Osmani* nam eser takdim kılınmıştır. Bu marşın sözleri şöyledir:⁷⁹

Milletin işte bugün

Îd-i ferih-i fâlîyesidir

Devletin istiklâlinin

Altyüzüncü sâlidir

Şad olarak ser-be-ser

Halk seni tebrik ider

Çok yaşa sultan Hamid

Millete sensin amîd

Cedd-i celilin senin

Hazret-i Osman Han

78 Servet, İstiklâl-i Osmani, 22 Eylül 1900 (27 Cemaziyelevvel 1318).

79 Servet, İstiklâl-i Osmani, 22 Eylül 1900 (27 Cemaziyelevvel 1318).

*Şan ile aldı alem
Devletine verdi şan*

*Çok yaşa sultan Hamid
Millete sensin amîd*

Bu mukaddes olarak anılan gün vesilesiyle padişahın bu özel gününü tebrik etmeye cüret eylediklerini beyan ederek tebriklerini gazeteler ilk sayfadan arz etmişlerdir. Servet, Tercüman-ı Hakikat, İkdam ve Malumat basını arz-ı şükran ve minnet sunmuştur. Bu tebrikatı ise kasideler takip etmiştir:

*“Ey şehinşahi me’âlî-unvan
Yaşa binler yaşa tahtında heman
Mülk ile milleti kıldık ihya
Haşre dek devlete ver şevket ve şan”⁸⁰*

SONUÇ

Padişahın tahta çıkışının 25. yıldönümüne, doğum gününe ve İstiklâl-i Osmani'nin altı yüzüncü yılına rastlayan 1900 senesi itibariyle Osmanlı Devleti tarafından şehrayın ve donanma icra edilmiştir.

Padişahın zatına mahsus olan tahta çıkış yıldönümü ve doğum günü kutlamaları ahali için bir eğlence vasıtası değil aksine imece usulü memleketi imar, inşa ve fakirin acizin ihtiyaçlarının giderildiği güzel mutluluk verici bir vesile, aynı zamanda devletler arası ilişkilerde de dostluk ve barışın pekiştirildiği bir bayram, mutlu bir gün olarak tasvir edilebilir. Bu tebrik günleri vasıtasıyla padişah devlet erkânını, yabancı devletlerden gelen heyetleri ve de halkı kabul etmiştir.

II. Abdülhamid'in merasimleri ve şenlikleri ihtiva ettiği görünürlük, top atışları, “padişahım çok yaşa!” duası, Devlet-i Aliyye arması ve taltif nişanları, hayrat ve ihsanlar gibi sembolik öğeler taşımaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde II. Abdülhamid tarafından icra edilen bu şenlikler bir nevi “egemenliğin görsel teyidi”, “taşrada iktidarı açığa vurma” ve “meşrulaştırma teması”, “simgesel egemenlik uygulaması” olarak okunabilir.

1900 yılı itibariyle 25. cülûs-ı devriye münasebetiyle gerçekleşen merasimler diğerlerine nazaran fevkalade icra edilmiştir. Bu kutlama merasimleri genelinde aydınlatma ve süslemeler icra edilen donanma gecelerinin iki önemli unsurudur. Şenliklerde aydınlatma yani elektriğin kullanılması popüler medeniyet unsuru olarak kullanılmıştır. Osmanlı saltanatının cülûs ve velâdet yıldönümü dışında bir diğer bayramı istiklâl-i Osmaniye'dir. 22 Eylül 1900 yılı itibariyle 601nci yılına erişmiş olduğundan bu vesileyle icra edilen kutlamalar önem arz etmektedir. 1900 yılı 22 Eylül tarihinde bu münasebetle gazetelerde bu günün anlam ve önemine atıfta

80 Servet, *İstiklâl-i Osmani Yedinci Asır*, 26 Eylül 1900(1 Cemaziyelahir 1318).

bulunmuşlar, minnet ve şükran ile Osman Gazi ve Ertuğrul Gazi yâd edilmiştir. Osmanlı saltanatının yedinci asra kavuşmasından dolayı duyulan sevinç ve mutluluk bu güne mahsus yazılan kasidelerde anlatılmıştır.

Bu törenlerin dili incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin tahtında bulunan padişah çoğunlukla şefkatli, kudretli, uğurlu, kutsal, devletin bereketli eli, Osmanlı ahalisinin merhametli babası (peder-i erhâm) ve Müslümanların halifesi olduğu gibi nimeti veren (velînimet), yaptığı iyiliği gücendirici bir şekilde hatırlatmayan, lütufkâr, fakir ve âcizi sevindiren, gönül yapan vasıflarıyla addolunmuştur.

Genel itibariyle padişah ile halk bütünleşmesini sağlayan bu törenler manevi yönüyle ve aynı şekilde hukukî, sosyal ve kültürel açıdan da büyük önem taşımaktadır. Sultan II. Abdülhamid'in taht-ı hükümet ve hilâfet olduğu bu günde 25 sene zarfında meydana getirdiği müessesat ve ulaştığı kadim medeniyete sıklıkla atıf yapılmıştır. Bu yönüyle “*hamî-i İslamiyet ve insaniyyet*” olarak atfedilmiştir.

Osmanlı İslam ahalisinin ve muhtelif milletlerin padişahın zatına mahsus merasimlere iştirak etmesi gazetelerde ilan edilmiştir. Hatta şehrayinlerin fevkalade veya vasat surette olması yine gazetelerde bu merasimlere ilişkin yer bulan haberlerden olmuştur. Yabancı devletlerin heyet-i mahsusa ile Osmanlı padişahının bu özel günlerine teşrifleri ikili taraf arasındaki barış ve dostluğa ithaf olarak görülmüş olup ahalinin yine bu merasimlere madden ve manen iştiraki iyi ilişkilerin nişanesi olarak tasvir edilmiştir. Bu haliyle padişahın zatıyla ilgili bu iki kutlama Osmanlı tebaasının ve diğer devletlerin Osmanlı saltanatını ve idaresini kabulünü simgeleyen bir mana taşımaktadır. Zira döneme ait kayıtlarda bu merasimlere iştirak eylemek “*isbat-ı rabûta-yı ubudiyet ve sadakat*” olarak değerlendirilmiştir ki bu yönüyle “*itaat ölçer törenler*” haline gelmektedir.

KAYNAKLAR

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),

BOA. Y..MTV. 214/8, Tarih 01/M/1319.

BOA. Y..PRK.EŞA. 37/90, Tarih 29 /Z/1318.

BOA. HR.TO. 357/9, Tarih 07/1900(Miladi)

BOA. DH.MKT. 2414/63

BOA.DH.MKT. 2409/100, 1318 C. 6.

BOA. DH.MKT. 2452/101, 28 /L/ 1318(Hicri)

BOA. Y.PRK.UM. 52/63, Tarih 4/ Ş/1318.

Sürelî Yayınlar ve Kronikler

Hak, *Cülûs*, 31 Ağustos 1900.

İkdâm, *Şuunat 25nci Sene-i Culusiye-yi Heyet-i Murahhasa*, 31 Ağustos 1900 (5 Cemaziyelevvel 1318)

İkdâm, *Şuînât Yirmibeşinci Sene-i Culusiye*, 30 Ağustos 1900 (4 Cemaziyelevvel 1318).

İkdâm, *Kamus-ı Türki*, 29 Ağustos 1900(3 Cemaziyelevvel 1318).

İkdâm, *Kamus-ı Türki Müellifi Ş. Sami*, 22 Eylül 1900 (27 Cemaziyelevvel 1318).

İkdâm, *Şuunat,25nci Sene-i Culusiye-yi Heyet-i Murahhasa*, 31 Ağustos 1900 (5 Cemaziyelevvel 1318).

İkdâm, *İhtar*, 31 Ağustos 1900 (5 Cemaziyelevvel 1318).

İkdâm, *Tebliğat-ı Resmîye*, 31 Ağustos 1900 (5 Cemaziyelevvel sene 1318).

İkdâm, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Altıyüzcü Sene-i Devriyye-i İstiklâlî*, 23 Eylül 1900 (27 Cemaziyelevvel 1318)

Servet, *İstiklâl-i Osmani*, 22 Eylül 1900 (27 Cemaziyelevvel 1318).

Servet, *İstiklâl-i Osmani Yedinci Asır*, 26 Eylül 1900 (1 Cemaziyelahir 1318).

Servet, *Keza*, 9 Eylül 1900 (14 Cemaziyelevvel 1318).

Servet, *Mâide-i Seniyye-i Hazret-i Hilafetpenahi*, 3 Eylül 1900 (8 Cemaziyelevvel 1318).

Servet, *Avrupa Matbuatı*, 8 Eylül 1900 (13 Cemaziyelevvel 1318).

Servet, “*Salât-ü Cum'a Resmî Âlisi*”, 8 Eylül 1900 (13 Cemaziyelevvel 1318).

Servet, *Cülûs-ı Hümayun-u Yirmibeşinci Sene-i Devriyesi*, 9 Eylül 1900 (14 Cemaziyelevvel 1318).

Servet, *Cülûs-ı Hazret-i Meyâmin-i me'nus Hazret-i Hilafetpenahi Yirmibeşinci Sene-i Devriye-i Mesude*, 31 Ağustos 1900 (5 Cemaziyelevvel 1318).

Servet, *Cülûs-u Meyamen-i Me'nus-ı Hilafetpenâhi Efendimizin Yirmibeşinci Sene-i Devriyye-i Kudsiyesi*, 27 Eylül 1900 (2 Cemaziyelahir 1318).

Servet, *Cülûs-ı Hilafetpenahi Efendimizin Yirmibeşinci Sene-i Devriyyesi*, 12 Eylül 1900(17 Cemaziyelevvel 1318).

Servet, *Cülûs-ı Hümayun-u Yirmibeşinci Sene-i Devriyesi*, 9 Eylül 1900 (14 Cemaziyelevvel 1318).

Servet, *İhtar-ı Mahsusa*, 8 Eylül 1900 (13 Cemaziyelevvel 1318).

Servet, *Tevcihât*, 26 Eylül 1900 (1 Cemaziyelahir 1318).

Servet, *Avrupa Matbuatı*, 8 Eylül 1900 (13 Cemaziyelevvel 1318).

Servet, *Şehrayini Meserret karin tafsilatı*, 8 Eylül 1900(13 Cemaziyelevvel 1318).

Servet, *Diyarbakir Vilayetinden*, 10 Eylül 1900 (15 Cemaziyelevvel 1318).

Servet, *Diyarbakir Vilayetinden*, 11 Eylül 1900 (16 Cemaziyelevvel 1318).

Servet, *Şefkat*, 9 Eylül 1900 (14 Cemaziyelevvel 1318).

Servet, *Madalya*, 9 Eylül 1900 (14 Cemaziyelevvel 1318).

Servet, *Arz-ı şükran-ı azîm*, 1 Eylül 1900 (6 Cemaziyelevvel 1318).

Servet, *Yirmibeşinci sene-i devriye-i mesude*, 16 Ağustos 1900(20 Rebiülahir 1318).

Tercüman-ı Hakikat, *Yirmibeşinci Sene-i Devriyesi Müessesat-ı Hayriyye*, 1 Eylül 1900(6 Cemaziyelevvel 1318).

Tercüman-ı Hakikat, *Tebliğat-ı resmîyye*, 31 Ağustos 1900 (5 Cemaziyelevvel 1318).

Tercüman-ı Hakikat, *Yirmibeşinci Sene-i Devriye-i Cülus Meyamen-i Menus Hazret-i Padişahi*, 30 Ağustos 1900(4 Cemaziyelevvel 1318).

Tercüman-ı Hakikat, *Tevcihât-ı resmîyye*, 31 Ağustos 1900 (5 Cemaziyelevvel 1318).

Tetkik Eserler

Ayyıldız, Nigar, *II. Abdülhamid Dönemi Saray Merasimleri*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2008.

Ahmet Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Haz. Ahmed Hazerfen, C.IV-V, İstanbul 1999, s.885-886.

Barton, James L., *Daybreak of Turkey*, Boston The Pilgrim Press, NY Chicago, 1908

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2002.

Karateke, Hakan T., *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüzylında Merasimler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı Barışı*, Da Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid Hatıralarım*, Selis Kitaplar, İstanbul 2008.

Osmanoğlu, Şadiye, *Babam Abdülhamid Saray ve Sürgün Yılları*, Timaş, 3. Baskı, İstanbul, 2012.

Özger, Yunus, *Osmanlı Hanedanında Doğum Günü Törenleri*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2022.

Sami, Şemseddin, *Kamus-ı Türki* (Latin Harfleriyle) Hazırlayanlar: Yrd. Doç. Dr. Raşit Gündoğdu, Yrd. Doç. Dr. Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal, İdeal Yay., İstanbul , 2012.

Şehzade Ali Vasıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hatıratı Vatan ve Menfada Gördüklerim ve İşittiklerim*, Haz. Osman Selahaddin Osmanoğlu, YKY, İstanbul, 2004.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, TTK Yayınevi, Ankara, 1988.

Ek.3. İktdam, *Veladet-i Hümayun Cenab-ı Hilâfetpenâhi es-Sultan ibn es-Sultan el-Gazi Han-ı sani, 9 Abdülhamid Kanunuevvel 1900 (16 Şaban 1318).*

Ek. 3. James L. Barton, *Daybook of Turkey*, Boston The Pilgrim Press, NY Chicago, 1908, s.42.

A GROUP OF OFFICIAL TURKS IN PRAYER FOR THE SULTAN UPON HIS BIRTHDAY

Sultan'ın doğum günü için dua eden bir grup Türk resmi memur

